

Б.М. ПІНЧЕВСЬКА

**ТВОРЧІСТЬ ЄВРЕЙСЬКИХ ХУДОЖНИКІВ
СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ
1900–1939 РОКІВ**

Корсунь-Шевченківський
«Корсунський видавничий дім «Всесвіт»
2013

УДК 726. 3. 023. 1–035. 3. 034(477. 8)
ББК 85.1
П 32

Спеціальність 26.00.01 — теорія та історія культури

Пінчевська Б.М.

- П 32** Творчість єврейських художників Східної Галичини 1900–1939 років: монографія / Б.М. Пінчевська. – Корсунь-Шевченківський: Корсунський видавничий дім «Всесвіт», 2013. – 220 с.; іл.
ISBN 978-966-2652-00-0

Монографію присвячено питанню становлення світського єврейського мистецтва у столиці Східної Галичини, Львові, в період 1900–1939 рр. В якості основних чинників становлення осібного напрямку у мистецтві, котрий до вказаного періоду вважався додатковою складовою сакрального декоративно-ужиткового мистецтва юдаїзму, вказано особливості процесу становлення національної самототожності в полікультурному регіоні, особливості вищої художньої освіти для студентів єврейського походження, самоорганізаційну діяльність єврейських митців у вигляді створення художніх об'єднань, результати зусиль приватних колекціонерів та авторів проєктів єврейських музеїв, а також дискурсивне поле, створене польськими, українськими та єврейськими мистецтвознавцями, художниками та публіцистами на сторінках преси.

ISBN 978-966-2652-00-0

УДК 726. 3. 023. 1–035. 3. 034(477. 8)
ББК 85.1

© Б.М. Пінчевська, 2013

Цю монографію створено в якості підготовчої роботи для захисту дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства в межах Відділу образотворчого мистецтва Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського Національної Академії Наук України. Авторка роботи дякує за інформаційну, фінансову та моральну підтримку:

програмі Міністра Культури Польщі «Gaude Polonia» (Варшава, Польща);

програмі підтримки молодих вчених «Kasa im. Josefa Mianowskiego» (Варшава, Польща);

Державній Програмі Польського Уряду для молодих вчених;

Інституту мистецтвознавства Варшавського університету та особисто доктору мистецтвознавства Анні Шерадській;

співробітникам бібліотеки Інституту Мистецтв Польської Академії Наук (Варшава, Польща);

доктору мистецтвознавства Пйотру Лукашевичу (Національний музей у Вроцлаві);

співробітникам відділу періодичних видань Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України;

Центру наукових співробітників та викладачів юдаїки «Сефер» (Москва);

львівському мистецтвознавцю Галині Леонідівні Глембоцькій (Львів);

мистецтвознавцю Дмитру Омеляновичу Горбачову (Київ);

співробітникам Інституту Проблем Сучасного Мистецтва (Київ, Україна);

а також власній сім'ї.

Автор

ЗМІСТ

Вступ	6
Розділ 1. Огляд літератури за обраною темою	13
1.1. Вибрана література, присвячена орієнтальним дослідженням та дослідженням єврейського мистецтва Східної Європи загалом та України зокрема	13
1.2. Галичина 1900–1939 років у спеціалізованій історичній літературі: передумови художнього контексту	15
1.3. Мистецтвознавчі видання: каталоги, монографії та дисертації, дотичні до теми єврейського мистецтва Галичини	18
1.3.1. Польські мистецтвознавчі видання ХХ ст., дотичні до теми єврейського мистецтва Галичини	18
1.3.2. Польські мистецтвознавчі видання, дотичні до теми монографії, початку ХХІ ст.	20
1.3.3. Сучасні українські видання, дотичні до історії єврейського мистецтва Галичини	23
1.4. Єврейське мистецтво Галичини в довідковій літературі та мистецтвознавчих підручниках	26
1.5. Єврейське мистецтво України та Галичини в науковій та культурологічній періодиці	29
1.6. Єврейське мистецтво Галичини у спогадах та мемуарах	32
1.7. Єврейське мистецтво Галичини в вибраних архівних джерелах	33
1.8. Література, присвячена аналізу чинників національної ідентичності у мистецтві	34
Розділ 2. Єврейське мистецтво та художній контекст Галичини 1900–1939 років	37
2.1. Художній контекст Галичини 1900–1939 рр. та передумови формування світського єврейського мистецтва	37
2.2. Краківська Академія Мистецтв і її роль у формуванні єврейського мистецтва в якості осібної дисципліни	37
2.3. Освітні установи Львова 1900–1939 рр. в галузі образотворчого мистецтва	38
2.3.1. Середня та вища художня освіта у Львові від II пол. ХІХ ст. до початку I Світової війни	39
2.3.2. Середня та вища художня освіта у Львові міжвоєнного періоду	40
2.3.3. Художня освіта у єврейському середовищі Львова 1900–1939 рр.	41
2.4. Польські, українські та єврейські художні об'єднання Галичини і їх роль у становленні єврейського мистецтва	42
2.4.1. Художні об'єднання Львова 1900–1914 рр.	42
2.4.2. Художні об'єднання Львова міжвоєнного періоду	43
2.4.3. Вибрані художні групи та об'єднання, до складу котрих входили єврейські художники Східної Галичини	45
2.5. Діяльність єврейських музейних закладів та колекціонерів та їх вплив на процес становлення світського єврейського мистецтва Галичини 1900–1939 рр.	47
2.5.1. Єврейські музеї та відділи єврейського мистецтва у музеях на території України в якості художнього контексту формування світського єврейського мистецтва Галичини	48
2.5.2. Ідея створення Єврейського Музею у Львові та діяльність колекціонера Максиміліана Гольдштейна в напрямку її втілення	52
2.6. Єврейські культурно-мистецькі організації в якості координаційних центрів виставкової діяльності єврейських митців Галичини	54
Висновки розділу	56

Розділ 3. Єврейське мистецтво Галичини 1900–1939 рр. та процес становлення національної самосвідомості: художня критика епохи з точки зору сучасного академічного мистецтвознавства	58
3.1. Роль художньої критики в формуванні мистецьких напрямків	58
3.2. Деякі факти стосовно ролі періодики у популяризації та розвитку теми національного мистецтва.....	59
3.2.1. Єврейська преса 1900–1939 рр., дотична до історії єврейського мистецтва	59
3.2.2. Теорія єврейського мистецтва у єврейській періодиці: вибрані часописи.....	60
3.2.3. Вибрані біографії критиків, статті котрих мали вирішальне значення для історії єврейського мистецтва.....	61
3.3. Види публікацій, присвячених світському єврейському мистецтву.....	67
3.3.1. Рефлексії української критики щодо теорії єврейського мистецтва	68
3.3.2. Рефлексії польської критики щодо теорії єврейського мистецтва	71
3.3.3. Рефлексії єврейської критики щодо теорії єврейського мистецтва.....	76
Висновки розділу	81
Розділ 4. Творчість єврейських художників Східної Галичини	83
4.1. Стилiстичні особливості творчості єврейських художників Галичини 1900–1939 рр.	84
4.2. Єврейські мотиви в образотворчому мистецтві Галичини 1900–1914 рр.	86
4.2.1. Модернізація єврейського мистецтва на прикладі портретного жанру	87
4.3. Єврейські мотиви у книжково-журнальній графіці Галичини міжвоєнного періоду.....	90
4.3.1. Традиція використання елементів єврейської абетки у єврейській графіці.....	91
4.3.2. Екслібриси в єврейській графіці Східної Галичини	92
4.4. Застосування національної символіки у світських мистецьких жанрах: мальована реклама як додатковий засіб впливу на читача	92
4.4.1. Твори єврейських карикатуристів у періодиці Галичини міжвоєнного періоду	93
4.5. Єврейське мистецтво: стиль чи тема? Портретний жанр у книжково-журнальній графіці Галичини міжвоєнного періоду	95
Висновки розділу	98
Висновки	99
Список використаних джерел	100
Словник спеціальних термінів	115
Перелік скорочень.....	118
 Додаток А. Єврейські митці Галичини – студенти та випускники Краківської Школи образотворчого мистецтва, Краківської Академії мистецтв та Варшавської Академії мистецтв у 1900–1939 роках	119
 Додаток Б. Єврейські художники Галичини: фрагменти архіву Іосифа та Ерни Сандель	146
 Додаток В. Періодичні видання Кракова та Львова в контексті історії світського єврейського мистецтва Галичини 1900–1939 рр.	185
 Іменний показчик.....	201
Предметний показчик.....	211
Згадані в тексті видавництва та періодичні видання (вибране)	218

ВСТУП

Актуальність теми. Попри значну кількість мистецтвознавчих, бібліографічних та візуальних матеріалів, академічне мистецтвознавче дослідження феномену єврейського мистецтва в Україні загалом та Галичині зокрема втілювалось переважно закордонними, здебільшого польськими, спеціалістами. Результати їх досліджень, з одного боку, детально висвітлюють різноманітні аспекти цієї теми, а з іншого боку, розглядають її виключно в якості невід'ємного аспекту історії польського мистецтва. Вказуючи на необхідність аналітичного огляду творчості цих художників в якості невід'ємної частини історії українського мистецтва, що обумовлено тим, що колишні території Східної Галичини наразі входять до складу України, авторка даної роботи намагається змінити ставлення українського академічного мистецтвознавства стосовно теми єврейського мистецтва в якості самостійного культурно-мистецького явища, котре осібно розвивалось в межах певного поліетнічного регіону.

Основну увагу в тексті присвячено художньому середовищу найбільшої за обсягом і найстаршої згідно хронології співіснування національної меншини Галичини, котра ніколи не розглядалась в подібному ракурсі сучасним українським академічним мистецтвознавством. Таким чином, дана робота дає підстави для порівняльного аналізу українського та єврейського мистецтва вказаної доби, а також дозволяє переоцінити і уточнити певні важливі аспекти становлення також і українського мистецтва даного регіону та періоду, розглянуті з точки зору єврейського художнього середовища, що, як будь-який порівняльний аналіз, слід вважати плідним внеском в історію культури.

В цій праці вперше використано ряд вітчизняних та закордонних архівних матеріалів з метою підкреслення основної думки: аналізу провідних аспектів процесу становлення національного мистецтва загалом і єврейського мистецтва зокрема. Соціальна значущість даної теми полягає в ретроспективній реконструкції успішно втіленої методології побудови національного, в даному випадку єврейського мистецтва в якості самостійного явища в загальному культурно-мистецькому процесі з метою поживлення виставкової, музейної, а також академічної діяльності в сфері українського мистецтвознавства; відсутність аналогічних досліджень у минулому обумовлює важливість поставлених та розв'язаних у роботі наукових проблем.

Огляд першоджерел

Огляд дотичної до теми дослідження літератури винесено в перший розділ монографії і структуровано згідно наступним пунктам: 1.1. Вибрана література, присвячена орієнтальним дослідженням та дослідженням єврейського мистецтва Східної Європи загалом та України зокрема; 1.2. Галичина 1900–1939 рр. у спеціалізованій історичній літературі: передумови художнього контексту; 1.3. Мистецтвознавчі видання: каталоги, монографії та дисертації, дотичні до теми єврейського мистецтва Галичини; 1.3.1. Польські мистецтвознавчі видання ХХ ст., дотичні до єврейського мистецтва Галичини; 1.3.2. Польські мистецтвознавчі видання, дотичні до теми дослідження, початку ХХІ ст.; 1.3.3. Сучасні українські видання, дотичні до історії єврейського мистецтва Галичини; 1.4. Єврейське мистецтво Галичини в довідковій літературі та мистецтво-знавчих підручниках; 1.5. Єврейське мистецтво України та Галичини в науковій та культурологічній періодиці; 1.6. Єврейське мистецтво Галичини у спогадах та мемуарах; 1.7. Єврейське мистецтво Галичини в вибраних архівних джерелах; 1.8. Література, присвячена аналізу чинників національної ідентичності у мистецтві.

Література першої третини ХХ ст., котра як освітлювала процес становлення національного мистецтва, так і детально розкривала особливості творчості єврейських митців Галичини 1900–1939 рр., розглянута в окремому розділі, присвяченому ролі

мистецької критики в становленні світського єврейського мистецтва, а також в додатку «В». Значна кількість першоджерел, котра змусила авторку винести огляд літератури в особний розділ, доводить, що переважна частина спеціалізованої літератури, присвячена висвітленню єврейського мистецтва в якості невід'ємної частини польського мистецтва, не протирічить основній думці дослідження, присвяченого єврейському мистецтву Галичини в якості самостійного напрямку в загальному арт-процесі поліетнічного регіону. Окрім численної літератури, присвяченої власне особливостям художнього контексту Галичини першої третини ХХ ст., в огляді літератури наведено всі без виключення першоджерела, видані в Україні, котрі прямо чи опосередковано пов'язані з проблематикою даного дослідження.

Підготовча робота

Значна частина матеріалів, використаних у даному дослідженні, підтверджує роздуми авторки щодо особливостей аналізу та репрезентації проблеми національного мистецтва. Матеріали зібрано в процесі багаторічного вивчення історії єврейського мистецтва в Україні. Вперше єврейське мистецтво в якості мистецтвознавчої проблеми було розглянуто авторкою у двох курсових, а згодом в дипломній роботі факультету мистецтвознавства київської Національної Академії Образотворчого мистецтва та архітектури під керівництвом доцента мистецтвознавства В. Ю. Могилевського. Ці роботи присвячувались особливостям єврейського церемоніального мистецтва в українських колекціях і носили наступні назви: «Особливості форм Тора-шилдів (за матеріалами колекції Музею історичних коштовностей України)»; «Зображення тварин в декоративно-ужитковому мистецтві юдаїзму (за матеріалами колекції Музею історичних коштовностей України, Київ); дипломна робота носила назву «Трактування зображень тварин у Тора-шилдах (за матеріалами колекції Музею історичних коштовностей України, Київ).

Багаторічна праця в якості наукового співробітника у питаннях мистецтва в київському Інституті Юдаїки дозволила поглибити розуміння теми єврейського мистецтва в Україні та доповнити її рядом досліджень, частина котрих зберігається в архіві Інституту Юдаїки чи була опублікована в якості статей, написаних на основі доповідей, прочитаних на міжнародних наукових конференціях. Значну частину матеріалів, використаних у даному дослідженні, зібрано під час ряду польських та ізраїльських стипендіальних програм¹. Необхідність ґрунтовної праці в польських архівах викликана тим, що до початку II Світової війни Східна Галичина входила до складу Польщі, тому переважна більшість матеріалів, безпосередньо дотичних до теми дослідження, написана та видана польською мовою і зберігається саме у польських архівах.

¹ Це, зокрема, наступні програми: 1. Програма польського уряду для молодих вчених. Інститут історії мистецтва Ягелонського університету. 2006/2007 навчальний рік. (Program Rządu Polskiego dla młodych naukowców, Uniwersytet Jagiellonski, Kraków, 2006/2007). Науковий керівник: доктор мистецтвознавства Томаш Григлевич. Тема дослідження: прирівняна до магістерської дипломна робота «Теорія єврейського мистецтва в художній критиці Галичини (часописи Кракова та Львова 1900–1939)». 2. Стипендіальна програма Міністра Культури Польщі «Gaude Polonia». Варшава, Польща. Інститут Єврейської історії; Інститут мистецтвознавства Варшавського університету. Наукові керівники: доктор мистецтвознавства Є. Маліновський; доктор мистецтвознавства Анна Шерадська. 2005 та 2011 роки. Тема: «Єврейські художники Галичини. Біографії. Історія. Творча спадщина». 3. Науково-дослідна та архівна робота, виконана під час місячного стажування в Єврейському Університеті (програма «Ashnav», 2005, Єрусалим, Ізраїль). Керівник: Гіллель (Григорій) Казовський. Тема: «Творчість єврейських художників Галичини в періодичних виданнях в архівах та бібліотеках Ізраїлю». 4. Стипендіальна програма Й. Мянзовського. Інститут Єврейської історії у Варшаві. Вересень–жовтень 2003, вересень–жовтень 2010 рр. (Program edukacyjny Kasa J. Mianowskiego). Варшава, Польща. Під час стипендії зроблено оглядово-аналітичну роботу, присвячену практикам створення музеїв єврейського мистецтва.

Мета дослідження.

До мети авторки дослідження слід віднести наступні завдання: 1. Виокремити історію єврейського мистецтва в якості субдисципліни в контексті сучасної академічної історії мистецтва України, котра загалом не цікавиться цією галуззю образотворчого мистецтва; 2. Виявити прямі та опосередковані залежності, а також припустимі розбіжності у питанні становлення національного мистецтва, між творчістю єврейських художників Галичини 1900–1939 рр., освітньою та музейною діяльністю періоду, а також зусиллями художньої критики; 3. Спираючись на архівні джерела, встановити основні характерні риси, властиві єврейському мистецтву, з точки зору самих художників, а також критиків мистецтва; 4. Ввести в науковий обіг українського мистецтвознавства безліч цінних матеріалів, дотичних до теми даного дослідження, котрі написані іншими мовами та зберігаються в закордонних, переважно польських архівах. Всі основні розділи тексту даного дослідження, а також додатки в тій чи іншій мірі підпорядковано даним тезам.

Об'єктом дослідження є архівна документація до творів та власне твори єврейських художників Східної Галичини 1900–1939 рр.

Предмет дослідження – процес формування національної самототожності у образотворчому мистецтві єврейської діаспори Галичини 1900–1939 рр., розглянутий на тлі художнього контексту, котрий сприяв появі автономного художнього напрямку у загальному художньому процесі. Проблемою, обумовленою об'єктом та предметом дослідження, виступає формування національного мистецтва в якості сукупної діяльності: 1) Вищих та приватних навчальних художніх закладів зокрема та перебігу освітнього процесу в галузі образотворчого мистецтва в контексті національних меншин регіону загалом; 2) Художньої критики доби, котра активно обговорювала можливості існування єврейського мистецтва в якості самостійного явища, переважно стверджуючи його незалежний статус; 3) Творчості самих художників, котра подекуди підтверджувала тези теоретиків, а подекуди нівелювала їх, спираючись, зокрема, на досвід, отриманий у закордонних художніх ВНЗ; 4) Самоврядування діячів музейної справи, котрі своєю діяльністю підтримували концепцію існування єврейського мистецтва в якості самостійного історико-культурного та мистецького явища. **Хронологічні рамки дослідження** охоплюють період 1900–1939 рр., від надання Краківській Академії Мистецтв статусу єдиного в даному регіоні художнього ВНЗ, до початку II Світової війни, котра знищила значну частину творів єврейських митців Галичини і більшість їх самих. **Територіальні межі дослідження** включають Східну Галичину, у XIX ст. найбільшу провінцію Австро-Угорської Імперії. Адміністративний розподіл Галичини на Західну та Східну датовано 1849–1867 рр., згідно структури віросповідання: у Західній Галичині із столицею в Кракові мешкали переважно католики, у Східній Галичині з столицею у Львові переважали русини/українці та євреї. Кордон між Західною та Східною Галичиною (котра налічувала 55 337 км, або 70,5% відсотків всього регіону) умовно проходив по річці Сян та її притокам. До 1918 р. Східною Галичиною називались східні області колишнього Королівства Галичини та Лодомерії, до котрих входили Львів, Станіславів, Тернопіль, Перемишль, Санок та Кросно, з столицею у Львові. З 1920 р. до 1939 р. Східна Галичина перебувала під владою Польщі, згодом була приєднана до УРСР і нині в якості львівської, тернопільської та івано-франківської областей входить до складу Західної України.

Методи дослідження

В якості методів дослідження авторка даного дослідження використала: 1. Перелік якнайповнішого обсягу, а також аналіз спеціалізованої літератури, дотичної до висвітлення суттєвих аспектів предмета дослідження; 2. Контент-аналіз архівних джерел, як опублікованих, так і не виданих, з метою виокремлення: а) Творчості єврейських митців Східної Галичини в якості самостійної групи; б) Аргументованого численною документацією факту багаторічної плідної співпраці єврейських, польських та українських культурологів, публіцистів, істориків та теоретиків мистецтва у питанні становлення єврейського

мистецтва в якості самостійного явища на мистецькій мапі Східної Європи; в) Надзвичайно важливої ролі відсутності ксенофобії у художніх ВНЗ регіону, завдяки чому єврейські митці отримували можливість набуття професії; г) Факту неоціненого значення документації перебігу формування історії мистецтва однієї з найбільших національних меншин регіону, як з точки зору пам'яткоохоронних функцій мистецтвознавства, так і з точки зору доповнення існуючих знань щодо загального мистецького процесу Галичини 1900–1939 рр.

3. Реконструкцію формотворних чинників художнього середовища Східної Галичини, насамперед вищої художньої освіти в галузі образотворчого мистецтва та тенденцій розвитку художньої критики, котра сприяла появі світського єврейського мистецтва;

4. Побудову відповідного іконографічного ряду з творів єврейських митців Галичини, котрі можна вважати такими, що підтверджують основну думку даної роботи.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що, якщо нюанси цієї теми побіжно оглядались в різноманітних наукових працях українського академічного мистецтвознавства, вони однаково ніде і ніколи не виступали в якості самостійної проблеми, позаяк були підпорядковані обґрунтуванню ідей, котрі не мають ніякого відношення ні до теми появи феномену національного мистецтва загалом, ні до єврейського мистецтва Галичини 1900–1939 рр. зокрема.

Так, наприклад, у закордонних виданнях способи розуміння словосполучення «єврейське мистецтво», осмислені польськими вченими, здебільшого скеровані в напрямку традиційних академічних мистецтвознавчих студій, котрі розуміють будь-яке мистецтвознавство в якості послідовного викладу фактів тієї чи іншої мистецької епохи. Академічне мистецтвознавство як у Польщі, так і за її межами, – в США, Англії, Ізраїлі, тощо – звичайно трактує єврейське мистецтво в якості осібної сторінки в історії мистецтва тієї чи іншої країни, котре органічно вписувалось у загальний художній контекст, а також тісно взаємодіяло з ним в наступних напрямках: 1. В галузі художньої освіти; 2. У контексті виставкової діяльності художників, організації спільних виставок та художніх об'єднань; 3. У сфері художньої критики, котра зрідка свідомо звертала увагу на відмінність єврейського мистецтва від мистецтва, наприклад, польського, таким чином, стверджуючи легітимність вживання словосполучення «єврейське мистецтво» стосовно творів єврейських митців. Тим часом в Україні не існує жодного видання, котре б відкрито розглядало єврейське мистецтво ні у вказаний, ні у будь-який інший спосіб.

Врешті, суто інноваційною є спроба авторки даної роботи зібрати та систематизувати на основі матеріалів з українських архівів та музеїв існуючих точок зору щодо питання визначення єврейського мистецтва, універсальна відповідь на котре розшукується дослідниками щонайменше протягом останнього століття. Порівняння можливостей стилістичного та іконографічного аналізу, а також послідовне викладення провідних, найбільш дієвих концепцій в художньому процесі, котрі сформували якщо не цілісне явище, то присвячений йому самостійний мистецтвознавчий дискурс, котрий налічує більше від 100 років існування, є цілком новітньою темою для вітчизняного мистецтвознавства².

Обґрунтованість та достовірність основних положень даної роботи обумовлена, поперше, пріоритетом зафіксованої думки художньої критики вказаної у темі дослідження доби, а також безсумнівною аргументацією стилістичного та іконографічного аналізу на

² Теорія єврейського мистецтва на прикладі художнього контексту Галичини розглядалась авторкою роботи у двох окремих публікаціях: у Віснику ХДАДМ, у статті Пінчевська Богдана. Теорія єврейського мистецтва в контексті художнього життя Галичини кінця ХІХ – першої третини ХХ століття // Вісник Харківської Державної Академії Дизайну та Мистецтв. – № 3. – Харків, 2007. – С. 89–97; та у тексті, виданому по матеріалам доповіді на науковій конференції з юдаїки «Сефер» (Москва): Пінчевская Богдана. Формирование теории еврейского искусства в художественной критике Кракова и Львова (1890–1939). – The Development of Jewish Art Theory in Cracow and Lwiv (1890–1939) // From the Bible to postmodernism: Studies on the History of Jewish Culture. – Moskva, Collection of Chais Family Foundation, 2009. – С. 589–601.

основі творів єврейських митців Східної Галичини 1900–1939 рр. Коротка довідка про обраний для дослідження регіон: за часів Австро-Угорщини у середині XIX ст. Галичина була найбільшою провінцією Імперії, з територією обсягом бл. 80000 км.

Адміністративний розподіл Галичини на Західну та Східну, котрий відбувся у 1849–1867 рр., згідно намірам австрійської влади, керувався згідно структури віросповідання цих територій: якщо в Західній Галичині із столицею в Кракові мешкали переважно католики, то у Східній Галичині з столицею у Львові переважали русини/українці та євреї. Кордон між Західною та Східною Галичиною (перша налічувала 23 160 км, друга – 55 337 км, тобто 70,5% відсотків всього регіону) умовно проходив по річці Сян та її притокам³. До 1918 р. Східною Галичиною називались східні області колишнього Королівства Галичини та Лодомерії, до котрих входили Львів, Станіславів, Тернопіль, Перемишль, Санок та Кросно, з столицею у Львові, і після I Світової війни, на початку інтенсивної колонізації регіону, ця назва вживалась паралельно з польським визначенням «Східна Малопопольща». У 1918 р. на території Східної Галичини була створена Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР). 23 листопада 1920 р. Східна Галичина опинилась під владою Польщі. У 1939 р. Східна Галичина була приєднана до УРСР. Інтерес авторки до цього регіону пояснюється, по перше, тим, що, якщо єврейське мистецтво Західної Галичини чудово вивчене польськими спеціалістами з теорії та історії мистецтва, то історія єврейського мистецтва Східної Галичини складається з суцільних інформаційних лакун, – переважно в українському, але також і в польському мистецтвознавстві. Другим чинником інтересу є чарівливість так званого «галичанського міфу», унаочненого в творчості ряду письменників, поетів та художників, більшість котрих згадуються в даній роботі.

Обрана хронологія пояснюється наступними чинниками: 1990 рік обрано в якості висхідної точки тому, що саме у 1900 році Краківська Школа Образотворчого Мистецтва була перейменована в Академію Мистецтв, тобто отримала статус вищого навчального закладу, після чого тривалий час як у формальному, так і в буквальному сенсах була єдиним ВНЗ в сфері художньої освіти в даному регіоні. Натомість осінь 1939 р. вважається початком «націоналізації» художніх надбань Львова радянською владою, через що звичний перебіг художнього процесу міста, описаний у даній роботі, був багато в чому просто знищений чи, в кращому разі, дуже сильно змінений. Художнє життя Львова з початку встановлення тут радянської влади до початку фашистської окупації можна вважати самостійною темою, ймовірно, цікавою для майбутніх поколінь дослідників.

Всі наведені в роботі матеріали авторка збирала та опрацьовувала без жодної сторонньої допомоги.

Наукове значення даного дослідження полягає в тому, що видані в Україні як поодинокі каталоги виставок, так і нечисленні аналітичні статті на вказану тему побіжно, поверхнево і недостатньо детально торкаються тільки деяких, часто незначних нюансів проблеми, в той час як ґрунтовні академічні монографії на вказану тематику в сучасному українському мистецтвознавстві взагалі відсутні. Таким чином, наукове значення роботи вичерпується тим, що це перша ґрунтовна наукова робота на вказану тему в українському мистецтвознавстві.

Окрім нових виставкових та музейних проєктів, присвячених історії єврейського мистецтва Галичини, котрі можуть бути наслідком поставлених в даному дослідженні питань, деякі аспекти цієї роботи можуть бути використані в якості чергового етапу в розвитку сучасної публіцистичної думки, дотичної до конструктивних культурних процесів становлення та репрезентації національної ідеї у мистецтві. Крім того, фрагменти даного матеріалу можуть

³ Точні статистичні дані тут наведено за виданням: Soboń Marcin. Polacy wobec Żydów w Galicji doby autonomicznej w latach 1868–1914. Kraków, 2011. – С. 25–27. Тут автор, зокрема, зазначає, що розділення на Західну та Східну Галичину у розумінні польських та українських істориків дещо різнилось; так, поляки «пересували кордон на схід, в той час як українці відсували його на захід»; згідно одному з польських істориків, цей кордон проходив містами: Уланов – Лежайськ – Бжозув – Врублік Кролевський – Зашин – Риманув – Жмігрод – Горлице – Грибов – Росток – Шляхтов.

бути використані в якості підготовчих до циклу лекцій, присвячених теорії та історії єврейського мистецтва, у спеціалізованих ВНЗ, – Соломоновому університеті (Київ) чи в межах Сертифікатної програми з юдаїки у Києво-Могилянській Академії.

Методологічні засади дослідження

Особистим внеском авторки даного дослідження слід вважати аналітичний огляд та аналіз бібліографічних, образотворчих та архівних першоджерел, завдяки котрому творчість єврейських художників Галичини вперше розглядається в якості самостійної теми в історії українського образотворчого мистецтва. Всі матеріали автор опрацювала самостійно, про що свідчить: участь у 12-ти наукових конференціях з доповідями, теми котрих безпосередньо дотичні до теми даного дослідження; праця над темою в межах кількох закордонних стипендіальних програм; п'ятнадцять статей, дотичних до теми даної роботи, виданих у вітчизняних та закордонних наукових збірках; чотири опубліковані переклади літературних джерел, дотичних до теми роботи; близько десяти публіцистичних публікацій у ненаукових культурологічних виданнях. Всі ці та не вказані тут джерела наведено у списку літератури.

Апробація результатів дослідження

Вказана тема була опрацьована протягом кількох років та пройшла апробацію у наступних наукових конференціях: 1. Науковий центр Юдаїки та Єврейського мистецтва ім. Ф. Петрякової. I Міжнародна наукова конференція «Збереження Єврейської історико-культурної спадщини, як частки Української та Світової культури: правові, історичні, мистецькі та музейні аспекти». 12–14.11.2007 р. Львів, Україна. – Пінчевська Богдана. Доповідь «Єврейські митці Галичини першої третини ХХ століття та проблема вивчення єврейського мистецтва». **Примітка:** електронна сторінка конференцій, проведених Науковим центром Юдаїки та Єврейського мистецтва ім. Ф. Петрякової: <http://www.jewish-heritage.org.ua/ua/196/naukovi-konferenciji.html>

2. Центр наукових співробітників та викладачів юдаїки у ВНЗ «Сефер» (Москва). XIV щорічна міжнародна конференція з юдаїки. 9–11.07.2007 р. Секція «Єврейське мистецтво». Пінчевська Богдана. Доповідь «Формування теорії єврейського мистецтва у художній критиці Галичини кінця ХІХ – першої третини ХХ ст». **Примітка:** електронна сторінка Центру наукових працівників та викладачів юдаїки у ВНЗ «Сефер»: http://www.sefer.ru/rus/education/intl-jud_conferences.Php.

3. Центр наукових співробітників та викладачів юдаїки у ВНЗ «Сефер» (Москва). XV щорічна міжнародна міждисциплінарна конференція з юдаїки. Москва, 1–4.02.2008 р. Секція «Єврейське мистецтво». Пінчевська Богдана. Доповідь «Юдаїка у відділі графіки музею князів Чарторийських (Краків, Польща): образ польського єврейства у записках мандрівників та творчості художників ХVІІІ–ХІХ ст».

4. Центр наукових співробітників та викладачів юдаїки у ВНЗ «Сефер» (Москва). ХІІІ щорічна міжнародна молодіжна конференція з юдаїки. 8–10.07.2008 р. Пінчевська Богдана. Доповідь «Особливості джерелознавства в контексті вивчення творчості єврейських художників Східної Європи на прикладі творчої біографії Мауриціо Готтліба».

5. Конференція З'їзду випускників стипендіальної програми Польського уряду для молодих вчених. Секція «Історія». Варшава, Варшавський університет, 25–27.10.2008 р. Пінчевська Богдана. Доповідь «Особливості вивчення історії єврейського мистецтва Галичини першої третини ХХ століття».

6. Науковий центр Юдаїки та Єврейського мистецтва ім. Ф. Петрякової. Науково-практична конференція «Методологія створення єврейських експозицій в музеях України». 23.11.2009 р. Львів, Україна. Пінчевська Богдана. Доповідь «Співвідношення медійних та музейних об'єктів у концепціях єврейських музеїв Східної Європи».

7. Центр наукових співробітників та викладачів юдаїки у ВНЗ «Сефер» (Москва). ХVІ щорічна міжнародна міждисциплінарна конференція з юдаїки. 3–5.02.2009 р. Секція

«Єврейське мистецтво». Пінчевська Богдана. Доповідь «Львівське художнє об'єднання «Артес»: єврейське мистецтво у польських та українських мистецтвознавчих джерелах 2-ї половини ХХ – початку ХХІ ст.».

8. Центр наукових співробітників та викладачів юдаїки у ВНЗ «Сефер» (Москва). XIV Міжнародна молодіжна конференція з юдаїки. 7–9.07.2009 р. Секція «Єврейське мистецтво». Пінчевська Богдана. Доповідь «Діяльність «Краківської групи» та особливості вивчення історії єврейського мистецтва Східної Європи».

9. Міжнародний Конгрес з юдаїки (Єрусалим, Ізраїль). Доповідь «Роль ідеології в формуванні світського єврейського мистецтва: арт-критика Галичини 1890–1939 рр.» (Англ. Мовою). 2–6. 08. 2009. (The Fifteenth World Congress of Jewish Studies. Jerusalem, august 2–6, 2009. Bohdana Pinczewska. Ideology role (significance) in formation of secular Jewish art: The art criticism of Galicia 1890–1939).

10. Центр наукових співробітників та викладачів юдаїки у ВНЗ «Сефер» (Москва). XVII щорічна Міжнародна міждисциплінарна конференція з юдаїки. 2–4.02.2010 р. Секція «Єврейське мистецтво». Пінчевська Богдана. Доповідь «Книжкова графіка групи «АРТЕС»: ілюстрації Генрика Стренга до прози Дебори Фогель».

11. Центр наукових співробітників та викладачів юдаїки у ВНЗ «Сефер» (Москва). XV Міжнародна молодіжна конференція з юдаїки. 10–11.07.2010 р. Секція «Єврейське мистецтво». Пінчевська Богдана. Доповідь «Особливості вивчення єврейської фотографії кінця ХІХ – першої третини ХХ ст.: постановка проблеми».

12. Центр наукових співробітників та викладачів юдаїки у ВНЗ «Сефер» (Москва). ХVІІІ щорічна Міжнародна міждисциплінарна конференція з юдаїки. Москва, 1–3.02.2011 р. Секція «Єврейське мистецтво». Пінчевська Богдана. Доповідь «Особливості розвитку ужиткової графіки в єврейській пресі: поліетнічні мотиви у рекламі єврейської періодики Галичини 1900–1939 рр.».

13. Центр наукових співробітників та викладачів юдаїки у ВНЗ «Сефер» (Москва). ХVІ Міжнародна молодіжна конференція з юдаїки. 4–6.07.2011 р. – Відправлено тези доповіді «Єврейське мистецтво Галичини 1930-х рр.: спроба реконструкції творчої спадщини Отто Гана на основі архіву мистецтвознавця Пйотра Лукашевича (Вроцлав)».

Публікації

Основні положення і висновки дослідження викладено у 12 наукових статтях (5 – у фахових виданнях, затверджених ВАК України), а також у чотирьох публікаціях в культурологічних виданнях, (з них окрему групу становлять статті до академічного словника українських художників), а також у тезах доповідей, прочитаних на тринадцяти наукових та науково-практичних конференціях.

Структура дослідження.

Дослідження складається з вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури (318 поз.), словника спеціальних термінів (29 поз.), списку вжитих скорочень (18 поз.), ілюстрацій (73 поз.), а також з трьох додатків, котрі включають: перелік єврейських митців Галичини, студентів та випускників Краківської Школи образотворчого мистецтва, Краківської Академії мистецтв та Варшавської Академії мистецтв протягом 1900–1939 років; переклад фрагментів архіву І. та Ерні Сандель, присвячений біографіям єврейських художників Східної Галичини; огляд періодики Кракова та Львова 1900–1939 рр. в контексті історії єврейського мистецтва; а також іменний та предметний покажчики та перелік згаданих в тексті видавництв та періодичних видань.

Розділ 1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ ЗА ОБРАНОЮ ТЕМОЮ: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Галичина нині відсутня на мапі Східної Європи, проте як в Польщі, так і в Україні цей топонім посідає важливе місце в наукових працях культурологів, істориків та, зокрема, мистецтвознавців. Наукові публікації сучасників, присвячені тим чи іншим аспектам культури цього своєрідного регіону (котрий, окрім особливостей адміністративного перерозподілу влади, тривалий час претендував на самостійність саме через окремішність світовідчуття, не бажаючи почуватись провінцією будь-якої імперії), охоплюють різноманітні аспекти художніх процесів. Тема даного дослідження охоплює, окрім суто історичної мистецтвознавчої проблематики, ще декілька сфер, дотичних до кількох дисциплін, безпосередньо пов'язаних з мистецтвознавством і чудово проілюстрованих на прикладі апріорі полінаціонального регіону. Це насамперед проблема існування та збереження самототожності в діаспорі національних меншин, в даному випадку – єврейської громади. Потім, міждисциплінарний характер обраної теми єврейського мистецтва Галичини першої третини ХХ ст. стосується наступних напрямків наукових знань: 1. Історіографії орієнталістики, сходознавства та юдаїки Східної Європи першої третини ХХ століття; 2. Масиву текстів, присвячених історії та культурі Галичини; 3. Мистецтвознавчих досліджень, котрі, в свою чергу, поділяються на наступні категорії: монографії та каталоги виставок, а також наукові статті, в той чи інший спосіб дотичні до історії єврейського мистецтва в Україні загалом та Галичині зокрема. Осібно мусять бути оглянуті допоміжні джерела, – довідкова та енциклопедична література, а також спеціальна культурологічна література, безпосередньо дотична до одного з важливих розділів монографії, – питання національної ідентичності в образотворчому мистецтві, як передумови становлення світського єврейського мистецтва в якості самостійного напрямку у художньому процесі Східної Європи. До цієї категорії насамперед належать тексти, дотичні до процесу художньої освіти; потім видання, котрі освітлювали розвиток мистецької періодики, а також часописи національних меншин та деякі видання, присвячені особливостям функціонування художньої критики.

Через те, що заявлена тема дослідження належить до сфери, мало вивченої в українсь-

кому академічному мистецтвознавстві, більшість наведених джерел написано та видано насамперед польською і, подекуди, англійською мовами. Але, якщо першоджерела з першого та другого підрозділів наведено вибірково, автор дослідження сподівається, що у наведеному нижче огляді літератури вказано всі без виключення видані першоджерела, дотичні до заявленої теми, опубліковані в Україні, – що нескладно у зв'язку з обмеженою кількістю подібних публікацій.

1.1. Вибрана література, присвячена орієнтальним дослідженням та дослідженням єврейського мистецтва Східної Європи загалом та України зокрема

Немає нічого дивного у відсутності гідних першоджерел у мистецтвознавчій та культурологічній літературі радянських часів: тема єврейського мистецтва, тісно пов'язана з релігійною тематикою, вважалась неприйнятною і навіть небезпечною для академічної науки. В якості типового прикладу ставлення радянської науки до релігійності у мистецтві можна навести книгу С. Г. Яковлєва «Мистецтво та світові релігії. (Система мистецтв в структурі світових релігій)»⁴ де, перелічуючи три світові релігії, – християнство, іслам та буддизм, – автор уникає згадок про іудаїзм, на основі котрого виникли християнство та іслам, і в подальшому тексті абсолютно виключає його з загального контексту проблематики. Антинаукова необ'єктивність такого типу характеризує не тільки рівень освіченості радянської культурології, але й керівну культурну політику СРСР, обов'язковим елементом котрої був, серед іншого, фундаментальний антисемітизм. Пострадянська наука успадкувала щонайменше острах перед темами національного мистецтва, зокрема єврейського, що почасти пояснює те, чому саме в даній праці використано переважно іноземні літературні джерела.

Напрочуд цінним з точки зору точного розуміння загальної проблеми наукового вивчення різних аспектів секулярної та релігійної єврейської культури в контексті інших, масштабних національно-культурних об'єднань, з котрими єврейська діаспора тривалий час нерозривно поєднувалась через збіг історичних

⁴ Яковлєв С. Г. Мистецтво та світові релігії. (Система мистецтв в структурі світових релігій). Москва, «Вища школа», 1977. – 224 с.

та геополітичних обставин, є одне з перших видань на вказану тему, котре включало тексти видатного дослідника юдаїки, Гершома Шолема, зокрема, статтю «Юдаїка: вчора та сьогодні»⁵. Зокрема, пояснюючи природу досліджень юдаїки, Гершом Шолем наводить суттєві уточнення стосовно юдаїстичних студій, котрі виникли у XIX ст. в Німеччині, а згодом отримали інтенсивне розповсюдження у Східній Європі, зокрема в Галичині, і стали, попри те, що юдаїка «виникла під знаком антикварних, ідеалістичних та романтичних уявлень», думкою про майбутнє у вивченні «власної історії з позитивної національної перспективи»⁶. Ґрунтовна стаття дослідника дозволяє вірно розставити акценти у визначенні юдаїки в якості міждисциплінарної науки, котрі вирізняє з метою вивчення аспекти єврейської культури у всіх без виключення напрямках наукових гуманітарних знань.

Словосполучення «Єврейське мистецтво» в якості осібної мистецтвознавчої проблеми за межами єврейської громади одним з перших російською мовою вжив російський ідеолог мистецтва В. Стасов⁷. Сучасники В. Стасова, наприклад, мистецтвознавець Р. Бернштейн-Вішніцер, працювали над різними аспектами теми єврейського мистецтва, друкуючи свої твори спершу німецькою мовою, а згодом російською у словникових статтях «Єврейської енциклопедії» видавництва «Брокгауз-Ефрон». Всі ці тексти були приступні щонайменше тим дослідникам, котрі цікавились орієнталістикою і відвідували на початку XX ст. Східну та Центральну Україну.

Юдаїстичні, або орієнтальні дослідження в українській науці не є новиною, – їх історія налічує не один десяток років, хоча тема власне образотворчого мистецтва у цьому контексті зустрічається вкрай рідко і носить переважно маргінальний характер. Так зване «орієнтальне мистецтвознавство», присвячене дослідженням мистецтва Близького та Далекого Сходу, з формальної точки зору може бути використане також стосовно творчості світських єврейських митців, – принаймні тих із них, в творчості котрих активно вживались національні та палестинські мотиви. Одним з найбільш цікавих

видань, в котрому висвітлено цю проблему, можна вважати книгу Ю. М. Кочубея та Е. Г. Циганкової «Орієнтальне мистецтвознавство в Україні в 20–30-х рр. XX ст.: В. М. Зуммер (1885–1970)»⁸. В межах реконструкції професійної діяльності професора В. М. Зуммера в цій книзі відтворено етапи формування орієнтального мистецтвознавства в якості самостійного напрямку у вітчизняній науці. Тут у статті Ю. М. Кочубея, зокрема, згадуються перші видані в Україні пореволюційної доби книги, видані у 1926 та 1929 рр. і присвячені саме єврейському мистецтву: «Пам'ятки єврейського мистецтва на Кам'янецьчині. Мацеви: єврейські надгробки» та «Архітектура та стінні розписи синагоги містечка Смотрич»⁹. Однак заснування та розвиток орієнтального мистецтвознавства в даному виданні дозволяє віднести цей напрямок мистецтвознавчої думки до тих, що тільки опосередковано пов'язані з темою монографії, позаяк метою вивчення спеціалістів цього напрямку були мистецькі об'єкти, за формальними ознаками наближені до предмету досліджень етнографів та фольклористів. Згідно цій книзі, предметом орієнтального мистецтвознавства можуть вважатись радше твори народного, тобто, по-перше, анонімного, по-друге, прикрашеного відповідно, часто сакральною символікою, мистецтва єврейської діаспори України. Таким чином, з цієї книги можна зробити висновок, що дослідження світського єврейського мистецтва формально підпадає під визначення орієнтального мистецтвознавства, фактично ж представляє собою осібну, якщо не маргінальну, то недостатньо вивчену тему.

Слід додати, що, окрім В. Зуммера, традицію академічного мистецтвознавчого вивчення юдаїки формували такі представники вітчизняної науки, як Ф. Шміт, П. Ріттер, О. Ковалівський та М. Вязьмітіна. Щонайменше одну публікацію сучасного мистецтвознавця Д. М. Попова¹⁰ присвячено харківській школі академічного мистецтвознавства, сконцентрованого на питаннях мистецтва Сходу, і, зокрема, української юдаїки, де він, зокрема, зазначає:

⁵ Scholem Gershom. Judaistyka – wczoraj i dziś // Żydzi i Niemcy. Eseje. Listy. Rozmowa. – Przełożył Adam Lipszyc. – Sejny, 2006. – С. 96–106.

⁶ Scholem Gershom. Judaistyka – wczoraj i dziś. – С. 97.

⁷ Стасов Владимир. О еврейском искусстве // Орнамент еврейских рукописей. Шедевры еврейского искусства. – Москва – Тель-Авив, 2003. – С. 106–116. Перевидання статті: В. Стасов. По поводу постройки синагоги в С.-Петербурге // Еврейская библиотека. Вып. 2. СПб., 1872. – С. 453–473; Стасов В. В. Собрание сочинений. Т. 1. СПб., 1894. – С. 298–306.

⁸ Кочубей Ю. М., Циганкова Е. Г. Орієнтальне мистецтвознавство в Україні в 20–30-х рр. XX ст.: В. М. Зуммер (1885–1970). Інститут Сходознавства ім. А. Кримського НАН України. – К., 2005. – 316 с.

⁹ Кочубей Ю. М., Циганкова Е. Г. Орієнтальне мистецтвознавство в Україні... С. 5.

¹⁰ Попов Д. М. Мистецтво та культура Сходу в контексті сучасних сходознавчих досліджень в Україні: харківська мистецтвознавча генерація // Сходознавчі студії. Вип. 1. – Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – № 9. – 2008. – С. 16–23.

«Головну увагу харківських сходознавців від початку 90-х рр. ХХ ст. до сьогодні зосереджено на декількох ділянках мистецтвознавчого орієнталізму, головними з яких є японістика та юдаїка. [...] Можна зазначити, що, таким чином, мистецтвознавчо охоплений майже увесь Схід, однак у харківських досліджень є своя специфіка. [...] вони спрямовані на демонстрацію тісного зв'язку орієнтальних мотивів, тем, сюжетів, образів з мистецтвом України та на розвиток характеру дослідження та експонування колекцій витворів мистецтва Сходу в художньому просторі нашої держави»¹¹.

Окрім нечисленних наукових статей та видань, присвячених єврейському мистецтву, котрі будуть докладно оглянуті нижче, в українському академічному мистецтвознавстві відсутні особні книги, присвячені світському єврейському мистецтву того чи іншого регіону України, і вказували б на даний напрямок досліджень одразу у назві.

В якості прикладу вдалої реалізації подібних академічних досліджень слід навести кілька праць сучасних польських мистецтвознавців, де подібної лакуни не існує. Це переважно монографії, а також кандидатські та докторські дисертації, видані в якості окремих книг. Темою цих видань виступає художнє середовище значних культурних осередків. Так, єврейському художньому середовищу Лодзі присвячено щонайменше дві мистецтвознавчі книги, – монографії Є. Маліновського «Група «Янг Ідиш» та єврейські осередки «нового мистецтва» в Польщі у 1918–1923 рр.»¹² та І. Гадовської «Єврейські художники в Лодзі у 1880–1919 роках»¹³. Єврейське художнє середовище Вроцлава першої третини ХХ століття відтворено в монографії М. Столярської-Фронь «Участь осередків вроцлавського єврейства в художньому та культурному житті міста від емансипації до 1933 р.»¹⁴. Єврейське художнє середовище Варшави першої третини ХХ ст. послідовно реконструюється з 1950-х рр. у численних дослідженнях, альбомах та монографіях, – починаючи з повоєнних досліджень Іосифа Сандля, присвячених єврейським художникам Варшави, котрі загинули під час II Світової

війни¹⁵. В якості типового сучасного видання, присвяченого творчості конкретного єврейського художника, можна вказати монографію мистецтвознавця Р. Пйонтковської «Роман Крамшттик»¹⁶, присвячену творчості одного з найцікавіших світських художників польської столиці першої третини ХХ ст. До наведеного переліку можна було б додати численні статті та каталоги мистецтвознавців – постійних чи тимчасових співробітників музею Інституту Єврейської Історії (далі ІЄІ)¹⁷ у Варшаві.

1.2. Галичина 1900–1939 років у спеціалізованій історичній літературі: передумови формування художнього контексту

Заявлена у назві дослідження хронологія включає дві важливі епохи: останню частину періоду автономії Галичини, котра скінчилась у 1914 р., та міжвоєнний період, протягом котрого Галичини входила до складу Польщі. Література, присвячена Галичині періоду автономії, містить незначну кількість інформації, дотичної до становлення та розвитку культурних процесів, зокрема, образотворчого мистецтва. Натомість література так званого міжвоєнного періоду активно висвітлює всі подробиці становлення та

¹⁵ Більшість опублікованих творів Іосифа Сандля видана мовою ідиш; серед них серйозні наукові праці, присвячені єврейським мотивам в польському мистецтві, – наприклад, Jozef Sandel. Yidishe motyv in der Poylisher kunst. – Warszawa, 1954; Jozef Sandel. Plastikishe kunst bay in Poyln. Warszawa, 1964; Jozef Sandel. Umgekumene Yidishe kinstler in Poyln. Tom 1, 2. Warszawa, 1957. Фрагменти машинопису рукопису не виданої книги дослідника, присвяченої єврейським художникам Варшави, котрі загинули під час II Світової війни під назвою «Plastycy Żydowscy w Warszawie», зберігаються в архіві Інституту Єврейської Історії у Варшаві. – Archiwum Sandlowie. Maszynopisy i rękopisy w języku polskim, opakowanie № 1–9. – AŻIH S/352. Spuścizna Sandlów. Materiały nieuporządkowane.

¹⁶ Piątkowska Renata. Roman Kramsztyk. Warszawa, 2004.

¹⁷ Ідея виникнення ІЄІ, Інституту Єврейської Історії ім. Еммануеля Рінгельблюма (Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma) виникла у 1947 р. Саме тоді Центральна Єврейська Історична Комісія – ЦЄІК (Centralna Żydowska Komisja Historyczna, CZKH), заснована в грудні 1944 р., була перейменована у Товариство Інституту Єврейської Історії в Польщі (Stowarzyszenie Żydowski Instytut Historyczny w Polsce). Це товариство стало власником колекцій, зібраних ЦЄІК, і отримало від муніципалітету Варшави приміщення в будинку, в котрому до війни містилась Головна бібліотека юдаїки, на вулиці Тлумацькій, поряд з зруйнованою фашистами Головною Хоральною синагогою Варшави. У 1994 р. від Товариства відокремився науководослідний інститут, підпорядкований Міністерству Культури, фінансування котрого взяло на себе Міністерство науки. Ця інституція має власний музей єврейського мистецтва, докладно описаний у першій повоєнній роки Іосифом та Ерною Сандель. Наразі музейна колекція ІЄІ перейменована у художній відділ. Проте, як і в повоєнні роки, ця інституція продовжує виконувати функцію найважливішого в країні центру академічних досліджень польської юдаїки, і міститься у тій же варшавській будівлі, на вулиці Тлумацькій.

¹¹ Там само. – С. 16.

¹² Malinowski Jerzy. Grupa «Jung Jidysz» i żydowskie środowisko «nowej sztuki» Polsce 1918–1923. – Warszawa, 1987.

¹³ Gadowska Irmina. Żydowscy malarze w Łodzi w latach 1880–1919. Warszawa, 2010. – 198 с., il.

¹⁴ Stolarska-Fronia Małgorzata. Udział środowisk Żydów wrocławskich w artystycznym i kulturalnym życiu miasta od emancypacji do 1933 roku. Wrocław, 2008. – 347 с., il.

розвитку культурних процесів столиць Західної та Східної Галичини. Через геополітичні обставини, вказані вище, три чверті літератури на вказану тему написано та видано польською мовою.

Література, присвячена історії Галичини, налічує безліч найменувань. Про що б не йшлося в тій чи іншій книзі на дану тему, в них завжди приділяється значна увага не тільки політичним, ідеологічним та економічним чинникам особливостей розвитку регіону, але й між-етнічним стосункам між єврейським, польським та українським населенням, що, безумовно, має важливе значення для даного дослідження.

Досить часто у спеціалізованих історичних наукових виданнях значну увагу присвячено освітнім процесам у Галичині, – від ремісничих об'єднань чи, наприклад, діяльності сирітських будинків до створення львівського університету, що в той чи інший спосіб відтворює процес формування культурного контексту, в котрому жили та працювали єврейські художники столиці Східної Галичини, Львова.

До літератури цього типу відноситься цикл збірок матеріалів наукових конференцій «Галичанські зустрічі», котрі протягом певного часу видавались у Польщі польською та українською мовами. Сталі розділи цих збірок, «Історія Галичини» та «Біографії», містять важливу інформацію стосовно формування культурного та художнього контексту поліетнічного регіону, висвітлюючи як особливості контексту, так творчі біографії видатних культурних та суспільних діячів. В якості прикладу слід навести наступні публікації: статтю С. Стенпня «Етнічність галичанського міста. Перемишль – історія полікультурності, її втрата та спроби реконструкції»¹⁸, публікацію С. Українець-Міхалек «Співпраця в конфронтації. Літературне життя полікультурної спільноти у Львові тридцятих років ХХ століття»¹⁹, та статтю історика І. Смольського «Митрополит Шептицький та Євреї»²⁰. Зрідка у цьому виданні трапляються статті, присвячені образотворчому мистецтву Галичини, – наприклад, публікація Г. Стояк «Перемишль:

історія трьох фотографів з родини Геннерів»²¹, стаття Д. Поскути-Влодек «Театрострада Краків–Львів. Про театральну співпрацю двох культурних столиць Галичини протягом міжвоєнного двадцятиріччя»²² чи М. Трояновської «Забута художниця з Медики. Лела (Анієла) Вольська-Павліковська (1901–1980)»²³.

Аналогічні функції в науковому уточненні чи відтворенні різноманітних аспектів теми художнього контексту Галичини відіграє багатотомне видання «Галичина та її історія», кожен том котрого присвячений певній темі, – скажімо, політиці або освіті; саме образотворчому мистецтву в цьому багатотомнику присвячено публікацію К. Дуніна-Вансовича «Образ Кракова та Галичини у ХІХ ст. в оповідях французьких подорожніх та мандрівників»²⁴.

Окреслені теми нерідко зустрічаються в аналогічних виданнях, – наприклад, у збірці статей «Дилеми Галичини», де дискусії стосовно ролі єврейської громади в галичанському суспільстві присвячено публікацію М. Шліви «Чужі чи свої: з дискусії над єврейським питанням в Галичині наприкінці ХІХ ст.»²⁵.

Подібне видання, присвячене, щоправда, здебільшого Західній Галичині, у двох публікаціях опосередковано висвітлює роль єврейської культури в становленні галичанського міфу та культурно-мистецької дійсності Галичини. Це «Основні відомості стосовно Галичини. Універсал; Начерки»²⁶, присвячені основним економічним, політичним та культурним засадам регіону, а також біографіям видатних діячів єврейської культури, котрі жили та працювали в Галичині, та стаття Ремберта Й. Шлейгера «Один з тих, з

²¹ Stojak Grażyna. Opisanie dziejów trzech fotografów przemyskich z rodu Hennerów // Galicyjskie spotkania. Tom studiów pod red. Prof. Urszuli Jakubowskiej. Kalisz, 2006. – С. 125–142.

²² Poskuta-Włodek Diana. Teatrorstrada Kraków–Lwów. O współpracy teatralnej dwóch kulturalnych stolic w okresie galicyjskim i w dwudziestoleciu międzywojennym // Galicyjskie spotkania. Tom studiów pod red. Prof. Urszuli Jakubowskiej. Kalisz, 2005. – С. 95–106.

²³ Trojanowska Marta. Zapomniana malarka z Medyki. Lela (Aniela) z Wolskich Pawlikowska (1901–1980) // Galicyjskie spotkania. Tom studiów pod red. Prof. Urszuli Jakubowskiej. Kalisz, 2005. – С. 237–252.

²⁴ Dunin-Wąsowicz Krzysztof. Obraz Krakowa i Galicji w ХІХ wieku w relacjach francuskich podróżników i pamiętkarzy. Mity, opinie i rzeczywistość Galicyjska // Galicja i jej dziedzictwo. Т. 1. Historia i polityka. – Red. W. Bonusiak, J. Buszko. – Rzeszów, 1994. – С. 119–132.

²⁵ Śliwa Michał. Obcy czy swoi. Z dyskusji nad kwestią żydowska w Galicji u schyłku ХІХ wieku // Galicyjskie dylematy. Zbiór rozpraw pod red. K. Karolczaka i H. W. Żalińskiego. Kraków, 1994. – С. 18–30.

²⁶ Wiadomości podstawowe o Galicji, uniwersał, sylwetki // Galicyjskie reminiscencje. Red. W. Kania. Kraków, 2004. – С. 33–62.

¹⁸ Stępień Stanisław. Etniczność galicyjskiego miasta. Przemysł – dzieje wielokulturowości, jej utrata i próby odbudowy // Galicyjskie spotkania. Pod red. Prof. Urszuli Jakubowskiej. Kalisz, 2006. – С. 15–41.

¹⁹ Ukrainiec-Michalek Switlana. Współpraca w konfrontacji. Życie literackie wielokulturowej społeczności we Lwowie w latach trzydziestych ХХ wieku // Galicyjskie spotkania. Tom studiów pod red. Prof. Urszuli Jakubowskiej. Kalisz, 2004. – С. 33–46.

²⁰ Смольський І. Митрополит Шептицький та Євреї // Galicyjskie spotkania. Pod red. Prof. Urszuli Jakubowskiej. Kalisz, 2007. – С. 145–152.

Дрогобича: про творчість А. Зеліньського»²⁷, де автор побіжно розкриває культурний контекст інтелектуального життя, створеного єврейськими митцями цього міста.

Міжетнічні контакти в Галичині, котрі становили неабиякий інтерес для професійних істориків, у попередні роки спричинили появу таких видань, як, наприклад, монографія Ч. Партача «Польсько-українські стосунки в Галичині 1888–1908 рр.»²⁸, котра з точки зору відстороненого читача нагадує історію масштабного конфлікту. Протягом останніх років одним з найбільш ґрунтовних досліджень в цій сфері можна вважати історичну монографію М. Собоня «Поляки та євреї Галичини періоду автономії 1868–1914 рр.»²⁹. Детально розкриваючи політичні, економічні, ідеологічні, релігійні та ін. особливості міжетнічних контактів, автор, зокрема, приділяє увагу питанню зовнішніх відмінностей даного регіону від інших регіонів Польщі чи України, а також відмінності між західною та східною, міською та сільською, тощо Галичиною³⁰.

Важливий розділ, дотичний до формування культурного життя Галичини, міститься в збірці текстів, впорядкованій С. Кієневичем: «Галичина в добу автономії (1850–1914)»³¹, виданій у 1950-х рр. на основі архівних матеріалів. Так, безпосередньо дотичні до теми дослідження статті, присвячені діяльності Краківської Школи Образотворчого Мистецтва (від 1900 р. – Краківської Академії Мистецтв)³², а також Ягелонського Університету, котрі тривалий час були єдиними ВНЗ регіону, котрі виховали, зокрема, не одне покоління львівської гуманітарної еліти 1900–1939 рр.

Окремий сегмент літератури, присвяченої історії культури Галичини, складають науково-популярні краєзнавчі видання, зазвичай чудово ілюстровані, і впорядковані в якості довідників,

²⁷ Schleicher Rembert J. Jeden z tych z Drohobycza. O twórczości Adama Zielińskiego // Galicyjskie reminiscencje. Red. W. Kania. Kraków, 2004. – С. 69–75.

²⁸ Partacz Czesław. Od Badeniego do Potockiego. Stosunki polsko-ukraińskie w Galicji w latach 1888–1908. Toruń, 1997. – 278 с.

²⁹ Soboń Marcin. Polacy wobec Żydów w Galicji doby autonomicznej w latach 1868–1914. Kraków, 2011. – 328 с.

³⁰ І, зокрема, зазначає те, що «особливістю цього краю з часом стало його визначення не в якості польського, австрійського, руського чи єврейського, але власне галичанського [...], що донині в свідомості поляків визначає конгломерат якостей [...], що відрізняються [...] міцними суспільними зв'язками, обумовленими традицією, моральністю та релігією» Marcin Soboń. Specyfika Galicji // Polacy wobec Żydów w Galicji... С. 77.

³¹ Galicja w dobie autonomicznej (1850–1914). Wybór tekstów w opracowaniu Stefana Kieniewicz. Wrocław, 1952.

³² Там само. С. 307–310.

де короткі коментарі до зображень послідовно розкривають основні віхи у суспільному та культурному житті Галичини. Серед них слід вказати такі книги, як стилізовану під путівник книгу С. Гродзиського «Вздовж Вісли, Дністра та Збруча: мандрівка Галичиною»³³, чудово ілюстровану книгу З. Фраса «Галичина»³⁴, котру можна віднести до науково-популярної краєзнавчої літератури; впорядковану в якості словника книгу М. Чума та Л. Мазана «Австрійські розмови, або Енциклопедія Галичини»³⁵, оформлену 567-а кольоровими ілюстраціями, чи більш сучасне, щедро ілюстроване видання Я. Чарновського, радше невеликий альбом «Краків та Львів у поштових листівках»³⁶, в котрім опубліковані листівки з пейзажами обох столиць Галичини, видані до II Світової війни. Попри «сувенірний» вигляд деяких видань цієї категорії, кожна з цих книг містить достатньо інформації для повноцінного науково-популярного видання³⁷.

Серед видань останніх років, котрі обумовлюють власне художній контекст Галичини, з українських публікацій слід переважають окремі наукові статті. Серед польських монографій останніх років на вказану тему слід назвати чудове мистецтвознавче видання «Архітектура вокзалів Залізниці Кароля Людвіка в Галичині у 1855–1910 рр.» польської дослідниці М. Рymar³⁸.

З українських видань, опосередковано дотичних до вказаної теми, переважає культурологічна, історична та науково-популярна, а також репрезентативна література, присвячена тим чи іншим аспектам культурної та мистецької історії Львова. Досить значна за обсягом, вона включає особливості перебігу культурного та суспільного життя полінаціональної столиці та фрагментарні згадки щодо особливостей життя єврейської діаспори. В якості прикладу в цій категорії літератури можна вказати перевидання

³³ Grodziski Stanisław. Wzdłuż Wisły, Dniestru i Zbrucza: wędrówki po Galicji. Kraków, 1998.

³⁴ Frasz Zbigniew. Galicja. Wrocław, 1999.

³⁵ Czuma Mieczysław, Mazan Leszek. Austriackie gadanie czyli Encyklopedia Galicyjska. Kraków, 1998. – 567 il.

³⁶ Czarnowski Jakub. Kraków i Lwów w pocztówkach. Warszawa, 2009. – 239 с.

³⁷ Так, наприклад, коментарі до панорам та краєвидів Краківська та Львова в цьому виданні супроводжуються стилем, але напрочуд інформативним додатком, в котрому висвітлено основні особливості політичного, історичного та культурного життя поліетнічного регіону, включно з життям єврейської діаспори, спорудам котрої присвячено кілька сторінок цієї книги

³⁸ Rymar Marta. Architektura dworców Kolei Ludwika w Galicji w latach 1855–1910. – Warszawa, 2009. – 254 с.

книги Д. Зубрицького «Хроніки міста Львова»³⁹, де особливостям життя єврейської діаспори Східної Галичини приділяється немало уваги.

До репрезентативних видань можна віднести, наприклад, альбом Ю. Юркевича «Дерев'яна скульптура Галичини XVII–XIX ст.»⁴⁰. До суто наукових видань даної категорії відносяться автореферати кандидатських дисертацій, в котрих висвітлено ті чи інші аспекти культурного життя Галичини 1900–1939 рр.: наприклад, «Художнє життя в Галичині кінця XIX – початку XX ст. (Особливості мистецького процесу)» О. І. Семчишин-Гузнер⁴¹.

В якості осібної книги видано дисертацію Р. Шмагало, присвячену «субдисципліні мистецтвознавчої науки», мистецькій освіті, під назвою «Мистецька освіта в Україні середини XIX – сер. XX ст. Структурування, методологія, художні позиції»⁴². В цій монографії кілька осібних розділів присвячено художній освіті в Галичині, – зокрема, розділ третій, «Ціннісні орієнтири мистецької освіти України середини XIX – середини XX ст.: панорамний огляд явищ»⁴³, та всі підрозділи, котрі стосуються освіти в галузі не ремісничого, але образотворчого мистецтва, зокрема вищої освіти.

Наукові статті, дотичні до вказаної тематики, включають такі публікації, як «Збереження історико-культурної спадщини єврейської громади Галичини: становлення питання у першій третині XX ст.» Н. Я. Левкович⁴⁴ чи стаття А. Стеценко «Польський краєзнавчий рух в Галичині (кінець XIX – початок XX ст.): огляд історіографії та джерел»⁴⁵.

Ці та інші наукові роботи послідовно розкривають різноманітні аспекти культурного життя Галичини, самим тільки формулюванням назв робіт стверджуючи актуальність визнання Галичини в якості культурного регіону, чий

культурний простір суттєво відрізнявся від інших. Менше з тим, жодна з цих робіт не висвітлює історії єврейського мистецтва в якості осібної теми.

1.3. Мистецтвознавчі видання: каталоги, монографії та дисертації, дотичні до теми єврейського мистецтва Галичини

1.3.1. Польські мистецтвознавчі видання XX ст., дотичні до єврейського мистецтва Галичини.

Першою і, без сумніву, революційною публікацією, присвяченою єврейському мистецтву Галичини, стала книга Максиміліана Гольдштейна та Кароля Дрезднера «Культура та мистецтво єврейського народу на польських землях»⁴⁶, видана у 1935 р. у Львові. Книга впорядкована передмовою видатного історика єврейської культури Польщі Майера Балабана, а також текстом культуролога Якуба Шала «Колекціонер та його колекція. Спроби створення єврейських музеїв в Польщі». Тезу стосовно революційності видання підтверджує той факт, що донині як в Україні чи в Польщі, так і далеко за їх межами не існує жодної публікації, присвяченої будь-якому аспекту єврейського мистецтва Галичини 1900–1939 рр., в котрому б не містилось посилань, часто неодноразових, саме на цю книгу. Врешті, колекція М. Гольдштейна була першою систематизованою колекцією єврейського мистецтва, котра включала як твори церемоніального декоративно-ужиткового мистецтва, – котрі нині часто називають «колекціями юдаїки», – так і досить велику колекцію творів світських художників – сучасників колекціонера. Окрім фундаментальної мистецтвознавчої праці в процесі створення каталогу, його автори досягли чудового результату в сенсі побудови концепції єврейського мистецтва, тому що зуміли знайти гармонійне поєднання репрезентації синагогального та світського єврейського мистецтва. Цей розвиток мистецтвознавчої думки з часом перетворився на справжню проблему, про що свідчать, зокрема, приклади наведених нижче сучасних, в тому числі довідкових видань, де церемоніальне та світське єврейське мистецтво розглядаються в якості не пов'язаних між собою автономних величин.

В книзі-каталозі колекції М. Гольштейна, окрім розділів, присвячених тим чи іншим аспектам декоративно-ужиткового, народного

⁴⁶ Goldstein M., Dresdner K. *Kultura i sztuka Ludu Żydowskiego na ziemiach Polskich*. Lwów, 1935. У виданні надруковано наступні статті: Majer Balaban. *Przedmowa*. С. 1–11, та Dr. Jakub Schall. *Zbieracz i jego zbiory. Zabiegi o utworzenie muzeów żydowskich w Polsce*. – С. 143–162.

³⁹ Зубрицький Денис. *Хроніка міста Львова*. – Ред. Я. Дашкевич, Р. Шуст. – Львів, 2002.

⁴⁰ Юркевич Юрій. *Дерев'яна скульптура Галичини XVII–XIX ст.* – Л., 2010.

⁴¹ Семчишин-Гузнер О. І. *Художнє життя в Галичині кінця XIX – початку XX ст. (Особливості мистецького процесу)*. – Автореферат дисертації кандидата мистецтвознавства. – Львівська академія мистецтв. – Л., 2000. – 18 с.

⁴² Шмагало Р. Т. *Мистецька освіта в Україні середини XIX – середини XX ст. Структурування, методологія, художні позиції*. Л., 2005. – 528 с., 742 іл.

⁴³ Там само. С. 47–65.

⁴⁴ Левкович Н. Я. *Збереження історико-культурної спадщини єврейської громади Галичини: становлення питання у першій третині XX ст.* // *Вісник ХДАДМ*. – № 12. – 2007. – С. 86–95.

⁴⁵ Стеценко Аліна. *Польський краєзнавчий рух в Галичині (кінець XIX – початок XX ст.): огляд історіографії та джерел* // *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. Випуск 8. Частина 1. – Львів, 2006. – С. 167–176.

та церемоніального мистецтва, – «Родинне та суспільне життя»; «Вбрання та біжутерія»; ««Календар. Субота та свята»; «Предмети культу»; «Синагоги та цвинтарі»; «Народне мистецтво та кераміка»; «Рукописи та стародавні видання», – світському єврейському мистецтву присвячено наступні розділи: «Портрети, типи та карикатури»; «Художники»; «Екслібриси та плакати»; частково – «Художній метал»; а також досить цікавий розділ «Пам'ятки часів [I Світової] війни»⁴⁷. З моменту видання цієї книги, з 1935 р., кожен серйозний дослідник єврейського мистецтва Галичини посилається на її матеріал як на один з найбільш авторитетних.

Інші видання міжвоєнної доби, – каталоги окремих виставок, публікації в пресі і т. д., – не відрізнялись синтетичними властивостями наведеної книги, здебільшого розглядаючи поодинокі вияви чи світського, чи церемоніального або народного єврейського мистецтва. Згодом трагічні події часів II Світової війни, а згодом програмний антисемітизм влади повоєнних часів спричинили тривалу паузу у дослідженнях творчості єврейських митців Галичини 1900–1939 рр.

Характерною рисою мистецьких видань від повоєнного часу до 1980–1990-х рр., в тому числі польських, є відсутність прямої вказівки у назві на дотичність змісту книги до теми єврейського мистецтва, – завжди, навіть у тих випадках, коли зміст книги прямо вказував на безпосереднє зацікавлення автора у дослідженні творчості саме єврейських художників. З деяких видань 1950–1990-х рр., в котрих надруковано як цінні ілюстрації, так і цікаві аналітичні зауваження та історичні огляди стосовно творчості єврейських митців, слід назвати книгу Й. Козловського «Пролетарська Молода Польща. Образотворче мистецтво та його автори в житті польського пролетаріату 1878–1914 рр.»⁴⁸, антологію В. Ющача «Тексти про польських художників. Антологія польської художньої критики 1890–1919 рр.»⁴⁹, чи каталог творів із збірки Львівської Галереї Мистецтв (далі ЛГМ) «Автопортрети польських художників з колекції ЛГМ»⁵⁰. У цих та подібних книгах інформацію

⁴⁷ Goldstein M., Dresdner K. Kultura i sztuka Ludu Żydowskiego... 2. Portrety, typy i karykatury. С. 12–25; 8. Artysci. С. 87–102; 9. Eklibrisy i plakaty. С. 103–112; 10. Metaloplastyka. С. 113–122; 12. Pamiątki z czasu wojny. С. 136–142.

⁴⁸ Kozłowski Józef. Proletariacka Młoda Polska. Sztuki plastyczne i ich twórcy w życiu proletariatu polskiego 1878–1914. Warszawa, 1986.

⁴⁹ Jaszczak Wiesław. Teksty o malarzach polskich. Antologia polskiej krytyki artystycznej 1890–1919. Wrocław, 1976.

⁵⁰ In propria persona. Malarzy Polskich portret własny ze zbiorów Lwowskiej Galerii Obrazów. – Katowice, 1998.

стосовно творчості єврейських митців, зокрема, Східної Галичини розчинено у спробі відтворити той чи інший аспект історії мистецтва, що, ймовірно, пояснювалось в тому числі страхом мистецтвознавців перед антисемітськими переконаннями керівної культурної політики.

Одним з перших дійсно фундаментальних видань повоєнного періоду, безпосередньо дотичних до теми єврейського мистецтва Східної Галичини, стала монографія Пйотра Лукашевича, присвячена діяльності поліетнічного львівського художнього об'єднання «Артес»⁵¹. Ця книга, – власне, видана кандидатська дисертація, – присвячена одному з нечисленних творчих об'єднань столиці Східної Галичини, полінаціональність складу котрого, проте, обумовлювалась тим, що більшість художників, котрі входили до його складу, включно з лідерами, були вихідцями саме з єврейських родин Галичини. В концептуальному та формальному сенсі ця книга може вважатись хоч і практично невідомою в Україні⁵², а проте взірцевою науковою роботою, присвяченою творчості світських художників єврейської діаспори Львова⁵³.

Легкість стилю, а також ґрунтовність аналізу та систематизації обраних архівних матеріалів, логічність у викладі теми, відсутність властивих сучасним дослідникам акцентів на творчості перш за все широко відомих художників дозволяє, з точки зору авторки даної роботи⁵⁴,

⁵¹ Łukaszewicz Piotr. Zrzeszenie artystów plastyków ARTES: 1929–1935. Wrocław, 1975.

⁵² Перша спроба докладно оцінити науковий внесок П. Лукашевича в історію мистецтва загалом, і, зокрема, єврейського мистецтва Східної Галичини зокрема, належить авторці даної монографії, в статті: Пінчевська Богдана. Львівське художнє об'єднання «Артес»: порівняльна бібліографія польських та українських мистецтвознавчих джерел другої половини ХХ – початку ХХІ ст // Сходознавчі студії. Вісник Харківської Державної Академії Дизайну та Мистецтв. – Харків: ХДАДМ, Центр Сходознавства, 2009. – № 12. (вип. 2). – С. 165–180.

⁵³ Завдяки сприянню стипендіальної програми «Gaude Polonia» протягом березня–квітня 2011 р. авторка даної роботи переклала з польської на українську мову мистецтвознавчу монографію Пйотра Лукашевича «Об'єднання художників «Артес»: 1929–1935» (Piotr Łukaszewicz. Zrzeszenie artystów plastyków ARTES: 1929–1935. Wrocław, Ossolineum, 1975). Рукопис перекладу та нотаріально засвідчені авторські права на українське видання тексту, підписані автором книги, зберігаються у львівському видавництві «Центр Європи».

⁵⁴ Значення монографії П. Лукашевича для дослідження єврейського мистецтва Галичини розглянуто також в російськомовній статті авторки даної роботи: Пінчевская Богдана. Львовское художественное объединение «Артес»: еврейское искусство в польских и украинских искусствоведческих источниках второй половины ХХ – начала 21 века // Материалы Шестнадцатой Ежегодной Международной Междисциплинарной конференции по иудаике. Часть 2. – Москва, Академическая серия, Центр научных работников и преподавателей иудаики в ВУЗах «СЭФЕР», 2009. – С. 372–389.

вважати монографію прикладом оптимальної наукової праці, присвяченої творчості єврейських митців. В цій книзі, окрім творчості художників, що входили до складу «Артесу», а саме Людвіка Лілле, Марека Влодарського, Отто Гана, Тадеуша Войцеховського, Романа та Маргіт Сельських, Олександра Кривоблоцького, Людвіка Тировича, Мечислава Висоцького, Олександра Рімера, Павла Ковжуна, Стефана Войцеховського та Єжі Яніша, докладним чином, і далеко не завжди в компліментарному ключі, реконструйовано художнє середовище Львова 1929–1935 рр. Значна кількість наведених архівних матеріалів, – зокрема, спогадів та листування художників, цитат з тогочасної періодики, тощо, – дозволяє чітко визначити не тільки позицію автора стосовно майже забутого художнього середовища та артистичного об'єднання, твори котрого, як, власне, і більшість його художників, не пережили II Світової війни, складає об'єктивну картину культурного тону столиці Східної Галичини кінця 1920-х – початку 1930-х рр. Серед іншого, цю наукову працю відрізняє чітка скерованість думки автора на пам'яткохоронне значення мистецтвознавчої праці, що рідко властиво науковим публікаціям сучасників.

Книга П. Лукашевича складається з 200-т сторінок і включає розділи, присвячені новому мистецтву в художньому житті Львова 1920-х рр.; опис появи та діяльності художнього об'єднання «Артес»; а також творчість художників групи⁵⁵.

Суттєвий внесок в питання виокремлення єврейського мистецтва в якості особного напрямку в художньому процесі країни додали масштабні виставки, зібрані за принципом єврейського походження художників або єврейської тематики, продекларованої у їх творах. В цьому контексті можна вважати знаковими такі виставки, як «Євреї – Польщі»⁵⁶, що відбулась

у Кракові у 1989 р., та «Євреї в Польщі. Образ та Слово», що відбулась за ініціативи М. Ростворовського у Варшаві у 1993 р.⁵⁷. Ці виставки стали першими вдалими спробами озвучити проблему єврейського мистецтва в якості самостійної мистецтвознавчої проблеми у Східній Європі, адже твори, котрі на ній були представлені, обирались за принципом найперше єврейського походження тих чи інших митців, і тільки потім – в якості наративів єврейської тематики.

Важливе значення для процесу реконструкції змін у творчості тих чи інших єврейських митців Галичини мають масштабні каталоги польських музейних колекцій, котрі купували твори єврейських художників як у міжвоєнний період, так і після II Світової війни. Це, зокрема, каталоги Національних музеїв у Вроцлаві, Кракові та Варшаві⁵⁸, а також розділ, присвячений образотворчому мистецтву, у каталозі музею ІЄІ⁵⁹. Серед тематичних виставок, присвячених єврейському мистецтву в якості особної дисципліни, суттєву роль відведено виданню «Виставка творів єврейських художників 1918–1939 рр.», котра відбулась в польському місті Ольштині у 1987 р.⁶⁰.

1.3.2. Польські мистецтвознавчі видання, дотичні до теми дослідження, початку ХХІ ст. Найбільш ґрунтовною спробою синтезувати в одній книзі огляди всіх єврейських об'єднань Польщі ХІХ–ХХ ст. стала книга Є. Маліновського «Живопис та скульптура польського єврейства у ХІХ–ХХ ст.»⁶¹, видана на початку 2000-х рр.⁶². Власне Галичині у ній присвячено тільки три розділи: «Єврейські

⁵⁷ Żydzi w Polsce. Obraz i słowo. – pod red. Marka Rostorowskiego. – Część I. – Albom – katalog. – Warszawa, 1993. – 348 s.

⁵⁸ Sztuka Polska XX wieku: katalog zbiorów. Red. Naukowy, Wstęp, wybór ilustracji: Mariusz Hermansdorfer. Opracowanie: Krystyna Bartnik. – Wrocław, Muzeum Narodowe we Wrocławiu, 2000; Blak Halina, Małkiewicz Barbara, Wojtalowa Elżbieta. Malarstwo polskie XIX wieku. – Seria «Nowoczesne malarstwo polskie». – Część I. – Kraków, Muzeum Narodowe, 2001; Nowoczesne malarstwo polskie. Katalog zbiorów pod redakcją Zofii Gołubiew. Część 2. – Stefania Kozakowska, Barbara Małkiewicz. Malarstwo polskie od około 1890 do 1945 roku. – Kraków, Katalogi Zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie, Nowa Seria, 1997.

⁵⁹ Muzeum Żydowskiego Instytutu Historycznego. Zbiory artystyczne. Wstęp: R. Piątkowska i M. Sieramska. Warszawa, 1995.

⁶⁰ Wystawa dzieł artystów żydowskich. 1918–1939. – Wstęp J. Malinowskiego, red. K. Brakoniecki. – Katalog wystawy. Olsztyn, czerwiec – sierpień 1987. – 120 s.

⁶¹ Malinowski Jerzy. Malarstwo i rzeźba Żydów Polskich w ХІХ і ХХ wieku. – Warszawa, 2000.

⁶² Україномовна рецензія на це видання, а також визначення ролі цієї монографії для дослідження теорії та історії

⁵⁵ Там само. I. Nowa sztuka w życiu artystycznym Lwowa lat dwudziestych (wystawy Formistów i opinie miejscowej krytyki; Sekcja lwowska Formistów; Odwrót od założeń formizmu po 1923 r., – «nawróceni» i «fanatycy»; Młodzi w Wolnej Akademii i w «szkole» Sichulskiego; Studia i podróże; w Paryżu), c. 10–42; II. «Artes»: powstanie grupy (Wystawy i inicjatywy wydawnicze; zmiany w składzie Zrzeszenia; Środowisko plastyczne Lwowa lat 1931–1932, – Chwistek, ANUM, Nowa Generacja, LZZAP; «Neoartes»; Wystawy związkowe i ekspozycja Grupy Krakowskiej; Ożywienie życia kulturalnego we Lwowie lat 1933–1935 (teatr, «Sygnały»), c. 43–62; III. «Artes» – twórczość (Postkubistyczne początki; Wokół surrealizmu; Nowy realizm), c. 63–109; Epilog (Warszawska wystawa artystów lwowskich w 1939 r. : ofensywa koloryzmu; Twórczość Janisza, Włodarskiego i Hahna po 1935 r. ; «Artes» w malarstwie polskim), c. 110–122.

⁵⁶ Żydzi – Polscy: katalog wystawy. – Czerwiec – sierpień 1989. – Autorzy katalogu: Dorota Dec, Maurycy Horn, Marek Rostworowski, Krystyna Moczulska, Janusz Wałek. – Kraków, Muzeum Narodowe, 1989.

художні об'єднання Кракова та Львова близько 1900-х рр.»; «Єврейське художнє середовище Львова 1911–1939 рр.» та «Єврейське художнє середовище Кракова 1911–1939 рр.»⁶³. Всі інші розділи книги розділено на три частини: в першій розглядається походження світського єврейського мистецтва та скульптури у Польщі; творчість М. Антокольського та М. Готтліба; творчість художників-реалістів напрямку «єврейської традиції» у Варшаві та Лодзі; єврейське художнє середовище Вільнюса та західних губерній Російської Імперії; єврейська скульптура періоду 1900-х рр.; єврейські художні діаспори з Польщі у Берліні близько 1900 року. Друга частина книги присвячена творчості єврейської художньої групи «Jung Idysz», художники якої працювали в Лодзі протягом 1918–1923 рр.; на цю тему автор книги наприкінці 1980-х рр. захистив кандидатську дисертацію⁶⁴. Нарешті, третій розділ книги присвячено єврейським художнім середовищам, котрі виникли у 1911–1939 рр. у Варшаві, Лодзі, Львові, Кракові та Білостоку. Характеризуючи значення цієї книги для розвитку теорії та історії єврейського мистецтва у XXI ст. у Східній Європі, слід зазначити, що польський вчений вперше⁶⁵ на початку XXI ст. спробував окреслити мистецтво єврейської діаспори в якості самостійного напрямку в загальному мистецькому процесі кількох регіонів власної країни. Докладність описів біографій художників у цій книзі, проте, стилістично нагадує довідкове видання. Подані відомості обмежуються переважно біографіями митців та переліком відгуків про їх творчість з деяких критичних статей учасників тогочасного художнього процесу. Проте це видання може вважатись взірцевим в контексті, наприклад, українського академічного мистецтвознавства, позаяк описує художнє життя єврейської діаспори у всіх регіонах Польщі: жодних аналогій цій праці в українському мистецтвознавстві не існує. Крім того, масштабність поставленої мети та педантичне ставлення до опрацьованого

єврейського мистецтва у Східній Європі, розглянута авторкою даної роботи у наступній рецензії: Пінчевська Богдана. Рецензія на книгу: Єжі Маліновський. Живопис та скульптура польського єврейства XIX та XX століть: Варшава: PWN, 2000. – 435 с., іл.» // Сходознавчі студії. Вісник Харківської Державної академії дизайну та мистецтв. – Харків: ХДАДМ, Центр Сходознавства, 2009. – № 12. Вип. 2. – С. 242.

⁶³ Там само: «Żydowskie środowiska artystyczne Krakowa i Lwowa około roku 1900». – С. 75–107; «Żydowskie środowisko artystyczne we Lwowie» s. 315–347; «Żydowskie środowisko artystyczne w Krakowie». s. 248–380.

⁶⁴ Malinowski Jerzy. Grupa «Jung Idysz» i żydowskie środowisko «nowej sztuki» Polsce 1918–1923. – Warszawa, 1987.

⁶⁵ Зокрема, у вступі до книги автор зазначив, що робота над цією книгою тривала близько двадцяти років.

матеріалу дозволяють визначити внесок цієї праці Є. Маліновського в розвиток теорії та історії єврейського мистецтва в якості фундаментального. Більшість кандидатських дисертацій, виданих в Польщі на дану тему, в тій чи іншій мірі посилаються на відповідні розділи саме цієї його книги.

З книг представників молодшої генерації дослідників історії єврейського мистецтва слід відзначити каталог масштабної виставки «Єврейські художники Кракова: 1873–1939»⁶⁶, котра відбулась в Історичному музеї Кракова у 2008 р. Каталог виставки включає чотири блоки текстів⁶⁷, – вступ, написаний директором Історичного музею м. Кракова, М. Нежабітовським, передмову куратора виставки, відомого польського дослідника єврейської культури, Євгеніуша Дуди; статтю Є. Маліновського «Краків та єврейське художнє середовище в Польщі та в Європі», а також текст Н. Стирної «Єврейські художники в Кракові: 1873–1939 рр.». Дослідниця досить детально описує твори єврейських художників в державних колекціях Кракова, котрі експонувались під час цієї виставки. Її текст структуровано згідно хронологічним відтинкам в розвитку єврейського мистецтва у Кракові: перше єврейське художнє об'єднання 1904–1907 рр.; єврейське художнє життя у Кракові міжвоєнного періоду; окремих розділ виставки і, відповідно, каталогу присвячувався творчості випускників Краківської Академії Мистецтв (далі – КАМ) в контексті Паризької Школи.

Окремою книгою видано кандидатську дисертацію Н. Стирної, котру присвячено єврейському художньому середовищу столиці західної Галичини «Об'єднання єврейських художників та скульпторів у Кракові (1931–1939)»⁶⁸. Робота дослідниці містить розділи, присвячені формуванню єврейського художнього середовища в Кракові; наводить особливості виникнення, а також програми та імена художників «Товариства Єврейських Художників, Живописців та Скульпторів у Кракові»; публікує наступні дані, дотичні до творчості митців Товариства: 1) виставки; 2) лекції, публічні виступи та обговорення; ініціативу створення

⁶⁶ Styrna Natasza. Artyści żydowscy w Krakowie: 1873–1939. – Katalog wystawy. – Kraków, 2008. – 244 с.

⁶⁷ Там само. Michał Niezabitkowski. Przedmowa. С. 9–12; Eugeniusz Duda. Wprowadzenie. С. 13–16; Jerzy Malinowski. Kraków a żydowskie środowisko artystyczne w Polsce i w Europie. С. 17–30; Natasza Styrna. Artyści żydowscy w Krakowie 1873–1939». – С. 31–70.

⁶⁸ Styrna Natasza. Zrzeszenie Żydowskich Artystów Malarzy i Rzeźbiarzy w Krakowie (1931–1939). Warszawa, 2009. – 357 с.

краківського «Художнього центру»; проект створення Єврейського музею у Кракові; аналізує єдине видання Товариства, «Мистецтво та сучасне життя»; врешті, розкриває публіцистичну діяльність художників та критиків, дотичних до цієї організації. Окремими розділами цієї праці виступає творчість художників, котрі входили до цього об'єднання, а також особливо цікавий розділ «Погляди та цінності: стосунок до сіонізму, національної культури, «єврейського мистецтва», єврейської традиції та релігії». В якості додатків в науковій праці наведено біографії художників, дотичних до краківського художнього середовища⁶⁹.

Рисою, спільною для академічних видань представників кількох поколінь польських мистецтвознавців, що займаються насамперед історією єврейського мистецтва, слід вважати, наприклад, те, що походження єврейських художників із Східної Галичини, котра наразі входить до складу України, взагалі ніде і ніколи не артикулюється авторами текстів. Ця особливість розміщення смислових акцентів, проте, ніяк не впливає на той факт, що вони однодушно вважають офіційним «автором» світського єврейського мистецтва як Галичини, так і всієї Польщі Мауріціо Готтліба, художника, котрий народився у м. Дрогобич, а початкову художню освіту отримав у Львові. За рідкісними виключеннями, виокремлення львівських, дрогобичьких, станіславівських єврейських художників в окремі групи не входить в зону інтересів авторів ретроспективних побудов чи реконструкцій подій діяльності того чи іншого об'єднання єврейських митців. Це властиво, наприклад, кандидатській дисертації Н. Стирної, котра наводить біографії митців, чия творчість обумовлювалась культурним контекстом радше Східної, аніж Західної Галичини, разом з краківськими художниками, не розглядаючи їх в якості окремих творчих угруповань.

Іншою характерною рисою польських наукових досліджень з вказаної теми є послідовний виклад хронології мистецьких подій з активним вживанням цитат з мистецької критики кінця XIX – першої третини XX століття. Цей метод опрацювання матеріалу дозволяє тверезо проаналізувати ставлення до

⁶⁹ Там само. «Kształtowanie się żydowskiego środowiska artystycznego w Krakowie», с. 27–44; «Powstanie, organizacja, program, członkowie Zrzeszenia Żydowskich Artystów Malarze i Rzeźbiarzy w Krakowie», с. 45–58; «Działalność członków organizacji w latach 1931–1939», с. 58–123; «Twórczość członków Zrzeszenia Żydowskich Artystów Malarzy i Rzeźbiarzy w Krakowie», с. 150–196; «Poglądy i wartości: stosunek do syjonizmu, narodowej kultury, «sztuki żydowskiej», żydowskiej tradycji i religii», с. 197–227.

категорії єврейського мистецтва як художників, чия творчість його унаочнює, так і критиків, чий тексти стверджували самостійність цього явища.

У Польщі протягом останнього десятиліття видано також значну кількість монографій, присвячених біографіям тих чи інших єврейських художників, зокрема, і тих, що походили як з Західної, так і з Східної Галичини. Це переважно монографії, котрі представляють собою літературну обробку кандидатських дисертацій, як, наприклад, у випадку з згаданою вище книгою Р. Пйонтковської, присвяченою творчості варшавського живописця Р. Крашмтика⁷⁰, чи альбому «Євгеніуш Зак» А. Таніковського⁷¹. Книги такого типу влаштовані за єдиним принципом: в них максимально детально розкривається біографія митця, його погляди на мистецтво, в хронологічному чи тематичному порядку аналізуються його твори, а також друкуються репродукції та фотографії як добре, так і мало відомих картин.

Безпосередньо до теми даного дослідження відносяться такі монографії, як якісно проілюстрована книга Є. Маліновського «Мауріцій Готтліб»⁷², видана ще у 1990-х рр.; менш відома книга А. Марковської «Мова Неуера: про творчість Йонаша Штерна»⁷³, присвячена художнику, котрий народився та виріс у Калуші. Окремий блок подібної літератури становлять каталоги виставок, присвячених творчості художників львівської групи «Артес», – зокрема, каталог виставки всієї групи⁷⁴; каталог виставки творів лідера цієї групи, Л. Лілле⁷⁵, організованої вроцлавським мистецтвознавцем Пйотром Лукашевичем; ще одна монографія П. Лукашевича, присвячена творчості Р. та М. Сельських⁷⁶; каталог меморіальної виставки, присвяченої творчості львів'янина М. Влодарського⁷⁷. Існує також окреме видання, присвячене творчості живописця Я. Глязнера⁷⁸, чий творчий і життєвий шлях закінчився у Львові.

⁷⁰ Piątkowska Renata. Roman Kramsztyk. Warszawa, 2004.

⁷¹ Tanikowski Artur. Eugeniusz Zak. Sejny, 2003. – 191 с.

⁷² Malinowski Jerzy. Maurycy Gottlieb. Warszawa, 1997.

⁷³ Markowska Anna. Język Neuera: o twórczości Jonasza Sterna. – Cieszyn 1998.

⁷⁴ «Artes», 1929–1934. – Katalog wystawy. – Red. Łukaszewicz P. – Wrocław, 1969.

⁷⁵ Ludwik Lille. Prace lat 40. i 50. Sanok, 2004; Ludwik Lille. 1897–1957. Katalog wystawy. – Red. Łukaszewicz P. – Warszawa, 1986.

⁷⁶ Roman i Margit Sieslcy. Katalog wystawy. – Wrocław, 2004.

⁷⁷ Marek Włodarski (Henryk Streng). 1903–1960. Katalog wystawy. Warszawa, 1982.

⁷⁸ Dudek-Bujarek Teresa. Jakob Glasner. 1879–1942. Muzeum narodowe w Bielsku-Białej. – Bielsko-Biala, 1997. – 122 с.

Існує цілий ряд видань Музею літератури ім. А. Міцкевича у Варшаві, присвячених графіці Бруно Шульца⁷⁹. Крім того, особний корпус текстів становить література, присвячена літературній творчості цього видатного письменника та художника, чия біографія була нерозривно пов'язана з Дрогобичем, де він народився, жив та загинув під час гітлерівської окупації. Деякі книги, як видані польською мовою, так і перекладені українською, розкривають художній контекст його епохи, пояснюючи найтонші нюанси літературно-художнього контексту Східної Галичини міжвоєнного періоду. Серед польських видань слід згадати «Словник Шульца»⁸⁰, де у стилістичній довідковій літературі, тобто в алфавітному порядку, викладено не тільки найсуттєвіші сюжети з творчості митця, але й дуже важливі дані стосовно його оточення, – художників та письменників, творчість котрих була суттєвим внеском як у славнозвісний «галичанський міф», так і у світське єврейське мистецтво Галичини, котре завжди було невід'ємною складовою цього міфу. Важливий внесок у розкриття, огляд та аналіз цього художнього контексту внесли праці Є. Фіцовського, присвячені спадщині Бруно Шульца: серед них – кількаразово перевидана книга листів митця⁸¹, а також нещодавно перекладна українською книга «Регіони великої ересі та околиці. Бруно Шульд і його міфологія»⁸².

До менш відомих видань належать каталоги виставок творів Ерні Розенштерн⁸³ та Мелі Мутер⁸⁴. Осібний блок становлять численні, переважно польсько-французькі каталоги, присвячені творчості Єжі Меркеля⁸⁵; до них можна долучити англomовний каталог однієї з багатьох виставок галичанина Зигмунта Менкеса⁸⁶ та французький каталог творчості Саші Блондера⁸⁷. Окремо слід відзначити чудовий каталог,

присвячений творчості вихідця з Дрогобича, бездоганного графіка Ефраїма Моше Лілієна⁸⁸. Важливим внеском в історію єврейського мистецтва Галичини слід вважати численні каталоги виставок, присвячених творчості «Краківської групи»⁸⁹ міжвоєнного періоду, до складу котрої входили переважно єврейські художники – вихідці із Східної Галичини.

Нарешті, слід згадати кілька каталогів приватних колекцій, котрі якісно представляють історію єврейського мистецтва Польщі загалом і Галичини, також і східної, зокрема: це кілька каталогів виставок з колекції Войцеха Фібака⁹⁰, видання, присвячене колекції Еви Гажецької⁹¹, колекція Болеслава та Ліни Навроцьких⁹², а також каталог колекції Тома Подла⁹³.

Нарешті, слід зазначити важливий внесок в поВрешті, слід відзначити суттєвий внесок в процес популяризації світського єврейського мистецтва Галичини науково-популярних видань, на зразок впорядкованого А. Таніковським двотомника «Єврейські художники Польщі»⁹⁴, де творчості єврейських митців Галичини традиційно відводиться немало уваги.

1.3.3. Сучасні українські видання, дотичні до історії єврейського мистецтва Галичини. У зв'язку з тим, що в процесі роботи над даним дослідженням, котре початково присвячувалось всій території Галичини, було видано дисертацію Н. Стирної, присвячену єврейському художньому середовищу Кракова, це стало достатньо вагомою причиною для авторки даної роботи зосередитись на історії та теорії єврейського мистецтва столиці Східної Галичини, Львова, щодо котрого в даному контексті донині не існує жодного особного наукового видання.

⁷⁹ Zalmonea Y. Lilien Zeichnungen. Katalog wtystawy. Galerie Michael Hasenclever. Munchen, 1987.

⁷⁹ Наприклад, альбом Bruno Schulz. Katalog wystawy. – Warszawa, 2004 та багато інших видань виставок цього художника.

⁸⁰ Słownik Schulzowski. Red. W. Bolecki, J. Jarzębski, S. Rosiek. Gdańsk, 2010.

⁸¹ Bruno Schulz. Księga listów. Oprac. J. Ficowski. Gdańsk, 2002.

⁸² Фіцовський Єжи. Регіони великої ересі та околиці. Бруно Шульд і його міфологія. Пер. з польськ. – К.: Дух і літера, 2010. – 544 с.

⁸³ Erna Rosenstein. Malarstwo. Katalog wystawy. Warszawa, 1967.

⁸⁴ Brincken Adam. Mela Muter. Katalog wystawy. Kraków, 2007.

⁸⁵ Georg Merkel und Luise Merkel – Romee: Ein Malerehepaar. Wien, 1981; Georg Merkel. Malerei. Pastelle. Graphik. Wien, 1976.

⁸⁶ Sigmund Menkes. 1896–1986. New York, 1993.

⁸⁷ De Blonder a Blondel. Arles, 2009.

⁸⁸ Grupa Krakowska. Malarstwo. Grafika. Poznan, 1959; Grupa Krakowska. 1932–1994. Warszawa, 1994; Awangarda artystyczna z kręgu KPP. Wystawa Grupy Krakowskiej 1932–1937. – Kraków, 1979; Małgorzata Sobieraj. Leopold Lewicki i grupa Krakowska w latach 1932–1937. – Kraków, 1991.

⁸⁹ Malarstwo polskie w kolekcji Ewy i Wojciecha Fibaków. Katalog. Muzeum Narodowe w Warszawie. – Warszawa, 1992. – 276 с.; Ecole de Paris. Artystyci żydowscy z Polski w kolekcji Ewy i Wojciecha Fibaka. – Katalog wystawy. – Red. J. Grabski. Kraków, 1998.

⁹⁰ Kolekcja Ewy Garzeckiej. Katalog. – Wrocław, 1973.

⁹¹ Kolekcja Bolesława i Liny Nawrockich. Malarstwo polskie. Katalog wystawy. Warszawa, 1995.

⁹² Król Anna, Tanikowski Artur. Kolory tożsamości. Sztuka polska z amerykańskiej kolekcji Toma Podła. – katalog wystawy. – Kraków, 2001.

⁹³ Tanikowski Artur. Malarze żydowcy w Polsce. – T. I, II. – Warszawa, 2006.

Переважну більшість літератури на вказану тему в Україні складають наукові статті та каталоги виставок. Опосередковано творчість єврейських художників Львова вперше у часи Незалежності України була задіяна у каталозі виставки «Мистецтво Львова першої половини ХХ століття», що відбулась у 1995 р. у Львові, де були репродуковані найбільш цікаві твори єврейських митців із державних та приватних колекцій України та Польщі; проте тема єврейського мистецтва не фігурувала в концепції виставки⁹⁵. Найбільш вагомим внеском із 2003 р. і донині можна вважати каталог львівської виставки, присвяченої творчості єврейських художників Східної Галичини середини ХІХ – першої третини ХХ ст. «Образи зниклого світу: євреї Східної Галичини (середина ХІХ – перша третина ХХ ст.)»⁹⁶. В ньому опубліковано тексти львівських мистецтвознавців В. Сусак та Г. Глембоцької, та вперше в історії пострадянського українського мистецтвознавства поставлено проблему окремішності єврейського мистецтва в українському та польському культурному контексті. На жаль, це перше видання тривалий час залишалось єдиною книгою, присвяченою в Україні даній темі.

Важливу інформацію, дотичну до художнього контексту, в котрому жили та працювали єврейські митці Львова, надає монографія львівського мистецтвознавця Ю. Бірюльова «Львівська скульптура середини ХVІІІ ст. – 1939 р.»⁹⁷, в котрій розкрито, серед іншого, діяльність скульпторів, безпосередньо, через походження або постійну співпрацю, пов'язаних з єврейським мистецтвом Львова.

Досить цінну інформацію, дотичну до діяльності єврейських художників Львова, котрі на постійній основі працювали в галузі мистецтва театру, представляє книга львівської дослідниці Т. Степанчикової «Історія єврейського театру у Львові»⁹⁸. Окрім детальної, хоч і досить емоційної реконструкції культурного життя Львова досить значного за обсягом періоду, у книзі наведено покажчик драматичних творів, котрі безпосередньо стосувались єврейського театру, а також імена всіх знакових для

театральної єврейської сцени митців Львова від початку століття до 1939 р.

Важливу інформацію, дотичну до художнього контексту Галичини, містить видана польською мовою монографія української дослідниці Жанни Комар «Третє місто Галичини: Станіславів та його архітектура в період автономії Галичини»⁹⁹, в котрій розкрито художні зв'язки між столицею Східної Галичини та одним з її провідних міст, і, серед іншого, наведено точні дані стосовно творчих біографій кращих представників архітектурного середовища регіону.

Інші каталоги, присвячені єврейському мистецтву в Україні, переважно за межами Галичини, виконують функції супроводжуваного матеріалу до масштабних виставок, що суттєво відрізняє їх від теоретичних мистецтвознавчих праць. Одним з кращих, позаяк ґрунтовних прикладів літератури в цій області є каталог творів художників київської філії Культур–Ліги¹⁰⁰, виданий на честь однойменної виставки, котра відбулась у київському Національному Музеї Українського Мистецтва в 2007 р. Слід також відзначити якісний науковий рівень альбому Галини Глембоцької, присвяченого творчості Ерно Ерба¹⁰¹, та значну кількість архівних ілюстрацій в каталозі творів М. Сельської¹⁰².

В досить цікавий спосіб коментують мистецтво Галичини автори та упорядники каталогу виставки «Культура Галицьких євреїв зі збірок Музею етнографії та художнього промислу у Львові»¹⁰³, котра відбулась у Регіональному музеї в Стальовій Волі та в Історичному музеї м. Гданьск протягом березня–вересня 2006 р. Після текстів вступу Люцини Мізера, директорки регіонального музею у Стальовій Волі, та Р. Чмелика, директора ЛМЕХП, тут надруковано статті Л. Гоньдо «Євреї у Галичині та їхня культура», Г. Берендт «Гданські євреї протягом віків» та А. Якімишина «Історія розвадівських євреїв». В кожній з вказаних статей описано ті чи інші особливості єврейського мистецтва регіону, котрі, проте, не виходять за межі коментарів до суто етнографічного матеріалу. В цьому сенсі каталог може стовідотково вважатись

⁹⁵ Мистецтво Львова першої половини ХХ століття. Каталог виставки. 14 квітня – 24 серпня 1994 р. Упорядник: Олена Ріпко. Л., «Каменярь», 1996.

⁹⁶ Глембоцька Галина, Сусак Вікторія. Образи зниклого світу: євреї східної Галичини (середина ХІХ – перша третина ХХ століття). – Каталог виставки. – Львів, 2003.

⁹⁷ Biriulow J. Rzeźna Lwowska od połowy XVIII wieku do 1939 r. Od zapowiedzi klasycyzmu do awangardy. Warszawa, 2007.

⁹⁸ Степанчикова Т. Історія єврейського театру у Львові: кризь терни до зірок! – Львів, 2005. – 362 с.

⁹⁹ Komar Żanna. Trzecie miasto Galicji. Stanisławów i jego architektura w okresie autonomii Galicyjskiej. Kraków, 2008.

¹⁰⁰ Культур–Ліга. Художній авангард 1910–1920 років. – Упорядник Гіллель Казовський. – Дух і Літера, К., 2007. – 204 с.

¹⁰¹ Глембоцька Галина. Ерно Ерб. – Л. – К., 2010.

¹⁰² Маргіт Сельська. Упорядники: Тарас Лозинський, Ігор Завалій. Автор передмови: Євстахія Шимчук. – Львів – Київ, 2005.

¹⁰³ Культура Галицьких євреїв зі збірок Музею етнографії та художнього промислу у Львові. – Каталог виставки. Гданьск–Львів. 2006.

виданням, дотичним до академічного розуміння орієнтального мистецтвознавства.

В українському академічному мистецтвознавстві відсутні наукові монографії, присвячені темі єврейського мистецтва. Проте праці деяких науковців опосередковано дотичні до теми, вказаної в якості назви даної монографії. Серед таких українських досліджень, дотичних до принаймні одного розділу даної праці, слід вказати наукову працю Т. Г. Лупій «Інтеграція західноєвропейських художніх течій в образотворчому мистецтві Львова першої третини ХХ ст.»¹⁰⁴, в котрій йдеться в тому числі про творчість художників групи «Артес». На жаль, ця кандидатська дисертація не була видана в якості осібної книги.

Творчість єврейських митців України загалом та Галичини зокрема розглядається в двох монографічних працях київського мистецтвознавця О. Лагутенко, виданих у 2006 та 2007 рр.: це «Українська графіка першої третини ХХ століття»¹⁰⁵ та «Нариси з історії української графіки ХХ століття». Мистецтвознавець не наважується відвести творчості єврейських художників окремого розділу, а проте систематично посилається на їх персональні творчі біографії. Так, в книзі «Українська графіка першої третини ХХ століття» О. Лагутенко, згадуючи об'єднання в контексті творчості художника – графіка О. Гана, детально аналізує плакат, створений художником для виставки групи «Артес» (1930, Львівська Галерея Мистецтв), та його твір «Композиція з листям». Аналіз творів митця доповнено короткою біографічною довідкою, в котрій побіжно описано одну з типових біографій львівського художника міжвоєнної доби¹⁰⁶. Єдиним першоджерелом в бібліографії пані Лагутенко, котра стосується «Артесу», є посилання на книгу «Мистецтво Львова першої половини ХХ століття: Каталог виставки»¹⁰⁷. Зміст абзацу, присвяченого творчому об'єднанню, у другій книзі мистецтвознавця, науковій монографії, щоправда, позбавленій іменного показника, «Нариси з історії української графіки ХХ століття», структурно мало відрізняється

¹⁰⁴ Лупій Т. Г. Інтеграція західноєвропейських художніх течій в образотворчому мистецтві Львова першої третини ХХ ст. – Автореферат дисертації кандидата мистецтвознавства. – Львівська академія мистецтв. – Л., 2002. – 18 с.

¹⁰⁵ Лагутенко О. Українська графіка першої третини ХХ століття. – К., 2006. та Лагутенко О. Нариси з історії української графіки ХХ століття. – К., 2007.

¹⁰⁶ Лагутенко О. Українська графіка першої третини ХХ століття. – К., 2006. – С. 133–134.

¹⁰⁷ Мистецтво Львова першої половини ХХ століття: Каталог. – Упорядник О. Ріпка. – Львів, 1996.

від наведеного вище, – його присвячено радше біографіям, аніж творчості митців: аналіз творів, наприклад, Л. Лілле напрочуд лаконічний, і в публікації відсутні будь-які натяки на дотичність Отто Гана чи Людвіка Лілле до єврейського мистецтва як до самостійного керунку в українському мистецькому процесі¹⁰⁸.

Іншою роботою, два розділи котрої присвячені творчості єврейських митців Східної Галичини, є книга львівського мистецтвознавця В. Сусак «Українські мистці Парижа: 1900–1939 рр.»¹⁰⁹. У двох розділах: «Художники євреї України в Паризькій школі» та «Художники євреї Східної Галичини в École de Paris»¹¹⁰, мистецтвознавець використовує принцип, – а також багато в чому матеріал, – опрацьований польськими мистецтвознавцями у 2007 р., у книзі Є. Маліновського та Б. Брюс-Маліновської «В колі Паризької школи: єврейські художники з Польщі»¹¹¹. Концепція обох книг побудована таким чином, що, не зважаючи на наявність чи відсутність визначення «єврейські» стосовно художників у назві, творчість єврейських митців представляє собою самостійний напрямок в певній національній мистецькій школі. Одна з проблем обох видань полягає в тому, що одні і ті самі імена визначені дослідниками в якості представників польської (Є. та Б. Маліновські)¹¹², або української (В. Сусак) культури. Натомість єврейська ідентичність самих художників, зафіксована у документах, заповнених ними, наприклад, в процесі вступу до тих чи інших ВНЗ, дозволяє вільно обійтись без конфлікту і зупинитись на тому, що, якій би державі не належала та чи інша частина Галичини в різні історичні епохи, творчість єврейських митців цілком заслуговує на право бути оглянутою в якості самостійного напрямку в польському чи українському національному мистецтві, контекст котрого допомагав чи, навпаки, заважав розвиватись їх таланту.

В двох розділах книги В. Сусак наведено біографії найбільш відомих єврейських митців

¹⁰⁸ Лагутенко О. Нариси з історії української графіки ХХ століття. – К., 2007. – С. 187–189.

¹⁰⁹ Сусак Віта. Українські мистці Парижа: 1900–1939 рр. – К., 2010. – 405 с.

¹¹⁰ Віта Сусак. Українські мистці... С. 128–153.

¹¹¹ Malinowski J., Brus – Malinowska B. W kręgu Ecole de Paris: Malarze żydowscy z Polski. Warszawa, 2007.

¹¹² Україномовна рецензія на це видання авторки даної роботи надрукована у виданні: Пінчевська Богдана. Рецензія на книгу: Єжі Маліновський, Барбара Брюс – Маліновська. В основі Паризької школи. Єврейські художники Польщі. Warszawa: DiG, 2007 // Сходознавчі студії. Вісник Харківської Державної академії дизайну та мистецтв. – Харків: ХДАДМ, Центр Сходознавства, 2009. – № 12. Вип. 2. – С. 241.

Галичини, дотичних до Паризької Школи. Проте далеко не всі єврейські художники Галичини були органічно вписані в контекст Паризької школи: багато хто з них обмежувався навчанням та стажуванням у Австрії, Німеччині, Італії чи тільки Кракові, згодом повертаючись працювати, наприклад, до Львова. Тому наведені розділи в тексті книги В. Сусак краще вважати однією з перших вдалих спроб змістити акценти в українському академічному мистецтвознавстві, його баченні ролі єврейського мистецтва в контексті мистецтва українського, в напрямку вироблення звички відводити єврейському мистецтву цілком самостійну роль серед інших напрямків мистецької думки країни.

Українська мистецтвознавча література, присвячена темі єврейського мистецтва, не відзначається ні різноманітністю, ні детальністю поданої інформації. Слід зазначити, що досі не було видано жодної суто історичної мистецтвознавчої праці, котру відрізняли б від попередніх детальна бібліографія, аналіз та опис певного художнього середовища єврейських митців, котрі працювали в Україні наприкінці ХІХ – у першій третині ХХ ст. Кількість монографій, присвячених окремим художникам, менше ніж скромна. Щедро ілюстровані каталоги, присвячені творчості того чи іншого художника, важко вважати закінченими науковими працями. Так, наприклад, альбом О. Жбанкової, присвячений творчості Абрама Маневича¹¹³, чи згаданий вище каталог творів М. Сельської¹¹⁴ об'єднує поверховість, властива суто репрезентативним виданням, відсутність наукового апарату, і, врешті, взагалі детальної мистецтвознавчої інформації стосовно як самих митців, так і їх творів.

Слід також вказати на непересічне значення кандидатської дисертації харківської дослідниці О. Котляр «Образи штетла в українському мистецтві першої третини ХХ ст. У контексті європейських художніх пошуків»¹¹⁵. Наукова робота мистецтвознавця побудована на іконографічних зіставленнях єврейських художників, котрі працювали на території України, в т. ч. Галичини, та творів не-єврейських митців, в котрих важливе місце посідала єврейська тема. Це перше дослідження в сучасному українському мистецтвознавстві, присвячене темі світського єврейського мистецт-

ва, і з точки зору повноцінного розвитку цієї науки його значення неможливо недооцінити.

1.4. Єврейське мистецтво Галичини в довідковій літературі та мистецтвознавчих підручниках

Вичерпним прикладом ставлення польського академічного мистецтвознавства до проблеми світського єврейського мистецтва є той факт, що стаття під назвою «єврейське мистецтво» може міститись у репрезентативних виданнях, присвячених виключно польському мистецтву. Довідкова література, призначена для широкого кола читачів, мусить пояснювати факти, цілком очевидні для фахівців в сфері єврейської культури. Наприклад, словник «Енциклопедія польського мистецтва»¹¹⁶ під науковою редакцією Яна К. Островського, що налічує близько 800 сторінок, присвячує єврейському мистецтву ґрунтовну, добре ілюстровану статтю з чудовими ілюстраціями. У статті розкрито послідовність розвитку єврейського мистецтва на території Польщі, включно зі Львовом, і наведено імена знакових для того чи іншого осередку культурних діячів та художників, а також назви основних культурних та художніх об'єднань. Текст публікації за обсягом у 2,5 сторінки складає загальну картину поступового переходу єврейського мистецтва від суто релігійного церемоніального мистецтва до значного ширшого розуміння властивостей образотворчого мистецтва в єврейській діаспорі Польщі. І так, знайомлячись з польським мистецтвом, читач має змогу скласти уявлення про церемоніальне та світське єврейське мистецтво, – завдяки тому, що професійне ставлення мистецтвознавця – автора статті, – дозволяє визначити єврейських художників в якості «польських художників єврейського походження».

Існує безліч видань, присвячених польському мистецтву і впорядкованих за принципом словників, у котрих наведено біографії єврейських митців, зокрема, вихідців із Східної Галичини; типовим прикладом таких довідників може бути французьке видання Адріана Дармона «Autour de l'art juif. Peintres, sculpteurs et photographes»¹¹⁷ чи виданий у Лондоні словник «The artist of Poland. Bibliographical Dictionary from the 14th Century to the Present»¹¹⁸.

¹¹³ Абрам Маневич. Альбом репродукцій / Упор. О. Жбанкова. – К., «Дух і Літера», 2003. – 28 с.

¹¹⁴ Див. Прим. 87.

¹¹⁵ Котляр О. Р. Образи штетла в українському мистецтві першої третини ХХ ст. У контексті європейських художніх пошуків. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства. Харків, 2011.

¹¹⁶ Żydowska sztuka // Encyklopedia sztuki Polskiej. – Red. Jan K. Ostrowski. – Kraków, 2001. – С. 757–759.

¹¹⁷ Darmon Adrian. Autour de l'art juif. Peintres, sculpteurs et photographes. Нью – Йорк – Париж, «Carnot», 2003. – Фр. мовою. – 340 с.

¹¹⁸ Stanley S. Sokol, Sharon F. Kissane. The artist of Poland. Bibliographical Dictionary from the 14th Century to the Present. – London: Mc Farland and Company, Inc., Publishers, 2000. – 263 p.

Натомість точка зору на єврейське мистецтво дописувачів вузькоспеціальної довідкової літератури приблизно збігається: як правило, у енциклопедіях з юдаїки статті, присвячені єврейському мистецтву, поділяються на три категорії: це статті, присвячені церемоніальному мистецтву; статті, присвячені живопису та скульптурі в контексті єврейської культури; а також не пов'язані жодною концепцією біографії відомих художників. В більшості випадків у таких виданнях відсутні статті, присвячені окремим художнім об'єднанням, створеним єврейськими художниками, – за виключенням тих груп, назви та концепції котрих мали активну ідеологічну складову.

Так, у двотомному «Словнику польської юдаїки»¹¹⁹ відсутні статті, присвячені єврейському мистецтву, натомість присвячено окремі статті історії деяких товариств єврейських художників, наприклад, краківського Об'єднання Єврейських Художників, Живописців та Скульпторів¹²⁰, а також наведено скорочені варіанти більше ніж 200-т біографій єврейських художників, котрі в різний час жили та працювали на території Польщі. У переліку наведених біографій єврейським художникам Галичини відведено близько 1/5 від загального обсягу надрукованих біографій; серед них переважають митці, котрі встигли уславитись за життя, причому радше за кордонами Польщі.

Відносно невелика енциклопедія «Євреї Польщі»¹²¹ присвячує темі єврейського мистецтва лише дві статті, написані з характерною для подібних видань нерішучістю у питанні поєднання церемоніального та світського мистецтва в єдину послідовну концепцію. Автором статті, присвяченої образотворчому мистецтву, під назвою «Живопис та скульптура» в даному виданні виступив класик історії єврейського мистецтва, чії праці неодноразово згадані вище, Є. Маліновський¹²². Цей текст, як і згадані вище книги автора, представляє собою відсторонений хронологічний виклад концепцій та біографій провідних діячів єврейського мистецтва в Польщі. Натомість тему церемоніального єврейського мистецтва винесено в окрему статтю; її автор, М. Шерамська¹²³, описує основні

види церемоніального єврейського мистецтва, – різновиди синагогальних виробів з коштовних і напівкоштовних металів, художні тканини, сене найбільш часто вживаної символіки, тощо. В цьому виданні діяльність середньовічних, переважно анонімних єврейських художників в жоден спосіб не пов'язана з творчістю їх наступників, котрі наприкінці XIX – на початку XX століття створили світське єврейське мистецтво.

Аналогічним чином, в якості не пов'язаних між собою статей, вирішено проблему трактування єврейського мистецтва в іншому словнику єврейської культури: це «Історія та культура польського єврейства»¹²⁴. Тут також церемоніальному та світському мистецтву присвячено дві окремі статті¹²⁵, що підкреслює впевненість авторів у відсутності концептуального зв'язку між цими культурно-мистецькими явищами.

Окремо важливу інформацію стосовно творчості тих чи інших єврейських художників Східної Галичини першої третини XX століття можна знайти у спеціалізованих мистецтвознавчих підручниках, присвячених, наприклад, історії польської графіки, – як у книзі М. Гронської «Сучасна ксилографія Польщі (до 1945 р.)»¹²⁶, видана у 1970-х рр.

Серед російськомовних видань найважливішими джерелами можна вважати дві масштабні енциклопедії: це Єврейська Енциклопедія, видана у 1910-х рр. видавництвом «Брокгауз-Ефрон»¹²⁷, та «Мала Єврейська Енциклопедія», видана в 11 т. російською мовою в Єрусалимі протягом 1976–2005 рр.¹²⁸. Ці видання надають безліч цінної інформації стосовно особливостей життя єврейської діаспори в Україні, Польщі, Галичині, висвітлюють біографії видатних діячів єврейської культури, а також пояснюють ставлення єврейської культури до більшості аспектів образотворчого мистецтва, музейної справи, тощо.

В українських довідкових виданнях, виданих як за радянських часів, так і в епоху незалежності, взагалі відсутні статті, назви кот-

¹¹⁹ Polski Słownik Judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie. – Tom 1, 2. – Warszawa, 2003.

¹²⁰ Zrzeszenie Żydowskich Artystów Malarzy i Rzeźbiarzy w Krakowie // Polski Słownik Judaistyczny. Tom 2. – Warszawa, 2003. – С. 835.

¹²¹ Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura. – Leksykon. – Pod red. J. Tomaszewskiego i Andrzeja Żbikowskiego. – Warszawa, 2001.

¹²² Там само. Jerzy Malinoski. Malarstwo i rzeźba. – С. 303–323.

¹²³ Там само. Magdalena Sieramska. Sztuka kultowa. – С. 473–484.

¹²⁴ Cała Alina, Węgrzynek Hanna, Zalewska Gabriela. Historia i kultura Żydów polskich. Słownik. – Warszawa, 2000.

¹²⁵ Там само. Alina Cała. Malarstwo. – С. 203–205; та Alina Cała. Sztuka tradycyjna. – С. 339–340.

¹²⁶ Gronska M. Nowoczesny drzeworyt Polski (do 1945 r.) – Wrocław, Warszawa, Kraków: wyd. Ossolińskich, 1971. – S. 456.

¹²⁷ Еврейская Энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. Под ред. А. Гаркави и Л. Канельсона. – Том I–XV. – Санкт-Петербург, издание общества для Научных еврейских изданий и Издательства Брокгауз-Эфронь. Репринтне перевидання: М., 1990.

¹²⁸ Краткая еврейская энциклопедия (КЕЭ). 11 т. Иерусалим, 1976–2005. Доповнена і розширена електронна версія видання приступна за адресою: <http://www.eleven.co.il/>

рих включають словосполучення «єврейське мистецтво». Якщо в радянський період ці лакуни пояснювались антисемітизмом державної ідеології, в пострадянський період відсутність інформації на дану тему пояснити нічим. Натомість статті, опосередковано пов'язані з цією темою, поділяються на дві категорії: це згадки про ті чи інші художні об'єднання чи скорочені біографії деяких єврейських художників. Так, наприклад, одну з перших статей, присвячених львівському об'єднанню «Артес», опублікував дослідник українського авангарду Д. О. Горбачов¹²⁹ в енциклопедичному виданні «Мистецтво України». Це мінімальна за обсягом енциклопедична довідка, кілька рядків котрої містять загальні факти щодо існування художнього об'єднання, без жодних деталей. Вказана публікація, одна з перших у пострадянський період, дає читачу змогу дізнатись про існування цього художнього об'єднання: поодинокі згадки про артесівців в українській мистецтвознавчій літературі радянської доби ніде і ніколи не посилаються на створене ними художнє об'єднання.

Серед сучасних українських довідкових видань слід відзначити перші три томи багатотомника «Енциклопедії Львова»¹³⁰, в котрій надруковані біографії найбільш відомих єврейських культурних діячів та, серед іншого, художників, котрі довго жили та працювали у столиці Східної Галичини. Авторами статей, присвячених єврейським художникам Галичини, виступили львівські мистецтвознавці Ю. Бірюльов та Г. Глембоцька. В текстах завдяки нормативам радше популярної, аніж наукової енциклопедії відсутні бібліографії першоджерел, з котрих запозичено інформацію стосовно діяльності митців, і наведено прізвища далеко не всіх єврейських митців Львова, вартих уваги як фахівців та дослідників, так і пересічних читачів.

Джерелом важливої інформації, дотичної до діяльності єврейських митців Галичини, виступають також такі спеціальні мистецтвознавчі польські видання, як багатотомний «Словник польських художників та художників, котрі працювали в Польщі»¹³¹; багатотомне видання «Бібліографія польського мистецтва»¹³² та винят-

ково корисна «Бібліографія ілюстрацій в польських часописах XIX – початку XX століття» (до 1918 р.) Людвіка Граєвського¹³³. Роз'яснення суттєвих деталей з історії формування єврейського мистецтва Галичини також уточнює робота з багатотомним «Словником польських біографій»¹³⁴, редакція котрого розташована у місті Кракові.

В якості довідкової також можна визначити спеціальну мистецтвознавчу освітню літературу. Серед польських видань цього жанру найбільший внесок у реконструкцію історії художнього процесу Галичини періоду 1900–1939 рр. зафіксований у двотомному виданні «Польське художнє життя у 1890–1914 рр.» та «Польське художнє життя у 1915–1939 рр.» під науковою редакцією А. Войцеховського¹³⁵. У двотомнику наведено назви та огляди найбільш важливих періодичних видань та художніх об'єднань, деякі з котрих були ініційовані єврейськими митцями Галичини чи активно підтримували їх освітню, творчу та виставкову діяльність, зокрема, у Львові. Натомість аналогічні з формальної точки зору українські видання – тритомне «Українське мистецтво»¹³⁶ та більш масштабна «Історія українського мистецтва в шести томах»¹³⁷ надають вкрай бідні матеріали стосовно творчості єврейських митців Галичини загалом та Львова зокрема.

Так, у виданні «Українське мистецтво», створеному в якості навчального посібника для студентів вищих навчальних закладів, через модернізацію змісту підручника, в порівнянні з його попередніми версіями, виданими за радянських часів, згадки про єврейських художників, зокрема, стосовно творчості групи «Артес», вже припустимі, хоч їх і не назвеш докладними. У статті «Живопис середини XIX–XX ст.» мистецтвознавець В. Овсійчук, зокрема, пише: «Не оминали українські художники (П. Ковжун, А. Пронашко, Р. Сельський) авангардистського об'єднання «Артес», створеного 1929 р. за участю Г. Стренга, Л. Лілле, О. Гана, О. Римера, Л. Тировича, С. Войцеховського, М. Райх (Сельської). Авангардизм «Артес» уміщував конструктивізм, пуризм, дадаїзм, символізм, сюрреалізм». Розкриваючи суть конфлікту між переконаннями художників «Артесу» та ідеологією СРСР, він описує творчу долю тих,

¹²⁹ Горбачов Д. О. «АРТЕС» // Мистецтво України. – К., 1995. – Т. 1. – С. 82.

¹³⁰ Енциклопедія Львова. За редакцією Андрія Козицького та Ігоря Підкови. – Т. 1. – Л., 2007; Енциклопедія Львова. За редакцією Андрія Козицького. Т. 2. – Л., 2008; Енциклопедія Львова. За редакцією Андрія Козицького. Т. 3. – Л., 2010.

¹³¹ Słownik artystów Polskich i obcych, w Polsce działających. T. I – VIII. Wrocław–Warszawa, 1971–2007; та Słownik artystów Polskich i obcych, w Polsce działających. Uzupełnienia i sprostowania do tomów I – VI. – Warszawa, 2003.

¹³² Wiercinska Janina, Liczbińska Maria. Polska bibliografia sztuki. 1801–1944. Tom 1. Malarstwo Polskie. cz. 1. – Wrocław, 1975.

¹³³ Grajewski Ludwik. Bibliografia ilustracji w czasopismach polskich XIX i pocz. XX w. (do 1918 r.). – Warszawa, 1972.

¹³⁴ Polski Słownik Biograficzny. T. 1–42. Krakow, 1935–2007.

¹³⁵ Polskie Życie Artystyczne w latach 1890–1914 / Pod red. A. Wojciechowskiego. Wrocław, 1967; Polskie Życie artystyczne w latach 1915–1939 / Pod red. A. Wojciechowskiego. Wrocław, 1974.

¹³⁶ Українське мистецтво. Том I – III. – Л., 2005.

¹³⁷ Історія українського мистецтва в шести томах. – Т. 1–6. – К., 1965–1970.

хто залишився на території УРСР, на прикладі художника «Артесу» Романа Сельського: «[...] почали боротьбу проти формалізму, за упровадження методу соцреалізму, що супроводжувалося прикрими непорозуміннями. [...] Так зустрілись дві суперечливі концепції живописності, а найголовніше – два погляди на призначення мистецтва. До групи львів'ян, вихованців художніх академій Варшави, Кракова, Парижа, належали Р. Сельський, М. Сельська, Р. Турин, О. Ліщинський, О. Шатківський, В. Манастирський, що володіли високою живописною культурою, і невдовзі отримали ярлики «формалістів». Все ж таки декого з них запросили до викладання в Інституті. Найвідоміший з них – Роман Сельський (1903–1990). Як педагог він орієнтував молодих художників на спадщину світового мистецтва. Визначив колористичні принципи львівського малярства 50–70-х років ХХ ст.»¹³⁸. Наведена цитата – одна з перших спроб в історії вітчизняного мистецтвознавства об'єктивно визначити один з ідеологічних конфліктів, спричинених неприродною адаптацією творчих об'єднань до реалій та уподобань влади. Сенс наведеної цитати має ледь не революційний характер, зважаючи на те, що група «Артес» і більшість ідеологічних конфліктів, з нею пов'язаних, до середини 1990-х рр. були відсутні в офіційній історії мистецтва.

У шеститомному виданні «Історії українського мистецтва» 1960-х – поч. 1970 рр. група «Артес», за виключенням кількох згадок про творчість Романа Сельського, що певний час очолював групу, взагалі відсутня. Так, у томі «Мистецтво другої половини ХІХ – ХХ століття», у статті мистецтвознавців І. Г. Катрушенко, Я. Й. Найновського та Х. І. Саноцької «Живопис на Західних землях України» відсутні згадки не тільки про групу «Артес» загалом, але про творчість всіх художників, котрі входили до її складу, зокрема. У п'ятому томі цього ж видання зроблено виключення для двох артесівців, львів'ян Р. та М. Сельських¹³⁹. Їх імена згадуються в статті мистецтвознавця Григорія Островського, де, наприклад, М. Райх-Сельська згадується одноразово, в одному рядку з іншими художниками»¹⁴⁰.

¹³⁸ Українське мистецтво. – Т. 3. – Л., 2005. – С. 231–232.

¹³⁹ Проблема замовчування творчості єврейських митців Східної Галичини офіційним мистецтвознавством радянських часів сформульована у статті авторки даної роботи: Пінчевська Богдана. Львівське художнє об'єднання «Артес»: порівняльна бібліографія польських та українських мистецтвознавчих джерел другої половини ХХ – початку ХХІ ст // Сходознавчі студії. Вісник Харківської Державної академії дизайну та мистецтв. – Харків: ХДАДМ, Центр Сходознавства, 2009. – № 12. (вип. 2). – С. 165–180.

¹⁴⁰ Тут, зокрема, сказано: «Кращі художники, нерозривно зв'язані з народом, – О. Кульчицька, І. Труш, А. Манастирсь-

Нещирість, властива офіційному мистецтвознавству, обумовлена також відсутністю адекватної інформації, вилучаючи єврейське мистецтво з загального художнього контексту Галичини, спотворила об'єктивне бачення художнього процесу Львова зокрема і Галичини загалом часів його розквіту, – періоду 1900–1939-х рр. Виходячи з цього, здається дивовижним те, що деякі імена, наприклад, художників групи «Артес», взагалі прозвучали в офіційній мистецтвознавчій літературі: єврейське походження більшості художників групи, проєвропейські мистецькі переконання, відсутність підстав для будь-яких ідеологічних спекуляцій у творчості стали вагомим приводом для замовчування цих імен з боку авторів офіційних підручників з теорії та історії мистецтва.

1.5. Єврейське мистецтво України та Галичини в науковій та культурологічній періодиці

Матеріали, присвячені історії єврейського мистецтва, створеного на території України, початково належать переважно закордонним дослідникам. На початку 1990-х рр. це були здебільшого аналітичні матеріали по слідах етнографічних досліджень єврейського мистецтва в Україні, написані такими дослідниками, як І. Дворкін, Б. Хаймович, В. Димшиць та ін. Детально розглядав творчість єврейських художників, котрі працювали у першій третині ХХ століття на території України, ізраїльський мистецтвознавець Гілель (Григорій) Казовський. Йому належать важливі статті щодо зв'язку між питаннями національного мистецтва та національної самототожності в єврейському мистецтві¹⁴¹, і, зо-

кий, Й. Курилас, Р. Сельський, М. Сельська, Г. Смольський, Я. Музика, О. Шатківський, Ю. Крадохвиля-Відимська – з піднесенням зустріли возз'єднання». Мається на увазі приєднання Північної Буковини і Галичини до території УРСР; наразі природа ентузіазму художників у цього приводу здається сумним – і сумнівним – перебільшенням радянського мистецтвознавства. У даній статті Г. Островського творчість Романа Сельського згадується ще двічі: вперше – в контексті львівських виставок 1930-х років. Вдруге – в кінці розділу, в переліку праць кращих єврейських художників Львова, котрі погодились писати твори на держзамовлення: «... Нові твори виконали в 1940–1941 рр. [...] Р. Сельський, Я. Музика, В. Манастирський, О. Ліщинський, Г. Смольський, М. Кітц, [...] Я. Глязнер, М. Псахіс та багато інших» / Островський Г. Мистецтво Західних областей України та Північної Буковини 1917–1941 рр. / Історія українського мистецтва в шести томах. – К., 1967. – Т. 5. – С. 415.

¹⁴¹ Казовский Г. Еврейские художники в России на рубеже веков: К проблеме национальной самоидентификации в искусстве // Вестник Еврейского университета в Москве, 1995, № 3 (10). С. 166–189; Казовский Г. Художники Витебска. Иегуда Пен и его ученики. Перевод с русского на английский Л. Лежневой. [М.], [без года]. 77 с. + 299 с. Серия «Шедьры еврейского искусства» на русском и английском языках.

крема, перша монографія, присвячена творчості художників «Культур–Ліги»¹⁴², а також важливий внесок в організацію виставки «Культур–Ліги», каталог котрої розглянуто вище. Серед публікацій, присвячених саме світському єврейському мистецтву в Україні, в якості однієї з перших слід відзначити статтю Д. Горбачова та О. Павліва «Єврейські художники в Києві»¹⁴³. Значна за обсягом публікація наводить короткі, дещо ліричні біографії світських єврейських художників, котрі народились, жили чи працювали у Києві.

З публікацій вітчизняних мистецтвознавців середини – кінця ХХ ст., що присвячувались єврейському мистецтву, слід навести праці дослідників радянських часів, П. Жолтовського¹⁴⁴ та Фаїни Петрякової¹⁴⁵. Їх дослідження стосувались переважно декоративно-ужиткового мистецтва, а також символіки, котра використовувалась у єврейському мистецтві України, але зрідка зачіпали інші проблеми, дотичні до єврейського мистецтва в Україні, – зокрема, пам'яткоохоронну чи репрезентативну функції текстів, присвячених історії єврейського мистецтва. В більшості їх публікацій, як окремих статей, так і вказаних нижче монографій, твори єврейського мистецтва розглядаються нарівні з творами українських художників. У пострадянський період Ф. Петрякова брала участь у численних конференціях з юдаїки, і темою її доповідей та публікацій цього періоду були також фактори, суттєві для становлення та розвитку світського єврейського мистецтва, – як, наприклад, одна з останніх її публікацій, «Єврейська музейна справа, індивідуальне колекціонування на українських етнічних територіях кінця ХІХ – початку ХХ ст.»¹⁴⁶.

¹⁴² Казовский Гиллель (Григорий) . Художники Культур–Лиги. – Москва–Иерусалим. – 2003.

¹⁴³ Горбачов Д., Павлів О. Єврейські художники в Києві // Ступець. – № 6. К., 2000.

¹⁴⁴ Жолтовский П. Н. Памятки еврейского искусства // Декоративное искусство СРСР. – 1966. – №9. – С. 34–37; Жолтовский П. Н. Художний метал. Историчний нарис. – К., 1972. – 114 с. ; Жолтовский П. Н. Художне лиття на Україні. – К., 1973. – 237 с.

¹⁴⁵ Петрякова Ф. Еврейские культовые объекты в собрании Музея этнографии и художественного промысла во Львове // Вісник ХДАДМ // Сходознавчі студії. № 12. – Харків, 2009. – С. 109–110; Ф. С. Петрякова. Украинский художественный фарфор. Конец XVIII – начало XX вв. Киев, Наукова думка, 1985. – С. 180; Фаїна Петрякова. Максимільян Гольдштейн. Сторінки біографії // Часопис «І». ГЕБРЕЙСЬКИЙ ЛЬВІВ. № 51. 2008. – <http://www.ji.lviv.ua/n51texts/petryakova.htm>. Записано 20. 03. 2011; тощо.

¹⁴⁶ Петрякова Фаїна. Еврейское музейное дело, индивидуальное коллекционирование на украинской этнической территории: конец XIX – начало XXI ст. : обратный отсчет к будущему // Пятое Запорожские чтения Запорожского государственного университета. Запорожье, 2001. – С. 271–278. 30

Безпосередньо темою світського єврейського мистецтва Галичини займався колишній львів'янин, а згодом ізраїльський мистецтвознавець Григорій Островський. У статті «Єврейське художнє середовище у Галичині 1930-х рр.»¹⁴⁷ дослідник послідовно розкрив основні проблеми цієї теми. Англійський варіант цієї статті був надрукований у 1995 р. у науковій збірці «Єврейське мистецтво», котру видає відділ образотворчого мистецтва Єрусалимського Університету¹⁴⁸.

З статей, виданих в збірках матеріалів наукових конференцій та наукових праць з юдаїки в Україні, слід відзначити публікацію харківського та львівського мистецтвознавців Є. Котляра та В. Сусак «Єврейське мистецтво: традиція і Новий час»¹⁴⁹. В цій публікації реалізовано спробу синтетичного погляду на релігійне та світське єврейське мистецтво; проте в фокусі дослідників опиняється творчість єврейських художників не тільки Галичини, але всієї території України.

Щонайменше одну статтю, дотичну до теми даного дослідження, написала мистецтвознавець О. Лагутенко; це публікація «Реальність міфології у графіці Бруно Шульца»¹⁵⁰.

Слід зазначити, що тема послідовності розвитку єврейського мистецтва від суто релігійного та церемоніального до світського повністю не розкрита жодним з сучасних професійних мистецтвознавців, котрі працюють в Україні. Проте існування таких праць, хоч і не виданих окремими книгами, свідчить про те, що дослідження такого типу не є ані виключним, ані випадковим, але, навпаки, цілком закономірним кроком в напрямку реконструкції однієї з найважливіших, позаяк невід'ємної, складової одного з найбільш цікавих періодів у художньо-му житті західних регіонів України.

Статті, присвячені світському єврейському мистецтву Галичини, написані авторкою даного дослідження, наведено у списку літератури. Тут слід розглянути найавторитетніші публікації українських мистецтвознавців, прямо чи опосередковано дотичні до цієї теми.

Найбільша кількість публікацій, присвячених безпосередньо темі світського

¹⁴⁷ Островський Григорій. Єврейське художнє середовище у Галичині 1930-х рр. // Філософська і соціологічна думка. 1994. № 1–2. – С. 41–48.

¹⁴⁸ Ostrovsky G. The Jewish artistic community in Galicia in the 1930-s // Jewish Art. Volume 21–22. Jerusalem, 1995–96. – P. 116–130.

¹⁴⁹ Котляр Є., Сусак В. Єврейське мистецтво: традиція і Новий час // Нариси з історії та культури євреїв України. – К., 2005. – С. 323.

¹⁵⁰ Лагутенко Ольга. Реальність міфології у графіці Бруно Шульца // Єврейське краєзнавство та колекціонування. Матеріали конференції 24–26 серпня 2004 року. – К., 2005. – С. 361–371.

єврейського мистецтва Галичини, написана львівським мистецтвознавцем Г. Л. Глембоцькою. Її статті присвячені біографіям і творчості професійних єврейських митців Галичини кінця XIX – першої третини XX ст., і ці тексти включають значну кількість надзвичайно цікавих зауважень, котрі стосуються природи світобачення єврейських художників, а також вдалі спроби поглибленого аналізу їх творів з точки зору не тільки академічного мистецтвознавства, але й суміжних культурологічних дисциплін, іноді досить несподіваних, на зразок точки зору єврейської містичної традиції. Серед кращих статей дослідниці слід вказати наступні публікації: «Особливості розвитку єврейського образотворчого мистецтва в галицькому регіоні України (перша половина XX ст.)»¹⁵¹; «Європейський модернізм та логіка формування національних стилів в образотворчому мистецтві Східної Галичини»¹⁵²; «Єврейське образотворче мистецтво в Галичині. Історія та еволюція»¹⁵³; «Діяльність єврейських громадських організацій Львова в області збереження національно-культурної спадщини (1910–1930-і рр.)»¹⁵⁴; «Художники-євреї Львова, жертви Другої Мирової Війни»¹⁵⁵; «Проблеми музейних колекцій»¹⁵⁶; «Єврейський експресіонізм» та проблема сюрреалізму в творчості художників Львова 1920–1930-х рр.»¹⁵⁷, «Хасидизм та па-

¹⁵¹ Глембоцька Г. Особенности развития еврейского изобразительного искусства в галицком регионе Украины (первая половина XX века). – М., 1996.

¹⁵² Глембоцька Галина. Європейський модернізм та логіка формування національних стилів в образотворчому мистецтві Східної Галичини // Діалог культур: Україна у світовому контексті. Мистецтво і освіта. Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. Вип. 3. Львів, 1998. Ст. 384–388.

¹⁵³ Глембоцька Галина. Єврейське образотворче мистецтво в Галичині. Історія та еволюція // Часопис «Ї»: Гебрайський Львів. – № 51. – Л., 2008. – С. 236–261.

¹⁵⁴ Глембоцька Г. Деятельность еврейских общественных организаций Львова в области сохранения национально-культурного наследия (1910–1930-е гг.) // Доля єврейських громад Центральної та Східної Європи в першій половині XX століття. Збірник наукових праць Матеріали конференції 26–28 серпня 2003 року. К., 2004. – С. 262–271.

¹⁵⁵ Глембоцька Г. Художники-євреї Львова, жертви Другої Мирової Війни // Катастрофа європейського єврейства під час Другої Світової війни: рефлексії на межі століть. Матеріали конференції Інституту Юдаїки 29–31 серпня 1999 року. – К., 2000. – С. 259–278.

¹⁵⁶ Глембоцька Г. Проблеми музейних колекцій // Доля єврейської духовної та матеріальної спадщини в XX столітті. Збірник матеріалів наукової конференції Інституту Юдаїки 28–30 серпня 2001 р. – К., 2002. – С. 308–309.

¹⁵⁷ Глембоцька Галина. «Єврейський експресіонізм» і проблема сюрреалізму в творчості художників Львова 1920–1930-х годов // Шагаловский сборник. Вып. 3. Материалы X–XIV Шагаловских чтений в Витебске (2000–2004). – Минск, 2008. – С. 30–37. интернет-адреса публікації: <http://www.chagal-vitebsk.com/node/115>

рафраз французького сюрреалізму в творчості львівських художників-євреїв 1920–1930-х рр.»¹⁵⁸; а також біографічні довідки стосовно деяких видатних культурних діячів єврейської діаспори Львова міжвоєнного періоду, – наприклад, публікація «Юзеф Авін»¹⁵⁹ чи стаття «Акварелі Емілія Кунке. До питання про долю творчої спадщини єврейських художників Львова під час Другої Світової війни»¹⁶⁰. З праць мистецтвознавця, котрі існують на правах рукопису, слід відзначити фундаментальну книгу, присвячену біографіям єврейських митців, вбитих під час фашистської навали¹⁶¹.

Значну кількість матеріалу надають розрізнені тематичні номери львівського часопису «Галицька Брама», що виходить з 1994 р. та налічує близько 200 номерів. Деякі з них вперше українською мовою висвітлюють питання, безпосередньо дотичні до художнього контексту, в котрому розвивалась творчість єврейських художників Галичини. Так, вперше у 1996 р. саме тут видано збірку статей, присвячених коледжу ім. І. Труша, – одному з найстарших вищих навчальних закладів Львова в сфері образотворчого мистецтва, де надруковано першу у пострадянський період ґрунтовну ретроспективну статтю Г. Глембоцької «Історія закладу на тлі розвитку художньої освіти у Львові (сер. XIX ст. – 1938 р.)»¹⁶². Іншим, не менш важливим номером цього видання є збірка статей, об'єднаних темою школи Олекси Новаківського, де, серед іншого, надруковано матеріал Д. Крвавича¹⁶³ щодо Вільної Академії Мистецтв у Львові, – навчального закладу, де протягом певного часу навчались ледь не всі єврейські художники Львова. Інший номер видання, присвячений 90-річчю ювілею ЛГМ, друкує матеріал, важливий з точки зору інформації стосовно культурного контексту

¹⁵⁸ Глембоцька Г. Хасидизм и парафраз французского сюрреализма в творчестве львовских художников-евреев 1920–1930-х гг. // Єврейська історія та культура кінця XIX – початку XX ст // Збірник наукових праць. – К., 2003. – С. 196–202.

¹⁵⁹ Глембоцька Г. Юзеф Авін. http://www.lvivcenter.org/uk/lia/persons/person/?ci_personid=82&name=person Записано 25.10.2010.

¹⁶⁰ Глембоцька Г. Акварелі Емілія Кунке. До питання про долю творчої спадщини єврейських художників Львова під час Другої Світової війни // Єврейське краєзнавство та колекціонування. Матеріали конференції 24–26 серпня 2004 року. – К., 2005. – С. 320–322.

¹⁶¹ Глембоцька Г. З історії Голокосту в Україні. Львів. Художники. 1941–1944. (в друці).

¹⁶² Глембоцька Г. 1876–1938. Історія закладу на тлі розвитку художньої освіти у Львові (сер. XIX ст. – 1938 р.) // Галицька Брама. Коледж ім. Івана Труша. № 20 (1996). – С. 3–5.

¹⁶³ Крвавич Д. Вільна Академія мистецтв у Львові // Галицька Брама. Олекса Новаківський та його школа. № 7 (31), 1997. – С. 7

міжвоєнного періоду, – це стаття В. Сусак¹⁶⁴, присвячена колекції Я. Музики, в котрій зберігалось немало творів єврейських митців першої третини ХХ ст. Історії цієї колекції згодом було присвячено окремий номер видання¹⁶⁵. В іншому номері видання надруковано дві статті¹⁶⁶, присвячені творчості скульптора та графіка Л. Креца, а також М. Сельської, – імен, знакових для світського єврейського мистецтва Львова міжвоєнного періоду. Важливу роль відведено одній з перших публікацій українською мовою, присвячених особистості Рудольфа Менкицького¹⁶⁷, – мистецтвознавця, музейника, а також блискучого графіка, автора ряду екслібрисів видатних діячів єврейської культури міжвоєнного Львова. В цьому ж номері відтворено безліч важливих деталей стосовно Львівського історичного музею, в фондах котрого зберігається значна колекція єврейського мистецтва.

Статтю І. Монолатія, присвячену особливостям українсько-єврейських стосунків у Східній Галичині¹⁶⁸, розуміння котрих суттєве для ґрунтовного розуміння обставин розвитку світського єврейського мистецтва, надруковано в номері, присвяченому історії Станіславова.

Винятковість вказаних публікацій, особливо виданих у 1990-і роки, полягає в тому, що це були перші тексти, котрі адаптували в контекст сучасної української культури інформацію, добре і давно відому польським дослідникам, позаяк початково створену саме польською мовою.

1.6. Єврейське мистецтво Галичини у спогадах та мемуарах.

В якості останньої частини розділу слід навести публікації спогадів, котрі стосуються художнього життя міжвоєнного періоду у Львові. Найбільший внесок до заповнення лакун у цій галузі належить книгам Маріяна Тировича, брата відомого львівського графіка, котрий тривали час входив до складу художньої групи «Артес»: це розділ книги «В пошуках себе... Під львівським

небом» та «Спогади про культурне життя та звичаї Львова 1918–1939 років»¹⁶⁹. Бібліограф та культуролог відтворює атмосферу міжвоєнного Львова і наводить безцінні дані, дотичні до особливостей художньої освіти, особистих стосунків та розвитку провідних напрямків в інтелектуальній думці столиці Східної Галичини, часто і досить детально згадуючи про творчість єврейських митців.

Іншим цікавим джерелом інформації стосовно художнього життя Львова є книга спогадів фотографа Яніни Межецької «Все життя з фотографією», видана у 1981 р. у Кракові¹⁷⁰. Окрім реконструкції атмосфери епохи, її спогади вносять безліч важливих уточнень в процес виокремлення художньої фотографії у Східній Галичині в якості окремого виду образотворчого мистецтва.

Нарешті, важливі відомості стосовно творчості певних художників Галичини, – наприклад, Бруно Шульца та Марека Влодарського, – опубліковані у спогадах художника та мистецтвознавця Ігнація Вітца, – в книзі «Горизонти художньої уяви» та в есе «Львівські спогади», надрукованим у збірці «Книга спогадів»¹⁷¹. Відтворюючи дух епохи, автор дає можливість краще зрозуміти і, відповідно, отримати змогу об'єктивно оцінити ті особливості художнього життя столиці Східної Галичини, котрі за такий короткий строк (а саме таким з точки зору історії мистецтва можна вважати сорок років від початку століття до початку II Світової війни) спричинили розквіт світського єврейського мистецтва.

Чудову книгу «Чарівник на зеленій горі»¹⁷², присвячену спогадам сучасників щодо особистості та творчості винятково талановитого львівського художника Марека Влодарського (Генрика Стренга), впорядкував та видав Й. Хробак разом з Ю. Міхалік та М. Вільком в Познані, у 2009 р.; тут наведено безцінні архівні матеріали, присвячені художньому контексту міжвоєнного Львова, зокрема, тексти, досі відомі тільки в якості архівних машинописів. Це спогади свідків та активних культурних діячів своєї

¹⁶⁴ Сусак В. Дар Ярослави Музики // Галицька Брама. Картинна галерея. № 2 (26). 1997. – С. 13.

¹⁶⁵ Ярослава Музика: творчість і колекція // Галицька Брама. – № 1–2 (181–182). – 2010.

¹⁶⁶ Овсійчук В. Маргіт Сельська, учениця Ф. Леже // Галицька Брама. Українське зарубіжжя. Париж. Мистецтво. № 7 (43). 1998. – С. 16–17; Сесіль Кутен. Леопольд Крец – скульптор внутрішнього руху // Галицька Брама. Українське зарубіжжя. Париж. Мистецтво... – С. 14.

¹⁶⁷ Полянська Ірина. Вони були першими... Рудольф Менкицький // Галицька Брама. Львівський історичний музей. № 7–9 (103–105). 2003. – С. 21–22.

¹⁶⁸ Монолатій І. Гебреї у Станіславові: чотири століття юдео-християнської амбівалентності // Галицька Брама. Станіславів-Івано-Франківськ. № 1–3 (169–171). 2009. – С. 39–44.

¹⁶⁹ Tyrowicz Marian. W poszukiwaniu siebie... Pod lwowskim niebem. Wspomnienia i refleksje. T. 1. – Lublin, wydawnictwo Lubelskie, 1988; та Tyrowicz Marian. Wspomnienia o życiu kulturalnym i obyczajowym Lwowa 1918–1939. – Przedmowa J. Maślanki. – Wrocław, Zakł. Narodowy im. Ossolińskich, 1991.

¹⁷⁰ Mierzecka Janina. Całe życie z fotografią. Kraków, 1981.

¹⁷¹ Witz Ignazy. Obszary malarskiej wyobraźni. Eseje. – Kraków, 1967; та Ignazy Witz. Wspomnienia lwowskie // Księga wspomnień 1919–1939. – Warszawa, 1960. – С. 3572–378.

¹⁷² Marek Włodarski-Henryk Streng. Czarownik przy Zielonej Skale. – red. Józef Chrobak, Justyna Michalik, Marek Wilk. – Poznań, 2009. – 198 s.

епохи: С. Тейссера, Єжі Яніша, Марії Тейссер та Ізабелли Чермакової.

1.7. Єврейське мистецтво Галичини в архівних джерелах.

Пошук матеріалів, дотичних до теорії та історії мистецтва Східної Галичини, нерозривно пов'язаний з архівними дослідженнями. Одним з найбільш плідних можна вважати працю авторки роботи в архіві Інституту мистецтвознавства Польської академії наук. Тут зберігається значна кількість книг, виданих під час розквіту єврейського мистецтва Галичини, у першій третині ХХ ст., а також рукописів, необхідних для ґрунтовного аналізу даної теми.

Одним з цікавих документів можна вважати кандидатську дисертацію М. Соберай, присвячену творчості «Краківської групи», заснованої вихідцем із Східної Галичини Сашою Блондером, під назвою «Краківська група: 1932–1937 рр. Про зв'язок між мистецтвом та політикою протягом 20 років міжвоєнного періоду»¹⁷³. Зокрема, унікальність цієї наукової роботи полягає в тому, що в ній вперше виразно артикульований зв'язок між появою та становленням певної художньої групи, зокрема, єврейських митців, котрою, як і «Артес», була «Краківська група», та особливостями вищого навчального закладу, в котрому вони отримували художню освіту. Синтетичний погляд на відтворення культурного контексту епохи, в котрому мистецькі напрямки зажди тісно пов'язані не тільки з мистецькими, але й з суспільно-політичними процесами, був досить сміливим інтелектуальним кроком у 1980-х рр., коли ця праця було написано. З точки зору авторки даної роботи, ця робота є цінним джерелом інформації стосовно розвитку етичних, інтелектуальних та естетичних засад художників – вихідців із Східної Галичини. Це дослідження включає розділи, присвячені КАМ, а також її правовому статусу; описує організації, створені студентам КАМ, зокрема, «Złoty Róg» і «Żywi», та процес формування «Краківської групи», а також виставки цього художнього об'єднання; роль «Краківської групи» в організації художнього життя; політичні декларації «Краківської групи» та її «Революційне мистецтво». Крім того, в цьому архівному матеріалі наведено уривки з щоденників Саші Блондера саме того періоду, коли в

його творчості систематично з'являлись так звані «єврейські мотиви», взагалі не властиві творчості художника пізнішого, паризького періоду.

Іншим важливим джерелом інформації для відтворення об'єктивної ситуації стосовно кількості єврейських учнів у художніх вищих навчальних закладах Польщі 1900–1939 рр. можна вважати архіви КАМ та Варшавської Академії мистецтв (далі – ВАМ). Архіви КАМ проаналізовано та опубліковано у 1950–1960-х рр.¹⁷⁴. Кількість єврейських студентів, – щоправда, без диференціації стосовно регіонів, з котрих вони походили, – протягом всього часу існування спочатку Школи Образотворчого мистецтва (далі КШОМ), а згодом власне Краківської Академії мистецтв, наведено в окремій статті краківської дослідниці Н. Стирної¹⁷⁵. Натомість архівні матеріали ВАМ збереглися значно гірше, – певна частина книг реєстрації студентів загинула під час II Світової війни, і те, що залишилось, досі не опубліковано в якості окремого довідкового видання. Таким чином, дослідження стосовно студентів єврейського віросповідання у ВАМ протягом першої третини ХХ століття уможливила робота в уже згаданому архіві Інституту мистецтвознавства Польської академії наук¹⁷⁶, а також в архіві власне Варшавської Академії мистецтв.

Оглянута польська наукова література, присвячена в тому числі й творчості єврейських митців Східної Галичини, свідчить про те, що особіне ставлення до проблеми єврейського мистецтва в якості самостійного явища в художньому контексті діаспори виникло приблизно тоді ж, коли з'явилися перші твори професійних єврейських художників, і згодом, щоправда, з певними паузами, викликаними ідеологічними перепонами, властивими більшості східноєвропейських країн середини ХХ ст., послідовно цікавило професійних мистецтвознавців.

Дуже важливі матеріали зберігаються в архіві варшавського ІЄІ, співробітники котрого ще у 1950-х рр. досить докладно описали, але, на жаль,

¹⁷³ Sobieraj Małgorzata. Grupa Krakowska 1932–1937: O związkach sztuki z polityką w dwudziestoleciu międzywojennym // Praca doktorska przygotowana w Instytucie Sztuki PAN pod kierunkiem prof., dr Władysławy Jaworskiej. – Warszawa, 1985. – Archiwum Instytutu Historii Sztuki Polskiej Akademii Nauk. – Num. Inw. 1520.

¹⁷⁴ Materiały do dziejów Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie (1816–1895). – Pod redakcją Józefa Dutkiewicza // Źródła do dziejów sztuki Polskiej. Pod red. A. Ryszkiewicza. T. X. – Wrocław, 1959; Materiały do dziejów Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie: 1895–1939. – Tom II. – Opr. : J. Dutkiewicz, J. Jeleniewska – Ślesieńska, W. Ślesinski. Wrocław, Ossolineum, 1969.

¹⁷⁵ Styra Natasza. Żydowski studenci krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych // Polskie szkolnictwo artystyczne. Dzieje – teoria – praktyka. Materiały LIII ogólnopolskiej sesji naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki. Pod red. M. Poprzęckiej. – Warszawa, 2005. – S. 133–144.

¹⁷⁶ Album studentów Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. – Zbiory specjalne Instytutu Historii Sztuki Polskiej Akademii Nauk. – Num. Inw. 81/1; 81/2; 81/3.

не видали матеріали, дотичні також і до історії світського єврейського мистецтва Галичини.

Серед вітчизняних архівів найбільша кількість необхідного матеріалу зберігається у колишній бібліотеці Оссолінських, нині львівській Національній науковій бібліотеці України ім. В. Стефаника, зокрема, у відділі мистецтва та періодики. Авторка даної роботи також висловлює свою вдячність за можливість опрацювання особистих архівів мистецтвознавця Пйотра Лукашевича (Вроцлав) та Дмитра Горбачова (Київ).

Окремо слід згадати каталог¹⁷⁷ обсягом у 200 ст. авторки даного дослідження, присвячений творчості єврейських художників Галичини першої третини ХХ ст., створений під керівництвом мистецтвознавця Є. Маліновського; ця праця з 2005 р. зберігається в архіві «Національного Центру Культури» у Варшаві.

Кількість та якість опрацьованих архівних матеріалів свідчить про те, що актуальність і легітимність теми даного дослідження в контексті сучасного українського мистецтвознавства не викликає жодних сумнівів. Найважливіші архівні матеріали з вказаними номерами фондів та іншими деталями наведені в тексті основних розділів монографії, а також в бібліографії й додатках.

1.8. Література, присвячена аналізу чинників національної ідентичності в мистецтві у працях сучасних культурологів та мистецтвознавців.

Цей розділ огляду літератури виходить за межі мистецтвознавчих досліджень, уточнюючи міждисциплінарний аспект даного дослідження, і посилається переважно на першоджерела літературознавчої та історичної наукової літератури. Це не дивно: адже тема національної самототожності у світському єврейському мистецтві найбільше цікавила художників та дослідників перших десятиліть ХХ сторіччя, а згодом, після трагічних подій II Світової війни, поступила місцем абсолютній тиші, – через те, що будь-який, навіть академічний аналіз чинників національної ідеї, в тому числі в мистецтві, був нещадно скомпрометований фашизмом.

Нині, коли рефлексії стосовно причин Холокосту становлять основний предмет

досліджень масштабних наукових інституцій, а також завдяки питанням, котрі повстають внаслідок процесу глобалізації, – наприклад, поступового нівелювання національних особливостей через вимоги епохи, – питання національної самототожності набуло абсолютно інакшого забарвлення.

Питання самототожності у єврейському мистецтві найперше цікавило власне діячів єврейської культури, котрі на початку ХХ ст. присвятили цій темі не один маніфест. Деякі тексти на цю тему, присвячені саме образотворчому мистецтву, у перекладі з ідиш, наприклад, текст Генрика Берлеві «У боротьбі за нову форму», оприлюднено у антології під ред. Кароліни Шиманіяк «Варшавський ідиш – авангард»¹⁷⁸. Сучасний погляд на цю проблему був почасти висвітлений у каталозі виставки «Поляк. Єврей. Художник. Національна ідентичність та авангард»¹⁷⁹, котра відбулась у 2009 р. у м. Лодзь.

З точки зору теми даної монографії дуже важливою слід вважати статтю Еміля Брікса «Королівство Галичини та Лодомерії», надруковану в каталозі виставки «Галичина в творах з колекції наступника трону князя Рудольфа»¹⁸⁰ (Краків). Тут вперше зачіпається проблематика особливостей мистецтва Галичини, і, серед іншого, вперше наприкінці ХХ ст. акцентується увага на тому, що найбільший внесок в аналіз питання національної самототожності в образотворчому мистецтві належить насамперед публіцистам та історикам літератури:

«Галичина – це чарівна тема. Саме тому її критично-наукові опрацювання до такої міри складні. Літератори пишуть про різноманітність цього світу, котрого більше немає, публіцисти рушають на пошуки культури галичанського єврейства. [...] Ностальгія за давніми часами перетворюється для декого на життєве правило. У Західній Україні та південній Польщі Галичина до сьогодні виступає в якості синоніму «старих добрих часів». В своїй статті я хотів би вказати на Галичину в якості певного роду «цивілізаційного феномену» і спробувати дати відповідь на питання, як це сталося, що регіон, штучно створе-

¹⁷⁸ Berlewi H. W walce o nową formę // *Warszawska awangarda jidysz. Antologia tekstów* pod red. K. Szymaniak. Gdańsk, 2005. – С. 123–127.

¹⁷⁹ Biskupski Łukasz, Słoboda Katarzyna, Styra Natasza, Karczewski Leszek, Ludwisiak Małgorzata, Wojciechowska – Sej Agnieszka, Nowak Anna, Dardzińska Aneta, Majewski Tomasz. – *Polak. Żyd. Artysta. Tożsamość a awangarda*. – *Katalog wystawy*. – Łódź, 2010.

¹⁸⁰ Brix Emil. *Królestwo Galicji i Lodomerii* // *Galicja w obrazach z kolekcji Następcy tronu Arcyksięcia Rudolfa. Wystawa ze zbiorów Austriackiej Biblioteki Narodowej Lwów – Kraków – Warszawa 1996–1997*. – Kraków, 1996. – С. 11–15.

¹⁷⁷ Козаченко Богдана. *Єврейские художники и художники еврейской темы Галиции: Биографии. Творчество. Наследие*. – *Katalog dzieł artystów żydowskich i polskich uprawiających tematykę żydowską, którzy działali w Galicji (Małopolsce)*. – *Katalog*. – 200 с. – Варшава, 2005. – Архів Національного центру Культури (Narodowe Centrum Kultury), Варшава, Польща.

ний наприкінці XVIII сторіччя, населений трьома різко відмінними етнічними групами, той, що під кінець свого існування вважався «європейським притулком для бідних», донині зберіг силу, котра дозволяє ототожнюватися з ним»¹⁸¹.

Одним з перших дослідників цієї теми в пострадянському просторі виступив колись російський, а нині ізраїльський мистецтвознавець та колекціонер О. Канцедікас, засновник першої в пострадянському просторі багатотомної серії книг «Шедеври єврейського мистецтва». Окрім єврейського мистецтва різних регіонів колишнього СРСР, в тому числі України та Галичини, дослідник цікавився проблемою зв'язку між національним мистецтвом, народним мистецтвом та національною самототожністю, а також легітимністю вживання словосполучення «національне мистецтво» стосовно мистецтва професійного, що підтверджують його численні публікації з 1970-х рр., де послідовно розвиваються можливі варіанти¹⁸² погляду на цю проблему¹⁸³.

Серед сучасних мистецтвознавчих монографій, у котрих безпосередньо аналізується питання національної самототожності в єврейському мистецтві, важливе місце займає книга М. Столярської-Фронь, «Участь осередків вроцлавського єврейства в художньому та культурному житті міста від емансипації до 1933 р.», де, серед іншого, також оглянута тема становлення національного єврейського мистецтва і котру створено на матеріалах, частково дотичних до львівських мистецьких колекцій».

З концептуальної точки зору ця книга становить логічне продовження як згаданого вище дослідження Є. Маліновського, так і органічне доповнення до книги Н. Стирної: в якості формотворчих рис у формуванні єврейського мистецтва в значному культурному центрі розглядаються організації, засновані самими художниками; погляди, проголошені ними під

час лекцій та у публікаціях; а також суспільні ініціативи, на зразок створення єврейських музеїв та інших культурно-артистичних осередків. В контексті даної роботи найбільш цікавим розділом згаданої праці можна вважати перший розділ роботи, «Мистецтво та ідентичність»¹⁸⁴, в котрому авторка наводить широкий діапазон, – від компліментарних та ідеалістичних до агресивно-критичних, – точок зору єврейської культурної еліти на те явище, котрим було для сучасників виникнення світського єврейського мистецтва. Цю ж тему на основі аналізу німецькомовної єврейської преси дослідниця продовжує у статті, виданій кількома роками пізніше¹⁸⁵. Власне Є. Маліновський, котрий підтримував традицію мистецтвознавчої думки на вказану тематику в Польщі останніх років, присвятив національній самототожності в світському образотворчому мистецтві принаймні одну статтю¹⁸⁶.

За винятком вказаних вище корпус текстів, присвячених питанню національної самототожності у мистецтві, зокрема, у мистецтві Галичини, створено переважно літературознавцями та істориками, а також публіцистами. Це здебільшого польські видання збірок різноманітних наукових конференцій. В кожній з них чітко окреслено тему самосвідомості так званих національних меншин і багато уваги приділяється єврейській літературі. Наприклад, тема національної ідентичності, котра особливо гостро повстає у полікультурних регіонах, що ним тривалий час залишалась Галичина, чудово висвітлена у статті М. Хепіл «Участь українських освітніх закладів у формуванні національної самосвідомості українців в Галичині доби автономії»¹⁸⁷; особливостям початкової освіти

¹⁸⁴ Stolarska-Fronia Małgorzata. Udział środowisk Żydów wrocławskich w artystycznym i kulturalnym życiu miasta... Розділ 1. Sztuka i tożsamość. c. 15–34; Kultura Żydowska Niemiec i Wrocławia od czasów emancypacji. Charakterystyka zjawiska. c. 35–70; Pokolenie pierwszych uprzywilejowanych. Mieszkańska kultura Żydowska we Wrocławiu. c. 71–127; Nie jeszywa, lecz Salon Sztuki: artyści żydowscy we wrocławskiej akademii. c. 128–222; Żydowscy kolekcjonerzy. Inicjatywy wystawiennicze środowisk Żydowskich we Wrocławiu. Muzeum Żydowskie. c. 223–292.

¹⁸⁵ Stolarska-Fronia M. Sztuka pod znakiem zapytania. Problem tożsamości jako paradygmat w badaniach nad pojęciem sztuki żydowskiej i próbach jej legitymizacji przez krytykę artystyczną i historię sztuki późnego XX i XXI wieku // Dzieje krytyki artystycznej i myśli o sztuce. Materiały konferencji naukowej w Toruniu w 2007 r. – Pod red. M. Geron i J. Malinowskiego. – Warszawa, 2009. – С. 283–294.

¹⁸⁶ Надруковану у каталозі творів видатних єврейських художників з колекції Давида Малка: Malinowski Jerzy. Żydowska tożsamość w sztuce nowoczesnej w Polsce // Wybitni artyści żydowscy z kolekcji Davida Malka i Fundacji Signum. – Katalog. – Łódź, 2004. – с. 5–13.

¹⁸⁷ Chepil Maria. Udział ukraińskich instytucji oświatowych w kształtowaniu tożsamości narodowej Ukraińców w Galicji doby

¹⁸¹ Там само. – С. 11.

¹⁸² Канцедікас А. Сергеева И. Альбом єврейської художньої старовини Семена Ан-ского. – М., 2001. – 336 с. ; Канцедікас А. Бронза. Перевод с русского на английский Л. Лежневой. [М.], [без года]. 319 с., иллюстрации. Серия «Шедевры еврейского искусства» на русском и английском языках., тощо.

¹⁸³ Серед них, наприклад, наступна трактовка теми: «Два аспекти – етнічний та соціальний – традиційно вважались провідними в характеристиці народного мистецтва. Немає сумнівів у тому, що яскраве національне забарвлення, невідривне від багатівкової творчості народу, визначає і сутність, й історичну долю всього явища. Кожен народ береже аутентичність власної культури в якості найцінніших сторінок власної біографії. В епоху глобальних інтеграційних процесів, коли будь-яка культурна інновація завдяки ефіру стає загальною ледь не в момент свого виникнення, непохитність національних ознак народного мистецтва отримує важливе стабілізаційне значення». В кн.: Канцедікас А. Народное искусство. – М., 1972. – С. 29.

польською мовою в єврейському середовищі Галичини присвячено ряд публікацій, зокрема, статтю К. Рендзінського «Єврейська освіта в Галичині на зламі XIX–XX ст.»¹⁸⁸.

Іще два видання, в котрих досить докладно розглянуто тему самототожності в частково асимільованій єврейській культурі Східної Європи, і, зокрема, Галичини, щоправда через призму літературознавства, – це монографія М. Адамчик – Грабовської «Тіні ідентичності. Єврейська література як багатомовне явище»¹⁸⁹ та збірка наукових статей «Етнічність. Ідентичність. Література»¹⁹⁰. Деякі висновки стосовно природи єврейської літератури міжвоєнного періоду у контексті, наприклад, польської літератури можуть бути корисними в контексті визначення природи особливостей світського єврейського мистецтва Галичини в якості осібної мистецтвознавчої проблеми.

Висновки розділу

В жодній з наведених в розділі публікацій не висвітлено процес створення світського єврейського мистецтва в якості наслідку цілеспрямованої праці польського, єврейського та українського інтелектуального середовища Східної Галичини 1900–1939 рр. Кожна публікація висвітлює певний аспект проблеми, але не дозволяє скласти уявлення про цілісний перебіг цього процесу.

В статтях та монографіях переважає послідовне хронологічне викладення історичного матеріалу, зрідка трапляється іконографічний аналіз тієї чи іншої групи творів конкретного художника чи групи митців, але ніде, за виключенням деяких публікацій Є. Малиновського та Г. Глембоцької, не виконуються спроби стилістичного аналізу творчості єврейських митців Галичини.

Таким чином, виникає необхідність у теоретичній праці, котрі б давала можливість ширше оглянути питання появи та становлення єврейського мистецтва, – зокрема, враховуючи фактори спеціальної вищої освіти для єврейських студентів; діяльність ентузіастів в середовищі музеїв та приватних колекцій єврейського мистецтва; інтелектуального тону, створеного

довкола цього питання мистецтвознавцями, істориками, публіцистами, ідеологами та журналістами на шпальтах спеціалізованої преси; а також того, що саме розуміли під єврейським мистецтвом єврейські художники у власних інтерв'ю, маніфестах, і, нарешті, творах.

autonomicznej. Edukacja etniczna i wielokulturowa // Galičija i jej dziedzictwo. T. 20. Historia wychowania. Misja i edukacja. – Red. K. Szmud, J. Dybiec. Rzeszów, 2008. – С. 358–365.

¹⁸⁸ Rędziński Kazimierz. Szkolnictwo żydowskie w Galicji na przełomie XIX i XX w. – С. 366–376.

¹⁸⁹ Adamczyk-Garbowska Monika. Odcienie tożsamości. Literatura żydowska jako zjawisko wielojęzyczne. Lublin, 2004. – 210 с.

¹⁹⁰ Etniczność, tożsamość, literatura. Biblioteka Literatury Pogranicza. T. 19. – Zbior studiów pod red. P. Bukowca, D. Siwor. Kraków, 2010. – 306 с.

Розділ 2. ЄВРЕЙСЬКЕ МИСТЕЦТВО ТА ХУДОЖНІЙ КОНТЕКСТ ГАЛИЧИНИ 1900–1939 РОКІВ

2.1. Художній контекст Галичини 1900–1939 рр. та передумови формування світського єврейського мистецтва

Активна художня діяльність рідко інтенсивно розвивається в провінції. Здебільшого художні спілки, творчість видатних художників, діяльність кращої художньої преси, систематичні виставки, тощо є невід'ємними властивостями значних культурних центрів, роль котрих у Галичині була відведена Львову та Кракову. Позаяк художнє життя Кракова наразі досить детально описано сучасними польськими мистецтвознавцями, відомості щодо краківського артистичного середовища наведені у даній праці тільки в допоміжному контексті, котрий дозволяє краще пояснити особливості формування і розвитку єврейського мистецтва у Львові, котрий у ті часи називали столицею Східної Галичини.

Художнім контекстом будь-якого регіону вважається сукупність централізованих осередків мистецької діяльності культурної еліти. Це перш за все навчальні заклади, де художники отримували художню освіту; творчі об'єднання, в котрих брали участь митці; нарешті, послідовне відтворення художнього процесу на сторінках преси. В даному випадку йтиметься про художню критику Львова, дотичну до єврейського мистецтва, котра видавалась протягом 1900–1939 рр.

Детальне відтворення кожного вияву художнього життя Галичини загалом і Львова та Кракова зокрема – тема для осібної кандидатської дисертації. В даній роботі вона потрібна для того, щоб дати можливість краще зрозуміти особливості розвитку кількох напрямків у єврейському мистецтві, зафіксованих в Галичині у 1900–1939 рр. і більш детально розглянутих в розділі, присвяченому творчості єврейських митців.

2.2. Краківська Академія Мистецтв і її роль у формуванні єврейського мистецтва в якості осібної дисципліни

У Кракові, окрім знаменитого Ягелонського Університету, з першої чверті XIX століття працювала Школа Образотворчого Мистецтва (КШОМ), згодом, у 1900 р., перейменована у Краківську Академію Мистецтв (КАМ). Її діяльності вистачило ні багато, ні мало, – для того, щоб за кілька десятків років виховати кілька поколінь єврейських митців, принаймні половина котрих залишали стіни Академії не тільки з набутою майстерністю, але з твердими

переконаннями щодо того, чим є національне мистецтво і чим саме відрізняється єврейське мистецтво від польського чи, скажімо, українського.

Офіційним початком існування **Краківської Академії Мистецтв (КАМ)** вважається 1818 рік, коли ця освітня установа, – котра тоді складалась з двох факультетів, рисунку та живопису, – була приєднана до філософсько-літературного факультету, разом з котрим входила до складу Ягелонського Університету. У 1819 р. до наведених долучився факультет скульптури¹⁹¹. З 1873 р. майбутня Академія мистецтв існувала вже в якості самостійного навчального закладу, котрий носив назву **Краківської Школи Образотворчого Мистецтва**. Офіційний статус Академії, тобто вищого навчального закладу, КАМ отримала в 1900 р.¹⁹².

Згідно праці польської дослідниці історії єврейського мистецтва Кракова, Наташі Стирної, «євреї з'явилися серед студентів краківського навчального закладу ледь не від початку її існування. Перший єврейський студент, Самуель Вольф, розпочав зайняття в Академії у 1819 р.»¹⁹³.

Звертаючись до наукових праць польських дослідників, котрі, починаючи з 1970-х років до сьогодні детально і плідно опрацьовують різні аспекти теми єврейського мистецтва Східної Європи, помічаєш, як інтенсивно і швидко польська наука, а також мистецька критика реагували на появу єврейського мистецтва. Перші зауваження мистецтвознавців та журналістів відділів культури, котрі стосувались виокремлення єврейського мистецтва в якості осібного напрямку у мистецтві, пролунали приблизно в той час, коли було відкрито чудовий живописний талант кращого з студентів директора КШОМ Яна Матейко, Мауріціо Готтліба (1856, Дрогобич – 1879, Краків). В певному сенсі Мауріціо Готтліб (творчості котрого присвячено найбільшу кількість

¹⁹¹ Jeleniewska-Ślesieńska Jadwiga. Organizacja, urządzenie, wyposażenie // Materiały do dziejów Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie 1816–1895. – Red. J. Dutkiewicz. – Wrocław, 1959. – С. 33.

¹⁹² Дата присвоєння Краківській Школі образотворчого мистецтва статусу Академії, серед іншого, пояснює точку відліку у хронології, взятій за основу у даній роботі.

¹⁹³ Natasza Styra. Żydowscy studenci krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych // Polskie szkolnictwo artystyczne. Dzieje – Teoria – Praktyka. Materiały LIII ogólnopolskiej sesji naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki. 14–16 października 2004. – Red. M. Poprzęcka. – Warszawa, 2005. – С. 134.

публікацій серед усіх єврейських художників Галичини, – як прижиттєвих, так і посмертних¹⁹⁴) був кращим студентом Яна Матейко не тільки у стандартній системі засвоєння живописних знань, – адже молодий художник вже досить багато знав і вмів до зустрічі з видатним польським художником, напередодні кілька років навчаючись в інших художніх інституціях, – скільки у концептуальному плані розуміння основ становлення будь-якого національного мистецтва. Згідно свідченню Є. Маліновського, Мауріціо Готтліб вперше побачив твори Яна Матейко у 1873 р., під час навчання у Відні, оглядаючи цісарську колекцію у віденському Бельведері. Вступ молодого художника до КШОМ датовано другим семестром 1873/1874 навчального року, коли Ян Матейко очолив цей навчальний заклад, – той, що згодом зіграв вирішальну роль у формуванні більшості різновидів єврейського мистецтва Галичини¹⁹⁵.

Особливість інтелектуального контакту в даному випадку полягає в тому, що Ян Матейко до моменту знайомства із новим студентом з Дрогобича послідовно описав у своїх творах більшість видатних історичних подій польської історії, і, таким чином, недвозначно ствердив власне розуміння національного мистецтва в найбільш складний, але і, згідно з християнською методологією розповсюдження знань серед мас за допомогою детальних зображень провідних історичних подій, також і у краще за все перевірений спосіб. Мауріціо Готтліб, творчість котрого не дарма вважається чільною у питанні формування світського єврейського мистецтва не тільки Галичини, але й всієї Східної Європи, в свою чергу, слідував маршрутом свого вчителя, зображаючи (серед інших, цілком відсторонених сюжетно творів) також і ті композиції, котрі можна вважати архетиповими для єврейської культури. Окрім численних портретів сучасників, – переважно представників єврейської інтелігенції, релігійної чи фінансової еліти, – Мауріціо Готтліб систематично зображав історичні сцени, котрі так чи інакше змушували

глядача аналізувати, скажімо, особливості іудео-християнського діалогу, найбільш важливі пункти єврейської історії та інші питання, безпосередньо пов'язані зі становленням національної самототожності.

Використана в єврейському контексті методологія відтворення і, водночас, формування національної ідентичності – адже відтворення певних, в даному випадку історичних подій у візуальних образах, власне, і є одним із історично перевірених методів впливу художника на свідомість глядача, – у виконанні Мауріціо Готтліба стала міцним рушієм для кількох наступних поколінь єврейських митців, – найперше галичан, котрі навчались в Краківській Академії Мистецтв, а згодом всіх інших художників, котрі мали можливість познайомитись з його творчістю. Слід зазначити, що протягом кількох наступних поколінь серед єврейських студентів КШОМ – КАМ мало хто з художників з такою ж самовідданістю ілюстрував єврейську історію. Ймовірно, саме тому ні факти, ні легенди не лишили відомостей про інших улюбленців Я. Матейко, що походили б з єврейських родин, попри те, що єврейських студентів у КАМ навчалось і до того, і згодом зовсім не так мало. Адже початково більшість з них зовсім інакше трактували єврейську тему в контексті власної художньої творчості.

Детальний перелік імен єврейських студентів КШОМ–КАМ, що походили з різних міст та містечок Східної Галичини, наведений у додатку «А». Стосовно особливостей їх навчання у кращому художньому навчальному закладі Галичини слід зауважити наступне.

Представники першого покоління художників, котре після «епохи Мауріціо Готтліба» склали цілісну, – якщо не стилістично, то ідейно, – групу, навчалися у КАМ наприкінці ХІХ століття; це були художники, котрі свідомо і цілеспрямовано впроваджували в своїх творах ідеї сіонізму та пов'язаного з ним оновлення власного народу. До числа художників – сіоністів, котрі приїхали до Кракова зі Львова, належать живописець і рисувальник Вільгельм Вахтель (Львів, 1875 – США, 1942), блискучий графік Ефраїм Моше Лілієн (Дрогобич, 1874–1925, Брауншвейг), львівський художник Леон Вейн (Варіант написання: Л. Вайн. Львів, 1865 – Львів, 1920)¹⁹⁶.

¹⁹⁴ Зокрема: монографія Jerzy Malinowski. Maurycy Gottlieb. Warszawa, 1997; детальний огляд біографії митця та аналіз творів митця у книгах краківської дослідниці Наталі Стірної «Zrzeszenie Żydowskich Artystów Malarzy i Rzeźbiarzy w Krakowie (1931–1939)» (Warszawa, 2009), де він згадується близько 40 разів, та каталогу виставки «Artyści Żydowscy w Krakowie 1873–1939» (Kraków, 2008), вступ до котрого у виконанні авторки виставки наполовину складається з життєпису митця, тощо. Загальна бібліографія публікацій, як статей, так і окремих видань, присвячених творчості цього художника, від кінця ХІХ до ХХІ століття налічує близько 200 позицій.

¹⁹⁵ Jerzy Malinowski. Maurycy Gottlieb. Warszawa, 1997. – С. 11.

¹⁹⁶ Короткі біографічні відомості про єврейських митців вперше на початку ХХІ століття були опубліковані українською мовою у виданні: Галина Глембоцька, Вікторія Сусак. Образи зниклого світу: євреї східної Галичини (середина ХІХ – перша третина ХХ століття). – Каталог виставки. – Львів, 2003. – С. 93, 98.

Наступні покоління єврейських митців, котрі отримували освіту в КАМ, об'єднувались радше за стилістичними, аніж за ідейними ознаками, і не надто часто виступали в якості нарраторів національних ідей в мистецтві. Досить часто траплялось так, що їх об'єднували в групу, марковану за національною ознакою, найперше художні критики, і, – зрідка, – маніфести їх власних художніх об'єднань, де, серед іншого, обумовлювались також питання віросповідання та національної приналежності¹⁹⁷.

2.3. Освітні установи Львова 1900–1939 рр. в галузі образотворчого мистецтва

Згідно категоричному ствердженню польського мистецтвознавства, у Львові, попри те, що місто вважалось столицею Галичини, ні у XIX ст., ні протягом 1900–1939 рр. вищих художніх навчальних закладів не існувало¹⁹⁸. Уривчаста інформація з різноманітних публікацій мемуаристів та нечисленних дослідників свідчить, тим не менше, про те, що львівські художні навчальні заклади надавали молодим художникам далеко не одну можливість отримати повноцінну художню освіту. Попри згадану вище точку зору, згідно котрій єдиний львівський інститут отримав статус ВНЗ напередодні Другої Світової війни, слід вказати, що такий Інститут виник у Львові одразу після I Світової війни. Приблизно в той же час у Львові був заснований ще один заклад, котрий мав статус художньої академії, тоді як факультет архітектури ЛП надавав студентам також суттєву підготовку в галузі мистецтва рисунку.

¹⁹⁷ Н. Стирна щодо цієї теми зазначає: «Частина художників, котрі навчались у КАМ в двох останніх декадах XIX ст., знаходились під впливом сіоністської ідеології і популяризували її. Самуель Гіршенберг намагався створити єврейський національний стиль у мистецтві. Ефраїм Моше Лілієн, активний сіоністський діяч, співавтор Демократичної Фракції, організованої у 1901 р. під час П'ятого Сіоністського Конгресу в Базелі, разом з Мартіном Бубером наголошував на відкритті під час Конгресу першої виставки, котра демонструвала доробок виключно єврейських художників. Сіоністом був також Вільгельм Вахтель, автор палестинських пейзажів і відомого циклу «Прощання з Вигнанням». Єврейська самототожність художників, пов'язаних з КАМ, не завжди виражалась до такої міри яскраво. У 1890-х роках, окрім художників, згаданих вище, в КАМ також навчались митці, котрі рідко звертались до єврейської тематики, або не звертались до неї взагалі, і не цікавились політикою, але, тим не менше, брали участь у починаннях єврейських художніх організацій, а також експонували свої твори на виставках, ініційованих єврейськими художниками, протягом міжвоєнного періоду». В кн.: Natasza Styra. Żydowscy studenci krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych... С. 139–140.

¹⁹⁸ Jerzy Malinowski. Maurycy Gottlieb. Warszawa, 1997. – С. 10; він же. Malarstwo i rzeźba Żydów Polskich w XIX i XX wieku. Warszawa, 2000. – С. 318, – де дослідник згадує цей пункт у розділі, присвяченому мистецькому середовищу Львова.

Мережа приватних студій, а також державних інституцій, де навчались майбутні митці, в тому числі єврейські, досить часто давали підстави для продовження навчання у Краківській чи, рідше, Варшавській Академії мистецтв, котрі, в свою чергу, були для багатьох митців лише підготовкою до вступу у приватні студії чи академії художніх центрів Західної Європи.

2.3.1. Середня та вища художня освіта у Львові від II пол. XIX ст. до початку I Світової війни. Одна з перших згадок щодо викладання образотворчого мистецтва у Львові у XIX ст. вказує ім'я першого викладача живопису Мауріціо Готтліба, – вчителя того художника, котрий згодом, завдяки працям польських мистецтвознавців, увійшов в історію в якості «автора» світського єврейського мистецтва. У перший, львівський період своєї творчості М. Готтліб три роки (1869–1871) навчався в майстерні львівського портретиста та пейзажиста Міхала Годлевського. Ймовірно, Годлевський був не єдиним викладачем живопису у Львові, проте імена інших його колег, – скажімо, викладача образотворчого мистецтва в німецькій гімназії Львова, котрий цілком міг давати приватні уроки, – не збереглися. Проте з праці львівського мистецтвознавця Р. Шмагало відомо, що вже наприкінці XIX ст. у Галичині діяли як курси по підготовці вчителів малювання, так і малювання в якості самостійної дисципліни у середніх школах:

«На 1892–1893 навчальний рік «наука зручності» була запроваджена у 202 школах. У середніх школах було введено викладання рисунку (від двох до шести годин на тиждень), який поділяли на «геометричний» і «фаховий». Підготовка вчителів рисунку для шкіл здійснювалася на спеціальних дво- та п'ятимісячних курсах, що діяли у Кракові та Львові. Окрім «науки зручності» та рисунку головними дисциплінами в школах були польська та українська мови, промислова стилістика, лічба та бухгалтерія»¹⁹⁹. Мистецтвознавець зазначає, що на початку XX століття ситуація змінилась на краще завдяки появі єдиної Вищої Промислової Школи²⁰⁰. Тим не менше, це вказує на чудові умови для виховання найперше ремісників та майстрів декоративно-ужиткового

¹⁹⁹ Р. Шмагало Художньо-промислове шкільництво в Галичині. В кн.: Шмагало Р. Т. Мистецька освіта в Україні середини XIX – середини XX ст. Структурування, методологія, художні позиції. Л., 2005. – С. 50

²⁰⁰ Так, Р. Шмагало пише: «До початку Першої Світової війни в Галичині діяло 53 фахові промислові школи різного рангу: 34 з них та одна Вища промислова школа – у Західній Галичині, 19 і одна Вища промислова школа – у Східній Галичині». – Там само. С. 52.

мистецтва. Бажання, амбіції та наміри з приводу вищої освіти за фахом, наприклад, живописця або скульптора абітурієнти, незалежно від віросповідання, мусили реалізовувати за межами Львова; більшість обирала КАМ. Уточнюючи особливості освітньої ситуації у цій галузі, Р. Шмагало пише:

«Питання про наявність вищого навчального закладу з образотворчого мистецтва звучало у Львові від початку ХХ ст. [...] Паризька виставка 1925 р. стала катализатором теоретичних узагальнень в мистецтвознавстві щодо стосунків «красних» та «декораційних» мистецтв. [...] Первинним джерелом самобутнього професійного мистецтва могла стати національна академія мистецтв. Ідея її створення виникла у львівському середовищі вже в перших роках ХХ ст. за активної участі мистецького критика Василя Пачовського. За його словами, висунута у 1900 р. ідея зустріла переважно іронічну реакцію. Та вже у 1903 р. мистецька критика називає потребу в українській академії «гострою» та «пекучою». Але впродовж першого десятиліття ХХ ст. Українська громадськість Галичини зосереджувала свою увагу на фаховій художньо-промисловій освіті»²⁰¹.

Почасти завдяки згаданим вище курсам, почасти завдяки тому, що випускники КШОМ, а згодом КАМ, а також деяких інших вищих навчальних закладів з образотворчого мистецтва зрідка залишались працювати у Львові, тут існувала певна кількість можливостей для «альтернативної» художньої освіти. Це були приватні школи образотворчого мистецтва, до деяких з котрих охоче вступали також і єврейські студенти. Так, відомо, що до 1912 р. у Львові існував ряд живописних шкіл, серед котрих у літературі зафіксовано в якості найстаршої в місті **Живописну Школу з викладанням рисунку та пейзажу**²⁰². Її заснували три випускники мюнхенської Академії Мистецтв, – Станіслав Батовський, Роман Братковський та Станіслав Островський. Будівля Школи містилась на вул. св. Софії. Один із засновників школи, Роман Братковський мав славу людини з цілеспрямованим, зарозумілим і авторитарним характером²⁰³, котрий, тим не менше, не завадив

йому згодом придбати корчму у Зимній Воді, – передмісті Львова, – і заснувати у ній разом з І. Трушем живописну школу для жінок, котра перестала діяти у 1914 р., коли Р. Братковський на початку I Світової війни втік до Відня.

Найстаршим з львівських художніх навчальних закладів вважалась згадана в книзі Р. Шмагало **Державна Промислова Школа**²⁰⁴ (далі ДПШ). Згідно свідченням сучасника²⁰⁵, ця школа працювала у східній столиці Галичини з австрійських часів, точніше – з 1876 р. Початково її будівля розмішувалась на околиці міста, в Софіївці. За ХІХ–ХХІ ст. цей навчальний заклад змінив сім назв: Промислова школа рисунку та моделювання; Школа артистичного промислу (1882); Державна промислова школа (1890); Школа художніх промислів та декоративного мистецтва; Державна технічна школа; Державний Інститут образотворчого мистецтва (1939); Львівське державне художньо-промислове училище ім. І. Труша; Коледж ім. І. Труша²⁰⁶.

У першій третині ХХ століття у цьому навчальному закладі до переліку обов'язкових предметів входили малюнок, скульптура та просторове моделювання. Ужитковий характер навчального закладу відводив «високим мистецтвам» підпорядковану роль: тут не виклався живопис, і майбутні художники, котрі прагнули чогось більшого, ніж здобуття художнього ремесла, були змушені шукати інші можливості для навчання. Проте після I Світової війни ДПШ була реформована; в ній почали викладати К. Сіхульський, Т. Рибковський, С. Рейхан, Я. Нальборчик та Я. Долінський. Викладацька діяльність щонайменше однієї особи з цього переліку, а саме Казимира Сіхульського, не тільки неодноразово згадувалась в контексті єврейської теми у творчості єврейських митців Галичини, але й залишила значний слід у спогадах єврейських митців, про що докладніше буде сказано згодом, в розділі, присвяченому власне їх творчості.

2.3.2. Середня та вища художня освіта у Львові міжвоєнного періоду. У 1913 році ця Школа перетворилась на **Інститут ужиткового мистецтва** (далі ІУМ). Тут пра-

²⁰¹ Р. Шмагало Художньо-промислове шкільництво в Галичині. В кн.: Шмагало Р. Т. Мистецька освіта в Україні середини ХІХ – середини ХХ ст. Структурування, методологія, художні позиції. Л., 2005. – С. 54

²⁰² Мовою оригіналу: Szkoła Malarska z głównym kształceniem w rysunku i pejzażu. - в кн.: Marian Tyrowicz. Spotkania ze sztuką Lwowską // «Pod Lwowskim niebem». – Lublin, Wydawnictwo Lubelskie, 1988. – С. 158

²⁰³ Там само. с. 159.

²⁰⁴ Мовою оригіналу: Państwowa Szkoła Przemysłowa.

²⁰⁵ Marian Tyrowicz. Spotkania ze sztuką Lwowską // «Pod Lwowskim niebem»... – С. 163.

²⁰⁶ Найбільш докладну інформацію про цей навчальний заклад систематизувала у своїй статті «Плекаючи традицію: 1876–1938. Історія закладу на тлі розвитку художньої освіти у Львові (сер. ХІХ с. – 1938 р.)» // «Галицька Брама». – № 20. – Львів, жовтень 1996. – С. 2–5. Львівська дослідниця єврейського мистецтва Галина Глембоцька.

цювали *факультети монументального та станкового живопису (курсів авт.)*, скульптури, проектування інтер'єрів, ткацтва та вишивки. До 1918 р. тут викладав малюнок Казимір Сіхульський²⁰⁷; після 1930 р. ужиткову графіку вів Людвік Тирович, блискучий графік, випускник ВАМ, котрий в цей час плідно працював у складі художнього об'єднання «Артес».

Цікаво, що ужиткова графіка, дисципліна, котра згодом отримала визначення «дизайн», була неймовірно популярною серед художнього студентства Львова міжвоєнного періоду, про що свідчить, зокрема, відчутна зміна особливостей стилістики графічного рішення преси тієї доби за досить короткий відтинок часу.

На жаль, за відносно незначний проміжок часу ІУМ заслужив репутацію закладу, викладачі котрого гостро заперечували новітні напрямки у мистецтві. Маріан Тирович, свідок епохи, з цього приводу писав: «Інститут впроваджував, переважно завдяки К. Сіхульському, анти-експресіоністську, анти-авангардну політику»²⁰⁸. Тому студенти, щиро заангажовані у процеси пошуку нової мови в мистецтві, досить швидко залишали стіни цього ВНЗ.

У знаменитій **Львівській Політехніці** діяв факультет архітектури, котрий також слід долучити до переліку закладів, де студенти могли отримати вищу художню освіту: архітектори протягом перших років навчання вивчають ті ж дисципліни, що і живописці та графіки. Значна частина відомих в майбутньому художників, і серед них, наприклад, Бруно Шульц, отримували освіту з образотворчого мистецтва саме тут.

Окрім наведених вище, у Львові протягом XIX – 1-ї третини XX ст. працювала значна кількість приватних майстерень, в котрих професійні митці, які зазвичай отримували художню освіту у Західній Європі, викладали львівському зокрема та галичанському загалом студентству, зокрема і єврейському, початкові засади художньої освіти.

Ще одним навчальним закладом, назва котрого неодноразово згадується митцями і дослідниками їх творчості, була приватна школа, відкрита у 1913 р. під назвою **Вільної Академії Мистецтв**²⁰⁹. Ініціатором її створення був Леонард Подгорецький; будівля школи містилась на вул. Піскової, 11, неподалік від Цісарського Лісу. З вікон школи відкривався чудовий вид на Знесення, котре неодноразово зображалося як

художниками, так і фотографами першої третини століття. Рівень викладання в цьому навчальному закладі, згідно М. Тировичу, відповідав характеру директора, «митця, котрий вже не працював творчо, проте був енергійним організатором»²¹⁰. Тут викладали Фелікс Вигживальський, Едвард Пієтч, Веслав Гжимальський, Казимір Ольпінський і Валеріан Крицінський.

Здебільшого у приватних мистецьких школах викладали художники, імена котрих наведено вище. У книзі Пйотра Лукашевича, польського дослідника творчості художників львівської групи «АРТЕС», зазначено, що приватні уроки у Львові міжвоєнного періоду давали Станіслав Качур-Батовський, Валеріан Крицінський, Софія Альбіновська, Олекса Новаківський²¹¹ та Роман Братковський²¹². Рівень освіти, котрий надавали їх майстерні, і рівень освіченості власне викладачів вроцлавський мистецтвознавець визначає так: це були «популярні львівські майстри пензля, епігони академічного реалізму чи новіших імпресіоністично-декораційних традицій Молодої Польщі»²¹³.

2.3.3. Художня освіта 1900–1939 рр. у єврейському середовищі Львова 1900–1939 рр.

У єврейському художньому середовищі Львова першої третини XX ст. існувало принаймні дві організації, де викладали основні засади, необхідні для початкової художньої освіти. Це **Курси живопису та графіки при Колі прихильників єврейського мистецтва**²¹⁴, котрі мали два рівні складності, – скеровані на початківців, а також так звані «вищі курси». Хто викладав на цих курсах, невідомо, – хіба, посилаючись на книгу Є. Маліновського, можна припустити, що це був один з представників Ради КПСМ:

«... влітку 1919 р. Коло прихильників єврейського мистецтва поновило свою діяльність. 15 серпня в майстерні по вул. Романовича, 13, під час загальних зборів було обране нове керівництво; директор – Йоахім Кахане; «основний відділ»: художниця Францішка Цітрон-Мілштайнова, архітектори та графіки Артур Стахль та Шимон Зельнік, а також доктор

²⁰⁷ Marian Tyrowicz. Spotkania ze sztuką Lwowską... – С. 164

²⁰⁸ «Instytut prowadził, zwłaszcza przez K. Sichulskiego, anty-ekspresjonistka, anty – awangardowa polityka». – Там само.

²⁰⁹ Мовою оригіналу: Wolna Akademia Sztuk Pięknych.

²¹⁰ Marian Tyrowicz. Spotkania ze sztuką Lwowską... – С. 163

²¹¹ Художній традиції, започаткованій у Львові цим художником, присвячено окремий тематичний номер львівського часопису: Галицька Брама. Олекса Новаківський та його школа. № 7 (31), 1997.

²¹² Piotr Łukaszewicz. Zrzeszenie artystów plastyków ARTES: 1929–1935. – С. 33.

²¹³ Там само.

²¹⁴ Мовою оригіналу: Kursy Malarskie i Rysunków przy Kole Miłośników Sztuki Żydowskiej we Lwowie.

Адольф Розфельд; натомість до складу Керівної Комісії увійшли Максиміліан Гольдштейн та відомий пізніше живописець Генрик Стренг (Марек Влодарський)²¹⁵. Детальніше про діяльність КПЕМ розповідається в розділі, присвяченому художнім об'єднанням Львова.

Стосовно учнів та випускників **Секції живопису при Єврейському Художньо-Літературному Товаристві у Львові**²¹⁶ відомо небагато, – зафіксовані тільки точні дані стосовно часу їх заснування, місця роботи та викладачів. Ініціатором створення цих курсів виступили художники Мечислав Бух (Львів, 1910 – Львів, дата смерті невідома) та Еміль Кунке (Львів, 1896 – Львів, 1943). Посилаючись на арт-критику львівської газети «Chwila», деякі номери котрої, на жаль, не збереглися навіть в наукових бібліотеках Львова, Є. Маліновський свідчить: «У 1935 р. Бух і Кунке організували Секцію Образотворчого Мистецтва при ЄЛХТ, де Мечислав Бух викладав живопис у майстерні за адресою: вул. Баторія, 12»²¹⁷.

Слід додати, що у львівських зокрема і галичанських загалом вищих навчальних закладах був відсутній один з типових виявів антисемітизму на державному рівні, – а саме так звана «процентна норма», правило, згідно котрому отримати вищу освіту могло тільки вкрай обмежене число студентів з єврейським віросповіданням. Добре знайома єврейським художникам Російської Імперії, ця принизлива спроба силоміць асимілювати молодь, надаючи соціальні і, в тому числі, освітні переваги так званим «вихрестам»²¹⁸, не спадала на думку галичанським функціонерам від освіти ні наприкінці ХІХ, ні у першій третині ХХ століття. Ймовірно, почасти тому кількість напрямків у єврейському мистецтві в цьому регіоні була до такої міри різноманітною, а її розвиток – до такої міри плідним.

Тим не менше, студенти, котрі цілеспрямовано бажали отримати професійну освіту живописця, скульптора чи графіка, протягом

²¹⁵ Jerzy Malinowski. Malarstwo i rzeźba Żydów Polskich w XIX i XX wieku. – Warszawa, 2000. – С. 316.

²¹⁶ Мовою оригіналу: Studio Malarskie przy Żydowskim Towarzystwie Literacko – Artystycznym we Lwowie.

²¹⁷ «Chwila». 1935. № 5777. – 23. 04. – С. 9; Jerzy Malinowski. Malarstwo i rzeźba Żydów Polskich w XIX i XX wieku. – Warszawa, 2000. – с. 344.

²¹⁸ Дещо зневажливе визначення осіб, котрі переходили з юдаїзму у християнство. Асиміляційні процеси, стимульовані на державному рівні, наприклад, у Російській Імперії збільшувались за рахунок людей, котрі не мали інших варіантів для елементарної соціальної адаптації: отримання освіти, працевлаштування, тощо, – окрім як прийняття «державного» віросповідання. Відсутність аналогічного тиску в Австро-Угорській Імперії була причиною того, що чисельність «вихрестів» в Галичині була значно меншою.

кількох десятиліть мусили залишати Львів. Одиниці вступали до Варшавської Школи образотворчого мистецтва, трохи згодом перейменовану на ВАМ. Перелік єврейських студентів, а також тих, хто згодом був причетний до розвитку художнього процесу у Львові, вказаний в додатку «Б»²¹⁹. Натомість роль КАМ у формуванні єврейського образотворчого мистецтва Східної Галичини була до такої міри значною, що їй присвячено окремий підрозділ: до 1939 року, до офіційної реєстрації нового статусу Інституту Образотворчого Мистецтва у Львові, це був єдиний ВЗН у сфері вищої художньої освіти в регіоні.

2.4. Польські, українські та єврейські художні об'єднання Галичини та їх роль у становленні єврейського мистецтва

В спеціальній літературі докладно описано всі польські художні об'єднання, включно з тими, діяльність котрих безпосередньо торкалась художнього процесу як Західної, так і Східної Галичини. Також досить докладно описані художні об'єднання єврейських художників у більшості значних культурних центрів Польщі, – Варшави, Кракова, Вроцлава, Лодзі. Натомість художнім об'єднанням Львова першої третини ХХ ст. присвячено лише кілька абзаців у книзі Є. Маліновського²²⁰, і дещо більшу інформацію в монографії П. Лукашевича, присвяченій львівському об'єднанню «Артес»²²¹. Можна стверджувати з впевненістю, що ця тема жодного разу не була окреслена в якості самостійної проблеми в сучасному українському мистецтвознавстві; тому даний підрозділ присвячено спробі заповнити цю інформаційну лакуну.

2.4.1. Художні об'єднання Львова 1900–1914 рр.

У Львові протягом значного проміжку часу діяла польська організація, котра згадується фактично у всіх без виключення знакових художніх подіях як міста, так і всього регіону: це була львівська філія Товариства Прихильників Образотворчого Мистецтва (далі – ТПОМ). Аналогічні заклади існували у Кракові, Варшаві та Познані. Діяльності цього закладу від середини ХІХ ст. до 1914 р. присвячено докладну статтю С. Баранович²²², в

²¹⁹ Додаток «Б». Єврейські студенти Східної Галичини у Варшавській Академії мистецтв 1900–1939 рр.

²²⁰ Malinowski Jerzy. Malarstwo i rzeźba Żydów Polskich w XIX i XX wieku. – Warszawa, 2000.

²²¹ Łukaszewicz Piotr. Zrzeszenie artystów plastyków ARTES: 1929–1935. Wrocław, 1975.

²²² Baranowicz Zofia. Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych we Lwowie // Instytucji opieki nad sztuką. Polskie życie artystyczne w latach 1890–1914. Pod red. A. Wojciechowskiego. Wrocław, 1967. – С. 177–179.

котрій історик мистецтва вказує основні факти стосовно діяльності ТПОМ: дату заснування (1866/1867 рр.), перелік осіб керівного складу, а також провідні виставки Товариства. В статті наведено цікаві факти, – наприклад, внесок Я. Матейко у заснування стипендії для одного польського і одного українського учнів КАМ, кошти котрої розподіляла львівська філія ТПОМ; спробу заснувати філію організації у Станіславові у 1891 р., котра врешті виникла у 1895 р. в Чернівцях; наводить маніфест реформованого ТПОМ, датований 1895 роком, тощо. ТПОМ щороку проводило у Львові дві великі виставки, Весняний та Осінній Салон, в котрих неодноразово брали участь в тому числі всі скільки-небудь помітні єврейські художники міста. Приміщення товариства від 1904 р. до початку II Світової війни, котра припинила його діяльність, став новий будинок Міського Промислового музею.

Згадана у спогадах М. Тировича Спілка Польських Художників у Львові, описана у тому ж виданні тією ж авторкою²²³, виникла 10 лютого 1899 р. і об'єднала живописців, скульпторів та архітекторів. Із спогадів інших сучасників, а також каталогів численних виставок відомо, що до складу цього товариства входили як єврейські художники з цілковито асимільованих родин, так і ті, що присвячували єврейській темі у мистецтві немало уваги – наприклад, Станіслав Дембіцький. Маніфест цього товариства наголошував на захисті інтересів художників, скульпторів та архітекторів, представників середовища професійних діячів образотворчого мистецтва Галичини, а також на поширенні інформації стосовно їх творчості за кордоном.

2.4.2. Художні об'єднання Львова міжвоєнного періоду. Найбільша кількість професійних художніх об'єднань у Львові виникла у міжвоєнний період, – число організацій, котрі діяли тут від початку століття до 1914 р., відносно незначне, і більшість з них визначалась в якості насамперед польських профспілок. Ці організації як до Першої Світової війни, так і після неї у незначній мірі, але все-таки різнилися між собою найперше функціями: одні займалися пам'яткоохоронною діяльністю, інші виставковою, треті намагались виконувати функцію профспілок, захищаючи інтереси художників, зібраних згідно походженню чи художнім переконанням, за кордоном. Загалом всі ці організації ставили перед собою одну і ту ж мету: збереження, репрезентацію та розвиток

образотворчого мистецтва різних верств художнього середовища у досить складних економічних обставинах.

Навести перелік всіх без виключення художніх об'єднань Львова складно, – їх було занадто багато; крім того, це не є метою даної роботи. Якщо б така мета і була, неможливо було б обмежитись виключно львівськими спілками, враховуючи той факт, що варшавські (як, наприклад, Інститут Пропаганди Мистецтва, далі ІПМ) чи краківські (наприклад, краківська філія Товариства прихильників образотворчого мистецтва, далі ТПОМ) художні організації систематично і дуже плідно співпрацювали з львівськими, в тому числі єврейськими митцями в контексті бурхливої, як на Львів тих часів, виставкової діяльності.

Але, позаяк у авторки монографії немає мети наводити тут всі без виключення важливі художні об'єднання цього періоду, слід, тим не менше, зазначити кілька особливостей створення цих товариств та спілок. По-перше, назви деяких з них включали визначення національної приналежності художників; по-друге, попри декларативну назву, це майже завжди означало, що у виставці, влаштованій спілкою, котра проголошує себе в якості товариства польських або українських митців, майже завжди братимуть участь єврейські митці.

Від 1900 р. до початку II Світової війни більшість творчих спілок такого типу влаштовували самі художники, – такі ініціативи, на відміну від правил радянської епохи, ніколи не скеровувались владою. Маріан Тирович, описуючи виникнення одного з найбільш важливих з цих об'єднань у Львові, пише:

«Ще під час війни у 1920 р. [...] львівські живописці, скульптори, архітектори та декоратори створили Загальну Спілку польських художників²²⁴ (далі ЗСПХ), і надали керівництво ним Т. Рибковському. Крім цього об'єднання, у місті існували, – здебільшого із слабо відчутним пульсом, – і інші творчі організації: Коло Польських Архітекторів²²⁵, Коло Графіків²²⁶, Коло художників художнього промислу²²⁷, Коло теоретиків мистецтва²²⁸. Всі ці угруповання через два місяці після виникнення ЗСПХ опинились під його директивою, за умови створення Мистецької Ради Східної Галичини. На цю

²²⁴ Мовою оригіналу: Powszechny Związek Polskich Artystów Plastyków.

²²⁵ Мовою оригіналу: Koło Architektów Polskich.

²²⁶ Мовою оригіналу: Koło Grafików.

²²⁷ Мовою оригіналу: Koło Artystów Przemysłu Artystycznego.

²²⁸ Мовою оригіналу: Koło Teoretyków Sztuki.

²²³ Там само. С. 188–189.

реорганізацію покладались великі надії з приводу матеріальної допомоги від уряду; по суті, цю Раду ухвалили, її директором призначили С. Батовського, а віце-директором – професора Львівського Університету, Едуарда Буланда. Рада повинна була заопікуватись не тільки пластичними мистецтвами, але й також театром, музикою, музейною справою та художньою освітою, і повідомляти про їх діяльність Міністерство Мистецтва та Культури. Програма імпонувала своєю детальністю, і її акції широко пропагувались пресою. Але авторитет Ради досить швидко знецінився. [...] Почали вирувати амбіції, завжди досить бурхливі серед митців; їм часто протирічили рішення представників науки, таких, як сам директор, чи як князь Владислав Жила, мистецтвознавець і скарбник Ради, професор Адольф Хибіньський та інші світила. До того ж істотною перешкодою реалізації проектів був брак готівки»²²⁹.

В середовищі українських митців у міжвоєнний період виникла мистецька організація АНУМ, – Асоціація Незалежних Українських Митців, котрі в той період у Львові, як і єврейські художники, були представниками однієї з національних меншин.

Є. Шимчук, авторка статті «Нотатки про АНУМ»²³⁰ не вказує точну дату створення об'єднання, але зазначає, що його перша виставка відбулась у 1931 р. АНУМ мав власний часопис, в котрому активно друкувались художники з об'єднання «Артес»; в кількох номерах «Мистецтво – L'Art», серед іншого, наведено безцінні нотатки з виставок єврейських художників з цілком типовим ставленням до їх творчості з точки зору тогочасної української арткритики (цитати з цих статей будуть наведені у розділі, присвяченому художній критиці). П. Лукашевич вважає АНУМ успадкованою і дещо модернізованою версією Гуртку діячів українського мистецтва (ГДУМ) і додає:

«АНУМ об'єднував не тільки місцевих митців, але й художників, котрі працювали у Радянському Союзі та на Заході, переважно в Парижі, в тому числі таких видатних особистостей, як А. Петрицький, В. Седляр, О. Грищенко та М. Глущенко. Мета та основні засади Товариства окреслювались досить узагальнено. Об'єднання призначалось для тих художників, котрі, як ми дізнаємось з каталогу, «відчувають спорідненість між собою

на спільному шляху українського мистецтва, кохаються у свободі пошуків, безпосередності вираження, котрі нам приносять життя, і, найважливіше, – сучасність»²³¹.

Він же, описуючи деякі інші художні об'єднання Львова цього періоду, наступним чином характеризує художній контекст, у котрому сформувалась група «Артес»:

«Об'єднання «Артес» не було першою організацією такого типу у Львові. Тут існувало безліч спілок чисто професійного характеру, а також «ефемерних» груп; тут протягом багатьох років працювала Спілка польських художниць, організація досить анахронічна, котра виросла на ґрунті ідей XIX ст., в тому числі феміністичних (до неї належали, серед інших, З. Альбіновська-Мінкевичова, Й. Новотнова, Ю. Крадохвиля-Відимська). Майже на рік раніше від «Артесу» з'явилась «Спілка Десяти Художників», котра розпочала свою діяльність у березні 1929 р. власною виставкою. Більшість програмних засад Спілки припускала різноманітність художніх позицій, за умови уважного ставлення до «найдосконалішого рівня виконаних творів» (у неї початково входили також Радницький та Кжижановський); творча практика провідних представників пропагувала тенденції стилізації класицизму, властиві творам Яна Генрика Розена, Павла Гаєвського, Анни Гарланд-Зайончовської, Марії Водзіцької, скульптурам Яніни Рейхерт, проектам вітражів та мозаїк Зигмунта Гарланда»²³².

На тлі наведених «національних спілок» та художніх об'єднань, котрі виникли на підставі художніх переконань, існування спілки єврейських художників було б логічним, хоч і враховуючи деякі чинники, котрі не надто стимулювали його появу та діяльність, позаяк все це відбувалось в епоху, з одного боку, активної популяризації фашистських тенденцій, а з іншої – сильного впливу єврейської релігійної громади, котра продовжувала досить стримано ставитись до світського єврейського мистецтва.

Тому особливо цікавою і, з точки зору авторки даної роботи, дуже характерною для Східної Галичини була ініціатива створення «Спілки Львівських Художників», котра об'єднувала митців за принципом приналежності не до тієї чи іншої нації чи мистецького напрямку, але насамперед до культурного середовища свого міста. Свідок заснування спілки, Ізабелла

²²⁹ Tyrowicz Marian. Spotkania ze sztuką Lwowską // «Pod Lwowskim niebem». Lublin, 1988. – С. 164–165.

²³⁰ Шимчук Є. Нотатки про АНУМ // Галицька Брама. № 1–3 (121–123). 2005. – С. 4–5.

²³¹ Łukaszewicz Piotr. Zrzeszenie artystów plastyków ARTES: 1929–1935. Wrocław, 1975. – С. 54

²³² Łukaszewicz Piotr. Zrzeszenie artystów plastyków ARTES: 1929–1935. Wrocław, 1975. – С. 44–45.

Чермакова у своїх львівських спогадах²³³ зазначала провідну роль у створенні цієї організації Людвіка Лілле, єврейського митця та ідеолога, автора ряду плідних ініціатив в сфері образотворчого мистецтва міжвоєнного Львова та автора статті, котра з часом стимулювала магістрат виділити новій спілці осібне приміщення²³⁴.

Окрім наведених об'єднань, існувало безліч творчих та мистецьких організацій, котрі об'єднували митців у всій тогочасній Польщі, і єврейські художники, виїжджаючи з Львівщини на тривалий строк працювати, наприклад, до Кракова, вступали до їх лав. Про це докладніше розповідається в частині, присвяченій єврейським культурно-мистецьким організаціям.

2.4.3. Вибрані художні групи та об'єднання, до складу котрих входили єврейські художники Східної Галичини. Якщо від початку ХХ століття до 1914 р. кількість найважливіших художніх об'єднань Польщі налічувала тільки десять груп²³⁵, то у міжвоєнний період дослідники вказують існування двадцяти семи художніх груп та об'єднань²³⁶ на території Польщі. До

²³³ Czermakowa Izabella. Dom na Krasuczynie // Marek Włodarski – Henryk Streng. Czarownik przy zielonej skale. Poznań, 2009. – С. 21–32.

²³⁴ Зокрема, І. Чермакова пише: «[...] Само собою розумілось, що очолити «Спілку Львівських Художників» міг тільки Людвік Лілле. Ось фрагмент його статті 1934 р. під назвою «Про майбутнє образотворчого мистецтва у Львові»: [...] потрібно якнайшвидше прийти на допомогу львівським художникам, для чого слід розірвати два кола обмежень: художнього середовища та міста». [...] Його поклик не залишився без відповіді. Незабаром Магістрат віддав у користування Спілці велике приміщення на Маріяцькій площі. Там організовувались виставки не тільки творів членів спілки, але й художників з Варшави та Кракова. [...] «Спілка Львівських Художників» зібрала митців з діаметрально протилежними переконаннями, – від авангардистів до крайніх натуралістів. [...] В епоху загострення національних антагонізмів, коли вулицями тинялись натовпи знахабнілих корпорантів з дрючками та касетами, в часи, коли не одна спілка так званої інтелігенції схвалювала numerus clausus – група художників демонстративно обрала для своєї спілки назву «Спілки Львівських Професійних художників». Завдяки цій назві художника української та єврейської національностей, нарівні з поляками, могли вважати цю Спілку своєю». Там само. С. 22–23.

²³⁵ Це, згідно виданню «Polskie życie artystyczne w latach 1890–1914», були наступні художні групи: Towarzystwo Artystów Polskich «Sztuka»; Związek Artystów Polskich we Lwowie; Stowarzyszenie Artystów Polskich z Siedzibą w Krakowie; «Grupa Pięciu»; Stowarzyszenie «Rzeźba»; Stowarzyszenie «KILIM»; Związek «A. R. M. i R.»; Warsztaty Krakowskie; «Odlam»; «Grupa Zero».

²³⁶ Видання «Polskie życie artystyczne w latach 1915–1939» (pod red. A. Wojciechowskiego. Wrocław, 1974) наводить наступні назви художніх об'єднань доби: «Formiści Polscy»; «Bunt»; «Związek Polskich Artystów Grafików»; «Wileńskie Towarzystwo Artystów Plastyków»; Towarzystwo Artystów Poznańskich «Świt»; Stowarzyszenie artystów – plastyków «Rytm»; «K. P» (Komitet Paryski), Grupa «Blok»; Cech arty-

складу деяких з них входили єврейські митці з асимільованих родин; в інших єврейські художники виступали в якості ідеологів; треті, – і про них докладніше розповідається нижче, – складались переважно з митців єврейського походження. Деякі художні групи, зокрема, створені єврейськими художниками, не згадуються у польській мистецтвознавчій літературі, позаяк вони мали значення виключно для кола єврейських митців Галичини.

Однією з перших польських груп, ідеологом котрої був єврейський художник – вихідець із Східної Галичини, стала «**Група П'ятох**»²³⁷, заснована в Кракові, влітку 1905 р. Вона складалась із зовсім молодих тоді художників, – В. Гофмана, М. Якимовича, Й. Рембовського, В. Войткевича; їх очолив молодший брат класика єврейського мистецтва, Мауріціо Готтліба, Леопольд Готтліб. Програма групи включала те, що критика визначала в якості «небажання наслідувати натуру, але тільки синтезувати її форми, чим художники радше наражаються на те, щоб виставити себе в смішному світлі, аніж на те, щоб чогось досягти у технічній гонитві»²³⁸.

У міжвоєнний період умовно єврейською можна вважати львівську групу «**Артес**», котра включала єврейських, українських та польських художників, – тільки тому, що єврейських митців в ній було найбільше, а один з них, Людвік Лілле, тривалий час виступав в якості ідеолога художнього процесу. До складу групи початково входили такі художники, як Єжі Яніш, Мечислав Висоцький, Олександр Кривоблоцький, Роман Сельський, Маргіт Райх-Сельська, Людвік Тирович, Тадеуш Воцеховський; згодом Висоцький залишив групу, коли до неї приєдналися Людвік Лілле, Отто Ган, Олександр Рімер, Олександр Кривоблоцький, Генрик Стренг (Марек Влодарський). У виставках «Артесу» кількаразово брали участь такі художники, як

stów plastyków «Jednorog»; Stowarzyszenie Polskich Artystów Grafików «Ryt»; Grupa artystów wielkopolskich «Plastyka»; «Bractwo Sw. Łukasza»; «Praesens»; «Ład»; «Zrzeszenie artystów – plastyków «Zwornik»; Zrzeszenie Artystów – Plastyków «Artes»; Stowarzyszenie Plastyków «Szkoła Warszawska»; Spółdzielnia Rzeźbiarska «Forma»; «A. R. « («Artyści Rewolucyjni»); «Szczep Szukalszczyków Herbu «Rogate Serce»; Grupa Artystów – Plastyków «Pryzmat»; «Związek Zawodowy Polskich Artystów – Plastyków»; «Łoża Wolnomularska»; «Grupa Krakowska»; «Kolo Artystów Grafików Reklamowych»; «Blok Zawodowych artystów Plastyków»; «Grupa Plastyków Warszawskich «Czapka Frygijska»; «Grupa Artystów Grafików «Czerń i biel».

²³⁷ Мовою оригіналу: «Grupa Pięciu».

²³⁸ Wojciechowska Barbara. Grupa Pięciu // Stowarzyszenia i grupy artystyczne. Polskie życie artystyczne w latach 1890–1914. – С. 192–193.

С. Войцеховський, П. Ковжун та, одноразово, А. Пронашко²³⁹.

Початково цілковито єврейською за складом була напрочуд активна «**Краківська група**», організована художниками, більшість котрих приїхали на навчання до КАМ з Східної Галичини, і котра також включала концепцію єврейського мистецтва в свою програму.

Краківська група існувала протягом 1933–1937 рр.; її ідеологом був галичанин Саша Блондер, до складу групи входили художники, переважно єврейські, котрі також здебільшого походили із Східної Галичини; це були Леопольд Левицький, Станіслав Осостович, Йонаш Штерн, Берта Грюнберг, Марія Ярема, Шимон Пясецький, Болеслав Ставинський, Генрік Вицінський та Олександр Винницький. Серед художників, опосередковано пов'язаних з групою, дослідники вказують²⁴⁰ Зигмунта Гансіоровського, Францішка Яжвецького, Моше Шваненфельда, Адама Мачинського та Ерну Розенштейн. Характерними рисами цієї групи були виразні ліві політичні переконання, котрі виявлялись у тематиці творів її художників, а також пошук нових форм у мистецтві.

²³⁹ Провідні польські публікації, котрі описують діяльність цієї групи: P. Łukaszewicz. Zrzeszenie artystów-plastyków artes // Polskie życie artystyczne w latach 1915–1939. Pod red. A. Wojciechowskiego. Wrocław, 1974. – С. 596–597; Piotr Łukaszewicz. Zrzeszenie artystów plastyków ARTES: 1929–1935. Wrocław, 1975 – переклад цієї монографії на українську мову, зроблений авторкою даної роботи, наразі на правах рукопису зберігається у львівському видавництві «Центр Європи». Українська бібліографія, дотична до історії цього об'єднання, описана в публікації: Пінчевська Б. Львівське художнє об'єднання «Артес»: порівняльна бібліографія польських та українських мистецтвознавчих джерел другої половини ХХ – початку ХХІ ст // Сходознавчі студії. Вісник Харківської Державної академії дизайну та мистецтв. – Харків: ХДАДМ, Центр Сходознавства, 2009. – № 12. (вип. 2). – С. 165–180.

²⁴⁰ Основні джерела з приводу діяльності «Краківської групи»: Maria Kosińska. Grupa Krakowska // Polskie życie artystyczne w latach 1915–1939. Pod red. A. Wojciechowskiego. Wrocław, 1974. – С. 610–612; неопублікована праця з архіву Інституту Історії Мистецтва Польської Академії Наук: Małgorzata Sobieraj. Grupa Krakowska 1932–1937: O związkach sztuki z polityką w dwudziestoleciu międzywojennym // Praca doktorska przygotowana w Instytucie Sztuki PAN pod kierunkiem prof., dr Władysławy Jaworskiej. – Warszawa, 1985. – Archiwum Instytutu Historii Sztuki Polskiej Akademii Nauk. – Num. Inw. 1520. У пострадянському просторі діяльність Краківської групи протягом останніх років згадувалась у тезах доповіді авторки даної роботи: Пінчевська Богдана. Доповідь «Діяльність «Краківської групи» та особливості вивчення історії єврейського мистецтва Східної Європи» // XIV Міжнародна молодіжна конференція з юдаїки. Секція «Єврейське мистецтво». 7–9 липня 2009 р. Москва, Росія. Крім того, творчість та особистість Леопольда Левицького оглянута в деяких публікаціях: наприклад, Л. Павлишин. Листи Леопольда Левицького до дружини // Галицька брама. Українське мистецтво Львова 1919–1939. – № 1–3 (121–123), 2005. – С. 47–48.

Лідером поліетнічної художньої групи «**Нова генерація**», створеної у Варшаві, був один з найцікавіших єврейських художників, котрі походили зі Львова, живописець Максиміліан Фоєррінг. Ця львівська група потрапила до першоджерел, присвячених мистецтву Львова, зокрема єврейському: вперше про цю групу згадав у своїй монографії П. Лукашевич, згодом, у 2000-х роках, його відомості дещо доповнив Є. Маліновський²⁴¹. З приводу діяльності групи вроцлавський історик мистецтва зазначив наступне:

«У 1932 р. у Львові відбулась загальнопольська подія, – виставка об'єднання «Нова Генерація». Йшлося про спробу створення «спільного фронту» між кількома середовищами: між пост-імпресіоністами та капістами, котрі значно посилились у цей час, та рештками «старого» авангарду [...]. Тут представили свої твори: Стжемініський (універсальні образи), Стажевський (абстрактні композиції), Анжей Пронашко, Хвістек. Переважну більшість на виставці, однак, складала твори художників з таких художніх об'єднань, як «Jednogo», «Zwornik», «Przymat», а також їх наслідувачів [...]. У виставці також взяли участь капісти. [...] Немає нічого дивного в тому, що львівські рецензенти сприйняли виставку в якості симптому змін, котрі відбувались в напрямку панівної ролі колориту та вирішення «суто живописних» проблем. Одним з головних організаторів «Нової Генерації» був львівський художник Максиміліан Фоєррінг. У минулому пассеїст, він пережив у 1927 р. в Парижі художній злам, після котрого несподівано почав працювати в стилі експресіонізму, котрий так обурював львів'ян – відвідувачів його персональної виставки у 1930 р. Тепер він працює у напрямку колоризму, у нього завжди пов'язаного з певною експресивністю малюнку»²⁴². Визначаючи групу в якості «загальнопольського художнього об'єднання лівих сил», Є. Маліновський вказує, що, окрім М. Фоєррінга, до складу «Нової генерації» входили такі художники, як З. Менкес, Г. Готтліб, Артур Нахт-Самборський та Еміль Шинагель. Всі вони мали єврейське походження і були тісно пов'язані з Галичиною.

Безпосередньо у Львові міжвоєнного періоду була створена у 1930-х рр. ще одна художня група, «**Ster**». Її організатором виступив художник Еміль Кунке. Описуючи львівське

²⁴¹ Згадки стосовно діяльності об'єднання «Нова генерація» у книзі Malinowski Jerzy. Malarstwo i rzeźba Żydów Polskich w XIX i XX wieku. – Warszawa, 2000. розміщено на сторінках 329, 332, 349, 352, 354, 363.

²⁴² Piotr Łukaszewicz. Zrzeszenie artystów plastyków ARTES... С. 55–57.

середовище 1930-х рр., Є. Маліновський повідомляє²⁴³, що група організувала щонайменше дві виставки, у 1934 та 1936 рр.; що творчості цих художників було властиве бажання відійти від напрямку авангарду, що розмістило стилістику творів поміж реалізмом, постімпресіонізмом та зверненнями до експресіонізму; що до складу групи входили такі митці, як Юлія Ацкер, колишній студент ВАМ Мечислав Бух, Еміль Кунке, майстриня декоративно-ужиткового мистецтва Ірена Прейс, Антоніна Ріхтер, Соломон Шапіро, Броніслава Тьонзер та Ядвіга Валкер, а згодом разом з цією групою виставлявся Антоній Рейсінг.

2.5. Діяльність єврейських музейних закладів та їх вплив на процес становлення світського єврейського мистецтва Галичини 1900–1939 рр.

Словосполучення «Єврейський музей» чи «Музей єврейського мистецтва» не здавалося дивним як освіченим, так і пересічним представникам єврейства Галичини. Вже у перші роки нового століття факт існування певної кількості єврейських музеїв за кордоном не був таємницею як для читачів польської єврейської преси, так і для відвідувачів паризьких та лондонських міжнародних виставок, котру відвідували також деякі представники фінансової та культурної еліти Галичини. Досить відоме інформаційне джерело епохи, Єврейська Енциклопедія видавництва «Брокгауз-Ефрон» в статті «Музеї»²⁴⁴, наводить найбільш значні музейні колекції єврейського мистецтва у світі кінця XIX – початку XX ст. Так, згідно цій статті, єврейський музей існував у Відні (створений у 1893 р., за ініціативи Давида Генріха Мюллера та Вільгельма Стясного в межах діяльності Товариства колекціонування та збереження художніх та історичних пам'яток єврейства); у Гамбурзі (з 1896 р., створений за ініціативи рабина Макса Грюнвальда, колишнього рабина міста Гамбурга). Ідея створення єврейського музею виникла у Франкфурті на Майні (він відкрився у 1897 р., в межах діяльності «Товариства дослідження єврейських художніх пам'яток»). Зібрана колекція майбутнього музею тривалий час зберігалась у промисловій

²⁴³ Згадки стосовно діяльності об'єднання «Ster» у книзі: Malinowski Jerzy. Malarstwo i rzeźba Żydów Polskich w XIX i XX wieku. – Warszawa, 2000. розміщено на сторінках 324, 342, 344, 347.

²⁴⁴ Музеи // Еврейская Энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. Том XI. – Репринтное воспроизведение издания Общества для научных Еврейских изданий и Издательства «Брокгауз-Эфрон». – М., 1991. – С. 367.

школі у Дюсельдорфі). Єврейський музей діяв у Базелі (заснований у 1908 р. з ініціативи християнина, професора Гофмана-Крайера); у Празі (музей відкрито у 1907 р., у приміщенні єврейського ратгаузу, і присвячено історії чеського єврейства); у Страсбурзі (з 1908 р., завдяки зусиллям «Товариства по вивченню історії євреїв в Ельзасі»). Взірцевим прикладом для європейських музеїв слугував Єврейський Музей, заснований при Гарвардському університеті (США), котрий завдяки постійному фінансуванню держави систематично видавав каталоги творів із власної колекції.

Особливе значення для єврейської діаспори Галичини мали єврейські музеї Палестини, – зокрема, музеї в Тель-Авіві та Єрусалимі. Існував Єрусалимський Музей, щодо котрого автор статті у «Єврейській Енциклопедії» стверджував, що його засновано у 1908 р. завдяки «агроному Аароні», на основі єврейської промислово-художньої школи «Бецалель», і що він називався «Музеєм фауни та флори Палестини». Щодо цього музею, зокрема, львівська «Хвиля» у жовтні 1919 р. писала:

«Музей Бецалелю» в Єрусалимі отримав від 38-го батальйону єврейського легіону в подарунок наступне: два твори, здобуті в штурмі батальйоном турків у битвах під Ес-Сальт: полкову хоругву, хоругву аргентинського відділу легіону, [...], шофар, в котрий у день Нового року трубили на фронті під час битви, а також ханукальний свічник полку. Ці дари вручено Музею за рішенням полковника Патерсона». Що цікаво, в наступному рядку автор тексту зазначав: «Національна Бібліотека в Єрусалимі збільшилась завдяки подарунку від «Бней-Брит» бібліотеки цієї організації»²⁴⁵.

Інший музей в Єрусалимі, котрий, згідно відомостям з «Єврейської Енциклопедії», був заснований північноамериканським урядом у 1910 р. на основі Археологічного інституту в Єрусалимі, також досить детально розглядався на шпальтах львівської «Хвилі». Окрім матеріалів в розділі «Хроніки», у вересні 1938 р. Тадеуш Холендер присвятив йому дуже детальну оглядову статтю²⁴⁶.

²⁴⁵ Kronika // «Chwila». – № 270. – 15. 10. 1919. – С. 6.

²⁴⁶ У цій статті, зокрема, зазначалось: «Музей Рокфеллера в Єрусалимі, – археологічний музей. Те, що його скарби походять саме з палестинської землі, я вважаю надзвичайно важливою обставиною для єврейства. Адже тут глядачам представлені пам'ятки всіх культур, – знайдені на горі Кармель, у Кесарії та в інших регіонах цієї землі, – що надають йому значення дійсно першокласного національного єврейського музею. Дивно тільки те, як мало людей на них вважає. [...] У спокійні часи можливі спокійні археологічні дослідження». – «Tadeusz Hollender. Muzeum mało znane // «Chwila poranna». № 6995. – 10. 09. 1938. – С. 10–11.

Єврейська преса Галичини також докладно слідувала за перебігом заснування та відкриття Музею Мистецтв, ініційованого колишнім одеситом на прізвище Дизенгоф, мером Тель-Авіва: у газеті «Хвиля» цьому Музею присвячувалось щонайменше два докладних, добре ілюстрованих матеріали. Так, Ар'є Олвіл структурував свою статтю згідно наступним тезам, виділеним в тексті напівжирним шрифтом: «Пан Дизенгоф заснував новий музей. Чи існує єврейське мистецтво? Що наразі знаходиться в Музеї Тель-Авіву? Як повинен працювати наш музей в майбутньому? Музей у актуальній дійсності Ерец-Ізраель»²⁴⁷.

В іншій статті, надрукованій там же у жовтні того ж року, анонімний автор не тільки розповідав про експозиції та фонди нового музею, але й робив певні висновки щодо ролі музею образотворчого мистецтва в житті єврейського суспільства:

«Наразі у фондах музею зберігається більш ніж 350 картин, 75 скульптур та понад 400 акварелей та графічних творів. Між іншим, тут зберігаються твори таких художників, як Ізраельс, Піссаро, Ліберман, Урі, Шагал, Моне, Вламлінк, Утрілло, Дерен, Пікассо, Лорансен, Ван Гог, Енсор, Дега, Антокольський, Епштейн, Левітан, Готліб, Лембрук – виключно художників міжнародного класу. Цей факт свідчить по те, що Тель-Авівський музей збирає виключно першокласні твори найвищої художньої вартості. [...] Тель-Авівський музей є важливим чинником у вихованні як молоді, так і всього палестинського суспільства, – в якості арт-центру, котрий всім верствам населення Палестини повинен донести основи художньої освіти. Особливою ж метою тель-авівського музею є те, що він повинен стати з часом музеєм палестинського мистецтва. Це повинно продемонструвати всьому світові, чого досяг єврейський артистизм на єврейській землі, у своєму власному суспільстві. І в цьому полягає найбільше і найглибше значення останнього твору померлого мера Тель-Авіву»²⁴⁸. Трьома роками раніше, у березневому номері ілюстрованого додатку до цієї газети 1933 р., опубліковано три фотографії з колекції «Єврейського музею в Палестині»²⁴⁹, – але, на жаль, не вказано, про який саме з палестинських музеїв йшлося.

Отже, як приватні, так і громадські ініціативи створення власного єврейського музею

у Львові мали безліч прикладів для наслідування, а також паралельних аналогічних ініціатив в інших країнах, чия діяльність підтверджувала легітимність нової ідеї. Проблема якнайшвидшого створення аналогічної установи у Львові могла полягати тільки у двох чинниках: економічному та ментальному, тобто у наявності потрібних коштів та розуміння необхідності існування подібної установи у місті, чия культурна репутація небайдужа її жителям.

2.5.1. Єврейські музеї та відділи єврейського мистецтва у музеях на території України в якості художнього контексту формування світського єврейського мистецтва Галичини.

У деяких великих українських містах, котрі в міжвоєнний період входили до складу спочатку Російської Імперії, а згодом – її спадкоємця, СРСР, на початку ХХ ст., а особливо активно – у 1920–1930-х роках також розвинулась бурхлива діяльність з опису, систематизації та збереження пам'яток єврейської культури та мистецтва. Ймовірно, Максиміліан Гольдштейн знав про деякі з цих ініціатив, – адже діяльність, наприклад, петербурзького Єврейського історико-етнографічного товариства²⁵⁰ за участі Шломо Ан-ського²⁵¹ також послідовно освітлювалась журналістами львівської «Хвилі», – і про його діяльність, від етнографічних експедицій під керівництвом Шломо Ан-ського до створення

²⁵⁰. Діяльність цього товариства була широко відома у єврейській діаспорі східної Європи; так, йому, наприклад, присвячено окрему статтю у Словнику Польської Юдаїки (Żydowskie Towarzystwo Historyczno – Etnograficzne im. Sz. An – Skiego w Wilnie // Polski Słownik Judaistyczny. T. 2. Warszawa, 2003. – С. 868). Єврейське історико – етнографічне товариство виникло у Петербурзі, у 1908 р., на основі Історико-етнографічної комісії, заснованої у 1892 р. при Товаристві для розповсюдження просвіти між євреями Росії, за ініціативи С. Дубнова. Його діяльність була скерована на пошук та публікацію документів та матеріалів з історії євреїв Росії та Польщі, етнографічні експедиції, публічні лекції, тощо, котрі зіграли значну роль не тільки у розвитку академічної юдаїки, але й світського єврейського мистецтва, а також, в його контексті, музейної справи. Детальна стаття щодо діяльності товариства: Еврейское историко-этнографическое общество // Краткая Еврейская Энциклопедия. Том 2. Кол. 438–439. – Електронна версія статті: <http://www.eleven.co.il/article/11524>. Записано 17. 12. 2010.

²⁵¹. Шломо Ан-ський, – псевдонім Шломо (Семена Акімовича) Раппопорта (1863, Чашники, Вітебська губернія, – 1920, Варшава), письменник, драматург, публіцист, фольклорист, етнограф, музейник та суспільний діяч. Його ролі присвячено досить багато книг, – зокрема, монографію І. Сергеевої Архівна спадщина Семена Ан-ського у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. К., 2006. З детальних енциклопедичних статей, присвячених біографії культурного діяча, слід навести статтю «АН-СКИЙ С.» на сторінці <http://www.eleven.co.il/article/10233> (записано 17.12.2010) та текст І. Сергеевої «Семен Ан-ский: исследование жизни и творчества», за адресою: http://www.klezmer.com.ua/history/history_text37.php (записано 17.12.2010).

²⁴⁷. Arieh Allweil. Dizengoff tworzy Muzeum w Tel-Awiw // Chwila. № 6224. – 18.07.1936. – С. 10–11.

²⁴⁸. Muzeum sztuki w Tel-Awiw // Chwila poranna. – № 6306. – 10.10.1936. – С. 12.

²⁴⁹. Obrazki z Muzeum Żyd. W Palestynie // Chwila. Dodatek Ilustrowany. – № 10. Rok IV. – 05.03.1933. – С. 2.

у Петербурзі та Вільнюсі філій Музею цього Товариства включно (Музею, котрий у Петербурзі проіснував з 1916 до 1930 р.) – писали на шпальтах більшості єврейських газет Польщі, принаймні тих з них, котрі включали розділ, присвячений культурі.

Діяльність Єврейського Музею в Петербурзі²⁵² дала вдалий приклад для наслідування. Вже у перше десятиліття радянської влади, 6 листопада 1927 р. був відкритий Одеський Музей Єврейської Культури ім. Менделе Мойхер Сфоріма²⁵³. Він налічував п'ять відділів, – історичний, антирелігійний, театральнo-художній, літературний та меморіальний, присвячений особистості Менделе Мойхер Сфоріма, «дідуся єврейської літератури на їдиш». Він офіційно вважався «єдиним в СРСР музеєм пам'яток єврейської культури»²⁵⁴. Ім'я ініціатора створення музею, на жаль, не відоме; директорів призначала Інспектура Національних Меншин та Музейний відділ Окрнарпроса. Ними були спочатку П. Сегал, а потім Б. Рубштейн. Відомо, що 1 січня 1928 р. музей налічував близько 8 000 предметів зберігання, а у 1930 р. ця цифра виросла до 30 000. У червні 1934 р. музей був закритий, а у серпні 1940 р. знову відкрився, і працював до початку II Світової війни, коли частина його колекції опинилась в евакуації, а інша безслідно зникла, що було виявлено тільки в 1952 р., під час перевірки фондів музею, котрі в той час зберігались в приміщенні Одеського Археологічного Музею. Наразі в цьому місті працює чудовий Єврейський Музей Одеси²⁵⁵, але в його колекції навряд чи багато експонатів з музейного закладу міжвоєнного періоду. Принаймні, нині точно відомо, що значна частина церемоніальних коштовностей з цього музею завдяки зусиллям української митниці була передана у 1990-х рр. у фонди філіалу Національного Музею Історії України, до Музею Історичних Коштовностей України, розташованому на території Києво–Печерської

Лаври. Відомо, що колекція Одеського Музею поповнювалась завдяки не тільки міському бюджету, але й через те, що в Росії, зокрема, в Ленінграді, та у Білорусі існували численні «Гуртки сприяння музею», котрі передавали в Одесу так звані «етнографічний матеріал». Відомо також, що ленінградським гуртком керував А. Брамсон, котрий запропонував музею купувати твори сучасних єврейських художників. Інші джерела поповнення колекції музею були цілком офіційними, – експонати передавали з Музею Революції та Музею Народів (Москва), по обміну – з Музею Революції та Музею Єврейського Етнографічного Товариства у Ленінграді; з одеських архівів, академічних бібліотек та музеїв; з київської художньо-професійної школи, і, нарешті, від приватних осіб, котрі залишали єврейському музею власні збірки та архіви, найбільш значним з котрих була колекція живопису, графіки та скульптури професора Якова Фабіановича Каган–Шабшая²⁵⁶.

Паралельно в деяких інших українських містах відбувалась активна діяльність в тому ж напрямку: так, на початку 1920-х років власний музей створила єврейська культурно–просвітницька організація «Культур–Ліга» у Києві; у 1926–1927 рр. новий Соціально–історичний музей у Бердичеві відкрив «дело об изучении еврейской культуры», а у 1929 р. – офіційний Єврейський відділ; тощо²⁵⁷.

Єврейський відділ у Бердичівському соціально–історичному музеї існував з 1926 до 1932 р.; він виник в якості реакції освічених музейників на безліч предметів, котрі залишались після пограбування довколишніх синагог радянською владою. Завідувачем був призначений З. А. Кельман, котрий доповнив офіційну колекцію творів єврейського мистецтва своєю власною. Відомо, що єврейський відділ цього музею поповнював фонди не тільки

²⁵² Докладні відомості про деякі аспекти діяльності цього закладу в пострадянський період описують автори збірки статей «Еврейский музей», – зокрема, у статтях: В. Лукин. «...Академия, где будут изучать фольклор». (Ан-ский – идеолог еврейского музейного дела). С. 57–94, тощо.

²⁵³ Єдина досить докладна стаття на цю тему написана одеським мистецтвознавцем, Вірою Солодовою: В. Солодова. Одесский музей еврейской культуры (1927–1941) // Доля єврейської духовної та матеріальної спадщини в ХХ столітті. Матеріали конференції Інституту Юдаїки 28–30 серпня 2001 р. – К., 2002. – С. 250–258.

²⁵⁴ Там само.

²⁵⁵ Докладна стаття, присвячена колекції музею, опублікована на інтернет-сторінці Міжнародної громадської організації «Центр єврейської громади «Мигдаль», за адресою <http://www.migdal.ru/migdal/museum/>. Записано 17.12.2010.

²⁵⁶ Аналіз та додаткові дані з приводу існування цього музею, опрацьовані особисто авторкою роботи у 2002–2003 рр., в межах праці в якості наукового співробітника в галузі мистецтвознавства, зберігаються в архіві Інституті Юдаїки (Київ). У скороченому вигляді тез доповіді на науковій конференції ця інформація була опублікована одноразово: Б. Козаченко. Єврейська матеріальна спадщина на території України на початку ХХ ст // Єврейська історія та культура кінця ХІХ – початку ХХ ст. Матеріали конференції Інституту Юдаїки 28–30 серпня 2002 р. – К., 2003. – С. 312–313. Ці тези згодом було більш детально розвинено та доповнено у статті: Евгений Котляр. Еврейские музеи и коллекции первой трети ХХ века: судьба и следы художественного наследия (Львов – Санкт – Петербург – Одесса – Киев) // Електронна сторінка «Международная общественная организация еврейский общинный центр «Мигдаль». Адреса публікації: <http://www.migdal.ru/migdal/events/science-conf/6/17448/>. Записано 19.12.2010.

²⁵⁷ Там само. – С. 313.

стандартними шляхами, описаними вище в контексті діяльності Одеського Музею Єврейської Культури, але й за допомогою правоохоронних органів, до котрих завідуючий музею звертався за допомогою про вилучення цінностей на користь музею²⁵⁸.

Основа колекції синагогального срібла у згаданому вище Музеї історичних коштовностей України закладена у 1912–1914 рр., коли Київський Художньо-Промисловий та Науковий музей (нині – Національний Музей Історії України) купував ці предмети у приватних осіб. Згодом, у 1920–30-х рр., перейменованій музей отримував нові надходження у вигляді синагогальних коштовностей, надані Комісією з вилучення цінностей, котра на офіційних засадах грабувала як покинуті православні та католицькі храми, так і синагоги²⁵⁹.

Повертаючись до столиці Східної Галичини, а також до текстів Є. Маліновського та Р. Пйонтковської, в котрих єдиних описувались єврейські музеї Львова цієї доби, слід зауважити, що інформація, подана в книзі першого, далеко не повна, і не може сприйматись беззастережно, принаймні без енциклопедичної довідки другої. Так, у статті Р. Пйонтковської повідомляється про те, про що мовчить книга її старшого колеги: що Музей був заснований у 1933 р. у Львові, в будинку Єврейської громади, на вул. Бернштейна, 12, і виник завдяки ініціативі В. Хайеса та рабина Леві Фреунда. Урочисте відкриття відбулося 17 травня 1934 р. Колекція музею складалась з культових тканин та синагогального срібла, переданих в депозитне зберігання керівниками львівських синагог, а також з майна «Товариства Друзів Єврейського музею у Львові» та з предметів єврейської матеріальної спадщини, пов'язаних з приватним життям. Одним з найбільших депозитів Музею була колекція львівського колекціонера, др. Марка Рейхенштейна, котра включала значну кількість італійських ілюмінованих «кетуб», – угод про укладення єврейського шлюбу, датованих 1695–1885 рр. У 1937 р. директором цього музею був призначений часто згадуваний вище Л. Лілле, в той час вже відомий публіцист, художник та ідеолог авангардного художнього об'єднання

²⁵⁸ Олександр Мариценко. Пам'яткоохоронна діяльність відділу єврейської культури Бердичівського музею у 20–30-х рр. ХХ ст // Доля єврейської духовної та матеріальної спадщини в ХХ столітті. Матеріали конференції Інституту Юдаїки 28–30 серпня 2001 р. – К., 2002. – С. 289.

²⁵⁹ Т. Романовська. Доля єврейського ритуального срібла з колекції Музею Історичних коштовностей України // Доля єврейської духовної та матеріальної спадщини в ХХ столітті. Матеріали конференції Інституту Юдаїки 28–30 серпня 2001 р. – К., 2002. – С. 259.

«Артес». Лілле присвятив колекції цього музею окрему монографію і доклав немало зусиль для того, щоб музейна колекція поповнювалась творами сучасних єврейських художників, котрі на той час працювали в Галичині²⁶⁰. В іншій статті з того ж видання дослідниця зазначає, що у напередодні II Світової війни це був єдиний публічний (в протиставленні до приватного) Єврейський музей на всій території Польщі²⁶¹. Позаяк в цей час вже давно було розформовано Єврейський музей, заснований художниками Художньої Секції Культур–Ліги в Києві²⁶², а також більшість інших єврейських музеїв на території України, котра перебувала під владою СРСР, це ствердження справедливе також і для території України, за виключенням Одеси.

Львівська преса присвятила немало уваги Єврейському Музею у Львові, і додаткову інформацію на цю тему надають тексти сучасників згаданих подій. Так, звернення Максиміліана Гольдштейна до керівництва Єврейської громади у 1910 р. з ідеєю створення такого музею задокументована в архіві цієї громади, а також у двох статтях, наведених вище; заснуванню «Товариства Друзів Єврейського музею у Львові» у 1931 р. присвячувалась окрема стаття в газеті «Хвиля»:

«Товариство друзів Єврейського Музею у Львові. 9 грудня відбулися І-і загальні збори «Товариства Друзів Єврейського Музею у Львові», в процесі котрого ухвалено раду організації, до складу котрої увійшли: інженер Іосиф Авін, А. Фінкельштейн, Кароль Кац, Д-р Лейб Ландау, художник Л. Лілле, доктор

²⁶⁰ Piątkowska Renata. Muzeum Żydowskiej Gminy Wyznaniowej we Lwowie // Polski Słownik Judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie. – Tom 2. – Warszawa, 2003. – С. 199–200.

²⁶¹ Piątkowska Renata. Muzea żydowskie w Polsce // Polski Słownik Judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie. – Tom 2. – Warszawa, 2003. – С. 199–200.

²⁶² Музей Культур–Ліги проіснував зовсім недовго, і, позаяк подальша доля його колекції після розформування київської секції організації невідома, варто вказати особливості його створення. Стаття з газети «Пролетарська правда» від 10 вересня 1921 р. (№ 19), в котрій було сказано, що Музей Пластичних мистецтв Культур – Ліги відкрито 10 вересня 1921 р., і коротко описано його колекцію, в котрій були «єврейські примітиви», синагогальні предмети та твори художників Культур – Ліги, а також твори Яна Брейгеля, П. Пікассо, Лентулова, Екстер, М. Шагала, і колекція японських гравюр», була вперше процитована у книзі київського історика М. Рибаківа «Правда історії: діяльність культурної організації «Культур–Ліга в Києві (1918–1925)». (К., 2001), а згодом розгорнуто подана у дослідженні Г. Казовського «Художники Культур–Ліги». (М., 2003. – С. 47–48). Мистецтвознавець, серед іншого, вказує, що Музейну комісію, котра збирала матеріали до майбутнього музею, з січня 1919 р. очолювали художники Натан Шифрін (1892, Київ–1961, Москва) і Борис Аронсон (1898, Київ–1980, Нью – Йорк) (там само, с. 44–45).

Й. Філіпп, доктор М. Рінгель, доктор М. Рейхенштейн, та два делегати Єврейської громади в особі її голови, Хайеса, та пана Гласермана, а також делегат від «Бней-Брит» рабин доктор Л. Фройнд. Численні присутні, котрі представляли всі сфери єврейської інтелігенції, з великим інтересом поставились до ідеї створення такого товариства, і дали гарантію в тому, що за умови сумісної праці єврейського суспільства буде створено Музей Єврейського Мистецтва, що дасть можливість врятувати безліч безцінних пам'яток. Будь-яку інформацію на цю тему, а також заяви тих, хто бажає долучитись до Товариства, приймає інженер І. Авін, за адресою вул. Пельчинська, 1 поверх будинку 87»²⁶³.

Причину появи цього Товариства автор статті пояснив кількома роками пізніше, у статті, присвяченій відкриттю Єврейського Музею, де, зокрема, писав:

«Сьогодні, 17 травня, о 13.00 відбулось урочисте відкриття Музею Єврейської Громади у Львові. Цей факт буде прийнятий належним чином усім національно свідомим єврейством, тим більше, що відкриття цього закладу заповнить значну лауну у цій сфері. У зв'язку з урочистістю ми звернулись до інженера-архітектора Іосифа Авіна, першої людини, котра звернула увагу на колекціонування і належне зберігання пам'яток єврейського мистецтва. **Немає сумнівів в тому, ця думка могла виникнути тільки у прибічників ідеї національного відродження (курсив мій. – авт.)**. Реалізація цієї ідеї з легко зрозумілих причин довгий час наражалась на значно більші, ніж могло б здатись, труднощі. З ініціативи нашого співрозмовника ще у 1925 р. засновано Організаційний Комітет, до складу котрого увійшли рабин д-р Фреунд, блаженної пам'яті др. Марк Рейхенштейн та др. Максиміліан Аппенцеллер. Цей Комітет згодом обрав назву «Комітет з опіки над пам'ятками єврейського мистецтва при єврейській громаді у Львові» [...], першим етапом [праці котрого була] інвентаризація пам'яток як підстава для розпізнавання та вивчення нашого прадавнього мистецтва. В чім полягала інвентаризація? У виконанні відповідної кількості фотографій, архітектурних замальовок в техніці рисунку та акварелі, з визначенням місця його зберігання, матеріалу, з котрого він виконаний, прочитанні вотивних написів, авторських знаків та відбитків на них, тощо. З того часу виконано близько 1000 фотографій. [...] У світі небагато єврейських музеїв. В Польщі перша подібна ініціатива належала Матею Берсону, який у першій половині

XIX ст. заново відкрив дерев'яні синагоги – оригінальні приклади єврейської архітектури та стародавніх декораційних розписів. Перший великий єврейський музей виник у Німеччині, у Франкфурті-на-Майні; другий – згодом в Берліні; наступний – у Відні. Дійсною сенсацією став Єврейський Музей у Вроцлаві. Чудовий єврейський музей існує у Цинциннаті.

Після того, як пішов проф. Аллерханд, нові власники Єврейської громади відмовили Кураторіуму у будь-якій підтримці, і йому не залишалось нічого іншого, аніж створити на засаді власного Статуту «Товариство Друзів Єврейського музею у Львові». Це Товариство продовжило почату справу, чим уможливило сьогоднішню урочистість. [...] Музей розміщується в приміщенні Єврейської громади у колишньому будинку товариства «Леополіс»²⁶⁴.

Ідеологічну роль нового музейного закладу відзначив інший автор, публіцист та мистецтвознавець Артур Лаутербах, ролі котрого в становленні єврейського мистецтва Галичини відведено окремий текст в наступній частині монографії. Так, у згаданій вище статті, де описувались урочистості з приводу відкриття Єврейського музею у Львові, він, зокрема, писав:

«Той факт, що у Львові з'явився перший на польських землях музей єврейського мистецтва, не є випадковим. Адже Львів віддавна був територією орієнтальних досліджень. Тут знаходиться центр Головного Управління Польського Товариства Орієнталістів; у Львівському Університеті є сходознавче відділення, де працює ряд видатних вчених з світовими іменами; і, нарешті, слід сподіватись, що новий музей стане засновником досліджень єврейського мистецтва також і в університетській сфері. Зібрані в ньому пам'ятки будуть, безсумнівно, джерелом натхнення для сучасних єврейських художників, а єврейське суспільство з пієтетом ставитиметься до святині власного мистецтва.

Присягаючись іменем Єврейської громади, що новий культурний осередок буде оточений сердечним піклуванням, промовець підкреслив значні заслуги блаженної пам'яті др. М. Рейхенштейна, пречудову колекцію котрого його дружина, Ада Рейхенштейн, віддала в депозит нового музею. Тому на честь вічної пам'яті доктора Марка Рейхенштейна одну з музейних зал названо на його честь»²⁶⁵.

²⁶³. Towarzystwo Przyjaciół Muzeum Żydowskiego we Lwowie // «Chwila». – № 4567. – 11. 12. 1931. – С. 8.

²⁶⁴ Plohn Alfred. Dziś otwarcie Muzeum Żydowskiego we Lwowie. Rozmowa z inż. Awinem // «Chwila». – № 5442. – 18.05.1934. – С. 7.

²⁶⁵. Без підпису (Артур Лаутербах ?). Uroczyste otwarcie Muzeum Żydowskiego we Lwowie // «Chwila». – № 5443. – 19.05.1934. – С. 4.

В статті наводяться імена присутніх на відкритті музею та коротко переказується зміст промов наступних діячів єврейської культури Галичини: вдови М. Рейхенштейна, Ади; рабина др. Фреунда; архітектора І. Авіна; директора (очевидно, першого директора нового музею), др. Чоловського і, врешті, голови краківської єврейської громади, доктора Рафала Ландау. Серед іншого, тут сказано, що серед представників культурного та наукового єврейського світу, а також єврейської інтелігенції були присутні не тільки промисловці та економісти, але й музейники: працівники Промислового Музею у Львові, а також Вірменського та Українського музеїв²⁶⁶.

Загалом ролі засобів масової інформації у становленні світського єврейського мистецтва Галичини в даній роботі відведено досить місця у наступному розділі, але саме тут слід зауважити: тема музеїв, далеко не тільки єврейських, та пов'язаних з ними урочистостей чи проблем, неодноразово звертала на себе увагу журналістів та публіцистів, зокрема, газети «Хвиля». Різноманітність в освітленні різних відтінків «музейних» тем Галичини здатна служити прикладом більшості сучасних культурних видань: тут, наприклад, писали про те, що львівський Музей художнього промислу по вул. Гетьманській, 20, відкрив для читачів другу читальну залу, з вказаними годинами роботи²⁶⁷. В іншому номері повідомлялось про тривалий скандал з творами українських художників, котрі через митні складнощі не могли повернутись до Львова²⁶⁸, – про що газета з вужчою концепцією могла б і не писати, обмежуючись подіями в межах суто єврейської сфери.

Про те, як єврейське суспільство Львова ставилось – чи мусило ставитись – до музейної справи в єврейській сфері, свідчить, зокрема, той факт, що в інших номерах найбільш популярної єврейської газети повідомлялось навіть про відкриття у Львові Музею Гігієни²⁶⁹. Що стосу-

ється новин з суто мистецької сфери, то тут слід зазначити, що у детальних, професійних мистецтвознавчих матеріалах, рівень котрих свідчив про блискучу професійну освіту авторів, детально аналізувались всі значущі художні виставки у всіх без виключення хоч скільки-небудь цікавих виставкових залах Львова, не зважаючи на те, до якої національності, віросповідання чи художньої школи належали автори художніх творів. Проте, звичайно, основна увага єврейського середовища належала насамперед творчості єврейських митців, котрі повертались до Львова після отримання художньої освіти у КАМ чи у Європі. Інтерес до музейної теми викликано, зокрема, тим, що музеї поєднували освітню діяльність в сфері образотворчого мистецтва, цікаву і важливу для всіх верств населення, від єврейської діаспори до пересічних обивателів Львова. З іншого боку, музеї збільшували можливості праці за фахом для професійних митців, чиї твори до появи музейних закладів купували тільки приватні колекціонери. Провідну роль у цьому процесі початково відіграла тільки добра воля колекціонерів, зацікавлених у творах саме єврейських художників. Діяльності найяскравішого представника цього середовища, Максиміліана Гольдштейна, присвячено наступний підрозділ.

2.5.2. Ідея створення Єврейського Музею у Львові та діяльність колекціонера Максиміліана Гольдштейна в напрямку її втілення. Докладне відтворення професійного середовища львівських колекціонерів 1900–1939 рр. становить тему для окремого дослідження. Зосередившись на діяльності колекціонерів єврейського мистецтва, слід зазначити, що біографію найбільш активного і відомого з них, М. Гольдштейна, ініціатора створення **Єврейського музею у Львові**²⁷⁰, було докладно описано як за його життя, так і наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Початково це відбулося завдяки авторам першого каталогу єврейського мистецтва, котрий включав як пам'ятки давнини, так і твори сучасних єврейських художників. Це був каталог особистої колекції М. Гольдштейна²⁷¹, котрий дотепер становить

²⁷⁰ Мовою оригіналу: Muzeum Żydowskie we Lwowie.

²⁷¹ Goldstein, dr. Karol Dresdner. Kultura i sztuka ludu Żydowskiego na ziemiach Polskich. Zbiory Maksymiliana Goldsteina. – Lwow, 1935. – Каталог, корім власне опису надзвичайно великої колекції, включав ще два тексти: вступ, написаний класиком єврейської історії Польщі загалом та Галичини зокрема, Майєра Балабана (С. I – XI), а також текст, в котрому описувалось походження колекції та особистість колекціонера: Dr. Jakub Schall. «Zbięracz i jego zbiory. Zabieg o utworzenie muzeów żydowskich w Polsce» (С. 143–162).

²⁶⁶ Там само.

²⁶⁷ «Щодня, за винятком суботи, у годинах 10–13.00 та 17–20.00» // Хроніка // «Chwila». – № 3188. – 03. 02. 1928. – С. 12.

²⁶⁸ Деталі цієї історії звучали так: «Група українських художників в Парижі організувала виставку своїх творів разом з 20-а відомими французькими художниками. Після короткотермінової виставки в одному з французьких салонів українські митці за посередництвом фірми Шенкер вислали на адресу Українського Національного музею у Львові виставку, котра складалась з 68 картин. [...] Рада Музею звернулася телеграфічно до референта з Міністерства Фінансів з проханням про дозвіл звільнити переслані картини від митної оплати, чого досі, до 21 лютого, не сталося». – Skandal kulturalny // «Chwila». – № 4989. – 11.02.1933. – С. 15.

²⁶⁹ «Chwila». – № 6430. – 12. 02. 1937. – С. 9.

один з кращих взірців укладання матеріалу таким чином, щоб опис історичної та сучасної частин колекції не протирічили одна одній. Докладну біографію колекціонера на основі архівних матеріалів склала²⁷² львівський мистецтвознавець Ф. Петрякова; на жаль, передчасна смерть завдала їй зробити на підставі цього матеріалу особну монографію. Особливості біографії цього непересічного культурного діяча Східної Галичини тісно пов'язані з долею Єврейського музею у Львові²⁷³; саме тому наразі слід розповісти детальніше про сам музей.

Музей Львівської Єврейської Громади²⁷⁴ у найбільш відомому загальному дослідженні, присвяченому єврейському мистецтву Польщі Є. Маліновського, присвячено дві окремі назви в посиланнях на згадувані в тексті організації, – **Музей Львівської Єврейської Громади**²⁷⁵ та **Єврейський музей у Львові**²⁷⁶ – попри те, що йшлося про один і той самий культурний проект²⁷⁷. Так, на початку розділу, присвяченого єврейському художньому середовищу Львова, мистецтвознавець запевняє в тому, що М. Гольдштейн вперше висунув ідею створення Музею Історії та мистецтва єврейського народу задовго до його відкриття, у 1910 р. Цю інформацію підтверджує стаття Якуба Шала в каталозі колекції єврейського мистецтва Максиміліана Гольдштейна, в котрім автор, зокрема, пише:

²⁷² Петрякова Фаїна. Максимільян (Мордехай) Гольдштейн – відомий діяч культури Галичини першої половини ХХ ст. : сторінки біографії // Незалежний культурологічний часопис «І». № 51. – Львів, 2008. – С. 192–205. – Адреса електронної версії статті: <http://www.ji.lviv.ua/n51texts/petryakova.htm>. – Записано 19.12.2010.

²⁷³ На думку щодо створення цього музею ще у 1910 р. Колекціонера могли наштовхнути відвідини міжнародних виставок, де експонувались в т.ч. твори єврейського мистецтва: так, у 1889 р. відвідувачі паризької виставки побачили «Єврейський Дім» роботи Шарля Гарніє; у 1900 р. в Парижі були представлені, щоправда, у відділі католицьких місій, план китайської синагоги та сувої Тори, знайдені археологами у Китаї; у 1911 р. презентована колекція єврейського музею у Відні; на Лондонській виставці в 1907 та 1911 рр. експонувались матеріали з єврейської теми загалом і біблійної археології зокрема, тощо. Приватна колекція самого М. Гольдштейна тривалий час зберігалась в його помешканні, у Львові, за адресою вул. Новий Світ, буд. 15. Після початку II Світової війни колекціонер віддав її в депозит Музею художнього промислу у Львові, де незадовго до загибелі працював в якості музейника. Деталі див. в публікаціях Ф. Петрякової та в статті: R. Piątkowska. Kolekcja Maksymiliana Goldsteina. Polski Słownik Judaistyczny. – Warszawa, 2003. – Т. 1. – С. 803.

²⁷⁴ Мовою оригіналу: Muzeum Gminy Żydowskiej we Lwowie.

²⁷⁵ Мовою оригіналу: Muzeum Gminy Żydowskiej we Lwowie.

²⁷⁶ Мовою оригіналу: Muzeum Żydowskie we Lwowie, Zbiory M. Goldsteina.

²⁷⁷ Malinowski Jerzy. Malarstwo i rzeźba Żydów Polskich w XIX i XX wieku. – Warszawa, 2000. – СС. 139, 315, 339.

«1910 рік став переломним і в праці, і у житті нашого колекціонера, – адже у цьому році він, один з перших євреїв Галичини, захопився ідеєю створення єврейського музею у Львові і взагалі заснуванням єврейських музеїв у найбільших містах Польщі. Фактично Гольдштейн був одним з перших ініціаторів створення єврейського музею, котрий був створений на 24 роки пізніше, у 1934 р. На цю ідею його наштовхнули численні подорожі по країні та за кордоном. Побачивши там цілий ряд чудових музеїв, Гольдштейн вирішив створити єврейські музеї не тільки у Львові, але й в інших містах Польщі»²⁷⁸.

Підтвердження справедливості цієї версії можна знайти на шпальтах газети «Хвиля». У статті, присвяченій огляду урочистих промов на честь відкриття Єврейського музею у Львові Артур Лаутербах, один з кращих мистецтвознавців Львова тієї доби, зокрема, писав: «Директор (Музею), доктор Чоловський [...] інформує щодо того, [...] що першим у цій сфері (ініціативи створення єврейського музею у Львові. – Прим. Авт.) заслуговує на відзнаку, бо протягом довгих років невтомно пропагував думку створення єврейського музею, др. Максиміліан Гольдштейн, нині – власник надзвичайно цінної колекції мистецьких творів. Він ще у 1910 р. звертався до керівників Єврейської громади з проектом заснування Єврейського музею»²⁷⁹.

Таким чином, у міжвоєнний період у Львові утворилась ситуація, в котрій музейні заклади купували не тільки ті твори, котрі ілюстрували історію єврейського мистецтва, але й живопис та графіку своїх сучасників. Це значно полегшувало процес «соціальної адаптації» митців, котрі часто навіть на газетних шпальтах, як це видно у процитованій вище статті Л. Лілле, жалілись на відсутність інтересу до їх діяльності з боку суспільства, а також на брак виставкового простору, і, як наслідок, провінційного перебігу культурно-мистецьких процесів міста.

²⁷⁸ Dr. Jakub Schall. Zbiory i jego zbiory. Zabiegi o utworzenie muzeów żydowskich w Polsce // M. Goldstein, dr. Karol Dresdner. Kultura i sztuka ludu Żydowskiego na ziemiach Polskich. Zbiory Maksymiliana Goldsteina. – Lwow, 1935. – С. 146.

²⁷⁹ Без підпису (Артур Лаутербах?). Uroczyste otwarcie Muzeum Żydowskiego we Lwowie // «Chwila». № 5443. – 19.05.1934. – С. 4.

2.6. Єврейські культурно-мистецькі організації в якості координаційних центрів виставкової діяльності єврейських митців Галичини.

Тим не менше, навіть спорадична закупівля єврейськими музеями творів сучасників не могла замінити всі без виключення вияви нормального мистецького життя, одним з перших з котрих у всі часи залишалась систематична виставкова діяльність. Цим аспектом життя єврейських митців завідували спеціальні організації.

Загальний перелік таких організацій, котрі працювали у Львові протягом 1900–1939 рр., включає: Коло прибічників єврейського мистецтва²⁸⁰ (далі КПСМ); Комітет опіки над пам'ятками єврейського мистецтва при єврейській громаді у Львові²⁸¹ (далі КОПЄМ); Єврейське літературно – художнє Коло (ЄЛХК), котре у 1928 змінило назву на Єврейське Літературно-Художнє Товариство²⁸² (далі ЄЛХТ). Відчутно впливала на художній процес приватна діяльність колекціонерів, а також діяльність офіційних музейних установ, котрі, згідно своїй концепції, купували чи експонували твори саме єврейського мистецтва. Найбільш важливими установами в цьому сенсі у Львові були Музей Львівської Єврейської Громади²⁸³ та Єврейський музей у Львові²⁸⁴, створений на основі колекції єврейського мистецтва М. Гольдштейна.

Позаяк проблематика створення національного єврейського мистецтва, котра хвилювала найперше єврейських художників кінця XIX – поч. XX століття, найперше апелювала до використання у творчості майстрів мотивів, властивих виключно єврейству, не останнім шляхом для встановлення якісно нових зв'язків між минулим та сучасністю була праця, котра поєднувала етнографічні та пам'яткоохоронні функції. Одним з важливих культурних центрів був задуманий Юзефом Авіним **Комітет з опіки над пам'ятками єврейського мистецтва при єврейській громаді у Львові**, заснований²⁸⁵ у 1925 р. Львівський мистецтвознавець Г. Глембоцька стосовно засновника цієї організації пише: «Авін [...] був відповідальним

за реставраційні роботи. За час роботи в цій організації Юзеф Авін створив велику кількість рисунків та фотографій, які експонував на львівських виставках. В 1928 р. на Виставці єврейської книги та єврейських пам'яток він показав фотографічні роботи єврейських архітектурних пам'яток, а також рисунки й акварелі предметів культу з Великої Міської синагоги у Львові та зі своєї приватної колекції»²⁸⁶.

Суто образотворчому мистецтву та пов'язаним з ним організаційним питанням присвячувалась діяльність згаданого вище львівського Кола прибічників єврейського мистецтва (КПСМ). Історія його існування налічує принаймні два періоди, позаяк воно було засновано ще до Першої Світової війни, а згодом, у міжвоєнний період, поновило свою діяльність²⁸⁷. КПСМ засновано близько 1913 р. Відомо, що перша виставка, точніше, I-а Виставка Єврейського мистецтва, організована цим об'єднанням, відбулась у січні 1920 р. у Львові. Ініціатором його створення виступив художник, скульптор дрібної пластики Йоахім (Хаїм) Кахане²⁸⁸, котрий в той період встиг закінчити навчання на архітектурному факультеті Львівської Політехніки, а також пройти курс живопису та графіки у Відні. Саме Кахане початково очолив придумане ним об'єднання, а згодом був незмінним членом Ради організації. Максиміліан Гольдштейн, з

²⁸⁶ Більш детальні відомості, а також докладну бібліографію праць Юзефа Авіна, ініціатора створення Комітету, викладено у тексті Галини Глембоцької: Галина Глембоцька. Юзеф Авін. – Інтернет – сторінка http://www.lvivcenter.org/uk/lia/persons/person/?ci_personid=82&name=person. А також <http://www.judaica.kiev.ua/Conference/Conf2003/39.htm>. – Записано 25. 10. 2010. В іншій статті, присвяченій єврейському мистецтву Галичини, дослідник додає певні відомості про суспільне становище архітектора та публіциста: «Авін, Юзеф (1883, Львів–1942/43, Львів). Інженер, архітектор, реставратор, фотограф, графік, рисувальник і аквареліст, історик і теоретик мистецтва. Співвласник львівської фірми «Т. і Й. Авіни. Скло і кришталь», власник архітектурного бюро у Львові. Створив велику кількість рисунків та фотографій єврейських пам'яток». – Галина Глембоцька. Єврейське образотворче мистецтво в Галичині. Історія та еволюція // Незалежний культурологічний часопис «І». № 51. 2008. – <http://www.ji.lviv.ua/n51texts/hlembocka.htm>. Записано 25. 10. 2010.

²⁸⁷ Окремих видань, присвячених діяльності цього товариства, українською мовою не існувало ані під час його діяльності, ані серед досліджень сучасників. Уривчасті відомості про діяльність організації зібрано польськими дослідниками, – зокрема, в розрізних розділах книги: Jerzy Malinowski. Malarstwo i rzeźba Żydów Polskich w XIX i XX wieku. – Warszawa, 2000. – С. 143, 241, 307, 315–319, 325, 328–330, 336, 344, 358, 401.

²⁸⁸ Він народився м. Зомбки на Тернопільщині у 1890 р., загинув під час II Світової війни, в 1943 р., у Лодзі.

²⁸⁰ Мовою оригіналу: Koło Miłośników Sztuki Żydowskiej.

²⁸¹ Мовою оригіналу: Kuratorium opieki nad zabytkami sztuki żydowskiej przy żydowskiej gminie wyznaniowej we Lwowie.

²⁸² Мовою оригіналу: Żydowskie Koło artystyczno-literackie та Żydowskie Towarzystwo Literacko-artystyczne.

²⁸³ Мовою оригіналу: Muzeum Gminy Żydowskiej we Lwowie.

²⁸⁴ Мовою оригіналу: Muzeum Żydowskie we Lwowie.

²⁸⁵ Фрагментарна згадка про цю організацію стрічається у книзі Єжі Маліновського «Malarstwo i rzeźba Żydów Polskich w XIX i XX wieku» тільки раз, на с. 317.

ініціативи котрого колекції єврейського мистецтва були вперше у Східній Європі легітимізовані в якості осібної художньої групи, об'єднаної за принципом приналежності до минулого чи теперішнього єврейської культури, виступив в якості співзасновника організації, і, відповідного, одного з її керівників. Окрім виставок єврейського мистецтва, в приміщенні КПЄМ на вул. Рутковського, 23 влаштовувались публічні лекції, про перебіг котрих акуратно повідомляла своїх читачів львівська газета «Хвиля», подекуди друкуючи також розгорнуті тексти прочитаних дослідниками лекцій, – як, наприклад, лекцію Г. Лілієна «Орієнтальні мотиви в єврейському мистецтві». Подібні лекції, часто тих самих доповідачів, що викладали в стінах КПЄМ, в цей період відбувались також у приміщенні єврейської організації «Яд Харуцім», де, наприклад, щойно згаданий Генріх Лілієн прочитав лекцію на тему «Єврейське суспільство і культ краси».

Згодом М. Гольдштейн усунувся від справ КПЄМ, маючи досить клопотів з Музеєм єврейського мистецтва, своєю власною колекцією та численними суспільними справами. Натомість Кахане постійно входив до складу художньої ради товариства, – з листопада 1920 р. разом з живописцем Генріхом Лангерманом²⁸⁹.

Відомо, де розташовувались приміщення об'єднання: повідомлення від 17.09.1919 р. інформує про те, що «КПЄМ переносить своє ательє з вулиці Романовича, 11 до нового приміщення на першому поверсі корпусу Скарбка, із входом з вулиці Рутковського, і що там далі проводяться курси малюнку та живопису для початківців, а також вищого рівня, куди кожен бажаючий може записатись в секретаріаті, між 3 та 5 години дня»²⁹⁰.

Докладніше виставкова діяльність товариства розглядається в розділі, присвяченому творчості єврейських митців. Що стосується офіційної дати припинення діяльності КПЄМ, то її не існує; умовно цією датою можна вважати початок II Світової війни, коли більшість художників та мистецтвознавців, нарівні з іншими представниками єврейської спільноти, були фізично знищені під час гітлерівської окупації Львова.

Найважливішою особливістю діяльності цієї організації була можливість вільно виставляти свої твори єврейським художникам-дебютантам, котрі часто, завершуючи навчання

на архітектурному факультеті Львівської Політехніки, продовжували освіту у Кракові чи за кордоном, – подекуди у Варшаві, часто у Відні, Парижі чи Мюнхені. Повертаючись до Львова з набутими в європейських майстернях новими знаннями, художники досить часто стикались з відсутністю розуміння нових течій в мистецтві, котрими захоплювались самі, і були змушені долати опір усталених, ретроспективного кшталту смаків столиці Східної Галичини. Описуючи такі складності, котрі можна тлумачити і в якості конфлікту поколінь, і в якості естетичного протистояння прогресивної та консервативної культурно-мистецької думки, – сучасник описуваних подій, Маріан Тирович писав:

«Дійсно, ще до вибуху війни до Львова дійшов відголос авангардних напрямків у літературі та живописі, котрі загалом визначались в якості експресіонізму, котрий протиставлявся імпресіонізму, але присвячені йому публікації чи навіть експоновані поодинокі твори нового мистецтва знайшли вельми незначне коло прибічників. Загалу все це видавалось не тільки незрозумілим, але й дратувало своєю чужинністю. Перша атака експресіонізму на художнє життя Львова відбулася, – якщо я точно все пам'ятаю, –десь на початку 1918 р., у п'ятий рік війни»²⁹¹.

Єврейське літературно-художнє Коло (ЄЛХК) виникло у 1925 р., а у 1928 змінило назву на Єврейське Літературно-Художнє Товариство (ЄЛХТ), – це, за виключенням переліку виставок, влаштованих цим товариством, всі відомості, котрі подає про нього книга польського дослідника єврейського мистецтва²⁹². Марно шукати докладніших відомостей стосовно діяльності Товариства в працях сучасників; найбільш детально ця інформація востаннє викладалась у тогочасній пресі. Одна з статей «Хвилі» так описує структуру товариства у 1928/1929 рр.: «Єврейське Літературно-Художнє Товариство – єдина в своєму роді єврейська культурна організація, на жаль, недостатньо відома широкому загалові. Із звіту ми довідуємось про діяльність ЄЛХТ за квітень 1928 – листопад 1929 р. Товариство має на меті, попри усілякі політичні тенденції, поширення народної освіти, культивування та підтримку образотворчого мистецтва, а також музики та музичної культури, літератури, мистецтва драми і пластичних мистецтв, з

²⁸⁹ Художник народився у Дрогобичі, у 1896 р., загинув у 1944 р. у Львові.

²⁹⁰ Kronika. «Chwila». – 17.09.1919. – № 245. – С. 6.

²⁹¹ Marian Tyrowicz. Wspomnienie o życiu kulturalnym i obyczajowym Lwowa 1918–1939. Wrocław, 1991. – С. 150.

²⁹² Jerzy Malinowski. Malarstwo i rzeźba Żydów Polskich... – С. 317, 318, 320, 321, 330, 335, 339, 344, 347.

пильною увагою стосовно всіх виявів єврейської творчості. На загальних зборах п'ять секцій Товариства (літературна, музична, мистецтва співу, драматична і образотворчих мистецтв) були дуже активними. Секція літератури та освіти організувала 28 лекцій на теми літератури та образотворчих мистецтв, а також кілька концертів. [...] Секція Образотворчого мистецтва в минулому сезоні організувала три художні виставки Хамер-Остеррейхер, Мандельбаума та Цукермана. [...] Шкода, що Товариство змушене боротись з фінансовими складнощами (кількість осіб, котрі надають йому підтримку, незначна, натомість адміністративні витрати досить великі), однак має безліч планів стосовно подальшого розвитку. ЄЛХТ – це організація, котра вже має великі заслуги за просвітницьку діяльність і підтримку образотворчого мистецтва, – зокрема, між незаможними людьми. Допомогу у складному фінансовому становищі ЄЛХТ надають Магістрат м. Львова, Єврейська релігійна громада, Товариство «Леополіс», організація «Бней-Брит» та Львівське акційне товариство броварів. [...] До складу Ради ЄЛХТ у наступному році ввійшли: Директор – др. Зигмунт Ландау, віце-директор – Ю. Вейнбергер, проф. Й. Вольфрам, секретар Ольга Рейхенштейн, скарбник Л. Розенцвейг; до ради відділів – др. Дебора Фогель, др. М. Блументаль, Еліаш Брандес, др. Марек Мухлштейн, др. А. Раппапорт, Пінхас Сацк, Леон Секлер, Герман Шпрітц, ред. Л. Вейншток, др. Е. Вахргфтіг, Альфред Вейдгерн»²⁹³.

Зауважуючи посеред наведеної вище статті те, що «ЄЛХТ заслуговує на всебічну підтримку з боку найширших верств єврейського суспільства, адже тільки таким чином можливо реалізувати широкі завдання та задуми, котрі воно перед собою поставило», журналіст, чия ім'я у статті не вказано, ще раз засвідчив невинуватий ідеалізм і нескінченну фінансову скруту єврейських культурних організацій такого кшталту, котрі завжди рятувались від останньої радше за допомогою невичерпного ентузіазму, аніж через надмірну допомогу сучасників. Слід зауважити також, що у напружених умовах діяла приблизно в цей же час у Києві інша єврейська культурно – просвітницька організація, Культур–Ліга, точніше, Пластична секція Культур–Ліги, мета котрої багато в чому збігалась з метою ЄЛХТ²⁹⁴. Щоправда, київське

²⁹³ Jak działa Żydowskie Towarzystwo Artystyczne – literackie // «Chwila». 22 grudnia 1929. – С. 11.

²⁹⁴ Стаття у довідковому виданні свідчить: Культур–Ліга, (קולטור ליגה – קולטור ליגה, на їдиш, Ліга культури; Ліга єврейської культури; іноді – Культур–ліга) – загальна назва єврейських

відділення Культур–Ліги проіснувало значно менше часу, – лише від 1918 до 1922 рр.²⁹⁵.

Немає підстав сумніватись в тому, що діяльність ЄЛХТ сильно змінилась від початку його заснування, – ймовірно, від 1925 р. і аж до початку Другої Світової війни ця організація послідовно дотримувалась описаної вище культурної політики, займаючись почасти просвітництвом, почасти репрезентацією єврейської культури. Роль ЄЛХТ в розвитку єврейського мистецтва неможливо переоцінити, – нарівні з КПЕМ Товариство давало змогу виставляти твори дебютантів, проводити систематичні виставки, без котрих неможливо уявити жоден повноцінний художній процес, а також, зрештою, пов'язувало художників не тільки з глядачами, але й професійними колекціонерами.

Висновки розділу

Спроба в хронологічній послідовності описати основні особливості, завдяки котрим протягом кількох десятиріч років у Галичині сформувався самостійний напрямок в образотворчому мистецтві, включає опис кількох формотворчих обставин: це умови отримання вищої художньої освіти в галузі образотворчого мистецтва в даному регіоні (приватні школи, студії, інститути та академії, де єврейські студенти отримували освіту); а також провідні художні об'єднання, котрі забезпечували певний рівень виставкової діяльності культурним столицям Галичини і, зокрема, ті з них, що були створені власне єврейськими художниками; нарешті, передумови та наслідки діяльності єврейських колекціонерів, єврейських культурних та художніх організацій, а також музейних закладів, котрі займались вивченням історії єврейського мистецтва та творчістю своїх

суспільно-культурних організацій, котрі діяли в різних країнах в період між двома світовими війнами і мали на меті розвиток освіти, літератури та театру мовою їдиш, а також єврейської музики та образотворчого мистецтва. Культур–ліге була створена у 1918 р.» // Краткая Еврейская Энциклопедия. Том дод. 3. – Кол. 245–251. – Електронна адреса повного тексту статті: <http://www.eleven.co.il/article/12257>. Записано 17 грудня 2011 р.

²⁹⁵ В публікації одного з дослідників діяльності цієї організації, мистецтвознавця та колекціонера Гілея Казовського зазначено, що київська секція Культур–Ліги існувала в початковому складі від 1918 до 1922 р. Зокрема, він пише: «У 1922 р. відділення Культур–Ліги майже повсюдно перетворились на придаток до тих радянських бюрократичних органів, якими керували єврейські комуністи. [...] Загалом діяльність Культур–Ліги в Україні на той час призупинилася і обмежувалася нерегулярними культурними заходами в Києві. [...] За таких умов багато хто з діячів єврейської культури – співпрацівників Культур–Ліги, залишили Київ». – Гігель Казовський. Феномен Культур–Ліги // Культур–Ліга. Художній авангард 1910–1920-х років. К., 2007. – С. 31.

сучасників, котрі були з ним нерозривно пов'язані. Всі ці обставини, котрі заслуговують на те, щоб стати темою особного дослідження, пояснюють фактичну сторону формування світського єврейського мистецтва у Східній Галичині²⁹⁶. По-перше, формуванню самостійного напрямку, котрим стало єврейське мистецтво, сприяли полегшені умови отримання вищої освіти, котрі, наприклад, дозволяли навчатись у КАМ студентам будь-якого віросповідання та національності. По-друге, поява цього напрямку стала результатом сприяння, зусиль та організаційних талантів певних культурних діячів, – колекціонерів єврейського мистецтва, ентузіастів своєї справи, серед котрих найбільш яскравою особистістю був, безумовно, М. Гольдштейн. Нарешті, важливу роль в цьому процесі зіграли самі єврейські художники, котрі завдяки кільком лідерам, – наприклад, Л. Лілле, Е. Кунке, М. Фоєррінгу, С. Блондеру, а у попередньому поколінні – Л. Готтлібу, ініціювали власні художні об'єднання.

Зі змісту цього розділу можна впевнено зробити висновок щодо того, що в переліку чинників, котрі формують культурний контекст, одне з найважливіших формо- і міфотворчих ролей належало – і донині належить, – пресі. Ця роль до такої міри значна, що їй відведено окремий, наступний розділ даної праці.

²⁹⁶ Використання ставлення до колекціонерства та музейної справи в якості формотворчих елементів у процесі формування історії новітнього єврейського мистецтва в контексті сучасних колекцій образотворчого мистецтва досліджено авторкою даної роботи у наступних публікаціях: Bogdana Pinchevska. Privat Collection of Jewish Art in the Ukraine: The Igor Sergeevich Dychenko Collection // IGGUD. Selected Essays in Jewish Studies, Volume 3. Languages, Literatures, Arts. – Jerusalem, World Union of Jewish Studies, 2007. – P. 131–144; Пинчевская Богдана. Исчезнувшие коллекции иудаики советской Украины. – Доклад. – XII международная научная конференция «Еврейская история и культура в странах Центральной и Восточной Европы. 23–25 августа 2004 г. – «Єврейське Краєзнавство та колекціонування». Сборник материалов международной научной конференции Института Иудаики. (<http://www.judaica.kiev.ua/>); Пинчевская Богдана. Еврейское материально-культурное наследие на территории современной Украины начала XX века». – Доклад. – X Международная научная конференция «Єврейська історія та культура кінця XIX – початку XX в. (до першої мирової війни) – Сборник материалов научной конференции. Київ: Институт Иудаики, 2002. (<http://www.judaica.kiev.ua/>); Пинчевская Б. Теория и история еврейского искусства в Украине. Интервью с профессором Д. Горбачевым // Антиквар. Березень 2008. № 4 (18). К., 2008. – С. 38–51; Пинчевская Богдана. Особая миссия: история еврейских музеев // Антиквар. № 9 (23). К., 2008. – С. 14–24; Пинчевская Б. Иудаика в собрании киевского коллекционера И. С. Дыченко. – Двенадцатая ежегодная международная междисциплинарная конференция по иудаике. Москва, 1–3 февраля 2005 г. – Тезисы научной конференции. – Москва, 2005; та Козаченко Б. Интервью с коллекционером И. С. Дыченко. Художественно-публицистический альманах «Егупец», № 13. – К., 2004.

Це пояснюється, зокрема, тим, що творчість єврейських художників (здебільшого кількох поколінь випускників КАМ, які залишались жити та працювати на території Східної Галичини) ілюструвала водночас як польська, так і єврейська преса. Статті, інформаційні повідомлення, тексти каталогів персональних та групових виставок, рецензії, часто імпресіоністичні, оглядові чи суто інформаційні, – разом складали цілісний образ розвитку єврейського мистецтва в контексті мистецтва польського та європейського. Серед іншого, публікації мистецтвознавців, журналістів, оглядачів відділів культури, а подекуди власне єврейських художників сформували не тільки загальне уявлення про те, як сприймалось нове відгалуження у світовому мистецькому процесі, але й сформували те, чого так прагнули, з одного боку, сіоністи, а з іншого – мистецтвознавці та культурологи: уявлення про оновлення східноєвропейського єврейства, цілковито видозмінений образ його культури, котрий базується в тому числі на репрезентації власної культури через мистецькі досягнення. Саме до цього уявлення довелося так неохоче і довго звикати у майбутньому представникам з одного боку – традиційного єврейства, а з іншого – ультраправих сил. І ті, і інші, як не дивно, водночас найбільш уважно реагували на зміни, котрі так інтенсивно реформували єврейське суспільство Галичини 1900–1939 рр., і саме їх публікації були одним з найбільш активних рушіїв в тому процесі, завдяки котрому суспільство досить швидко звикло до словосполучення «єврейське мистецтво». Тому, в який спосіб це відбувалось у Східній Галичині загалом і Львові зокрема протягом 1900–1939 рр., присвячено наступний розділ.

Розділ 3. ЄВРЕЙСЬКЕ МИСТЕЦТВО ГАЛИЧИНИ 1900–1939 рр. ТА ПРОЦЕС СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ: ХУДОЖНЯ КРИТИКА ЕПОХИ З ТОЧКИ ЗОРУ СУЧАСНОГО АКАДЕМІЧНОГО МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА

3.1. Роль художньої критики у формуванні мистецьких напрямків

Ймовірно, потребує пояснень те, чому значна частина даної роботи присвячена не власне творам єврейських митців Галичини, але коментарям до їх творів: тому, що мистецтвознавство є не тільки історією мистецьких творів, але й історією мистецької думки, присвяченої мистецьким творам. Цю тезу доводить, наприклад, кількаразово наведена вище наукова монографія Р. Шмагало, присвячена «субдисципліні мистецтвознавчої науки», котрою є мистецька освіта²⁹⁷; гадаю, не буде помилкою вважати історію художньої критики не менш важливою субдисципліною академічного мистецтвознавства.

В контексті єврейського мистецтва Галичини першої третини ХХ століття значення критичної думки подвійно важливе: адже сам факт існування єврейського мистецтва в якості осібною напрямку в східноєвропейському мистецтві проголосили і ствердили ті арт-критики, котрі систематично писали про провідні події в цій області. А що сам факт існування світського єврейського мистецтва Східної Європи викликає сумніви у деяких дослідників і сьогодні, то наведений в цьому розділі огляд висновків і вражень, а також ідеологічних побудов сучасників єврейських художників першої третини століття відіграє одну з визначальних ролей у ствердженні факту існування єврейського мистецтва в якості осібної дисципліни. В якості ілюстрації тут можна навести книгу Веслава Ящак «Teksty o malarzach. Antologia polskiej krytyki artystycznej 1890–1918 r.»²⁹⁸, на підставі котрої можна прослідкувати, як широкі верстви польської мистецької критики, за незначними виключеннями, цікавились творчістю тільки тих єврейських художників, котрі здобували славу за кордоном.

Аналіз взаємозв'язків, взаємопроникнення та взаємовпливу польського, українського та єврейського етнокультурних прошарків полікультурного регіону в контексті образотворчого

мистецтва в даному випадку можливий завдяки співставленню точок зору польської, української та єврейської художньої критики, зосереджених на питанні єврейського мистецтва. Підрозділи, присвячені цій темі, нерівноцінні за обсягом, позаяк, наприклад, українське арт-середовище майже не мало можливості висловлювати свою думку на сторінках власних часописів через брак останніх, натомість польські рефлексії з цього приводу розосереджені у неймовірній кількості різноманітних видань, часто мало пов'язаних з мистецтвознавством, принаймні концептуально. Точки зору на єврейське мистецтво єврейських авторів також не відрізняються цілісністю.

Проте в усіх цих публікаціях, темпераментних чи поміркованих, відчувається: їх авторам не бракувало відчуття єдиного інтелектуального середовища, в котрому одним із важливих для переосмислення, принаймні серед інтелектуальної еліти, питань була, наприклад, легітимність визначення єврейського мистецтва як цілком самостійного явища.

В даному випадку авторка даної роботи вирішила розподіляти рефлексії критики за ознакою приналежності до тієї чи іншої національної спільноти, – польської, української чи єврейської. У випадку мистецького процесу поліетнічного регіону це найпростіше рішення, хоча тут були б припустимі певні альтернативні версії: наприклад, розподіл згідно професійній арт-критиці, оглядовій журналістиці та ідеологічній публіцистиці.

В даному випадку проблема полягала в тому, що, якщо питання існування «українського», «французького» чи «російського» мистецтва були цілком легітимними, то словосполучення «єврейське мистецтво» мимохіть провокувало безліч питань як у представників єврейських мистецьких кіл, так і у їх колеґ чи опонентів, представників польської чи української культурної еліти. Проблематичність теми пояснювалась кількома рівнозначно важливими чинниками. Серед них першим була тривала відсутність власної країни, конкретних географічних меж, в яких міг би сформуватись самостійний напрям у світовому мистецтві, який за інших історичних обставин називали б «єврейським мистецтвом» з такою

²⁹⁷ Шмагало Р. Т. Мистецька освіта в Україні середини ХІХ – середини ХХ ст. Структурування, методолоґія, художні позиції. Л., 2005. – С. 1.

²⁹⁸ Jaszczak Wiesław. Teksty o malarzach. Antologia polskiej krytyki artystycznej 1890–1918 r. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Wydawnictwo P. A. N., 1976.

ж упевненістю, з якою пишуть, наприклад, про польське мистецтво.

Багато в чому штучний процес створення єврейського мистецтва первісно ініціювали з одного боку власне єврейські художники, котрі подекуди писали не тільки картини, але й тексти, присвячені новій естетичній, ідеологічній, тощо програмі; і з іншого боку – публіцисти та мистецтвознавці, котрі інтенсивно переосмислювали новий напрямок на сторінках преси і, подекуди, окремих видань, на зразок каталогів виставок єврейського мистецтва. Різновидам сприйняття єврейського мистецтва його авторами, а також глядачами присвячено наступний підрозділ праці.

3.2. Деякі факти стосовно ролі періодики у популяризації та розвитку теми єврейського мистецтва в Галичині

Історія періодики складає осібно наукову дисципліну, добре опрацьовану в наукових осередках Польщі. Вдаватись в подробиці цієї дисципліни на сторінках мистецтвознавчої праці доречно тільки в тому сенсі, котрий стосується основної теми дослідження. Цей стосунок полягає в тому, що характерною особливістю артистичного життя Галичини 1900–1939 рр. була неймовірно активна фіксація у засобах масової інформації всіх його подій, інновацій, і, врешті, проблемних питань. Активна участь преси в художньому процесі епохи створювала дискусійне поле, гостро необхідне для народження і становлення нового дискурсу, і водночас доносила особливості його існування до широкого загалу.

Суттєвою рисою становлення єврейського мистецтва Галичини першої третини ХХ століття був той беззаперечний факт, що освічені верстви єврейського населення Кракова та Львова були в значній мірі асимільованими у польську культуру, і переважна більшість згаданих тут часописів видавалась польською мовою.

Періодичні видання, дотичні до розвитку єврейського мистецтва, видавались і у Кракові, й у Львові. Серед безлічі назв часописів Галичини до початку I Світової війни, а також у міжвоєнний період, існувало кілька типів видань, в котрих систематично друкувались матеріали, присвячені єврейському мистецтву.

Типологія публікацій, присвячених світському єврейському мистецтву Галичини 1900–1939 рр., включає наступні категорії (згідно змісту публікацій):

1) Публікації громадських, суспільних та політичних лідерів єврейської громади;

2) Статті професійних публіцистів та культурологів у єврейській пресі;

3) Статті культурологів у культурно-інформаційній польській пресі;

4) Суто мистецтвознавчі статті, опубліковані у польських професійних мистецьких виданнях;

5) Поодинокі публікації українських арт-критиків.

Жодного спеціального видання, присвяченого єврейському мистецтву, не існувало ні у Кракові, ні у Львові. З іншого боку, кількість систематичних чи спорадичних публікацій в неспеціалізованій пресі Галичини зробила досить суттєвий внесок не тільки в процес становлення і розвитку єврейського мистецтва, але й у його популяризації серед широких верств населення.

Систематизація власне періодичних видань, дотичних до становлення світського єврейського мистецтва Галичини, включає наступні пункти: 1) Єврейські, найперше просвітницькі видання, котрі систематично друкували матеріали, присвячені культурі; 2) Інформаційні польські та єврейські видання, котрі мали постійний розділ культури та образотворчого мистецтва; 3) Суто мистецькі видання.

Кожна з наведених груп часописів мала власні особливості. Їх простіше розглянути в контексті тих культур, котрі ці видання уособлювали та популяризували. Точніші відомості стосовно художніх та інформаційних видань, прямо чи опосередковано дотичних до теорії єврейського мистецтва Галичини, вказані у додатку «В» («Періодичні видання Кракова та Львова в контексті історії єврейського мистецтва»).

3.2.1. Єврейська преса 1900–1939 рр., дотична до історії єврейського мистецтва.

Історики зазначають, що від початку століття до 1918 р. «єврейська меншина Галичини, сконцентрована переважно в містах, становила приблизно 10% від загального населення краю. Вона користувалась переважно австрійською німецькомовною пресою, а також пресою, що видавалась на ідиш, івриті, німецькою та польською мовами. З огляду на той факт, що австрійська статистика не вважала ідиш самостійною мовою, важко навести докладні цифри стосовно єврейської преси цього періоду»²⁹⁹.

²⁹⁹ «... mniejszość żydowska w Galicji, skoncentrowana głównie w miastach, liczyła ok. 10% całej ludności kraju. Posługiwała się ona prasą austriacką w języku niemieckim oraz własną prasą wydawaną w języku jidysz, hebrajskim, niemieckim i polskim. Ze względu na fakt nieuznawania jidysz za odrębny język przez statystyki austriackie trudno podać dokładnie cyfry odnoszące się do prasy żydowskiej. W latach 1881–1911 ukazywało się 12–20 czasopism żydowskich rocznie». – В книзі: Prasa Polska w latach 1864–1918. Pod red. Jerzego Łojka. – Warszawa, PWN, 1976. – С. 138–139.

Багатомовність єврейської періодики періоду, з одного боку, значно ускладнює питання дослідження теми. З іншого боку, переважна частина важливих для заявленої в назві теми дослідження джерел друкувалась насамперед польською мовою. Німецькомовні джерела з цієї теми докладно описані у публікаціях М. Столярської-Фронь, але дотичні вони виключно єврейського мистецтва Сілезії³⁰⁰. Відповідні джерела, дотичні до періодики мовою ідиш та обумовленої міжвоєнною епохою специфіки єврейського культурного середовища Галичини частково оглянуті у публікаціях К. Шиманьяк, – у монографії, присвяченій творчості Дебори Фогель³⁰¹, статті, присвяченій полілінгвістичним особливостям регіону³⁰², та у книзі з історії авангарду ідиш³⁰³.

З огляду на опис та тематичні узагальнення найкраще опрацьовані ті єврейські часописи Галичини, котрі видавались польською мовою; але ці відомості закомпоновані у виданнях, присвячених польськомовній єврейській пресі всієї Польщі. Це книги «Prasa żydowska w Warszawie lat 1823–1939»³⁰⁴ М. Фукса; «Preliminary inventory of the Jewish daily and periodical press published in the polish language: 1823–1982»³⁰⁵ П. Гліксона; «Żydowskie periodyki i druki okazjonalne w języku polskim. Bibliografia»³⁰⁶ дослідниці А. Цалої; кілька книг дослідника Єжи Яровецького, присвячених історії львівської преси, – наприклад, «Prasa lwowska w dwudziestoleciu międzywojennym»³⁰⁷,

³⁰⁰ Małgorzata Stolarska-Fronia. *Udział środowisk Żydów wrocławskich w artystycznym i kulturalnym życiu miasta...* Розділ 1. *Sztuka i tożsamość*. С. 15–34; *Kultura Żydowska Niemiec i Wrocławia od czasów emancypacji. Charakterystyka zjawiska*. с. 35–70; *Pokolenie pierwszych uprzywilejowanych. Mieszkańska kultura Żydowska we Wrocławiu*. С. 71–127; *Nie jeszywa, lecz Salon Sztuki: artyści żydowscy we wrocławskiej akademii*. С. 128–222; *Żydowscy kolekcjonerzy. Inicjatywy wystawiennicze środowisk Żydowskich we Wrocławiu. Muzeum Żydowskie*. С. 223–292.

³⁰¹ Szymaniak Karolina. *Być agentem wiecznej idei. Przemiany poglądów estetycznych Debory Vogel*. Kraków, 2006.

³⁰² Szymaniak Karolina. *Rozdwojony język. «Cusztajer» i galicyjskie jidyszowe środowisko artystyczne. / W stolicy Galicji. Midrasz. Czasopismo Żydowskie*. # 7-8 (111–112) 2006. – С. 30–35.

³⁰³ Szymaniak K. *Warszawska awangarda jidysz. Antologia tekstów pod red. K. Szymaniak*. Gdańsk, 2005.

³⁰⁴ Fuks Marian. *Prasa żydowska w Warszawie 1823–1939*. – Warszawa, PWN, 1979. – 362 с.

³⁰⁵ Glikson Paul. *Preliminary inventory of the Jewish daily and periodical press published in the polish language: 1823–1982*. – Jerusalem, the Hebrew University, 1983. – 75 с.

³⁰⁶ Cała Alina. *Żydowskie periodyki i druki okazjonalne w języku polskim. Bibliografia*. – Warszawa, Biblioteka Narodowa, 2005. – 298 с.

³⁰⁷ Jerzy Jarowiecki. *Prasa lwowska w latach 1864–1918. Bibliografia*. Kraków, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2002; Jerzy Jarowiecki, Barbara Góra.

спеціальний щорічник «Kraków–Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku», котрий видається під його редакцією протягом більше ніж 10 років у Кракові, тощо. Не існує жодної книги, присвяченої історії як єврейських, так і не-єврейських культурологічних чи мистецьких часописів Галичини періоду 1900–1939 рр. Фрагментарні згадки про них розпорошено у спеціальній літературі з історії того чи іншого напрямку з історії преси, в численній літературі з історії єврейства, виданій переважно польською мовою, а також в довідкових і в деяких спеціальних мистецтвознавчих виданнях.

На початку століття, як писав дослідник єврейської культури в Польщі Є. Томашевський, «більшість освічених галичанських євреїв в культурному сенсі орієнтувались найперше на Відень»³⁰⁸. Але, якщо погляд у бік Відня був поглядом радше з околиці в центр, то орієнтація і обмін інформацією з ініціаторами культурного життя Варшави, Кракова та Лодзі відбувались радше на паритетних засадах. Львівські художники брали участь у варшавських та краківських виставках, художники з Лодзі виставлялись у Львові, і художня критика кожного з цих міст активно реагувала на їх діяльність.

Кількісно переважає культурологічна єврейська преса Галичини, присвячена літературі; натомість постійні відділи, котрі стосувались образотворчого мистецтва, зустрічались у єврейській пресі, котра виходила будь-якою мовою, досить рідко.

3.2.2. Теорія єврейського мистецтва у єврейській періодиці: вибрані часописи.

Перші статті, в котрих вільно вживалось словосполучення «єврейське мистецтво», друкувались переважно у сіоністській пресі. Початково їх авторами були діячі сіоністського руху і журналісти чи публіцисти, так чи інакше тісно обумовлені єврейською тематикою, а також проблемами національної самототожності, нерозривно пов'язаної з будь-яким національним мистецтвом; кількість мистецтвознавців і культурологів, що писали про єврейське мистецтво на початку його розвитку, досить незначна.

Prasa lwowska w dwudziestoleciu międzywojennym: próba bibliografii. Kraków, wydawnictwo naukowe WSP, 1994; Jerzy Jarowiecki. *Dzieje prasy polskiej we Lwowie do 1945 roku*. Kraków – Wrocław, «Edukacja», 2008; а також безліч окремих статей цього автора, присвячених історії львівської преси.

³⁰⁸ «... większość oświeconych galicyjskich Żydów w kierunku kulturalnym najczęściej spoglądali jednak w stronę Wiednia». – В книзі: *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce do 1950*. – Pod redakcją Jerzy Tomaszewskiego opracowali: J. Adelson, Teresa Prekerowa, Jerzy Tomaszewski, Piotr Wrobel. – Warszawa, Wydawnictwo naukowe PWN, 1993. – С. 260.

Пізніше, у міжвоєнний період, численні статті в періодиці доповнили окремі видання, – здебільшого каталоги виставок чи приватних колекцій. Тексти, котрі наводились у таких виданнях, а також у професійній мистецтвознавчій пресі, суттєво різнилися від художньої журналістики першими вдалими спробами онтологічного погляду на світське єврейське мистецтво. Але початково твори єврейських художників та груп митців, котрі концептуально чи ситуативно були пов'язані з єврейською темою, друкувались виключно у єврейських газетах та журналах Кракова, Львова, і, подекуди, менших міст Галичини.

Цікаво те, що появу феномену єврейського мистецтва проголосили не тільки його численні «ідейні батьки», – сіоністські лідери, для котрих мистецтво було переважно методом для оновлення самопочуття єврейської діаспори і посилення стимулом для створення «нової людини», котра здатна відбудувати власну державу. Досить чітка послідовність згадок щодо «єврейськості» тих чи інших живописних творів зустрічається також у польській художній критиці, переважно правої політичної орієнтації, котра свідомо наголошувала на існуванні суто єврейських рис в образотворчому мистецтві, – майже ніде, проте, не обумовлюючи, в чому саме ці риси полягали. Щоправда, їх переконання носили помірковано чи відверто агресивний характер, і згодом досить гармонійно сполучались з особливостями визначення «єврейськості» німецького фашизму, драматичні наслідки чого наразі добре відомі навіть неспеціалістам. Докладніше ця тема розглянута в підрозділі, присвяченому теорії єврейського мистецтва у польській періодиці 1900–1939 рр.

Серед періодичних видань, котрі протягом багатьох років освітлювали тему єврейського мистецтва у всіх його виявах, починаючи з творчості сучасних художників, слід назвати львівську газету «Хвиля» та краківську «Нову Газету»³⁰⁹. Саме цим виданням було відведено провідну роль у вибудові, систематизації та популяризації, серед іншого, основних тез на напрямків нового єврейського мистецтва.

«Хвиля»³¹⁰, інформаційна єврейська газета із сіоністично-націоналістичним забарвленням,³⁰⁹ Мовою оригіналу: «Nowy Dziennik».

³¹⁰ Докладні відомості стосовно львівської «Хвилі» опубліковані у наступних джерелах: Polski Słownik Judaistyczny. – Dzieje. Kultura. Religia. Ludzie. Tom 1. – Opracowali Zofia Borzumińska i Rafał Żebrowski. – Warszawa: Prószyński i S – ska SA, 2003. s. 295; . Alina Cała. Żydowskie periodyki i druki okazjonalne w języku polskim. Warszawa, 2005; Лентоха Барбара. «СНВІЛА» – газета львівських євреїв // Часопис «І». – № 51. – Львів, 2008. – Електронна

видавалась польською мовою у Львові, накладом 35 тис. прим., і присвячувалась політичним, суспільним та культурним питанням. Перший номер газети видано 10 січня 1919 р.; останній – № 7349 – 7 вересня 1939 р. Краківська «Нова газета» виходила щоденно, протягом 1918–1939 рр., включно з додатком «Literatura i Sztuka»³¹¹.

Серед суто єврейських часописів слід вказати важливе значення «Єврейського Альманаху», запланованого в якості щорічного видання, присвяченого культурі та мистецтву, єдиний номер котрого був виданий у Львові в 1937 р. під редакцією Германа Стахля³¹². Це була напрочуд гармонійна і вдала спроба описати культурне та мистецьке середовище Львова, що зайвий раз підтверджує той факт, що певна кількість згадок про єврейських художників Галичини міжвоєнного періоду в архіві Й. та Е. Сандель, частково наведеного в додатку, посилається саме на це видання.

Загалом напрямки мистецтвознавчої думки в єврейських часописах вказаного періоду легко систематизувати:

1. Огляди колективних виставок, в котрих експонувались твори живописців та графіків єврейського походження. Тут тема єврейського мистецтва виступала в якості однієї з найменш важливих ідей у огляді творчості професійних художників.

2. Статті, присвячені творчості єврейських художників. Тут тема національної самототожності виступала в якості цікавого елемента, часто досить значного, у загальній панорамі розвитку творчості конкретного живописця або графіка.

3. В окремих випадках важливість теми національної самототожності у мистецтві з'являлась в статтях, присвячених сучасному мистецтву, а також його місцю в контексті тієї чи іншої політичної ідеології.

3.2.3. Критики, статті котрих мали вирішальне значення для історії єврейського мистецтва. Провідним критиком і теоретиком єврейського мистецтва у столиці Західної

адреса публікації: <http://www.ji.lviv.ua/n51texts/letocha.htm> записано 10.10.2010.

³¹¹ Докладні відомості стосовно краківської «Нової газети» надруковані у виданнях: Polski Słownik Judaistyczny. – Dzieje. Kultura. Religia. Ludzie. Tom 2. – Opracowali Zofia Borzumińska i Rafał Żebrowski. – Warszawa: Prószyński i S – ska SA, 2003. – с. 241; Alina Cała. Żydowskie periodyki i druki okazjonalne w języku polskim. Warszawa, 2005. Найбільш докладний аналіз публікацій цього видання, присвячених появі, становленню і розвитку єврейського мистецтва, наведено в монографії Н. Стирної: Natasza Styra. Zrzeszenie Żydowskich Artystów Malarzy i Rzeźbiarzy w Krakowie (1931–1939). Warszawa, 2009.

³¹² Мовою оригіналу: «Almanach Żydowski»; Herman Stachel.

Галичини був Генрик (Герш) Вебер. Відомостей щодо його біографії залишилось, на жаль, небагато; проте він залишив досить велику кількість статей, присвячених творчості єврейських художників Польщі загалом і Галичини зокрема. Г. Вебер народився у 1904 р. в галичанському місті Ясло (нині Польща); загинув у 1942 р., під час війни, також в Галичині, у м. Жешуві (нині Польща). Живописець і мистецтвознавець, він протягом тривалого часу мешкав у Кракові. За часів молодості вивчав право, але, очевидно, був також студентом або вільним слухачем КАМ. Виставлявся разом з Об'єднанням художників «Одноріг»; але, на жаль, з його живописного доробку мало що збереглося до наших днів. Повідною сферою його діяльності залишалась художня критика: Г. Вебер друкувався у краківській «Новій Газеті», а також співпрацював з часописом «Cusztajer»³¹³. Докладна бібліографія публікацій Г. Вебера, присвячених єврейському мистецтву, налічує кілька десятків позицій³¹⁴.

³¹³ Henryk (Hersz) Weber. / Polski Słownik Judaistyczny. – Dzieje. Kultura. Religia. Ludzie. Tom 1. – Opracowali Zofia Borzymińska i Rafal Zebrowski. – Warszawa, 2003. – С. 779.

³¹⁴ Вибрана бібліографія Генрика Вебера: 1. H. Weber. Z wystawy w Pałacu Sztuki w Krakowie // «Nowy Dziennik». 1929. – № 334. – С. 3; H. Weber. Wystawa plastyków żydowskich // «Nowy dziennik». 1930. – № 153. 14. VI. – С. 8–9; H. Weber. Wystawa «Zwornika» // «Nowy Dziennik». 1931. – № 78. 20. III. – С. 7. ; № 79, 21. III. – С. 8–9; H. W. [Weber]. Abraham Messer [nekrolog] // «Nowy Dziennik». 1930. – № 322. 5. XII. – С. 3; H. Weber. Z pracowni Szymona Mullera // «Nowy Dziennik». 1930. – № 29. 3. II. – С. 9; H. Weber. Wystawa malarzy żydowskich w Krakowie // «Nowy Dziennik». 1930. – № 47. 21. II. – С. 7; № 48. 22. II. – С. 5–6; H. Weber. Wystawy malarzy żydowskich w Krakowie // «Nowy Dziennik». 1930. – № 153. 14. VI. – С. 8–9; № 154. 15. VI. – С. 8–9; H. Weber. Na wysepce majolikowej (W atelier Henryki Kernerówny) // «Nowy Dziennik». 1931. – № 145. 1. VI. – С. 9; H. W. [Weber]. Wystawa ceramik Henryki Kernerówny w Tarnowie // «Nowy Dziennik». 1931. – № 166. 22. VI. – С. 9; H. Weber. Wystawa malarzy żydowskich w Krakowie, op. cit. : H. Weber. Z Pałacu Sztuki // «Nowy Dziennik». 1931. – № 320. 29. XI. – С. 5; H. Weber. Wystawa Zrzeszenia Żyd. Artystów Malarzy i Rzeźbiarzy w Krakowie. – «Nowy Dziennik». 1931. – № 319. 28. XI. – С. 5–6; H. Weber. Z Pałacu Sztuki // «Nowy Dziennik». 1931. – № 320. 29. XI. – С. 5–6; H. Weber. Wystawa w Żydowskim Domu Akademickim // «Nowy Dziennik». 1932. № 123. 7. V. – С. 5–6; H. Weber. Najbliższa wystawa zrzeszenia żydowskich Malarzy // «Nowy Dziennik». 1932. – № 327. 29. XI. – С. 8; H. Weber. Z wystawy w Żydowskim Domu Akademickim // «Nowy Dziennik». 1932. – № 329. 4. XII. – С. 8–9; H. Weber. Wystawa zbiorowa Leo Schönkera // «Nowy Dziennik». 1932. – № 329. 4. XII. – С. 12; H. Weber. Z wystawy Żyd. Domu Akademickim // «Nowy Dziennik». 1932. – № 340. 15. XII. – С. 9–10; H. W. [Weber]. Z wystawy w Żyd. Domu Akademickim. Debiut młodego rzeźbiarza. Wystawa M. Szwanenfelda // «Nowy Dziennik». 1933. – № 281. 14. X. – С. 12; H. Weber. Wystawa Zrzeszenia // «Nowy Dziennik». 1933. – № 343. 15. XII; № 544. 16. XII. – С. 7; H. Weber. Z Zrzeszenia Żydowskich Artystów Malarzy i Rzeźbiarzy // «Nowy Dziennik». 1933. – № 337. 9. XII. – С. 4; H. Weber. Wystawa jubileuszowa Abrachama Neumana // «Nowy Dziennik». 1933. – № 139. 22. V; H. Weber. Z wystawy w Żydowskim Domu Akademickim. Portret i kopie Zygmunta Nadla // «Nowy Dziennik». 1933. – № 314; H. 62

У Східній Галичині протягом перших років існування газети «Хвиля» досить найдокладні публікації, присвячені становленню світського єврейського мистецтва в якості осібної дисципліни, належали перу Максиміліана Біненштока³¹⁵. Письменник, критик, перекладач, він писав польською, німецькою та їдиш, був активним проповідником та діячем сіонізму. Закінчив початкову освіту у Тарнуві, згодом вивчав право у Львові, а потім – германістику та філософію в Ягелонському університеті у Кракові. Отримав титул доктора філософії у 1904 р.; з того часу викладав у державних школах у Вадовицях, Стрії, Львові (тут уже в якості директора єврейської гімназії). М. Біненшток активно займався суспільною діяльністю, зокрема, в Освітньому єврейському товаристві «Toyn-bee-halle», в значній кількості організацій з самоврядування, серед іншого в якості члену відділу Центрального Єврейського Комітету Взаємодопомоги. Писав для польської, польсько-єврейської та німецької преси (серед іншого, для видань «Nowe Tory», «Nowy Dziennik», «Chwila»). У 1918–1919 рр. займав посаду директора в Департаменті Освіти та Культури. Після введення польських військ до Львова кілька місяців просидів в тюрмі в якості політв'язня. Коли польська влада відмовилась затвердити його на посаді директора єврейської школи у Кракові, цілковито присвятив себе сіонізму. Створив Сіоністичну партію Праці «Hitachdut» у Східній Галичині і керував нею. Двічі був обраний в якості сенатора від львівського округу на парламентських виборах у 1922 р.

Біненшток був також автором педагогічних праць, займався літературною критикою; видав книги «Das judische Element in Heines Werken» (1910); «Henrik Ibsens Kunstan – schaugen» (1913); дослідження «O wpływie niemieckim na

Weber. Grupa Krakowska w Domu Plastyków // «Nowy Dziennik». 1935. – № 60. I. III. – С. 9; H. Weber. Motywy Krakowa // «Nowy Dziennik». 1936. – № 175. 26. VI. – С. 8; H. Weber. Z wystawy w żyd. Domu Akademickim. Malarz obyczajów. Wystawa obrazów bhp. Adolfa Messera // «Nowy Dziennik». 1933. – № 311. – С. 9; H. Weber. «Wystawa zjednoczenia» // «Nowy Dziennik». 1933. – № 318. 20. XI. – С. 9 // №320. 22. XI. – С. 6 // «Sztuki Piękne», 1933. – С. 359; H. Weber. Z Wystawy w żydowskim Domu Akademickim. Portret i kopie Zygmunta Nadla // «Nowy Dziennik». 1933. № 314; H. Weber. Wystawa H. Gottliba [w salonie M. Rubnera w Krakowie] // «Nowy Dziennik». 1933. № 293. 26. X. – С. 10; H. Weber. Wystawa zjednoczenia // «Nowy Dziennik». 1934. – № 22. 22. I. – С. 9, 24 та ін.

³¹⁵ Bienenstock (Biennenstock, Bienenstok) Maksymilian (Maks, Max) Jakub. Народився у 1881 р. у Тарнуві (Східна Галичина; нині Польща), помер у 1923 р. у Львові. Короткі відомості про критика надруковано у першому томі видання . Polski Słownik Judaistyczny. – Dzieje. Kultura. Religia. Ludzie. Tom 1. – Opracowali Zofia Borzymińska i Rafal Zebrowski. – Warszawa, 2003. – С. 192.

twórczość Slowackiego uwag kilka (Schiller i Goethe)» у виданні «Sprawozdanie dyrekcji s. k. gimnazjum w Wadowicach za rok szkolny 1909 (1909). Видавав також переклади німецькою: «Nieboskiej Komedii» З. Красинського (1912), а також творів Й. Каспровича та І. Л. Переца.

Докладний перелік публікацій М. Біненштока³¹⁶, присвячених єврейському мистецтву, налічує не так багато позицій, але майже усі ці статті були програмними.

Суттєвий внесок у становлення світського єврейського мистецтва Галичини в асимільованих колах єврейства належить перу Еліезера Бика³¹⁷. Радник з економічних питань, мистецтвознавець, критик та публіцист, він народився 7 червня 1881 р. у незможній ортодоксальній єврейській родині. Закінчив гімназію, а згодом факультет права у Львові, після чого працював радником з економічних питань. Вже під час навчання розвинув енергійну суспільно-освітню діяльність в студентських колах, поєднуючи глибоку віру, вкорінену в єврейські традиції, з сердечною прив'язаністю до польської культури. Поширював ці ідеали серед єврейства протягом всього життя, пов'язуючи процес загальної освіти з польською культурою. У 1902–1903 рр. був одним з організаторів та активних діячів тих кіл, метою котрих було поширення серед єврейства польської мови та культури. Діяльність так званих «Goldmanówek» поширювалась на всю Східну Галичину і протиставлялась пропаганді націоналістичних єврейських кіл.

Е. Бик був співробітником та одним з редакторів польсько-єврейського тижневика «Jedność» (1907–1911); у повоєнні часи співпрацював з виданням для єврейської молоді «Nasza Jutrzenka», а також редагував львівські часописи, як щоденні, так і вузькоспеціальні; крім того, був постійним співробітником художнього відділу популярного видання «Wiek Nowy». Він був одним з засновників Спілки Поляків єврейського віровизнання у 1918 р., – спілки, котра діяла на території всієї Польщі, і мала на меті ідейне

протиставлення націоналістським течіям як в країні, так і за кордоном. Його внесок у питання національної самототожності в контексті історії та мистецтва висвітлено, зокрема, у доповіді «Про єврейство Галичини 1772–1868 рр. («O Żydach w Galicji w erze 1772–1868»)), а також в участі в урядовому анкетуванні 1918/19 рр., присвяченому єврейському питанню, згодом виданому окремою брошурою. Він писав про творчість насамперед тих художників, котрі вважали єврейські сюжети підставою для створення національного мистецтва, – Артура Марковича, Адольфа Біненштока, тощо, а також цікаві теоретичні статті³¹⁸.

Е. Бик помер 18 січня 1924 р. На його честь було проведено урочисту зустріч у залі львівської ратуші, а на могилі на кошти польської громадськості, попри різницю віровизнання, був встановлений пам'ятник.

Однією з найцікавіших і, на жаль, найбільш таємничих особистостей в процесі становлення єврейського мистецтва у мистецтвознавстві Східної Галичини був постійний редактор відділу мистецтва львівської газети «Хвиля» Артур Лаутербах³¹⁹. Таємниця полягає в тому, що, попри багаторічні пошуки, донині не вдалося встановити точні деталі його біографії. У польському біографічному словнику під таким прізвищем описані тільки життя та творчість відомого мистецтвознавця, теоретика й історика музики Яна Альфреда Лаутербаха (1884–1943), котрий протягом всього життя працював у варшавському художньому середовищі. На жаль, прізвище Артура Лаутербаха відсутнє у всіх відомих автору роботи біографічних енциклопедіях.

Гортаючи підшивки газети «Хвиля» міжвоєнного періоду, нескладно встановити, що саме він написав найбільшу кількість напрочуд якісних статей, присвячених творчості єврейських художників. Мистецтвознавчий рівень аналізу творів, врівноваженість стриманого та

³¹⁶ Серед публікацій М. Біненштока, присвячених єврейським художникам, такі статті: «O ekspresjonizmie i wystawie formistów we Lwowie» («Chwila» 1920. nr 492 z 30 V, s. 3–4; 493 Z 31 V); «U Artura Markowicza» («Chwila» 1921, nr 835 z. 15 V, s. 5), «Wystawa wiosenna Koła miłośn. sztuki żydowskiej» («Chwila» 1921, nr 849 z 29 V s. 3). «Z wystawy wiosennej. Prace graficzne Bruno Schulza» («Chwila» 1922. nr 1213 z 8 VII, s. 5); M. Bienenstock. Dwie wystawy // «Chwila». 1920. № 647. 4. XI. – С. 3–4; M. Bienenstock. Wystawa trzech // «Moriach». 1923. № 5. IX – X. – С. 159–160 та ін.

³¹⁷ Eleazar Byk, 1881–1924. Докладна інформація стосовно діяльності Е. Бика надрукована у однойменній статті в першому томі видання: Polski Słownik Judaistyczny. – Dzieje. Kultura. Religia. Ludzie. Tom 1. – Opracowali Zofia Borzymińska i Rafał Żebrowski. – Warszawa, 2003.

³¹⁸ Еліезер Бик: вибрана бібліографія: Е. Byk. Artur Markowicz. Żydowski świat Markowicza // «Jedność». 1912. № 6. II. – С. 4; Е. Byk. Na nowych drogach sztuki // «Wiek Nowy». 1920. № 5718. 17. VI; Е. Byk. Wystawy sztuki // «Wiek Nowy». 1921. № 6108. 11. X – С. 5; Е. Byk. Wystawa trzech // «Wiek Nowy». 1923. № 6657. 31. VIII. – С. 3; Е. Byk. Ku ewolucjonizmowi w ekspresjonizmie. Z powodu wystawy Adolfa Bienenstocka w TPSP we Lwowie // «Wiek Nowy». 1923. № 6508. 1. III. – С. 3–4; Е. Byk. Wystawa bieżąca TPSP // «Wiek Nowy». 1923. № 6685. 5. X. – С. 4.

³¹⁹ Мовою оригіналу: Artur Lauebach. Цінність його зауважень стосовно єврейського мистецтва ілюструє, зокрема, той факт, що у класичній монографії Є. Маліновського, присвяченій єврейському мистецтву Польщі, надруковано 32 посилання на статті А. Лаутербаха, проте відсутня його біографія.

об'єктивного стилю свідчить про те, що цей критик отримав блискучу вищу мистецтвознавчу освіту.

Аналіз його статей, присвячених єврейському мистецтву³²⁰, був би чудовою можливістю відтворення цілісного образу розвитку єврейського мистецтва в художньому середовищі Львова міжвоєнного періоду; власне, завдяки тільки його публікаціям можна було б докладно відтворити більшість нюансів процесу розвитку та становлення світського єврейського мистецтва як Східної, так і Західної Галичини. Зокрема, у статті «Євреї та образотворче мистецтво»³²¹, підписаній «Доктор Артур Лаутербах», були названі імена та охарактеризовані особливості більшості як відомих, так і малознаних єврейських художників Львова міжвоєнного періоду.

Серед представників асимільованої єврейської інтелігенції найцікавіші статті, присвячені єврейському мистецтву, публікував

³²⁰ Артур Лаутербах: вибрана бібліографія: 1923–1924: Wystawa Wiosenna // «Chwila». 1923. – № 6508. I. III. – С. 3–4; Salon Wiosenny // «Chwila». 1924. № 1891. – 20. VII. – С. 3; «Wystawa «Młodej Sztuki» // «Chwila». 1924. – № 2014. 24. X. – С. 7; 1927–1928: Wystawa zbiorowa Artura Klara w Pałacu Sztuki // «Chwila». 1927. – № 2982. 9. VII. – С. 6; Wystawa kartonów dekoracyjnych Henryka Munda // «Chwila». 1927. – № 3052. 17. IX. – С. 7; Wiosna w Pałacu Sztuki // «Chwila». 1927. – № 2923. 11. V. – С. 5; «Wachtel Ojciec i syn». Wystawa w TPSP we Lwowie // «Chwila». 1928. – № 3208. 25. II. – С. 7; Wystawa wiosenna. TPSP we Lwowie // «Chwila». 1928. – № 3294. 24. V. – С. 5; Wystawa wiosenna // «Chwila». 1928. – № 3301. 31. V. – С. 7; Wystawy malarskie O. Hahna i H. Strenga // «Chwila». 1928. – № 3316. 15. VI. – С. 6; Wystawa prac art. mal. Rity Oesterreicher-Hammerowej w ŻTA – L // «Chwila». 1928. – № 3462. 11. XI. – С. 9; 1929–1931: Abraham Neuman // «Chwila». 1929. – № 3853. 15. XII. – С. 10; Wśród obrazów // «Chwila». 1929. – № 3854. 16. XII; Wystawa w Żyd. Tow. Art. – Literackim. Hann, Streng, Riemer // «Chwila». 1929. – № 3866. 30. XII. – С. 9; Salon Wiosenny // «Chwila». 1930. – № 4005. 21. V. – С. 7; Wystawa obrazów Julii Ackerówny // «Chwila». 1930. – № 4172. 6. XI. – С. 14; Wystawa prac malarskich H. Langermana // «Chwila». 1930. – № 4154. 19. V. – С. 6; Sztuki piękne // «Chwila». 1931. – № 4491. 26. IX. – С. 7; 1932–1934: Wystawa zbiorowa Kunkego w TPSP // «Chwila». 1932. – № 4658. 13. III. – С. 10; Wystawa zbiorowa Malermana w TPSP we Lwowie // «Chwila». 1932. – № 4658. 13. III. – С. 10; E. Schinagel // «Chwila». 1934. – № 5660. 23. XII. – С. 14; Wystawa jesienna [członków «Steru» w TPSP] // «Chwila». 1934. – № 5599. 23. X. – С. 7; Trzy wystawy // «Chwila». 1934. – № 5362. 25. II. – С. 11; 1935–1936: Wśród lwowskich wystaw // «Chwila». 1935. – № 5951. 16. X. – С. 7; Debiut wybitnego młodego talentu żydowskiego // «Chwila». 1935. – № 5758. 2. IV. – С. 7; W świątku lwowskiej sztuki – ożywienie [dot. wystawy zbiorowej Axera w lokalu ZZAP] // «Chwila». 1935. – № 5982. 17. XI. – С. 11; Wystawa Wiosenna // «Chwila». 1935. – № 5831. 16. VI. – С. 5; «Ster» // «Chwila». 1936. – № 6307. 11. X. – С. 9; 1937–1938: Wystawa prac malarskich E. Regenboga // «Chwila». 1937. – № 6694. 9. XI. – С. 9; Wśród malarzy [wystawa LZZAP] // «Chwila». 1937. – № 6740. 28. XII. (wyd. poranne). – С. 3; Godzina wśród obrazów [wystawa LZZAP]. – «Chwila». 1938. № 7032. 1 IX (wyd. poranne). – с. 8; Wystawy we Lwowie // «Chwila». 1938. – № 7090. 17.X.11. – С. 11 (wyd. Poranne).

³²¹ Dr. Artur Lauterbach. Żydzi a sztuki plastyczne // Almanach Żydowski. Wyd. H. Stachel. – Львів, 1937. – С. 65.

Мечислав Стерлінг³²², історик мистецтва, список статей котрого перевищує 200 позицій; у текстах, присвячених єврейському мистецтву, загалом не надто численних, він окреслив найважливіші пункти в тематиці власного бачення національного мистецтва – що характерно, загалом не приділяючи цій темі спеціальної уваги. В публікаціях він користувався безліччю псевдонімів («Dr St.», «M. S.», «M. ST.», «M. St.»); окрім художньої критики, займався антикваріатом і очолював варшавський «Дім мистецтв» (1921–1939 pp.). Він народився у 1883 р. у Варшаві, в асимільованій єврейській родині; після закінчення середньої освіти отримав титул доктора філософії. Протягом 1909–1913 pp. друкувався у «Przeglądzie Krytyki Artystycznej i Literackiej», «Sfinksie», «Prawdzie» і «Tygodniu Polskim», «Widnokreğu», «Głosie Prawdy» (1928–29), «Wiadomościach Literackich» (1929–1932 pp.) та «Kurierze Porannym» (1933–1937 pp.); спорадично також в «Arkadach», «Gazecie Polskiej», «Głosie», «Kurierze Polskim», «Pionie», «Zwierciadle» та у «Neue Züricher Zeitung»; редагував видання «Sztuka i Artysta» (1924), та «Biuletyn Domu Sztuki» (1921–23 pp.), тощо. Переважну більшість його статей складають рецензії на варшавські виставки.

У 1913 р. М. Стерлінг подорожував Німеччиною, згодом Італією, де вивчав італійське мистецтво, після чого у 1913–1915 pp. написав працю, присвячену живопису італійського кватроченто, котра була видана у Варшаві у 1930 р. Протягом цього часу продовжував друкуватись у варшавській пресі. В 1921 р. М. Стерлінг виступив в якості співорганізатора спілки «Дім мистецтв» («Dom Sztuki. Hotel des Ventes»), котрий займався антикваріатом та сучасним мистецтвом, та Координував двотижневі аукціони мистецьких творів та виставки у Польському Художньому Клубі³²³.

З публікацій М. Стерлінга, присвячених сучасним напрямкам у мистецтві, слід зазначити, серед іншого, статті «Боротьба нових ідей у малярстві ХХ століття»³²⁴; «Про дадаїзм»³²⁵ та «10-

³²² Мовою оригіналу: Mieczysław Sterling. Докладна стаття, присвячена біографії М. Стерлінга, надрукована у виданні: Polski Słownik Biograficzny. – Т. 43. Kraków, Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 2007. – 440–441. До найцікавіших його статей, присвячених єврейському мистецтву, слід вказати наступні: M. Sterling. Z Zachęty Sztuk Pięknych. Obrazy Neumana // «Izraelita». 1911. № 11. 13. X. – С. 7; M. Sterling. Artyści Żydzi i społeczeństwo żydowskie // «Kur. Poranny». 1933. № 286. та ін.

³²³ Мовою оригіналу: Polski Klub Artystyczny.

³²⁴ «Walka nowych idei w malarstwie XX w.» // «Sztuki Piękne». 1925/6. № 10–12.

³²⁵ «O dadaizmie». «Głos Prawdy», 1927. № 217–19.

ліття Польщі в образотворчому мистецтві»³²⁶, тощо. В статтях відстоював точку зору, згідно котрій форма мистецького твору переважає його зміст.

М. Стерлінг цікавився діяльністю «Єврейського Товариства Поширення Образотворчого Мистецтва» (ЄТПОМ), а також творчістю художників єврейського походження, зокрема вихідців з Галичини; серед іншого, присвятив окреме дослідження творчості Л. Готтліба. На початку II Світової війни Стерлінг виїхав з Польщі разом з іншими співробітниками спілки «Dom Sztuki». Мистецтвознавець загинув за невідомих обставин у Римі, в 1945 р.

Поміж польських мистецтвознавців суттєвий внесок в процес становлення світського єврейського мистецтва Східної Галичини вніс редактор відділу культури львівської газети «Слово Польське»³²⁷, Владислав Козицький³²⁸ (1879–1936). Історик мистецтва, письменник, публіцист, професор університету Яна Казимира у Львові, він народився у галичанському місті Яцковці (нині Івано-Франківська обл.), в зубожілій шляхетській родині. Закінчив гімназію в Станіславові, у 1897 р. вивчав право на факультеті права та філософії Львівського Університету. Отримав ступінь доктора філософії за спеціалізацією «Історія мистецтва» у 1905 р., під керівництвом Яна Болож-Антоневича у 1906 р. Вже у 1901 р. розпочав співпрацю з Спілкою Реставраторів Східної Галичини³²⁹; працював в якості редактора видання Спілки «Звіти» («Sprawozdań», 1902–10); у 1912 р. його прийняли до Спілки Реставраторів, у 1910 р. до Львівського Філософського Товариства; з 1917 р. працював в Регіональній Комісії Реставраторів, для котрої написав устав.

Владислав Козицький брав активну участь у громадському житті: у студентські роки вступив до Спілки Польської Молоді³³⁰, співпрацював з виданням Спілки «Тека»; значився серед працівників Академічної бібліотеки в якості організатора літературно-художнього життя. Коли Національна Ліга створила видання «Słowo Polskie», він за кілька років увійшов до редакційного складу цієї газети. У цьому виданні після В. Вітвицького до початку I Світової війни вів розділ образотворчого мистецтва.

³²⁶ «10-lecie Polski a sztuki plastyczne» // «Sztuki Piękne». 1929. № 11–12.

³²⁷ Мовою оригіналу: «Słowo Polskie».

³²⁸ Мовою оригіналу: Władisław Kozicki. Докладна стаття, присвячена біографії В. Козицького, надрукована у виданні: Polski słownik biograficzny, t. 14. Kraków, 1968 Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wyd. PAN. – С. 613–615.

³²⁹ Мовою оригіналу: Grono Konserwatorów Galicji Wschodniej.

³³⁰ Мовою оригіналу: Związku Młodzieży Polskiej «Zet».

Після вигнання російських військ зі Львова у червні 1915 р. залишився в місті; у 1916 р. був прийнятий до місцевої групи Національної Ліги, з котрою співпрацював в якості публіциста у кількох газетах³³¹. В друкованих творах користувався псевдонімами: Andrzej Piotr Lubicz, Piotr Lubicz, Andrzej Łanowski, Viator. У 1920 р. поновив працю в редакції «Słowa Polskiego», цього разу в якості політичного редактора; протягом 1922–1927 рр. часто публікував вступні статті. Після травневого перевороту «Słowo Polskie» стало співпрацювати з урядом, і у 1927 р. Козицький залишив редакцію.

З 1920 р. В. Козицький працював в Комісії історії мистецтва Польської Академії Наук, у Спілці Істориків мистецтва, а потім – віце-директором Львівської Науково-Літературної Спілки; з 1921 р. входив до складу Наукового Товариства у Львові, а також був директором львівського відділу Спілки професійних польських літераторів.

У 1926 р. він очолив кафедру історії сучасного мистецтва в Університеті Яна Казимира у Львові в якості надзвичайного професора. Коли 1 жовтня 1933 р. кафедру було ліквідовано внаслідок реформи міністра Й. Єнджевича, В. Козицький залишився без роботи, а у 1934 р. пішов на пенсію. Помер через серцеву хворобу у Львові, у січні 1936 р.

Наукові інтереси Владислава Козицького включали творчість італійських митців епохи Ренесансу, а також провідних польських художників XIX–XX ст. Згідно публікацій, мистецтвознавець також цікавився психологією творчості, проблемами формальних інтерпретацій та особливостями національного характеру у мистецтві.

Владислав Козицький брав активну участь у художньому житті Львова; його публіцистична діяльність включала, окрім рецензій на художні виставки³³², також театральну та літературну

³³¹ Зокрема, був дописувачем у «Roku Polskim», «Tygodniku Narodowym», а також в таємнім органі «Z Chwili».

³³² Вибрана бібліографія В. Козицького, дотична до творчості єврейських художників Галичини: W. Kozicki. Ze sztuki. (wystawa prac Wachtla w TPSP we Lwowie) // «Słowo Polskie». 1914. – № 192. 9. V. – С. 2–3; W. Kozicki. Ekspresjonści lwowscy. Wystawa Trzech w TPSP // «Kurier Lwowski». 1922. – № 112. 22 V. – С. 2–3; W. Kozicki. Wystawa wiosenna // «Słowo Polskie». 1922. – № 138. 24. VI. – С. 5; W. Kozicki. Sztuka we Lwowie. Wystawa TPSP // «Słowo Polskie». 1923. – № 39. 9. II. – С. 5; W. Kozicki. Ze sztuki // «Słowo Polskie». 1925. – № 148. 1. VI. – С. 5; W. Kozicki. Salon letni [TPSP] // «Słowo Polskie» 1925. – № 200. – С. 5; W. Kozicki. Wystawa w Pałacu Sztuki // «Słowo Polskie». 1925. – № 141. 25. V. – С. 6; W. Kozicki. Wystawa w lokalu TPSP (we Lwowie) // «Słowo Polskie». 1925. – № 127. 11. V. – С. 5; W. Kozicki. Ze sztuki // «Słowo Polskie». 1926. – № 86. 28. III. – С. 5; W. Kozicki. Ze sztuki // «Słowo Polskie». 1926. – № 287. 18. X. – С. 5; W. Ko-

критику у «Dzienniku Ludowym», «Dzienniku Lwowskim», «Dzienniku Poznańskim», а також в таких часописах, як «Filomata», «Kłosy», «Krytyka», «Museion», «Nauka i Sztuka», «Pamiętnik Literacki», «Skamander», «Sygnały», «Sztuki Piękne», «Wiadomości Teatralne», «Wiadomości Literackie», «Zdrój», а також в закордонних виданнях «Moderne Illustrierte Zeitung» (1913), «Slawische Rundschau» (Прага, 1931 р.), тощо. Його мистецтвознавчі статті публікувались в загальних збірках, – наприклад, у «Ilustrowany almanach artystyczny – literacki» (Львів, 1911), «Dziesięciolecie Polski Odrodzonej» (Краків, 1918), «La Pologne politique, économique, littéraire et artistique» (Париж, 1920), «Sztuka polska» (Варшава, 1920). Окрім наукової та публіцистичної діяльності, В. Козицький також був літератором.

Художньою критикою у Східній Галичині, передусім дотичною до національного мистецтва, займалися також деякі живописці та графіки, – наприклад, Леон Вейн³³³ (1865–1920, Львів). Живописець, вишуканий графік, Вейн походив з артистичної родини: його батько був львівським фотографом, мати – піаністкою, а дядько А. Зелінський – живописцем. Леон Вейн до 1890 р. навчався у Кракові; згодом, після 1891 р., експонував свої твори на виставках краківського, а згодом львівського відділів ТПОМ. Малював портрети, оголену натуру, пейзажі; портретував типи богеми та циган; ілюстрував книги. В своїх працях часто звертався до єврейської теми («Ранок в єврейському домі», «Співбесіда», «Талмудист»). Життєві труднощі змусили його з часом зайнятись редакторською справою: він друкував критичні тексти у часописі «Wiek Nowy», а також був редактором часопису «Faun».

Цікаві статті, присвячені єврейському мистецтву, писав Соломон Бухштаб³³⁴. Глибокі статті на цю тему належали таким художникам,

як Максиміліан Фоєррінг³³⁵, Людвік Лілле³³⁶, Генрик Гліценштейн³³⁷; Вільгельм Вахтель³³⁸, Роман Левандовський³³⁹ та ін.

Загалом кількість текстів, присвячених творчості єврейських митців Галичини зокрема і Польщі загалом, надзвичайно велика. До переліку імен слід долучити також публіцистів, журналістів та мистецтвознавців, таких, як Северин Готліб, Максиміліан Аппенцеллер³⁴⁰; Генрик Готтліб; Моше Фростіг; В. Терлецький, Оскар Александрович, Еміль Брейтер³⁴¹, Антоній Холоневський³⁴²; Анієла Калас³⁴³, Цезарій Йеллента (Наполеон Гіршланд)³⁴⁴ та ін.

Спорадично статті, присвячені єврейському мистецтву, писали Генрик Узіємбло³⁴⁵; Антоній

³³⁵ M. Feuerring. Wystawa Leona Dołżyckiego, Magdaleny Gross, Maksymiliana Feueringa. Warszawa, IPS, 1934. С. 4.

³³⁶ Бібліографія цього художника не стільки значна за обсягом, скільки дуже вагома. Серед багатьох інших слід зазначити статтю: Ludwik Lille. «Wypowiedź [w:] Wystawa zbiorowa Ludwika Lille, Stanisława Roman Lewandowskiego, Zygmunta Radnickiego. – Katalog wystawy TPSP we Lwowie. 1922

³³⁷ Мовою оригіналу: Henryk Glicenstein. Зокрема, йдеться про статтю: H. Glicenstein («Hirszenberg – jakim był. (wspomnienia H. Glicensteina)» // «Chwila». 1926. № 2531. z. 4. IV. – с. 8

³³⁸ W. Wachtel. Garść wspomnień // «Chwila». 1925. № 2180. z. 10. IV. – С. 9

³³⁹ Роки життя: 1859–1940. Вибрана бібліографія: Stanisław Roman Lewandowski. Riechel R // «Tygodnik ilustrowany». 1908, № 1 (294); Stanisław Roman Lewandowski. Salome. Świat. 1908 (5) 7; 1911, № 1 (7); «Tygodnik ilustrowany». – 1906. № 2 (992); 1908. № 1 (289)

³⁴⁰ Appenzeller Maksymilian. Z powodu wystaw sztuki żydowskiej we Lwowie та «Sztuka żydowska». 1928. Chwila. № 3475. z. 24. 11. – С. 12 та № 3496. 15. XII. – С. 12.

³⁴¹ Мовою оригіналу: Emil Breiter (1886–1943). Вибрані публікації: E. Breiter. Hirschenberg (artysta malarz) // «Israelita». – 1906. № 17. – 04. 06. – С. 200; E. Breiter. Młody Spinoza S. Hirszenberga // «Israelita». – 1907. № 13. – 29. 03. – С. 150.

³⁴² Роки життя: 1872–1924. Публікації А. Холоневського. Malarz ghetta. Artur Markowicz // «Świat». 1908. – № 25. 20. VI. – С. 7; Stosław (A. Chołoniewski). W pracowni Artura Markowicza // «Świat». 1910. – № 4. 22. I. – С. 4; A. Chołoniewski. Nasi artyści. A. Neuman // «Świat». 1911. – № 34. 26. VII. – С. 4.

³⁴³ Aniella Kallas (псевд. Jułiusz Piasecki., справжнє ім'я Анієла Комгутова (1868–1942?). Вибрані публікації, присвячені єврейському мистецтву: A. Kallas. Artur Markowicz // «Wiek Nowy». 1928. № 8099. 22. VI. – С. 5–6; A. Kallas. Wystawa obrazów Erno Erba // «Wiek Nowy». 1926. № 7565. 11. IX. – С. 5.

³⁴⁴ Псевдоніми «Ару», «Euzebiusz», «Florestan», «Orestes», «Orpion», «Robon Dion», «Jan Zarycz», «Alastor» та «С. Ј», 1861–1935. Вибрана бібліографія, дотична до єврейського мистецтва: C. Jellenta. Herezje malarskie // «Przegląd Tygodniowy». 1899. № 50. – С. 550–558; C. Jellenta. Galeria ostatnich dni. Kraków. 1897. «Przegląd Tygodniowy» (?). – С. 20, 260; C. Jellenta. Ze sztuki: obrazy Hirszenberga w Salonie Krywulwa w Warszawie // «Izraelita». 1902. № 4, 24. – С. 4.

³⁴⁵ Henryk Uziembło. Bł. P. Szymon Frommer // «Krakowski Miesięcznik Artystyczny». 1911. № 9. z. 1. 11. – С. 102–103.

zicki. Ze sztuki // «Słowo Polskie». 1927. – № 268. 23. IX. – С. 5; W. Kozicki. Ze sztuki // «Słowo Polskie». 1927. – № 311. 4. XI. – С. 5; W. Kozicki. Ze sztuki // «Słowo Polskie». 1927. – № 137. 20. V. – С. 5; W. Kozicki. Z Salonu Wiosennego // «Słowo Polskie». – 1930. № 141. 26. V. – С. 7; W. Kozicki. Z salonu Wiosennego // «Słowo Polskie». 1931. – № 155. 8. VI. – С. 6; W. Kozicki. Wystawa obrazów Henryka Langermana // «Słowo Polskie». 1932. – № 114. 26. X. – С. 6.

³³³ Мовою оригіналу: Leon Wein. Скорочена версія біографії художника українською мовою надрукована у виданні: Глембоцька Г. Л., Сусак В. Образи зниклого світу: євреї східної Галичини (середина XIX – перша третина XX століття). – Каталог виставки. – Львів, 2003.

³³⁴ Серед іншого, С. Бухштаб писав про творчість «художника єврейської теми» Вільгельма Вахтеля (S. D. Buchstab. W. Wachtel // «Wschód». 1906. № 21. z. 23 V, с. 2–3) а також огляди виставок («Z wystawy sztuk pięknych we Lwowie» // «Wschód». 1904. № 44. z. XI. С. 3).

Гавінський³⁴⁶, Густав Черницький³⁴⁷; Ю. Кіліан-Станіславська, М. Кубішина³⁴⁸ та багато інших діячів як польської, так і єврейської культури першої третини ХХ століття.

Біографії всіх інших критиків, котрі подекуди писали про виставки єврейських художників, становлять тему для осібно дослідження. В даному підрозділі згадано імена тих діячів культури, для котрих тема єврейського мистецтва була частиною загальної ідеологічної програми, заради котрої вони працювали, або постійним приводом для переосмислення на сторінках преси протягом значного відтинку часу.

Як у розрізаних, так і у «циклічних» матеріалах думка дослідників, котрі займались єврейським мистецтвом, скерована у напрямках, визначених українськими та польськими колегами.

Публіцистів та ідеологів цікавила роль мистецтва у посиленні та популяризації оновленої самосвідомості пригнобленого народу, а також здатність мистецтва вдихати надію на оновлення та повернення власної землі у спільноту, котра за кілька століть звикла почуватись «національною меншиною» в чужих, часто вороже налаштованих державах. Статті сіоністів, присвячені єврейському мистецтву, дихають відчайдушною вірою у те, що єврейське мистецтво мусить донести ці цілковито конструктивні наміри до найширшого кола глядачів. Відповідно, можна зробити висновок, що для ідеологів сіонізму чи просвітництва єврейське мистецтво відіграло ту ж роль, котра була відведена протягом кількох століть всьому європейському образотворчому мистецтву (котре переважно пропагувало християнство): а саме роль популяризатора певної, в даному випадку сіоністської, ідеології. Для цієї групи критиків єврейськими художниками були саме ті митці, котрі ілюстрували ці ідеї, й у них не виникало питань з приводу того, чи існує єврейське мистецтво: з їх точки зору, це мистецтво не тільки існувало, але й непогано виконувало свої численні просвітницькі та популяризаторські функції, поступово наvertsаючи деморалізоване єврейство до власної релігії, також національної ідеї, сіонізму, – тобто повертаючи народу бажану, тоді розмиту асиміляцією, самототожність.

³⁴⁶ Antoni Gawiński. Z Towarzystwa Żachęty Sztuk Pięknych. Obrazy Neumana // «Sfinks». 1911. № 47. z. 13. 10. – С. 7.

³⁴⁷ Gustaw Czernicki. Z krainy piękna // «Biesiada Literacka». 1893. № 22. – С. 342

³⁴⁸ Мовою оригіналу імена згаданих тут мистецтвознавців: Stanisław Roman Lewandowski, Solomon Buchstab, Seweryn Gotlib, Henryk Gotlib, Mojżesz Frostig, Oskar Aleksandrowicz, W. Terlecki, A. Chołoniewski, Cezarij Jellenta (Napoleon Girszland), Henryk Uziębło, Antoni Gawiński, Gustaw Czernicki, J. Kilian-Stanisławska, M. Kubiszyna-Majerska.

Мистецтвознавці, іноді навіть єврейські, сумнівались чи (радіше у не-єврейському середовищі, як видно з наведеної нижче статті М. Голубця) заперечували можливість створення національної мистецької школи завдяки наслідуванню «етнографічної» єврейської теми. Їх цікавили стилістичні особливості, що могли поєднувати твори різних, часто незнайомих між собою митців, котрі отримували досить різну за якістю освіту (адже випускник КАМ знав менше, аніж його товариш, котрий потому навчався у Мюнхені чи Парижі) і повертались до Львова з новими художніми переконаннями. В цьому сенсі допоміжним стилем був експресіонізм чи ті пошуки нової мови в мистецтві, котрі об'єднували арт-групи на зразок «Артесу» чи «Ster».

Нарешті, ті єврейські критики, котрі отримували професійну мистецтвознавчу освіту і часто більш охоче співпрацювали радше з польськими мистецтвознавчими виданнями, аніж з єврейською пресою, намагались уникати можливості акцентувати єврейське походження митців чи єврейські мотиви у їх творчості, вважаючи це у міжвоєнний період некоректним натяком на згоду з відповідними ідеологічними процесами, котрі відбувались у Німеччині і докладно освітлювались також і єврейською пресою Галичини. Їх цікавив аналіз особливостей творчості тих чи інших митців з точки зору програмних переконань та формального аналізу зображень згідно нормам тогочасного академічного мистецтвознавства. Вони унаочнювали ту точку зору, котру сучасні мистецтвознавці, – спеціалісти з історії єврейського мистецтва, формулюють в якості наступного парадоксу: «єврейські художники є, але єврейського мистецтва не існує»³⁴⁹.

Ця остання точка зору суперечила як переконанням деяких їх польських колег, так і намірам ідеологів сіонізму, котрі ставились до образотворчого мистецтва як до дисципліни цілковито практичної, котра виконує важливі соціальні функції у програмі оновлення самосвідомості східноєвропейського єврейства. Про це докладніше оповідається нижче.

3.3. Види публікацій, присвячених світському єврейському мистецтву.

Кількість, а також, що суттєво, концептуальна спрямованість мистецької критики у питанні становлення єврейського мистецтва в українських, польських та єврейських виданнях вказаного періоду суттєво різнилась. Особливості

³⁴⁹ Цитата з особистої бесіди з ізраїльським дослідником єврейського мистецтва Григорієм Казовським.

цих відмінностей розглянуто у наступних параграфах.

3.3.1. Рефлексії української критики щодо теорії єврейського мистецтва.

З усіх українських мистецтвознавців питання точності визначення «єврейського мистецтва» на сторінках преси намагався осмислити тільки М. Голубець³⁵⁰. Стаття під заголовком «Жидівське мистецтво» починається з постановки проблеми стосовно того, що це за явище:

«Жидівське мистецтво... Історія, якої уважливість не пройшла байдуже навіть попри діточо наївні спроби полудиких племен обох континентів, не знає такого очеркнення. Ніхто з дослідників не відкрив іще тієї країни, не описав її почви, рослин і підсоня»³⁵¹. Кілька наступних абзаців дещо нагадують стислий переказ статті, присвяченій єврейському мистецтву, виданої російською «Єврейською енциклопедією»: це огляд біблійних згадок стосовно тих чи інших мистецьких творів, згідно котрому можна зробити традиційний висновок стосовно того, що єврейське мистецтво – явище насамперед релігійне і складається виключно з творів декоративно-ужиткового мистецтва суто церемоніального призначення. Згадуючи потому провідних єврейських художників тогочасної Європи, – голландця Йосефа Ізраельса, іспанця

Ігнаціо Цульоага, французького імпресіоніста К. Піссаро, німецького модерніста Макса Лібермана та громадянина Російської Імперії Марка Антокольського, – український критик приступає до ближчих сучасників, а саме єврейських художників Польщі. Його перелік закінчується типовим для того часу зауваженням, згідно котрому твори наведених митців репрезентують насамперед польське мистецтво:

«Розбужена національна свідомість Жидів зголошує свої слушні претензії до цілого ряду більших та менших артистів, як різьбар Ганно, відзначений в паризькому салоні «почесною медаллю», Генрі Леві, котрому французьке правительтво поручило декорацію одної зі стін Пантеону, ілюстратор Лілієн, та малярі в роді Марковича, Вахтля, Піліховського, Готтліба і других, що досі з успіхом працювали для добра і слави польського мистецтва»³⁵². Проблема «розчиненості» єврейського мистецтва в інших культурах з точки хору мистецтвознавця пояснюється як особливістю національного єврейського характеру, так і, – це зауваження звучить більш справедливо, – «зовнішніми умовами їх життя»³⁵³.

Характеристики особливостей творчості сучасних єврейських митців у виконанні українського мистецтвознавця звучить так: «... виставка єврейського мистецтва, результат зусилля – наймолодших в народі, тих, що хочуть жити і вірити в індивідуальність того життя. [...] шукають вичути незраджені іще, «ширшому загалови» потенції, повертаючи до джерел свого національного «я» жидовства. На перший погляд і не різниться вона від звичайних в наших часах «сальонів» нічим. [...] не з'ясовують її виїмковості так само і жидівські жанри відомих уже «малярів на жидівські теми» як Маркович, Гіршенберг, Вахтель та наспіваючий за старими молодий Менкес. Не чинить виставку жидівською і той притишений стогін жалю і огірчення падаймаючийся з картин ілюструючих післяпогромові настрої. [...] Підчеркнений тут і там етнографічний елемент не дає чистої своєю свіжістю синтези навіть там, де це було очевидним наміром артистів, – в декоративних й архітектонічних реконструкціях Авіна, Шпербера і Флека. Усе тут таке ж як і в Європі, таке ж як у Арійців, які вчили Жидів, для яких творили вони речі прекрасні»³⁵⁴.

На чому в даному випадку ґрунтується скептицизм українського мистецтвознавця?

³⁵² Там само.

³⁵³ Там само.

³⁵⁴ Там само.

³⁵⁰ Микола Голубець (Львів, 1891 – Львів, 1942), історик, архівіст, мистецтвознавець, письменник, публіцист. Закінчив філософський факультет львівського університету ім. Яна Казимира. Під час I Світової війни служив в Легіоні січових стрільців, з 1918 р. командував УГА. У міжвоєнний період займався виключно науковою, літературною та культурною діяльністю, був дописувачем більшості значущих львівських видань, присвячених літературі та образотворчому мистецтву; входив до складу Комісії Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові; виступів в якості одного із співорганізаторів АНУМ. З вересня 1939 р. працював у Львівському міському архіві; на початку війни заснував львівський літературно-мистецький клуб. Його можна вважати не тільки публіцистом та теоретиком, але й ідеологом в галузі літератури та мистецтва, чий внесок в дослідження, аналіз та розвиток історико-культурних та мистецьких процесів української історії Галичини можна вважати надзвичайним. Численні публікації М. Голубця, – більше від 1500 статей, 84 книг та брошур, – були описані в окремому виданні. Загальні відомості про М. Голубця, серед іншого, наведено у наступних статтях: Герасимова Г. П. Голубець Микола. Енциклопедія історії України. Т. 2. Київ, 2005. с. 148–149; Качкан В. А. З етнокультурного поля Миколи Голубця // Українська періодика: історія та сучасність. Доповіді та повідомлення третьої Всеукраїнської науково – теоретичної конференції 22–23 грудня 1995. Львів, НАН України, Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника, Науково – дослідний центр періодики, 1995. – С. 214–217; Костюк С., Стефанишин Т. Микола Голубець (1891–1942). Бібліографічний покажчик. Львів, 2005. – 150 с., та ін.

³⁵¹ Голубець М. Жидівське мистецтво // Громадська думка. 30 січня 1920 р. – С. 2–3; «Chwila». 31 stycznia. 1920 № 376 – С. 5.

Його сумніви можна зрозуміти і так: сюжет, підпорядкований певній, наприклад – єврейській темі, – не є підставою для того, щоб позначені ним твори вважались прикладом самостійної мистецької течії. Натомість стилістичні особливості, котрі, на думку мистецтвознавця, могли б скласти таку відмінність, на жаль, розмиті через те, що художня освіта єврейських митців отримана у навчальних закладах інших національних шкіл. Заперечуючи існування єврейського мистецтва в якості слідування певному сюжету, і не вбачаючи стилістичної єдності у творах єврейських художників, мистецтвознавець натомість, як більшість дослідників цієї теми, в тому числі пізніших часів, звертається за допомогою до помітних дисциплін, стверджуючи вже у 1920 р. міждисциплінарне значення цієї теми, принаймні з точки зору української теорії мистецтва, а саме звертає увагу на психологічну особливість ставлення до власної творчості, котра єднає єврейських митців:

«Але чи ж можна назвати арійською цю пристрасну горячковість, з якою перебігає від форми до форми, від виразу до виразу Меркель? Чи є в Європі другий артист, якого кожен черговий образ відбігав би так далеко від свого попередника?» Це зауваження повертає читача до того уявлення про єврейське мистецтво, котре пізніше вкорінилось в польському мистецтвознавстві: як про мистецтво «гарячкове», і, відповідно, непослідовне; експресивне. Проте йшлося також про інші, тонші зауваження, – чи тільки натяки на них: «[...] хто з артистів усіх народів, що розчитувалися в Біблії й ілюстрували її на всі лади, зрозумів її так, як зрозумів її Лілієн?»³⁵⁵

Крім цього цілком симптоматичного узагальнення, прогнози стосовно єврейського мистецтва у 1920 р., з точки зору М. Голубця, не полягали в чомусь конкретному, – заперечуючи існування проголошеного самими художниками існування єврейського мистецтва в сучасності в якості осібного явища, він пропонував зачекати подальшого розвитку подій:

«Все те, як сказано, вартості негативні, елементи руйнівні, але щоби виявити себе, треба знищити і убити в собі те, що крізь шкіру дісталось до нашого нутра ззовні, з атмосфери. А власне Жиди, які протягом тисячоліть були носителями чужих душ, прокинувшись на наших очах до свідомого себе життя, руйнують тепер без милосердя усе те, що викривило їм їх власну

душу і заставило бути віртуозними виконавцями чужих пісень. Одні руйнують, другі оглядаються за традицією, а треті шукають нових доріг, але всі разом працюють зі семітською упрямістю в надії, що «Жидівське мистецтво, донедавна іще фраза без змісту», стане чимсь определено позитивним, живим і животворним»³⁵⁶.

Оригінал цієї статті був надрукований на сторінках «Громадської думки», а згодом в польському перекладі – на шпальтах єврейської «Хвилі»³⁵⁷. Власне, цю публікацію можна вважати не тільки програмною, але й єдиною в цій області в галузі української арт-критики: всі подальші публікації української арт-критики міжвоєнного періоду (тут слід зауважити, що відомості стосовно реакції українських мистецтвознавців від початку ХХ століття до початку I Світової війни у авторки роботи відсутні), присвячені єврейському мистецтву, торкались тільки творів поодиноких художників в контексті персональних чи групових виставок.

Пізніше, на початку 1930-х років, точка зору українських арт-критиків на творчість єврейських художників мало в чому різнилась від сприйняття їх польських колег, відрізняючись радше стилістикою, аніж сенсом статей. З іншого боку, саме нечисленні українські критики навіть у найменших за обсягом оглядах виставок намагались сформулювати узагальнення, котрі дозволили б визначити єврейське мистецтво в якості осібного явища. Так, В. Ласовський в часописі АНУМ'у «Мистецтво – L'Art», описуючи львівські виставки, наступним чином визначає творчість саме єврейських художників:

«У цьому ж музею бачили ми виставу Мане-Каца, типового жидівського маляр-деструктивіста, що виявляє риси сучасного жидівського експресіонізму з типовим символістичним романтизмом. Його малярство розвинене на чистому малярському темпераменті не показує найменших змагань до упорядкованого сприймання природи і часто відпихає нас своєю брутальною безпосередністю та шерсткістю брудної фактури; але це власне й творить силу цього малярства і його оригінальність. [...] Весняний салон Польського Товариства Прихильників Мистецтва, відритий в маю на площі Східних Торгів, зібрав поважну кількість праць. [...] Та нас цікавить лиш малярство зріле і безпретенціональне. Його мало, але воно є. На одно з перших місць вибивається там міцний талант Фойрінга, що дав повні розмаху полотна. [...] Кількох «Артесівців», яких малюнки

³⁵⁵ Голубець М. Жидівське мистецтво // Громадська думка. 30 січня 1920 р. – С. 2–3; «Chwila». 31 stycznia. 1920 № 376 – С. 5.

³⁵⁶ Там само.

³⁵⁷ Там само.

завішено в бічних залах, вносять на виставку велике оживлення своїми конструктивістичними й надреальними малюнками. Речі Гана, Рімера й Яніша – це хоч може й надто лябораторні, але доцільно і з талантом скомпоновані. [...] На окружній виставці мініатур Артура Шика ми мали змогу оглянути майстерні роботи цього мистця, які усеж нас не задовольняли з огляду на відсутність сучасної інтерпретації. [...] Виставка Абердама у Промисловому Музею покривається з тим, що ми писали про Мане-Каца. Виставка 150 рисунків, гвашів, і графік в саях Польського Т-ва Прихильників Мистецтва давала цим разом огляд рисунків, гвашів і дереворитів цієї передової львівської групи лівих мистців. Постійність і впертість, з якою вони боронять позицій свого мистецтва, майже зовсім відчужені від громадянства, гідна справді подиву! Цілий ряд речей таких мистців як Ган, Лілле, Сельська, Тирович, Войцеховський, Штрент, Яніш і наш Ковжун свідчить про живий рух у цій групі експериментаторів у новому мистецтві. Надреалізм панує там всевладно і може власне через те й мучить ця виставка навіть досвідченого глядача і його очі спочивають приємно на зовсім відмінних своїм стилем і виконанням графічних композиціях Ковжуна і Тировіча»³⁵⁸.

Суто індивідуальні особливості тексту, – наприклад, близького знайомства і певної симпатії автора до артесівців, статті деяких з котрих надруковані на сусідніх сторінках видання, і навіть незацікавленому читачу очевидні пошуки відмінностей творів єврейських митців, оригінальність творів котрих в тій чи іншій мірі полягає в «сучасному жидівському експресіонізмі з типовим символістичним романтизмом». Впевненість в тому, що характерною рисою єврейського мистецтва є насамперед експресія, властива також сучасним дослідникам, що доводить, наприклад, виставка «Експресіонізм в польській графіці»³⁵⁹, каталог котрої приблизно на 50% складається з творів саме єврейських митців.

Володимир Ласовський, другий після М. Голубця український арт-критик, котрий намагався в публічному просторі проаналізувати особливості єврейського мистецтва, написав щонайменше ще одну блискучу рецензію на творчість Отто Гана, але вже задовго після смерті художника, у приватному листуванні, датованому лютим 1970 р.:

³⁵⁸ Ласовський В. Львівські мистецькі виставки // Мистецтво. Орган асоціації незалежних українських мистців. Літо – осінь 1932. Зошит II – III. Річник I. – С. 64. Біографії згаданих художників наведено у додатку.

³⁵⁹ Ekspresjonizm w grafice polskiej. Katalog wystawy. Red. J. Malinowski. Kraków, 1976.

«Відносно охарактеризування останнього періоду творчості Гана, можу в загальному сказати, що він був дуже цікавий і не такий еклектичний як у попередніх стадіях своїх формальних шукань. Експериментування в кубістичній та сюрреалістичній манері залишили в нього доволі брудну палітру. Він послуговувався здебільшого земляними фарбами (охра, сієна, умбра), чорною та білою він ламав ці кольори, рідко змішуючи їх з кадміюмом, киноваром чи групою синіх. Чисті, неземляного походження кольори вживав переважно у чистому виді дуже ощадно. Остатньо перейшов він на чисто експресіоністичні позиції з майже непомітними впливами кубістичного забудовування площі і дуже дискретним акцентуванням програмового сюрреалізму. Трактують свої сюжети (коні, начиння, людські постаті) Ган вирішував здебільшого фрагментарно, зн. Закомпоновував площу деталями сюжету, так, наче б бажаючи його в якійсь мірі «відпредметовити», децентралізував композицію динамічними, під певними кутами акцентованими лініями, вимінаючи горизонтальних, статичних ліній. Орудуючи підкресленими контрастуваннями кутних і округлих форм, він нагадував пройдену кубістичну дисципліну компонування. В останньому періоді, а радше в останніх днях своєї творчості досягав Ган значної виразовості, сугестивності творива, розв'язуючи для динаміки вислову, його щирої емоційності всі дотеперішні затіснення та доктринальні зумовлення. Хочу власне сказати, що останні його твори переконували і хвилювали своєю щирістю та правдивістю. Всі вони були заложені монументально і підказували думку про перерішення їх у мозаїковій чи темперовій техніці на широких стінних площах. Ці зауваження стосуються до останніх десяти чи двадцяти полотен, що над ними мистець працював перед своєю трагічною смертю. [...] Дуже цікавився українським народним примітивом у кахлях, килимах, дитячих іграшках, а також розписом кераміки. Ці зацікавлення віддзеркалилися у його останніх творах. Це згрубша все те, що можу Вам сказати про Гана, мистця, що жорстока смерть перервала його творчий шлях в моменті, коли він став на нього, щоби крокувати впевнено і послідовно виявляючи те, що хотів і вмів сказати»³⁶⁰.

³⁶⁰ Художник та мистецтвознавець Володимир Ласовський пережив війну у Львові; саме завдяки йому стали відомі обставини останніх років життя Отто Гана, надзвичайно обдарованого художника з групи «Артес», чий творчий спадок загинув у 1943 р. В. Ласовський згодом емігрував до США, до Нью-Йорка, звідки у приватному листуванні з мистецтвознавцем П. Лукашевичем описав певні події, дотичні не тільки о творчості, але й до долі Отто Гана, на

Таким чином, можна зробити висновок, що основні переконання української арт-критики цього періоду, присвячені питанню єврейського мистецтва, обумовлювались особливостями інтелектуального процесу насамперед польської арт-критики, котра уважно дослухалась до маніфестів єврейських митців і прискіпливо розглядала їх виставки, проте робила власні, іноді цілком несподівані висновки та узагальнення, як видно з тексту М. Голубця. Стосовно текстів про єврейське мистецтво, написаних українськими художниками – з наведеного листа можна зробити висновок, що в особистому спілкуванні ці люди не надто переймались етнічним походженням друзів, цікавлячись насамперед їх мистецтвом.

3.3.2. Рефлексії польської критики щодо єврейського мистецтва

Значно більша кількість публікацій, присвячених єврейському мистецтву з боку польської арт-критики, не в останню чергу пояснюється більшими можливостями цього середовища, – значної кількості культурологічних та мистецьких часописів, добре освічених критиків, а також наявності бурхливого виставкового життя, організованого польськими інституціями, наведеними у попередньому розділі, котрі зацікавувались повноцінним перебігом сучасного арт-процесу.

Обрати ключові публікації з надміру матеріалу складно, – всі статті, в котрих надруковано узагальнення стосовно єврейського

мистецтва, в однаковій мірі цікаві та важливі. Згадані у попередньому підрозділі А. Холоневський, Е. Брейтер, Г. Черніцький, А. Гавінський, Г. Струве, Г. Узіємбло, С. Левандовський, В. Козицький та інші досить часто на прикладі конкретної виставки певного художника намагались розглянути процес розвитку єврейського мистецтва в цілому, включно з дотичними до нього процесами. Не в останню чергу польська арт-критика цікавилась цим питанням тому, що вважала за потрібне вважати єврейське мистецтво інноваційною течією у польському мистецтві.

Крім того, тема національної ідентичності у мистецтві завжди цікавила насамперед тих мистецтвознавців, котрі були зацікавлені і онтологічному огляді художніх процесів в сучасній Польщі в якості фрагменту світового художнього процесу.

Слід зазначити, що тема національної самосвідомості у мистецтві цікавила ряд досить впливових особистостей в різних художніх середовищах Польщі протягом 1900–1939 рр. і без жодного зв'язку з єврейською темою чи єврейським мистецтвом: саме в цей період ця тема була актуальним «внутрішнім» питанням, важливим для представників інтелектуальної еліти країни.

Посмертно широко відомий діяч польської культури, К. К. Норвід³⁶¹, висловлюючись на цю тему, ще в середині XIX ст. зазначав: «Художника без традиції власної вітчизни, без музеїв, тобто без загальної традиції доля тягне куди заманеться». Проте він поділяв традиційну точку зору, згідно котрій національним вважалось насамперед декоративно-ужиткове мистецтво, доводячи: «Тільки через гармонію традиційної праці народу відбувається той діалог, та розмова народної думки з думкою суспільства. Наслідки цієї розмови – в гармонійних мистецтвах,

жаль, типової для більшості єврейських митців Львова: «За час німецької окупації Отто часто приходив до мене. Він був постійно голодний і я помагав йому провіянтами наскільки міг. Проте одного дня Отто не прийшов до мене. Не приходив і в наступні дні і я довідався, не пригадаю собі якою дорогою, що він вискочив з транспорту, коли його везли німці, правдоподібно до концтабору, і його конвоїри важко поранили стріляючи з поїзду. Важко ранений він доволіся до передмістя Львова і тут помер. [...] Своїх образів Отто не давав мені під опіку і нічого з того, що вон залишив у своїй мешканні я не міг забрати, тому, що після виведення його і родини (тата і сестри) німцями на страту, мешкання було ними опечатане і очевидно не було думки, щоби туди дістатися. Врешті тікаючи зі Львова перед подступаючим фронтом я мав такі умовини втечі, що не мав змоги не те що кілька своїх образів взяти зі собою, але залишив майже всі репродукції своїх праць, так, що на еміграції я опинився малярем без минулого. [...] Як людина і як товариш Ган був неперевершений. Характеризувала його якась інфантильна наївність, щирість, але і життєва безпорадність. Бував у мене майже кожного дня і ми обдискутовували мої образи. Потім в порядку куртуазії я мусив бодай на декілька хвилин зайти до нього, щоби зчерги обговорити такі чи інакші зміни, що їх впровадив в свій остатній образ. Багато читав і з ним було мені приємно дискутувати часом цілими годинами на теми останніх мистецьких новин в Парижі». – Ласовський Володимир. Лист до Пйотра Лукашевича, датований 29 лютого 1970 року // Приватний архів П. Лукашевича, Вроцлав.

³⁶¹ Кипріян Каміл Норвід (Cyprian Kamil Norwid, 1821–1883) – польський письменник, поет, мислитель, художник. Походив з шляхетської родини. Все життя провів в бідності і не зазнав визнання. Помер у благодійницькому будинку для поляків в Парижі. Його творчість «виявив» у 1904 р. відомий польський естет – критик Зенон Пжесмицький («Міріам»). Творчість Норвида збіглась з двома періодами у польському суспільному житті: до повстання 1863 р., коли панувала ідеологія шляхетського романтизму та месіанізму, та періодом після повстання, часом розвитку буржуазії та зміни романтичних переконань позитивістськими. У творах Норвида відобразились протиріччя цієї епохи, внутрішня опозиція інтелігента, страх перед масовими заворушеннями, тощо. Був самовідданим католиком, представником так званої «аристократії духу». Його «Філософія праці» передвікала пізніший розвиток «народності» у мистецтві. Більшість творів Норвида видано після його смерті, у 1912 р. в 4 томах // «Литературная энциклопедия». В 11 т. ; М. : 1929–1939. – електронна адреса публікації: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_literature/3395/Норвид

ужитковому мистецтві, ремеслах та сільському господарстві становить національне здоров'я, складає наявність нормального побуту». Згодом його зацікавила роль національних мотивів у світському мистецтві: «Національний художник організує уяву, як, наприклад, політик організує силу війська»³⁶². Його твори були перевидані у 1912 р., саме тоді, коли питання національного мистецтва так хвилювали польське суспільство, і ці думки не могли не вплинути на напрямок мистецької критики початку ХХ ст.

Серед тих, кому належать найцікавіші публікації на цю тему, а також на тему ролі та значення освіченої художньої критики для становлення нових напрямків у мистецтві, слід згадати, наприклад, С. І. Віткевича³⁶³, крім всього, приятеля та кореспондента Б. Шульца, автора суто мистецтвознавчих публікацій, в тому числі

³⁶² K. Norwid. «W kwestii losu artystów polskich»; Promethidion. Прочитовано у виданні «Rzeczy Piękne». 1918. № 1. С. 7; № 2, С. 36 («Luźne kartki»); «O sztuce (dla Polaków)». PW. T. IV. – С. 230.

³⁶³ Станіслав Ігнацій Віткевич (Stanisław Witkiewicz, псевдонім Віткацій; народився у 1885 р. у Варшаві, помер у 1939 у м. Великі Озера, нині Рівненської області). Польський письменник, художник та філософ. Син відомого художника, письменника, художнього критика Станіслава Віткевича (1851–1915). Отримав чудову домашню освіту, – спочатку в Варшаві, потім у Закопане, де з 1890 р. мешкала його родина. Піс в оточенні богеми та інтелігенції; атестат зрілості отримав у Львові, де склав екзамени екстерном у 1903 р. Самостійно вступив у 1905 до Краківської Академії мистецтв, де навчався в майстернях Яна Станіславського та Іосифа Мехоффера. Після навчання у Кракові повернувся у Закопане. Під час I Світової війни воював; про цей період його життя мало що відомо, окрім того, що він відвідував офіцерську школу в брав участь в боях на території Білорусі та України. Через поранення був евакуйований до Москви, де опинився під час Жовтневої революції; щоб заробити, малював портрети. З трудом повернувся до Закопане тільки у 1918 р. Ці події багато в чому визначили його світогляд та долю. У 1925 р. пережив переоцінку цінностей, в т. ч. Власної творчості; відмовився від свого формістського живопису, зосередившись виключно на портретах у техніці пастелі, а також на філософських питаннях теорії мистецтва, зокрема, на пошуках «чистої форми», котру протиставляв натуралізму. Саме у 1925 р. вперше скористався псевдонімом «Віткацій». У 1930-і рр. Експериментував з методами розширення свідомості. Протягом останніх 15 років свого життя надзвичайно багато працював. Його ім'я та його авангардну роль у розвитку культури співвідносять з Францом Кафкою, Бруно Шульцом та Вітольдом Гомбровичем. Вчинив самогубство у вересні 1939 р., під враженням подвійної окупації Польщі фашистськими та сталінськими військами. Тим не менше, місце поховання художника невідоме; тривалий час існувала гіпотеза щодо того, що він містифікував оточення, повернувшись до Польщі і, за допомогою приятельки Чеслави Окнінської (Czesława Oknińska) жив під іншим іменем в у Лодзі, де помер у 1968 р. Творчість Віткація класифікують в якості експресіонізму, наближеного до сюрреалізму; його твори передвіщають появу театру абсурду. Твори Станіслава Ігнація Віткевича перекладено на більшість світових мов; існують численні переклади російською та українською. Його творчість вплинула на творчість більшість провідних дослідників та представників польського авангарду.

дотичних до даної теми, – «Живопис та критика у нас», «Ще про критику»³⁶⁴ та ін., а також безлічі цікавих афоризмів, котрий, зокрема, зазначав необхідність «[...] потреби виховання власного художнього смаку, власного стилю у будівництві, предметах домашнього вжитку, начинні, тканинах, словом, у всьому своєму оточенні. Не маємо нічого такого, що б, маючи художні ознаки, виражало разом з тим наші народні уподобання і що б водночас можна було вважати тим, що збагачує скарбницю загального надбання людства». Не менш впевненим і разом з тим не позбавленим ірраціональності було його уявлення про потребу «свого» мистецтва, закладене у наступних висловах: «Цілісність мистецтва складає повне уявлення щодо виявів життя, складає найістотніший образ того, яким був даний народ у певну епоху його буття» та «Кожен народ [...] створює власне мистецтво і вносить його до загальних надбань людства, здобуваючи собі індивідуальне почесне становище»³⁶⁵.

Полемічність цієї теми у міжвоєнний період в контексті суто польського мистецтва безсумнівна. Щоправда, центр цієї полеміки розташовувався не у Східній Галичині: дослідники зазначають, що питання національного мистецтва найбільше цікавили насамперед варшавське художнє середовище, – котре, щоправда, мало досить відчутний вплив на художнє життя Львова³⁶⁶.

Противниками «етнографічного народного національного мистецтва», в тому числі польського, виступали насамперед ті діячі культури, котрі з відчайдушністю ентузіастів займались пошуками нової мови у мистецтві.

³⁶⁴ Ці статті багаторазово перевидувались; наведу найсвіжішу публікацію: Stanisław Ignacy Witkiewicz. Wybór pism estetycznych. Opr. J. Tarnowski. Kraków, 2009. – СС. 27–78 та 108–121.

³⁶⁵ Stanisław Witkiewicz. Pisma zebrane. T. II, с. 198; Т. I, с. 675; Т. II, с. 3, 10. Kraków, 1974.

³⁶⁶ П. Лукашевич писав: «Очевидно те, що маніфести футуризму взагалі не знайшли тут жодного відгуку. При цьому ціла проблема національного стилю та зв'язків з народним мистецтвом, котру активно декларували краківські формісти, львів'ян нібито взагалі не цікавила, – можливо, хіба що за винятком Матусяка». – Piotr Łukaszewicz. Zrzeczenie artystów plastyków ARTES: 1929–1935. Wrocław, 1975. – С. 26

В іншому пасажі він цитує спогади Г. Гарлінської – Зембжуської, котра стверджувала: «Загальна атмосфера на зламі 1920–1930-х рр. не сприяла авангардним пошукам, особливо в Варшаві, де прибічники архаїзації та різного кшталту так званого «національного мистецтва» віддавна займали надійні позиції». Н. Garlińska – Zembrzuska. Salon Sztuki Czesława Garlińskiego 1922–1939. – машинопис з архіву авторки; з архіву П. Лукашевича (Вроцлав). – Прочитовано за тим же виданням, с. 49.

Так, наприклад, у статті Мечислава Щуки³⁶⁷, однієї з найяскравіших постатей у польському «молодому мистецтві» міжвоєнного періоду, з помітним роздратуванням зазначалось: «Наближається виставка декоративного мистецтва в Парижі, котре вже в самій назві має фальшиве переконання в тому, що не декоративне мистецтво, а лише утилітарна творчість повинна бути метою виставки. Організатори польського відділення та художники, пов'язані з краківськими мистецькими колами, по-своєму зрозуміли мету цієї виставки. Її державне гасло – «сучасне мистецтво без народного фольклору» – було забуто, і, власне, відділ польський був організований (з незначними винятками) під гаслом «Народності». Це сталося через кілька причин: 1) відсутність тісного контакту із загальноєвропейським художнім процесом; 2) відсутність у польських художників усвідомлення тих потреб сучасності; 3. «Створення національного мистецтва»³⁶⁸.

Наведені цитати складають певне уявлення щодо гарячковості, з котрою польська інтелектуальна думка ставилась до питання національного самовизначення в мистецтві. Польські критики були готові досить доброзичливо ставитись до єврейського мистецтва за умови його «адаптованості» до особливостей власне польського мистецтва, і судили про нього, використовуючи звичну, опрацьовану на творчості власних художників, термінологію. Так, наприклад, А. Гавінський ще у 1911 р. писав у статті, присвяченій одному з кращих єврейських художників західної Галичини, блискучому пейзажисту, краківчанину Абрахаму

³⁶⁷ Мечислав Щука (Mieczysław Szczuka, 1898, Варшава–1927, Татри) – художник-авангардист, представник польського конструктивізму. У 1923–1927 роках захоплювався гірським спортом; загинув в Татрах. У 1915–1918 навчався у Школі образотворчого мистецтва в Варшаві, у М. Котарбінського. За переконаннями був лівим, і його погляди чудово поєднувались з його творчістю. Займався графікою, живописом та скульптурою, фотомонтажами, авангардною кінемаграфією, театральними постановками; автор ілюстрацій, обкладинок книг та часописів, а також плакатів. Експериментував у сфері промислового та ужиткового дизайну, рухомих форм і просторових композицій. Проголошував утилітаризм в мистецтві, ототожнював мистецтво з продуктивною працею. У 1924 р. став співорганізатором художньої групи та часопису «Blok», у 1927 р. заснував часопис «Dźwięnia» з яскравим поєднанням лівих політичних переконань з мистецтвом. До його передчасної смерті, – через хворобу на сухоти він досить багато часу проводив в Татрах, де, врешті, загинув за незрозумілих обставин, намагаючись підкорити одну з найскладніших гір, – було видано чотири номери часопису // http://pl.wikipedia.org/wiki/Mieczysław_Szczuka; <http://z-ne.pl/t,haslo,4858.html>. Записано 10. 10. 2010.

³⁶⁸ Mieczysław Szczuka. Czy sztuka dekoracyjna? // «Blok». 1925. № 10.

Неуману³⁶⁹, відзначаючи відірваність світських єврейських художників «від коренів»:

«В польському мистецтві вже існує цілий ряд єврейських художників; ледь не кожен з них відкриває своє відособлене племінне середовище, не завжди однаково глибоко, – часто з відстані, в котрій немає справжнього життя, що є жестом штучним і, по суті, дрібним»³⁷⁰.

У публікаціях його колег особливості єврейського мистецтва здебільшого формулюються в контексті розмов про виставки того чи іншого єврейського художника, який підкреслював єврейські мотиви у власній творчості, таким чином акцентуючи потребу чергового переосмислення теми. Щодо творчості спадкоємця традицій М. Готтліба, живописця Самуеля Гіршенберга³⁷¹

³⁶⁹ Абрахам Неуман (1873 (або 1875), Серпць, – 1943, Краків), живописець та графік. Син писаря у лісовім маєтку. У 1892 р. приїхав до Варшави, щоб вивчати живопис. У 1897–1902 рр. навчався у Краківській Академії мистецтв, куди вільно приймали студентів єврейського походження, в майстернях Яцека Мальчевського, Леона Вичулковського та Яна Станіславського. Пізніше, у 1903 р., навчався в Академії Юліан (Academi Julian) в Парижі. Згодом мешкав у Кракові; потім, у 1908–1913 роках, мешкав в горах, у Закопане. Під час Першої Світової війни жив у Відні. Згодом багато подорожував Європою та Америкою; у 1904 р. вперше відвідав Палестину. Враження від світлотіньового середовища стали предметом його студій протягом наступних кількох років, внаслідок чого у 1925–1927 роках художник повернувся до Ерец-Ізраель, де викладав у першому художньому вищому навчальному закладі Ізраїлю, котрий існує дотепер, – Академії Мистецтв «Бецалель». У Польщі А. Неуман входив до складу творчих союзів, зокрема, до Об'єднання єврейських живописців та скульпторів у Кракові. Найбільш охоче малював краєвиди, зокрема східні, та пейзажі гір (Татри, Кажімеж Дольни, Палестинські пейзажі, Бретань; згодом звертався також до портретів на натюрмортів. Працював переважно в техніках олійного живопису та пастелі, звертався до літографії та кольорової кілографію. Був визнаним майстром побудови світлотіньового середовища, що ніжно і лірично виокремлювало форми будівель. – *Polski Słownik Judaistyczny*. T. 2. Warszawa, 2003. – С. 225–226.

³⁷⁰ A. Gawiński. Z TZSP. Obrazy Neumana. Sfinans, 1911. № 47. с. 317. – J. Malinowski. Malarstwo i rzeźba Żydów polskich... с. 104, 107.

³⁷¹ Самуель Гіршенберг (1865 (1866?), Лодзь–1908, Єрусалим), живописець. Батько художника, Давид, був ткачем, котрого цінували за надзвичайне декоративне чуття. Замолоду Самуелем опікувався меценат, директор шпиталю ім. Познанських, доктор М. Кохн. Юнак початково навчався у ремісничій школі у Лодзі (1876–1880), згодом вступив до майбутньої академії, тоді іще Школи образотворчого мистецтва у Кракові (1881–1883), з 1883 р. навчався в Мюнхені. У 1889 р. виїхав до Парижу, де вступив до Академії Колароссі. Брав участь у виставках в Парижі, Берліні, Мюнхені. Перебував в якості стипендіанта лодзьського підприємця Ізраєля Познанського у Європі до 1892 р., після чого повернувся до Лодзі; у 1904–1907 роках жив у Кракові, де постійно виставлявся в контексті виставок Товариства Єврейського образотворчого мистецтва та Товариства прихильників образотворчого мистецтва. У 1907 р., на особисте запрошення Бориса Шаца, засновника Академії «Бецалель» в Єрусалимі, виїхав до Палестини, де викладав живопис у школі Бецалель. За життя був дуже відомим ху-

львівський скульптор Р. Левандовський, зазначаючи певні ірраціональні мотиви «єврейського характеру», – наприклад, його ліричність, у підґрунті котрої вбачається фаталізм, – писав:

«Гіршенбергу йдеться про настроєвий сентимент, котрий дзвенить тасмичним звуком давніх, передвічних традицій, що їх наразі замінили свята згадок про часи, котрі вже не повернути. У всіх його творах, що ми їх називаємо «єврейськими», тягнеться нитка думки про те, що було, нитка така смутна, меланхолійна, і, скажімо відверто: безнадійна і песимістична. Самуель Гіршенберг не створює героїв сильних та відважних, не примушує їх до вчинків, бо його герої, можливо, несвідомо, піддаються існуючому порядку речей»³⁷². Власне, критики, котрі намагались сформулювати м'які та печальні ірраціональні відчуття, котрі викликали у глядачів твори єврейських митців, становили окрему групу у польському мистецтвознавстві епохи. Зазначаючи особливості творчості єврейських митців Галичини, представники цієї групи, – кожен у власний спосіб – намагались сформулювати характерну, з їх точки зору, ледь пригнічену ліричність їх творчості; те, що більш сучасні дослідники визначали в якості «традицій локального, слов'янсько-єврейського романтизму»³⁷³.

Відомий публіцист, арт-критик, дослідник національних питань у польській культурі,

дожником; його творчості присвячено ледь не найбільшу кількість публікацій, загалом присвячених в ту епоху в Польщі єврейському мистецтву. Малював монументальні живописні композиції у академічній традиції, витримані переважно в темних тонах, здебільшого присвячені фрагментам з біблійної та світської єврейської історії, а також символічні сюжети. Згодом часто звертався до суто релігійних тем, зрідка також християнських, та до жанрового живопису. – *Polski Słownik Judaistyczny. Opr. Z. Borzymińska i R. Żebrowski. t. 1. Warszawa, 2003. – С. 599–600.*

³⁷² S. R. Lewandowski. Samuel Hirszenberg (Sylwetka) // *Tygodnik ilustrowany. 1902. # 3. с. 44.* – J. Malinowski. *Malarstwo i rzeźba Żydów polskich...* С. 85, 106.

³⁷³ Так, П. Лукашевич у 1970-х рр. стосовно творчості «Артесу» загалом та М. Влодарського зокрема, писав: «З сюрреалізмом їх поєднували загальні засади, – романтична за духом відмова від інтелекту на користь переживання, а також панівна роль уяви. З сюрреалізму, його протиставлення іонізуючій до того часу механічній абстракції, вони взяли нову, органічну морфологію, а передусім – сміливість та свободу у поетичному перетворенні дійсності, динамічні асоціації форм та образів. Немає жодного сумніву в тому, що сюрреалістична поетика не була в цьому випадку просто імпортованим з Парижу «рецептом», як до певної міри була нею «манера» Леже. Ця поетика допомогла львівським художникам, а передусім Влодарському, в формуванні власного художнього бачення, котре виросло в місцевому культурному середовищі та досить часто було тісно з ним пов'язане, насичене традиціями локального, слов'янсько-єврейського романтизму. Уява Влодарського та його колег перетворювала у ширшому розумінні, ніж це може здаватись нині, існуючу довкола них дійсність». Piotr Łukaszewicz. *Zrzeszenie artystów plastyków ARTES: 1929–1935. Wrocław, 1975. – С. 89*

Антоній Холоневський³⁷⁴ стосовно творчості того ж художника писав: «Самуель Гіршенберг, переносячи на полотно зафіксовані в дійсності сцени та типи, таким підходом до предмету синтезує єврейську душу. Але його філософський настрій заносить його далі: велить йому створити синтез ширшого спектру, синтез всієї єврейської історії, починаючи з втрати вітчизни»³⁷⁵.

³⁷⁴ Антоній Холоневський (Choloniewski Myszka Antoni, h. Koczak, 1872–1924). Журналіст, публіцист, арт – критик, народився у галичанському містечку Кавську. Рано осиротів, отримав освіту самотужки. Закінчив гімназію в Стрию; у віці 15-ти років почав писати до львівських газет новини з Прикарпаття. У 1891 переїхав до Львова, де влаштувався в редакцію «Przeglądu»; через три роки влаштувався на роботу до «Dziennika Polskiego», співпрацював з виданням «Słowo Polskie», де завідував відділом культури; писав нотатки про культуру Східної Галичини до петербурзького «Краю» та краківського «Życia». Його перша книга «Nieśmiertelni» (1898) була збіркою портретів львівських літераторів. Вже тоді серйозно вивчав історію. У 1903 р. переїхав до Кракова, де у 1905 став керівником краківської філії варшавського видання «Świat». Тут серйозно зайнявся публіцистикою і багато подорожував Польщею. Значну увагу приділяв єврейській культурі, про котру писав на шпальтах краківського видання «Критика» В. Фельдмана, де вирізнявся від сучасників відсутністю ксенофобії; врешті видав книжечку «W sprawie żydowskiej. Trzy listy polemiczne» (1914). На початку I Світової війни працював у Кракові, у «Głosie Narodu», де, серед іншого, критикував польську германофілію, через що отримав неприємності з боку влади; збірка статей цього періоду недарма носить назву «Taniec wśród mieczów» (1920). Видав книгу, присвячену польсько-російським стосункам «Istota walki polsko-rosyjskiej» (1916), де запевняв читача в тому, що справжня причина протистояння полягає не в культурних чи релігійних конфліктах, а тільки в суперництві двох виявів імперської експансії. Книга Холоневського «Duch dziejów Polski» (1917) витримала 4 перевидання і згодом була перекладена на основні європейські мови; її зміст багато що пояснював в існуючому стані речей, конструктивно впливаючи на віру читача у відродження країни. Він видав дві брошури, присвячені польському єврейству: «Co myśleć o rozgrywkach przeciw Żydom» і «My, kongres i Żydzi» (1919), де, як і в багатьох інших своїх книгах, застерігав поляків від неетичних і патологічних виявів ксенофобії, серед іншого, також і проти «малих народів» з «буферних зон», до котрої відносив, зокрема, Україну і українців. У 1919 р. переїхав до Сопота, згодом мешкав у Гданську. Згодом, через переслідування влади за надто вільний спосіб мислення, був змушений переїхати до Бидгощі (Bydgoszczy), де прожив останні роки життя і заснував щомісячний часопис «Zmartwychwstanie», котрий виходив з липня до грудня 1922 р.; у 1923 р. став засновником видання «Biblioteka Pomorska», – видання, котре виходило раз на два місяці і присвячувалось мистецтву, науці та літературі. Виступив в якості співорганізатора Національного Інституту у Wąbrzeźnie. Помер у 1924 р., в Бидгощі. Серед його публікацій, присвячених єврейським художникам, особливо цікаві статті «Malarz ghetta. Artur Markowicz» («Świat», 1908, nr 25, z 20 VI, s. 7); «W pracowni Artura Markowicza» («Świat», 1910, nr 4 z 22 I, s. 4); «Samuel Hirszenberg» («Świat» 1907, nr 8 z 25 II, s. 4) та «Nasi artyści: A. Neuman» («Świat», 1911, nr 34, z 26 VII, s. 4) // Переклад авторки роботи за виданням: *Polski słownik biograficzny, t. 3. Kraków, 1937 Polska Akademia Umiejętności. – s. 406–408. та Polskie Życie artystyczne w latach 1915–1939. Pod red. A. Wojciechowskiego. – Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1974. – С. 31.*

³⁷⁵ Stosław (A. Choloniewski). Samuel Hirszenberg // *Świat. 1907. № 8. С. 4.* – J. Malinowski. *Malarstwo i rzeźba...* С. 85, 105, 106.

Пізніше, на зламі 1920–30-х рр., точка зору суспільства на національні питання у мистецтві загострилась і водночас деформувалась, позаяк вийшла за межі суто мистецького дискурсу, вихлюпнувшись у політичну сферу, завдяки чому навіть найбільш абстраговані від вимог сучасності художники опинились у ситуації, блискуче описаній на сторінках «Хвилі» і згодом узагальненій П. Лукашевичем:

«Оптимізм 1920-х років пішов у минуле. Світова криза 1929 р., котра збільшила безробіття, бідність, котра спровокувала зростання суспільних контрастів та напружень, розвинуті на цій основі також і в Польщі фашистські чи про-фашистські ідеї, зростання націоналізму (серед іншого, антисемітські виступи у Львові наприкінці 1932 р.), спричинили у художників, котрі співпрацювали чи співчували «лівим» політичним силам, гнітюче почуття безпорадності та непотрібності їх власної праці»³⁷⁶.

В цей період найбільш істотними для розвитку світського єврейського мистецтва Східної Галичини слід вважати численні публікації В. Козицького, незмінного відвідувача більшості львівських виставок. Наведена у попередньому підрозділі фрагментарна бібліографія мистецтвознавця свідчить про те, що саме він у міжвоєнний період охоче взяв на себе роль уособлення польської мистецької думки стосовно, наприклад, творчості єврейських художників Східної Галичини: не було жодної важливої події у цій сфері, котру б він оминув. У його статтях, часто досить іронічних, з обумовленим академічною школою обов'язковим об'єктивним ставленням до предмету розмови, завжди йшлося про важливі симптоми художнього процесу. Характерною для нього стилістикою було поєднання суто мистецтвознавчого аналізу творів в контексті польського та світового арт-процесу з надзвичайною в'їдливістю, – але і подекуди точністю зауважень, – справжнього журналіста. В якості представника інтелектуальної еліти він фактично ніколи не торкався питання національного походження художників, слушно вважаючи цю деталь другорядною у мистецьких питаннях. Його характерне ставлення до творчості єврейських митців можна прослідкувати на прикладі відгуків стосовно творів Л. Лілле у 1924 р.:

«Лілле відсторонено малює музичні інструменти без струн, люльки і т. д. [...]. Цей художник, відмовившись від колишнього ексцентризму, опинився у протилежній фазі – дезорієнтації», – і роком пізніше: «Судячи із

³⁷⁶ Piotr Łukaszewicz. Zrzeszenie artystów plastyków ARTES: 1929–1935. Wrocław, 1975. – С. 102.

спрощених, надто побіжних і зумисне неохайних малюнків оголених жіночих тіл із негарними формами, позаяк переважно товстих, обважнілих та коротконогих, здається, що він, за прикладом Пікассо, тяжіє до класицизму, котрий, однак, не був би ренесансним культом краси». У 1930 р. критик додав, уже ретроспективно: «Коли я бачив востаннє його (Лілле), він напрочуд пластично малював найпростіші предмети (пляшки, слоїки) в дусі німецького пост-експресіонізму»³⁷⁷.

Думка публіцистів Галичини наприкінці 1930-х рр., коли загроза фашизму була вже безсумнівною, в деяких, – на жаль, поодиноких – випадках знаходила аргументи на користь того, що єврейська культура, і, відповідно, мистецтво, необхідні Польщі. Так, широко відомий суспільний та культурний діяч Леон Хвістек, оселившись у Львові, звернув пильну і прихильну увагу на те, що відбувалось у художньому середовищі міста загалом та його «єврейському секторі» зокрема. Він досить швидко став впливовим захисником не тільки нових напрямків у мистецтві (котрі львів'яни загалом зустрічали без особливого захвату), але й безстороннім суддею у питаннях, дотичних до ролі єврейської культури в Польщі. Одна з його програмних публікацій, присвячених цій темі, зокрема, насправді адресувалась не тільки єврейській спільноті, але й представникам польських кіл:

«В своїй книзі «Питання духовної культури в Польщі» я присвятив увагу питанню участі євреїв у розвитку вітчизняної науки. Мене цікавить передусім справа користі з огляду на певні культурні школи, котрі виникають у суспільствах, котрі живуть поряд з євреями. Вважається, що євреї – це шкідливі елементи, що спричиняють розклад, і т. д. З моєї точки зору, все, що сказано щодо шкідливості, – тільки вигадки, адже у всіх процвітаючих суспільствах євреї чудово адаптовані, і тільки коли суспільствам не щастить, найближчими винуватцями виявляються саме євреї. Так я собі поясню те, що зараз відбувається у Німеччині.

Обумовлений «розклад» від єврейства пояснюється помітною схильністю до критицизму. Згідно мого переконання, найбільш радикальний критицизм не зашкодить жодній хорошій справі, на відміну від поганої»³⁷⁸.

³⁷⁷ «Słowo Polskie». 1924. № 170. – 23 VI. – с. 5; «Słowo Polskie». 1925. № 127. – 11 V. – с. 5; «Słowo Polskie». 1930. № 141. – 26 V. – с. 7. Прочитовано за виданням: Piotr Łukaszewicz. Zrzeszenie artystów plastyków ARTES: 1929–1935. Wrocław, 1975. – С. 28.

³⁷⁸ Далі культуролог додає: «Але не тільки з цієї точки зору я вважаю євреїв за елемент, необхідний культурі. Якщо йдеться про позитивну сторону, то хотів би підкреслити, що культура розвивається в першу чергу завдяки участі

Попри інтенсивне зростання ксенофобії у суспільстві, митці продовжували працювати у Львові, – в мистецьких колах, котрі об'єднували представників будь-яких національностей. Не останню роль в оцінці значення національної ідеї в мистецтві відіграла точка зору тих польських художників, котрі виступали в ролі арт-критиків, – таких, як, наприклад, «артесівець» Єжі Яніш, котрий з приводу певних програмних художніх процесів полемізував з самим В. Козицьким на сторінках преси. У приватних спогадах, описуючи художню програму вчителя кількох поколінь львівських художників К. Сихульського, він, торкаючись ролі національної ідеї в мистецтві міжвоєнного Львова, писав:

«К. Сихульський [...], без сумніву, був найцікавішою особистістю серед художників старшого покоління, котрі в той час мешкали у Львові. Всією силою свого темпераменту він пропагував «вчорашнє мистецтво», до которого він сам належав. Старий імпресіонізм краківського об'єднання «Sztuka», котрому темперамент професора надавав подекуди майже експресіоністського виразу, нині розплавився у мимовільних кольорах краєвидів та натюрмортів. [...] З точки зору тематики це виглядало так: «[...] ніби висохлий на картоні темперний живопис. Якись несамовито важливі справи зрілих соняшників, напівсонних темних букетів дерев, прадавній поліг солом'яного даху, враженого екземами моху, голий і босий хлопчик, заляпаний чистим, як свята земля, брудом, старий кінь з важким, як валіза, чолом, або теж: Національна Ідея, котрою лякав його з труни Виспяньський, реалізована в триптихах, котрі важили центнери»³⁷⁹.

З тексту Є. Яніша зрозуміло, що художники, котрі працювали пліч-о-пліч у львівських художніх об'єднаннях міжвоєнної доби, не зважаючи на національне походження, ставились до пафосних тез стосовно полум'яної ролі національного у мистецтві, пам'ятних із перших десятиліть ХХ ст., щонайменше з іронією, а взагалі з сарказмом, не відчуваючи потреби у

«чужих» елементів. Тут можна навести ряд прикладів останніх часів, – всюди, де створено надзвичайно сильне наукове чи художнє середовище, завжди беруть участь «чужі» елементи. [...] Нині очікую на те, що у нових обставинах участь єврейства у культурному процесі у нас значно зростає. Було б чудово, якби це сталося внаслідок напливу видатних єврейських науковців з Німеччини до Польщі, тому що я переконаний у тому, що в цьому сила держави та суспільства тільки виграс». Dr. Leon Chwistek, prof. U. J. K. Rola Żydów w rozwoju kultury współczesnej // *Alma mater hebraica*. Lwów, 1933. – С. 6–7.

³⁷⁹ Єжі Яніш. Спогади. 1961–1962. Машинопис з архіву Марії Тейссо (Варшава); з архіву П. Лукашевича (Вроцлав). Перекладено за виданням: Piotr Łukaszewicz. Zrzeszenie artystów plastyków ARTES: 1929–1935. Wrocław, 1975. – С. 34–76

тому, щоб прийняти на себе тяжку переконаність ідеологів попередньої епохи. Уточнюючи власне бачення цього аспекту «слов'янсько-єврейського» питання, котре, до речі, подекуди викреслювало митців як з художнього контексту, так і з їх родин, Єжі Яніш в іншому фрагменті мемуарів, описуючи візит до М. Влодарського, додає:

«Трамваї з гострим звуком повертають на вулицю Балонову, на котрій балконні двері відкриті назустріч романтичним нагромадженням цієї вулиці. Навпроти витискає сльози з божих очей цибулина церкви Підзамчі, звідки крізь біле дихання колій виструнчується ліс Замкової Гори, кургану Копця. Слов'янськість та Єврейськість. Натискаю на дзвоник, прикріплений біля мезузи. [...] Серед суцільної навали меблів, зразу перед трюмо, ледве втиснута на мольберт велика картина, – ніби метеор, котрий впав сюди з балконних дверей просто з Парижа. [...] Врешті-решт в ній можна побачити силует Мойсея, що виливає з глечика воду. Мотив з вивіски на Крупничій чи Старозаконній. Картина була б чудово зрозумілою на паризьких вулицях, і, проте, не має жодного сенсу в цей час у Польщі, де збуджує оточення до білої гарячки»³⁸⁰.

Таким чином, можна зробити висновок, що польське мистецтвознавство не мало цілісної програми стосовно становлення єврейського мистецтва. Професійні мистецтвознавці, котрі писали матеріали, присвячені творам своїх сучасників, згідно академічним засадам теорії мистецтва успішно розглядали його у контексті польського та світового мистецтва. Деякі з них, налаштовані більш лірично, обережно вказували на певні емоційні відмінності творів єврейських митців, котрі фіксували та передавали печаль чи задуму, часто подібні на сентиментальність. Проте нікому з арт-критиків не спадало на думку узагальнити ці моменти до висновків стосовно національного характеру у мистецтві, – зокрема, у міжвоєнний період, коли цим питанням небезкорисливо зацікавились ультраправі політичні сили, зокрема у Німеччині.

3.3.3. Рефлексії єврейської критики щодо єврейського мистецтва. У представників єврейської арт-критики, зацікавлених у питанні становлення національного мистецтва, не виникало жодних сумнівів в легітимності цієї теми – адже вони безпосередньо належали до середовища, про котре писали аналітичні чи оглядові статті, і, відповідно, апріорі були вільні, ³⁸⁰ Єжі Яніш. Спогади. 1961–1962. Машинопис з архіву Марії Тейссо (Варшава); з архіву П. Лукашевича (Вроцлав). Перекладено за виданням: Piotr Łukaszewicz. Zrzeszenie artystów plastyków ARTES: 1929–1935. Wrocław, 1975. – С. 69–70.

наприклад, від потенційних обвинувачень у ксенофобії чи антисемітизмі, – тих, котрі у міжвоєнній Польщі загалом та Східній Галичині зокрема не лякали тільки представників ультраправих політичних сил.

Масив текстів, присвячених теорії світського єврейського мистецтва і виданих протягом 1900–1939 рр., міг би скласти багатотомну антологію. Обирати найважливіші зручно, дотримуючись наступної систематизації: 1. Статті просвітників, прибічників Хаскали та сіонізму; 2. Статті професійних мистецтвознавців; 3. Статті самих єврейських художників. Здебільшого ці тексти включають роздуми про єврейське мистецтво в контексті огляду тієї чи іншої виставки. Деякі з них присвячено ретроспективним питанням, пов'язаним з охороною пам'яток та різновидами репрезентації сучасної єврейської культури. Нарешті, треті формулюють проблематику єврейського мистецтва зокрема та сучасного мистецтва загалом з точки зору самих художників, і саме вони становлять найбільший інтерес для даного дослідження.

Публікації стосовно єврейського мистецтва з'являлись у всіх єврейських виданнях, котрі включали огляд мистецтва зокрема та культури загалом і видавались у Галичині на ідиш, німецькою чи польською мовами. Найбільшу кількість статей на цю тему надруковано у газеті львівського єврейства «Хвиля». Протягом перших років існування видання в ньому було надруковано безліч статей, заголовки котрих включали словосполучення «єврейське мистецтво». Це, серед інших, програмні публікації початку 1920-х років, зокрема: стаття др. Г. Лілієна «Про єврейське мистецтво»³⁸¹ (1919), стаття під псевдонімом «Dr. M. W. Ro-ld» «Єврейське суспільство та мистецтво»³⁸² (1919), публікації М. Бієнштока «Єврейське суспільство та мистецтво: рефлексії після виставки»³⁸³ (1920), «Біля воріт до нового мистецтва»³⁸⁴ (1921), «Мистецтво та віра»³⁸⁵, статті Г. Трейтварта «Єврейські художники»³⁸⁶ (1920), «Виставка єврейського мистецтва»³⁸⁷ (1921) та ін.

³⁸¹ Dr. Henryk Lilien. O sztuce Żydowską // «Chwila». № 283. 28. 10. 1919. – С. 3.

³⁸² Dr. M. W. Ro-ld. Społeczeństwo żydowskie a sztuka // «Chwila». 15. 10. 1919. – С. 4–5.

³⁸³ M. Bienenstock. Sztuka żyd. A społeczeństwo. Refleksie powystawowe // «Chwila». 15. 02. 1920. № 391.

³⁸⁴ M. Bienenstock. U wrót nowej sztuki // «Chwila». 24. 04. 1921. № 814. С. 7–8.

³⁸⁵ M. Bienenstock. Sztuka a wiara // «Chwila». № 377. 01. 02. 1920.

³⁸⁶ H. Trejtwart. Malarze żydowscy // «Chwila». № 368 (?) 21. 01. 1920. – С. 5.

³⁸⁷ H. Trejtwart. Wystawa sztuki żydowskiej // «Chwila». 20. 11. 1921. № 1017.

В цей же час питання стосовно природи єврейського мистецтва не менше від художників та ідеологів турбують професійних літераторів. Маніфест американської групи ідишистських поетів «Inzich», з котрою підтримувала близькі стосунки Дебора Фогель, публічно і досить точно визначав статус єврейської самототожності у мистецтві ще у 1920 році:

«Ми – єврейські поети завдяки одному тому факту, що ми євреї і пишемо мовою ідиш. Що б не написав єврейський поет мовою ідиш, буде ipso fakto вже тільки з цієї причини єврейським. Не потрібно специфічних «єврейських тем». Єврей буде писати про індійських богів плодючості [...] виключно як єврей. Поет, що пише мовою ідиш, залишиться євреєм, незалежно від того, чи піше він щось щодо «Viva la France», про золотого божка, про вдячність християнській дамі за добре слово, про те, як червоніють троянди, про світло старого місяця чи про спокій, котрий йому може принести тільки сон. Завданням єврейського поета не є пошук власної єврейськості або спроби її довести. Хто хоче цим займатись, – нехай займається, і хто буде шукати єврейськості поета, котрий пише мовою ідиш, той обов'язково її знайде. Дві речі блискуче доводять нашу єврейськість: наш стосунок до мови ідиш як до мови як такої, та як до поетичного знаряддя»³⁸⁸

Ймовірно, художники, з котрими співпрацювала Дебора Фогель, листуючись чи у безпосередньому спілкуванні, – найперше Бруно Шульц та Марек Влодарський, ілюстратор всіх її книг, – напевне читали цей маніфест і, згідно загальному напрямку їх філософської та естетичної думки, багато в чому поділяли основні засади його авторів. Проте художні дискусії з цього приводу в Галичині рідко включали художні маніфести, позаяк точились переважно на сторінках інформаційної преси досить широкого профілю, лідером серед котрих протягом 20 років залишалась львівська «Хвиля».

Після початку 1920-х рр. «Хвиля» деякий час не приділяє уваги теоретичним та ідеологічним питанням, друкуючи матеріали, присвячені огляду конкретних подій у художньому житті як Східної Галичини, так і Польщі загалом, при тому акцентуючи увагу на виставках насамперед єврейських митців. Статті

³⁸⁸ Кароліна Шиманьяк в книзі «Бути агентом вічної ідеї» цитує цей маніфест на сторінках с. 193–195, посилаючись на наступні першоджерела: Jankew Glatstein, A. Lejeles, N. B. Minkow. Introspektiwizm, w: «In zix: a zamling lider», Niu York, 1920, s. 21; та Alvin H. Rosenfeld. Podwójna śmierć. Rozwiązania o literaturze Holocaustu. Przekład Barbary Krasowicz. Warszawa, 2003. – С. 168–169.

з певними узагальненнями щодо єврейського мистецтва з'являються на сторінках видання тільки в останні роки його існування, наприкінці 1930-х років, – зокрема, текст щодо Музею мистецтв в Тель-Авіві³⁸⁹ (1936), публікація А. Носсіга «Нові мистецтва»³⁹⁰ (1937), Альфреда Рейфенберга «Єврейське мистецтво давнини»³⁹¹ (1938) чи доктора Гізи Френкль «Єврейське народне мистецтво»³⁹² (1939). Навіть заголовки публікацій свідчать про різну концептуальну програму початку 1920-х та кінця 1930-х рр. Так, на початку існування газети автори переслідують мету призвичаїти широкі кола читачів до світського єврейського мистецтва, при цьому акуратно торкаючись досить хворобливих як на єврейське, тобто апріорі релігійно обумовлене суспільство, питань, – наприклад, легітимності існування світського єврейського мистецтва та необхідності його існування в паралельній площині з юдаїзмом; його функцію у становленні нової самосвідомості, над котрою працювали прибічники сіоністського руху, котрі переконували єврейське суспільство (разом з багатьма іншими авторами «Хвилі», цілковито далекими від мистецтва) переосмислити переваги життя у Палестині після століть принизливого життя у вигнанні, тощо. Крім того, у цих статтях відчувається радість проповідників нової ери у житті східноєвропейського єврейства, в котрому, попри загальноновживані стереотипи, єврейські художники не тільки плідно працюють, але й ні в чому не поступаються у своїй творчості «національній більшості».

Професійні мистецтвознавці вважали, що, якщо навіть світське єврейське мистецтво і було штучно створеним явищем, новим міфом, необхідним для покращення єврейської спільноти, воно, як будь-який новий культурний міт, багато вимагало від суспільства, котрому його подаровано. Так, невідомий автор у 1919 р. писав:

«Протягом тривалого часу всі суспільства намагаються покращити і узгодити протиріччя, усунути небажаний безлад, [...] популяризувати мистецтво, наблизити художників до суспільства, особливо в сфері образотворчого мистецтва. Найрізноманітніші Академії, виставки, художні товариства та Кола прихильників мистецтв працюють над встановленням зв'язку

між творцями та публічністю... А що відбувається у цій сфері у нас? Чи ми можемо назвати котрусь інституцію, котра б мала на меті прийти з матеріальною та моральною допомогою єврейським художникам, зібрати їх, розпошених серед чужих культур для праці над створенням власного мистецтва? Дух Старого Заповіту початково відгородив процес єврейської творчості від сфери образотворчого мистецтва. Творчі уява, інтуїція та експресія мусили реалізовуватись в межах слова, в межах звуку. [...] (Нині ми) мусимо наслідувати інші народи і влаштовувати виставки, підтримувати та засновувати інституції, котрі працюють в межах наближення художників до суспільства»³⁹³.

Діячі просвітництва вважали, що єврейському суспільству необхідно відвідувати виставки своїх художників, – навіть попри те, що тема визначення єврейського мистецтва в інтелектуальних колах набула властивостей звички:

«Єврейське мистецтво і тепер залишається більш-менш вдячною темою для дискусії. За будь-якої нагоди, де хотіли б чи ні, розглядаємо та аналізуємо з академічною вправністю та ентузіазмом питання: чи було єврейське мистецтво, чи є і чи буде; або про те, чи те, що є, заслуговує на визначення «єврейського», «національного» мистецтва; або чи слід твори того чи іншого художника віднести до єврейського мистецтва, чи теж тільки прекраснодушно віддати її іншим народам, нібито нас про це просять, і ніби це комусь там було б потрібно. Тем, зосереджених довкола поняття «єврейське мистецтво», слава Богу, не бракує, були б тільки щодо чого дискутувати та що аналізувати. [...] Не розглядаємо фактів такими, як вони є, але тільки такими, якими б ми хотіли їх бачити. Це одна з властивостей нашого вигнання котра паралізує кожне наше починання, кожну дію. (курсив авт.) [...] Якщо з цієї точки зору подивитись на нещодавню Виставку Єврейського Мистецтва у Львові, ми зрозуміємо, чому її моральний, а ще більше матеріальний успіх в жодному сенсі не співрозмірний з вкладеною у неї працею. [...] [Там] були всі, а однак не було тих, хто мусив бути, для кого влаштовано виставку, кому вона мусила і хотіла дати хоча б побіжне уявлення щодо художньої творчості єврейської душі. [...] Що виставка не отримала відповідної зацікавленості з боку не-єврейського суспільства, – смутно; набагато смутніше, однак, те, що цієї зацікавленості не було також з боку єврейського суспільства»³⁹⁴.

³⁸⁹ Anonim. Muzeum sztuki w Tel-Awiv // «Chwila». № 6306. 10.10.1936. – С. 1.

³⁹⁰ Nossig Alfred. Nowe Sztuki // «Chwila». № 6590. 25.07.1937. – С. 9

³⁹¹ Reifenberg Adolf. Sztuka żydowska w starożytności // «Chwila». № 7009. 24. 09. 1938. – С. 10–11.

³⁹² Dr. Giza Fraenklowa. Żydowska sztuka ludowa. W związku z ostatnią wystawą w Muzeum Żyd. We Lwowie // «Chwila». 18.06.1939. – С. 9.

³⁹³ Dr. M. W. Ro – Id. Społeczeństwo żydowskie a sztuka... .

³⁹⁴ M. Bienenstock. Sztuka żyd. A społeczeństwo. Refleksie wystawowe // «Chwila». 15 02 1920. № 391.

Наведені тексти і безліч їм подібних не були порожніми словами, – вони певним чином характеризували концепцію, по-перше, ідеологів, котрі в той чи інший спосіб впливали на свідомість спільноти, а по-друге, симптоматизували згоду редакції з цими тезами, що підтверджували постійні оглядові та просвітницькі матеріали, присвячені як єврейському, так і європейському мистецтву на сторінках «Хвилі» 1919–1939 рр.

Наприкінці 1930-х рр. картина змінюється: публікації, присвячені теорії мистецтва, адресовані передусім асимільованим верствам єврейства, а сенс статей полягає в звичному методі нагадування усім верствам єврейства, цілковито зануреним у чужі контексти, про їх дійсний статус, – за допомогою різноманітних реконструкцій історії їх власної культури. Ці публікації супроводжували систематичні і дуже тривожні статті, в котрих розглядалися всі особливості фашистської загрози та їх вияви як у Європі загалом, так і у Галичині зокрема. І ті, і інші мусили подіяти в якості логічного продовження сіоністської програми повернення єврейства до Палестини, але цього разу йшлося не про оптимістичні ідеали, але про пораду втечі від цілком реальної загрози, котрі, як відомо з історії, мали під собою досить реальних підстав. Для того, щоб переконатись в особливостях друкованих форм антисемітизму в Галичині, досить оглянути видання на зразок «*Nasz Głos*» чи «*Gazeta żydowska-pawcza*»; програма першої полягала у створенні «національно-антисемітської газети, присвяченої політиці, літературі та образотворчому мистецтву», і авторка роботи не наважиться тут процитувати надруковані там тексти.

Єврейська тема традиційно, після власне сіоністів та представників єврейської громади, найбільше цікавила ультраправі сили, котрі використовували образ «чужого», нав'язаний єврейству через інше віросповідання та супутні, не менш вагомні обставини, в якості рушія посилення національної самосвідомості «національної більшості».

Єврейська художня критика не надто захоплювалась полемікою з ультраправими силами, залишаючи її публіцистам: творчість лідерів світського єврейського мистецтва давала достатню поживу для роздумів. Власне, питання національного мистецтва найчастіше виникало у зв'язку з виставками художників, котрі виступали нарраторами національних ідей: початково М. Готтліба³⁹⁵, С. Гіршенберга

та Е. М. Лілієна, згодом В. Вахтеля; потім, у міжвоєнний період, наприклад, З. Менкеса. Їх творчість узагальнювали в одну групу згідно тематиці творів, визначаючи, серед іншого, в якості «школи архаїчних художників»³⁹⁶.

Безліч мистецьких текстів, присвячених єврейській темі у творчості Самуеля Гіршенберга, Е. Лілієна та Вільгельма Вахтеля, складають особний блок у мистецькій критиці Галичини, – не тільки тому, що більшість цих текстів написано до початку I Світової війни, але й тому, що у виданнях міжвоєнного періоду єврейська тема не займала стільки місця в уяві та творах художників, відповідно, позбавляючи критиків необхідності в її переосмисленні. В. Вахтель, творчості котрого приділено досить уваги у наступному розділі, був переконаним сіоністом і, відповідно, популяризатором ідеї повернення єврейства до Палестини. Його творчість протиставлялась ліричним мотивам життя єврейського гетто у творчості іншого галичанського художника, краківчанина Артура Марковича, та всіх інших митців, котрих цікавили мотиви відтворення медового світла галичанського гетто, ліризм красивидів єврейських кварталів та замилювання їх ніжним, хоч і дещо заціпенілим, самозануреним спокоєм. У зв'язку з творчістю проповідника здорового життя оновленої Палестини Оскар Александрович, м'яко заперечуючи традиційне у певних мистецьких колах замилювання ліризмом єврей-

³⁹⁶ Буквально «szkoła artystów archaików (Lilien, Schatz etc.)», у статті: Dr. M. W. Ro – Id. Spoleczeństwo żydowskie a sztuka... С. 5.

³⁹⁵ Мауріцій Готтліб (1856, Дрогобич–1879, Краків), живописець, один з художників, котрих вважають родоначальни-

ської околиці, стверджував: «Вільгельму Вахтелю не пасує гетто. Його край – сонячні ниви Юдеї, молоді та здорові тіла, радість та життя»³⁹⁷.

Статті і, відповідно, переконання художників були здебільшого досить далекі від національних питань, – якщо не йшлося про інтерв'ю переконаного сіоніста В. Вахтеля. Почасти тому, що національними питаннями часто зловживала польська ультраправа преса, орієнтована на невігласів, освічені митці уникали цієї тематики або розставляли у ній досить несподівані акценти. Деякі тези з цих переконань потрапляли з особистого листування у каталоги єврейського мистецтва, визначаючи ще одну «програмну» грань сприйняття єврейського мистецтва самими художниками. Так, наприклад, один з найбільш відомих художників «єврейської теми», Ефраїм Моше Лілієн у приватному листуванні з львівським колекціонером М. Гольдштейном визначив немало суттєвих і дуже тверезих поглядів на сутність єврейського мистецтва, де, серед іншого, зазначав, що не хотів би, щоб його вважали національним митцем, оцінюючи найперше майстерність його творчості:

«Художник – це творець, а не лакей до послуг народу чи партії. Його твори повинні відкривати істину, котрою може пишатись кожен народ і кожна партія. Моє життя належить єврейському народу, але моє мистецтво належить світу! Моє життя я отримав від мого єврейського батька, але моє мистецтво дав мені Творець ВСІХ людей»³⁹⁸.

Для розширення тематики до не-єврейських мотивів у єврейських митців було безліч підстав, в тому числі практичних; так, в інших листах Лілієн зазначав: «Висилаю Вам аквафорти з не-єврейськими мотивами. Моїх палестинських композицій вже задосить, а от польських ні. Адже Вам відомо, що для єврея немає вільного куточка ані на виставках, ані в колекціях». Чи, в іншому листі: «Мої твори присвячено Палестині єврейській і християнській. Це може зацікавити більшу кількість публіки»³⁹⁹, зайвий раз нагадуючи про певну відчуженість єврейських митців від певних виявів європейського художнього процесу. Тим не менше, пошук спільної мови з більшою кількістю в тому числі не-єврейської публіки був далеко не єдиною причиною висловлень такого кшталту. Йшлося також про особисту

свободу творчої уяви, котра погано сполучалась з виключно «програмним» мистецтвом.

Художників, котрі водночас виконували роль функціонерів від мистецтва, – наприклад, Л. Лілле, – у вибраних публікаціях цікавили, серед іншого, ті аспекти художнього процесу, на котрі можна було вплинути безпосередньо: наприклад, створення професійної спілки, котра б пожвавила виставкове життя і була б придатна для художників, котрі не можуть вважати себе «польськими»⁴⁰⁰. Звичайно ж тексти митців відрізнялись пильною зосередженістю на пошуках нової мови у мистецтві, обговоренні мистецьких стилів та напрямків, у котрих вони воліли б працювати, а також на адаптованості власної творчої думки у загальноєвропейській художній процес. Концепції подібної направленості досить рідко залишали простір для публіцистики, присвяченої ролі тієї чи іншої ідеології у мистецтві чи його просвітницької функції: ці питання були досить детально оглянуті у пресі початку ХХ століття, але митці міжвоєнного періоду досить рідко до них звертались.

Художники, котрі не мали жодних суспільних навантажень, цікавились у своїх публікаціях тільки мистецтвом. Так, художник Оскар Александрович у статті, присвяченій не останній події епохи, а саме німецькому скандалу довкола розгону виставки «дегенеративного мистецтва», присвятив поглядам фашизму на мистецтво у докладній статті хіба один абзац, потому цілковито занурюючись в аналіз природи творчості та відмінності між кількома напрямками у сучасному мистецтві:

«Створюючи свою картину, художник керується виключно власними правами. Сам осмислює для свого світу основи статички та динаміки, конструює свій твір, як Бог створював світ, як архітектор – свої будівлі. Він вирішує проблеми духу та естетичного задоволення як математичне завдання, і, як таємницю, пояснює виникнення та порядок Всесвіту. Система та форма складають осібний ряд. Також колорит мусить бути підпорядкований тій ідеї, щоб набути або самодостатнього кінцевого значення, або стати засобом, котрий служить для того, щоб підкреслити головну мету. Але чи є це мистецьким твором? Чиста форма ніколи не матиме духу. Її ідеал, формізм, залишається мертвим тілом, бо ґрунт мистецтва – це таємниці душі»⁴⁰¹.

³⁹⁷ Aleksandrowicz O. Wystawa dzieł W. Wachtla // «Wschód». 1909. # 18. 30. 04. – С. 2–3. процитовано за виданням: J. Malinowski. Malarstwo i rzeźba..., С. 96.

³⁹⁸ Goldstein M., Dresdner K. Kultura i sztuka Ludu Żydowskiego na ziemiach Polskich. Каталог. – Lwow, 1935. – с. 90.

³⁹⁹ Там само. – С. 88–89.

⁴⁰⁰ Czermakowa Izabella. Dom na Krasuczynie // Marek Włodarski – Henryk Streng. Czarownik przy zielonej skale. Poznań, 2009. – С. 21–32.

⁴⁰¹ Oskar Aleksandrowicz. Et tamen movetur! // «Chwila». 31. 08. 1937. № 6627. – С. 7–8.

Не менш характерною для цієї групи текстів може вважатись стаття скульптора А. Носсіга, котрий у липні 1937 р. найбільш охоче говорив насамперед про нові напрямки у мистецтві, без жодних сумнівів у популярній єврейській газеті з величезним накладом друкуючи наступне:

«Слід також звернути увагу на те, що художні враження складаються з двох начал: з об'єкту, котрий діє на нас в якості вияву мистецтва, та з конкретного настрою, з характерної психічної емоції, котра в нас виникає. Емоція часто виступає для нас найціннішою частиною і переносить нас в сфери, далекі від конкретного мистецького твору, котрий її викликав. З цього виникає третє питання: чи не можна було б викликати цією вирішальною для нас художньою емоцією за допомогою предметів або чинників іншої природи, аніж узвичаєні нині мистецькі твори?»⁴⁰²

Отже, цілісність поглядів єврейської спільноти на світське єврейське мистецтво, нею ж створене, була тільки ілюзією, й у кожній групі дописувачів у цьому питанні була своя власна мета. Цю думку зайвий раз доводить набір мікроманіфестів художників групи «Артес», в котрій гранично індивідуальні теоретичні засади митців безмежно далекі від будь-яких ідеологічних побудов. Так, наприклад, Маргіт Сельска тут зазначала:

«Метою нового мистецтва було створення нової форми і нової логіки. Спочатку це драгувало дилетантів. Однак мені здається, що форма моїх творів вже не здається більшості новою та незнаною. Мої художні переживання в певній мірі залежать від природи. Відбування та співіснування контрастних форм я систематизую згідно певній логічній послідовності таким чином, щоб вони виражали спокій, тому що так на мене впливає натура. Впливи культури та певний тип інстинкту разом складаються в характер мого живопису»⁴⁰³.

Тому з цього розділу можна зробити висновок про те, що ідеологи з найкращими намірами прагнули використати образотворче мистецтво в якості прийнятного в християнській традиції додаткового рушія у покращенні масової свідомості; мистецтвознавці шукали особливостей у власному, географічно обмеженому фрагменті арт-процесу, згідно отриманій освіті поступово вписуючи нові явища в світовий художній контекст; художники

ж шукали нових можливостей якнайточніше висловити свої мистецькі переконання, котрі у всі часи торкались не стільки тематики у мистецтві, скільки питань, пов'язаних, наприклад, з психологією творчості, розташованих радше на межі свідомості та у сфері пошуків нової мови у мистецтві, тобто далеко за межами дискурсу політичної публіцистики своєї епохи.

Висновки розділу

З даного розділу можна зробити висновок, що становлення світського єврейського мистецтва в якості осібною напрямку у мистецтві якщо і не відбулося завдяки діяльності художньої критики, то, принаймні, завдячує їй суттєвими моментами в процесах становлення та популяризації.

Загалом як в пресі, так і за її межами ставлення інтелектуальної еліти Львова до репрезентації як церемоніального, так і світського єврейського мистецтва відрізнялось доброзичливістю, про що свідчать, зокрема, наведені в каталозі колекції М. Гольдштейна цитати з привітань, записаних у пам'ятній книзі з виставки єврейського мистецтва, записані представниками як української, так і польської інтелектуальної еліти Львова. Окрім вже згаданого тут мистецтвознавця В. Козицького, у тексті, серед інших, наведено враження деяких викладачів Університету Яна Казимира – др. Константина Хілінського, Едмунда Буланда, Адама Фішера, Леона Пінінського та Казимира Хартліба, а також представників деяких мистецьких інституцій Львова, зокрема, директора Українського національного Музею у Львові, Іларіона Свенцицького, котрий наступним чином привітав нову ініціативу:

«Мене дуже тішать відвідини Вашої колекції єврейського мистецтва, бо я побачив немало нового і багато чому навчився. Бажаю Вам, щоб, згідно Вашим намірам, серед Вашого народу було стільки ж любові до прекрасних мистецьких творів, скільки досі виявляли Ви». Голова музеїв та архівів м. Львова, др. Олександр Чоловський додав:

«Засвідчую те, що вже одного разу проголосив 18 травня 1934 р.: що перші заслуги в області збирання єврейських пам'яток, таких характерних для польської культури, належать тому, хто протягом значної кількості років безнастанно пропагував ідею створення єврейського музею, – Максиміліану Гольдштейну, нині власнику надзвичайно цінної колекції мистецьких творів. [...] Передусім йому повинні подякувати як польське, так і єврейське

⁴⁰² Alfred Nossig. Nowe Sztuki // «Chwila». № 6590. 25.07.1937. – С. 9.

⁴⁰³ Ulotka Artes. Red. J. Janisz, H. Streng. Lwów, 1931.

суспільство»⁴⁰⁴. Окрім І. Свенцицького, виставку відвідали віце-директор львівського архіву Кароль Бадецький, директор університетської бібліотеки Рудольф Котула, головний хранитель Національного музею ім. Короля Яна III та чудовий графік Рудольф Менкицький, головний хранитель Історичного музею м. Львова Луція Харевичова, хранитель музею Любомирських Мечислав Гембарович, а також деякі колекціонери: директор Банку Крайового Маріян Хелінський, меценат Господарчого Банку Юліуш Рейнер та ін.

Крім наведених, у цій книзі процитовано офіційні привітання також і представників єврейської релігійної спільноти, – віце-президента єврейської громади Віктора Хайеса, а також рабина Мойсея Бадада, рабина м. Варшави Мойсея Шорра, рабина м. Львова Єхескієля Левіна та рабина ортодоксального юдаїзму Іцхака Зіффа. Ймовірно, виставка єврейського мистецтва була єдиним місцем, котре могло поєднати на одній території представників до такої міри віддалених одне від одного суспільних та культурних середовищ.

Таким чином, формування світського єврейського мистецтва мало, серед іншого, ознаки не тільки втілення конкретної культурної програми, але й інноваційного соціального явища, прикликаного видозмінити і покращити стосунки між асимільованими та релігійними єврейськими громадами, а також іншими представниками інтелектуальної та фінансової еліти Галичини зокрема і Польщі загалом.

Українська художня критика майже не брала участі в цьому процесі. Статті єврейських критиків та публіцистів прояснювали її сенс та призначення. Польська критика систематично описувала провідні якості цього явища в контексті польського та європейського художнього процесу. Нерівномірна участь польської та української критики в процесі становлення єврейського мистецтва в якості осібної дисципліни пояснюється різницею у їх можливостях: так, українське художнє середовище мало значно менше часописів, рідше організовувало навіть власні виставки; тощо. Тим не менше, у деяких номерах часопису «АНУМ» приблизно третину текстів складають тексти єврейських критиків та художників. Польська преса, котра мала значно більше можливостей, залишила значний спадок у переосмисленні питання єврейського мистецтва, почасти

також і тому, що питання вірного розуміння національного мистецтва турбувало польське суспільство – і мистецтвознавство – в контексті власної культури з кінця XIX до першої третини XX ст. включно.

Всі припустимі точки зору на творчість єврейських митців Галичини та спроби узагальнити тези єврейського мистецтва в якості «мистецтва єврейської теми» були докладно зафіксовані учасниками художнього процесу, що, з одного боку, поляризувало позиції учасників дискусій, а з іншого, популяризувало їх ідеї серед читачів мистецької та інформаційної преси. В той же час навіть ті художники, котрі брали активну участь в обговоренні в якості, наприклад, прибічників точки зору на єврейське мистецтво як на мистецтво єврейської теми, як Е. М. Лілієн, в тій чи іншій формі формулювали досить відсторонену позицію митця стосовно ідеологій та політичних програм, наголошуючи на тому, що природа творчості як дослідження в тому числі ірраціональної сфери світовідчуття не може обмежуватись популяризацією конкретних, навіть і дуже корисних ужиткових ідей.

⁴⁰⁴ Machniewicz Stanisław. Wśród kart księgi pamiątkowej. / Goldstein M., Dresdner K. Kultura i Sztuka Ludu Żydowskiego na ziemiach Polskich. Lwów, 1935. – С. 172–172.

Розділ 4. ТВОРЧІСТЬ ЄВРЕЙСЬКИХ ХУДОЖНИКІВ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ

Численні словники та монографії, присвячені творчості художників Польщі міжвоєнного періоду, серед іншого, включають описи творчих біографій провідних єврейських художників – вихідців із Галичини. В формі енциклопедичних довідок біографії найбільш відомих постатей описано у Словнику Польських Художників, щоправда, виданому тільки наполовину⁴⁰⁵; деякі згадуються в Словнику Польської Юдаїки⁴⁰⁶ та Польському Біографічному Словнику⁴⁰⁷; нарешті, у неодноразово згадуваній тут праці Є. Маліновського⁴⁰⁸, etc. Ґрунтовніші дослідження присвячено художникам групи «Артес», – зокрема, творчості М. Влодарського та Л. Лілле присвячено ряд монографій та каталогів, а творчість М. Сельської описана навіть в деяких українських виданнях, що взагалі велика рідкість у випадку з творчою спадщиною єврейських митців, навіть і з Східної Галичини. Єдина вдала спроба описати спадщину єврейських художників цього регіону України знайшла чудове рішення в каталозі виставки ЛГМ, де була репродукована більшість їх творів з сучасних львівських колекцій⁴⁰⁹. Крім того, більш детальні відомості стосовно творчих біографій тих єврейських художників Східної Галичини, котрі протягом певного часу входили до складу Паризької Школи, описані у монографії В. Сусак, де у підрозділі, присвяченому єврейському мистецтву, дослідниця наводить перелік їх імен, а також додає досить цікаве зауваження стосовно національного самовизначення вихідців з цього регіону:

«У столиці Франції опинились художники-євреї А. Абердам, А. Блондель, Й. Вейнгардт, Л. Готтліб, Б. Грюнберг, А. Кольнік, С. Леберверт, Л. Лілле, З. Менкес, О. Рімер, Д. Сейферт. До них треба додати Г. Меркеля, Г. Лангермана, М. Фоєррінга, О. Гана, Г. Стренга (М. Володарського), М. Сельску-Райх та ін., що прожили і провчили в Парижі протягом кількох років, а потім повернулись до Львова. [...] Ідентичність галицьких євреїв поєднувала єврейський, польсь-

⁴⁰⁵ Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. Malarze, rzeźbiarze, graficy. T. I–VII. Warszawa, 1971–2003.

⁴⁰⁶ Polski Słownik Judaistyczny. Dzieje. Kultura. Religia. Ludzie. T. 1–2. Opr. Z. Borzymińska i R. Żebrowski. Warszawa, 2003.

⁴⁰⁷ Polski Słownik Biograficzny. T. 1–42. Kraków, 1935–2007.

⁴⁰⁸ Malinowski J. Malarstwo i rzeźba Żydów polskich...

⁴⁰⁹ Галина Глембоцька, Вікторія Сусак. Образи зниклого світу: євреї східної Галичини (середина XIX – перша третина XX століття). – Каталог виставки. – Львів, 2003.

кий, австрійський та український компоненти. В кожному окремому випадку їх співвідношення ставало результатом не тільки виховання та впливу середовища, але й визначалось персональним вибором. Л. Готтліб, З. Менкес, Г. Лангерман, Л. Лілле активно виступали як єврейські і як польські художники. Г. Меркель після повернення з Парижа перебрався до Відня та пов'язав свою творчість з австрійським мистецтвом. М. Райх вийшла заміж за українця Р. Сельського і присвятила себе українській культурі⁴¹⁰.

За наведеними та подібними виданнями логічно було б очікувати наступного кроку у академічних мистецтвознавчих дослідженнях єврейського мистецтва в Україні з метою заповнення інформативних лакун, – а саме серії детальних монографій, присвячених творчості кожного окремо взятого видатного єврейського художника, котрий народився, жив та тривалий час працював на Львівщині: наприклад, Е. М. Лілієна, Б. Шульца, В. Вахтеля, З. Менкеса, etc.

Натомість в межах даної роботи, присвяченої радше питанню виокремлення та формування єврейського мистецтва в якості самостійного напрямку у європейському художньому процесі, немає можливості розмістити монографічні матеріали стосовно творчості всіх видатних митців регіону⁴¹¹. В даному розділі авторка хотіла б спробувати вибудувати іконографію певних мотивів, котрі в той чи інший спосіб могли вважатись програмними з точки зору єврейського мистецтва.

Повертаючись до вказаної у вступі мети, важливо зазначити, що переважна частина творів єврейських митців Галичини загинула під час II Світової війни, і нині відома тільки завдяки репродукціям у довоєнній пресі чи поодиноким творам із приватних колекцій. Тим не менше, «вмонтованість» цих творів у контекст академічного українського мистецтвознавства не викликає сумнівів, – з тієї точки зору, що огляд, аналіз та репрезентація культурного життя полікультурного регіону в академічному мистецтвознавстві обумовлена об'єктивним оглядом всіх без виключення напрямків у мистецтві. В даному випадку заповнити інформаційні паузи дозволяють поодинокі оригінали творів єврейсь-

⁴¹⁰ Сусак В. Художники євреї Східної Галичини в École de Paris. В Кн.: Українські мистці Парижа 1900–1939. К., 2010. – С. 144.

⁴¹¹ Загальні і подекуди скорочені версії їх творчих біографій наведено в додатку «Б».

ких митців Галичини з українських колекцій, або репродукції їх картин, надруковані у пресі протягом перших сорока років ХХ століття, огляд та аналіз котрих дозволить вірно оцінити ту роль, котру відіграло у загальному мистецькому процесі Східної Галичини саме єврейське мистецтво.

4.1. Стилістичні особливості творчості єврейських художників Галичини 1900–1939 рр.

Підрозділ, присвячений стилістичним особливостям єврейського мистецтва, розпочинається парадоксом, про котрий багато писали мистецтвознавці міжвоєнного періоду, а саме: стилістичні особливості у творчості єврейських митців в даний період, – власне, період появи та становлення єврейського мистецтва в якості осібною напрямку у загальному мистецькому контексті, – полягають у абсолютній відсутності будь-якої стилістичної єдності.

Кожен з художників уособлював ту чи іншу художню школу, в рамках якої навчався. Вирішальне значення в цьому випадку мало те, у якого саме професора навчався той чи інший єврейський художник в КАМ, і в чому саме його професор вбачав справжнє мистецтво: у репрезентації сюжетів з історії з метою посилення процесу становлення національної самототожності народу, як у випадку М. Готтліба, що навчався у Я. Матейко, чи у ліричних, абстрактних, настроєвих пейзажах, котрі Я. Глязнер малював після навчання у Т. Акцентовича та Я. Станіславського.

Окрім освіти та особливостей характеру, котрі в деяких випадках змушували одного і того ж митця кількаразово змінювати стиль, а з ним і схильність до того чи іншого жанру, а подекуди і виду мистецтва (скажімо, В. Вахтель займався і живописом, і графікою, не віддаючи переваги жодному виду мистецтва, і часто писав твори, присвячені далеко не тільки єврейській тематиці; і таких прикладів значно більше, аніж прикладів послідовної реалізації певної художньої програми в межах творчості одного митця) важливу роль відігравали поїздки художників на художні стажування за кордон, внаслідок котрих вони цілковито змінювали манеру та стиль (так, творчість М. Фоєррінга цілковито змінилась після відвідин Парижа).

Тому традиційний розподіл на види мистецтва в даному випадку міг би бути лише умовним, а також таким, що не надає можливості реконструювати цілісність даного художнього процесу.

З точки зору тематичної єдності творчість певної групи художників може справити враження існування певного напрямку, – єврейського

мистецтва як єврейської теми у мистецтві, – розкритикованого та докладно описаного ще їх сучасниками. Мистецтвознавець І. Земцова, спеціаліст з історії світського єврейського мистецтва Петербургу ХІХ – початку ХХ ст., з цього приводу зауважила: «При тому, що проблема існування власного національного стилю та наявності особливих специфічних рис, властивих творчості єврейських художників, обговорювалась єврейською художньою інтелігенцією та критиками вже протягом більше ніж сторіччя, не існує, однак, загальновизнаного уявлення про критерії визначення приналежності того чи іншого твору до єврейського образотворчого мистецтва»⁴¹².

У процесі вирішення питання критеріїв оцінки мистецьких творів в якості таких, що належать до єврейського мистецтва, можна звернутись до його авторів, – наприклад, організаторів першого Єврейського Музею у Львові. У проекті статуту цієї інституції, зокрема, зазначалось:

«Єврейський Музей у Львові має на меті повсякчасне колекціонування та відповідні умови для зберігання культурно-історичних пам'яток єврейства Польщі, а також процедури опіки та охорони пам'яток єврейської історії та мистецтва в якомога ширшому значенні цього слова. В якості предметів колекціонування розцінюються: а) Священні книги та дотичні до них твори, котрі стосуються Польщі, написані чи надруковані польським єврейством; б) Написи на надгробках та інші єврейські пам'ятки, розташовані у Польщі; в) *Мистецькі твори, портрети, автографи, гравюри, літографії та рисунки або польських євреїв, або присвячених польським євреям, а також плани та види єврейських будівель, міст та містечок (курсив авт.);* г) Єврейські монети та медалі; д) предмети, безпосередньо пов'язані з синагогою. Музей зобов'язується морально та матеріально підтримувати літературні, історичні та художні твори, пов'язані з єврейським мистецтвом та наукою, а також видавати публікації, присвячені євреям у Польщі, і організувати лекції на ці теми. Окрім професійної бібліотеки, музей зобов'язується відкрити загальну бібліотеку для широких кіл з публічним читальним залом»⁴¹³.

⁴¹² Земцова І. В. Еврейское изобразительное искусство в Санкт – Петербурге во второй половине ХІХ – начале ХХ вв. / Автореферат кандидатської дисертації. – СПб., 2008. – Електронна версія документу: <http://www.dissertcat.com/content/evreiskoe – izobrazitelnoe – iskusstvo – v – sankt – peterburge – vo – vtoroi – polovine – xix – nachale – xx – vv.> Записано 10.10.2010.

⁴¹³ Dr. Jakub Schall. Zbieracz i jego zbiory. Zabiegi o utworzenie muzeów żydowskich w Polsce // М. Goldstein, dr. Karol Dresdner. Kultura i sztuka ludu Żydowskiego na ziemiach Polskich. Zbiory Maksymiliana Goldsteina. – Lwów, 1935. – С. 148–149.

Всеосяжність наведеної програми справляє враження відчайдушною спроби поєднати ідеальні уявлення представників як традиційної, тобто релігійної, так і асимільованої, а також сіоністської та просвітницької частин єврейського суспільства, котрі далеко не завжди знаходили між собою спільну мову. У попередніх розділах наведено оптимальні приклади реалізації подібних намірів в аналогічних установах як у США чи Європі, так і на території України, і, отже, в цій програмі у 1930-х рр. не було особливої інноваційності, принаймні для організаторів процесу, – що, проте, могли не надто добре розуміти їх сучасники, навіть ті з них, котрі уособлювали єврейську чи українську еліту регіону. Врешті, в межах даної праці важливо те, що з програми музею можна ясно виокремити розуміння єврейського мистецтва як мистецтва, присвяченого єврейській темі, навіть у виконанні художників (чи письменників) не-єврейського походження.

Пошуки особного стилю єврейського мистецтва в якості тонших, до певної міри ірраціональних властивостей творів єврейських митців, безумовно, становить цікаву тему для майбутнього дослідження у прогресивних, як академічних, так і міждисциплінарних галузях сучасного мистецтвознавства. Так, в цьому напрямку мислить харківський мистецтвознавець О. Коваль, – наприклад, у доповіді «Художня семиотика Барнетта Ньюмена: процес абстрагування та найменування в єврейському образотворчому мистецтві ХХ ст.»⁴¹⁴, а також у деяких публікаціях⁴¹⁵, присвячених тому чи іншому аспекту світського єврейського мистецтва ХХ ст. На користь важливості вивчення цієї теми для академічного мистецтвознавства в майбутньому свідчить, наприклад, його наступне зауваження:

«Сфера відповідності слова та живопису завжди притягувала увагу мистецтвознавства та культурології в якості семиотично найбільш напруженої з усіх зон знаковості. Між тим, визнаючи відношення мови до живопису в якості нескінченно множинних (М. Фуко) або орієнтованих на гібридизацію та трансмутацію

⁴¹⁴ Коваль О. В. Художественная семиотика Барнетта Ньюмена: процесс абстрагирования и именования в еврейском изобразительном искусстве XX века // Доповідь на секції «Єврейське мистецтво» під час Одинадцяті міжнародної молодіжної конференції з юдаїки. – Москва, «Сефер», 11–13 липня 2006 р. – Нотатки з архіву авторки.

⁴¹⁵ Наприклад, у статтях: Коваль О. В. Лингвосемиотические, художественные и культурологические грани восточноеврейского экфрасиса // Сходознавчі студії. – Вип. 1 – Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – № 9. – Харків, 2008. – С. 24–40; та Коваль О. В. «Идеально другой», «типовое еврейское» как «cosa mentale» лингвистической и живописной «абстракции» // Тирш – труды по иудаике. – «Judaica Rossica». – Вип. 8. – М., 2007. – С. 130–142.

знаків форми обох семиотичних систем, мистецтвознавство розглядало співвідношення пластичного зображення та тексту виключно в якості прямої чи опосередкованої участі мови в образотворчій діяльності. Як правило, йшлося про вербальні інтервенції у живопис з боку барочної, авангардної, сюрреалістичної, концептуальної та – ширше – постмодерної художньої практики, в рамках котрої вербальний компонент розглядався в якості основи метафоризму візуального тексту, частини його риторичної структури або в якості одиниці його семантично-композиційної побудови. Сьогодні здебільшого йдеться про побудову візуального нарративу з урахуванням вербального страта його структури. Зрозуміти ж, яким чином «природна мова» визначає деякі сегменти мислення художника, обумовлюючи ті чи інші стратегії візуальної наративу, традиційне мистецтвознавство загалом не прагнуло, і лише останнім часом «цунамі вербально-візуальної ідеографічності» (Н. В. Злиднева), що затопило процес формоутворення, змусило мистецтвознавство та теорію культури звернутись до вивчення проблеми візуально-вербального синтезу в практиці мистецтва ХХ–ХХІ ст»⁴¹⁶.

Більшість дослідників, звертаючись до теми точного визначення єврейського мистецтва, нескінченно балансують між, з одного боку, маніфестами художніх об'єднань та організацій, на зразок тих, фрагменти котрих наведено вище, а також концепцій окремих митців, та, з другого боку, лінгвістичними питаннями, обумовленими соціально-політичними обставинами епохи, речники котрих мимохіть формували з єврейських митців особну, цілком самостійну групу як у громадському, так і в художньому суспільстві. Спроба авторки даної роботи знайти рівновагу між першою та другою позицією в контексті художнього середовища Галичини була сформульована в окремій статті⁴¹⁷, присвяченій проблемі визначення легітимності вживання словосполучення «єврейське мистецтво» та проблематики, пов'язаної з цим питанням. Окрім об'єднань, які виникали почасти через єврейські мови, що пов'язували єврейську, в тому числі художню діаспору у будь-якій країні світу; чи завдяки активності оточуючого середовища, котре іноді охоче нагадувало єврейським

⁴¹⁶ Коваль О. В. Мотив участия языка в еврейском искусстве XX века: «Автопортрет» Эль Лисицкого (1924) в аспекте вербально-визуального синтеза // Сходознавчі студії. – Вип. 2. – Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – № 12. – 2009. – С. 89.

⁴¹⁷ Пінчевська Богдана. Теорія єврейського мистецтва в контексті художнього життя Галичини кінця ХІХ – першої третини ХХ століття // Вісник Харківської державної академії дизайну та мистецтв. – № 3. – Харків, 2007. – С. 89–97.

художникам про їхнє походження тоді, коли в цьому не було жодної необхідності, – єврейські митці, створюючи ту чи іншу концепцію нової групи, далеко не завжди переймались формулюванням теорії єврейського мистецтва, принаймні за межами нюансів сіоністських програм, скерованих на відродження національної самосвідомості глядачів.

Класичні праці свідчать про те, що іконографічний та стилістичний аналіз того чи іншого художнього напрямку – явища взаємовиключні, і ніколи не вживаються одночасно. Позаяк стилістична єдність взагалі не була властива творчості єврейських митців Східної Галичини 1900–1939 рр., то тут може бути вжитий інший вид мистецтвознавчого аналізу, а саме аналіз за допомогою побудови іконографії. Тому наступний підрозділ вибудовано згідно конкретним творам, що підпадали під описану програму, а саме: тут наведено ряд елементів, властивих саме єврейському мистецтву, котрі вибудовано згідно умовним засадам побудови іконографічного ряду.

4.2. Єврейські мотиви у книжково-журнальній графіці Галичини 1900–1914 рр.

Традиція єврейської теми в графіці на початку ХХ ст. налічувала щонайменше двісті років, причому була започаткована зовсім не єврейськими художниками. Перший внесок у цю тему належить мандрівникам, котрі подорожували Польщею, уважно і переважно дуже доброзичливо зображаючи особливості єврейського побуту, зокрема, в Галичині⁴¹⁸. Власне єврейські художники звернулись до портретування та фіксації побуту своїх сучасників досить пізно, наприкінці ХІХ ст., власне, після уможливлення отримання вищої художньої освіти для євреїв, а також під впливом Хаскали та сіонізму.

З попередніх розділів зрозуміло, що від початку століття до початку Першої Світової війни єврейська періодика Львова, присвячена питанням культури та мистецтва, не відрізнялась ані значною кількістю найменувань, ані великими накладками, – здебільшого йшлося про щоденну інформаційну пресу, і видання на зразок «Єврейського щорічника» («Rocznik Żydowski») було радше виключенням з загального

правила. Почасти це пояснювалось тим, що, з одного боку, фінансові можливості єврейської преси були значно скромніші, – в порівнянні, наприклад, з пресою польською, а з другого, – відсутністю цілісного художнього середовища серед єврейської інтелігенції Львова.

Ці обставини різко змінились у міжвоєнний період, але наразі, дотримуючись хронології, слід зауважити, що і до початку І Світової війни професійні художники, найперше графіки, отримували певні можливості в сенсі працевлаштування у львівських часописах. Було б логічно припустити, що в якості художників-оформлювачів у єврейській пресі працювали саме єврейські графіки, і пожалкувати про те, що автори реклам, заставок, віньєток та, подекуди, карикатур у ту епоху ніколи не підписували свої твори і не входили до переліку загального складу редакції. Натомість розвиток фотографії унаочнив нові можливості періодики, – а саме репродукування мистецьких творів. Це швидко зрозуміли редактори нових часописів, і белетристика єврейських письменників тепер друкувалась поряд з фотографіями та репродукціями творів сучасних єврейських митців.

В єврейських часописах цієї доби активно вживались всі можливі символи з сіоністської символіки, часто запозичені з сфери церемоніального мистецтва⁴¹⁹, – від магендовидів та менор до зображень тварин чи птахів, котрі етимологічно асоціювались з певними єврейськими іменами чи якостями, чи були обумовлені конкретними трактуваннями біблійних чи хасидських історій. Це, проте, свідчило радше не про набуту цілісності, але тільки про її пошук; про те, що редактори «Єврейського щорічника» сподівались знайти у поєднанні на сусідніх сторінках «архаїчних», витончених віньєток Е. М. Лілієна з фотографіями чистих, просторих і прозорих ліній живопису Г. Меркеля, нове, синтезоване та оновлене звучання звичних мотивів єврейського мистецтва. Нині ці сполучення виглядають унаочненням перехідної епохи в мистецтві, – поступового відходу від стриманого пафосу «Школи М. Готтліба» до зосередженої розмови про те, що нині єврейське мистецтво може виглядати зовсім інакше. Власне, модернізація полягала не тільки у вживанні

⁴¹⁸ Цю тему детальніше розкрито в особній статті авторки даної роботи: Пинчевская Богдана. Иудаика в отделе графики музея князей Чарторыйских в Кракове: образ польского еврейства в записках путешественников и творчестве художников XVIII–XIX в.) – Матеріали П'ятнадцятої щорічної міжнародної міждисциплінарної конференції з юдаїки. Частина 2. Академічна серія, випуск 23. – Москва, «Сефер», 2008. – С. 437–449.

⁴¹⁹ Один з символів церемоніального єврейського мистецтва Галичини, а також специфіку сакрального єврейського мистецтва регіону, розглянуто в наступній статті авторки даної роботи: Пинчевська Богдана. Реконструкція значень символічних зображень тварин на прикладі образу лева у сакральному єврейському мистецтві Галичини на основі радянських та пострадянських культурологічних джерел 2-ї пол. ХХ – початку ХХІ ст // Видання Національної Академії Наук України «Східний світ». – № 3. – К., 2009. – С. 64–69.

нових графічних технік, але й в суттєвій зміні стилістики в творчості наступного покоління єврейських художників.

4.2.1. Модернізація єврейського мистецтва на прикладі портретного жанру.

Думка, висловлена в якості основної тези в кандидатській дисертації О. Котляр стосовно образу єврейського містечка в якості центрального образу в єврейському мистецтві, не менш вірогідна, аніж твердження стосовно того, що найбільш яскравим доказом існування світського єврейського мистецтва виступають портрети сучасників з єврейського оточення, виконані єврейськими художниками, або, наприклад, створені ними ж натюрморти з зображеннями церемоніальних предметів юдаїзму. Всі ці точки зору по-своєму легітимні, і всі вони відповідають польсько-єврейсько-українському дискурсу стосовно єврейського мистецтва 1900–1939 рр., фрагменти котрого наведені у попередніх розділах, і, опосередковано, програмним переконанням авторів наведеної вище концепції музею єврейського мистецтва.

Наскільки відомо авторці роботи, тематичні виставки, присвячені портрету, у єврейському середовищі Галичини протягом 1900–1919 рр. взагалі не проводились, – у виставковій діяльності цього періоду провідне місце займають виставки художніх об'єднань, скупчених довкола ідеї того чи іншого мистецького стилю. Вперше в історії єврейського мистецтва Галичини жанр портрету в якості самостійної теми мистецтвознавчих зацікавлень був опублікований досить пізно, – у 1935 р., в розділі «Портрети, типи, карикатури» з першого найповнішого каталогу єврейського мистецтва Галичини з колекції М. Гольдштейна⁴²⁰. В певному сенсі це видання можна вважати підсумком роздумів інтелектуалів Східної Галичини про природу єврейського мистецтва, котрі так активно обговорювались на сторінках преси першого двадцятиліття ХХ ст.

Якщо живописні та графічні відтворення історичних сюжетів могли вважатись дієвим засобом спілкування з свідомістю найперше освіченого глядача, то портрети, етнографічні портретні начерки та карикатури не ставили перед собою масштабної мети розмови про національну історію з інтелектуальним глядачем. Ці твори просто унаочнювали обличчя сучасників, фіксували не минулий, але теперішній

час єврейського суспільства, – як в компліментарній, так і в досить стриманій, а подекуди, щоправда, досить рідко, і в іронічній манері.

До появи цього видання репродукції творів єврейських портретистів друкувались у різноманітних спеціальних виданнях в якості ілюстрацій до текстів, іноді досить опосередковано пов'язаних з сенсом літературного твору, як це часто траплялось у «Roczniku Żydowskim», котрий видавався у Львові протягом 1901–1906 рр. З цим виданням співпрацювали художники В. Вахтель та Е. М. Лілієн, творчість котрих була здебільшого присвячена ідеям сіонізму та відродження національної самосвідомості єврейства. Творчість цих художників допомогла виокремити самостійний вид єврейського мистецтва, в котрому йшлося про безпосередній зв'язок єврейського походження художника та його ідеологічної позиції, декларованої в якості теми більшості його творів. Але у цьому виданні також друкувались репродукції творів багатьох інших митців.

Вже у 1910-х рр. читачі цього львівського видання, котрі в той час іще не мали змоги постійно відвідувати виставки єврейського мистецтва через брак активної виставкової діяльності єврейських митців, читаючи белетристику та науково-популярні статті, оглядали репродукції портретів живописця Є. Меркеля (Рис. 1, 2), Альфреда Пензіаса (Рис. 3) та скульптора Генрика Хохмана (Рис. 4, 5), а також стилізації В. Вахтеля, де сучасники могли бути зображені у вигляді співрозмовників під час теологічного диспуту (Рис. 6), чи малюнків Лілієна, де їх трактовано то в якості біблійних героїв (Рис. 7), то в якості уособлень найглибших і найбільш характерних рис єврейської традиції (Рис. 8).

Про те, як саме репрезентація національної культури шляхом відтворення рис кращих її представників сприймалась мистецтвознавцями, красномовно свідчить коментар М. Голубця: «Усюди стрічаємося з безбарвним обличчям сучасного європейця, малоінтересним навіть в синтетичних портретах Готтліба чи перепосених ліричним сантиментом студіях та біблійних ілюстраціях Лілієна»⁴²¹.

Це не слушна думка, принаймні в тому випадку, коли йдеться про підкреслено анти-репрезентативні портрети Є. Меркеля, виконані у реалістичній манері: його моделі розташовані на нейтральному тлі, в центрі композиції опиняються обличчя та руки моделі

⁴²⁰ Portrety, typy, karykatury. В кн.: Goldstein M., Dresdner K. Kultura i Sztuka Ludu Żydowskiego na ziemiach Polskich. Lwów, 1935. – С. 12–25.

⁴²¹ М. Голубець. Жидівське мистецтво // Громадська думка. 30 січня 1920 року. – С. 2–3; «Chwila». 31 stycznia. 1920 № 376 – С. 5.

(Рис. 2), смисловим центром композиції завжди виступає самозаглиблений задуманий погляд портретованого, скерований у внутрішній світ, куди глядач зазирнути не в силі, залишаючись милуватись чистотою ліній блискуче врівноважених композицій.

Загалом портретний жанр у єврейському мистецтві Галичини від початку століття до початку I Світової війни характеризує два напрямки: це «етнографічні» композиції, часто виконані на межі з жанровим живописом чи графікою, та репрезентативні портрети, в котрих особливо чітко простежується поступові видозміни у світосприйнятті художників. Репрезентативних портретів у кількісному сенсі більше, – чи можна вважати, що саме вони, в якості потенційних колекційних чи музейних творів, краще зберігались. Стандартний тип репрезентації моделі, в котрому підкреслюється її суспільна приналежність, унаочнюється в портретах початку століття, наприклад, у кількох ранніх портретах В. Вахтеля з колекції ЛГМ⁴²²: це портрети М. Лазарюса⁴²³ (Рис. 19), С. Бубера⁴²⁴ (Рис. 20) та львівського рабина Абрахама Кона⁴²⁵ (Рис. 21). Фронтальне чи розгорнуте на три чверті положення моделі, намальованої на нейтральному тлі, або, рідше (Рис. 21) на тлі, що нагадує театральні декорації, позаяк включає символічні зображення, – зоряного неба, комети, магендовидів, вирішених у вигляді декоративного візерунку на стіні, – загалом не виходять за межі середньостатистичних уявлень про портретний жанр вихованця академічної школи живопису. Реалістичність зображення в даному випадку гарантує функцію репрезентації, адже моделі В. Вахтеля – кращі представники єврейської громади регіону, котрі добре усвідомлюють кількість та якість власного внеску в суспільний добробут, і, отже, уособлюють такі чесноти,

⁴²² Всі докладні описи музейних творів, котрі включають біографії культурних діячів Львова, походження твору, інвентарний номер і т. д. наведено згідно видання: Глембоцька Г. Л., Сусак В. *Образи зниклого світу: євреї східної Галичини (середина XIX – перша третина XX століття)*. – Каталог виставки. – Львів, 2003.

⁴²³ Мауріцій Лазарус (?–1912) – єврейський підприємець, фінансист, фундатор Єврейської лікарні у Львові (відкрита у 1903 р.). – Глембоцька Г. Л., Сусак В. *Образи зниклого світу... С. 77–78.*

⁴²⁴ Соломон Бубер (1827–1906) – львівський історик і філолог, колекціонер книг, дід відомого філософа Мартіна Бубера. Разом з Самуелем Горовіцем був у 1901 р. засновником першої бібліотеки львівської єврейської громади. – Глембоцька Г. Л., Сусак В. *Образи зниклого світу... С. 77.*

⁴²⁵ Абрахам Кон – з 1843 р. перший рабин Львівської реформованої синагоги, організатор будівництва нової великої синагоги Темпель у Львові, засновник ряду народних шкіл. Батько польсько – єврейського письменника Готтільфа Кона. – Глембоцька Г. Л., Сусак В. *Образи зниклого світу... С. 59.*

як стабільність характеру, освіченість, врешті, заможність, та обумовлене цими та дотичними чинниками почуття власної гідності.

Дещо відрізняються реалістичні зображення релігійних людей: так, на перший погляд протилежні за настроєм експресивний портрет невідомого у «Молитві єврея» В. Вахтеля (Рис. 24) та статичний, схоплений у позачасовому жовтуватому світлі «Портрет рабина Ісаака Лейб Шмелькеса» (Рис. 25) пензля Марка Мюнца насправді досить точно розкривають два «настроєвих» психологічних полюси юдаїзму, втілюючи його репрезентативну функцію, звернену до світу (рабин Шмелькес у виконанні М. Мюнца – це втілення внутрішньої впевненості одного з лідерів свого народу, котрий точно знає, що саме його рішення впливає не тільки на повсякденність, але й іноді вирішує питання життя та смерті своїх людей) та внутрішнє світовідчуття граничної напруги, обумовленої гарячим спілкуванням з Б-гом та заповіданим страхом перед Ним, переданих за допомогою діагональної постановки рук моделі, котра затуляє очі під час молитви у композиції В. Вахтеля.

«Етнографічні» портрети досить сильно відрізняються за технікою, – це радше графічні композиції, – а також за характером споглядання: доброзичливістю ставлення художника до моделі чи його бажання бути найперше об'єктивним. Так, згаданий вище «Каббаліст». Е. М. Лілієна (Рис. 7), «Начерки» Альфреда Пензіаса (Рис. 3) та «Таємниця» Ігуди Епштейна (Рис. 8) в своїй об'єктивності наближаються до гротескового трактування моделей, котрі у виконанні художника не-єврейського походження могли б бути трактовані в якості антисемітських сюжетів. Суміш самоіронії з трагізмом, властива єврейській культурі, чудово виражена як у малюнку Лілієна, так і в начерках Пензіаса: обличчя його моделей, зображені крупним планом, здається, унаочнюють всі непрості особливості життя у галичанському єврейському містечку. Натомість «Таємниця» І. Епштейна трактує зображення релігійних юнаків гранично характерно, відносячи своїх моделей на межу між жанровою сценкою та карикатурою.

Через згадану вище здатність єврейської культури до самоіронії жанрові сценки на межі карикатурності і власне карикатури ніскільки не лякали ані представників єврейської діаспори, ані єврейських колекціонерів: так, диптих «Єврейське весілля» (Рис. 14, 15) Й. В. Крушевського початково зберігався у колекції М. Гольдштейна. Крушевський, котрий працював переважно у жанрі карикатури, як більшість

карикатуристів, звертав увагу на найбільш характерні риси зовнішності та жестикуляції своїх моделей, загострюючи психологізм через фіксацію експресивних рухів зображуваних. Але ставлення художника до моделей не тільки уважне, але й добродушне, тому танок єврейського подружжя та гостя на чужому весіллі нагадує радше розфарбований фрагмент з єврейської комедії ери німого кіно.

«Диспут» В. Вахтеля (Рис. 9) закладає основи широко розвиненої згодом в творчості цього художника теми соціально-культурної проблематики в образотворчому мистецтві. Саме цей сюжет, в котрому використано моделей з гранично характерними зовнішніми рисами, згодом увійшов до папки літографій «Прощання з галутом» (у буквальному перекладі – «з вигнанням»), основна ідея котрої полягала у популяризації сіоністських ідей і акцентуванні найбільш дошкульних недоліків співіснування євреїв з іншими народами. Більшість антисемітських спалахів у Європі спричинялись різницею віросповідань, – чи ця різниця виступала приводом для антисемітських акцій, скерованих насправді зовсім іншими, наприклад, економічними чинниками. Тому співставлення в одній композиції профільних зображень захоплених релігійним диспутом католицького священника та рабина стало не тільки блискучим за своєю гостротою співставленням облич та характерів, але й нагадуванням про одну з найбільш складностей за всю історію перебування єврейської діаспори у Польщі.

Натомість цілий ряд композицій інших художників, в котрих використано анонімних моделей, не має на меті ані соціально-культурної критики, ані взагалі будь-яких ідеологічних підвалін. Це переважно графічні композиції професійних художників, чиї професійні уявлення сформувались в межах школи академічного живопису КАМ. Так, «Портрет єврея» (Рис. 10) та «Портрет єврейки» (Рис. 11) Станіслава Дембіцького, польського художника з асимільованої єврейської родини, а також композиція К. Сіхульського «Після з'їзду рабинів» (Рис. 17) у ліричній, майже печальній зосередженості, з котрою зображено моделей, не поступаються «Єврейському вчителю» (Рис. 18) Леона Вейна. Ці композиції об'єднують не тільки доброзичливість погляду, обумовлена бажанням максимально точно відтворити не тільки зовнішність, скільки внутрішній світ моделей, самозаглиблених, поглинутих своїм заняттям (Рис. 18) чи гостротою внутрішнього переживання складного почуття (Рис. 17).

Найбільш цікавими портретами цього періоду, з точки зору сучасного дослідника, є портрети представників світської єврейської інтелігенції, жіночі портрети та автопортрети художників; останні два вияви портретного жанру були цілковито новим методом репрезентації власної культури для представників єврейських кіл Східної Європи. З точки зору композиційної майстерності «Портрет жінки в сірій сукні» Леопольда Готтліба (Рис. 12) нічим не поступається твору «Жінка в задумі» В. Вахтеля (Рис. 23): доросла і юна представниці світських єврейських кіл унаочнюють всі чесноти свого середовища: спокій; розум та схильність замислюватись; внутрішню рівновагу; і, нарешті, елегантність (Рис. 12) чи красу (Рис. 23). Згідно вимогам академічної школи, моделей розташовано в центрі врівноважених композицій, проте сам вираз їх облич унаочнює появу нового типу людини нового століття: жінок вільних, невимушених, освічених, так мало схожих на своїх попередниць з цілковито замкненого в усіх сенсах єврейського гетто Польщі.

Новий тип сучасників представляють портрети С. Зонненвенда «Портрет актора Фельдмана в ролі Наполеона» (Рис. 26) та «Портрет Константі Бруницького» А. Горовіца (Рис. 13). Формально зображення обличчя моделі крупним планом наслідує наведену вище в малюнках Пензіаса традицію зображення моделей у портретистів-«етнографів», проте в центрі уваги опиняється зовсім інший тип особистості: це вільна, освічена, матеріально незалежна людина, котра заробляє на життя улюбленою працею, неможливою без щойно наведених та подібних чинників.

Нарешті, «Автопортрет» Є. Меркеля (Рис. 16) та «Автопортрет з годинником у руці» В. Вахтеля (Рис. 22) унаочнюють ту легкість, з котрою єврейські художники засвоювали основні тези лекцій історії європейського мистецтва. Художники всіх часів були самі для себе найбільш приступними моделями, та, крім цього, саме автопортрет дозволяв унаочнити не тільки бачення та особливості репрезентації представників художньої еліти, але й те місце, котре їм відводилось у соціумі. Перед нами світські люди; одного зображено на нейтральному тлі, другого – на львівській вулиці. Цілковито новим для цього періоду у мистецтві, не тільки єврейському, можна вважати профільне рішення «Автопортрету з годинником» В. Вахтеля. Другий автопортрет, в котрому художник зображає себе хворим, зустрічався у мистецтві з часів Ренесансу, – подібні мотиви зустрічаються, наприклад, у творчості А. Дюрера, – проте

рішення цієї теми Є. Меркелем мало нагадує класику. Страждання, котре часто лежить в основі замисленості такого типу, – художник дивиться повз глядача, занурившись не стільки у свій внутрішній світ, скільки у свій емоційний та фізичний стан, – виражено до такої міри контрастно, що цілковита стриманість нібито повсякденної пози справляє на глядача дуже сильне враження.

З цього підрозділу видно, як етнографічні мотиви у портретному жанрі єврейського мистецтва поступово видозмінились у жанрові композиції з гротесково загостреними характеристиками, подекуди з певним соціальним звучанням у підтексті. Натомість академічний репрезентативний портрет отримав розвиток в напрямку репрезентації не стільки соціальних характеристик моделі, скільки вагомості її особистості, котру у 1910-х рр. було уже не обов'язково підкреслювати відповідним інтер'єром чи символікою, силоміць введених в зображення. Освічені та забезпечені прошарки асимільованого єврейства представляли художникам значну кількість типів «людини ХХ століття», чие почуття власної гідності залежало від цілковито інших чинників, аніж у їх предків ХVІІІ століття. Надія на реформацію суспільства, на перелом і припинення трагічних поневірянь чужими країнами шляхом побудови власної держави та інші ідеї сїонїзму та просвітництва вкупі з певними економічними факторами дозволили створити осібний прошарок у єврейському суспільстві; і, портретуючи кращих його представників, художники свідомо чи несвідомо посилювали та помножували ідеали країни, народу та епохи, представляючи свої твори на публічних виставках, кількість відвідувачів на котрих щороку зростала.

4.3. Єврейські мотиви у книжково-журнальній графіці Галичини міжвоєнного періоду.

Різниця між художньою та промисловою графікою у єврейському мистецтві на початку століття була незначною: можливість створення численних копій малюнків однаково вимагала «авторського» ставлення до кожного окремо взятого твору. Ця тема в контексті єврейського мистецтва взагалі не згадується у спеціальній літературі; деякі твори єврейських графіків та їх скорочені біографії наведено у двох монографіях О. Лагутенко⁴²⁶, присвячених історії української графіки.

⁴²⁶ Лагутенко О. Нариси з історії української графіки ХХ століття. – К., 2007 та Лагутенко О. Українська графіка першої третини ХХ століття. – К., 2006.

Вперше в історії світського єврейського мистецтва Галичини графіка дочекалась на увагу з боку професіоналів досить пізно, у 1935 р., на сторінках каталогу колекції М. Гольдштейна. Щоправда, розділ «Графіка» тут відсутній: більшість графічних творів віднесено до розділу, присвяченого творчості сучасників, котрі в 50% випадків були блискучими графіками, та до «Екслібрисів та плакатів». Безпосередньо дотичним до теми графіки у єврейському мистецтві у цьому виданні можна вважати розділ, присвячений рукописам та манускриптам. Історик культури польського єврейства Маєр Балабан у вступі до каталогу, зокрема, писав:

«Восьмий розділ присвячено творам єврейських митців, живописців та скульпторів. Тут надруковані *картини та рисунки відомих єврейських художників* (курсив авт.): Піліховського, Марковича, Вахтеля, Кітца, Біненштока, Кунке, Шпербера та інших – почасти в оригіналах, почасти в репродукціях; твори скульптора Буха та інших. Слід відмітити десятий розділ, котрий називається «Екслібриси та плакати». Десятки років Максиміліан Гольдштейн збирає екслібриси [...] що їх в його колекції кілька тисяч: польських, польсько-єврейських та всіх інших, самих різноманітних шкіл та художньої цінності»⁴²⁷.

Другим каталогом, у котрому графіка розглядається в якості самостійного виду єврейського мистецтва Східної Галичини, є каталог виставки «Образи зниклого світу: євреї Східної Галичини (середина ХІХ – перша третина ХХ століття)»⁴²⁸, де тематичний каталог включає розділ «Графіка», розташований в каталозі, вибудованому у хронологічному порядку.

В жодному з цих видань не згадуються особливості розвитку ужиткової графіки, що дозволяє вперше розвинути цю тему в межах даної роботи. Так, важливо зауважити, що єврейські художники, отримуючи освіту за кордоном, – як, наприклад, митці групи «Артес» чи М. Фоєррінг, – повертаючись додому, частіше звертались до узагальненого образного ряду, на перший погляд, абсолютно позбавленого будь-яких національних конотацій. Так, «артесівці»

⁴²⁷ Нижче історик додає: «І я не був би істориком польського єврейства, якби не звернув увагу на один з найстарших екслібрисів у цій колекції, а саме на екслібрис доктора Майцера Вінклера, єврейського лікаря з Любліна, розміщений у 1668 р. у фармацевтичній книзі». / Majer Balaban. Przedmowa. – M. Goldstein, dr. Karol Dresdner. Kultura i sztuka ludu Żydowskiego na ziemiach Polskich. Zbiory Maksymiliana Goldsteina. – Lwow, 1935. – С. 9–10.

⁴²⁸ Глембоцька Г., Сусак В. Образи зниклого світу: євреї Східної Галичини (середина ХІХ – перша третина ХХ століття). – Каталог виставки. – Львів, 2003.

О. Ган, Л. Лілле та М. Влодарський у міжвоєнний період використовувались в своїй графіці образи міста чи природи: будинки, глухі паркани, паркові доріжки, манекенів, чи, продовжуючи тему парків, зображення листя дерев. Так, наприклад, трактування рослинних зображень у контексті «міської тематики» включало варіантів інтерпретацій: так, зображення дубового листка могло означати і посилення на біблійний Мамврійський дуб, і в той же час бути натяком на розквіт фашизму, котрий активно користувався цим символом⁴²⁹.

4.3.1. Традиція використання елементів єврейської абетки у єврейській графіці.

Традиція використання єврейських шрифтів у традиційному єврейському мистецтві налічує кілька тисячоліть, – адже книжкова графіка може вважатись найстаршим видом мистецтва «народу Книги». З початку існування юдаїзму в обов'язковому порядку ілюструвались певні види священних текстів, – крім Тори, – найчастіше ті, котрі призначались для читання в родинному колі (як, наприклад, Пасхальна Агада). Як у Західній, так і у Східній Європі протягом століть ілюструвались певні види документів, котрі стосувались певних важливих подій у житті єврейської діаспори: наприклад, єврейські шлюбні умови, – ктубот; чи пінкаси – документи, котрі засвідчували юридичні тонкощі тієї чи іншої єврейської організації в межах єврейської громади.

Ілюстраціям у давніх й середньовічних єврейських сувоях, а також релігійних книгах епохи, що започаткувала мистецтво книги, присвячено немало спеціальних публікацій, як закордонних⁴³⁰, так українських дослідників⁴³¹. Зокрема, авторка найбільшої кількості публікацій,

дотичних до ілюстрованих документів єврейської громади, І. Сергеева зазначала:

«Використання шрифтів єврейських літер в якості орнаментальних деталей та елементів декору було надзвичайно поширеним в єврейському ужитковому мистецтві. Виконані народними майстрами ілюміновані титульні листи, заставки, віньєтки, а іноді і складні орнаментальні композиції дозволяють віднести пінкаси до числа справжніх пам'яток єврейського народного мистецтва в Україні. За стилістикою та характером орнаменту вони відносяться до того ж ряду творів, що і срібні тора-шилди, бронзові ханукальні світильники, різьблені мацеви, розписи дерев'яних синагог»⁴³², помилково вважаючи графічні твори вартими згадки в одному ряду з творами декоративно-ужиткового церемоніального мистецтва.

Світські єврейські митці Галичини, навіть ті, що походили з асимільованих освічених родин, ймовірно, були з дитинства знайомі з деякими творами народної або професійної книжкової графіки, адже в будь-якій єврейській родині, тим паче заможній, апіорі чудово ілюстрована Пасхальна Агада зберігалась як реліквія, часто не одним поколінням. Отримуючи професію, в котрій не зображення ілюструвало текст, але текст підпорядковувався зображенню, митці переосмислювали і власне ставлення до традиційних та новітніх форм світосприйняття, іноді залишаючи єврейські шрифти в якості нагадування не тільки глядачам, але й самим собі про ту традицію, заради котрої єврейство отримало таку незвичну і подекуди страшну, різко відмінну від інших народів, долю.

Синтез єврейської традиції з цим традиційним видом світського мистецтва відбувся досить невимушено. Це зайвий раз доводить словникове визначення терміну «графіка», в котрому зазначено: «[...] з цим мистецтвом пов'язаний також книжковий шрифт, оскільки літера представляє собою графічний знак»⁴³³.

Це суттєво для будь-яких різновидів єврейського мистецтва, навіть у світських виявах котрого часто використовувались написи єврейськими мовами, декоративність зображення котрих здавна цікавила художників. Щоправда, існує певна закономірність стосовно використання єврейських текстів у мистецтві єврейських митців західних та східних регіонів України: художники Галичини, на відміну від своїх колег

⁴²⁹ Детальніше ця тема досліджується в окремій статті авторки даної праці: Пінчевська Богдана. Деякі мотиви книжкової графіки художників групи «Артес» на прикладі ілюстрацій Генрика Стренга (Марка Влодарського) до прози Дебори Фогель // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – Харків: ХДАДМ, 2011. – № 5 (Сходознавчі студії. Випуск 4 «Єврейське мистецтво і український контекст. У руслі європейських новацій»). – (у друці).

⁴³⁰ Якерсон С. М. Еврейская средневековая книга. Кодикологические, палеографические и книговедческие аспекты. – М., 2003. – С. 18.

⁴³¹ І. Сергеева. Иллюстрированные пинкасы Украины конца XVIII – начала XX веков (из собрания Центральной научной библиотеки им.В. И. Вернадского Национальной академии наук Украины) // Єврейська історія та культура в Україні. Матеріали конференції (Київ, 8–9 грудня 1994 р.). – К., 1995. – С.174–179. – електронна адреса публікації: <http://jewish-heritage.org/eu94a46r.htm>. Записано 10.10.2010; Ірина Сергеева. Память о храме в оформлении еврейских рукописей и книг Украины // Єврейська історія та культура в Україні. Матеріали конференції 2–5 вересня 1996 р. Інститут Юдаїки. – Київ, 1997. – С. 199–203.

⁴³² І. Сергеева. Иллюстрированные пинкасы Украины конца XVIII – начала XX веков... – С. 175.

⁴³³ Популярная художественная энциклопедия. Том 1. – М., 1986. – С. 188–189.

зі Сходу України, досить рідко звертались до цього мотиву навіть у жанрових композиціях, використовуючи їх чи стилізації під ці зображення тільки в разі крайньої необхідності. Найчастіше літери єврейської абетки або стилізації під них вживались в екслібрисах, котрі заслуговують на окрему увагу, рідше – у мистецтві плакату.

4.3.2. Екслібриси в єврейській графіці Східної Галичини. Визнаним майстром в галузі екслібрисів у Львові вважався Рудольф Менкицький⁴³⁴, – непересічна, всебічно обдарована особистість, графік, нумізмат, історик мистецтва, котрий, окрім надзвичайно цікавих графічних творів, залишив один з перших у львівській історії путівник⁴³⁵ по музею ім. Короля Яна, в котрому він тривалий час працював головним хранителем, а також наукове видання, присвячене грюнвальдським медалям⁴³⁶. Його екслібриси були надруковані у згаданому вище каталозі М. Гольдштейна, а також у вигляді трьох книг – каталогів, одну з котрих було видано особистим накладом М. Гольдштейна⁴³⁷.

Представник асимільованих верств інтелектуальної еліти єврейства, Рудольф Менкицький напевне знав єврейські мови, хоча навряд користувався ними у повсякденному житті. Із сімдесяти двох екслібрисів, котрі художник створив до 1925 р., стилізації під літери єврейської абетки та єврейська символіка вживались виключно у бібліотечних знаках М. Гольдштейна (Рис. 27, 28). Як видно з прижиттєвих публікацій, автор екслібрисів більшості львівських бібліофілів, а також більшості бібліотек, включно з Бібліотекою

⁴³⁴ Менкицький (Менкес) Рудольф (Mekicki (Menkes) Rudolf). Графік, скульптор малих форм, знаток геральдики, нумізматика, старовинної зброї, колекціонер, бібліофіл, педагог. Львів, 1897–1942, Львів Навчався рисунку в Учительській семінарії у Львові, яку закінчив в 1905 р. Пізніше самостійно засвоїв основні графічні техніки. Виконав офорти з видами Львова та його околиць, близько 120 екслібрисів, 60 проектів обкладинок книжок, близько 300 книжкових ілюстрацій, понад 350 інших дрібних графічних праць. Був знатоком геральдики, що дозволяло йому займатися проектуванням медалей. 31921 р. працював головним хранителем Музею Яна III Собеського у Львові; після його об'єднання з Історичним музеєм м. Львова в 1940 р. – його директор до смерті в 1942 р. – Глембоцька Г., Сусак В. Образи зниклого світу: євреї Східної Галичини (середина XIX – перша третина XX ст.). – Каталог виставки. – Львів, 2003. – С. 108.

⁴³⁵ Mękicki R. Muzeum Narodowe om. Króla Jana III we Lwowie. Przewodnik po zbiorach. Lwów, 1936.

⁴³⁶ Mękicki R. Medale Grunwaldzkie. Lwów, 1911.

⁴³⁷ Opalek M. Ekslibrisy Rudolfa Mękickeigo. Lwów, 1922; Opalek M. Katalog Ekslibrisów Rudolfa Mękickeigo 1910–1925; та Mękicki R. Znaki biblioteczne Rudolfa Mękickiego. Lwów, 1925.

Оссолінських (Рис. 29), бібліотекою Музею ім. Короля Яна та самого цього музею, Менкицький не спеціалізувався на єврейській темі, натомість йому недарма замовляла бібліотечні знаки ледь не вся інтелектуальна еліта Галичини: він бездоганно володів графічними техніками і був блискучим стилістом: композиції, виконані у неокласичному стилі, давались йому не важче, аніж стилізації під ар-деко, середньовічний готичний шрифт, тощо.

Окрім Р. Менкицького, екслібриси, в котрих були задіяні єврейські шрифти, вжиті не випадково, але в якості додаткового елемента, котрий композиційно посилює смислову частину твору, опрацьовували ті галичанські художники, котрі вважали єврейську символіку невід'ємним елементом єврейського мистецтва, котре, в свою чергу, мусило пропагувати певні ідеї, – наприклад, Е. М. Лілієн (Рис. 30, 31, 32, 33).

Власне, більшість творів цього блискучого графіка, вирішена у вигляді прямокутних, витягнутих по горизонталі композицій, може бути трактована в якості екслібрисів, про що свідчить автопортрет художника (Рис. 32), де він зобразив себе у власному кабінеті, під сіоністським плакатом з написом на івриті. Блискучий стиліст, він завоював собі репутацію графіка, довершеність вишуканих ліній котрого дозволяла ставити його нарівні з англійцем О. Бердслеєм, на відміну від котрого Лілієн, – що природньо для вихідця з Дрогобича, – звертався переважно до теми сіонізму, і тільки потім до всіх інших тем, з еротичними включно⁴³⁸.

4.4. Застосування національної символіки у світських мистецьких жанрах: мальована реклама як додатковий засіб впливу на читача.

Роздуми, подібні на наведені вище, ймовірно, були досить важливими для редакційного складу єврейських видань, – адже їх спілкування з глядачами будувалось в тому числі на діалозі, дотичному до питань національної самосвідомості у зв'язку з проблемами антисемітизму, спровокованого і посиленого ним сіонізму та його питання повернення євреїв до Палестини, etc.

⁴³⁸ Про те, що Е. М. Лілієн був добре знайомий із творчим спадком О. Бердслея, свідчить, зокрема, цитата з його листування з М. Гольштейном, де художник пише: «Бердслей, що так рано помер, перевернувся б в труні на своєму християнському цвинтарі у Лондоні, якби дізнався, що його вважають євреєм». Goldstein M., Dresdner K. Kultura i Sztuka Ludu Żydowskiego na ziemiach Polskich. – Каталог. – Lwów, 1935. – С. 89.

Газета «Хвиля», котра видавалась у Львові протягом 1919–1939 рр., представляє чудовий матеріал⁴³⁹ для дослідження видозмін використання символіки, дотичної до єврейської культури, у газетно-журнальній графіці. Немає сумнівів в тому, що цю газету, як і всі інші єврейські видання Львова першої третини ХХ ст., ілюстрували професійні графіки: на користь цього твердження свідчить високий рівень графічного оформлення видань. Згодом рівень ілюстративного ряду ускладнився за рахунок використання фотографії, котра, зокрема, дозволяла друкувати репродукції творів. Згодом у видання з'явився ілюстрований додаток, який дозволяє прослідкувати поступовий відхід авторської графіки з газетних шпальт, де її місце займає фотографія та репродукції «високої», книжкової та станкової графіки. Але до появи та поширення фотографії єврейська преса Галичини, зокрема, її рекламні блоки нагадували добре продумані мініатюрні виставки.

Авторці даної роботи не вдалося виявити публікацій, присвячених графічному рішення періодики Галичини 1900–1939 рр. У єдиній українській статті Б. Лентохи щодо цього видання мистецька тема згадується в одному рядку, а прізвища художників-оформлювачів відсутні⁴⁴⁰.

Стилістичні особливості ужиткової графіки газети «Хвиля» свідчать про те, що більшість реклам, особливо у ранній період існування газети, створювалась під прямим або опосередкованим впливом «великих стилів» в образотворчому мистецтві. Особливістю певної категорії графічних стилізацій була манірність останніх відзвуків модерну, спрощена на користь смаків «широкого читача», котра, проте (як це не дивно для популярного видання) майже ніколи не опускалась до відвертого кітч. З іншого

⁴³⁹ Матеріали для даного підрозділу зібрано в архіві Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, у Науково-дослідному центрі періодики, і використано в статті по слідам доповіді на міжнародній конференції з юдаїки, котра повинна вийти друком протягом серпня-вересня 2011 р. під назвою: Пинчевская Богдана. Особенности развития прикладной графики в еврейской прессе Галиции: еврейские мотивы в иллюстрациях газеты «Chwila» (1919–1939 гг.)// збірка матеріалів Вісімнадцятої Щорічної міжнародної конференції з юдаїки. – Москва, «СЕФЕР», 1–3 лютого 2011 р. (у друці).

⁴⁴⁰ Так, дослідниця пише: «Чимало місця «Chwila» присвячувала культурі, зокрема і польській: книжці, театру, малярству, музиці. Музичні події презентував Альфред Пльон, виставки малярства, графіки і інших жанрів – Артур Лаутербах. Зі статей можна довідатися про приязні стосунки між польськими і єврейськими митцями» Барбара Лентоха. «CHWILA» – газета львівських євреїв // Незалежний культурологічний часопис «І». – № 51. – Гебрейський Львів. – Львів, 2008. – Адреса електронної публікації: <http://www.ji.lviv.ua/n51texts/letocha.htm>. Записано 10.10.2010.

боку, вишукані рамки та віньетки, утворені звивистими лініями ар-деко, розташовувались на одній шпальті з лапідарними, строгими, чіткими конструктивістськими композиціями або діагональною побудовою реклам, створених під впливом німецького експресіонізму. Деякі реклами, – власне, таких було найменше, – вирішувались на користь реалістичних, навіть натуралістичних зображень; згодом цей різновид газетно-журнальної графіки витіснила фотографія.

Дуже цікаве враження справляють реклами, стилізовані під конструктивістські зображення, котрі свідчать про те, що, наприклад, художні процеси в мистецтві революційної Росії були досить добре знайомі єврейським художникам Галичини. Цікаво те, що, попри стилістичну різноманітність малюнків рекламних блоків, всі вони разом, об'єднані на одній шпальті, справляють напрочуд цілісне враження добре продуманої композиції.

Тематично малюнки реклам «Хвилі» протягом 1919–1939 рр. можна умовно розділити на дві категорії: це були 1) єврейські та 2) комерційні сюжети. До малюнків реклам «єврейської теми» можна віднести наступні рекламні блоки: 1. Присвячені рекламі корабельних компаній, котрі займались регулярними рейсами в Палестину (Рис. 34); 2. Торговельні марки підприємців, котрі торгували кошерними продуктами (наприклад, м'ясом або маргарином), або продуктами, привезеними з Палестини (наприклад, кавою) (Рис. 35, 36, 37). 3. Реклами культурних організацій або подій: вистав єврейського театру, єврейських книговидавництв або книжкових магазинів (Рис. 40, 41, 42).

Зміст комерційної реклами мало відрізнявся від сучасного і включав неймовірну кількість тем, – від продуктів до одягу, послуг, технічних новинок, обладнання, тощо. Стилістика та виконання деяких сюжетів були безмежно далекі і від єврейського повсякдення, і від єврейської культури. Як і нині, реклама вбрання, косметики та прикрас демонструвала певні узагальнені типи краси, водночас дозволяючи сучасному досліднику скласти уявлення про те, які саме типи вважались еталонними в Галичині міжвоєнного періоду. Засоби, використані у рекламі певних типів товарів для жінок, виконані з почуттям гумору, скерованим на масові смаки, що загалом цілком припустимо у світському інформаційному виданні.

4.4.1. Твори єврейських карикатуристів у періодиці Галичини міжвоєнного періоду. Осібним різновидом газетно-журнальної графіки міжвоєнного Львова виступала карикатура,

котрою, серед інших, займалися художники Броніслав Шнейдер, Якуб Бікельс⁴⁴¹ (Рис. 47), Ігнацій Ізидор Гольдхубер, Євгеніуш Гросс, Фриц Клейман (Клейманн), Мішель Тоепфер та Яніна Форзіммер⁴⁴².

Випускники факультетів архітектури чи інженерії Львівської Політехніки, КАМ, Вільної Школи живопису та рисунку ім. Мехоффера або приватних шкіл паризьких та віденських художників, вони друкували соціальну та політичну сатиру на сторінках видань «Sygnały», «Wiadomości Literackie», «Nasz Przegląd ilustrowany», «Szpilki», «Szczutek», «Wróble na dachu», «Omnibus» та ін. Проте автор (чи автори) більшості карикатур на сторінках «Хвилі» донині невідомі. В довідковій літературі відсутня інформація стосовно сатириків С. Візенталя (S. Wiesenthal) (Рис. 45), Басса (Bass) (Рис. 46) та Б. Бранделя (B. Brandel).

Карикатура у єврейській графіці Галичини міжвоєнного періоду – це тема для осібного дослідження; повертаючись на сторінки «Хвилі», слід зазначити, що політична реклама на її шпальтах була звичайним явищем (Рис. 38, 39), а ось необхідність у політичній сатирі (Рис. 49) виникла досить пізно і була безпосередньо пов'язана з посиленням впливу двох тоталітарних режимів, гітлерівського та сталінського.

Кількість карикатур такого типу помітно збільшується в останній період існування видання. З них вирізняються тонким та м'яким гумором, – характерною ознакою культури Східної Галичини міжвоєнного періоду, – бездоганні з технічної точки зору малюнки Бранделя (Рис. 43, 44).

Зрідка на сторінках «Хвилі» публікувалися малюнки художників, котрі здобули європейську славу, як це було у випадку з візитом до Львова колишнього львів'янина З. Менкеса (Рис. 48), в той час вже представника Паризької школи, чий приїзд до міста детально розглядала і інформаційна, і мистецтвознавча преса.

Якість малюнків анонімних реклам свідчить про те, що історія мистецтва втратила імена надзвичайно цікавих художників Східної Галичини першої третини ХХ століття. Так, наприклад, заслуговує на увагу іконографія графічних зображень гігієнічного засобу «Odol» (Рис. 50, 51, 52), котрий в ті часи до такої міри широко рекламувався в Галичині, що згадувався

навіть у прозі ідеолога мистецьких процесів у єврейському середовищі Дебори Фогель⁴⁴³, котра писала:

«В розквіті полудня на вуличних лавках сиділи; на лавках великих бульварів, зранку іще вологих, сиділи вже о сьомій годині; потім: синіми вечорами, о блідій сьомій годині, в суцільних ріках електрики: понад ними – тріумфальна реклама «Форда» та зубної пасти «Одол». [...] Лагідно і рівномірно сповнюють життя фактури подій. Це, власне, тяжкості і фактури незрозумілого матеріалу життя; те, що називаємо: «речі і переживання»; тут реклама «Одолу» стає наступною частиною речення з квітучими акаціями»⁴⁴⁴.

Різноманітність зображень неймовірна: складається враження, ніби її невідомий автор заручився обіцянкою, протягом місяців рекламуючи один і той же продукт, ніколи не повторювати один і той же сюжет. З огляду на апріорі «невисокий» жанр ужиткової графіки, тим більше газетної реклами, це справляє сильне враження: адже в газетно-журнальній графіці щоденного видання з великим накладом подібне ставлення до розробки теми можна вважати радше виключенням, аніж правилом.

Отже, єврейська тема у світській інформаційній пресі ідентифікувалась, як і у світському мистецтві, згідно тематики, – все залежало від того, до якої міри рекламований продукт (наприклад, їжа, чи книги, чи подорожі в Палестину) пов'язаний з суто єврейським побутом. Для того, щоб підкреслити призначення продукту саме для єврейської аудиторії, художники застосовували найперше шрифти єврейської абетки, – навіть тоді, коли в цьому не було жодної необхідності. Останнє зауваження суттєве з огляду на те, що «Хвиля» видавалась польською мовою, котрою вільно володіла єврейська діаспора міжвоєнної Галичини, і дублювати назву кошерного продукту написом на івриті було взагалі не обов'язково.

Натомість комерційні інтереси видання дозволяли друкувати на її сторінках реклами, тематично і стилістично нескінченно далекі від будь-яких релігійних уявлень, що, проте, ніколи не викликало нарікань ні з боку редакції, для котрої, як і нині, рекламний блок був

⁴⁴³ Біографія Дебори Фогель українською мовою надрукована у виданні: Козаченко Б. Про прозу Дебори Фогель, що не схожа на будь-яку іншу. Всесвіт, № 9–10. – К., 2010. – С. 239–241.

⁴⁴⁴ Дебора Фогель. Квіткові з азаліями. – Переклад авторки роботи за виданням: Debora Vogel. Akacje kwitną. Ilustracje Henryk Streg. Posłowie: Karolina Szymaniak. Krakow, 2006. – С. 14, 58.

⁴⁴¹ Біографії Я. Бікельса присвячено статтю у Словнику Польських художників: Słownik artystów Polskich i obcych, w Polsce działających. Tom I. – Wrocław, 1971. – С. 152; Słownik artystów Polskich i obcych, w Polsce działających. Uzupełnienia i sprostowania do tomów I–VI. – Warszawa, 2003. – С. 24–25.

⁴⁴² Біографії всіх інших митців описані у Додатку «Б».

одним з засобів для продовження існування видання, ні з боку читачів, котрі в якості жителів полікультурного регіону ставились до «ризикових» тем апіорі цілком спокійно. Дуже цікавим був поступовий перехід від використання мальованої авторської графіки до фотографії, котра дозволяла друкувати репродукції і надавала виданню цілковито нових можливостей популяризації мистецьких творів.

Все це, проте, у значній мірі ілюструвало асиміляційні процеси у єврейському суспільстві: світських мальованих реклам було значно більше від реклам суто єврейських. Проте в цих останніх активно вживалась національна символіка, – наприклад, магендовиди; стилізовані зображення для звернення уваги на рекламу, котрі нагадували указку для читання Тори «ядл», що їх у Східній Європі найчастіше виконували у вигляді зображення людської руки з витягнутим вказівним пальцем; малюнки жестів благословення священників-коенів, котрі часто вживались у церемоніальному єврейському мистецтві; і нарешті, використання написів єврейською мовою навіть в тих випадках, коли це було не обов'язково, мали на меті нагадування читацькій аудиторії тих особливостей власної культури, про котрі, з точки зору редакції, а також і деяких художників, читачам взагалі не слід було б забувати, принаймні надовго. Чи можна вважати часто повторювані мотиви з народного мистецтва засобом посилення національної самототожності у читача масового видання з великим накладом? Певне, коли йшлося про інформаційну газету, принаймні на третину присвячену питанням історії та культури, немає жодних сумнівів в тому, що так: «єврейські мотиви» в рекламі служили зайвим рушієм впливу на громадську думку. Сучасних дослідників в єврейській ужитковій графіці міжвоєнної Галичини може дивувати єдино те, з якою тактовністю використовувались ці мотиви в ужитковій графіці: майстерність як редакторів, так і художників полягала в тому, що ці зображення ніколи не складали враження перебільшення, властивого будь-яким творам, орієнтованим на масовий, а отже, апіорі схильний до кітчу, смак широких кіл читачів.

4.5. Єврейське мистецтво: стиль чи тема?

Портретний жанр у книжково-журнальній графіці Галичини міжвоєнного періоду.

Наведене у підзаголовку питання у 1930-і рр. вже мало турбувало і художників, і глядачів, і навіть публіцистів, а професійні мистецтвознавці у більшості випадків вже давно

дистанціювались від цього питання, обираючи значно простіший шлях огляду виставок певних художніх об'єднань чи організацій, на зразок весняних та осінніх салонів ТПОМ.

У середині – наприкінці 1930-х рр. художні програми митців та художніх об'єднань остаточно впорядкувались й нарешті була більш-менш налаштована система репрезентації їх творів: у вигляді відкритих для глядачів музейних колекцій, систематичних виставок та репродукування кращих творів на шпальтах спеціалізованої періодици.

У 1930 р. газета «Хвиля» починає видавати ілюстрований додаток, завдяки котрому нині можна побачити твори єврейських митців, котрі згодом загинули під час II Світової війни, часто – разом з своїми авторами.

Улюбленцем газети надалі залишався В. Вахтель, в той час вже відомий художник, чий поїздок до Палестини після навчання у Західній Європі цілковито позбавили його від ліризму, а також від академічних постановок у портретному жанрі: у міжвоєнний період художник не створив жодного портрета, намальованого на нейтральному або «театральному» тлі.

Про нього багато писали, а він залишався людиною, цілковито захопленою ідеалами юності, і продовжував у піднесеній манері створювати ідеалістичні образи нового життя оновленого народу. Серія рисунків В. Вахтеля, виконаних під час поїздки до Палестини, побудована на непомітній ідеалізації форм, завдяки чому його моделі, – халуцим, – сприймаються саме так, як прагнув художник: героїзованими персонажами, що втілюють в життя величний задум (Рис. 53, 54, 55, 56). Через історико-культурні фільтри сучасності ці портрети мають додаткові конотації: приблизно в той же спосіб, з помітною ідеалізацією моделей, зображались герої європейських тоталітарних систем ХХ ст., як фашистської, так і радянської. На жаль, саме тому лінійність сприйняття палестинських портретів В. Вахтеля залишає подвійне відчуття, – з одного боку, глядач мимохіть поділяє захват людини, котра переконалась в реальності втілення її мрії про власну державу для гнаного звідусіль народу; з іншого боку, цей захват скомпрометовано надто гладенькою, нібито ретушованою стилістикою.

Репутація соціального критика, котру Вахтель заслужив протягом трьох десятиріч років, зображаючи важливі для єврейського суспільства теми, у міжвоєнний період увінчалась циклом літографій «Прощання з галутом», у котрій художник зібрав більшість найбільш болючих

для східноєвропейського єврейства сюжетів: очікування погромів, поневірянні після них, відсутність взаєморозуміння, спричинена різницею у віросповіданні, тощо. Однією з таких тем стала літографія «Заради кого?» (Рис. 57), котра унаочнювала трагедії єврейських інвалідів, скалічених під час війни за ідеали чужих країн. Ламкі, експресивні лінії, котрими виконано малюнок, посилюють розгубленість, що граничить з відчаєм, котра спотворює обличчя одноногого солдата. Цикл «Прощання...» свідчить про те, що Вахтель набув надзвичайної майстерності в якості графіка і залишився вірним своїм переконанням. Зауваження щодо майстерності стосується також живопису: у портреті письменника Нахмана Бялика (Рис. 58) глядач, котрий пам'ятає портрети художника початку століття, бачить, як сильно змінились уявлення митця про портретний жанр: світлотінь створює вільну, живу, рельєфну композицію, виразність котрої посилено за рахунок нейтрального тла.

Зазначена на початку століття видозміна портретного жанру в єврейському мистецтві за рахунок зміни «ідеальної моделі», послідовної репрезентації кращих представників суспільства, характер та цілеспрямованість котрих цілковито відрізняються від портретованих XIX століття, особливо чітко простежується на прикладі жіночого портрету.

Так, у творчості єврейських митців все частіше виступають актори. Наприклад, «Портрет артистки з «Віленської трупи» в ролі Міріам з п'єси Ан-ського «День і ніч» Артура Кольніка (Рис. 59), загалом нехарактерний для творчості цього митця, котрий уславився в якості ілюстратора, автора стилізацій під ілюміновані середньовічні рукописи, обдарованого неймовірним декоративним чуттям, представляє чудовий профільний портрет, виразність обличчя в котрому посилено чітким контрастом білої шкіри, що майже світиться на тлі чорної сукні та темної декорації.

Картина Мойсея Псахіса «Дівчина» (Рис. 60) представляє юну жінку, очевидно, студентку, котра зосереджено читає книгу, запустивши пальці в волосся. Незвичний ракурс, – художник нібито дивиться на модель згори вниз, відтворюючи точку зору відвідувача читального залу публічної бібліотеки, – можна вважати цілковито новим для портретного жанру у східноєвропейському живописі, де дотепер моделі зображались фронтально і звичайно на одному рівні з поглядом глядача. Портрет справляє напрочуд ніжне враження,

але це ніжність особливого гатунку, скерована від художника до моделі, цілковито поглинутої цікавим сюжетом чи необхідністю добре скласти екзамен.

Обидва твори представляють жінок, котрі набули свого нинішнього образу завдяки фундаментальним змінам у єврейському суспільстві, спричиненим Хаскалою: героїнею дня виступає освічена жінка, котра прагне або вже вміє самостійно облаштовувати свою долю завдяки власній професії.

Традицію гострої соціальної критики в образотворчому мистецтві, зокрема єврейському, уточнювали та розвивали, наприклад, Йосиф Бадовер (Рис. 69, 70) та львів'янка Юлія Ацкер, зокрема, у творі «Жебрачка» (Рис. 61). Твори Й. Бадовера прихильно і загалом безсторонньо фіксують типи найбідніших верств галичанського єврейства, натомість ставлення до моделі Ю. Ацкер гостро емоційне: розтріпана і брудна, неймовірно худа модель зафіксована в момент відпочинку; безнадійно втомлений вираз обличчя свідчить про складні життєві обставини, котрі фатальним чином ламають характери та долі нижчих верств суспільства.

«Портрет художниці» Маргіт Райх (Рис. 62) уособлює ті ж ідеали, що й описані портрети А. Кольніка та М. Псахіса: незалежність та приналежність до художніх кіл надають моделі спокою та впевненості, абсолютно нових і, ймовірно, малозрозумілих для жінок, котрі були моделями Піліховського чи М. Готтліба.

Нові можливості, надані фотографією та репродукуванням, дозволили редакції «Хвилі» ілюструвати окремий вид статей, присвячених історії єврейського мистецтва. Так, фотографії ретроспективної виставки творів Мауріціо Готтліба, знаного в якості основоположника світського єврейського мистецтва, дали чудову можливість порівняти зміни, котрі відбулися протягом останніх 60 років як у єврейському мистецтві, так і в єврейському суспільстві. Порівняння, зокрема, дозволило виявити тонкий ліризм, властивий творам єврейського мистецтва XIX ст., котрий цілковито зник з портретного жанру в єврейському мистецтві XX ст. чи перейшов у інші жанри, зокрема пейзаж, або видозмінився до цілковитої непізнаваності, як видно на прикладі маловідомої тепер картини М. Готтліба «Маленький рабин» (Рис. 63) та репродукції картини Ф. Ейсмонда «Польський єврей» (Рис. 64).

Епоха та країна дозволяли єврейським студентам не тільки отримувати вищу художню освіту, але й здобувати симпатії найбільш

вибагливої європейської художньої критики, а саме паризького мистецтвознавства. На сторінках «Хвилі» та деяких інших видань систематично репродукувались твори як колишніх галичан, котрі увійшли до складу Паризької школи, так і їх колеґ, слава котрих дозволила заговорити про єврейське мистецтво як особний напрямок у мистецтві вже не тільки мистецькій періодиці, але й найповажнішим мистецтвознавчим виданням світу. «Портрет» Леопольда Готтліба (Рис. 65) та «Аквафорта» Марка Шагала (Рис. 66) були безумовно цікавими для освіченої мистецької критики та професійних художників, але і неймовірно важливими для широких верств читачів, котрі поступово призвичаювались до інноваційних способів образного мислення, сформованих найновішими художніми напрямками. Єврейське мистецтво, замість остаточно перетворитись на «мистецтво про євреїв», несподівано стало також символом здатності митців до неповторного, але і непоясненого вміння відтворювати внутрішні риси емоційної дійсності моделі. Мистецтвознавці доби початково критикували⁴⁴⁵ Л. Готтліба за те, що згодом виявилось запорукою його європейської слави: безстрашну стилізацію звиклих форм, котра руйнувала засади академічного портретування, натомість створюючи абсолютно нову манеру виокремлення і винесення на перший план внутрішнього світу моделі, навіть за рахунок такої стилізації, котра граничить з деформацією.

Подібні роздуми були предметом професійного зацікавлення двох інших «парижан», З. Менкеса та А. Абердама. Автопортрети цих художників (Рис. 67, 68) свідчать про те, що пошуки нової мови у мистецтві були не даремними розмовами: гранично стилізовані твори разом з тим фіксують м'яку ліричність, досі властиву світосприйняттю колишніх Галичан, котра в «плавильному котлі» провідного художнього центру Європи набула незваної досі єврейському мистецтву чіткості артикуляції. Сконцентрованість ліризму, подекуди навіть меланхолії, втілених у певний образний ряд з блискучою майстерністю випускників кращих художніх академій, продовжувала цікавити мистецтвознавців та публіцистів, але вже не в якості теми «пошуку національного мистецтва»: у 1930-і рр. цю тему вже досить детально розробляли ідеологи фашистської Німеччини, і про це знали читачі далеко не тільки єврейської

⁴⁴⁵ Див., наприклад, розділ «Intensywność – Portret: Leopold Gottlieb» в кн.: Jaszczak Wiesław. Teksty o malarzach polskich. Antologia polskiej krytyki artystycznej 1890–1919. Wrocław, 1976. – С. 332–333.

преси, – але в якості приводу для розмови про неповторний характер творчості того чи іншого митця, котрий уславив своєю творчістю Львів у Західній Європі.

Нарешті, однією з найбільш болючих тем в діалозі між секулярним та релігійним єврейством, в тому числі і на шпальтах періодики, була скульптура, котра більше за інші види мистецтва підпадала під знаменитий наказ Тори «не створювати собі ідола». У світській скульптурі ніколи не йшлося про поклоніння скульптурам, проте з формальної точки зору заборону ніхто не відміняв, і ставлення до неї не змінилось з часів античності, коли скульптура унаочнювала для євреїв ідеали поганства, тому єврейський художник, котрий прагнув отримати фах скульптора, свідомо йшов на розрив з традиційною релігією свого народу. Тим не менше, перелік єврейських митців Галичини 1900–1939 рр. налічує близько тридцяти імен професійних скульпторів та художників, котрі часто звертались до цього виду мистецтва: це Самуель Вільгельм Арендт, Мечислав Бух, Євгеній Вейнберг, Х. Вейнгард, Олександр Вейт, Софія Вожна (Бала Лессер), Поля Лінденфельд, Хаїм Гросс, Луна Амалія Дрекслер, А. Ерліх, Моше Зіффер, Йоахім Кахане, Якуб Когут, Ванда Ладнєвська, Й. Малох, Альфред Носсіґ, Марія Рітгер, Іосиф Руффер, Гелена Ріппель, Яніна Рейхер-Тот, Софія Розенова, Беніамін Розенфельд, Ш. Сацк, Артур Стахль, Фридерик Тотн, Галина Фреундова, Кароль Ферстер, Адольф Фрей, Моше Шваненфельд, М. Шпінеллер та скульптор на прізвище Шимсер.

Їх твори з часом усе частіше потрапляли на сторінки періодичних видань; зокрема, редакцію «Хвилі» найперше цікавили нові досягнення саме добре відомих єврейських скульпторів, що зайвий раз підтверджувало програму видання стосовно оновлення єврейського суспільства діаспори з метою більшої інтегрованості єврейства у світовий культурний та художній контекст. На початку 1930-х років газета друкує фотографію «Портрету» роботи скульптора Б. Розенфельда (Рис. 71); це реалістичне погрудне профільне зображення гладенько зачесаної дівчини, котра схилила голову в задумі. Бездоганне з технічної точки зору виконання скульптури свідчить про те, що стереотип стосовно відсутності скульптури як явища в єврейському мистецтві своє віджив, і про нього можна забути. Подібна інтонація супроводжує підпис під фотографією персональної виставки Леопольда Креца в Парижі (Рис. 72), де йдеться

про митця, котрий «завоював прихильність паризького глядача».

Нарешті, останнім кроком у напрямку наближення єврейського мистецтва загалом і скульптури зокрема до сучасного розуміння цього поняття, – як до мистецтва, створеного ізраїльськими художниками, – шпальти «Хвилі» унаочнили ще у 1932 р., друкуючи репродукції творів палестинських скульпторів (Рис. 73).

Висновки розділу

З даного розділу зрозуміло, що творчість єврейських митців Галичини 1900–1939 рр., як стилістично, так і з точки зору систематизації за видами мистецтва була напрочуд різнорідним явищем, систематизувати котре в єдине ціле погано вдавалось навіть їх сучасникам з середовища професійного мистецтвознавства. Тим не менше, сформульована музейниками, колекціонерами та мистецтвознавцями у 1910–1930-х рр. концепція трактування світського єврейського мистецтва як такого, що включає твори єврейських художників та художників будь-якого іншого походження, котрі звертались до єврейської теми в мистецтві, дозволяє сучасним мистецтвознавцям розглядати твори єврейських митців цієї доби, – як ті, що відомі тільки з репродукцій тогочасної преси, так і оригінали з українських та закордонних музеїв, – в якості ілюстрацій до процесу становлення та самоствердження самостійного напрямку в європейському художньому процесі. На самостійності єврейського мистецтва в якості осібно-го напрямку наголошували публіцисти та мистецтвознавці доби найперше з єврейського середовища, і нині немає підстав піддавати їх переконанням сумнівам, – принаймні в тому випадку, якщо розглядати історію мистецтва з точки зору втілення певних програм, переосмислених, стверджених і поширених інтелектуалами доби.

Портретний жанр, так само, як образ штетлу в краєвидах єврейських митців, проаналізований Оленою Котляр, чи, скажімо, іконографічний ряд, котрий міг би бути вибудований згідно натюрмортам єврейських митців, в котрих використано національну символіку, краще за інші жанри образотворчого мистецтва відтворює фундаментальні видозміни у єврейському мистецтві Галичини, котрі за кілька десятків років в якості репрезентатив власної культури поступово змінили уявлення про єврейську діаспору Східної Галичини як в її власних очах, так і в очах її сусідів. Перехід до абсолютно нового типу самосвідомості, соціальної вмотивованості

і т. д., за рахунок вибору певного типу моделей та технік, наведений в даному розділі, можна вважати послідовним втіленням сформульованої сіоністами та просвітниками програми оновлення суспільства шляхом представлення нових ідеалів нового часу.

З даного розділу також можна зробити висновок про те, що саме мистецтво відіграло суттєву роль у процесі консолідації неймовірно далеких одне від одного в ідеологічному, ідейному, емоційному і, часто, інтелектуальному сенсі суспільних прошарків як всередині єврейського суспільства, так і його самого з його найближчими сусідами, – поляками та українцями. Об'єднувальна роль мистецтва була вірно трактована музейниками та мистецтвознавцями доби як з єврейського, так із українського та польського художніх середовищ, котрі напередодні II Світової війни, зокрема, завдяки виставковій діяльності та систематичним публікаціям у пресі, створили цілковито нове середовище чи, принаймні, досить цілісний його образ – і для так званих «широких верств населення», і для тих, від кого залежали долі цих верств.

ВИСНОВКИ

В огляді літератури, обсяг котрої налічує більше від 300-т позицій, освітлено ті чи інші аспекти проблеми формування єврейського мистецтва у Східній Галичині 1900–1939 рр. в якості осібної дисципліни, але жодне з видань в достатній мірі не розкриває цю тему, тому що ніде не висвітлено масштабний процес створення світського єврейського мистецтва в якості наслідку цілеспрямованої співпраці польського, єврейського та українського інтелектуального середовища.

На формування світського єврейського мистецтва першочергово вплинули особливості отримання вищої художньої освіти в регіоні. Найважливішу роль у цьому процесі відведено Краківській Академії Мистецтв, котра вільно приймала на навчання студентів будь-якого, включно з єврейським, віровизнання, і часто завершувала освіту єврейських митців, розпочату у приватних художніх школах, академіях та інститутах Львова.

Далі, суттєву роль у цьому процесі зіграла самоорганізація художників у вигляді художніх груп та об'єднань, створених згідно найперше художнім переконанням митців. Переважно полінаціональні за складом, ці об'єднання, проте, досить часто гуртували саме єврейських митців, з огляду, наприклад, на те, що в своєму інтелектуальному середовищі їм було простіше знайти однодумців, а також тому, що вони не мали змоги вступити до інших художніх спілок, об'єднаних за будь-якими іншими національними ознаками.

Процес виокремлення, систематизації, підтримки та репрезентації єврейського мистецтва в певний момент почали координувати також представники єврейської інтелектуальної та фінансової еліти – найперше музейники та колекціонери. Саме вони забезпечували гідний рівень експонування творів, освітлення виставок у професійній літературі та періодиці, реалізовували закупівлю картин до колекцій, тощо. Забезпечення фінансової сторони художнього процесу зіграло не останню роль у культивуванні єврейського мистецтва в якості осібного явища, відмінного від польського чи українського.

Суттєву роль у систематизації та репрезентації єврейського мистецтва відіграла також інформаційна та мистецтвознавча преса. Надзвичайна кількість публікацій польських, українських та єврейських критиків, – кращих представників своїх середовищ, – виокремила єврейське мистецтво в якості осібного дискурсу іще на початку ХХ століття, і до 1930-х років завдяки їм ця тема була надзвичайно тонко деталізована. Крім того, деякі митці, обдаровані організаторським талантом та даром слова, уточнювали програми теоретиків,

вказуючи на важливі організаційні, ідеологічні та художні особливості бачення єврейського мистецтва самими єврейськими митцями.

У середині 1930-х рр. вказані процеси набули стабільності та систематичності, властивих повноцінному художньому процесу, і творчість єврейських митців на тлі ретроспективних виставок та публікацій їх попередників ХІХ ст. перетворилась на цілком звичне явище у художньому контексті Львова. Для єврейського глядача єврейське мистецтво було стимулом для кращого розуміння сучасної культури, а також глибини реформації всередині самого єврейського суспільства, що доводить послідовна зміна «героїв свого часу», – його кращих представників, що їх зображали єврейські митці: від замкнених на собі, своєму внутрішньому світі через зовнішні обставини жителів гетто до вільних, освічених, незалежних людей, котрі самостійно керують своєю долею.

Відсутність стилістичної єдності у творах єврейських художників, викликана значною різницею в освіті і, відповідно, художніх переконаннях, компенсувалась надзвичайною цілісністю у питаннях слідування власному розумінню сучасного мистецтва, що часто полягало у гротесковій деформації форм з метою виявлення глибинних характеристик моделей. Цю рису художня критика іноді також відносила до характерних рис суто єврейського мистецтва Східної Європи.

Наведені у додатку «А» переліки єврейських студентів та випускників Краківської школи образотворчого мистецтва, Краківської академії мистецтв та Варшавської академії мистецтв протягом 1900–1939 рр. підтверджують тези, наведені у другому розділі. Словник з архіву Й. та Е. Сандель у додатку «Б», присвячений біографіям єврейських художників Галичини, дозволяє скласти загальне уявлення про те, як виглядало середовище світських єврейських художників до ІІ Світової війни у Східній Галичині, і наводить безліч імен, котрим належить повноцінне місце в історії українського мистецтва.

Наведені у додатку «В» періодичні видання Кракова та Львова в контексті історії світського єврейського мистецтва Галичини 1900–1939 рр. дозволяють скласти уявлення про те, які саме засоби масової інформації брали активну чи опосередковану участь у процесі становлення світського єврейського мистецтва в якості самостійного напрямку у складному, багатшаровому художньому середовищі поліетнічного регіону, котрим Східна Галичина залишалась до початку ІІ Світової війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрам Маневич : альбом репродукцій / [авт.-упор. О. Б. Жбанкова] ; Нац. Художн. Музей України, Нац. Універс. Києво-Могилянська Академія, Центр європейськ. Гуманітарних досліджень, Ін-т Юдаїки. – К. : Дух і Літера, 2003. – 28 с., іл. – ISBN 966-7888-48-7.
2. Авангард Розалии Рабинович (1895–1988) : каталог / [авт.-упоряд. І. Горбачова та ін.] ; колекція І. Пономарчука, Музей «Духовні скарби України». – К. : Духовні скарби України, 2006. – 80 с. : іл.
3. Арт-Юдаїка ХХ століття : каталог виставки / [упор. Грозовська О. та ін. ; авт. тексту Литвинова Т.] ; Галерея «Дукат», Центр Юдаїки, журнал «Антиквар». – К. : Дукат, 2009. – 44 с. : іл.
4. Герасимова Г. П. Голубець Микола / Г. П. Герасимова // Енциклопедія історії України. – Т. 2. – К. : 2005. – С. 148–149.
5. Гешелес Я. Очима 12-річної дівчинки / Яніна Гешелес. ; [пер. з польськ. А. Павлишин]. – К. : Дух і Літера, 2011. – 96 с. – (Всеукраїнський єврейський благодійний фонд «Хесед–Ар'є»). – Переклад за вид. Janina Hescheles. Oczyma dwunastoletniej dziewczyny (Kraków : 1946) – ISBN 7-187-378-966-978.
6. Глембоцька Г. Л. Ерно Ерб. Життя і творчість / Глембоцька Г. Л. ; Львівська націон. галерея мистецтв, Націон. Музей у Львові ім. А. Шептицького, Київський музей російського мистецтва. – К. : Львів–Київ, 2010. – 169 с., 155 іл.
7. Глембоцька Г. Л. Особенности развития еврейского изобразительного искусства в Галицком регионе Украины: первая половина XX века / Г. Л. Глембоцька. – М. : Общество «Еврейское наследие», 1996. – 21 с. – (Препринт / Общество «Еврейское наследие», серия препринтов и репринтов; Вып. 10). – Библиогр.: с. 19 (12 назв.).
8. Глембоцька Г. Л. Європейський модернізм та логіка формування національних стилів в образотворчому мистецтві Східної Галичини / Г. Л. Глембоцька // Діалог культур : Україна у світовому контексті. Мистецтво і освіта. / Г. Л. Глембоцька. – Львів : Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, 1998. – Вип. 3. – С. 384–388.
9. Глембоцька Г. Л. Єврейське образотворче мистецтво в Галичині. Історія та еволюція / Г. Л. Глембоцька // Незалежний культурологічний часопис Ї : Гебрайський Львів. // Г. Л. Глембоцька. – Львів, 2008. – № 51. – С. 236–261. – Режим доступу до журн. : <http://www.ji.lviv.ua/n51texts>
10. Глембоцька Г. Л. Деятельность еврейских общественных организаций Львова в области сохранения национально-культурного наследия (1910–1930-е гг.) / Г. Л. Глембоцька // Доля єврейських громад Центральної та Східної Європи в першій половині ХХ ст. : матеріали ХІ міжнародної наукової конференції (Київ, 26–28 серп. 2003 р.) / Редкол.: Л. К. Фінберг [та ін.] – К. : Інститут Юдаїки, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, 2004. – С. 262–271.
11. Глембоцька Г. Л. Художники-євреї Львова, жертви Другої Мирової Війни / Г. Л. Глембоцька // Катастрофа європейського єврейства під час Другої Світової війни: рефлексії на межі століть : матеріали VII міжнародної наукової конференції (Київ, 29–31 серп. 1999 р.) / під ред. Г. Аронова [та ін.] – К. : Інститут Юдаїки, Американський розподільчий комітет «Джойнт», 2000. – С. 259–278.
12. Глембоцька Г. Л. Проблеми музейних колекцій / Г. Л. Глембоцька // Доля єврейської духовної та матеріальної спадщини в ХХ столітті. Матеріали ІХ міжнародної наукової конференції Інституту Юдаїки та Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (Київ, 28–30 серп. 2001 р.) / Редкол.: Г. Аронов [та ін.] – К. : Інститут Юдаїки, Американський розподільчий комітет «Джойнт», 2002. – С. 308–309.
13. Глембоцька Г. Л. «Єврейський експрессионізм» и проблема сюрреализма в творчестве художников Львова 1920–1930-х годов / Г. Л. Глембоцька // Шагаловский сборник : материалы XXIV Шагаловских чтений в Витебске (Витебск, 2000–2004). – Вып. 3. – Минск, 2008. – С. 30–37. – Режим доступу до журн. : <http://www.chagal-vitebsk.com/node/115>
14. Глембоцька Г. Л. Акварелі Емілія Кунке. До питання про долю творчої спадщини єврейських художників Львова під час Другої Світової війни / Г. Л. Глембоцька // Єврейське краєзнавство та колекціонування : матеріали ХІІ міжнародної наукової конференції (Київ, 24–26 серп. 2004 р.) / редкол.: Л. К. Фінберг [та ін.] – К. : Інститут Юдаїки, Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського, 2005. – С. 320–322.
15. Глембоцька Г. Л. 1876–1938. Історія закладу на тлі розвитку художньої освіти у Львові (Сер. ХІХ ст.–1938 р.) // Г. Л. Глембоцька // Галицька Брама. Коледж ім. Івана Труша. – № 20. – Львів, 1996. – С. 2–5.
16. Глембоцька Г. Л. Хасидизм и парафраз французского сюрреализма в творчестве львовских художников-евреев 1920–1930-х гг. / Г. Л. Глембоцька // Єврейська історія та культура кінця ХІХ – початку ХХ ст. : матеріали Х міжнародної наукової конференції (Київ, 28–30 серп. 2002 р.) / редкол.: Л. К. Фінберг [та ін.] – К. : 2003. – С. 196–202.
17. Глембоцька Г. Л. Юзеф Авін. Центр міської історії м. Львова. – Режим доступу до журн. : http://www.lvivcenter.org/uk/lia/persons/person/?ci_personid=82&name=person
18. Глембоцька Г. Л. З історії Голокосту в Україні. Львів. Художники. 1941–1944. (рукопис книги у друці).
19. Голод И. В. Городские ремесла Галичины и Вольны XVI–XVII веков (Исследование процессов историко-художественного развития) : автореф. Дисерт. На соискание ученой степени канд. Искусствоведения : спец. 17.00.06 «Декоративное

- и прикладное искусство» / Голод Игорь Васильевич ; Санкт-Петербургское Высшее художественно-промышленное училище им. В. И. Мухомой. – Санкт-Петербург, 1993. – 23, [1] с., вклоч. Обл. – библиогр.: С. 22–23.
20. Голубець М. Жидівське мистецтво / М. Голубець // Громадська думка. – 1920.30.01. – С. 2–3.
21. Голубець М. Sztuka Żydowska / М. Голубець // Chwila. – 1920. 31. 01. – № 376. – S. 5.
22. Горбачов Д. О. АРТЕС / Д. О. Горбачов // Мистецтво України: енциклопедія в 5 т. : (Т. 1. А-В) / Дмитро Горбачов. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1995. – С. 82.
23. Горбачев Д. Еврейские художники в Киеве / Дмитрий Горбачев, Александр Павлов // Єгупець. Художньо-публіцистичний альманах Інституту Юдаїки. – 2000. – № 6. – С. 290–339.
24. Державний архів Івано-Франківської області, м. Івано-Франківськ. Фонд 27. Анкети на видачу удостоверень личности жителям г. Станислава. – Оп. 1. – Справа 222. Буква «Г» (1 т.) – арк. 241–242.
25. Еврейский музей : сборник статей / [Составит. В. Дымшиц, В. Кельнер]. – СПб. : Симпозиум, 2004. – 268 с. : 32 ил. – Библиогр. в прим. – ISBN 5-89091-280-1.
26. Еврейская Энциклопедия : свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем / [Под ред. А. Гаркави и Л. Каценельсона] ; Общество для научных еврейских изданий, Издательство Брокгауз-Эфрон. – М. : Терра-Терра, 1991. – . – (Репринт). – Т. 11. – 779 с. : илл.
27. Енциклопедія Львова / [за ред. А. Козицького та І. Підкови]. – Львів : Літопис, 2007. – . – Т. 1. – 656 с. : іл.
28. Енциклопедія Львова / [за ред. А. Козицького]. – Львів : Літопис, 2008. – . – Т. 2. – 702 с. : іл.
29. Енциклопедія Львова / [за ред. А. Козицького]. – Львів : Літопис, 2010. – . – Т. 3. – 683 с. : іл.
30. Жолтовский П. Н. Памятники еврейского искусства / П. Н. Жолтовский // Декоративное мистецтво СРСР. – 1966. – № 9. – С. 34–37.
31. Жолтовський П. М. Художній метал : [історичний нарис] / Павло Миколайович Жолтовський. – К. : Мистецтво, 1972. – 114 с.
32. Жолтовський П. М. Художне лиття на Україні XIV–XVIII ст. / Павло Миколайович Жолтовський ; Академія Наук Української РСР, Державний музей етнографії та художнього промислу. – К. : Наукова думка, 1973. – 132 с. – Бібліогр. в підрядк. прим.
33. Земцова И. В. Еврейское изобразительное искусство в Санкт-Петербурге во второй половине XIX – начале XX вв. : автореферат диссерт. на соискание научной степени кандидата искусствоведения : спец. 17.00.09. «Искусствоведение» / Земцова Ирина Вальерьевна ; С.-Петерб. гуманитар. ун-т профсоюзов. – Санкт-Петербург, 2008. Режим доступа до автореф. : <http://www.dslib.net/teoria-kultury/zemtzova.html>
34. Зубрицький Денис. Хроніка міста Львова. / Денис Зубрицький ; [пер. з польск. І. Сварник. Наук. Коментар М. Капраль]. – Львів : Центр Європи, 2006. – 606 с. (Львівські історичні пам'ятки ; Т. 3 ; Вид. друге). – Переклад за вид. Zubrycki D. Kronika miasta Lwowa (Lwów : 1844). – Бібліогр.: с. 447–477 та в підрядк. Прим. – ISBN 966-7022-36-6.
35. Історія українського мистецтва в шести томах / [упоряд. М. П. Бажан та ін.] ; НДІ теорії, історії та перспективних проблем радянської архітектури в м. Києві, Академія Наук УРСР, Головна редакція УРЕ. – К. : Жовтень, 1970. – . – Т. 4, кн. друга: Мистецтво другої половини XIX–XX століття – 1970. – 450 с. : іл.
36. Історія українського мистецтва в шести томах / [упоряд. М. П. Бажан та ін.] ; НДІ теорії, історії та перспективних проблем радянської архітектури в м. Києві, Академія Наук УРСР, Головна редакція УРЕ. – К. : Жовтень, 1967. – . – Т. 5: радянське мистецтво 1917–1941 років – 1967. – 480 с. : іл.
37. История евреев на Украине и в Белоруссии. Экспедиции. Памятники. Находки : сб. науч. тр. / [состав. Лукин В.М., Хаймович Б. Н., Дымшиц В. А.]. – СПб. : Петербургский еврейский университет, 1994. – 224 с. : ил. – (Труды по иудаике. Сер. «История и этнография». Вып. 2)
38. Казовский Г. Художники Культур–Лиги / Гиллель (Григорий) Казовский. – (Серия «Современные исследования»). – М. – Иерусалим : Гешарим/Мосты культуры, 2003. – 127 с., ил. – Библиогр.: в прим., с. 105–125. – ISBN 5-93273-130-3.
39. Казовский Г. Еврейские художники в России на рубеже веков: К проблеме национальной самоидентификации в искусстве / Г. Казовский // Вестник Еврейского университета в Москве. – 1995. – № 3 (10). – С. 166–189.
40. Казовский Г. Художники Витебска. Иегуда Пен и его ученики. / Гиллель (Григорий) Казовский. – (Серия «Шедевры еврейского искусства». Ч. 2.). – М. : Имидж, 1991. – 299 с., ил. – Библиогр.: в прим., с. 71–77. – ISBN 5-86044-035-9.
41. Кальницкий М. Киевское художественное училище и еврейский вопрос / Михаил Кальницкий // Єгупець. Художньо-публіцистичний альманах Інституту Юдаїки. – 2000. – № 6. – С. 340–345.
42. Канцедикас А. Бронза. / Александр Канцедикас. – (Серия «Шедевры еврейского искусства». Ч. 1). – М. : Имидж, 1992. – 319 с., ил. – ISBN 5-86044-012-X.
43. Канцедикас А. Искусство и ремесло. К вопросу о природе народного искусства / А. Канцедикас. – М. : Изобразительное искусство, 1977. – 120 с. : илл. – (Новое в жизни, науке, технике. Серия «Искусство»). – Библиогр.: в примечан.: С. 69–82.
44. Канцедикас А. С. Народное искусство / Александр Соломонович Канцедикас. – М. : Знание, 1975. – 56 с., : 8 ил. – (Новое в жизни, науке, технике. Серия «Искусство»). – Библиогр.: в примечан.
45. Канцедикас А. С. Уроки народного искусства / А. С. Канцедикас. – М. : Знание, 1986. – 48 с. – (Новое в жизни, науке, технике. Серия «Искусство»). – Библиогр.: в примечан.

46. Канцедикас А. Альбом єврейської художественної старини Семена Ан-ського / А. Канцедикас, И. Сергеева. – М. : Шедевры єврейского искусства, 2001. – 336 с.
47. Качкан В. А. З етнокультурного поля Миколи Голубця / В. А. Качкан // Українська періодика: історія та сучасність : третя всеукр. Наук.-теорет. конф., 22–23 грудня 1995 р. : доповіді та повідомл. / НАН України, Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника, Науково-дослідний центр періодики. – Львів : 1995. – С. 214–217.
48. Коваль О. В. Лингвосомиотические, художественные и культурологические грани восточноевропейского экфрасиса. / О. В. Коваль // Сходознавчі студії : Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – 2008. – № 9. (Вип. 1) – Х. : ХДАДМ, 2008. – С. 24–40. – Бібліогр.: с. 39–40.
49. Коваль О. В. Мотив участия языка в єврейском искусстве XX века: «автопортрет» Эль Лисицкого (1924) в аспекте вербально-визуального синтеза / О. В. Коваль // Сходознавчі студії : Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – 2009. – № 12. (Вип. 2) – С. 89–102. – Бібліогр.: с. 101–102.
50. Коваль О. В. «Идеально другой», «Типовое єврейское» как cosa mentale лингвистической и живописной абстракции / О. В. Коваль // Тирош : Восьмой выпуск трудов по иудаике. / Издательский проект «Сэфер», благотворительная программа «Єврейские сообщества», РГГУ. – М. : 2007. – С. 130–142. – Библиогр.: с. 141–142.
51. Козаченко Б. М. Єврейська матеріальна спадщина на території України на початку XX ст. / Б. М. Козаченко // Єврейська історія та культура кінця XIX – початку XX ст. : Міжнародна наукова конференція з юдаїки 28–30 серпня 2002 р. : тези допов. / Інститут Юдаїки, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. – К. : 2003. – С. 312–313.
52. Козаченко Б. М. Про прозу Дебори Фогель, що не схожа на будь-яку іншу. / Б. М. Козаченко // Всесвіт. – 2010. – № 9–10. – С. 239–241.
53. Котляр Е. А. Еврейские музеи и коллекции первой трети XX века: судьба и следы художественного наследия (Львов–Санкт–Петербург–Одесса–Киев). / Е. А. Котляр // Одесса и еврейская цивилизация : конференция к юбилею одесского музея им. М. Мойхер-Сфорима 2008 г. / «Международная общественная организация еврейский общинный центр «Мигдаль». – [Электронный ресурс] : <http://www.migdal.ru/migdal/events/science-conf/6/17448/>.
54. Котляр Є. Єврейське мистецтво: традиція і Новий час : нариси з історії та культури євреїв України / Є. Котляр, В. Сусак. – К. : Дух і Літера, 2005. – 440 с. ; іл. – (Серія «Бібліотека Інституту юдаїки»). – Бібліогр. С. 327–329. – ISBN 066–378–000–2.
55. Котляр О. Р. Образи штетла в українському мистецтві першої третини XX ст. у контексті європейських художніх пошуків : автореф. дис. На здобуття наук. Ступеня канд. Мистецтвознавства : спец. 17.00.05 «Образотворче мистецтво» / Котляр Олена Романівна ; Харківськ. Держ. Академія дизайну та мистецтв. – Х. : 2011. – 20, [1] с., вкл. обкл. – Бібліогр.: с. 16–17.
56. Кочубей Ю., Циганкова Е. Орієнтальне мистецтвознавство в Україні в 20–30-х рр. XX ст. : В. М. Зуммер (1885–1970) / Ю. М. Кочубей, Е. Г. Циганкова ; Інститут Сходознавства ім. А. Кримського НАН України, Серія «Наукова спадщина сходознавців». – К. : ВД Стило, 2005. – 316 с. – ISBN 966–8518–42–Х.
57. Крвавич Д. Вільна Академія мистецтв у Львові / Д. Крвавич // Галицька Брама. Олекса Новаківський та його школа. – 1997. – № 7 (31). – С. 7.
58. Крвавич Д. П. Українське мистецтво: навч. Посібн.: у 3 ч. / Д. П. Крвавич, В. А. Овсійчук, С. О. Черепанова. – Львів : Світ, 2005. – Ч. 3. – 268 с. : 80 іл.
59. Культур–Ліга : художній авангард 1910–1920-х років : альбом-каталог / [авт.-упоряд Г. Казовський та ін.] ; Національний художній музей України, Центр досліджень історії та культури східноєвропейського єврейства Національного Університету «Києво-Могилянська академія», Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. – К. : Дух і Літера, 2007. – 216 с. : 204 іл. – ISBN 978-966-378-067-2.
60. Культура Галицьких євреїв зі збірок Музею етнографії та художнього промислу у Львові : каталог виставки. – Гданьск–Львів : МЕХП, 2006. – 196 с. : іл.
61. Кутен С. Леопольд Крец – скульптор внутрішнього руху / Кутен Сесіль // Галицька Брама. Українське зарубіжжя. Париж. Мистецтво. – 1998. – № 7 (43). – С. 14.
62. Лагутенко О. А. GRAPHEIN Графіки. Нариси з історії української графіки XX століття. – К. : Грані–Т, 2007. – 168 с., іл. – ISBN 978-966-4650-34-9.
63. Лагутенко О. А. Реальність міфології у графіці Бруно Шульца. / О. А. Лагутенко // Єврейське краєзнавство та колекціонування : матеріали XII міжнародної наукової конференції (Київ, 24–26 серп. 2004 р.) / редкол.: Л. К. Фінберг [та ін.] – К. : Інститут Юдаїки, Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського, 2005. – С. 361–371.
64. Лагутенко О. А. Українська графіка першої третини XX століття. – К. : Грані–Т, 2006. – 240 с., іл. – (Наукове видання. Монографія). – Бібліогр.: с. 237–238 та в підрядк. прим. – ISBN 966–2923–14–4.
65. Ласовський В. Львівські мистецькі виставки / Володимир Ласовський // Мистецтво. Орган асоціації незалежних українських мистців. – 1932. – Річник I (Зошит II–III). – С. 64.
66. Левкович Н. Я. Збереження історико-культурної спадщини єврейської громади Галичини: становлення питання у першій третині XX ст. / Н. Я. Левкович // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – 2007. – № 12. – С. 86–95. – Бібліогр.: с. 95.
67. Лентоха Б. «СНВИЛА» – газета львівських євреїв / Б. Лентоха // Незалежний культурологічний часопис І : Гебрайський Львів. – 2008. – № 51. – С. 263–275. Режим доступу до журн. : <http://www.ji.lviv.ua/n51texts/letocha.htm>.

68. Лупій Т. Г. Інтеграція західноєвропейських художніх течій в образотворчому мистецтві Львова першої третини ХХ ст. : автореф. Дис. На здобуття наук. Ступеня канд. Мистецтвознавства : спец. 17.00.05 / Т. Г. Лупій. – Львів, 2002. – 18 с.
69. Малиновский Е. Еврейские художественные объединения Кракова и Львова в 1900-х годах / Ежи Малиновский, перевод с польск. Б. Пинчевской // Русско-еврейский историко-литературный и библиографический альманах Параллели. – 2007. – №8–9. – С. 143–180. – Библиогр.: в примеч.
70. Маргіт Сельська : альбом / [авт. тексту Є. Шимчук, упор. Т. Лозинський, І. Завалій]. – Львів – К. : Інститут колекціонерства українських мистецьких пам'яток при НТШ, 2005. – 128 с. : 113 іл. – Бібліогр. в прим. – ISBN 966-8754-04-2.
71. Микола Голубець (1891–1942). Бібліографічний покажчик / НАН України, Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника ; [уклад.: Костюк С., Стефанишин Т.]. – Львів : Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, 2005. – 150 с., іл.
72. Мистецтво Львова першої половини ХХ століття : каталог виставки / [авт.-упоряд. Олена Ріпко] ; Львівська картинна галерея, Наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, Національний музей у Львові та ін. – Львів : Каменяр, 1996. – 103 с. : іл. – ISBN 5-7745-0712-2.
73. Монолатій І. Гебреї у Станіславові: чотири століття єврейсько-християнської амбівалентності / І. Монолатій // Галицька Брама. Станіславів – Івано-Франківськ. – 2009. – № 1–3 (169–171). – С. 39–44.
74. Монолатій І. Забутий світ – коломийські євреї / Іван Монолатій // Хроніка–2000. Україна–Ізраїль. – 1998. – № 21–22. – С. 145–152.
75. Образи зниклого світу: євреї східної Галичини (середина ХІХ – перша третина ХХ століття) : каталог виставки / [автор.-упорядн.: Глембоцька Г., Сусак В., Потульницька Т. та ін.] ; Львівськ. Галерея мистецтв, Міжнародн. Центр «Голокост» ім. доктора Шварца. – Львів : Центр Європи, 2003. – 108 с., іл.
76. Овсійчук В. Маргіт Сельська, учениця Ф. Леже / В. Овсійчук // Галицька Брама. Українське зарубіжжя. Париж. Мистецтво. – 1998. – № 7 (43). – С. 16–17.
77. Островський Г. Єврейське художнє середовище у Галичині 1930-х рр. / Г. Островський // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 1–2. – С. 41–48.
78. Петрякова Ф. С. Еврейские культовые объекты в собрании Музея этнографии и художественного промысла во Львове / Ф. С. Петрякова // Сходознавчі студії : Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – 2009. – № 12. – С. 103–113. – Бібліогр.: с. 113.
79. Петрякова Ф. С. Максимільян (Мордехай) Гольдштейн – відомий діяч культури Галичини першої половини ХХ ст. : сторінки біографії / Ф. С. Петрякова // Незалежний культурологічний часопис І : Гебрайський Львів. – № 51. – 2008. – С. 192–205. – [Електронний ресурс] : <http://www.ji.lviv.ua/n51texts/>
80. Петрякова Ф. С. Еврейское музейное дело, индивидуальное коллекционирование на украинской этнической территории: конец ХІХ – начало ХХІ ст. : обратный отсчет к будущему / Ф. С. Петрякова // Пятое Запорожские чтения / Запорожский государственный университет. – Запорожье : 2001. – С. 271–278.
81. Петрякова Ф. Максимилиан Гольдштейн – известный деятель культуры Галиции первой половины ХХ ст. Страницы биографии / Ф. С. Петрякова. – М. : Общество «Еврейское наследие», 1995. – 28 с. – (Препринт / Общество «Еврейское наследие», серия препринтов и репринтов; Вып. 7). – Библиогр.: в прим. – С. 21–28.
82. Пинчевская Б. М. Прикладная графика в еврейской прессе Галиции: еврейские мотивы в иллюстрациях газеты «Chwila» (1919–1939) / Б. М. Пинчевская // Научные труды по иудаике : материалы ХVIII Международной ежегодной конференции по иудаике. – М. : Центр научных работников и преподавателей в ВУЗах «Сэфер», 2011. – С. 426–442. – (Академическая серия. Том 1. Вып. 34.).
83. Пинчевская Б. М. Иудаика в отделе графики музея князей Чарторыйских в Кракове: образ польского еврейства в записках путешественников и творчестве художников ХVIII–ХІХ в. / Б. М. Пинчевская // Материалы Пятнадцатой ежегодной международной междисциплинарной конференции по иудаике, (Москва, 29–31 января 2008 г.) Ч. 2. – Академическая серия (вып. 23). / Центр научных работников и преподавателей иудаики в вузах «Сэфер», Институт славяноведения РАН ; редкол. В. В. Мочалова [и др.]. – М. : Сэфер, 2008. – 575 с. – ISBN 948–5–8125–1212–5. – С. 437–449.
84. Пинчевская Б. М. Львовское художественное объединение «Артес»: еврейское искусство в польских и украинских искусствоведческих источниках второй половины ХХ – начала 21 в. / Б. М. Пинчевская // Материалы Шестнадцатой Ежегодной Международной Междисциплинарной конференции по иудаике. (Москва, 3–5 февраля 2009 г.) Ч. 2. – Академическая серия (вып. 26). – Центр научных работников и преподавателей иудаики в ВУЗах «Сэфер» ; редкол. В. В. Мочалова [и др.]. – М. : Сэфер, 2009. – 576 с. – ISBN 5–98604–200–X. – С. 372–389.
85. Пинчевская Б. М. Формирование теории еврейского искусства в художественной критике Кракова и Львова (1890–1939). / Б. М. Пинчевская // От Библии до постмодерна. Статьи по истории еврейской культуры (Чейсовская коллекция). – М. : Книжники; Текст, 2009. – ISBN 978–5–9953–0021–2. – С. 589–601.
86. Пинчевская Б. М. Книжная графика группы «Артес»: иллюстрации Генрика Стренга (Марка Влодарского) к прозе Деборы Фогель / Б. М. Пинчевская // Материалы Семнадцатой Ежегодной Международной Междисциплинарной конференции по иудаике. (Москва, 2–4 февраля 2010 г.)

- Т. 1. – Академическая серия (вып. 30). – Центр научных работников и преподавателей иудаики в ВУЗах «Сэфер»; редкол. В. В. Мочалова [и др.]. – М. : Сэфер, 2010. – 625 с. – ISBN 978–5–98604–250–3. – С. 560–575.
87. Пинчевская Б. М. Возникновение светского еврейского искусства в конце XIX – начале XX в. / Б. М. Пинчевская // Еврейская культура в образах, символах и произведениях искусства : Антология : в 14 т. / [составит. Дворкин И., ред. Парижский С.] – Иерусалим – М. : Американский Еврейский Объединенный Распределительный Комитет «Джойнт», 2010. – (Серия Антология еврейского педагога «Активны»). – ISBN 978-965-7415-29-0. – Т. 10. – 2010. – 288 с., ил. – С. 125–130.
88. Пинчевская Б. М. Еврейское искусство первой трети XX века. / Б. М. Пинчевская // Еврейская культура в образах, символах и произведениях искусства : Антология : в 14 т. / [составит. Дворкин И., ред. Парижский С.] – Иерусалим – М. : Американский Еврейский Объединенный Распределительный Комитет «Джойнт», 2010. – (Серия Антология еврейского педагога «Активны»). – ISBN 978–965–7415–29–0. – Т. 10. – 2010. – 288 с., ил. – С. 131–138.
89. Пинчевская Б. М. Еврейское искусство России / Б. М. Пинчевская // Еврейская культура в образах, символах и произведениях искусства : Антология : в 14 т. / [составит. Дворкин И., ред. Парижский С.] – Иерусалим – М. : Американский Еврейский Объединенный Распределительный Комитет «Джойнт», 2010. – (Серия Антология еврейского педагога «Активны»). – ISBN 978–965–7415–29–0. – Т. 10. – 2010. – 288 с., ил. – С. 139–150.
90. Пинчевская Б. М. Еврейские художники Галиции. Маурицио и Леопольд Готтлибы, Дрогобыч / Б. М. Пинчевская // Антиквар. – 2008. – №5 (19). – С. 50–57.
91. Пинчевская Б. М. Особая миссия: история еврейских музеев. / Б. М. Пинчевская // Антиквар. – 2008. – № 9 (23). – С. 14–24.
92. Пинчевская Б. М. Теория и история еврейского искусства в Украине. Интервью с профессором Д. Горбачевым. / Б. М. Пинчевская // Антиквар. – 2008. – № 4 (18). – С. 38–51.
93. Пинчевская Б. М. Связующее звено. Церемониальный металл в искусстве восточноевропейского еврейства. / Б. М. Пинчевская // Антиквар. – 2008 – № 9 (23). – С. 44–51.
94. Пинчевська Б. М. Теорія єврейського мистецтва в контексті художнього життя Галичини кінця XIX – першої третини XX століття. / Б. М. Пинчевська // Вісник Харківської державної академії дизайну та мистецтв. – Х. : ХДАДМ, 2007. – № 3. – С. 89–97. Бібліогр.: С. 96–97.
95. Пинчевська Б. М. Львівське художнє об'єднання «Артес»: порівняльна бібліографія польських та українських мистецтвознавчих джерел другої половини XX – початку XXI ст. / Б. М. Пинчевська // Сходознавчі студії. Вісник Харківської Державної академії дизайну та мистецтв. – Х. : ХДАДМ, Центр Сходознавства, 2009. – № 12. (Вип. 2). – С. 165–180. Бібліогр.: С. 179.
96. Пинчевська Б. М. Рецензія на книгу : Є. Малиновський. Живопис та скульптура польського єврейства XIX та XX століть / Б. М. Пинчевська // Сходознавчі студії. Вісник Харківської Державної академії дизайну та мистецтв. – Х. : ХДАДМ, Центр Сходознавства, 2009. – № 12. (Вип. 2). – С. 242.
97. Пинчевська Б. М. Рецензія на книгу: Є. Малиновський, Б. Брюс-Малиновська. В основі Паризької школи. Єврейські художники Польщі / Б. М. Пинчевська // Сходознавчі студії. Вісник Харківської Державної академії дизайну та мистецтв. – Х. : ХДАДМ, Центр Сходознавства, 2009. – № 12. (Вип. 2). – С. 241.
98. Пинчевська Б. М. Реконструкція значень символічних зображень тварин на прикладі образу лева у сакральному єврейському мистецтві Галичини на основі радянських та пострадянських культурологічних джерел 2-ї пол. XX – початку XXI ст. / Б. М. Пинчевська // Східний Світ. – № 3. – К. : НАН України, Інституту Сходознавства ім. А. Ю. Кримського, 2009. – С. 64–69. – Бібліогр.: С. 69.
99. Пинчевська Б. М. Єврейські художники Галичини першої третини XX століття та проблема вивчення єврейського мистецтва / Б. М. Пинчевська // Збереження Єврейської історико-культурної спадщини, як частки української та світової культури: правові, історичні, мистецькі та музейні аспекти : Матеріали I Міжнародної наукової конференції (Львів, 12–14 листопада 2007 р.) – Львів : Науковий центр Іудаїки та Єврейського мистецтва ім. Ф. Петрякової, 2010. – Част. II. – С. 167–177. – Режим доступу до журн. : <http://www.jewishheritage.org.ua/ua/310/zbirnyk-materialiv-2007-2008.html>
100. Пинчевська Б. М. Деякі мотиви книжкової графіки художників групи «Артес» на прикладі ілюстрацій Генрика Стренга (Марка Влодарського) до прози Дебори Фогель / Б. М. Пинчевська // Сходознавчі студії. Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – Х. : ХДАДМ, 2011. – № 5 (Вип. 4). – (у друці).
101. Полянська І. Вони були першими... Рудольф Менкицький / І. Полянська // Галицька Брама : Львівський історичний музей. – 2003. – № 7–9 (103–105). – С. 21–22.
102. Попов Д. М. Мистецтво та культура Сходу в контексті сучасних сходознавчих досліджень в Україні : харківська мистецтвознавча генерація / Д. М. Попов // Сходознавчі студії. Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – 2008. – № 9. (Вип. 1). – С. 16–23. – Бібліогр.: с. 23
103. Потульницькая Т. Иудаика из фондов Львовского музея истории религии. По страницам выставок трех фестивалей еврейской книги / Таисия Потульницькая ; [авт. проекта Л. Кодацкая.]. – Львов : Центр Европы, 2001. – 48 с. : ил. – ISBN 966-7022-277.
104. Приватний архів авторки роботи. Коваль О. В. Художественная семиотика Барнетта

- Ньюмена: процесс абстрагирования и именования в еврейском изобразительном искусстве XX века / О. В. Коваль // Доклад на 11-й международной молодежной конференции по иудаике СЕФЕР (11–13 июля 2006 г.) – Москва, Росія. – Нотатки тексту доповіді.
105. Романовська Т. Р. Доля єврейського ритуального срібла з колекції Музею Історичних коштовностей України. / Т. Р. Романовська // Доля єврейської духовної та матеріальної спадщини в XX столітті : матеріали X Міжнародної конференції Інституту Юдаїки (Київ, 28–30 серп. 2001 р.) / Редкол.: Л. К. Фінберг [та ін.]. – Інститут Юдаїки, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. – К. : 2002. – С. 259–271.
106. Рибаків М. Правда історії: діяльність культурної організації «Культур–Ліга в Києві (1918–1925) / М. Рибаків. – К. : Правда України, 2001. – 196 с.
107. Семчишин-Гузнер О. І. художнє життя в Галичині кінця XIX – початку XX ст. (особливості мистецького процесу) : автореф. Дис. На здобут. Наук. Ступеня кандидата мистецтвознавства : спец. 17.00.05 – образотворче мистецтво / О. І. Семчишин-Гузнер. – Львів, 2000. – 18 с.
108. Сергеева И. Иллюстрированные пинкасы Украины конца XVIII – начала XX веков (из собрания Центральной научной библиотеки им. В. И. Вернадского Национальной академии наук Украины) / И. Сергеева // Єврейська історія та культура в Україні : матеріали III міжнародної конференції Інституту Юдаїки (Київ, 8–9 грудня 1994 р.) – Інститут Юдаїки. – К. : 1995. – С. 174–179. – Бібліогр.: с. 179. – Режим доступу до статті: <http://jewish-heritage.org/eu94a46r.htm>.
109. Сергеева И. Память о храме в оформлении еврейских рукописей и книг Украины / И. Сергеева // Єврейська історія та культура в Україні: матеріали V міжнародної наукової конференції Інституту Юдаїки (Київ, 2–5 верес. 1996 р.) / Редкол.: Л. К. Фінберг [та ін.] – Інститут Юдаїки, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. – К. : 1997. – С. 199–203.
110. Сергеева И. Архивна спадщина Семена Ан-ського у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / Ірина Сергеева. – К. : Дух і Літера, 2006. – 567 с. : іл.
111. Смольський І. Митрополит Шептицький та Євреї / І. Смольський // *Galycyjskie spotkania*. – 2007. – С. 145–152.
112. Солодова В. Одесский музей еврейской культуры (1927–1941) / В. Солодова // Доля єврейської духовної та матеріальної спадщини в XX столітті : Матеріали X міжнародної конференції Інституту Юдаїки (Київ, 28–30 серпня 2001 р.) / Редкол.: Л. К. Фінберг [та ін.]. – Інститут Юдаїки, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. – К. : 2002. – С. 250–258.
113. Стасов В. О еврейском искусстве / Владимир Стасов // Орнамент еврейских рукописей. Шедевры еврейского искусства / М. – Тель-Авив, 2003. – С. 106–116. – Перевидання: Стасов В. По поводу постройки синагоги в С.-Петербурге // Еврейская библиотека. – Вып. 2. – СПб. : 1872. – С. 453–473.
114. Степанчикова Т. Історія єврейського театру у Львові : кризь терни до зірок! / Т. О. Степанчикова. – Львів : Ліга–Прес, 2005. – 376 с., іл. – Бібліогр.: с. 329–348. – ISBN 966-8293-92-4.
115. Культур–Ліга. Художній авангард 1910–1920 років. – Упорядник Гілель Казовський. – Дух і Літера, К. : 2007. – 204 с.
116. Стеценко А. Польський красназничий рух в Галичині (кінець XIX – початок XX ст.): огляд історіографії та джерел / Аліна Стеценко // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. – 2006. – Вип. 8., част. 1. – С. 167–176.
117. Сусак В. Українські мистці Парижа: 1900–1939 / Віта Сусак ; Львівська Національна Академія Мистецтв. – К. : Родовід, 2010. – 408 с. : іл. – Бібліогр.: С. 358–359 та в прим. – ISBN 978-966-7845-45-2.
118. Українська Одісея. Українська художня еміграція; твори з приватних колекцій : каталог виставки / [авт.-упоряд. Грозовська О. та ін.]; Журнал «Антиквар», Антикварний салон «Дукат», Український дім, Інвестиційний фонд «Арт Інвест». – К. : Дукат, 2008. – 56 с. : іл.
119. Фельдман О. До питання про походження мистецтва / Олександр Фельдман // Хроніка–2000. Україна–Ізраїль. – 1998. – № 21–22. – С. 465–480.
120. Фіцовський Є. Регіони великої ересі та околиці. Бруно Шульц і його міфологія / Єжі Фіцовський ; [пер. з польськ. А. Павлишин]. – К. : Дух і літера, 2010. – 544 с. (Центр досліджень історії та культури східноєвропейського єврейства). – Переклад за вид. Jerzy Ficowski. Regiony wielkiej herezji i okolice. Bruno Schulz i jego mitologia (Gdansk : Pogranicze, 2002). – ISBN 978-966-378-151-8.
121. Хаймович Б. Дело рук наших для прославления. Росписи синагоги Бейт Тфила Беньямин в Черновцах : изобразительный язык еврейского мастера / Борис Хаймович ; Евроазиатский Еврейский Конгресс, Центр Исследований истории и культуры восточноевропейского еврейства. – К. : Дух і Літера, 2008. – 200 с. : ил. – Бібліогр.: с. 130–147 (118 назв.) и в подстрочных прим. – ISBN 978-966-378-080-1.
122. Хонігсман Я. Євреї у Польській державі / Яків Хонігсман // Гебрейський усе-світ Галичини. Незалежний культурологічний часопис І. – 2007. – № 48. – С. 24–27.
123. Шимчук Є. Нотатки про АНУМ / Євстахія Шимчук // Галицька Брама. – 2005. – № 1–3 (121–123). – С. 4–5.
124. Шмагало Р. Т. Мистецька освіта в Україні середини XIX – середини XX ст. Структурування, методологія, художні позиції : [монографія] / Р. Т. Шмагало. – Львів: 2005. – 528 с. : 742 іл.
125. Электронная Еврейская Энциклопедия. Интернет-ресурс издания: Краткая еврейская энциклопедия : [в 11 т.] – Иерусалим – Москва : 1976–2005. – Режим доступу до видання: <http://www.eleven.co.il/>

126. Юркевич Ю. Дерев'яна скульптура Галичини XVII–XIX ст. : [альбом] / Ю. Юркевич, Д. Посяцька ; Фундація мистецької книги. – Львів : Інституту колекціонерства українських мистецьких пам'яток при НТШ, 2010. – 375 с. : іл. – (Серія «Українське народне мистецтво»). – ISBN 966-8868-20-X.

127. Якерсон С. М. Еврейская средневековая книга. Кодикологические, палеографические и книговедческие аспекты / Семен Мордухович Якерсон. – М. : РГГУ, 2003. – 256 с. – Библиогр. С. 225–238. – ISBN 5-7281-0739-7.

128. Яковлев Е. Г. Искусство и мировые религии. (Система искусств в структуре мировых религий) / Е. Г. Яковлев. – М. : Высшая школа, 1977. – 224 с.

129. Ярослава Музика: творчість і колекція // Галицька Брама. – 2010. – № 1–2 (181–182).

Першоджерела, видані іноземними мовами

130. Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. – Zespół akt studenckich przed wrześniem 1939 r. – Księga wpisów studentów ASP lat 1923–1936.

131. Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. – Zespół akt studenckich przed wrześniem 1939 r. – Schor Izrael. – Teczka nr. 1296.

132. Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. – Zespół akt studenckich przed wrześniem 1939 r. – Stefania Rosmarin. – Teczka nr. 1218.

133. Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. – Zespół akt studenckich przed wrześniem 1939 r. – Antonina Richter. – Teczka nr. 1197.

134. Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. – Zespół akt studenckich przed wrześniem 1939 r. – Mojżesz Psachis. – Teczka nr. 1150.

135. Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. – Zespół akt studenckich przed wrześniem 1939 r. – Samuel Lieberwerth. – Teczka nr. 721.

136. Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. – Zespół akt studenckich przed wrześniem 1939 r. – Keilowa Julia. – Teczka nr. 453.

137. Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. – Zespół akt studenckich przed wrześniem 1939 r. – Kanarek Eliasz. – Teczka nr. 426.

138. Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. – Zespół akt studenckich przed wrześniem 1939 r. – Blima Grunberg. – Teczka nr. 267.

139. Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. – Zespół akt studenckich przed wrześniem 1939 r. – Samuel Goldfarb. – Teczka nr. 254.

140. Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. – Zespół akt studenckich przed wrześniem 1939 r. – Mieczysław Buch. – Teczka nr. 44.

141. Archiwum Instytutu Historii Sztuki Polskiej Akademii Nauk. – Zbiory specjalne. – Zespół Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. – Album studentów Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. – Num. Inw. 81/1. Poz. № 1–300.

142. Archiwum Instytutu Historii Sztuki Polskiej Akademii Nauk. – Zbiory specjalne. – Zespół Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. – Album studentów Aka-

demii Sztuk Pięknych w Warszawie. – Num. Inw. 81/2. – Poz. № 301–600.

143. Archiwum Instytutu Historii Sztuki Polskiej Akademii Nauk. – Zbiory specjalne. – Zespół Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. – Album studentów Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. – Num. Inw. 81/3. – 601–900.

144. Archiwum Instytutu Historii Sztuki Polskiej Akademii Nauk. – Zespół prac doktorskich. – Sobieraj M. Grupa Krakowska 1932–1937 : O związkach sztuki z polityką w dwudziestoleciu międzywojennym / Sobieraj Małgorzata // Praca doktorska przygotowana w Instytucie Sztuki PAN pod kierunkiem prof., dr Władysławy Jaworskiej. – Warszawa : 1985. – Num. Inw. 1520.

145. Archiwum Narodowego Centrum Kultury (Warszawa). – Zespół r. 2005. – Козаченко Б. М. Еврейские художники и художники еврейской темы Галиции: Биографии. Творчество. Наследие : katalog dzieł artystów żydowskich i polskich uprawiających tematykę żydowską, którzy działali w Galicji (Małopolsce). – Praca, wykonana w ramach programu Ministra Kultury Polski «Gaude Polonia» pod kierunkiem dr. Hab. J. Malinowskiego. – Język opracow. : polski, ros., ukr. – Płyta CD, zawierająca 300 s. : il.

146. Archiwum prywatny historyka sztuki P. Łukaszewicza (Wrocław). – Maszynopisy. – Ласовський Володимир. Лист до Пйотра Лукашевича від 29 лютого 1970 року.

147. Archiwum prywatny historyka sztuki P. Łukaszewicza (Wrocław). – Maszynopisy. – Jerzy Janisz. Wspomnienia lat 1961–1962. Dzięki uprzejmości p. Mariji Teisseyre (Warszawa).

148. Archiwum prywatny historyka sztuki P. Łukaszewicza (Wrocław). – Maszynopisy. – Garlińska-Zembrzaska H. Salon Sztuki Czesława Garlińskiego 1922–1939. Wspomnienia.

149. Archiwum prywatny historyka sztuki P. Łukaszewicza (Wrocław). – Materiały drukowane. – Ulotka Artes. – [Red. J. Janisz, H. Streng]. – Lwów, 1931.

150. Archiwum prywatny historyka sztuki, profesora Instytutu sztuki Uniwersytetu Warszawskiego Anny Śieradsiej. – Pinczewska B. Teoria sztuki żydowskiej w krytyce artystycznej Galicji w czasopiśmie Lwowa i Krakowa lat 1900–1939. – Praca dyplomowa, wykonana pod czas stud. Programu RP dla młodych naukowców (Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego), opracowana w ramach programu wspierania nauki «Kasa J. Mianowskiego». – Warszawa – Kraków: 2007–2010. – rękopis.

151. Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie. Spuścizna Sandłów. Materiały nieuporządkowane : maszynopisy i rękopisy w języku polskim. – Opakowanie num. 1–9 / AŻIH S/352.

152. Adamczyk–Garbowska M. Odcienie tożsamości. Literatura żydowska jako zjawisko wielojęzyczne / Monika Adamczyk–Garbowska. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej, 2004. – 210 s.

153. Alma mater hebraica. Lwów : wydawnictwo lwowskiego oddziału Towarzystwa Przyjaciół Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie, 1933. – 31 s.

154. Almanach Żydowski / [Red. H. Stachl] – Lwów : Wydawnictwo Kultura-Sztuka, 1937. – 708 s. : 500 il.

155. Aleksandrowicz O. Et tamen movetur! / Oskar Aleksandrowicz // Chwila. – 1937.31.VIII. – № 6627. – S. 7–8.
156. Allweil A. Dizengoff tworzy Muzeum w Tel-Awiw / Arieh Allweil // Chwila. – 1936.18.VII. – № 6224. – S. 10–11.
157. Appenzeller M. Z powodu wystaw sztuki żydowskiej we Lwowie» / Maksymilian Appenzeller. – Chwila. – 1928.24.XI. – № 3475 – S. 12.
158. Appenzeller M. «Sztuka żydowska» / Maksymilian Appenzeller. – Chwila. – 1928.15.XII. – № 3496. – S. 12.
159. Artyści ze szkoły Jana Matejki. Wystawa jubileuszowa w 80. rocznicę początków i w 20. rocznicę restytucji Muzeum Śląskiego w Katowicach : katalog / [tekst K. Jarmuł. red. W. Nagengast]. – Katowice : Muzeum Śląskie, 2004. – 228 s. : il.
160. Artur Nacht-Samborski. 1898–1974 : katalog wystawy / [opracow. M. Gołąb]. – Poznań : Muzeum Narodowe, 1995. – 18 s. : 13 il.
161. «Artes» 1929–1934 : katalog wystawy. [opracow. P. Łukaszewicz] ; Muzeum Śląskie we Wrocławiu, Galeria Współczesna, Klub Międzynarodowej prasy i książki «Ruch». – Warszawa: 1969. – 22 s. : il.
162. Awangarda artystyczna z kręgu KPP. Wystawa Grupy Krakowskiej 1932–1937 : katalog wystawy. Cz. I. [opracow. M. A. Potocka i in.] ; Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie – Kraków : Pałac Sztuki, 1979. – 82 s.
163. Bąbiak G. P. Krakowskie «Życie» i warszawska «Chimera» – dzieje pewnego nieporozumienia / Grzegorz Paweł Bąbiak // Kraków – Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku. – 2001. – Tom V. – S. 531–543 – Bibliogr. w przypisach.
164. Baranowicz Zofia. Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych we Lwowie. Instytucji opieki nad sztuką / Zofia Baranowicz // Polskie życie artystyczne w latach 1890–1914. – 1967. – S. 177–179.
165. Berlewi H. W walce o nową formę // Warszawska awangarda jidysz. Antologia tekstów pod red. K. Szymaniak. – Gdańsk : 2005. – S. 123–127.
166. Bibliografia ilustracji w czasopismach polskich XIX i pocz. XX w. (do 1918 r.) / Państwowe wydawnictwo Naukowe ; [autor Ludwik Grajewski]. – Warszawa : PWN, 1972. – 554 s.
167. Bienenstock M. Sztuka żyd. A społeczeństwo. Refleksie powystawowe / Maksymilian Bienenstock // Chwila. – 1920. 15. II. – № 391. – S. 7–8.
168. Bienenstock M. U wrót nowej sztuki / Maksymilian Bienenstock // Chwila. – 1921.24.IV. – № 814. – S. 7–8.
169. Bienenstock M. Sztuka a wiara / Maksymilian Bienenstock // Chwila. – № 377. – 1920.01.II. – S. 7–8.
170. Biriulow J. Rzeźba Lwowska od połowy XVIII wieku do 1939 r. Od zapowiedzi klasycyzmu do awangardy / Jurij Biriulow ; Ministerstwo Nauki i szkolnictwa Wyższego, Ministr Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Stowarzyszenie Sztuki Nowoczesnej w Toruniu. – Warszawa : Neriton, 2007. – 340 s. : il. – Bibliografia w przypisach. – ISBN 978-83-7543-009-7.
171. Brincken A. Mela Muter : katalog wystawy / Adam Brincken. – Kraków : ASP, 2007. – 35 s. : il.
172. Brieger L. E. M. Lilien: einer kunstlerische entwicklung um die jahrhundertwende / Brieger Lothar. – Berlin–Wien, 1922. – 257 s. : il.
173. Bruno Schulz : album / [opracow. J. Koźbiel i in.]. – Olszanica : BOS, 2003. – 80 s. : il. – Bibliogr.: s. 80. – ISBN 83-87730-83-1.
174. Bruno Schulz. Księga listów / [Oprac. J. Ficowski]. – Gdańsk : Slowo / obraz, terytoria, 2007. – 307 s. : il.
175. Buchstab S. W. Wachtel / Solomon Buchstab // Wschód. – 1906. – № 21. – S. 2–3.
176. Buchstab S. Z wystawy sztuk pięknych we Lwowie // Solomon Buchstab // Wschód. – 1904. – № 44. – S. 3.
177. Chepil Maria. Udział ukraińskich instytucji oświatowych w kształtowaniu tożsamości narodowej Ukraińców w Galicji doby autonomicznej. Edukacja etniczna i wielokulturowa / Maria Chepil // Galicja i jej dziedzictwo. Historia wychowania. Misja i edukacja. – 2008. – T. 20. – S. 358–365.
178. Chwistek L. Wybor pism estetycznych : [podrecznik akademicki dotowany przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyszego] / Leon Chwistek ; [wprow., wybor, opracow. T. Kostyrko]. – Krakow : Universitas, 2004. – 353 s. – (Seria Polskiego Towarzystwa Estetycznego «Klasyki Estetyki Polskiej»). – Bibl. : S. 351–353. – ISBN 83-242-0536-5.
179. Czarnowski J. Kraków i Lwów w pocztówkach / Jakub Czarnowski. – Warszawa : Arystoteles, 2009. – 241 s. : il. – Bibl.: s. 237–238. – ISBN 978-83-60910-66-5.
180. Czarownik przy Zielonej Skale. Marek Włodarski / Henryk Streng : antologia / [red. J. Chrobak, J. Michalik, M. Wilk]. – Poznań : Verbum Sp. Z.o.o, 2009. – 208 s. : 112 il. – ISBN 978-8-392009-64-1.
181. Czermakowa I. Dom na Krasuczynie / Izabella Czermakowa // Czarownik przy zielonej skale. Marek Włodarski / Henryk Streng : (antologia) / Izabella Czermakowa. – Poznań, 2009. – S. 21–32.
182. Czernicki Gustaw. Z krainy piękna / Gustaw Czernicki // Biesiada Literacka. – 1893. – № 22. – S. 342.
183. Czuma M. Austriackie gadanie : Encyklopedia Galicyjska / Mieczysław Czuma, Leszek Mazan. – Kraków : Anabasis, 1998. – 567 s. : il. – ISBN 83-85931-06-6.
184. Darmon A. Autour de l'art juif. Peintres, sculpteurs et photographes / Adrian Darmon. – New York – Paris : Carnot, 2003. – 340 s.
185. De Blonder a Blondel : Sasza Blonder. Album. – [edit. J.-P. Capitani, aut. N. Styrna, etc.]. – Arles : Musee Paul-Valery, 2009. – 210 p. : il. – Bibliog.: p. 204. – ISBN 978-2-7427-8404-2
186. Dudek-Bujarek T. Jakob Glasner. 1879–1942 / Teresa Dudek-Bujarek. – Bielsko-Biała : Muzeum Narodowe w Bielsko-Białej, 1997. – 123 s. : il.
187. Dunin-Wąsowicz K. Obraz Krakowa i Galicji w XIX wieku w relacjach francuskich podróżników i pamiątkarzy. Mity, opinie i rzeczywistość Galicyjska /

- Krzysztof Dunin-Wąsowicz // *Galicja i jej dziedzictwo. Historia i polityka*. – 1994. – T. 1. – S. 119–132.
188. Dr. Jakub Schall. *Zbieracz i jego zbiory. Zabiegi o utworzenie muzeów żydowskich w Polsce* // M. Goldstein, dr. Karol Dresdner. *Kultura i sztuka ludu Żydowskiego na ziemiach Polskich. Zbiory Maksymiliana Goldsteina*. – Lwów, 1935. – S. 143–162.
189. Dr. L. Chwistek, prof. U. J. K. *Rola Żydów w rozwoju kultury współczesnej* / Leon Chwistek // *Alma mater hebraica*, Lwów. – 1933. – S. 6–7.
190. Dr. M. W. Ro-ld. *Spółczesność żydowska a sztuka* / M. W. Ro-ld // *Chwila*. – 1919. 15. X. – S. 4–5.
191. Dr. H. Lilien. *O sztukę Żydowską* / Henryk Lilien // *Chwila*. – 1919. 28. X. – № 283. – S. 3.
192. *Dzieje krytyki artystycznej i myśli o sztuce : materiały konferencji nauk., 13–15 czerwca 2007, Toruń* / Red. M. Geron, J. Malinowski / – Warszawa : DIG, 2009. – (Zakład Historii Sztuk Pięknych Uniwersytetu M. Kopernika, Stowarzyszenie Sztuki Nowoczesnej w Toruniu).
193. Dziński S. *Dzienniki «dużego miasteczka» i «małej stolicy» na początku XX wieku (ich wartość źródłowa oraz funkcje społeczno-polityczne)* / Sylwester Dziński // *Kraków–Lwów : Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*. – 2001 – T. V. – S. 441–454.
194. Gadowska I. *Żydowskie malarze w Łodzi w latach 1880–1919* 1910 : [monografia] / Irmina Gadowska-Warszawa : Neriton, 2010. – 198 s. : 38 il. – Bibliogr.: s. 164–177. – ISBN 978-83-7543-135-3.
195. *Galicijskie dylematy : zbiór rozpraw* / [red. K. Karolczak i in.] ; Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. – Kraków : Wydawnictwo naukowe WSP, 1994. – 120 s. – (Prace monograficzne, nr 179).
196. *Galicja w dobie autonomicznej (1850–1914) : wybór tekstów* / [opracow. Stefan Kieniewicz]. – Wrocław : wydawnictwo ZN im. Ossolińskich, 1952. – 351 s.
197. *Galicijskie reminiscencje : komunikat o sesji* / [Red. W. Kania]. – Kraków : Stowarzyszenie Twórcze Artystyczno-literackie, 2004. – 208 s.
198. Garlicka A. *Przegląd opracowań historii prasy polskiej* / Aleksandra Garlicka. – Warszawa : Uniwersytet Warszawski, 1961.
199. Georg Merkel. *Zum 80. Geburtstag : katalog* / [red. E. H. Buschbeck] ; Galerie Wurthle – Wien. – Wien : Oberes Belvedere, 1961. – 41 s.
200. *Georg Merkel und Luise Merkel-Romee: Ein Malerehepaar*. Wien : 1981. – 120 s.
201. *Georg Merkel. Malerei. Pastelle. Graphik*. Wien : 1976. – 89 s.
202. Glicenstein H. *Hirszenberg – jakim był* / Henryk Glicenstein // *Chwila*. – 1926. 4. IV. – № 2531. – S. 8.
203. Goldstein M. *Kultura i Sztuka Ludu Żydowskiego na ziemiach Polskich : zbiory Maksymiliana Goldsteina* / M. Goldstein, K. Dresdner. – Kraków : vis-a-vis/Etiuda, 2009. – 208 s. : il. – (reprint, oprac. K. Gajewski, wyd. I.). – ISBN 978-83-61516-26-2.
204. *Grafika Polska 1900-1939 ze zbiorów Biblioteki Narodowej : katalog wystawy* [opracow. S. Czajka i in.] – Warszawa : Biblioteka Narodowa w Warszawie, 1991. – 81 s. : il.
205. Grankin P. *Lwowska Szkoła Przemysłowa: dzieje gmachów na tle historii zakładu* / Paweł Grankin // *Schola Architecturae. Budynki szkół architektury*. – Wrocław : Oficyna wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, 2005. – S. 31–45. – Bibliogr.: s. 45.
206. Grodziski S. *Wzdłuż Wisły, Dniestru i Zbrucza: wędrówki po Galicji dyliżansem, koleją, samochodem* / Stanisław Grodziski. – Kraków : Grell, 1998. – 436 s. – Bibliogr.: s. 427-431. – ISBN 83-907348-3-4.
207. Gronska M. *Nowoczesny drzeworyt Polski (do 1945 r.)* / M. Gronska. – Wrocław : wyd. im. Ossolińskich, 1971. – 456 s.
208. Grońska M. *Rysunki artystów polskich i obcych w Polsce działających od XVII do XX wieku : katalog wybranych zbiorów Biblioteki Narodowej do roku 1975* / Maria Grońska. – Warszawa : PWN, 1991. – 232 s. : ill.
209. *Grupa Krakowska. Malarstwo. Grafika : katalog wystawy* [opracow. M. Bogucka] ; Galeria Krzysztofory w Krakowie, Związek Polskich Artystów-Plastyków okręgi Poznań. – Poznań : Centralne Biuro Wystaw Artystycznych, 1959. – 17 s. : il.
210. *Grupa Krakowska 1932-1994 : katalog wystawy* / [opracow. T. Rostkowska i in.] ; Narodowa Galeria Sztuki Zachęta. – Warszawa: Zachęta, 1994. – 107 s. : il.
211. *Jak działa Żydowskie Towarzystwo Artystyczno-Literackie* // *Chwila*. – 1929. 22. 12 – S. 11.
212. Jarowiecki J. *Prasa lwowska w latach 1864–1918 : bibliografia* / Jerzy Jarowiecki. – Kraków : Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2002. – 521 s. : il. – ISBN 83-7271-181-X.
213. Jarowiecki J. *Prasa lwowska w dwudziestolecium międzywojennym : próba bibliografii* / Jerzy Jarowiecki, Barbara Góra. – Kraków : Wydawnictwo naukowe WSP, 1994. – 402 s. – (Komitet Badań Naukowych, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie). – ISBN 83-85898-80-8.
214. Jarowiecki J. *Dzieje prasy polskiej we Lwowie do 1945 roku* / Jerzy Jarowiecki. – Kraków–Wrocław : Edukacja, 2008. – 396 s.
215. Jarowiecki J. *Typologia i statystyka prasy lwowskiej w latach 1864–1939* / Jerzy Jarowiecki // *Kraków–Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*. – 1999. – T. IV. – S. 209–235. – Bibliogr. w przypisach.
216. Jarowiecki J. *Czasopisma literackie i społeczno-kulturalne we Lwowie w dwudziestolecium międzywojennym* / Jerzy Jarowiecki // *Kraków–Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*. – 2009. – Tom IX. (Cz. 2). – S. 191–204. – Bibliogr. w przypisach.
217. Jarowiecki J. *Prasa lwowska w dobie powojennej* / Jerzy Jarowiecki // *Kraków–Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*. – 1996. – T. I. – S. 98–116. – Bibliogr.: S. 114–116.
218. *Jewish artist and Central-Eastern Europe. Art centres – Identity – Heritage from the 19th century to the Second World War : texts from the Conferences of the Polish Society of Oriental Art / First Congress of Jewish Art in Poland*. – Warszawa : DIG, 2010. – 417 s. : il. – ISBN 978-83-7181-655-0.

219. Jaszczak W. Teksty o malarzach : antologia polskiej krytyki artystycznej 1890–1918 / Wiesław Jaszczak. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Wydawnictwo PAN, Instytut Sztuki, 1976. – 486 s. : il.
220. Jeleniewska-Ślesieńska J. Organizacja, urządzenie, wyposażenie / Jadwiga Jeleniewska-Ślesieńska // Materiały do dziejów Akademii sztuk Pięknych w Krakowie, 1895–1939 // Jadwiga Jeleniewska-Ślesieńska. – Wrocław, wydawnictwo ZN im. Ossolińskich, 1969. – S. 33–47.
221. Ficowski J. Bruno Schulz. Księga listów. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1975. – 190 s. : il. – Bibliografia w przypisach : S. 133–148.
222. Frasz Z. Galicja / Zbigniew Frasz. – Wrocław : Wydawnictwo Dolnośląskie, 1999. – 315 s. : il.
223. Fuks M. Prasa żydowska w Warszawie. 1823–1939 / Marian Fuks. – Warszawa : PWN, 1979. – 362 s. : il.
224. E. M. Lilien in the Middle East etchings (1925 – 1906) : katalog / [Kurator Dr. Haim Finkelstein]. – Tel-Aviv–Negev : 1988. – 20 s. : il.
225. E. M. Lilien. Sein Werk / [red. Stefan Zweig]. – Berlin–Leipzig : Schuster & Coeffler, 1903. – 347 s. : il.
226. Eberhardt P. Liczebność i rozmieszczenie ludności żydowskiej na Kresach Wschodnich I i II Rzeczypospolitej w pierwszej połowie XX wieku / Piotr Eberhardt // Świat NIEpożegnany. Żydzi na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej w XVIII–XX wieku : praca zbiorowa. [Red. K. Jasiewicz] / Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza RYTM. – Warszawa – London : Instytut Studiów Politycznych PAN, 2004. – S. 64–76.
227. École de Paris. Artysty żydowscy z Polski w kolekcji Ewy i Wojciecha Fibaka. Katalog wystawy / [Red. J. Grabski, aut. W. Jaworska, J. Malinowski]. – Kraków : IRSA Publishing House, 1998. – 300 s. : 137 il. – ISBN 83-908675-1-6.
228. Ecole de Paris. Artysty żydowscy z Polski w kolekcji Wojciecha Fibaka : katalog wystawy / [aut. M. Maćkowiak i in.] ; Muzeum Okręgowe w Lesznie. – Szczecin : ZAPOL, 2000. – 107 s. : il. – ISBN 983-900800-3-6
229. Ekspresjonizm w grafice polskiej : katalog wystawy / [opracow. J. Malinowski] ; Muzeum Narodowe w Krakowie, VI Międzynarodowe Biennale Grafiki w Krakowie. – Kraków : MNK, 1976. – 70 s. : il.
230. Ekspresjonizm w sztuce polskiej : katalog wystawy / [opracow. P. Łukaszewicz i in.]. – Wrocław: Muzeum Narodowe we Wrocławiu, 1988. – 101 s. : 100 il.
231. Erna Rosenstein. Malarstwo : katalog wystawy / [opracow. W. Hackiewiczowa i in.] ; Związek Polskich artystów plastyków, Centralne Biuro wystaw artystycznych. – Warszawa : Zachęta, 1967. – 24 s. : il.
232. Erna Rosenstein. Malarstwo i rysunki. – Warszawa : Galeria «Koszykowa», 1976. – 4 s.
233. Hermansdorfer M. W kręgu nadrealizmu : katalog wystawy / Mariusz Hermansdorfer. – Muzeum Narodowe we Wrocławiu. – Wrocław : MNWr, 2007. – 101 s. : il. – (Kolekcja sztuki współczesnej Muzeum Narodowego we Wrocławiu). – ISBN 978-83-86766-93-X.
234. Historia i kultura Żydów polskich : słownik / Cała A., Węgrzynek H., Zalewska G. ; Żydowski Instytut Historyczny. – Warszawa : Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, 2000. – 4000 s. : il. – ISBN 83-02-07813-1.
235. Hollender T. Muzeum mało znane / Tadeusz Hollender // Chwila Poranna. – 1938. 10. IX. – № 6995. – S. 10–11.
236. Howard A., Potichnyj P. J. Ukraińcy i Żydzi : Problemy diaspory w kontekście państwowości // Aster Howard, Peter J. Potichnyj // Świat NIEpożegnany. Żydzi na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej w XVIII–XX wieku : praca zbiorowa. [Red. K. Jasiewicz] / Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza RYTM. – Warszawa – London : Instytut Studiów Politycznych PAN, 2004. – S. 193–203.
237. Etniczność, tożsamość, literatura : zbiór studiów // [Red. P. Bukowca, D. Siwor]. – Kraków : Universitas, 2010. – 318 s. – (Biblioteka Literatury Pogranicza. T. 19)
238. Imiona, przez Żydów polskich używane. Wstęp, redakcja: Lidia Końska. Kraków : Austeria, 2002. – 152 s.
239. In propria persona. Malarzy Polskich portret własny ze zbiorów Lwowskiej Galerii Obrazów : katalog / [opracow. I. Chomyn i in.]. – Katowice : Muzeum Śląskie, 1998. – 52 s. : il.
240. Katalog wystawy exlibrisów słowiańskich i wystawy zbiorowej exlibrisów R. Mękickiego. – Lwów : zakł. Narodow. im. Ossolińskich, 1930. – 27 s.
241. Katalog wystawy książki lwowskiej bebrajskiej i zabytków sztuki Żydowskiej : katalog / [opracow. Jehuda Kohn i in.]. – Lwów : Kuratorium opieki nad zabytkami sztuki żydowskiej przy Żydowskiej gminie wyznaniowej we Lwowie, 1928. – 23 s.
242. Katalog wystawy dzieł Stanisława Dębickiego. Grafika książkowa, grafika użytkowa, plakat : katalog / [opracow. K. Remerówna] // Wystawa lwowskiej książki polskiej : katalog wystawy grafiki drukarskiej i opraw artystycznych. – Lwów : 1928. – 32 s. : il.
243. Kolekcja Bolesława i Liny Nawrockich. Malarstwo polskie : katalog wystawy / [opracow. B. Nawrocki]. – Warszawa : Muzeum Narodowe w Warszawie, 1995. – 157 s. : il.
244. Kolekcja Ewy Garzeckiej : katalog wystawy / [komisarze B. Baworowska, M. Hermansdorger]. – Wrocław : Muzeum Narodowe, 1973. – 85 s. : il.
245. Kolekcja Wojciecha Fibaka: Artysty żydowscy z Polski w kolekcji Wojciecha Fibaka (Łódź) : katalog / [red. J. Grabski]. – Kraków–Łódź : 1998. – 286 s. : 135 il. – ISBN 83-908675-6-7.
246. Komar Ż. Trzecie miasto Galicji. Stanisławów i jego architektura w okresie autonomii Galicyjskiej / Żanna Komar ; Międzynarodowy Centrum Kultury, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. – Kraków : Międzynarodowy Centrum Kultury, 2008. – 448 s., il. – Bibliogr.: s. 385–397. – ISBN 978-83-89273-52-9.
247. Kozłowski Jozef. Proletariacka Młoda Polska. Sztuki plastyczne i ich twórcy w życiu proletariatu polskiego 1878 – 1914 / Jozef Kozłowski. – Warszawa : Arkady, 1986. – 229 s. : il.

248. Kramarz H. Miesięcznik «Sztuka» (1911–1913) w służbie kultury polskiej na kresach / Henryka Kramarz // Kraków – Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku. – 1996. – T. I. – S. 159–166. – Bibliogr.: S. 166.
249. Król A. Colors of identity. Polish Art from the American Collection of Tom Podl : katalog / Anna Król, Artur Tanikowski. – Cracow : The National Museum of Cracow, 2001. – 2001. – 325 s. : il.
250. Krupiński J. Teoria designu : szkoła Krakowska, 1566–1939 / Janusz Krupiński ; Akademia Sztuk Pięknych w Krakowie. – Kraków : ASP, 1999. – 55 s. – Bibliogr. w teks.
251. Lisek J. Jung Wilne – żydowska grupa artystyczna : [monografia] / Joanna Lisek. – Wrocław : wydawnictwo Uniwersytetu wrocławskiego, 2005. – 238 s. : 72 il. – (Biblioteka Judaica. Red. M. Wodziński). – Bibliogr.: s. 218–226. – ISBN 83-229-2670-7.
252. Ludwik Lille. Prace lat 40. i 50 : katalog wystawy / [aut. P. Łukaszewicz]. – Sanok : Muzeum Historyczne w Sanoku, 2004. – 160 s. : il.
253. Ludwik Lille. 1897–1957 : katalog wystawy / [aut. P. Łukaszewicz, opr. H. Kotkowska-Bareja i in.] ; Muzeum Narodowe we Wrocławiu, Muzeum Narodowe w Warszawie. – Warszawa – Wrocław : 1986. – 71 s. : 113 il. – Bibliogr. S. 39–44.
254. Łukaszewicz P. Zrzeszenie artystów plastyków ARTES: 1929–1935 / Piotr Łukaszewicz ; Polska Akademia Nauk, Instytut Sztuki. – Wrocław – Warszawa: ZN in. Ossolińskich, wydawnictwo PAN, 1975. – 179 s. : 205 il. – (Studia z historii sztuki. T. XXIV) – Bibliogr.: w przypisach.
255. Machniewicz S. Wśród kart księgi pamiątkowej / Stanisław Machniewicz // Goldstein M., Dresdner K. Kultura i Sztuka Ludu Żydowskiego na ziemiach Polskich. – Lwów, 1935. – S. 163–188.
256. Malarstwo Żydów polskich z kolekcji prywatnej : katalog wystawy / [opracow. W. Odorowski] ; Muzeum Nadwiślański w Kazimierzy Dolnym. – Kazimierz Dolny : Gaudim, 2008. – 119 s. : il. – ISBN 978-83-60736-09-8.
257. Malinowski J. Grupa «Jung Jidysz» i żydowskie środowisko «nowej sztuki» Polsce 1918–1923 / Jerzy Malinowski ; Polska Akademia Nauk, Instytut Sztuki. – Warszawa : 1987. – 244 s. : 18 il. – (Program badawczy Uniwersytetu Wrocławskiego «Polska kultura narodowa, jej tendencje rozwojowe i percepcja»).
258. Malinowski J. Malarstwo i rzeźba Żydów Polskich w XIX i XX wieku / Jerzy Malinowski. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000. – 434 s., 554 il., (Tytuł dotowany przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego) – Bibliogr. w końcu gł. – ISBN 83-01-13178-0.
259. Malinowski J. Żydowska tożsamość w sztuce nowoczesnej w Polsce / Jerzy Malinowski // Wybitni artyści żydowscy z kolekcji Davida Malka i Fundacji Signum. – Łódź : Muzeum Sztuk Pięknych, 2004. – S. 5–13.
260. Malinowski J. Sztuka i nowa wspólnota. Zrzeszenie artystów BUNT (1917–1922) / Jerzy Malinowski. – Wrocław : Wiedza o kulturze, 1991. – 161 s. : 227 il.
261. Malinowski J. Maurycy Gottlieb : [album] / Jerzy Malinowski. – Warszawa : Arkady, 1997. – 84 s. : 57 il. – Bibliogr.: s. 84. – ISBN 83-213-3891-7.
262. Malinowski J., Brus-Malinowska B. W kregu Ecole de Paris: Malarze żydowscy z Polski : Malarstwo i rzeźba Żydów Polskich w XIX i XX wieku. [Cz. 2.] / Jerzy Malinowski, Barbara Brus-Malinowska ; Z prac Zakładu Historii Sztuki Nowoczesnej Wydziału Sztuk Pięknych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. – Warszawa : DiG, 2007. – 316 s., 297 il. – Bibliogr. w końcu gł. – ISBN 83-7181-394-5; 978-83-7181-394-8.
263. Małkiewicz A. Historia sztuki na Uniwersytecie Lwowskim 1893-1939 / Adam Małkiewicz // Towarzystwo Miłośników Lwowa i Kresów Południowo Wschodnich. Krakow : 2001. – Режим доступу до журн. : <http://www.lwow.com.pl/cracovia/sztuka.html>
264. Mane-Katz (Paryż) : katalog wystawy / [opracow. W. Georges] ; Żydowskie Towarzystwo Krzewienia Sztuk Pięknych. – Warszawa : 1927. – 14 s. : il.
265. Marek Włodarski (Henryk Streng) : katalog wystawy / [oprac. B. Askanas i in.] ; Muzeum Narodowe w Warszawie, Galeria Sztuki Współczesnej. – Warszawa : MNW, 1982. – 133 s. : 62 il. – Bibliogr. : S. 50–55.
266. Markowska A. Język Neuera. O twórczości Jonasza Sterna : [monografia] / Anna Markowska. – Cieszyn : Uniwersytet Śląski Filia w Cieszynie, Instytut sztuki, 1998. – 115 s., il. – Bibliogr. w підрядк. прим. – ISBN 83-911105-1-6.
267. Materiały do dziejów Akademii sztuk Pięknych w Krakowie, 1895–1939 / [pod red. Józef E. Dutkiewicz, opracow. J. Jeleniewska-Ślesińska i in.] ; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Zakład Narodowy im. Ossolińskich. – Wrocław : wydawnictwo ZN im. Ossolińskich, 1969. – (Źródła do dziejów sztuki polskiej, pod red. A. Ryszkiewiczza. Tom XIV) – 491 s. : il.
268. Materiały do dziejów akademii sztuk pięknych w Krakowie, 1816–1895 / [pod red. Józef E. Dutkiewicz, opracow. J. Jeleniewska-Ślesińska i in.] ; Państwowy Instytut Sztuki, Zakład Narodowy im. Ossolińskich. – Wrocław : wydawnictwo ZN im. Ossolińskich, 1959. – (Źródła do dziejów sztuki polskiej, pod red. A. Ryszkiewiczza. Tom X) – 290 s. : il.
269. Maurycy Gottlieb 1856-1879 : wystawa prac nieznananych / [opracow. Z.]. – Warszawa : antykwarjat Muzeion, 1938. – 23 s. : il.
270. Mazur G. Szkic do dziejów stosunków polsko-żydowskich we Lwowie w okresie międzywojennym / Grzegorz Mazur // Świat NIEpożegnany. Żydzi na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej w XVIII-XX wieku : praca zbiorowa. [Red. K. Jasiewicz] / Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza RYTM. – Warszawa – London : Instytut Studiów Politycznych PAN, 2004. – S. 400–417.
271. Michalewicz Jerzy. Żydowskie okręgi metrykalne i żydowskie gminy wyznaniowe w Galicji. – Uniwersytet Jagielloński, Instytut Historii, Kraków : «Księgarnia Akademicka», 1995.
272. Mierzecka J. Całe życie z fotografią / J. Mierzecka. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1981. – 278 s., 63 il. : Wspomnienia. – ISBN 83-08-00296-X.

273. Merkel. Ausstellung zum 90. Geburtstag des Kunstlers : katalog. / [Red. J. Muschik]. – Wien : Kunsterhaus, 1971. – 49 s. : il.
274. Mękicki R. Medale Grunwaldzkie / Rudolf Mękicki. – Lwów : Nakładem Maksymiliana Goldsteina, 1911. – 36 s. : il.
275. Mękicki R. Znaki biblioteczne Rudolfa Męckiego / Rudolf Mękicki. – Lwów : Arkadja, 1925. – 32 s., 33 il.
276. Mękicki R. Muzeum Narodowe im. Króla Jana III we Lwowie : [przewodnik po zbiorach] / Rudolf Mękicki. – Lwów : Nakładem Gminy m. Lwowa, 1936. – 130 s. : il.
277. Morawski K. Marek Włodarski (Henryk Streng) 1903 – 1960. Wystawa monograficzna w Muzeum Narodowym w Warszawie. Styczeń – marzec 1982 / Karol Morawski // Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego. – 1983. – № 1. – S. 109–113.
278. Myśliński Jerzy. Polska Prasa Socjalistyczna w okresie zaborów. Warszawa : 1982. – 329 s.
279. Muzeum sztuki w Tel-Awiv. // Chwila Poranna. – 1936. 10. X. – № 6306. – S. 12.
280. Muzeum Narodowe w Warszawie : przewodnik po galeriach i zbiorach studyjnych / [red. K. Murawka-Muthesius i in.] – Warszawa : MNW, 1998. – 475 s. : il. – Bibliogr.: S. 451–460. – ISBN 83-7100-082-0.
281. Najnowsze dzieje Żydów w Polsce do 1950 / [red. J. Tomaszewski, opracow. J. Adelson, T. Prekerowa, J. Tomaszewski, P. Wrobel]. – Warszawa : PWN, 1993.
282. Nossig Alfred. Nowe Sztuki / Alfred Nossig // Chwila. – 1937. 25. VII. – № 6590. – S. 9.
283. Opalek M. Exlibrisy Rudolfa Męckiego / Mieczysław Opalek. – Nakładem czasopisma Exlibris. – Lwów : drukarnia ZN im. Ossolińskich, 1922. – 18 s. : 42 il.
284. Obrazki z Muzeum Żyd. w Palestynie // Chwila. Dodatek Ilustrowany. – 1933. 05. III. – № 10 (Rok IV). – S. 2.
285. Ostrovsky G. The Jewish artistic community in Galicia in the 1930-s. / Grygori Ostrovsky // Jewish Art. – Vol. 21–22. – Jerusalem : 1996. – PP. 116–129.
286. Paczkowski A. Prasa Polska 1918–1939 / Andrzej Paczkowski. – Warszawa : PAN, 1980. – 381 s.
287. Partacz Czesław. Od Badeniego do Potokiego. Stosunki polsko-ukraińskie w Galicji w latach 1888–1908 / Czesław Partacz // Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 1997. – 278 c. – Bibliogr.: S. 249–266. – ISBN 83-7174-090-5.
288. Pawlyszyn O. Żydzi wschódno-galicjacyscy w okresie Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej (XI 1918–VI 1919) / Oleh Pawlyszyn // Świat NIEpożegnany. Żydzi na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej w XVIII–XX wieku : praca zbiorowa. [Red. K. Jasiewicz] / Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza RYTM. – Warszawa–London : Instytut Studiów Politycznych PAN, 2004. – S. 227–243.
289. Piątkowska R. Między «Ziemiańską» a Montparnasse'em : Roman Kramsztyk : [monografia] / Renata Piątkowska ; Komitet Badań Naukowych, Naukowo-badawczy Żydowski Instytut Historyczny. – Warszawa : Neriton, 2004. – 312 s. : 118 il. – Bibliogr.: s. 287–299. – ISBN 83-88973-86-X.
290. Piątkowska R. Muzeum Żydowskiej Gminy Wyznaniowej we Lwowie / Renata Piątkowska // Polski Słownik Judaistyczny. – 2003. – T. 2. – S. 199–200.
291. Piątkowska R. Muzea żydowskie w Polsce / Renata Piątkowska // Polski Słownik Judaistyczny. – 2003. – T. 2. – S. 199–200.
292. Pieczonka M. Wokół lwowskiej i krakowskiej «Chwili» (1906, 1913) / Marek Pieczonka // Kraków – Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku. – 1996. – S. 203–208.
293. Pinchevska B. Privat Collection of Jewish Art in the Ukraine: The Igor Sergeevich Dychenko Collection / Bohdana Pinchevska // IGGUD : Selected Essays in Jewish Studies. Languages, Literatures, Arts. – Vol. 3. – Jerusalem : World Union of Jewish Studies, 2007. – P. 131–144.
294. Plohn A. Dziś otwarcie Muzeum Żydowskiego we Lwowie. Rozmowa z inż. Awinem / Alfred Plohn // Chwila. – 1934. 18. V. – № 5442. – S. 7.
295. Polak. Żyd. Artysta. Tożsamość a awangarda : katalog wystawy / [Oprac. J. Suchan i in.] – Łódź : Muzeum Sztuki w Łodzi, 2010. – 40 s. : il.
296. Polish Painting from around 1890 to 1945 : catalogue of the collection of the National Museum in Cracow / [aut. Kozakowska S., Małkiewicz B., edit. By Gołubiew Z.] ; The National Museum in Cracow. – Cracow : NMC, 1998. – 542 p. : il. – ISBN 83-87312-26-6.
297. Polska bibliografia sztuki. 1801–1944. – Tom I. – Malarstwo Polskie (cz. 1). Malarze. A – K. / [Oprac. Wiercinska J., Liczbinska M.]. – Wrocław– Warszawa : PAN, 1975.
298. Polska bibliografia sztuki. 1801–1944. – Tom I. – Malarstwo Polskie (Cz. 2). Malarze. L – Ż. – [Oprac. Wiercinska J., Liczbinska M.]. – Wrocław– Warszawa : PAN, 1976.
299. Polska bibliografia sztuki. 1801–1944. – Tom II. – Rysunek. Grafika. Sztuka Książki i druku. / [Oprac. Wiercinska J., Liczbinska M.]. – Wrocław – Warszawa : PAN, 1979.
300. Polska bibliografia sztuki. 1801–1944. – Tom III. – Rzeźba. / [Oprac. Wiercinska J., Liczbinska M., Faryna-Paszkiwicz H.]. – Wrocław–Warszawa : PAN, 1986.
301. Polska bibliografia sztuki. 1801–1944. – Tom IV. – Architektura (Cz. 1). – Źródła. Opracowania ogólne. Historia. / [Oprac. Liczbinska M., Faryna-Paszkiwicz H., Czyżewski A., Grygiel T.]. – Wrocław– Warszawa : PAN, 1991.
302. Polska bibliografia sztuki. 1801–1944. – Tom IV. – Architektura (Cz. 2). – Topografia. A – Z / [Oprac. Faryna-Paszkiwicz H., Grygiel T., Marcinowska-Srabucha A.]. – Wrocław–Warszawa : PAN, 2001.
303. Polski Słownik Biograficzny : [42 t.]. – Kraków : IH PAN, 1935–2007–. – (Polska Akademia Nauk, Polska Akademia Umiejętności).
304. Polski słownik judaistyczny. Dzieje. Kultura. Religia. Ludzie : słownik : 2 tom. [oprac. Z. Borzymińska, Rafał Żebrowski]. – Warszawa : Prószyński i S-ka, 2003

- ISBN 83-7255-126-X. T. 1. – 2003. – 848 c. – ISBN 83-7255-175-8. T. 2. – 1023 c.
305. Polskie życie artystyczne w latach 1890–1914 : praca zbiorowa / [red. A. Wojciechowski i in.]. – Wrocław–Gdańsk : Wydawnictwo PAN, 1967. – 285 s.
306. Polskie życie artystyczne w latach 1815–1939 : praca zbiorowa / [red. A. Wojciechowski i in.]. – Wrocław–Gdańsk : Wydawnictwo PAN, 1974. – 657 s.
307. Poskuta-Włodek D. Teatrostrada Kraków–Lwów : o współpracy teatralnej dwóch kulturalnych stolic w okresie galicyjskim i w dwudziestoleciu międzywojennym / Diana Poskuta-Włodek // Galicyjskie spotkania. – 2005. – S. 95–106.
308. Przeniosło M. Gazeta Żydów lwowskich «Chwila» w początkach niepodległości (1919–1921) / Marek Przeniosło // Kraków – Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku. – 2009. – Tom VIII. – 2006. – S. 496–504. – Bibliogr. w przypisach.
309. Preliminary inventory of the Jewish daily and periodical press published in the polish language: 1823–1982 / The Hebrew University of Jerusalem, Institute of Jewish Studies, Center for research on Polish Jewry ; [aut. Paul Glikson]. – Jerusalem : Hebrew University, 1983. – 75 p. – (Polish Jewry : Bibliographical series, 1).
310. Reifenberg A. Sztuka żydowska w starożytności / Adolf Reifenberg // Chwila.– 1938. 24. IX. – № 7009. – S. 10–11.
311. Rejduch-Samkowa I. Lesser Gieldziński, Mathias Bersohn i Maksymilian Goldstein – pierwsi kolekcjonerzy i badacze sztuki judaistycznej w Polsce / Rejduch-Samkowa Izabella // Mecenas. Kolekcjoner. Odbiorca : materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki (Katowice, listopad 1981). – Warszawa : PWN, 1984. – S. 165–178.
312. Rędziński K. Szkolnictwo żydowskie w Galicji na przełomie XIX i XX w. / Kazimierz Rędziński // Galicja i jej dziedzictwo. Historia wychowania. Misja i edukacja. – 2008. – T. 20. – S. 366–376.
313. Rocznik bibliografii Żydowskiej w Polsce : bibliografia bieżąca druków hebrajskich, żydowskich i judaistycznych / [red. Edward Poznański]. – Warszawa : Towarzystwo przyjaciół uniwersytetu hebrajskiego w Jerozolimie, 1936. – 63 s. (Tom I. Rok 1934).
314. Roman i Margit Sielsey. Obrazy z kolekcji Piotra Wojno i z innych zbiorów Polskich : katalog wystawy / [aut. Piotr Łukaszewicz] ; Muzeum Narodowe we Wrocławiu, Muzeum Narodowe w Krakowie. – Wrocław : nakładem Pawła Wojno, 2004. – 53 s. : 164 il. – Bibliogr. s. 35–40.
315. Rymar M. Architektura dworców Kolei Ludwika w Galicji w latach 1855–1910 : [monografia] / Marta Rymar. – Warszawa : Neriton, 2009. – 255 s. : 64 il. – Bibliogr.: s. 226–233. – ISBN 978-83-7543-089-9.
316. Schleicher R. J. Jeden z tych z Drohobycza. O twórczości Adama Zielińskiego / Rembert J. Schleicher // Galicyjskie reminiscencje. – 2004. – S. 69–76.
317. Scholem G. Judaistyka – wczoraj i dziś / Scholem Gershom // Żydzi i Niemcy. Eseje. Listy. Rozmowa / Scholem Gershom. – Sejny : Pogranicze, 2006. – S. 96–106.
318. Sigmund Menkes. 1896-1986 : katalog / [Red. S. Menkes]. – New York – Cracow : Lipert Gallery, 1993. – 135 s. : il.
319. Skandal kulturalny // Chwila. – 1933.11.II. – № 4989. – S. 15.
320. Skarby dziedzictwa Galicyjskich Żydów. Judaica z Muzeum Etnografii i Przemysłu artystycznego we Lwowie : katalog / [aut. Duda E, Jodłowiec A., Petriakowa F.] – Muzeum Historyczne m. Krakowa. – Kraków : DUO, 1993. – 57 s. : il.
321. Słownik artystów Polskich i obcych, w Polsce działających : słownik w VIII t. / [red.]. – Wrocław–Warszawa : ZN im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1971–2007. – (Malarze. Rzeźbiarze. Graficy).
322. Słownik Schulzowski / [red. W. Bolecki, J. Jarzębski, S. Rosiek]. – Gdańsk : Słowo / obraz, terytoria, 2010. – 510 s. : il.
323. Sobieraj M. Leopold Lewicki i grupa Krakowska w latach 1932–1937 / Małgorzata Sobieraj. – Kraków : nakładem Stowarzyszenia Artystycznego Grupa Krakowska, 1991. – 97 s. : il.
324. Soboń Marcin. Polacy wobec Żydów w Galicji doby autonomicznej w latach 1868–1914 / Marcin Soboń. – Kraków : Verso, 2011. – 328 s. – (Wydanie I) – Bibliogr.: s. 289–312. – ISBN 978-83-919281-8-9.
325. Stanisław Dębicki. 1866–1924 : katalog wystawy / [oprac. P. Łukaszewicz]. – Wrocław : Muzeum Śląskie we Wrocławiu, 1966. 45 s. : il. – Bibliogr. S. 23–25 ; 43–44.
326. Sokol S. Stanley. The artist of Poland. Bibliographical Dictionary from the 14th Century to the Present / Stanley S. Sokol, Sharon F. Kissane. – London : McFarland and Company, Inc., Publishers, 2000. – 263 p. : il.
327. Stępień S. Etniczność galicyjskiego miasta. Przemyśl – dzieje wielokulturowości, jej utrata i próby odbudowy / Stanisław Stępień // Galicyjskie spotkania. – 2006. – S. 15–42.
328. Stojak G. Opisanie dziejów trzech fotografów przemyskich z rodu Hennerów / Grażyna Stojak // Galicyjskie spotkania. – 2006. – S. 125–142.
329. Stolarska-Fronia M. Sztuka pod znakiem zapytania. Problem tożsamości jako paradygmat w badaniach nad pojęciem sztuki żydowskiej i próbach jej legitymizacji przez krytykę artystyczną i historie sztuki późnego XX i XXI wieku / Małgorzata Stolarska-Fronia // Dzieje krytyki artystycznej i myśli o sztuce. – 2009. – S. 283–294.
330. Stolarska-Fronia M. Udział środowisk Żydów wrocławskich w artystycznym i kulturalnym życiu miasta od emancypacji do 1933 roku : [monografia] / Małgorzata Stolarska-Fronia. – Warszawa : Neriton, 2008. – 348 s. : 130 il. – Bibliogr.: s. 306–319. – ISBN 978-83-7543-041-7.
331. Styrna N. Artyści żydowscy w Krakowie: 1873–1939 : katalog wystawy / Natasza Styrna // Muzeum Historyczne miasta Krakowa. – Bibliogr.: s. 241–242. – Kraków : 2008. – 244 c. – ISBN 978-83-89599-74-2.

332. Styrna N. Żydowscy studenci krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych / Natasza Styrna // Polskie szkolnictwo artystyczne. Dzieje – teoria – praktyka : materiały LIII ogólnopolskiej sesji naukowej 14–16 październ. 2004 / Stowarzyszenie Historyków Sztuki. – Warszawa : 2005. – S. 133–144.
333. Styrna N. Zrzeszenie Żydowskich Artystów Malarzy i Rzeźbiarzy w Krakowie (1931–1939) / Natasza Styrna. – Warszawa : Neriton, 2009. – 360 s. : 123 il. – Bibliogr.: s. 298–343. – ISBN 978-83-7543-091-2.
334. Styrna N. Żydowska sztuka / Natasza Styrna // Encyklopedia sztuki Polskiej / Natasza Styrna. – Kraków, 2001. – S. 757–759.
335. Szczuka M. Czy sztuka dekoracyjna? / Mieczysław Szczuka // Blok. – 1925. – № 10.
336. Szymaniak K. Być agentem wiecznej idei. Przemiany poglądów estetycznych Debory Vogel / Karolina Szymaniak. – Kraków : Universitas, 2006. – 338 s. – (Modernizm w Polsce. Mały format. T. IV) – Bibliogr.: S. 303–318. – ISBN 83-242-0658-2.
337. Szymaniak K. Rozdwojony język. «Cusztajer» i galicyjskie jidyszowe środowisko artystyczne / Karolina Szymaniak // Midrasz. Czasopismo Żydowskie. – 2006. – № 7–8 (111–112) – S. 30–35.
338. Sztuka Polska XX wieku: katalog zbiorów. Red. Naukowy, Wstęp, wybór ilustracji: Mariusz Hermansdorfer. Opracowanie: Krystyna Bartnik. – Wrocław : 2000.
339. Sztuka XX wieku w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie : katalog wystawy / [red. i układ: D. Folga-Januszewska ta in.] ; Muzeum Narodowe w Warszawie, PKO Bank Polski. – Warszawa : Muzeum Narodowe, 2006. – 223 s. : 312 il. – Bibl. : s. 214–219. – ISBN 83-917241-6-6.
340. Sztuki Pięknie. Architektura, rzeźba, malarstwo, grafika, zdobnictwo. – Rocznik. – Kraków : Polski Instytut Sztuk Pięknych, 1924–1936.
341. Śliwa M. Obcy czy swoi. Z dyskusji nad kwestią żydowska w Galicji u schyłku XIX wieku / Michał Śliwa // Galicyjskie dylematy. – 1994. – S. 18–30.
342. Śliz M. Galicyjscy Żydzi na drodze do równouprawnienia 1848–1914. Aspekt prawny procesu emansypacji Żydów w Galicji : [monografia] / Małgorzata Śliz. – Kraków : Tereja S.C., 2006. – 190 s. – Bibl.: s. 167–182. – ISBN 83-7188-864-3.
343. Tanikowski A. Eugeniusz Zak / Artur Tanikowski. – Sejny : Pogranicze, 2003. – 191 s. : 165 il. – Bibliogr.: s. 165–172. – ISBN 83-86872-50-0.
344. Tanikowski A. Malarze żydowcy w Polsce : cz. 1 / Artur Tanikowski. – Warszawa : Edipresse Polska S. A., 2006. – (Kolekcja «Ludzi. Czasy. Dzieła») – 96 s. : il. – Bibliogr.: s. 94. – ISBN 83-7477-160-7.
345. Tanikowski A. Malarze żydowcy w Polsce : cz. 2 / Artur Tanikowski. – Warszawa : Edipresse Polska S. A., 2006. – (Kolekcja «Ludzi. Czasy. Dzieła») – 96 s. : il. – Bibliogr.: s. 94. – ISBN 978-83-7477-213-6.
346. Tanikowski A. Portret podwójny z czasów młodości. Leopold Gottlieb i Xawery Dunikowski / Artur Tanikowski // Sztuka lat 1905–1923: Malarstwo, rzeźba, grafika, krytyka artystyczna : materiały konferencji naukowej, 21–23 września 2005 / Zakład historii sztuki nowoczesnej, Koło Naukowe Doktorantów Wydziału Sztuk Pięknych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. – Toruń : wydawnictwo Interdyscyplinarnego Koła Naukowego Doktorantów Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2006. – S. 42–47.
347. The Museum of the Jewish historical institute. Arts and crafts : catalogue / [introd. R. Piątkowska, M. Sieramska and other] ; Fundacja kultury and Ministerstwo Kultury i sztuki, Muzeum Żydowskiego Instytutu Historycznego. – Warszawa : wydawnictwo artystyczne i filmowe, 1995. – 30 s. : 189 il. – ISBN 83-221-0642-4.
348. Tokarski S. Ethnic Conflict and Economic Development: Jews in Galician Agriculture 1868–1914 : [monografia] / Sławomir Tokarski – Warszawa : Trio, 2003. – 268 s. – Bibl.: s. 243–268. – ISBN 83-88542-42-7.
349. Tomaszewski Jerzy. Zarys dziejów Żydów w Polsce w latach 1918–1939. Wars., Uniwersytet Warszawski, 1990.
350. Towarzystwo Przyjaciół Muzeum Żydowskiego we Lwowie // Chwila. – 1931.11.XII. – № 4567. – S. 8.
351. Trejtwart H. Malarze żydowscy / Henryk Trejtwart // Chwila. – 1920. 21. I. – № 368. – S. 5.
352. Trejtwart H. Wystawa sztuki żydowskiej / Henryk Trejtwart // Chwila. – 1921. 20. XI. – № 1017. – S. 5.
353. Trojanowska M. Zapomniana malarzka z Medyki. Lela (Aniela) z Wolskich Pawlikowska (1901–1980) / Marta Trojanowska // Galicyjskie spotkania. – 2005. – S. 237–252.
354. Tyrowicz M. W poszukiwaniu siebie... Wspomnienia i refleksje. Pod lwowskim niebem / Marian Tyrowicz. – Lublin : Wydawnictwo Lubelskie, 1988. – 252 s. : il. – (Wspomnienia ludzi nauki).
355. Tyrowicz M. Wspomnienia o życiu kulturalnym i obyczajowym Lwowa 1918–1939 / Marian Tyrowicz. – Wrocław : Zakł. Narodowy im. Ossolińskich, 1991. – 244 s., il. – ISBN 83-04-03248-1.
356. Trzydzieści pięć lat działalności Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce Ludowej : Dzieje Instytutu i jego zbiory : antologia / [red. I. Tomkiewicz]. – Warszawa : PWN, 1980. – 295 s. : il. – Bibliogr. : w przypisach. – ISBN 83-01-02112-8.
357. Ukrainiec–Michałek S. Współpraca w konfrontacji. Życie literackie wielokulturowej społeczności we Lwowie w latach trzydziestych XX wieku / Switlana Ukrainiec–Michałek // Galicyjskie spotkania. – 2004. – S. 33–46.
358. Uratowane dzieła artystów Żydowskich : katalog wystawy / [opracow. J. Sandel i in.] / Żydowskie Towarzystwo Krzewienia Sztuk Pięknych. – Warszawa, 1946 [? rok nie ukazany]. – 10 s. : il.
359. Unterman A. Encyklopedia tradycji i legend Żydowskich / Alan Unterman ; [Przeł. Z angielskiego O. Zinkiewicz]. – Warszawa : Książka i i Wiedza, 1994. – 308 s. – ISBN 83-05-13302-8.
360. Uroczyste otwarcie Muzeum Żydowskiego we Lwowie // Chwila. – 1934. 19. 05. – № 5443. – S. 4.
361. Vogel D. Akacje kwitną. Montaż / Debora Vogel ; [Posłowie i tłumaczenia: Karolina Szymaniak.] – Kraków : Austeria, 2006. – 200 s., il. – ISBN 83-89129-49-3.

362. Wachtel W. Garść wspomnień / Wilhelm Wachtel // Chwila. – 1925.10.IV. – № 2180. – S. 9.
363. Warszawska awangarda jidysz : Antologia [wybor i red. Karolina Szymaniak]. – Gdańsk : Slowo/obraz, terytoria, 2005. – 365 s. : il.
364. Witkiewicz S. Wybor pism estetycznych : [podrecznik akademicki dotowany przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyszego] / Stanislaw Witkiewicz ; [wprov., wybor, opracow. J. Tarnowski]. – Krakow : Universitas, 2009. – 443 s. – (Seria Polskiego Towarzystwa Estetycznego «Klasyki Estetyki Polskiej»). – Bibl. : S. 339–342. – ISBN 97883-242-1272-9.
365. Witz I. Bruno Schulz / Ignazy Witz // Obszary malarskiej wyobraźni : eseje / Ignazy Witz. – Kraków, 1967. – S. 36–53.
366. Witz I. Marek Włodarski / Ignazy Witz // Obszary malarskiej wyobraźni : eseje / Ignazy Witz. – Kraków, 1967. – S. 54–67.
367. Witz I. Wspomnienia lwowskie / Ignazy Witz // Księga wspomnień 1919–1939 / Ignazy Witz – Warszawa, 1960. – S. 357–379.
368. Wojciechowska Barbara. Grupa Pięciu. // Stowarzyszenia i grupy artystyczne. Polskie życie artystyczne w latach 1890–1914. – S. 192–193.
369. Wystawa Anieli Cukierowny, Julii Keilowej, Antoniego Kudły, Czesława Rzepińskiego, Wacława Taranczewskiego : katalog / [opracow. A. Póltawskiego]. – Warszawa : Instytut Propagandy Sztuki, 1938. – 35 s. : il.
370. Wystawa dzieł artystów żydowskich. 1918–1939 : katalog / [opracow. J. Malinowski, K. Brakoniekki]. – Olsztyn : Biuro wystaw artystycznych w Olsztynie, ŻIH, Galia sztuki współczesnej w Olsztynie, 1987. – 120 s.
371. Wystawa pośmiertna polskich artystów plastyków zamordowanych przez Niemców : katalog wystawy. [Opracow. W. Bałys i in.] ; Minister kultury i sztuki W. Rzymyński, Krakowski Związek artystów-plastyków. – Kraków : ZAP, 1945. – 15 s. : il.
372. Yigal Z. Boris Schatz The Father of Israeli Art / Zalmona Yigal. – Jerusalem : The Israel Museum, 2006. – 184 p. : il.
373. Yigal Z. Lilien Zeichnungen : katalog / Zalmona Yigal. – Munchen : Galerie Michael Hasenclever, 1987. – 170 p. : il.
374. Zrzeszenie Żydowskich Artystów Malarzy i Rzeźbiarzy w Krakowie. // Polski Słownik Judaistyczny. Tom 2. – Warszawa : 2003. – C. 835.
375. Żebrowski Rafał, Borzymińska Zofia. PoLin: Kultura Żydów Polskich w XX w. Zarys. – Warszawa : 1993.
376. Żakowicz A. Fotografia Galicyjska do roku 1918. Fotografowie Galicji, Tatr oraz Księstwa Cieszyńskiego : zestawienie nazw zakładów i nazwisk fotografów do roku 1918 / Aleksander Żakowicz i współpracownicy. – Częstochowa – Katowice – Lwów : Centrum Europy, 2010. – 180 s. : il.
377. Żydowskie periodyki i druki okazjonalne w języku polskim. Bibliografia / Biblioteka Narodowa, Fundusz Promocji Twórczości ; [opracow. Alina Cała.]. – Warszawa : Biblioteka Narodowa, 2005. – 300 s.
378. Żydzi-Polscy: katalog wystawy / [aut. i oprac. M. Rostworowski ta in.] ; Ministr kultury i sztuki Aleksandr Krawczuk, Muzeum Narodowe w Krakowie. – Kraków : Drukarnia narodowa w Krakowie, 1989. – 100 s. : 87 il.
379. Żydzi w Małopolsce : studia z dziejów osadnictwa i życia społecznego : praca zbiorowa / [red. Feliks Kiryk]. – Przemyśl : Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu, 1991. – 363, [1] s. – Bibliogr. w przypisach. – ISBN 83-00-03567-2.
380. Żydzi w Polsce. Obraz i słowo. – Pod red. Marka Rostorowskiego. – Część I. – Albom-katalog. – Warszawa : 1993. – 348 c.
381. Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura : leksykon / [pod red. J. Tomaszewskiego, A. Żbikowskiego.]. – Warszawa : Cyklady, 2001. – 572, [1] s. : il. – ISBN 83-86859-58-X.
382. Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura / Fuks M., Hoffman Z., Horn M., Tomaszewski J. – Warszawa : Interpress, 1982. – 196 s. : il. – ISBN 83-223-2001-9.
383. 175 lat nauczania malarstwa, rzeźby i grafiki w krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych : antologia / [opracow. W. Kunz i in.]. – Kraków : Oficyna Artystów Sztuka, 1994. – 417 s. : il. – Bibliogr. : s. 406. – ISBN 89-901350-0-0.

СЛОВНИК СПЕЦІАЛЬНИХ ТЕРМІНІВ

Арон-кодеш – предмет єврейського церемоніального мистецтва з кола синагогальних предметів: дерев'яна, зазвичай щедро декорована шафа для зберігання сувоїв Тори, розташована біля східної стіни кожної східноєвропейської синагоги.

Бсамім (годес) – предмет єврейського церемоніального мистецтва, котрий використовувався у синагогальних та домашніх ритуалах в якості невід'ємного елемента суботнього ритуалу, під час котрого прочитуюся певні молитви, де благословляється «Всевишній, котрий відділив святе від буденного, світло від пітьми, Ізраїль від інших народів, сьомий день від шести робочих днів». Окрім благословень на вино та вогонь свічок, читається благословення на ароматні суміші, котрі у східноєвропейських єврейських громадах запалювали у декоративних, вкрай різноманітних форм, срібних коробочках, котрі часто прикрашались архітектурними, фітоморфними чи зооморфними елементами. Значна колекція бсамім зберігається у Музеї історичних коштовностей України (Київ). Єврейська складова колекції цього музею детально описана у публікаціях О. Волковинської, Т. Романовської та деяких інших дослідників.

Декалог – десять заповідей, наведених у біблійній книзі Повторення Закону (5:1–22), набір моральних норм, котрі згодом у дещо видозміненому вигляді увійшли в основу кодексів християнської та ісламської суспільної моралі.

Ешива – букв. «Засідання», у східноєвропейській єврейській діаспорі – вищий релігійний навчальний заклад для вивчення священних текстів, передусім Талмуду. При кожній єврейській громаді Східної Європи існувала власна ешива, часто не одна, почасти тому, що, окрім освітніх, ешива виконувала також судові та законодавчі функції, нормалізуючи життя єврейської громади.

Іврит – біблійна мова, котра у східноєвропейських єврейських діаспорах використовувалась в якості мови вчених, – людей, котрі присвячували своє життя вивченню Тори. Модернізований варіант івриту перетворився на державну мову в Ізраїлі, котра допомогла консолідувати полілінгвістичне і полікультурне суспільство.

Їдиш – самостійна мова, котра виникла у єврейській спільноті колишніх мешканців Німеччини у XIV столітті. Протягом тривалого часу їдиш був розмовною мовою широких верств єврейства як західної, так і Східної Європи. Ставлення до цієї мови було складним, – так,

наприклад, в Австрійській імперії їдиш не вважався самостійною мовою. Проте саме завдяки їдиш просвітники кінця XIX – початку XX століття досить плідно реалізували ряд програм, прикликаних підвищити рівень освіти у найширших народних масах. Не зважаючи на творчу спадщину ряду видатних письменників, котрі писали на їдиш, – І. Башевіса-Зінгера та ін. – після II Світової війни їдиш став вважатись «мертвою мовою», позаяк більшість його носіїв були знищені під час Холокосту.

Коени – букв. священники, потомки біблійного Аарона з коліна Левитів, – одного з 12 колін (родів) народу Ізраїля. Початково представники цього роду були священниками в Храмі, у зв'язку з чим їх життя, в тому числі родинне та повсякденне, було регламентоване більш строго, ніж життя представників інших родів. Уособлювали єдиний офіційний вид єврейської еліти, – інститут священства. У східноєвропейських єврейських діаспорах нащадки цього роду відзначались, серед іншого, прізвищами, в котрих вживались корені «Коен» чи «Лев», з усіма можливими похідними; в традиційному єврейському мистецтві коени мали спеціальний символ, – дві долоні, з'єднані великими та вказівними пальцями у жесті, котрий означав благословення. Цей знак також вживався у всіх без виключення різновидах єврейського мистецтва, від кам'яного різьблення мацев до ужиткової графіки чи творів церемоніального срібла.

Корона Тори – предмет єврейського церемоніального мистецтва з кола синагогальних предметів. Зазвичай виконана із срібла, іноді позолочена та завжди щедро прикрашена зооморфними та фітоморфними мотивами, виконаними у різноманітних техніках обробки дорогоцінних металів, корона Тори використовувалась в якості навершя на «ец-хаїм», – дерев'яному стержні, на котрий намотувався коштовний сувій Тори. Сам сувій, загорнутий у декоровану тканину – Тора-мантл, увінчаний Коронаю Тори та тасом (тора-шилдом), за обсягом досягав близько 1,5 м, зберігався в Арон-Кодеші та посилював пієтет, обумовлений сакральним значенням Тори, враженням чудової декоративності сувою. Значна колекція корон Тори зберігається у Музеї історичних коштовностей України (Київ) (див. Статтю «Бсамім»).

Ктуба – документ, котрий засвідчує єврейський шлюб, зазвичай рукописний і щедро орнаментований неймовірно різноманітними

зображеннями з фітоморфною, зооморфною, архітектурною та ін. символікою.

Кошерні продукти – в найпростішому розумінні продукти найвищої якості, котрі відповідають всім вимогам священних текстів, на відміну від продуктів «трефних». Кошерною, в буквальному розумінні «придатною», чи навпаки вважається не тільки їжа, але й одяг, взуття та інші предмети, вимоги стосовно котрих описано у корпусі текстів Тори, Талмуду та ін. книг, в котрих регламентовано всі, в тому числі санітарно-гігієнічні засади життя єврейської спільноти.

Магендовид – знак у вигляді двох накладених один на одного трикутників, шестикінецьна зірка, котра протягом тривалого часу вважається одним з центральних символів сіонізму зокрема та єврейської культури загалом. Широко використовувався як у народному, так і у світському єврейському мистецтві.

Мацева – надгробок на єврейському цвинтарі. Частіше за все кам'яний, рідше, у лісистих регіонах, дерев'яний, прямокутної видовженої форми надгробок, декорований різноманітними орнаментами, із вживанням релігійної, фітоморфної, зооморфної, тощо символіки та прикрашений епітафією на ідиш або івриті, в котрій, іноді у віршованій формі, описувались якості померлого.

Меламед – вчитель в єврейській школі, котрий передавав дітям початкові знання; вчив їх читати, рахувати і поступово при звичаював (переважно хлопчиків) до читання Тори та супутніх текстів.

Менора – у буквальному перекладі «світильник», свічник характерної форми з сімома гілками, детально описаний у біблійній книзі Виходу (25:9, 25:31–40; 37:17–24). Здавна зображення менори використовувалось в якості символу єврейського мистецтва, єврейської культури та єврейства загалом. Зображення менори зустрічаються у всіх без виключення видах єврейського мистецтва Східної Європи, від різьблення кам'яних мацев до екслібрисів.

Мезуза – прямокутний шматочок пергаменту, на котрому написані рядки з книги Повторення Закону (6:4–9 та 11:13–21), котра традиційно зберігалась у коробочках видовженої прямокутної форми, що прикріплювались праворуч, трохи вище від середнього людського зросту, на одвірку будь-якої єврейської споруди, починаючи з приватного помешкання.

Пінкаси – рукописні книги єврейських громад, котрі велись для фіксації найважливіших подій в тій чи іншій галузі суспільного життя. Зазвичай прикрашені поліхромними малюнками

авторства невідомих художників. Колекція пінкасів XVIII–XX ст., котра зберігається у бібліотеці ім. В. Вернадського, налічує близько 100 одиниць зберігання, котрі детально описані дослідником І. Сергеевою.

Пасхальна Агада – складені в певній послідовності уривки текстів Тори, присвячені виходу з Єгипту та звільненню євреїв з рабства, котрі згідно чітко визначеної церемонії читаються у будь-якій єврейській сім'ї протягом щорічного свята Песах.

Рабин – голова єврейської громади, котрий виконував водночас функції як релігійного, так і громадського лідера.

Сімхат-Тора – релігійне свято, протягом котрого сувій Тори виносять із Арон-Кодеша до громади, зібраної в синагозі.

Сіонізм – ідеологія з чітко визначеною культурною політикою, мета якої полягала в поверненні єврейству втраченої в діаспорі національної гідності через віру в ідею відбудови власної держави на історичній батьківщині. Практичним наслідком ідеології сіонізму, котра, згідно версії деяких її прибічників, з'явилась на світ завдяки агресивному антисемітизму східноєвропейського оточення єврейства, стала поява держави Ізраїль.

Тора – перші п'ять книг корпусу текстів, котрий у християнській традиції отримали назву Старого Заповіту. Складається з книг Буття, Виходу, Левит, Чисел та Повторення Закону.

Тора-шилд (тас) – необхідний елемент прикраси сувою Тори у східноєвропейській єврейській діаспорі. Це срібний щиток, функціональне призначення котрого – зберігати закладки, котрі допомагають швидко знайти те місце в Святому Письмі, котре слід читати в те чи інше свято, а також в суботу. Відповідно до цього тас прикрашений написом з назвою свята. Згідно традиції, таси дарували синагозі жінки, і ці подарунки були пов'язані із радісною або печальною подією в житті сім'ї. Плоска поверхня щитка дозволяла майстрам вкласти в його орнамент максимум фантазії та вміння. Ці декоративні пластини представляють одну з найяскравіших сторінок в народному мистецтві євреїв Східної Європи. Одне з перших визначень предмету у пострадянському мистецтвознавстві належить О. Канцедікасу.

Ханукальні лампи – декоровані бронзові, мідні, або виконані з інших матеріалів, зрідка зі срібла, світильники, розраховані на вісім свічок, для ритуалу святкування свята Хануки. Історія свята описана у Книзі Макавеїв (розділ четвертий). Ритуал святкування полягає в тому,

щоб щовечора протягом тижня у супроводі молитви запалювались спочатку одна, потім дві, три, і так до восьмої, свічки.

Хасидизм – одна з найсильніших містичних течій в юдаїзмі, котра виникла у XVIII ст. на території України. У буквальному перекладі слово «хасид» означає «благочестивий», «милостивий».

Хаскала – європейський рух єврейського просвітництва, започаткований у XIX ст., котрий мав на меті програми, прикликані підвищити рівень освіченості європейського єврейства. Протівниками Хаскали були прибічники релігійних форм самовизначення єврейства, вважаючи її першим кроком до асиміляції єврейства серед інших народів.

Цадик – духовний лідер хасидської громади.

Шаббат – субота, святкування котрої в єврейській традиції обумовлено однією з 10-ти заповідей Декалогу. Згідно традиції, починається з заходом сонця у п'ятницю і закінчується через добу, під час заходу сонця в суботу ввечері. В Шаббат протягом доби, згідно з біблійною настановою, забороняється працювати. Один з ритуалів Ш., під час якого жінки запалюють свічки, був зафіксований у творчості багатьох художників (наприклад, один з сюжетів у папці «Прощання з галутом» В. Вахтеля).

Юдаїзм – монотеїстична єврейська релігія, котра визначає не тільки віровизнання, але й

водночас приналежність людини до єврейського народу. Побудована на корпусі текстів Тори та книг пророків, деталізованих у Талмуді та інших священних книгах. Юдаїзм – одна з найстарших релігій світу, на основі котрої згодом виникло немало інших релігій, в тому числі світових, – наприклад, християнство та іслам.

Юдаїка – міждисциплінарна наука, присвячена єврейській культурі в якості самостійного компоненту значної кількості інших наукових дисциплін, від філології та мистецтвознавства до етнографії, етнології, археології, тощо. Її історію започаткувало освічене єврейство Німеччини; нині її історія налічує бл. 150 років.

Ядл (яд) – указка для читання Тори, елемент церемоніальних прикрас європейського юдаїзму. Обов'язковий предмет з кола предметів для зберігання та використання Тори у синагозі, ядл найчастіше виконувалась у вигляді декоративно прикрашеної палички, котра закінчувалась зображенням людської руки з витягнутим вказівним пальцем. Функція предмету полягала в тому, щоб захистити коштовний сувій Тори, створення котрого надзвичайно дорого коштувало, від випадкових пошкоджень. Це важливо, адже пошкоджений навіть в одному-єдиному місці сувій Тори вважався не кошерним і виходив із вжитку релігійної громади.

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

1. ВАМ – Варшавська Академія мистецтв (Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie)
2. ЄТПОМ – Єврейське Товариство Поширення Образотворчого Мистецтва (Żydowskie Towarzystwo Krzewienia Sztuk Pięknych, ŻTKSP)
3. ЄТПМ – Єврейське Товариство Прихильників Мистецтва, або КПЄМ – Коло прибічників єврейського мистецтва (Koło Miłośników Sztuki Żydowskiej, KMSŻ)
4. ЄЛХК – Єврейське літературно-художнє Коло; з 1928 р. змінило назву на «Єврейське Літературно-Художнє Товариство» («Żydowskie Koło artystyczno-literackie» та «Żydowskie Towarzystwo Literacko-artystyczne»; ŻКА-L; ŻТL-A)
5. ІЄІ – Інститут Єврейської Історії у Варшаві (Żydowski Instytut Historyczny, Warszawa, ŻІН)
6. ІПМ – Інститут Пропаганди Мистецтв (Instytut Propagandy Sztuki, IPS)
7. КАМ – Краківська Академія Мистецтв (Akademia Sztuk Pięknych w Krakowie, ASP w Krakowe)
8. КОПЄКЛ – Кураторіум Опіки над Пам'ятками Єврейської Культури Львова (Kuratorium opieki nad zabytkami sztuki żydowskiej przy żydowskiej gminie wyznaniowej we Lwowie)
9. КШОМ – Краківська Школа Образотворчого Мистецтва (Szkoła Sztuk Pięknych w Krakowie, SSP w Krakowe)
10. ЛГМ – Львівська Галерея Мистецтв
11. ЛМЕХП — Львівський музей етнографії та художнього промислу.
12. ЛП — Львівська Політехніка.
13. ПСПХ – Професійна Спілка Польських Художників (Zawodowy Związek Artystów Polskich, ZZAP), або СПХ – Спілка Польських Художників (Związek Artystów Polskich, ZAP).
14. ТДСМЛ – Товариство Друзів Єврейського Музею у Львові (Towarzystwo Przyjaciół Muzeum Żydowskiego we Lwowie, TPMŻ we Lwowie)
15. ТПОМ – Товариство Прихильників Образотворчого Мистецтва (Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych, TPSP)
16. ТРОМ – Товариство Розповсюдження Образотворчого Мистецтва (Towarzystwo Krzewienia Sztuk Pięknych, TKSP)
17. ЦЄК – Центральний Єврейський Комітет (Centralny Komitet Żydów, CKŻ)
18. YIVO – аббревіатура Єврейського Наукового Інституту (США), в оригіналі «Jidiszer Wisnszaflecher Institut»

ДОДАТОК А

**ЄВРЕЙСЬКІ МИТЦІ ГАЛИЧИНИ –
СТУДЕНТИ ТА ВИПУСКНИКИ
КРАКІВСЬКОЇ ШКОЛИ ОБРАЗОТВОРЧОГО
МИСТЕЦТВА, КРАКІВСЬКОЇ АКАДЕМІЇ
МИСТЕЦТВ ТА ВАРШАВСЬКОЇ АКАДЕМІЇ
МИСТЕЦТВ У 1900–1939 РОКАХ**

Додаток опрацьовано переважно на підставі двотомного видання «Матеріали до історії Краківської академії мистецтв», виданого польською мовою академічним видавництвом «Ossolineum» у 1959–1960-х рр.⁴⁴⁶

У першому томі подекуди вказується віровизнання студентів. Проте у більшості випадків помітно, що студенти не мали жодного бажання щиро відповідати на це питання анкети, тому біля цілковито єврейських прізвищ часто проставлялась позначка «віросповідання – ?». В даному переліку вказані імена студентів, котрі свідомо зазначали своє єврейське походження.

Інтерес до цього навчального закладу детально пояснюється в основних розділах кандидатської дисертації, – протягом тривалого часу це був найбільш престижний навчальний заклад в регіоні, котрий дозволяв отримати найкращу художню освіту за спеціальністю «живописець».

Ранішній період існування Краківської Школи Образотворчого Мистецтва (КШОМ) характеризується ще деякими особливостями: наприклад, відсутністю студенток. До 1910–20-х рр. офіційно у КАМ навчалися виключно юнаки, і тільки деякі професори на приватних засадах, але з офіційної згоди керівництва, дозволяли студенткам в якості вільних слухачок відвідувати заняття нарівні з усіма. Дозвіл на навчання образотворчому мистецтву дівчат був наслідком певної боротьби між дирекцією навчального закладу та чиновництвом від Міністерства Освіти. Аргументами на користь такого дозволу були численні прохання потенційних студенток; згода навчати також і дівчат з боку більшості професорів; і, нарешті, принципове для цієї епохи рішення добудувати окреме приміщення, де могли б міститись окремі майстерні, де дівчата могли б займатись окремо від хлопців, що було викликано, серед іншого,

також і тим, що старий корпус КАМ не вмiщав всіх студентів навіть і виключно чоловічої статі.

На офіційних засадах правила Краківської академії мистецтв дозволили навчатись «студентам обох статей» тільки у 1920 році. Наслідком цього рішення стало зростання кількості студенток: якщо у 1917–18 рр. вони становили 17,5% від загальної кількості учнів закладу, то, наприклад, у 1934/35 навчальному році вони склали 33%, тобто рівно третину студентства КАМ.⁴⁴⁷

Проблема, згідно котрій єврейське походження студентів неможливо визначити через брак поданої ними інформації, загострюється і полегшується у другому томі видання. Полегкість і ускладнення водночас у визначенні віросповідання учнів пояснюється кількома умовами Міністерства освіти, котрі безпосередньо стосувались учнів Краківської Академії мистецтв. Так, з певного часу діяла постанова, згідно котрій до навчання на загальних підставах допускались тільки випускники шкіл чи прирівняних до них навчальних закладів. Таким чином, якщо «в епоху Матейко» до документів студентів краківської Школи образотворчого мистецтва вносили такі деталі, як віросповідання родини, то у пізніші часи цей пункт залишався поза увагою функціонерів, позаяк вже був записаний у поданих студентами до архіву КАМ шкільних дипломах та атестатах.

Натомість, вступаючи до КАМ, студенти були зобов'язані вписувати імена своїх батьків, бажано батька та матері. Тільки в досить рідкісних випадках не асимільованих родин імена батьків свідчать про єврейське походження студентів. В переліку студентів КАМ натомість надзвичайно багато польських імен, включно з польськими іменами родичів, котрі супроводжують цілком характерні галичанські єврейські прізвища, але встановити точно єврейське походження цих родин, котрі досить часто складались, наприклад, з імен: Іосиф, Анна, Самуель, Марія, тощо – наразі фактично неможливо. Деяку ясність у це питання вносить єдина існуюча на цю тему публікація, – книга Л. Коцьки⁴⁴⁸, присвячена традиційним схемам

⁴⁴⁶ Materiały do dziejów Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie (1816–1895). – Pod redakcją Józefa Dutkiewicza // Źródła do dziejów sztuki Polskiej. Pod red. A. Ryszkiewicza. T. X. – Wrocław, 1959 та Materiały do dziejów Akademii sztuk Pięknych w Krakowie: 1895–1939. – Tom II. – Opr.: J. Dutkiewicz, J. Jeleniewska–Ślesińska, W. Ślesinski. Wrocław, Ossolineum, 1969.

⁴⁴⁷ Materiały do dziejów Akademii sztuk Pięknych w Krakowie: 1895–1939. – Tom II. – Opr.: J. Dutkiewicz, J. Jeleniewska–Ślesińska, W. Ślesinski. Wrocław, Ossolineum, 1969. – c. 209.

⁴⁴⁸ Imiona, przez Żydów polskich używane. Wstęp, redakcja: Lidia Końska. Kraków, Austeria, 2002. – 152 c.

полонізації суто єврейських імен, що дещо полегшує особливості дослідження.

Після того, як КШОМ отримала статус Академії, питання віровизнання взагалі зникло з анкет, пов'язаних з навчанням. Натомість з'явилися значно детальніші відомості стосовно родин студентів, – наприклад, тут завжди точно вказані імена батька та матері, місто, в котрому студент отримав атестат зрілості, тощо. Тому перелік імен другого тому значно докладніший, але встановити єврейське походження студентів можна тільки за іменами родичів.

Наведення імен єврейських студентів з асимільованих родин, чії батьки змінили віровизнання на римокатолицьке чи євангелістське в даній роботі пояснюється кількома чинниками: вони увійшли до переліку тільки в тому випадку, якщо у творчості художників пізніше виникала будь-яка дотичність до єврейської теми в мистецтві чи тоді, коли студенти з асимільованих родин походили з Східної Галичини.

Автор даної праці не перша в історії єврейського мистецтва Східної Європи звертається до теми єврейських учнів Краківської школи образотворчого мистецтва, згодом – Краківської Академії мистецтв. Першу статтю на цю тему надрукувала краківська дослідниця Наташа Стирна у 2005 році, під назвою «Єврейські студенти Краківської Академії мистецтв»⁴⁴⁹. Проте дослідницю цікавили не єврейські вихідці з конкретного регіону, а всі загалом студенти КАМ, котрі мали єврейське походження. Не наводячи в своїй статті деталей на зразок імен чи особливостей походження з того чи іншого регіону, польський мистецтвознавець наводить статистичні дані на вказану тему, водночас підіймаючи її в якості проблеми, вартої самостійного місця в сучасному мистецтвознавстві. Типовим для цієї публікації є, наприклад, наступний висновок: «В академічному році 1882/83 [...] євреї становили близько 5% (4,8) студентів Школи Образотворчого мистецтва. Через два роки їх число зменшилось до менш ніж одного відсотка (0, 8), щоб в другій половині 1880-х знову збільшитись: у академічному році 1889/90 майже до 8 відсотків (7,79%)»⁴⁵⁰.

Питання про подальший вплив діяльності випускників КАМ на художні процеси того чи

іншого регіону, наприклад, Галичини, наскільки відомо авторці даної роботи, ще не цікавив жодного з дослідників як єврейського мистецтва, такі освітніх процесів в галузі образотворчого мистецтва. В якості спроби заповнити цю лаку на початку додатку наводиться перелік тих випускників КШОМ, а згодом КАМ, котрі потому довго працювали в освітніх установах Галичини чи внаслідок якоїсь іншої художньої діяльності вплинули на формування нових напрямків в образотворчому мистецтві своєї доби.

Нарешті, майбутніх дослідників міг би зацікавити повний перелік студентів, котрі приїжджали на навчання до КШОМ, а згодом КАМ, зі Львова та інших, менших міст Галичини, а також з інших куточків України, – з Чернівців, Харкова, Одеси, Полтавщини чи Київщини. Проте ця тема не входить в коло інтересів авторки даної роботи, хоч і може становити неабиякий інтерес для тих, кому небайдужі інші деталі формування художніх процесів у Галичині ХІХ-ХХ ст., а також подробиці єврейсько–польсько–українських стосунків в сфері художньої освіти вказаного періоду.

⁴⁴⁹ Natasza Styrna. Żydowscy studenci krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych // Polskie szkolnictwo artystyczne. Dzieje–teoria–praktyka. Materiały LIII ogólnopolskiej sesji naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki. Pod red. M. Poprzęckiej. – Warszawa, 2005. – с. 133–144.

⁴⁵⁰ Там само. – С. 138.

**ЄВРЕЙСЬКІ ХУДОЖНИКИ ГАЛИЧИНИ – СТУДЕНТИ КРАКІВСЬКОЇ ШКОЛИ
ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА 1816–1895 РОКІВ**

Б

№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, віровизнання	Роки навчання у КШОМ	Майстерні, факультети та відзнаки.
1	Банденахер Лазар (Bandenacher Łazarz)	Народився у 1811 р. у Кракові. Віровизнання: єврей.	КШОМ, 1826–1831 рр.	Майстерня Іосифа Пешкі.
2	Бергер Роман (Berger Roman)	Народився у містечку Брацейов (Braćiejow, нині село Braćiejowka) у малопольському воєводстві.	КШОМ, 1889–1891 рр.	Вчився в якості надзвичайного учня. У 1892–93 рр. Почав викладати в народних школах; через це ще у другому півріччі 1891 року перестав ходити на заняття.
3	Бергман Станіслав (Bergman Stanislaw)	Живописець. Народився 30 квітня 1862 р. у м. Кросно (місто підкарпатського воєводства). Віровизнання: не вказано. Навчався у Кракові та Мюнхені. Помер у 1930 р.	КШОМ, 1879–1885; 1887–1890 рр.	Навчався також на композиційному відділенні. У листопаді 1888 отримав диплом та золоту медаль за твір «Станіслав Освенцим біля Анни». У серпні 1890 отримав державну стипендію.
4	Бернгардт Еміль (Bernhard Emil)	Народився у Станіславові. Віровизнання: не вказано.	КШОМ, 1882–1884 рр.	У червні 1883 р. Друга нагорода 20 зл. Від Товариства прихильників образотворчого мистецтва (ТПОМ, в оригіналі TPSP), за твір з перспективною побудовою.
5	Бегельмайер Людвік (Biegielmayer (Biegielmajer, Biegelmajer) Ludwik)	Народився у 1846 р. У м. Санок (Sanok, прикарпатське воєводство). Віровизнання: не вказано.	КШОМ, 1859–1860 рр.	
6	Богман Альфред (Bochman Alfred)	Народився у 1837 р. у м. Горжеєво (Gorzejowo, біля Тарнува. Нині малопольське воєводство). Віровизнання: не вказано.	КШОМ, 1859–1860 рр.	
7	Брантковський Роман (Brantkowski (Bratkowski) Roman)	Народився у Львові 2 вересня 1869 р. Віровизнання: не вказано. Навчався у Кракові та Мюнхені.	КШОМ, 1888–1890 рр.	

В

№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, віровизнання	Роки навчання у КШОМ	Майстерні, факультети та відзнаки
8	Вахль Саул (Wachl Saul)	Народився у Львові. Віровизнання: єврей.	КШОМ, 1880–83 рр.	Перервав навчання.
9	Вахтель Вільгельм (Wachtel Wilhelm)	Народився 12 серпня 1875 р. у Львові. Віровизнання: єврей. Навчався у Кракові та Мюнхені.	КШОМ, 1894– 1895 рр.	У 1895 р. отримав бронзову медаль за навчання.
10	Вейн Леон (Wejn Leon).	Народився у Львові. Віровизнання: єврей.	КШОМ, 1884–85; 1887– 1890 рр.	У 1890 р. отримав срібну медаль та грошову винагороду у 20 зл. за малюнки з натури, окремо за живопис. В тому ж році отримав бронзову медаль. Існує копія рекомендації дирекції щодо надання йому в 1894 р. державної стипендії. Не зважаючи на нагороди, був змушений перервати навчання на останньому курсі через брак коштів.
11	Вінклер Вільгельм (Winkler Wilhelm)	Народився у 1850 р. у Стрихові (Strzuchów, місто підкарпатського воєводства).	КШОМ, 1869– 1870 рр.	Відвідував факультет живопису.

Г

№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, віровизнання	Роки навчання у КШОМ	Майстерні, факультети та відзнаки
12	Готтліб Марцін (Gottlib Marcin)	Народився у Дрогобичі. Віровизнання: єврей.	КШОМ, 1881– 1883 рр.	У 1883 – нагорода на конкурсі та схвалення за малюнок голови античного зліпка.
13	Готтліб Маурицій (Gottlib Maurycy)	Народився 21 лютого 1856 р. в Дрогобичі. Віровизнання: єврей. Навчався у Львові, Кракові, Мюнхені та Відні. Помер 17 липня 1879 р. у Кракові.	КШОМ, 1873–1874; 1878– 1879 рр.	Факультет живопису; відділення композиції.
14	Гротгер Артур (Grottger Artur)	Народився 11 листопада 1837 р. в містечку Оттиновичі (Ottynowice) у Східній Галичині. Віровизнання: не вказано. Син живописця на ім'я Іосиф. Навчався у Кракові, Відні та Мюнхені.	КШОМ, 1857–1858 рр.	Факультет живопису.
15	Готтліб Соломон (Gottlib Salomon).	Народився у м. Бохня (Bochnia, нині малопольське воєводство). Віровизнання: єврей.	КШОМ, 1893– 1895 рр.	У 1894 р. отримав срібну медаль за малюнки, виконані протягом року.

К

№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, віровизнання	Роки навчання у КШОМ	Майстерні, факультети та відзнаки
16	Карп Давид (Karp Dawid)	Народився у містечку Судова Вишня (Sądowa Wisznia, наразі місто у Львівській області). Віровизнання: єврей.	КШОМ, 1882– 1884 рр.	У 1883/84 навчальному році отримав першу нагороду за малюнок античного зліпку.
17	Коросадович Ян (Korosadowicz Jan)	Народився у м. Тарнобжег (Tarnobrzeg, місто підкарпатського воєводства). Віровизнання: не вказано.	КШОМ, 1879– 1881 рр.	Вчився до другого півріччя 1881 р. включно.
18	Косткевич Вацлав (Kostkiewicz Waław)	Народився у Львові. Віровизнання: не вказано.	КШОМ, 1883– 1884 рр.	Вчився тільки протягом першого півріччя.

Л

№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, віровизнання	Роки навчання у КШОМ	Майстерні, факультети та відзнаки
19	Лілієн Маурицій Ефраїм Моше (Lilien Maurycy)	Народився у Дрогобичі. Віровизнання: єврей.	КШОМ, 1889– 1893 рр.	Надзвичайний студент.
20	Лінхардт Еміль (Linhardt Emil)	Народився у 1845 р. у Львові. Віровизнання: не вказано.	КШОМ, 1863– 1864 рр.	

Н

№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, віровизнання	Роки навчання у КШОМ	Майстерні, факультети та відзнаки
21	Ноах Густав (Noach Gustaw)	Народився у 1836 р. у галичанському місті Щуцін (Szczucin, наразі місто малопольського воєводства). Віровизнання: не вказано.	КШОМ, 1853– 1854 рр.	

О

№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, віровизнання	Роки навчання у КШОМ	Майстерні, факультети та відзнаки
22	Отто Зигмунт (Otto Zygmunt)	Скульптор. Народився 16 березня 1874 (1873?) р. у Львові. Навчався у Львові, початково на факультеті різьблення у Школі художнього промислу; згодом у Кракові та Відні. Помер 15 листопада 1944 року у Варшаві.	КШОМ, 1894– 1895 рр.	У першому семестрі 1895 р. отримав першу нагороду, 30 зл., за композиційне рішення скульптурного твору під назвою «Спокута».
23	Островський Ян (Ostrowski Jan)	Народився у Львові. Віровизнання: не вказано.	КШОМ, 1879– 1880 рр.	Навчався протягом першого півріччя.

П

№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, віровизнання	Роки навчання у КШОМ	Майстерні, факультети та відзнаки
24	Подолецький Станіслав (Podolecki Stanisław)	Народився у містечку Магерів (Magierów, у Львівській області, неподалік від Жовкви). Віровизнання: не вказано.	КШОМ, 1879–1880 рр.	
25	Посамент Максиміліан (Posament Maksymilian)	Народився у Львові. Віровизнання: єврей.	КШОМ, 1878–1879 рр.	
26	Протасевич Адольф (Protasiewicz Adolf)	Народився у Львові. Віровизнання: не вказано.	КШОМ, 1879–1880 рр.	

Р

№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, віровизнання	Роки навчання у КШОМ	Майстерні, факультети та відзнаки
27	Рагієр Бертольд (Ragier Bertold)	Народився у м. Тернопіль. Віровизнання: не вказано.	КШОМ, 1880–1881 рр.	
28	Рихтер Якуб (Rychter Jakub)	Народився у містечку Домазир (Domazyr, нині у Львівській області). Віровизнання: єврей.	КШОМ, 1880–1884 рр.	У 1884 р. отримав першу винагороду за малюнок з натури; нагороду на конкурсі малювання голів з натури; схвальний відгук за перспективу в побудові композиції.
29	Розенфельд Теофіл (Rosenfeld Teofil)	Народився у м. Вадовіце (Wadowice, наразі місто малопольського воєводства) у 1845 р. Віровизнання: не вказано.	КШОМ, 1857–1858 рр.	
30	Розенцвейг Міхал (Rosenzweig Michał)	Народився у 1828 р. у Вадовіце. Віровизнання: єврей.	КШОМ, 1846–1847 рр.	Навчався на факультеті скульптури.

С

№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, віровизнання	Роки навчання у КШОМ	Майстерні, факультети та відзнаки
31	Сігель Іосиф (Siegel Józef)	Народився у м. Ропчице (Ropczyce, місто підкарпатського воєводства). Віровизнання: єврей.	КШОМ, 1890–1892 рр.	Вчився в якості надзвичайного учня.
32	Сігель Зигмунт (Siegel Zygmunt)	Народився у м. Ропчице (Ropczyce, місто підкарпатського воєводства). Віровизнання: єврей.	КШОМ, 1879–1882 рр.	У липні 1880 р. отримав другу нагороду у розмірі 20 злотих за малюнок з античного зліпку.
33	Спрінгман Рахель (Springman Rachiel)	Народилась у Раві Руській (Rawa Ruska, місто у Львівській області). Віровизнання: єврейка.	КШОМ, 1885–1890 рр.	

Т

№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, віровизнання	Роки навчання у КШОМ	Майстерні, факультети та відзнаки
34	Тада (Тода) Казимір (Tada (Toda) Kazimierz)	Народився у Львові. Рік та віровизнання не вказані.	КШОМ, 1876– 1880 рр.	
35	Тера Бруно (Tera Bruno)	Живописець та графік; карикатурист. Народився 6.10.1865 року у Львові. Навчався у Кракові та Мюнхені. Помер 29. 06. 1898 р. у Львові.	КШОМ, 1888– 1989, 1889– 1890 рр.	Через хворобу у травні 1890 не здав роботи.

Ф

№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, віровизнання	Роки навчання у КШОМ	Майстерні, факультети та відзнаки
36	Фрей (Ферей) Адольф (Frey (Ferej) Adolf)	Народився у 1833 р. у Львові. Віровизнання: єврей	КШОМ, 1847– 1849 рр.	Навчався на факультеті скульптури.

Х

№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, віровизнання	Роки навчання у КШОМ	Майстерні, факультети та відзнаки
37	Хаммершмідт Соломон (Hamerszmidt Salomon).	Народився у м. Перемишль (Przemyśl, нині місто підкарпатського воєводства). Віровизнання: єврей.	КШОМ, 1881– 1884 рр.	Вчився в якості надзвичайного учня.

Ц

№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, віровизнання	Роки навчання у КШОМ	Майстерні, факультети та відзнаки
38	Цоген (Коген) Конрад (Cogen (Kogen) Konrad). Див. Також Коген (Kogen) Конрад.	Народився у 1821 р. у Тарнуві.	КШОМ 1843– 1844 рр.	

Ш

№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, віровизнання	Роки навчання у КШОМ	Майстерні, факультети та відзнаки
39	Швіркевич Едвард (Świerkiewicz Edward)	Народився у 1808 р. у Галичині. Віровизнання: не вказано.	КШОМ, 1826– 1827 рр.	Навчався у майстерні Іосифа Пешки.
40	Шумер Оскар (Szumer Oskar)	Народився у м. Броди (Brody, нині Львівська область). Віровизнання: єврей.	КШОМ, 1881– 1882 рр.	

Я

№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, віровизнання	Роки навчання у КШОМ	Майстерні, факультети та відзнаки
41	Яніковський Андрій (Janikowski Andrzej)	Народився 1797 (98?) р. у містечку Пільзно (Pilzno, місто підкарпатського воєводства). Віровизнання: не вказано. Син обивателя.	КШОМ, 1816–1819 рр.	Навчався у майстерні Іосифа Бродовського.
42	Ясінський Еміль (Jasiński Emil)	Народився 1865 р. у Станіславові. Віровизнання: не вказано.	КШОМ, 1884–1887 рр.	
43	Ясінський Шимон (Jasiński Szymon)	Народився у 1804 р., у Станіславові. Віровизнання не вказано.	КШОМ, 1824–1825 рр.	Навчався у майстерні Іосифа Бродовського.

**ЄВРЕЙСЬКІ ХУДОЖНИКИ ГАЛИЧИНИ –
СТУДЕНТИ КРАКІВСЬКОЇ АКАДЕМІЇ МИСТЕЦТВ У 1895–1939 РОКАХ**

А

№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, родина, отримана освіта	Роки навчання у КАМ	Майстерні, факультети та відзнаки
1	Абгарович Северин (Abgarowicz Seweryn)	Народився у 1891 р. у Львові. Атестат гімназії.	КАМ, 1909–1913 рр.	Майстерня Леона Вичулковського, потім – Станіслава Денбіцького.
2	Абердам Альфред (Aberdam Alfred)	Народився у 1894 р. У Львові. Атестат львівської реальної школи.	КАМ, 1921–1923 рр.	Майстерня Теодора Акцентовича. Грошова винагорода за працю протягом року. Відзнака першого ступеня на щорічній виставці.
3	Аксер Отто (Axer Otto)	Живописець, графік та сценограф. Народився 3 серпня 1906 р. У Перемишлі. Родичі: Шауль та Соломея. Атестат 6 класів гімназії.	КАМ, 1924–1930 рр.	Відвідував заняття у майстерні Владислава Яроцького (1924–25 рр.); Войцеха Вейса (1925–30 рр). Входив до складу художніх груп «Kwadryga» та «Zwornik».
4	Александрович Оскар (Alexandrowicz Oskar)	Живописець та мистецтвознавець. Народився у 1885 р. в Дрогобичі. Атестат зрілості гімназії в Дрогобичі.	КАМ, 1904–1905 рр.	Майстерня Іосифа Мехоффера.

Б

№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, родина, отримана освіта	Роки навчання в КАМ	Майстерні, факультети та відзнаки
5	Біненшток Адольф (Bienenstok Adolf)	Живописець. Народився у 1888 р. у м. Тарнув (Tarnów, місто малопольського воєводства). Атестат реальної школи.	КАМ, 1907–11 рр.	Майстерня Йосифа Мехоффера. У 1910–11 навчальному році отримав нагороду за композиційну побудову.
6	Біпер Зигмунт Оскар (Bierer Zygmunt Oskar)	Живописець та графік. Народився 20 квітня 1896 р. у Львові, де закінчив промислову школу. Сценограф єврейського театру у Львові та Станіславові. Помер у 1941 р. В Станіславові.	КАМ, 1922–26 рр.	Надзвичайний студент. Навчався в майстерні Йосифа Мехоффера. Похвала та відзнака за композицію та грошова винагорода за малюнок. 1925 р.: відзнака за графічні роботи. 1926: відзнака за малюнки з натури та працю протягом року.
7	Бітнер (Бітнер) Людвік (Bittner (Bitner) Ludwik)	Народився у 1892 р. у Княгинині (Górka–Knihinin, нині передмістя Івано-Франківська). Батько: Людвік. Атестат вищої реальної школи у Станіславові.	КАМ, 1911–1914 рр.	Майстерня Теодора Акцентовича.
8	Блайм Йосиф (Blaim Józef)	Народився у 1893 р. у м. Стрий. Атестат львівської гімназії.	КАМ, 1915–19 рр.	Майстерня Войцеха Вейса. У 1918 р. отримав срібну медаль та грошову винагороду за графічні роботи.
9	Блондер Шая (Олександр; Саша) (Blonder Szaja; (Aleksander; Szasza)	Живописець та графік. Народився 27 травня 1905 р. у м. Чортков. Батьки: Маркус та Естер. Атестат гуманітарної гімназії. З 1929–31 рр. мешкав в Парижі, де помер у 1949 р.	КАМ, 1931–1934 рр.	Майстерня Владислава Яроцького та Теодора Акцентовича.

В

№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, родина, отримана освіта	Роки навчання у КАМ	Майстерні, факультети та відзнаки
10	Вахтель Вільгельм (Wachtel Wilhelm)	Живописець та графік. Народився у 1875 році у Львові. Навчався у Кракові та Мюнхені. Загиув у нещасному випадку у 1942 р. в США.	КАМ, 1895–1899 рр.	Майстерні Леопольда Лоффлера та Леона Вичулковського.
11	Вейсер Марія (Weiser Maria)	Народилась 19 червня 1912 р. У Львові. Родичі: Саул і Розалія. Закінчила Технічну школу у Львові.	КАМ 1932–1933 рр.	Майстерня Владислава Яроцького.

Г

№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, родина, отримана освіта	Роки навчання в КАМ	Майстерні, факультети та відзнаки
12	Гаусман Шимон (Hausman Szymon)	Живописець. Народився у 1884 р. у м. Мостисько (Mościsko, у Львівській області). Родичі: батько Іосиф. Освіта: два класи реальної школи та один рік Промислової школи у Львові.	КАМ 1902–1907 рр.	Майстерня Іосифа Мехоффера, згодом – Леона Вичулковського.
13	Гепперт Євгеній (Geppert Eugeniusz)	Народився у 1890 р. У Львові. Родичі: не вказані. Закінчив гімназію у Вадовіцах.	КАМ, 1912–1914 рр.; потім 1918–1920 рр.	Майстерня Яцека Мальчевського. У 1913 році отримав нагороду за малюнок з натури; у 1914 р. – срібну медаль.
14	Гегль Іосиф (Hehl Jozef)	Народився у 1879 р. у Самборі (Львівська область). Родичі: батько Ян.	КАМ, 1898–1905 рр.	Майстерня Іосифа Унжиського, Іосифа Мехоффера, Теодора Акцентовича.
15	Гельман Леон (Hellman Leon)	Народився у 1888 р. У м. Сляянув (Ślajánów), закінчив школу у Львові. Родичі: не вказано.	КАМ, 1905–1907 рр.	Майстерня Іосифа Унжиського.
16	Гендіг Якуб (Hendig Jakub)	Народився у 1891 р. в Коломиї. Родичі: не вказано. Закінчив Вищу промислову школу.	КАМ, 1918–1919 рр.	Майстерня Іосифа Галензовського.
17	Гірш Збігнев Філіп (Hirsch Zbigniew Filip)	Народився 29 квітня 1908 р. у Львові. Родичі: Людвік та Марія. Атестат гуманітарної гімназії у Львові, виданий у травні 1926 р.	КАМ, 1926–1930 рр.	Майстерня Владислава Яроцького; потім – Теодора Акцентовича; згодом майстерня Ігнація Пеньковського.
18	Герштейн Замвель (Gerstein Zamwel)	Народився 16 червня 1911 р. у м. Тарнув (Tarnów, місто малопольського воєводства). Родичі: Макс та Салі.	КАМ, 1832–35 рр.	Надзвичайний студент. Навчався у майстерні Владислава Яроцького.
19	Гец Леон (Getz Leon)	Народився 11 червня 1896 року у Львові.	КАМ, 1919–1924 рр.	Майстерня Станіслава Дембіцького.
20	Глязнер Якуб (Glasner Jakub)	Живописець та графік. Народився 6 квітня 1879 р. у місті Рдзавка (Польща). Навчався у Кракові та Парижі, мешкав у Відні, де вчився в АОМ. У 1939 р. змінив прізвище на «Лібідовський» і втік до Львова, де був вбитий у Яновському концтаборі у 1942 р.	КАМ, 1902–1903 рр.	Майстерня Теодора Акцентовича.

№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, родина, отримана освіта	Роки навчання в КАМ	Майстерні, факультети та відзнаки
21	Готтліб Леопольд (Gottlieb Leopold)	Живописець. Молодший брат Мауріціо Готтліба. Народився у 1879 р. у м. Дрогобич. Закінчив 4 класи гімназії. Навчався у Кракові, Мюнхені та Парижі. Помер у 1934 р.	КАМ, 1896–1899; потім 1901–1902 рр.	Майстерня Іосифа Унежиського, згодом Яцека Мальчевського; потім Теодора Акцентовича. У 1889 р. отримав першу винагороду за рисунок у композиції під назвою «Милосердний Самаритянин».
22	Готтліб Соломон (Gottlieb Salomon)	Народився у м. Бохня (Bochnia, нині малопольське воєводство). Віровизнання: єврей.	КАМ, 1895–1897 рр.	Майстерні Леона Вичулковського, потім Яцека Мальчевського.
23	Готтман Корнель (Gottman Kornel)	Народився у 1888 р. у м. Лежайськ (Leżajsk, місто підкарпатського воєводства). Закінчив середню школу у Львові, потім Промислову школу у Кракові.	КАМ, 1913–1914 рр.	Майстерня Іосифа Галензовського.
24	Грос Євгеніуш (Gros Eugeniusz)	Народився у 1878 р. у Львові. Батько: Кароль. Закінчив інженерний відділ Львівської Політехніки.	КАМ, 1907–1909 рр.	Майстерня Леона Вичулковського.
25	Гросс Казимір (Gross Karzimirz)	Народився у 1884 р. у місті Винники (Winniki, нині у Львівській області). Закінчив гімназію в Самборі.	КАМ, 1904–1905 рр.	Майстерня Флоріана Цинка.
26	Грюнберг Бліма (Берта) Grunberg Blima (Berta)	Живописець. Народилась 28 січня 1892 року у містечку Гродек Ягелонський неподалік від Львова. Родичі: Шалон і Єнта. Атестат гімназії. У квітні 1948 р. виїхала до Парижу.	КАМ, 1931–1934 рр.	Майстерня Владислава Яроцького.

Е

№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, родина, отримана освіта	Роки навчання в КАМ	Майстерні, факультети та відзнаки
27	Ердштейн Самуель (Erdstein Samuel)	Народився 26 лютого 1912 р. у м. Калуш. Родичі Іосиф та Ітта. Закінчив 6 класів загальної школи та 3 курси школи вищої.	КАМ, 1932–1933 рр.	Надзвичайний студент. Майстерня Владислава Яроцького.
28	Ехрман Герман (Ehrman Herman)	Живописець та графік. Народився 8 грудня 1903 р. у Львові. Родичі: Соломон і Сара.	КАМ, 1927–1933 рр.	Майстерня Владислава Яроцького; Фридерика Паутча; Войцеха Вейсса. Отримав диплом КАМ 17 червня 1932 р.

З

№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, родина, отримана освіта	Роки навчання у КАМ	Майстерні, факультети та відзнаки
29	Зіппер Аполінарій (Zipper Apolinary)	Народився 6 червня 1892 р. у Львові. Родичі: батько Альберт. Закінчив реальну школу у Львові.	КАМ, 1912–1914 рр.	Майстерні Теодора Акцентовича та Леона Вичулковського.

К

№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, родина, отримана освіта	Роки навчання в КАМ	Майстерні, факультети та відзнаки
30	Калуський Зигмунд (Kałuski Zygmunt)	Живописець. Народився 9 червня 1880 р. у м. Броди. Помер 25 лютого 1968 р. у Кракові. Родичі: Іосиф та Ядвіга. Закінчив Промислову Школу у Львові, відділення права у Львівському Університеті.	КАМ, 1910–1914 рр.	Навчався в майстернях Іосифа Панкевича та Яцека Мальчевського.
31	Кітц Марцін (Kitz Marcin)	Живописець. Народився у 1894 р. у Львові. Закінчив Львівську Політехніку. Загинув під час окупації у 1943 р.	КАМ, 1919–1920 рр.	Майстерня Ігнація Пеньковського.
32	Клар (Кляр) Артур (Klar (Klahr) Artur)	Живописець. Народився у 1895 р. у Львові. Родичі: батько Зигмунд. Освіта: 4 класи реальної школи у Львові. Навчався у Львові та Кракові. Загинув від рук окупантів у 1942 р. у м. Белжць.	КАМ, 1915–1916 рр. Згодом 1918–1923 рр.	Майстерня Войцеха Вейса, Станіслава Камоцького. 1920 р.: схвальний відгук та грошова винагорода на щорічній виставці, а також схвальний відгук за пейзаж. У 1922 р. Перша грошова винагорода за роботу, подану на конкурс. Тоді ж грошова винагорода за працю протягом року та відзнака другого ступеня на щорічній виставці. У 1923 р. – друга грошова винагорода за пейзаж, виставлений на щорічній виставці.
33	Клейн Маркус (Klein Markus)	Народився у 1889 р. у Львові. Родичі: батько Шейндель. Атестат промислової школи у Львові та свідоцтво Школи художнього промислу «Бецалель» в Єрусалимі.	КАМ, 1908–1913 рр.	Майстерня Теодора Акцентовича, Станіслава Дембіцького; школа Леона Вичулковського; згодом знову школа Теодора Акцентовича. У 1911 р. – нагорода за малюнок з натури. У 1912 р. – схвальний відгук за участь у виставці.

№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, родина, отримана освіта	Роки навчання в КАМ	Майстерні, факультети та відзнаки
34	Кольнік Артур (Kolnik Artur)	Живописець та графік. Народився 4 травня 1890 р. у Станіславові. Родичі: батько Іосиф. Атестат реальної школи. У 1914–18 рр. мешкав в Відні, з 1931 р. оселився в Парижі.	КАМ, 1908–1914 рр.	Майстерня Іосифа Мехоффера. 1910 р.: винагорода за малюнок з натури. 1911 р.: винагорода за малюнок оголеної натури та схвальний відгук на виставці. У 1912 р. отримав бронзову медаль. У 1913 р. – срібну медаль та грошову винагороду на виставці, а також винагороду за побудову перспективи.
35	Король Тадеуш (Król Tadeusz)	Народився 19 квітня 1900 року у Тарнові (Tarnów, місто малопольського воєводства). Закінчив 6 класів реальної школи.	КАМ, 1919–1924 рр.	Майстерня Станіслава Дембіцького, потім Теодора Акцентовича.
36	Король Зигмунт (Król Zygmunt)	Народився 17 березня 1899 року в м. Тарнув.	КАМ, 1918–1925 рр.	Майстерні Іосифа Мехоффера та Яна Войнарського. У 1923 році отримав грошову винагороду за графічні твори, у 1925 році – схвальний відгук за графічні твори.
37	Кухн Володимир (Kuhn Włodzimierz)	Народився у 1875 р. у Львові. Закінчив 4 класів львівської реальної гімназії.	КАМ, 1902–1903 рр.	Школа Теодора Акцентовича.

Л

№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, родина, отримана освіта	Роки навчання в КАМ	Майстерні, факультети та відзнаки
38	Лангер Віктор Збігнев (Langer Wiktor Zbigniew)	Живописець та графік. Народився 11 березня 1906 р. в містечку Щирець (Szczyrzec, нині Львівська область). Родичі: Едмунд та Хелена. Навчався у Промисловій Школі у Львові, у Вільній школі живопису у Кракові, потім в КАМ та у Варшавській Академії мистецтв.	КАМ, 1929–1932 рр.	Майстерня Владислава Яроцького, потім Іосифа Мехоффера. У 1931 р. – схвалення за живописну техніку.
39	Ландау Олександр (Landau Aleksander)	Народився у 1896 р. в Коломиї. Закінчив Львівську політехніку.	КАМ 1920–1922 рр.	Майстерня Іосифа Галензовського.

№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, родина, отримана освіта	Роки навчання в КАМ	Майстерні, факультети та відзнаки
40	Левкович Леон (Lewkowicz Leon)	Живописець. Народився у 1890 р. у м. Рава-Руська. Родичі: Майер та Хіель. Закінчив школу для хлопчиків. Загинув під час війни.	КАМ 1913–1920 рр.	Майстерня Теодора Акцентовича. У 1915 році отримав грошову винагороду та схвалення за виставлені твори. 1917 р.: грошова винагорода на щорічній виставці.
41	Лейбель Соломон (Leibel Salomon)	Народився 23 вересня 1889 р. у Тарнові, де закінчив реальну школу.	КАМ 1915–1917 рр.	Школа Іосифа Мехоффера.
42	Лейхнер Ервін (Leichner Erwin)	Народився 25 серпня 1909 р. у м. Александровіце (Aleksandrowice, малопольське воєводство). Родичі Юлій та Анна. Атестат математичної гімназії.	КАМ 1935–1939 рр.	Майстерня Ксаверія Дуніковського.
43	Ленчовський Чеслав (Lenczowski Czesław)	Живописець. Народився 13 березня 1905 року у м. Сьвйонтники Гурне (Świątniki Górne, місто малопольського воєводства). Родичі: Броніслав та Юлія. Закінчив 4 класи ремісничої школи у Сьвйонтниках. Від 4 березня 1942 до 1944 року перебув у концентраційних таборах. Врятувався втечею. Після війни працював у професійній школі у Старому Сончі.	КАМ 1935–1939 рр.	Майстерня Владислава Яроцького.
44	Лісьє Ісаак (Lisie Izaak)	Народився у 1892 р. у місті Олкуш (Olkusz, місто малопольського воєводства). Закінчив 4 класи торговельної школи.	КАМ 1913–1914 рр. Згодом 1916–1920 рр.	Майстерня Войцеха Вейса.

М				
№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, родина, отримана освіта	Роки навчання в КАМ	Майстерні, факультети та відзнаки
45	Малах Іосиф (Malach Józef)	Народився у 1887 р. в м. Городисько (Grodzisko, нині українське містечко неподалік від Старого Самбору). Родичі: батько Ян. Закінчив промислову школу у Закопане.	КАМ, 1902– 1909 рр.	Навчався у майстернях Флоріана Цинка та Костянтина Лящки. 1906 р.: отримав винагороду за композицію; потім грошову винагороду та бронзову медаль. 1908 р.: друга бронзова медаль.
46	Малерман Іосиф (Malerman Jozef)	Живописець. Народився 4 березня 1908 року у Львові. Родичі Міхал та Регіна. Закінчив 6 класів гімназії. Заснував фотографічний заклад у Львові. Помер там же, в 1943 р.	КАМ, 1926– 1930 рр.	Надзвичайний студент. Майстерні Владислава Якроцького, Фредеріка Паутча. 1929 – схвалення за малюнок з природи. 1929 р. – схвалення за працю протягом року та за малюнок з природи. 1930 – схвалення за малюнок з природи.
47	Матушчак Едвард (Matuszczak Edward)	Живописець та скульптор. Народився у 1906 р. у м. Тимбарк (Tymbark, місто в воєводстві малопольському). Родичі: Соломон та Соломея. Закінчив 6 класів математичної гімназії.	КАМ, 1927– 1934 рр.	Майстерні Владислава Яроцького, Фридерика Паутча, Войцеха Вейса, Яна Войнарського та Іосифа Панкевича. Студент надзвичайний. 1929 – схвалення за графічну техніку. У 1932 та 1933 рр. – схвалення за пейзаж. У 1934 році отримав стипендію з Фонду Національної Культури, 1500 злотих на 1933–1934 навчальний рік й 600 злотих на 1934–1935 навчальний рік.
48	Менкес Зигмунт (Menkes Zygmunt)	Народився у 1896 р. у Львові. Закінчив Промислову Школу.	КАМ, 1920– 1922 рр.	Навчався в якості надзвичайного студента, спочатку в загальній школі, потім у майстерні Войцеха Вейса. У 1922 році отримав грошову винагороду за твір, виставлений на конкурсі.
49	Меркель Єжі (Merkel Jerzy)	Народився у 1881 році у Львові. Закінчив реальну школу.	КАМ, 1903– 1907 рр.	Майстерня Іосифа Мехоффера. У 1904 році отримав срібну медаль і грошову винагороду за твори, виставлені на конкурсі. У 1905 році – другу срібну медаль.
50	Мессер Абрахам (Messer Abraham)	Живописець. Народився у 1886 р. у місті Санок (Sanok, місто підкарпатського воєводства).	КАМ, 1917– 1918 рр.	Школа Станіслава Дембіцького.
51	Морвіц Зигмунт (Morwitz Zygmunt)	Народився у 1884 р. у місті Устрики Долішні (Ustrzyki Dolne, місто підкарпатського воєводства). Закінчив відділення Права Львівського університету. Працював у Львові в якості правника, а також реставратора.	КАМ, 1909– 1910 рр.; 1913– 1914 рр.	Школа Іосифа Мехоффера.

О

№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, родина, отримана освіта	Роки навчання в КАМ	Майстерні, факультети та відзнаки
52	Озетський Вільгельм (Osetzki Wilhelm)	Графік. Народився у 1892 р. у м. Броди, де закінчив гімназію. Родичі: батько Марк. Навчався у Кракові, Парижі та Відні. Користувався підписом «Wilk Ossecki».	КАМ, 1910–1912 рр.	Майстерня Іосифа Панкевича. У 1912 р. – нагорода за малюнок з натури. У 1913 р. отримав бронзову медаль за графіку, а також грошову винагороду. У 1914 р. – срібна медаль та грошова винагорода на виставці і такі ж нагороди за графіку. 1917 р. – грошова винагорода та срібна медаль за графіку.

П

№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, родина, отримана освіта	Роки навчання в КАМ	Майстерні факультети та відзнаки
53	Пест Хаїм (Pest Haim)	Живописець. Народився 15 серпня 1905 р. У м. Підгайці (Podhajce, нині Тернопільська область) Родичі: Павел та Софія. Закінчив Технічну школу у Львові. Загинув під час війни.	КАМ, 1931–1934 рр.	Майстерня Владислава Яроцького, Теодора Акцетовича.
54	Плуцер Олександр (Plutzer Aleksander)	Живописець. Народився у 1890 р. у Княгинині (Knihinin–Górka, тепер передмістя Івано–Франківська). Закінчив педагогічну гімназію.	КАМ, 1911–1918 рр.	Майстерні Войцеха Вейса та Іосифа Мегоффера. У 1911 р. – три винагороди за малюнок з натури. У 1912 р. – схвальний відгук на виставці. У 1913 р. – бронзова медаль. У 1914 р. – друга бронзова медаль, у 1918 р. – третя.

Р

№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, родина, отримана освіта	Роки навчання в КАМ	Майстерні, факультети та відзнаки
55	Равич Маріян Леон (Rawicz Marian Leon)	Графік. Народився 23 жовтня 1908 р. у Львові. Родичі: Соломон та Хелена. Аттестат гуманітарної гімназії. Згодом оселився в США.	КАМ, 1926 – 1928 рр.	Майстерня Владислава Яроцького, Теодора Акцетовича.
56	Райх (Сельська) Маргіт (Reich Margit (Reich Sielska)	Живописець. Народилась 23 червня 1900 р. у Коломиї, де закінчила гімназію.	КАМ, 1920–1922 рр.	Майстерня Владислава Яроцького.

57	Регенбоген Еміль (Regenbogen Emil)	Народився у 1892 р. у м. Санок (Sanok, місто підкарпатського воєводства). Закінчив 5 класів реальної школи.	КАМ, 1917–1920 рр.	Майстерня Теодора Акцетовича. У 1918 р. отримав схвальний відгук за конкурсний твір.
58	Рейхерт (Рейгерт) Яніна, Я. Рейхерт-Тот (Reichert Janina, J. Rejchert-Toth)	Скульптор. Народилась 22 червня 1895 р. у м. Старий Самбір (Stary Sambor, місто у Львівській області). Закінчила педагогічну гімназію.	КАМ, 1919–1921 рр.	Майстерня Константина Лящкі.
59	Рибак Броніслав (Rybak Bronisław)	Народився у 1883 р. у м. Радомишль (Radomyśl, місто підкарпатського воєводства). Закінчив філософський факультет в ун-ті.	КАМ, 1909–1917 рр.	Майстерні Іосифа Панкевича, Іосифа Мехоффера. У 1917 р. отримав грошову винагороду.
60	Рінгер Самуель (Ringer Samuel)	Народився 5 листопада 1918 р. у Тарнуві (Tarnów, місто малопольського воєводства). Закінчив 7 класів школи в Освенцимі.	КАМ, 1937–1938 рр.	Студент надзвичайний. Майстерня Здіслава Пшебіндовського.
61	Ріхман Густав (Richman Gustaw)	Народився у 1885 р. у Жовкві. Закінчив Промислову Школу.	КАМ, 1908–1909 рр.	Надзвичайний студент. Майстерня Теодора Акцентовича. У 1909 р. отримав нагороду за малюнок з натури.
62	Ріхтер Антоніна (Richter Antonina)	Живописець. Народилась 13 березня 1913 року у Львові. Скінчила 7 класів гімназії. Родичі: Маурицій та Мальвіна. Оселилась в Ізраїлі.	КАМ, 1930–1932 рр.	Надзвичайна студентка. Майстерня Владислава Яроцького.
63	Розенштейн Ерна (Rosenstein Erna)	Народилась 17 травня 1913 р. у Львові. Родичі: Максиміліан та Анна. Диплом гуманітарної гімназії у Кракові та два роки навчання у Wiener Frauen-Akademie.	КАМ, 1934–1937 рр.	Майстерні Владислава Яроцького, потім Войцеха Вейсса.
64	Руффер Іосиф (Ruffer Józef)	Скульптор, поет, співробітник «Kuriera warszawskiego». Народився 18 березня 1878 року у Жовкві. Закінчив гімназію та університет у Львові.	КАМ, 1906–1911 рр.	Майстерня Майстерня Константина Лящкі. У 1908 р. отримав бронзову медаль. У 1909 р. – нагороду за малюнок з натури та срібну медаль.

Ф

№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, родина, отримана освіта	Роки навчання в КАМ	Майстерні, факультети та відзнаки
65	Феніхель (Фенішель) Абба (Fenichel (Fenischel) Abba)	Живописець та графік. Народився 13 листопада 1906 р. у м. Мелець (Mielec, місто підкарпатського воєводства). Родичі: Ісаак і Хена. Диплом гімназії. Під час війни перебував в СРСР, у 1948 р. оселився в Ізраїлі.	КАМ, 1930–1936 рр.	Навчався у майстернях Владислава Яроцького, Войцеха Вейса, Войнарського.

Ц

№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, родина, отримана освіта	Роки навчання у КАМ	Майстерні, факультети та відзнаки
66	Цвілліх Марек (Zwillich Marek)	Народився у 1912 р. у м. Борислав (місто у Львівській області). Родичі: Леон і Розалія. Освіта: 6 класів гуманітарної гімназії.	КАМ, 1935–1937 рр.	Надзвичайний студент. Майстерня Владислава Яроцького.
67	Цвілліх Маурицій (Zwillich Maurycy)	Народився у 1908 р. у м. Борислав. Родичі: Леон і Розалія. Освіта: атестат гуманітарної гімназії у Львові.	КАМ, 1935–1939 рр.	Майстерня Владислава Яроцького, Войцеха Вейса. У 1939 р. – схвальний відгук за малюнок загальною та малюнок з натури.
68	Циммерман Марія (Zimmermann Maria)	Народилась 12 листопада 1909 року у м. Тлумач (нині Івано-Франківська область). Родичі: Йосиф і Марія. Атестат гуманітарної гімназії.	КАМ, 1928–1932 рр.	Майстерня Владислава Яроцького, Фридерика Паутча, Ігнація Пеньковського та Войцеха Вейса. Отримала диплом у грудні 1933 року.
69	Цитзман Єжі (Zitzman Jerzy)	Живописець. Народився 11 травня 1918 р. у містечку Тлумач (Tlumacz, нині Івано-Франківська область). Родичі: Францішек та Марія. Диплом гуманітарної гімназії у Бельську.	КАМ, 1936–1939 рр.	Майстерня Владислава Яроцького.

Ч

№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, родина, отримана освіта	Роки навчання у КАМ	Майстерні, факультети та відзнаки
70	Чарнер Ян Вільгельм (Tscharner Jan Wilhelm)	Живописець та графік. Народився у 12 травня 1886 р. у Львові. Закінчив гімназію там же. Навчався у Кракові, Мюнхені, Парижі. У 1915 р. оселився у Цюриху, де помер у 1946 р.	КАМ, 1905–1907 рр.	Майстерні Флоріана Цинка та Теодора Акцентовича.

Ш

№	Ім'я та прізвище художника	Дата та місце народження, родина, отримана освіта	Роки навчання у КАМ	Майстерні, факультети та відзнаки
71	Шваненфельд Моше Абрахам Бер (Sczwanenfald Mojżesz Abracham Ber)	Скульптор. Народився 22 травня 1907 року у Перемишлі (Przemyśl, підкарпатське воєводство). Родичі: Хаїм та Амалія. Атестат гімназії Перемишля. Загинув у 1942 р.	КАМ, 1928–1933 рр.	Майстерня Владислава Яроцького, Ксаверія Дуніковського.
72	Шереп Богуслав (Szerer Bogusław)	Народився у 1908 р. у Львові. Родичі: Оскар та Анна. Атестат гуманітарної гімназії і 1 рік на факультеті права в Університеті.	КАМ, 1928–1931 рр.	Майстерня Владислава Яроцького.
73	Шморак Естер Малка (Schmorak Estera Malka)	Народилась 15 жовтня 1914 року у Відні. Родичі Вольф та Фанні. Атестат львівської гімназії.	КАМ, 1932–1936 рр.	Майстерні Владислава Яроцького та Фридеріка Паутча. У 1934 р. отримала схвалення за малюнок з натури.
74	Шнейдер Роман (Schneider Roman)	Архітектор інтер'єрів. Народився у 1889 р. у Станіславові. Навчався у Відні.	КАМ, 1918–1923 рр.	Майстерня Іосифа Галензовського. У 1919 р. отримав грошову винагороду; у 1920 р. – також; у 1922–23 рр. навчався на факультеті архітектури.
75	Шпрінгер Хаскіель (Springer Chaskiel)	Живописець. Народився 10 квітня 1910 року у Тарнуві, де закінчив 4 класи гімназії. Згодом виїхав в США.	КАМ, 1929–1931 рр.	Надзвичайний студент. Майстерня Владислава Яроцького.
76	Шульц Маріан (Szulc Marian)	Архітектор інтер'єрів. Народився у 1881 р. в м. Устрики Долішні (Ustrzyki Dolne, місто Підкарпатського воєводства). Вчився у Закопане, закінчив АМ в Мюнхені.	КАМ, 1908–1909 рр.	Надзвичайний студент. Школа Константина Лашки.

**ВИКЛАДАЧІ ОБРАЗОТВОРЧОГО
МИСТЕЦТВА У ГАЛИЧИНІ –
ВИПУСКНИКИ КРАКІВСЬКОЇ ШКОЛИ
ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА**

На окремих розділах заслуговують вихованці краківської школи образотворчого мистецтва, з 1900 року – Краківської Академії мистецтв, котрі згодом викладали ту чи іншу дисципліну образотворчого мистецтва на території Галичини. Кращі випускники КШОМ (КАМ) викладали у Львові, інші повертались до невеликих галичанських міст, школи та гімназії котрих потребували викладачів образотворчого мистецтва.

Національність та віросповідання викладачів в даному випадку не має жодного значення: тут на перший план виступає соціальний статус, наданий їм кращою в регіоні художньою освітою, а також наслідки їх діяльності. Вони виховали кілька поколінь художників, в тому числі єврейських, котрі згодом сформувавши своєрідність мистецтва Галичини або уславились в інших художніх осередках світу.

Так, **Адольф Арєндт (Adolf Arendt)** народився у сім'ї євангелістів у першій половині 1884-х рр. У 1907 році він працював професором рисунку у реальній школі у Тарнуві, куди вільно приймали також дітей з єврейських родин.

Качор Станіслав Батовський⁴⁵¹ (Batowski Kaczor Stanisław) народився у 21 січня 1866 року у Львові. Він навчався у КШОМ у 1883–1885 рр.; відомо, що у березні 1885 р. отримав першу нагороду, в тому числі грошову, за постановочний академічний малюнок. Згодом навчався малюванню у Відні та Мюнхені. Протягом 1894–1914 рр. у Львові діяла живописна школа Батовського, котру неодноразово згадували у мемуарах як художники, так і історики культури.

Живописець **Альфред Беєр–Корнашевський (Beer–Kornaszewski Alfred)⁴⁵²** народився 28 листопада 1866 р. у Чернівцях. Навчався у КШОМ у 1885–90 рр., згодом у Відні та Мюнхені. Після навчання прибув до Східної Галичини, де працював викладачем образотворчого мистецтва у Коломиї, Львові та Тарнові, а також у Кротошині (Krotoszynie) та Познані.

Як і поряд з прізвищами більшості студентів КШОМ XIX ст., біля анкетного питання про віровизнання скульптора **Тадеуша**

Блотницького⁴⁵³ (Tadeusz Błotnicki) поставлено знак питання. Він народився у 1858 році у Львові, навчався у КШОМ у 1874–75 рр.; у березні 1875 р. був відзначений нагородою за малюнок з античних зліпків; згодом вчився у Відні. Повернувшись додому, протягом трьох років, у 1907–1910 рр., працював професором художнього моделювання у Львівській Політехніці.

Живописець **Станіслав Леопольд Максиміліан Дачинський⁴⁵⁴ (Daczyński Stanisław Leopold Maksymilian)** народився 4 лютого 1856 року у місті Вишниць (Wiśnicz). Він навчався у КШОМ протягом п'яти (1873–78) років. Через деякий час, з 1887 р., працював вчителем у Школі кераміки в Коломиї.

Юліан Гавель⁴⁵⁵ (Julian Hawel) народився у Коломиї. Він навчався у КШОМ протягом 1881–84 рр. У липні 1882 отримав нагороду від ТПОМ за побудову перспективи. З 1907 року працював професором образотворчого мистецтва у II реальній школі Львова.

Марцелі Гарасімович (Harasimowicz Marceli)⁴⁵⁶ народився у Варшаві у 1859 році, навчався у КШОМ протягом 1873–79 рр. Згодом вчився у Відні та Мюнхені. Як і Батовський, був засновником осібної школи образотворчого мистецтва у Львові. Його школа початково носила назву школи малюнку для жінок, а у 1891 році перетворилась на загальну школу живопису та скульптури.

Живописець та кераміст **Валеріан Криціньський⁴⁵⁷ (Walerian Kryciński)** народився у галичанському містечку Карлін (Karlin), котре мало надзвичайно цікаву єврейську історію (тут жили кілька поколінь цадиків), 14 квітня 1852 року. Цей учень також не захотів вказувати віровизнання своєї родини в анкетах КШОМ, де він навчався протягом 1872–75 рр. У липні 1874 року Криціньський отримав першу відзнаку на конкурсі за бездоганну побудову перспективи. Згодом навчався в Академії Мистецтв та Школі художнього промислу у Відні. Протягом 1882–89 рр. виконував обов'язки професора у Школі Кераміки в Коломиї.

Скульптор **Тадеуш Вишневецький⁴⁵⁸ (Tadeusz Wiśniowiecki)** народився у західній столиці Галичини, у Кракові. Навчався на факультеті скульптури КШОМ у 1869–70 рр., згодом, як

⁴⁵³ Там само. – С. 215

⁴⁵⁴ Materiały do dziejów Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie (1816–1895)... – С. 252

⁴⁵⁵ Там само. – С. 229

⁴⁵⁶ Там само. – С. 229

⁴⁵⁷ Там само. – С. 239

⁴⁵⁸ Там само. – С. 279

⁴⁵¹ Materiały do dziejów Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie (1816–1895). – Pod redakcją Józefa Dutkiewicza // Źródła do dziejów sztuki Polskiej. Pod red. A. Ryszkiewicza. T. X. – Wrocław, 1959. – С. 213

⁴⁵² Там само.

більшість його колег, продовжив навчання у Мюнхені та Відні. З 1881 року працював професором декоративної скульптури у Школі художнього промислу у Львові.

Зигмунд Розвадовський⁴⁵⁹ (**Zygmunt Rozwadowski**) народився 25 січня 1870 року у Львові, в родині гімназійного вчителя. Навчався у КШОМ цілих сім років, від 1883 до 1890, і потім ще два – на факультеті композиції (1890–92). Протягом навчання, у зв'язку з свідченням вбогості родини (його мати утримувала п'ятеро дітей), отримав у 1887–1888 роках стипендію С. Гловінського. Згодом навчався у Мюнхені. Закінчив навчання в якості живописця-баталіста та майстра жанрових сцен; користувався псевдонімом «Йордан» (Jordan). У 1910–1920 роках працював професором Промислової школи у Львові.

Архітектор **Теодор Таловський**⁴⁶⁰ (Teodor Talowski) також не захотів вказувати віровизнання в анкеті КШОМ, де навчався в якості «надзвичайного учня» протягом 1881–82 рр. Він народився 23 березня 1857 року у містечку Сассов (Zassów), вже в ті роки – відомому в Галичині центрі виробництва єврейських мережив. Після навчання у КШОМ навчався у Львові, згодом у Відні. Потому викладав у Школі художнього промислу у Львові, а з 1901 до смерті у травні 1919 був професором у Львівській Політехніці.

Тадеуш Рибковський⁴⁶¹ (**Tadeusz Rybkowski**) народився в родині живописця на ім'я Ян 30 березня 1848 року у місті Кельце (Kielce). Протягом двох років, у 1873–75, навчався у КШОМ, потім у Відні. Потім з 1893 року працював професором Школи Художнього промислу у Львові, де помер у вересні 1926 р.

Скульптор за освітою, **Антоній Попель**⁴⁶² (Antoni Popiel) народився у 1865 році у містечку Щакові (Szczakowa). Після навчання у КШОМ протягом 1882–84 рр. Продовжив навчання у Відні, Берліні та Флоренції. З 1892 року викладав у Львівській Політехніці.

Константи Немчикевич⁴⁶³ (**Konstanty Niemczykiewicz**) народився у 1850 р. у Кракові; отримав освіту у КШОМ, – початково у 1865–75 рр, згодом на факультеті композиції у 77–78. Працював професором рисунку у V-й львівській гімназії.

Живописець **Ян Беднарський**⁴⁶⁴ (Jan Bednarski) народився 19 травня 1891 р. у Львові, в реальній школі котрого отримав початкову освіту. Він вступив до Краківської Академії мистецтв у 1911 і навчався тут протягом трьох років, до 1914 р., у майстерні Войцеха Вейса. Художник в процесі навчання отримував різноманітні відзнаки: за малюнок оголеної натури та за побудову перспективи. Наприкінці навчання художник отримав бронзову медаль та грошову винагороду. У 1919 році працював вчителем малювання в одній з гімназій Львова, згодом, з 1923 р., викладав в Самборі. Він пережив Другу світову війну і помер у 1956 р.

Значний внесок у формування нових напрямків в образотворчому мистецтві Галичини вніс **Фредерік Паутч**⁴⁶⁵ (**Fryderyk Pautsch**). Він народився у 1877 році у містечку Делятин. Після закінчення гімназії навчався у КАМ у 1899–1906 рр., в майстерні Леона Вичулковського. Його професійна кар'єра склалась дуже вдало: протягом тривалого часу з 1925 р. він працював викладачем живопису у КАМ, а у перші роки II Світової війни був її ректором.

Живописець **Станіслав Шейбал**⁴⁶⁶ (Stanisław Sheybal) народився 9 лютого 1891 року в польській родині у місті Самбор; закінчив гімназію в Тарнуві, вступив в КАМ у 1912 році і навчався у майстернях Теодора Акцентовича та Леона Вичулковського до 1918 року. Паралельно недовго вивчав математику в Ягеллонському університеті, потім продовжив навчання живопису в Празі. Після навчання Станіслав Шейбал був відомий також в якості публіциста, і тривалий час працював викладачем малюнку у Ліцеї в Кременці.

Казимір Сіхульський (**Sichulski**)⁴⁶⁷ народився у 1879 році у Львові, в одній з гімназій котрого отримав атестат зрілості, а також протягом двох років вивчав право у Львівському Університеті. Він навчався у КАМ протягом 1900–1908 рр., у майстернях Іосифа Мехоффера та Леона Вичулковського. Про успішність його навчання свідчить, зокрема, стипендія ім. А. Голуховського, котру Казимір Сіхульський отримував протягом 1906/07 навчального року.

З 1918 року він мешкав у Львові, де з 1920 року викладав академічний малюнок з натури, декоративний живопис, проектування,

⁴⁵⁹ Там само. С. 261

⁴⁶⁰ Materiały do dziejów Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie (1816–1895)... – С. 261

⁴⁶¹ Там само. – С. 262

⁴⁶² Там само. – С. 258

⁴⁶³ Там само. – С. 252

⁴⁶⁴ Materiały do dziejów Akademii sztuk Pięknych w Krakowie: 1895–1939. – Tom II. – Opr.: J. Dutkiewicz, J. Jeleniewska–Ślesińska, W. Ślesinski. Wrocław, Ossolineum, 1969. – С. 231

⁴⁶⁵ Materiały do dziejów Akademii sztuk Pięknych w Krakowie: 1895–1939... – С. 193, 362.

⁴⁶⁶ Там само. – С. 390

⁴⁶⁷ Там само. – С. 197, 390

технічну обробку матеріалів, техніку фрески і навіть почасті ткацтво. Протягом 1930–1939 р. виконував обов'язки професора у КАМ, де викладав живопис та скульптуру. Помер у 1942 році у Львові.

Живописець **Роман Турин**⁴⁶⁸ (**Roman Turyn**) народився у 1900 році. Протягом 1921–1926 рр. навчався у КАМ в майстерні Панкевича; протягом 1929–30 – у майстерні Теодора Акцентовича. Після закінчення навчання в якості директора очолив школу пластичних мистецтв для дорослих у Львові.

Трагічний злам долі живописця та графіка **Йонаша Штерна**⁴⁶⁹ (**Jonasz Stern**) випав на роки II Світової війни. Він народився 4 липня 1904 року в єврейській родині у місті Калуш. Закінчив гімназію та Промислову школу у Львові, згодом протягом 1929–35 рр. навчався у КАМ, в школі Владислава Яроцького, Фредерика Паутча, Теодора Акцентовича та Станіслава Камоцького. Протягом навчання отримував офіційні відзнаки викладачів, зокрема, у 1930–31 рр. – за малюнок з натури. Мав також певні неприємності за комуністичні переконання, аж до ув'язнення, тому що з 1926 належав до Комуністичної партії Польщі та до Кола Комуністичної молоді. Під час навчання Йонаш Штерн входив до складу Краківської групи. Після навчання повернувся додому, де під час війни разом з більшістю інших євреїв регіону опинився у калуському гетто. Художнику вдалося втекти з ув'язнення та повернутись до Кракова. З 1954 року він працював професором живопису у КАМ, а згодом тривалий час виконував обов'язки проректора Академії.

Дотичним до художньої освіти, і, відповідно, до формування художніх процесів в інших українських містах за межами Галичини, був інший випускник Краківської Академії мистецтв, польський живописець та графік **Тадеуш Марчевський**⁴⁷⁰ (**Tadeusz Marczewski**), котрий протягом кількох років викладав образотворче мистецтво у Києві. Він народився 28 жовтня 1879 року в містечку Луковіці, закінчив Торговельну школу в Варшаві. Навчався в КАМ протягом 1903–1905 навчальних років у майстернях Флоріана Цинка та Теодора Акцентовича. Згодом вчився у Парижі та Мюнхені. Протягом 1914–1919 рр. виконував обов'язки професора у Школі образотворчого

мистецтва у Києві, але згодом залишив Україну і з 1919 р. викладав образотворче мистецтво у власній приватній школі у Вільнюсі, а у 1945–1947 роках – у місті Сосновець.

До наведеного переліку можна додати кілька імен, за децю інших умов пов'язаних з художнім процесом свого часу. Так, наприклад, львів'янин за народженням Ян Антоній Машковський (**Jan Antoni Maszkowski**) після навчання у КШОМ з часом очолив Школу образотворчого мистецтва у Познані. Інша особистість, **Людомір Коехлер**⁴⁷¹ (**Кохлер**) (**Koehler (Kohler) Ludomir**), народився у містечку **Людин (Ludyn), що в Польському Королівстві** (Kr. Polskie). Він навчався у КШОМ протягом 1879–80 рр.; згодом, в якості «надзвичайного учня», у 1883–1887 рр. Професійна діяльність Людомира Коехлера з часом, після кількох «допоміжних» робіт, більше схожих на стажування, складалась з досить рідкісної як на той час спеціалізації. Початково у 1882 році він працював у скульптурному закладі в якості гравера, а також фахівця з написів у мармурі, де отримав якнайкращі рекомендації власника закладу. У тому ж році він працював на фабриці аптекарського начиння, де спеціалізувався на літографії, – він малював орнаменти, вигравірувані у камені, і також заслужив чудові відгуки працедавця. Протягом 1890–1893 рр. в якості художника брав участь в краківських виставках. Величезний професійний досвід Людомира Коехлера дозволив йому згодом відкрити власний заклад професійної фотографії у Львові.

ЄВРЕЙСЬКІ ХУДОЖНИКИ З ІНШИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ У КРАКІВСЬКІЙ ШКОЛІ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА ТА КРАКІВСЬКІЙ АКАДЕМІЇ МИСТЕЦТВ

Давидович Миколай (Dawidowicz Mikolaj). Народився у м. Устимівка (**Ustymówka**). Віровизнання: не вказано. КШОМ: 1884–1888 рр. У 1886 отримав винагороду 20 зл. за малюнок з натури, а також першу нагороду за моделювання голови у скульптурі.

Герштейн Ело (Gerstein Elo). Народився 27 липня 1910 року у Бердичеві. Родичі: Гошай та Хая. КАМ: 1936–1937 рр. Надзвичайний студент. Навчався в майстерні Владислава Яроцького.

Гершенович Еліаш (Herzenowicz Elias). Народився у 1886 р. у Харкові. Закінчив Школу Рисунок у Варшаві. КАМ: 1905–1908 рр.

⁴⁶⁸ Там само. – С. 419

⁴⁶⁹ Materiały do dziejów Akademii sztuk Pięknych w Krakowie: 1895–1939... – С. 399

⁴⁷⁰ Materiały do dziejów Akademii sztuk Pięknych w Krakowie: 1895–1939... – С. 339

⁴⁷¹ Там само. – С. 252

Навчався у майстерні Йосифа Панкевича. У 1906 р. отримав нагороду за малюнок з натури та бронзову медаль. У 1907 році – нагороду за малюнок з натури.

Герц Генрик (Hertz Henryk). Карикатурист. Народився у 1877 р. у Варшаві. Закінчив 7 класів гімназії у Києві. Підписувався «Vel Herc».

Кислер Францішек (Kiesler Franciszek). Народився близько 1897 р. у Чернівцях. Закінчив АМ у Відні. КАМ: 1913–1914 рр. Навчався у майстерні Яцека Мальчевського.

Лінкевич Едвард (Linkiewicz Edward). Народився у 1868 р. у Керз-Енікале (Kerez-Enikale); закінчив реальну школу в Одесі. КАМ: 1896–1898 рр. До 1897 року – надзвичайний студент, потім звичайний. Навчався в майстерні Йосифа Унєжиського.

Менцель Павел Фелікс (Menzel (Mentzel) Paweł Feliks). Народився у 1886 р. в Житомирі. Закінчив АМ у Берліні. КАМ: 1910–1913 рр. Майстерня Йосифа Панкевича.

Шигель Станіслав (Szygell (Szygiel) Stanisław). Живописець. Народився у 1879 (1881?) році у Білій Церкві. Закінчив 6 класів гімназії у Києві. КАМ: 1902–1909 рр. Згодом навчався у Кракові та Парижі. Під час навчання отримав безліч відзнак: у 1906 році – спочатку звичайну винагороду, потім грошову винагороду та бронзову медаль за зображення краєвиду; у 1907 році – винагороду за побудову композиції та срібну медаль. Навчався у майстернях Флоріана Цинка, Леона Вичулковського та Яна Станіславського.

Вейнбаум Абрахам (Weinbaum Abraham). Народився у 1890 р. в Кам'янець-Подільському, отримав домашню освіту. КАМ: 1906–1914 рр. Надзвичайний студент. Майстерні Войцеха Вейса та Йосифа Панкевича. У 1907 році отримав схвальний відгук за малюнок з натури; у 1911 р. – бронзову медаль.

ЄВРЕЙСЬКІ СТУДЕНТИ СХІДНОЇ ГАЛИЧНИНИ У ВАРШАВСЬКІЙ АКАДЕМІЇ МИСТЕЦТВ У ПЕРІОД 1900–1939 РР.

Відомості стосовно єврейських студентів у Варшавській Академії образотворчого мистецтва від початку століття до початку II Світової війни збереглися значно гірше, ніж архіви КАМ, проте збережені документи представляють значно детальнішу інформацію стосовно походження художників. Перше пояснюється тим, що значна частина архівів загинула під час війни; друге – особливостями прийому до престижного ВНЗ. Ці документи зберігаються у двох варшавських

інституціях: в Інституті історії мистецтва Польської академії наук⁴⁷² та в архіві Варшавської Академії мистецтв⁴⁷³.

Кількість студентів єврейського походження у Варшавській Академії мистецтв (ВАМ) відносно незначна, але співвідносна з відповідними даними стосовно КАМ. Проте більшість єврейських студентів ВАМ народились і жили у Варшаві або Лодзі та околицях. Студенти, зокрема єврейські, Західної та Східної Галичини через цілий ряд геополітичних обставин отримували вищу художню освіту переважно у Кракові. Цим пояснюється незначна кількість позицій у списку, наведеному нижче.

Анкета, заповнена згідно записів абітурієнтів акуратним і чітким почерком, надає відомості про ім'я студента, імена батьків, віровизнання, національність, громадянство, рідну мову, місто народження та місто постійного проживання, а також дані стосовно дати вступу до ВАМ; ім'я та прізвище професора, в майстерні котрого навчався студент; докладний перелік прослуханих курсів і точні дані стосовно відзнак та винагород: дату вручення, різновид відзнаки, вид образотворчого мистецтва, в котрому студент досяг особливих успіхів, та ім'я професора, котрий її присудив.

Наводити тут всі без виключення дані немає сенсу: наприклад, всі студенти мали польське громадянство і більшість з них вказували в якості віровизнання юдаїзм, але у відповідь на питання стосовно національності писали «національність – поляк (полька)». Якщо дані, подані студентом, різнились він щойно обумовлених, це вказано у перекладі анкет.

Загалом огляд та контент-аналіз анкет єврейських студентів ВАМ, як галичан, так і мешканців Королівства Польського, дав досить цікаві результати. Зокрема, на підставі оглянутих документів можна зробити висновок стосовно пришвидшених темпів асиміляції серед освіченого єврейства: студенти, котрі обумовлювали в якості віровизнання юдаїзм, але походили з освічених родин, – лікарів, банкірів, інженерів, вчителів чи художників, – вказуючи імена найближчих родичів, вказували імена цілком нейтральні, польські за звучанням і, врешті, походженням. Про єврейське походження родини, окрім заповненої граfi віросповідання, свідчили тільки характерні прізвища, котрі часто походять від топонімів чи мають характерні закінчення; а також подвійні імена, котрими традиційно користувались у східноєвропейських

⁴⁷² Архів Інституту Історії мистецтва Польської Академії Наук (Archiwum Instytutu Historii Sztuki PAN). – Фонд Варшавської Академії мистецтв. – Інв. № 81/I, 81/II, 81/III.

⁴⁷³ Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Zespół akt studenckich przed wrześniem 1939 r.

єврейських родин. Натомість анкети студентів з бідніших, умовно кажучи, «пролетарських» родин, свідчать про те, що у менш освічених чи взагалі неосвічених родин зберігались напрочуд яскраві давньоєврейські імена, дещо видозмінені специфікою їдиш, – народної мови східноєвропейського єврейства. До наведеного нижче переліку не увійшли студенти з цілком характерними єврейськими прізвищами, котрі вказували в якості віросповідання греко- чи римо-католицизм. Натомість в переліку єврейських студентів Галичини у Краківській Школі образотворчого мистецтва та Краківській Академії мистецтв, цілком можливо, існують певні помилки. Адже в опублікованих джерелах, котрі стосуються студентства КАМ періоду 1895–1939 рр. досить часто не вказувались імена родичів та ніколи не вказувалось віровизнання студента; потім, через обумовлену вище інтенсивну асиміляцію, імена родичів єврейських студентів з освічених родин іноді не вказували, принаймні беззаперечно, на їх єврейське походження. Навіть подекуди умовний, а подекуди досить точний перелік імен, котрі часто вживались у освіченому єврейському середовищі, – чоловічих «Вільгельм», «Мауріцій», «Леон», «Генрик», «Леопольд», «Йосиф»; та жіночих «Розалія», «Леонтина», «Хелена», «Юлія», «Роза», «Анна», «Марія», тощо – мало що прояснює у цій ситуації, адже ті ж імена часто вживались у греко- та римо-католицьких родин⁴⁷⁴. Тому перелік єврейських студентів Галичини у КАМ побудовано на беззаперечній подібності звучання поданих студентами прізвищ на прізвища єврейських родин, типових для цього регіону у цю епоху.

**Фотографія
Л. Тировича з анкети
вступу до ВАМ**

Слід також додати, що в цьому навчальному закладі навчались щонайменше два художники, чия подальша діяльність стала знаковою для мистецьких процесів Львова. Першим з них був графік Людвік Тирович⁴⁷⁵, котрий згодом протягом тривалого часу працював у складі об'єднання «Артес», а згодом очолив кафедру ужиткової графіки в одному з

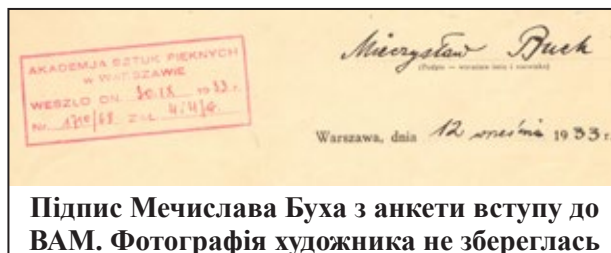
львівських ВНЗ. Тирович вступив до ВАМ 29 вересня 1923 р. і навчався протягом 1923–1926 рр. в майстерні проф. М. Скочиласа, напрочуд докладно, судячи з документів, вивчаючи всі приступні студентам його факультету предмети (малювання, моделювання, вечірній малюнок, живопис, креслення, перспективу, анатомію, мистецтвознавство, архітектурне конструювання та побудову масштабу в просторі)⁴⁷⁶.

Другим художником, чия подальша діяльність багато важила для художнього життя Львова, в тому числі Львова повоєнної доби, був львів'янин Вітольд Манастирський⁴⁷⁷. Він чудово вчився і закінчив ВАМ з найкращими з можливих оцінками⁴⁷⁸; окрім інших документів, в архіві Академії зберігається його напрочуд цікавий мистецтвознавчий текст «Вплив візантійського мистецтва на творчість Ель Греко».

ЄВРЕЙСЬКІ МИТЦІ ГАЛИЧИНИ – СТУДЕНТИ ВАРШАВСЬКОЇ АКАДЕМІЇ МИСТЕЦТВ

Бух Мечислав⁴⁷⁹ (Mieczysław Buch)⁴⁸⁰.

Імена родичів: Ізидор та Сидонія Цирла, до заміжжя Канарек. Фах голови родини: пенсіонер, інспектор залізниці. Віровизнання: єврей. Народився 9 березня 1910 року у м. Львів. Рідна мова: їдиш.

**Підпис Мечислава Буха з анкети вступу до
ВАМ. Фотографія художника не збереглась**

⁴⁷⁴ Тему зміни єврейських імен в контексті колонізації та асиміляції докладно розкрито у виданні: Imiona, przez Żydów polskich używane. Wstęp, redakcja: Lidia Kośka. Kraków, Austeria, 2002. - 152 с.

⁴⁷⁵ Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Księga wpisów lat 1923-1936. L. Tyrowicz. Wpis nr 239. S. 48.

⁴⁷⁶ Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Zespół akt studenckich przed wrześniem 1939 r. Ludwik Tyrowicz. Teczka nr. 1589.

⁴⁷⁷ Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Zespół akt studenckich przed wrześniem 1939 r. Witold Manastyrski. Teczka nr. 816.

⁴⁷⁸ Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Księga wpisów lat 1923-1936. W. Manastyrski. Wpis nr 1118. S. 224.

⁴⁷⁹ Album studentów Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. – 301–600. – Inw. Num. 81/II. – № 590, с. 144 (зворот).

⁴⁸⁰ Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Zespół akt studenckich przed wrześniem 1939 r. Mieczysław Buch. Teczka nr. 44.

Цивільний стан: не одружений. Зареєстрований 9 жовтня 1933 р. на підставі атестату зрілості приватної Гуманітарної Чоловічої Гімназії у Львові від червня 1930 р.

Роки навчання: 1933–1935 рр. Майстерня професора Тадеуша Брейера. Не відвідував заняття протягом першого півріччя 1934/35 навчального року.

Гольдфарб Самуель⁴⁸¹ (**Goldfarb Samuel**)⁴⁸².

Імена родичів: Моше Вольф та Фані Леонтина, до заміжжя Мандель. Фах голови родини: оформлювач інтер'єрів. Народився 12 грудня 1913 року у Львові. Місце постійного проживання: Львів. Національність: поляк. Рідна мова: польська. Зареєстрований 28 вересня 1936 року на підставі свідоцтва про закінчення Державної Технічної Школи у Львові (факультет ужиткового мистецтва та художнього промислу) від червня 1935 р.

Роки навчання: 1936–1938 рр. Професор: Тадуеш Прушковський. Прослухані курси: малюнок, живопис, вечірній малюнок з натури, композиція форм та площин, ручна побудова перспективи; графіка. Винагороди: III 1937 р. Відзнака за живописний твір, створений у майстерні Тадеуша Прушковського; VI 1938 р. – відзнака за твір з ужиткової графіки в майстерні Едмунда Бартоломейчика; III 1939 р. – друга нагорода за живописний твір, створений у майстерні Тадуеша Прушковського.

Бліма (Берта) Грюнберг⁴⁸³ (**Blima Grunberg**)⁴⁸⁴.

Імена родичів: Шулем та Йента. Віровизнання: єврейка. Народилась 28 січня 1912 року у Городку (нині Львівська обл.). Місце постійного проживання: Краків. Національність:

Фотографія С. Гольдфарба з анкети вступу до ВАМ

полька. Рідна мова: польська. Громадянство: польське. Зареєстрована 29 вересня 1935 р. на підставі вступних іспитів та атестату зрілості Єврейської гімназії у Кракові.

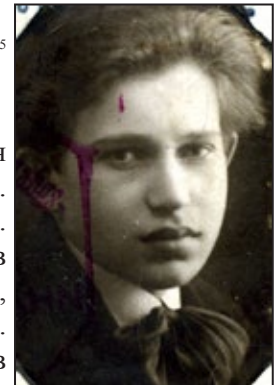
У жовтні цього ж року відрхована з приводу невивплати суми за вступ до ВНЗ. Секретаріат Академії на початку квітня 1935 р. вислав Берті Грюнберг всі її документи (свідоцтво про народження, атестат зрілості та три фотографії) у Краків, де художниця в цей час уже навчалась в КАМ.

Фотографія Б. Грюнберг з анкети вступу до ВАМ

Канарек Еліаш⁴⁸⁵ (**Kanarek Elias**)⁴⁸⁶

Віровизнання: єврей. Народився 20 червня 1901 р. у галичанському м. Сквешин (нині Польща). Освіта: чоловіча гімназія в м. Ярослав (нині Польща), згодом гімназія у Відні. Протягом чотирьох років навчався у професора Кжижановського; служив в армії під час I Світової війни. Після війни вступив на факультет живопису і навчався в майстерні Т. Прушковського. Перейшов на стаціонарну форму навчання (факультет живопису) 27 лютого 1923 року; в листопаді 1924 року в якості учня ВАМ відвідав Італію. Детальніших відомостей стосовно навчання в архіві немає.

Фотографія Е. Канарека з анкети вступу до ВАМ

Кейлова Юлія⁴⁸⁷ (до заміжжя – Рінгель) (**Keilowa Julia, ur. Ringel**)⁴⁸⁸.

Віровизнання: єврейка. Народилась 16 липня 1902 р. у м. Стрий (нині Івано-Франківська обл.) Місце проживання: Варшава. Націо-

⁴⁸¹ Album studentów Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. – 301–600. – Inw. Num. 81/II. - № 810, с. 105 (зворот).

⁴⁸² Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Zespół akt studenckich przed wrześniem 1939 r. Samuel Goldfarb. Teczka nr 254.

⁴⁸³ Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Księga wpisów lat 1923–1936. Blima Grunberg. Wpis nr 1079. S. 216.

⁴⁸⁴ Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Zespół akt studenckich przed wrześniem 1939 r. Blima Grunberg. Teczka nr. 267.

⁴⁸⁵ Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Księga wpisów lat 1923–1936. Kanarek Elias. Wpis nr. 191. S. 39.

⁴⁸⁶ Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Zespół akt studenckich przed wrześniem 1939 r. Kanarek Elias. Teczka nr. 426.

⁴⁸⁷ Album studentów Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. – 1–300. – Inw. Num. 81/I. – № 180. С. 90 (зворот).

⁴⁸⁸ Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Zespół akt studenckich przed wrześniem 1939 r. Keilowa Julia. Teczka nr. 453.

нальність: полька. Рідна мова: польська. Цивільний стан: заміжня.

Зареєстрована 10 жовтня 1925 року на підставі атестату зрілості Приватної Реальної Гімназії ім. Адама Міцкевича у Львові 4 червня 1920 року. Роки навчання: 1925–1931 рр. Професор: Тадеуш Брейер. Прослухані курси: скульптура, вечірній малюнок з натури, композиція форм та площин; архітектонічні форми; монументальна скульптура та техніки обробки металу.

Фотографія Ю. Кейлової з анкети вступу до ВАМ

Ліберверз Самуель⁴⁸⁹ (Lieberwerth Samuel)⁴⁹⁰.

Фотографія С. Ліберверза з анкети вступу до ВАМ

Імена родичів: Мордка Гірш та Рейзеле, до заміжжя Безман (Bethman). Фах голови родини: мати швачка. Віровизнання: єврей. Народився 26 лютого 1908 р. у м. Дрогобич. Місце постійного проживання: Дрогобич. Національність: єврей. Рідна мова: польська. Цивільний стан: не одружений. Зареєстрований 1 жовтня 1934 року на підставі атестату зрілості Державної математичної

гімназії в Дрогобичі від лютого 1930 року. Роки навчання: 1934–1938 рр. Професор: Тадеуш Прушковський. Прослухані курси: малюнок; живопис; вечірній малюнок з натури; композиція форм та площин; ручна побудова перспективи; анатомія; креслення; перспективне креслення; графіка; історія мистецтва; народне мистецтво; художня графіка. Протягом 4 років навчання отримав 6 нагород та відзнак від професора Тадеуша Прушковського: IV 1936 – III винагороду; VI 1936 р. – відзнаку; III 1937 – відзнаку; VI 1937 – першу винагороду; II 1938 –

другу винагороду; і, нарешті, VI 1938 р. – першу винагороду.

Псахіс Мойсей⁴⁹¹ (Psachis Mojżesz)⁴⁹².

Родичі: Шмуль та Геня. Віровизнання: єврей. Народився 18 грудня 1909 року у Житомирі. Місце постійного проживання: Львів. Національність: єврей. Рідна мова: іврит. Цивільний стан: не одружений. Зареєстрований 13 жовтня 1930 р. на підставі атестату зрілості Приватної

Фотографія М. Псахіса з анкети вступу до ВАМ

чоловічої гімназії Ż.T.S.L. i Śr. у Львові від червня 1930 р. Роки навчання: 1930–1933 рр. Професор: Тадеуш Прушковський. Винагорода: 19.XII.1930 – грошова винагорода (20 зл.) за живописний твір, виконаний у майстерні Тадеуша Прушковського.

Ріхтер Антоніна⁴⁹³ (Richter Antonina)⁴⁹⁴

Імена родичів: Мауриціо та Мальвіна (до заміжжя Гешелес). Фах голови родини: адвокат. Віровизнання: єврейка. Народилась 22 березня 1913 р. у Львові. Місце постійного проживання: м. Перемишль. Національність: полька. Цивільний стан: не заміжня. Громадянство: польське. Освіта: 6 класів приватної жіночої гімназії ім. М. Конопницької у м. Перемишль; з 30 квітня 1929 р. – вільний слухач у КАМ. Дата вступу до ВАМ: 4 жовтня 1932 р. Подобиці стосовно навчання А. Ріхтер у ВАМ в архіві не збереглися.

Фотографія А. Ріхтер з анкети вступу до ВАМ

⁴⁸⁹ Album studentów Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. – 601–900. – Inw. Num. 81/III. – № 640. С. 20 (зворот).

⁴⁹⁰ Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Zespół akt studenckich przed wrześniem 1939 r. Samuel Lieberwerth. Teczka nr. 721.

⁴⁹¹ Album studentów Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. – 301–600. – Inw. Num. 81/II. – № 433, с. 67.

⁴⁹² Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Zespół akt studenckich przed wrześniem 1939 r. Mojżesz Psachis. Teczka nr. 1150.

⁴⁹³ Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Księga wpisów lat 1923–1936. Richter Antonina. Wpis nr 880. S. 176.

⁴⁹⁴ Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Zespół akt studenckich przed wrześniem 1939 r. Antonina Richter. Teczka nr. 1197.

Фотографія С. Розмарин з анкети вступу до ВАМ

Розмарин Стефанія⁴⁹⁵ (**Rosmarin Stefania**)⁴⁹⁶.

Імена родичів: Генрик та Роза, до одруження Феллер. Фах голови родини: лікар. Віровизнання: єврейка.

Народилась 23 вересня 1915 р. у Відні. Місце постійного проживання: Львів. Рідна мова: польська.

Зареєстрована 1 жовтня 1934 року на підставі атестату зрілості Приватної жіночої гімназії ім. Адама Міцкевича у Львові. Навчалась у ВАМ протягом 1934–1936 рр. Професор: Мечислав Котарбінський. Прослухані курси: малюнок, живопис, вечірній малюнок з натури.

Шор Израель⁴⁹⁷ (**Schor Izrael**)⁴⁹⁸

Імена родичів: Нафталі-Мейер та Крейнца (до заміжжя Гольдфарб).

Віровизнання: єврей. Народився 16 квітня 1904 р. у м. Золочів (нині Львівська обл.). Національність: єврей. Громадянство: польське. Цивільний стан: не одружений.

Освіта: п'ять класів народної школи. Навчався у ВАМ протягом 1929–1931 рр. Вивчав наступні предмети: малюнок, живопис, композиція форм та площин; креслення, побудова перспективи, анатомія, мистецтвознавство, тощо.

Фотографія І. Шора з анкети вступу до ВАМ

⁴⁹⁵ Album studentów Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. – 601–900. – Inw. Num. 81/III. – № 657. С. 29.

⁴⁹⁶ Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Zespół akt studenckich przed wrześniem 1939 r. Stefania Rosmarin. Teczka nr. 1218.

⁴⁹⁷ Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Księga wpisów lat 1923–1936. Schor Izrael. Wpis nr. 666. S. 134.

⁴⁹⁸ Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Zespół akt studenckich przed wrześniem 1939 r. Schor Izrael. Teczka nr. 1296.

ДОДАТОК Б

**ЄВРЕЙСЬКІ ХУДОЖНИКИ ГАЛИЧИНИ:
ФРАГМЕНТИ АРХІВУ ІОСИФА ТА ЕРНИ
САНДЕЛЬ⁴⁹⁹. ОРИГІНАЛ РУКОПІСУ,
НАПИСАНИЙ ПОЛЬСЬКОЮ МОВОЮ,
ЗБЕРІГАЄТЬСЯ В ЯКОСТІ МАШИНОПІСУ
В ІНСТИТУТІ ЄВРЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ У
ВАРШАВІ (ПОЛЬЩА)⁵⁰⁰.**

А

Абердам Альфред (Aderdam Alfred), живописець.

Народився у 1894 р. у Львові, помер у грудні 1963 р. в Парижі. Навчався у Мюнхені протягом 1913–1914 рр.

У 1914–1918 рр. служив у австрійській армії; під час війни потрапив в російський полон. Згодом був висланий до Іркутська; художник виставляв свої твори у сибірських містечках. Після Жовтневої Революції певний час жив в Москві, після чого повернувся до Польщі. У 1921–1922 рр. навчався в Краківській Академії Мистецтв (далі – КАМ); у 1923 р. – у Берліні, в майстерні Олександра Архипенко. Згодом, у цьому ж році, оселився в Парижі.

Його творчість долучають до авангарду та постімпресіонізму. В картинах цього художника провідну роль відведено колористичній ритмічній форм. Часто звертався до мотивів танців, коней, концертів, тощо. В пізній період творчості художник творив конструктивістські композиції. У 1956 р., під час паризької виставки, був нагороджений «Prix de la critique».

У міжвоєнний період твори художника демонструвались на виставках Інституту Пропаганди Мистецтв (далі – ІПМ) у 1934 р. та у Львові у 1935 р., а також в межах Салонів Єврейського Товариства Поширення Образо-

⁴⁹⁹ З величезного масиву текстів словника єврейських митців всієї Польщі методом контент-аналізу обрано біографії саме тих митців, котрі народились, вчилися та працювали на території Галичини, а також тих, чия творчість, біографія або виставкова діяльність в той чи інший період була пов'язана зі Львовом. Переклад авторки роботи подається буквально, за виключенням бібліографій до творчості митців, котра б збільшила обсяг тексту втричі. Незначні скорочення, позначені знаком [...], стосуються фактів, неактуальних з точки зору теми роботи. Ймовірні помилки та неточності в фактах пояснюються тим, що текст створено у перше повоєнне десятиліття, і, якби йшлося про видання словника в якості осібної книги, відомості стосовно багатьох біографій митців довелося б було б детально доповнювати. Примітки перекладача вказано в посиланнях.

⁵⁰⁰ Archiwum Sandlowie. Maszynopisy i rękopisy w języku polskim, opakowanie № 1–9. – AŻIH S/352. Spuścizna Sandłów. Materiały nieuporządkowane. Відбір, систематизація та переклад авторки кандидатської дисертації.

творчого Мистецтва (СТПОМ). Закордонні виставки художника відбулись у Парижі, в 1925–1926, 1930, 1948, 1949, 1956–1958, 1960 рр.; та в Ізраїлі, у 1949 р. в Художньому Музеї Тель-Авіву.

Твори художника зберігаються у державних та приватних колекціях Польщі, Франції, Ізраїлю та України.

Авін Іосиф (Awin Jozef), інженер-архітектор, живописець.

Народився у 1883 р. у Львові. Скінчив львівську гімназію, згодом продовжив навчання у Мюнхені, де з відзнакою закінчив факультет архітектури у Політехнічному інституті. Потім повернувся до Львова.

Й. Авін працював над архітектурними проектами, реалізованими переважно на території Галичини. Працював в галузі охорони пам'яток єврейської історії, зокрема, синагог, молитовних будинків, єврейських кладовищ, тощо. Він самостійно відреставрував деякі старовинні синагоги. З ініціативи Авіна у 1925 р. у Львові було засновано Кураторіум Опіки над Пам'ятками Єврейської Культури (далі КОПСКЛ), котрий згодом був перейменований у Товариство Друзів Єврейського Музею у Львові (далі ТДСМЛ). Також Іосиф Авін писав статті, присвячені єврейським пам'яткам, котрі друкувались у закордонній єврейській пресі, а також у єврейських виданнях Галичини та Польщі.

Й. А. став однією з перших жертв гітлерівської окупації і загинув у 1941 р. у Львові.

Адам Єжі (Adam Jerzy), живописець.

Жив та працював у Львові. Брав участь у львівській виставці образотворчого мистецтва, котра відбулась у 1932 р.

Аксер Отто (Axer Otto), сценограф.

Народився та жив у Львові. Працював театральним декоратором у Львові та Варшаві; займався графікою, малював портрети. Його твори експонувались у краківській філії Товариства Прихильників Образотворчого Мистецтва (далі ТПОМ), в ІПМ у Варшаві. Художник входив до складу львівського відділення Професійної Спілки Польських Художників (далі ПСПХ чи СПХ), брав участь у виставках художнього об'єднання «Zwornik».

Аппензеллер Станіслав (Appenzeller Stanislaw), живописець.

Народився у Львові, у родині лікаря. Жив та працював у Франції. Протягом 1859–1860 рр. навчався у Краківській школі Образотворчого Мистецтва (далі КШОМ). Входив до складу художньої групи «BЛОК» та до ПСПХ у Львові. Брав участь у репрезентативній виставці польського мистецтва, котра відбулась напередодні початку II Світової війни у Лондоні; звідти його твори пізніше повернулись до Польщі і увійшли до складу музейної колекції ІЄІ.

Його ім'я значиться в списках художників, нагороджених ТРОМ у 1923 р. Художник малював переважно пейзажі.

Ардон, псевдонім Мордехая Бронштейна (Ardon; Bronstein Mordechaj; Marek), живописець.

Народився у 1896 р. у галичанському містечку Тухові (нині Малопольське воєводство, Польща). Певний час навчався у КАМ, звідки у 1918 р. поїхав продовжувати освіту до Німеччини. Там навчався у веймарському Баухаусі; в майстернях Павла Клеє, Л. Фейнінгера та В. Кандинського. У 1926 р. вступив до Мюнхенської Академії Мистецтв, де навчався у професора Дорнера, вивчаючи мистецтво Середньовіччя та Відродження.

Перша персональна виставка художника відбулась у 1930 р. в Берліні, згодом, у тому ж році – в Цюриху.

У 1933 р. художник оселився в Палестині. Персональні виставки М. Б. відбувались у Єрусалимі, у 1926, 1942 та 1952 рр.; у 1948 та 1952 рр. відбулись дві його персональні виставки у Нью-Йорку, у 1954 та 1955 рр. – у Римі, Брюсселі та Амстердамі. [...] У 1954 р. художник взяв участь у Венеційській Бієннале, де отримав нагороду ЮНЕСКО. Під час Венеційської Бієннале 1958-го р. твори художника були представлені у ізраїльському павільйоні.

Твори М. Б. зберігаються у провідних музейних колекціях світу.

Арендт Самуель Вільгельм (Arendt Samuel Wilhelm), юрист, живописець-аматор, скульптор, графік.

Народився у 1769 р. у м. Стрижів (нині місто Підкарпатського воєводства, Польща), мешкав у Вроцлаві протягом 1798–1901 рр. Автор кількох мистецтвознавчих праць, виданих польською мовою.

Ацкер Юлія⁵⁰¹ (Аккер, Acker Julia), живописець та графік.

Народилась у 1898 р. у Львові; вчинила самогубство у 1942 р., під час гітлерівської окупації міста.

Після закінчення гімназії навчалась у Вільній Школі Живопису та у П. Гаєвського у Львові. Малувала натюрморти та краєвиди, а також сюжетні композиції з гротесковими персонажами та портрети, – зокрема, портрет львівського рабина Гутмана, а також портрет голови Єврейської Громади, віце-президента м. Львова Віктора Хайеса. Обидва портрети прикрашали репрезентативну залу львівського кагалу.

У творах художниці раннього періоду творчості часто вживаються театральні реkvізити. Її твори брали участь у численних художніх салонах, котрі відбувались у Варшаві та Львові. У 1937 р. у Познані на виставці «Мистецтво інтер'єрів та квіти» експонувались два твори цієї художниці. У 1939 р. ЄТПОМ організувало персональну виставку Ю. А. у Варшаві.

Ауєрбах Оскар (Auerbach Oskar), живописець.

Жив та працював у Львові. Вже у юному віці вважався дуже талановитим художником. Загинув під час гітлерівської окупації Львова. Його творчість згадується в «Єврейському Альманаху» Г. Стахля (Львів, 1937), а також у єврейській періодиці міжвоєнного періоду, присвяченій образотворчому мистецтву.

Б**Бальк Зигмунт⁵⁰² (Balk Zygmunt), живописець та театральний декоратор.**

Народився 14 липня 1873 р. у Львові. Покінчив життя самогубством у 1941 р., після початку окупації Львова гітлерівцями. Початково навчався у Школі при Музеї Художнього Промислу у Львові, в майстерні художника Дюлла (Dulla); згодом у Відні, у декораторській фірмі Г. Бургхардта; потім у Мюнхені, Ліпську та Дрездені.

Працював переважно в якості художника-оформлювача та декоратора, створював театральні декорації для єврейських театрів, а

⁵⁰¹ Скорочена версія біографії художниці українською мовою надрукована у виданні: Глембоцька Г. Л., Сусак В. Образи зниклого світу: євреї східної Галичини (середина XIX – перша третина XX століття). – Каталог виставки. – Львів, 2003.

⁵⁰² Скорочена версія біографії художника українською мовою надрукована у виданні: Глембоцька Г. Л., Сусак В. Образи зниклого світу: євреї східної Галичини (середина XIX – перша третина XX століття). – Каталог виставки. – Львів, 2003.

також для львівського Великого Театру. Неодноразово виконував декорації на замовлення для єврейських театрів Львова та Станіслава (нині Івано-Франківськ). У 1913 р. отримав велику нагороду на Міжнародній Виставі Сценографії в Римі за проекти декорацій до опер Вагнера.

27 червня 1926 р. відсвяткував 30-річний ювілей своєї праці в театрі. Разом з Б. Політинським був автором куліси для львівського театру; брав участь в декоруванні інтер'єру львівської Філармонії, прикрасив розписами львівський Центральний Вокзал, а також інтер'єр Торговельно-Промислового Дому. Окрім декоративного рішення інтер'єрів, займався також станковим та монументальним живописом. Був надзвичайно досвідченим художником, але не визнавав нових напрямків у сценографії.

Беглейтер Ельжбета (Begleiter Elzbieta), живописець.

Народилась близько 1920 р., в родині головного лікаря Єврейської Лікарні ім. Лазаруса у Львові. Навчалась у львівському Інституті образотворчого мистецтва. Брала участь у «Виставці єврейських художників Львова», котра відбулась весною 1939 р., а також у варшавських Салонах ЄТПОМ.

Інформація стосовно долі художниці досліджена особисто Й. Санделем.

Бікельс Якуб (Bickels Jakub), доктор психіатр, рисувальник, карикатурист.

Народився у Львові у 1911 р. Загинув під час Варшавського повстання у 1944 р. Займався переважно політичною сатирою, а також портретами та карикатурами. Був постійним співпрацівником видання «Szpilki» з моменту його заснування (1935). Публікував також свої малюнки в часописах «Sygnały», «Wiadomości Literackie», «Nasz Przegląd Ilustrowany» та ін. Під час окупації переїхав зі Львова до Варшави, де знайшов захисток у рідних колеги Ерика Липінського.

Біненшток Адольф (Bienenstock Adolf), живописець.

Народився близько 1885 р. у Львові, помер у 1937 р., вірогідно, у Перемишлі (нині місто Підкарпатського воєводства). Певний час навчався у КАМ, в майстерні Й. Мехоффера, згодом працював викладачем малювання в Перемишлі. Створив безліч композицій, дотичних до життя польського єврейства. Прикрасив поліхромними розписами та вітражами нову синагогу у Перемишлі. З 1923 р. організував

власну персональну виставку в ТПОМ у Львові, а у 1927 р. взяв участь у виставці, котра відбулась у львівському Палаці Мистецтв. Один з його творів, «Портрет єврейки» (датований 1925 р.), зберігається у музеї м. Перемишля.

Біпер (Бісепер) Зигмунт (Оскар) (Bierer (Birer) Zygmunt (Oskar), графік, живописець.

Народився 20 квітня 1896 р. у Львові; загинув у липні 1941 р. у Станіславі (нині м. Івано-Франківськ). Протягом 1922–1926 рр. навчався в КАМ, в майстерні Й. Мехоффера. Працював в якості вчителя єврейської гімназії в Станіславі, де зрідка експонував свої твори. Малював виразні ліричні композиції, а також вишукані графічні твори.

Працював для театрів у Станіславі та Львові, – зокрема, писав сценарії. В грудні 1931 р. відбулась персональна виставка його творів у Волинському музеї в Луцьку. У 1940 р. художник брав участь у груповій виставці графіки, котра експонувалась в Харкові. Деякі твори художника, – наприклад, акватинта «Інтер'єр львівської синагоги «Золота Роза», – зберігаються в Історичному музеї м. Кракова.

Блондер Саша (Шая) (Blonder Sasza; Szaje), живописець.

Народився 27 травня 1909 р. в Чорткові (нині Тернопільська область, Україна), загинув у катастрофі 22 червня 1949 р. в Парижі. Підписувався псевдонімом «Анрі Блондер». Протягом 1931–1932 рр. вивчав архітектуру в Парижі, в Національній Школі образотворчого мистецтва. Протягом 1931–1934 рр. також навчався в КАМ, в майстернях Т. Акцентовича, В. Яроцького та Ф. Паутча. Підтримував тісні зв'язки з лівими політичними угрупованнями, був співзасновником художньої групи «Żywi», а також широко відомої згодом «Краківської Групи», в виставках котрої брав участь у 1933–1937 рр.

Входив до складу краківської філії ПСПХ, звідки у 1937 р. був виключений за політичні переконання. У 1935 р. працював режисером та сценографом в Дитячому Театрі загальної єврейської школи у м. Бельськ.

У 1937 р. разом з дружиною, художницею Бертою Грюнберг, переїхав в Париж. Протягом гітлерівської окупації переховувався на півдні Франції під іменем Анрі Блондера, під котрим прожив всі подальші роки життя. Брав участь в французькому Русі Опору. У 1943 р. одружився вдруге, з французенкою. З 1945 р. жив та працював на Півдні Франції, а також в Парижі; належав до художньої групи «Artistes Meridionaux» в Тулузі.

Протягом 1936–1937 рр. брав участь у виставках ППМ. У 1937 р. відбулась перша персональна виставка художника в «Салоні Котерби» у Варшаві. В цей період творчість художника носила ознаки експресіонізму. [...] Саме у 1931–1937 рр. художник досить часто звертався до єврейської тематики, зображаючи церемоніальні предмети в натюрмортах, а також малюючи портрети краківських євреїв та пейзажі єврейських кварталів Кракова.

Творчість художника 1937–1949 рр. наближена до французького постімпресіонізму та експресіонізму. Протягом 1945–1959 рр. виставки творів С. Б. відбувались у численних містах Франції. Нині його твори зберігаються у численних колекціях Польщі та Франції.

Бромберг Маурицій (Bromberg Maurycy), живописець та графік.

Народився у 1917 р. у м. Пйотркув-Трибунальський, неподалік від Лодзі (Польща). Навчався у Львові, у Казимира Сіхульського; згодом у Кракові та Мюнхені. Під час II Світової війни перебував в СРСР, в евакуації в Самарканді. У 1948–1949 рр. брав участь у виставках Товариства єврейської культури в Польщі, – зокрема, в Лодзі, Вроцлаві та Катовіцах, а також у виставках, організованих ПСПХ у Лодзі. [...]

Бух Броніслава (Buch Bronisława), живописець.

Відомо, що художниця жила та працювала у Львові. Її твори брали участь у виставці Товариства розповсюдження образотворчого мистецтва (далі ТРОМ), котра відбулась у Варшаві, в 1928 р.

Бух Мечислав (Buch Mieczyslaw), скульптор.

Народився в 1911 р. у Львові. Згодом оселився в США. Серед його творів львівського періоду відомий бюст львівського колекціонера творів єврейського мистецтва М. Гольдштейна. Творчість скульптора згадується в каталозі колекції цього колекціонера, а також у спогадах Ігнація Вітца та у каталогах деяких виставок міжвоєнного періоду, – наприклад, тієї, що відбулась у ППМ у Львові у січні 1936 р.

**В
Валкер Ядвіга (Walker Jadwiga), живописець.**

Народилась і жила у Львові. Її творчість згадувалась у «Єврейському Альманаху» Г. Стахля (Львів, 1937 р.)

Вальдман Моше (Waldman Mojżesz), мистецтвознавець, сценограф.

Разом з Бером Горовітцом загинув у Станіславові (нині м. Івано-Франківськ). У березні 1934 р. взяв участь у виставці Кола прихильників (прибічників) єврейського мистецтва (далі КПСМ). Створив декорації та костюми для студії Гольдфадена у Станіславові. Відомий в якості автора монографії, присвяченої творчості Мауріціо Готтліба.

Вахль Саул (Wahl Saul), живописець.

Народився у Львові, у 1864 р. Протягом трьох років навчався у КШОМ (1880–1883), у майстернях професорів Фелікса Шиналевського, Ізидора Яблонського та Владислава Луцкевича. Згодом вчився у Мюнхені (протягом 1883–1886 рр.); останній навчальний рік присвятив вивченню композиції. У 1887 р. отримав Римську Нагороду від Берлінської Академії мистецтв за твір «Уріель Акоста», а згодом академічну стипендію на навчання в Італії протягом трьох років.

Протягом навчання у Мюнхенській Академії Мистецтв отримував численні відзнаки та медалі, а у 1885 р. на конкурсі Берлінської Академії Мистецтв – премію у 2000 марок. Під час виставки краківської філії ТПОМ виставив твори «Перекупки» (1883) та «Наполеон у Москві» (1887).

Цей художник спричинив судовий позов Яна Матейко до доктора Ейбеншуца (Eibenschutz); історія та інтерпритації цього позову докладно описані у книгах польських мистецтвознавців Є. Маліновського та Н. Стирної.

Помер незадовго до початку I Світової війни.

Вахтель Вільгельм⁵⁰³ (Wachtel Wilhelm), живописець, графік.

Народився у Львові 12 серпня 1875 р., загинув в автокатастрофі у 1942 р. в США. Вчився у КАМ, в майстернях Леона Вичулковського та Леопольда Лоффлера; тут у 1894 р. отримав бронзову медаль за творчу роботу. Продовжив навчання у Мюнхені, у школі Gyssis'a. Брав участь у львівських виставках з 1901 р. Відомо, що його твори експонувались під час VI Салону у галереї «Захента» (Варшава, 1909–1910 рр.), у 1926 р. у приміщенні львівської філії ТПОМ. В «Єврейському Альманаху» Г. Стахля були надруковані репродукції деяких

⁵⁰³ Скорочена версія біографії художника українською мовою надрукована у виданні: Глембоцька Г. Л., Сусак В. Образи зниклого світу: євреї східної Галичини (середина XIX – перша третина XX століття). – Каталог виставки. – Львів, 2003.

творів Вільгельма Вахтеля: «Вечірня тиша», «В п'ятницю ввечері», а також його малюнки до «Пісні над Піснями».

Вахтель був імпресіоністом, і водночас яскравим представником єврейського національного мистецтва. Створив ряд композицій, присвячених єврейським гетто у маленьких містечках. Під час I Світової війни працював над композиціями на біблійні теми. У 1924 р. відвідав Палестину, де створив кілька циклів робіт. Деякі твори цього періоду зберігаються у Краківському Національному Музеї, один – у Бельську.

В. В. був також книжковим ілюстратором: зокрема, оформив видання «Деякі книги: вибрані з єврейського Закону»⁵⁰⁴. В книзі-каталозі, присвяченій колекції М. Гольдштейна, надруковано репродукцію твору В. Вахтеля «Євреї перед синагогою» (1925). Його творчість активно висвітлювала газета львівського єврейства «Хвиля».

Вахтель Роман (Wachtel Roman), художник.

Син Вільгельма Вахтеля. Народився у 1905 р., ймовірно, у Львові. Живописець, художник театру, архітектор.

Вахтель Стефанія (Wachtel Stefania), художниця.

Згідно каталогу, твори художниці експонувались на Загальній Виставці Мистецтв у Львові, у 1894 р.

Вебер Генрик (Weber Henryk), живописець та мистецтвознавець.

Народився у 1904 р. у галичанському місті Ясло (Підкарпатське воєводство, Польща), загинув у 1942 р. у Жешуві (Підкарпатське воєводство). Отримав освіту магістра права. Входив до складу товариства «Jednotóg». Брав участь у виставках цього об'єднання, зокрема, тій, що відбулась у лютому 1932 р. Був постійним співпрацівником часопису «Cusztajer», а також постійним дописувачем «Нової Газети», єврейського видання в Кракові, котре систематично освітлювало питання єврейського мистецтва.

Вейн Леон (Wein Leon)⁵⁰⁵, живописець.

Народився у Львові. Вчився у КШОМ; наприкінці навчання був нагороджений

бронзовою медаллю за малюнок з натури. У 1889 р. отримав від КШОМ срібну медаль з написом «Краківська Школа Образотворчого мистецтва – Леону Вейну». У 1891 р. був прийнятий на умовах загального конкурсу до Академії Мистецтв у Мюнхені.

Його твори згадуються у каталозі М. Гольдштейна та К. Дрезднера, в каталозі Виставки сучасного мистецтва у Львові (1894), а також у часописах «Wędrowiec» (1906), «Świat (krakowski)» (1894), «Biesiada Literacka» (1902) та ін.

Вейнберг Євгеній (Weinberg Eugeniusz), скульптор.

Народився у Львові. У 1926 р. взяв участь у виставці в Парижі. Згадки про його творчість друкувались як у єврейській, так і мистецтвознавчій пресі епохи, – у таких виданнях, як «Menorah» (1928 р.), «Almanach Żydowski» (Львів, 1937 р.), «Sztuki Piękne» (1927 та 1934 pp.) та ін.

Вейнгард Х., (Weingart Ch.), скульптор.

Народився в Варшаві; загинув у Франції під час окупації. Брав участь у виставці в Дрогобичі, котра відбулась у 1895 р. Був дуже талановитим, але душевнохворим художником. Закінчив Школу Мистецтв у Веймарі у 1912 р., згодом навчався у Берліні, в майстерні О. Архипенко. У 1925 р. прибув до Парижа. 30 квітня 1942 р. був заарештований та вивезений до Освенцима.

Вейніг (псевдонім Норберта Росса). (Weinig, pseud. Norberta Rossa), мистецтвознавець.

Зокрема, відомий в якості автора опису галичанського містечка Сасов (Sasów), відомого в XIX ст. центру виробництва єврейського мережива.

Вейнзейгер Міхал (Weinzieher Michal), публіцист, есеїст, мистецтвознавець.

Народився та жив у Львові; загинув у Кракові під час окупації. Отримав освіту адвоката. Писав рецензії, присвячені мистецтву, переважно у польськомовних сіоністських часописах. У 1939–1941 pp. працював у Промисловому Музеї у Львові. У 1942 р. втік зі Львова до Кракова разом з дружиною – за допомогою польського графіка Возняковського, котрий зумів зробити подружжю «арійські» документи. М. В. загинув у Кракові під час окупації; його дружина, поетка Гінчанка, загинула там же у 1944 р.

У каталозі Зимового Салону КПЄМ від грудня 1932 – січня 1933 pp. вказано, що

⁵⁰⁴ «Księgi niektóre z żydowskich pism Starego Zakonu wybrane». Переклад Єжі Жулавського. Малюнки В. Вахтеля. Львів, 1904.

⁵⁰⁵ Скорочена версія біографії художника українською мовою надрукована у виданні: Глембоцька Г. Л., Сусак В. Образи зниклого світу: євреї східної Галичини (середина XIX – перша третина XX століття). – Каталог виставки. – Львів, 2003.

мистецтвознавець входив до складу організаторів цього Товариства. У той же час видання «Nasz Przegląd Ilustrowany» (№ 23 від 23 січня 1932 р.) публікує його статтю, присвячену відкриттю цього Салону. В іншій статті під назвою «Живописець єврейського містечка» («Nasz Przegląd Ilustrowany», 10.09.1933) він пише про живописця Романа Розенталя з приводу відкриття його виставки у Салоні КПСМ.

В статті «Виставка художників по металу», надрукованій 15. 05. 1938 р. у тому ж виданні, М. В. пише про творчість Генрика Шпігеля, Шехтера, Дороти Шенфельд, Мезера, Сливняка, Фейнгольда. Інші його статті, – спогади та огляди виставок, – надруковані у виданні «Nasz Przegląd Ilustrowany» від 21.01 та 03.04.1926 р., 23.07 та 03.02.1933 р., etc.

Вейзенталь С. (Wiesental S.), графік, карикатурист.

Художник брав активну участь у львівських виставках. Згадується у львівській єврейській газеті «Chwila» (№ 863 від 15.06.1937). Його карикатури, в тому числі політичні сатири, друкувались на шпальгах провідної єврейської, а також сатиричної преси Львова 1920–1930-х рр.

Вейксельбаум Міхал (Weixlbaum Michal), мініатюрист.

Народився у Відні (Австрія) близько 1780 р., помер у Бродях (нині Львівська область) близько 1842 р. Навчався у Віденській Академії мистецтв. Потім працював на фабриці порцеляни. У 1812 р. прибув до Львова, де займався виключно живописом та мініатюрою, – зокрема, писав маленькі портрети, в тому числі на порцеляні.

Вейрайх (Weirauch), гравер.

Відомо, що близько 1815 р. цей художник створив у Львові гравірований портрет Зигмунта Августа в медальйоні.

Вейнтрауб Еліша (Weintraub Eliza), живописець.

Народився у Кракові, загинув у Львівському гетто у 1942 р. Відомо, що художник займався також журналістикою.

Вейсберг Леон (Лейбіш) (Weisberg Leon (Lajbisz), живописець.

Народився 18 січня 1893 р. у галичанському містечку Переворську (Підкарпатське воєводство, Польща). Загинув у 1943 р. Був єдиним сином у родині власника місцевої друкарні, котрий також очолював Державну реєстрацію метрик єврейства.

Під час Першої Світової війни жив у Відні, де навчався в гімназії. У 18 років вступив до Мюнхенської Академії Мистецтв. Згодом подорожував Італією, потім оселився в Парижі. Малював пейзажі. У 1930 р. на виставці в «Galerie Bonaparte» експонувався його твір «Єврейська наречена», що справив велике враження на критику.

Коли гітлерівці захопили Париж, пішки втік з міста. Оселився у містечку Утрек, де багато малював, вживаючи переважно соковиті барви. Тут був заарештований 18 лютого 1942 р. і відправлений до концтабору у м. Гірз, звідки був депортований 6 березня. Подальша доля, точніше, місце смерті художника, невідомі.

Вейт Олександр (Weith Aleksander), скульптор.

Відомо, що художник брав участь у виставках ТРОМ у 1928 р.

Вейтс Марек (Weitz Marek), архітектор.

Народився у Львові, у 1896 р., у родині рабина. Навчався у Львівській Політехніці (далі ЛП). Збудував кілька будівель у Львові (наприклад, «Kino Palace»). Під час зведення Єврейського Будинку Здоров'я співпрацював з інженером Іосифом Авіним; в процесі будівництва Ремісничої школи ім. А. Коркіса – з інженером Каслером.

Вітц Ігнацій (Witz Ignazy), графік та мистецтвознавець.

Народився у 1919 р. у Львові. Закінчив Інститут образотворчого мистецтва. У 1939 р. друкував свої твори у виданні «Крокодил». Ще до війни взяв участь у «Виставці єврейських художників Львова», котра відбулась у Варшаві. Серед іншого, займався книжковою графікою: у 1939 р. створив близько 18 ілюстрацій пером та тушшю до повісті Ч. Діккенса «Записки Піквікського клубу», намалював обкладинку до «Історії польської демократії» Болеслава Лімановського, тощо.

Під час війни був солдатом в Радянській Армії; на фронті керував майстернею сатиричного плакату «Pchnij i pal». З 1944 р. почав співпрацювати з виданнями «Rzeczpospolita», «Stańczyk», «Szpilki». Після закінчення II Світової війни працював переважно в якості критика та мистецтвознавця.

Влодарський Марек (Włodarski Marek. Змінив ім'я та прізвище під час окупації: до 1941 р. Генрик Стренг (Henryk Streng).

Народився у 1903 р. у Львові, помер 25 травня 1960 р. у Варшаві. Навчався у

Казимира Сіхульського, згодом в Парижі. Брав участь у виставці єврейських художників Львова, котра відбулась у 1939 р. у Варшаві, у КПЄМ. Разом з Єжі Янішем розписав костел в Лохвицях (неподалік від Львова). Належав до львівського художнього об'єднання «Артес». Разом з цією групою брав участь у виставках у Львові, Кракові, Лодзі, Варшаві та інших містах.

Під час війни перебував у концтаборі Штутгоф. Там малював портрети охоронців табору, котрі розплачувались з ним хлібом. Після війни працював професором у Варшавській Академії мистецтв (далі ВАМ). У 1948 р. організував виставку своїх творів у «Klubie «Młoduch»».

Вожна Софія, до 1941 р. – Бала Лессер. (Woźna Zofia – Bala Lesser). Скульптор та живописець.

Народилась у Кракові, вчилась у КАМ, в майстерні Войцеха Вейса. Пережила II Світову війну у Львові завдяки фальшивим арійським документам. Після війни повернулася до Варшави, де брала участь у Першій та Четвертій Загальній виставці мистецтв.

Ворзіммерова Софія (Vorzimmerówna Z.), художниця, есеїстка.

Народилась у 1902 р. Згідно «Хроніці польського авангарду», у 1918 р. у ТПОМ у Львові експонувались твори краківських формістів, членів художньої групи «Bunt» та Софії Ворзіммерової. Відомо, що художниця брала участь у виставках формістів у 1921 р. у Варшаві й належала до цього об'єднання.

Врублевський Анатоль. Прізвище до гітлерівської окупації: Провеллер. (Wróblewski Anatol; Proweller), художник-модерніст.

А. В. народився у Львові 6 лютого 1918 р. Жив і працював в Парижі. Пережив гітлерівську окупацію на «арійських паперах». В 1946 р. оселився в Варшаві, де брав участь у численних виставках; його твори репродукувались у різноманітних каталогах та часописах. У 1948 р. виїхав до Франції. Тоді ж КПЄМ придбало кілька його робіт.

Г

Гаар Йосиф (Haar Jozef), живописець.

Народився у 1795 р. у Львові, помер у 1842 р. Малював переважно портрети, котрі відрізнялись чудовою технікою, хоч і були дещо стереотипними.

Габінгер Отто (Habinger Otto), живописець.

Народився у 1906 р. у Львові, загинув там же у 1942 р. Був модерністом. Влітку 1939 р. взяв участь у Літній виставці, котра відбулась у м. Казімеж-Дольни, під час котрої було куплено одну з його акварелей. Відомо, що О. Г. брав участь у виставці львівських художників, організованій варшавською філією ЄТПОМ, а також у виставці графіки, проведеній у 1940 р. у Харкові та Києві.

Ган Отто (Hahn Otto), живописець та графік.

Народився у 1903 р. (1904?) у Станіславові (нині Івано-Франківськ). Загинув у 1942 р. від рук гітлерівців у Львові. Початкову художню освіту отримав у Львові, у Казимира Сіхульського; згодом навчався у КАМ, потім в школі Фернана Леже в Парижі. Входив до складу художньої групи «Артес», з котрою виставляв свої твори у Львові, Кракові, Лодзі, Варшаві та інших містах. Його творчість згадується у найбільших авторитетних львівських виданнях доби, присвячених єврейському мистецтву, зокрема, в каталозі колекції М. Гольдштейна та «Єврейському альманасі» Г. Стахля.

Гальперн Гіна (Halpern Gina), живописець.

Народилась у 1910 р. у Львові, загинула в період гітлерівської окупації у Білостоцькому гетто. Була дружиною живописця Абрахама Фридмана. Малювала краєвиди та натюрморти; часто бувала на пленерах разом з своїм чоловіком, але мала абсолютно самостійний художній почерк. Проілюструвала книгу Л. Моргентау, видану на ідиш під назвою «На поліській землі». Після початку II Світової війни переїхала з чоловіком з Варшави до Білостоку, де подружжя продовжувало займатись живописом. Коли військові дії досягли Білостоку, чоловіка Гіни застрелили. Вона відмовилась від пропозиції жити у підпіллі і, маючи можливість працювати за межами гетто, приносила на територію гетто зброю. Г. Г. загинула приблизно у 1943 р.

Гальперн Моше Лейб (Halpern Mosze Lejb), літератор та живописець.

Народився 2 лютого 1886 р. у м. Золочів (нині Львівська область). У 12 років поїхав до Відня, де вчився малювати вивіски. У 21 рік почав писати, зрідка малювати, потім захопився живописом. З 1908 р. оселився в США. Помер у Нью-Йорку 31 серпня 1932 р.

Гауснерова Марія (Hausnerowa Maria), живописець.

Народилась та жила у Львові. Працювала у техніках олійного живопису та акварелі. Її твори експонувались під час виставок львівської філії ТПОМ (зокрема, в межах Літнього Салону у червні 1925 р.); одна акварель художниці експонувалась у Варшаві, під час виставки ТРОМ у 1933 р.

Гаупт Зигмунт (Haupt Zygmunt), живописець.

Народився та жив у Львові. Належав до львівської філії ПСПХ. Його твори експонувались на львівських виставках у Сілезії (1938).

Геллер Макс (Максиміліан) (Geller Maks, Maksymilian), живописець, мистецтвознавець.

Народився у 1900 р. в Галичині; помер під час II Світової війни у Варшаві.

У 1920-х рр. навчався у КАМ, згодом оселився в Варшаві. Друкувався переважно в єврейській пресі, присвячуючи статті театру та образотворчому мистецтву. Перекладав, – зокрема, твори Чернишевського. Писав рецензії на нові книги, серед іншого – Лео Кеніга, М. Шварца та ін. Організовував екскурсії виставками образотворчого мистецтва.

Гернциш Емануель (Hercisz Emanuel), живописець.

Народився 25 грудня 1858 р. в Освенцимі (Малопольське воєводство, Польща). Навчався у КШОМ, в майстерні Владислава Луцкевича; був послідовником Яна Матейко. Після досить тривалого навчання у Кракові певний час жив у Відні, потім у Мюнхені, і врешті оселився у Кракові.

Перебільшена відданість стилю Яна Матейко, брак самостійності та суто індивідуальних рис в його творчості стали причиною того, що його твори не представляють собою великої цінності. [...] Тим не менше,] твори художника виставлялись у галереях Мюнхена (1883), Будапешта (1884), у Кракові, в межах діяльності ТРОМ, а також у Львові.

Художник помер у 1885 (чи у 1889 р.) у Кракові.

Гепперт Ігнацій (Geppert Isnacy), живописець.

Художник народився у Львові. Протягом 1925–1928 рр. мешкав в Парижі, де виставлявся в «Салонах» Незалежних, а також на виставці Осіннього Салону. Протягом 1928–1930 рр. його

твори експонувались у Варшаві, на виставках ТРОМ, а також у Кракові, в салонах ТПОМ.

Гладштейн Норберт (Glaststein Norbert), архітектор.

Народився у 1893 р. у Львові, у купецькій родині. Закінчив технічну школу в Чернівцях, потім Вищу технічну школу у Відні. У 1921 р. в межах співпраці з страховою компанією «P.Z.U.»⁵⁰⁶ спорудив ряд будинків, лабораторію для Газового заводу у Львові, а також будівлю для очищення нафти в Єдліче (південно–східна Польща). Його діяльність згадується у «Єврейському Альманаху» Германа Стахля (Львів, 1937).

Глязнер Якуб⁵⁰⁷ (Glasner Jakob; варіант написання: Глязнер), живописець та графік.

Народився 6 квітня 1879 р. у м. Рдзавка (неподалік від Нового Таргу, Польща). Загинув у 1942 р. у Янівському концтаборі (Львів). Після навчання у Відні (1902–1903 рр.) до 1905 р. вчився у КАМ, в майстернях Т. Акцентовича та Я. Станіславського. Повернувшись до Польщі, оселився у м. Бельсько-Бяла. У 1907–1908 рр. брав участь у виставках краківського художнього об'єднання «Sztuka» у Відні та Кракові. Згодом Я. Г. подорожував Італією; у 1909–1914 рр. жив у Німеччині. У 1910 та 1914 рр. брав участь у виставках «Grosser Berliner Kunstausstellung», у 1911 – у виставці «Berliner Sezession», у 1914 р. – у «Sonderausstellung», котра відбулась у берлінському Будинку Мистецтв. Протягом 1913–1914 рр. експонував свої твори і на польських виставках: у 1910 р. – на Загальній Виставці Польського Мистецтва (Львів), у 1913–1914 рр. – на виставках ТРОМ (Варшава).

Під час I Світової війни Я. Г. воював в якості солдата австрійської армії на територіях Угорщини та Буковини; з цього періоду в житті художника залишилась папка малюнків на сюжети з життя солдат. Після закінчення війни Я. Г. повернувся до Бельсько-Бялей, де прожив до 1939 р. У 1920–1930-х рр. брав участь у виставках в Лодзі, в м. Закопане, у Виставці єврейського мистецтва, що відбулась у 1930 р. у Кракові, а також у виставці львівської філії ТПОМ у 1926 р., і, в тому ж році, у паризькому Салоні Незалежних.

⁵⁰⁶ Мовою оригіналу: Powszechny Zakład Ubezpieczeń, польське страхове акційне товариство, засноване у 1803 р.

⁵⁰⁷ Скорочена версія біографії художника українською мовою надрукована у виданні: Глембоцька Г. Л., Сусак В. Образи зниклого світу: євреї східної Галичини (середина XIX – перша третина XX століття). – Каталог виставки. – Львів, 2003.

Я. Г. був пейзажистом і працював в техніках олійного живопису, пастелі, акварелі, ксилографії та аквафорте. Зрідка писав жанрові сценки, часто – гірські пейзажі. На початку II Світової війни Я. Г. переїхав до Львова, де продовжував працювати, і де разом з усіма львівськими художниками взяв участь у «Виставці графіки», що експонувалась у Харкові, Києві та Москві. У 1941 р. у Львові жив під прізвиськом «Лібідовський». Найбільша колекція творів Я. Г. зберігається у музеї в Бельсько-Бялей, певні твори – у Національних Музеях в Кракові та Варшаві, а також в колекції ЛГМ.

Горінгер (Horingер), родина ювелірів.

Ймовірно, родина походила з м. Броди (нині Львівська область). Їх твори брали участь у Виставці єврейського декоративно-ужиткового мистецтва у Промисловому музеї у Львові у 1933 р.

Горнунгова Й. (Hornungowa J.), мистецтвознавець.

Вірогідно, жила та працювала у Львові. Одна з її статей, присвячена львівським рельєфам XVIII ст., була надрукована у виданні «Аркади» (1937 р., № 3).

Горовіц Бер (Horowitz Ber), поет, есеїст, графік, рисувальник.

Його батька звали Пінкас; майбутній художник народився 17 липня 1895 р. у містечку Майдані (нині Івано-Франківська область); загинув восени 1941 р. в Станіславові (нині Івано-Франківськ) від рук українських поліцейських.

У 1914 р. закінчив станіславівську гімназію. З 12 років писав вірші польською мовою, у 15 років почав писати на їдиш; під час I Світової війни остаточно зосередився на поезії єврейською мовою. Коли Австрія повернула собі Галичину, його відправили у Відень, де поет вивчав медицину та італійську мову. Згодом працював у шпиталі; саме тоді видав дебютні вірші у 1918 р. у видавництві «Najland», а згодом опублікував окрему збірку «Про мій будинок в горах», котру читачі прийняли з щирим ентузіазмом.

Поет написав кілька прозових творів, зокрема казку під назвою «Wynderleche majses», та багато перекладав на єврейську мову – поезію І. Франко, Т. Шевченко та ін., а також деякі театральні твори. Відомо, що Б. Г. належав до Громадського Комітету, зусиллями котрого був створений єврейський театр у Кракові.

Створив ряд портретів сучасників, письменників та художників, зокрема, Альтера Кациза, Іосифа Санделя, поета Бергельсона та ін. Також писав рецензії, – зокрема, на виставки художника Сімхи Трахтера та скульпторки Полі Лінденфельд, Н. Коженя та ін. У 1940 р. кілька портретів його роботи експонувались на «Виставці єврейських художників Львова» у Москві, Києві та Харкові.

Гольцмюллер Юліуш (Holzmüller Julius), живописець.

Жив та працював у Львові. Протягом 1910–1911 р. на львівських виставках експонувались портрети та композиції Ю. Г., намальовані з натури. Зокрема, його ім'я вказано в каталогах Сьомої Весняної Виставки, що відбулась у Львові у травні 1911 р., та загальної Виставки польського мистецтва у львівському Палаці Мистецтв (травень 1910 р.).

Гольдберг Максиміліан (Goldberg Maksymilian), архітектор, публіцист.

Народився 23 грудня 1895 р., вірогідно, у Львові. Загинув 12 серпня 1942 р. у Варшавському гетто.

Жив та працював у Львові. З 1916 р. працював у відділі інвентаризації Товариства Опіки над історичними пам'ятками. У 1922 р. отримав диплом за фахом «монументальна архітектура». Автор ряду публікацій у професійній пресі. М. Г. Став одним з співзасновників Товариства польських архітекторів, з 1930 р. працював його секретарем, а водночас очолював редакцію часопису «Архітектура та будівництво» та значився у так зв. Нормалізаційній Комісії. У 1928 р. його проект будинку переміг у конкурсі на зведення споруди поруч з варшавським Національним Музеєм. У цьому ж році художник отримав бронзову медаль на Міжнародній Виставці в Парижі. У 1932 р. М. Г. отримав почесний диплом на виставці в Будапешті, а у 1937 р. – золоту медаль на паризькій виставці. Виставлявся під час I щорічного Салону польських архітекторів.

Створив проекти безлічі публічних будівель та приватних будинків у Варшаві (Будинок Польської Преси на вул. Маршалковській, готель «Ruch» на Єрусалимських Аляях, ряд будинків на вул. Сандомирській, Маршалковській, Сколімовській, Урсиновській, Нарбута, тощо, а також у інших польських містах. [...] Під час фашистської окупації перебував у Варшавському Гетто, де продовжував працювати: разом з Єжі Берлінером та Брандом викладав у Технічній школі.

Гольдфарб Самуель (Goldfarb Samuel), графік.

Народився 12 грудня 1913 р. у Львові, в родині Моше Вольфа та Торії Леонтини Мендель. У 1935 р. закінчив Державну Промислову школу (Львів), протягом 1936–1938 рр. навчався в КАМ, в майстерні Т. Прушковського. У 1940 р. С. Г. взяв участь у виставці графіки львівських художників, котра відбулась у Харкові та Києві.

Гольдхубер-Чай Ігнацій Ізидор (Goldhuber-Czaj Ignacy; Izidor), живописець.

Народився у 1896 р. на Волині, жив та працював у Західній Галичині; помер у 1942 р. в Узбекистані. Протягом 1920–1921 рр. навчався у Вільній Школі живопису та рисунку ім. Мехоффера в Кракові. Мешкав у Кракові та м. Закопане. Працював статистом у кіно та театрі. Входив до складу ПСПХ.

Його твори зрідка брали участь у виставках; переважно це були натюрморти та пейзажі. Іноді художник звертався до портрету та карикатури. Відомо також, що він створив декорації для Єврейського Театру у Кракові.

Гольдштейн Максиміліан⁵⁰⁸ (Goldstein Maksymilian), колекціонер, мистецтвознавець.

Народився у Львові близько 1890 р., в родині купця Германа Гольдштейна, котрий працював у львівських банках. Загинув під час гітлерівської навали, вірогідно, у Львові.

Вже у віці 15-ти років відчув себе колекціонером. Друкував статті, присвячені нумізматиці, у львівських газетах «Dziennik Polski» та «Kurjer Lwowski». У 1910 р. загорівся ідеєю створення у Львові Єврейського Музею, у зв'язку з чим писав та друкував просвітницькі та пропагандистські статті. Завдяки ініціативі М. Г. Львівська філія ТПОМ у 1914 р. організувала виставку творів Ефраїма Моше Лілієна.

У 1920 р. жив у Кракові, де зробив перший каталог своєї колекції, що налічував 45 сторінок. Під час I Світової війни жив у Відні. У 1935 р. видав власним коштом книгу «Культура та мистецтво польського єврейства на польських землях», котру написав у співавторстві з львівським письменником, доктором Каролем

⁵⁰⁸ Українською мовою біографія колекціонера описана у наступних публікаціях: Петрякова Фаїна. Максимільян (Мордехай) Гольдштейн – відомий діяч культури Галичини першої половини ХХ ст.: сторінки біографії // незалежний культурологічний часопис «І». № 51. – Львів, 2008. – С. 192–205; Петрякова Фаїна. Еврейское музейное дело, индивидуальное коллекционирование на украинской этнической территории: конец XIX – начало XXI ст.: обратный отсчет к будущему // Пятое Запорожские чтения Запорожского государственного университета. Запорожье, 2001. – С. 271–278.

Дрезднером. В якості документів та ілюстрацій у цій книзі були використані матеріали його власної колекції. Відомо, що протягом 1939–1941 рр. Максиміліан Гольдштейн був науковим працівником Промислового Музею у Львові.

Готтліб Маурицій⁵⁰⁹ (Gottlieb Maurycy), живописець.

Народився 21 лютого 1856 р. у Дрогобичі, помер 17 липня 1879 р. у Кракові, де і похований. На його могилі встановлено обеліск з чотирма віршованими рядками, котрі уславлюють його творчість, з підписом «співвітчизники». Під час окупації цей обеліск був розламаний на три частини, а після війни відреставрований і встановлений на колишнє місце.

М. Г. був сином власника родовища нафти з Дрогобича, Ісака, та його дружини Феліції (у дівоцтві Тігерман). Це була багатодітна родина: окрім братів Філіпа та Моріца (наймолодший, Леопольд, народився через три роки після смерті Мауриціо), у художника було кілька сестер, з котрих найближчі стосунки у художника склалися з Анною.

М. Г. навчався у початковій школі братів Василіан (так в рукописі. – прим. Авт.) у Дрогобичі. З наймолодшого віку виказував художні здібності. У 1869 р. навчався рисунку у Львові, у школі Годлевського. Приблизно в цей час художника вигнали зі школи (євангелістської) за карикатури на одного з професорів; тому він закінчував навчання, беручи приватні уроки; атестат про середню освіту він отримав після загального екзамену у реальній школі м. Стрий.

У 1872 р. художник вступив до Віденської Академії Мистецтв, де навчався у майстерні професора Вурзінгера. Саме у Відні художник вперше побачив твори Яна Матейко, котрі справили на нього дуже сильне враження, завдяки чому М. Г. вирішив навчатись під керівництвом Я. Матейко і поступив у КШОМ. Вступ до КШОМ спровокував ускладнення стосунків з батьком, та у 1875 р. М. Г. залишив Відень. Під впливом Матейко Готтліб захопився історичним живописом; в цей же час написав «Автопортрет у вбранні польського шляхтича», «Присягу Костюшки у Кракові», композицію «Князь Альберт отримує привілеї від короля Зигмунта Старого», тощо. Після нетривалого навчання у КШОМ він повернувся до Відня. Там створив цикл робіт під впливом творчості

⁵⁰⁹ Скорочена версія біографії художника українською мовою надрукована у виданні: Глембоцька Г. Л., Сусак В. Образи зниклого світу: євреї східної Галичини (середина XIX – перша третина XX століття). – Каталог виставки. – Львів, 2003.

Я. Матейко, підкреслюючи особливість ставлення до свого колишнього вчителя.

У 1876 р. М. Г. вчився у Мюнхені. Там з'явився один з перших славетних творів художника, «Шейлок та Джессіка», котрий викликав значний резонанс під час виставок у Львові (1877 р.) та у Варшаві (1878 р.) Цей твір став початком серії праць М. Г., присвячених єврейській тематиці. В цей же період написаний «Автопортрет. Агасфер», та «Автопортрет у арабському вбранні», «Голова єврейки в чепчику» та ін. твори, котрі демонструють індивідуальний стиль художника.

У 1877 р. М. Готтліб знову повернувся до Відня, де під впливом модного в той час Маккарта створив ще одну славетну картину на єврейську тему, – «Уріель Акоста та Юдита ван Страатен». Листи до нареченої, котрі він писав в цей період, свідчать про те, що вразливий та імпульсивний художник майже ототожнився з створеними ним образами. Згодом він поїхав до Будапешту, де виконав на замовлення груповий портрет представників Дому Магнатів, а потім у Мюнхен, де фотографічна фірма Брукмана замовила йому картини на тему «Натан Мудрий» та «Книга Рут». Подорож розчарувала художника, позаяк Брукман розірвав з ним угоду, не зважаючи на те, що художника виконав підготовчу роботу до «Натана Мудрого». В цей же час художник створив картину під назвою «В синагозі», котра нині зберігається в ізраїльському музеї; тут серед євреїв у храмі М. Г. намалював автопортрет. Тоді ж художник написав кілька портретів: сестри Анни, Куранди, Береса, «Портрет молодої єврейки» та інші твори.

Завдяки підтримці голови єврейської громади у Відні Готтліб отримав стипендію з фундації Фанні Йейтелес, що уможливило навчання в Італії; вже у 1878 р. художник оселився в Римі. В цей же час тут перебував Я. Матейко, і Готтліб на котромусь з прийомів проголосив тост на його честь. У своїй творчості М. Готтліб прагнув досягти гармонії у польсько–єврейських стосунках. У Римі він написав кілька картин на сюжети з Нового Заповіту, – «Ісус в Капернаумі», «Ісус в синагозі», де зображав головного героя, вбраного в шати рабина.

У 1879 р. Готтліб повернувся до Кракова, де невдовзі помер через ангіну, на котру захворів по дорозі. Його твори зберігаються в провідних музеях Польщі, Ізраїлю та багатьох інших країн світу. Значна кількість портретів, створених художником, загублені під час II Світової війни.

Готтліб Леопольд⁵¹⁰ (Gottlieb Leopold), живописець.

Молодший брат Мауриціо Готтліба, Л. Г. народився 3 березня 1883 р. у Дрогобичі; помер 22 квітня 1934 р. у Парижі. У 1897 р. вступив до КШОМ, де вчився в майстерні Яцека Мальчевського. У 1899–1901 рр. продовжив навчання у Мюнхені та Парижі. У 1904 р. отримав нагороду на художньому конкурсі у Варшаві за кращий твір у техніці літографії.

З 1908 р. Л. Г. жив у Парижі, потім подорожував Іспанією та Палестиною. У 1910 р. певний час викладав у художній школі «Бецалель» в Єрусалимі. Деякий час жив у Відні, де входив до складу художньої групи «Hagnbund». Починаючи з 1902 р. брав участь у виставках краківської та варшавської філій ТПОМ; тоді його твори експонувались у Львові, Лодзі та Познані. Під час I Світової війни художник повернувся до Галичини і пройшов всю війну у складі Польських Легіонів, за що отримав чин підпоручика. Під час походу створив близько 1000 малюнків пастеллю, в котрих фіксував особливості воєнного життя, а також портретував військових; був кимось на зразок хронікера I Бригади Легіонів. Всі ці малюнки зберігаються у Національному музеї в Кракові, а також в Музеї Війська Польського у Варшаві.

У 1916 р. Л. Г. проілюстрував книгу З. Роміна «З нотаток легіонера»; у 1936 р. накладом Головної Військової книгарні, видано альбом «Польські легіони», де надруковано 22 кольорових літографій Л. Готтліба, серед них – портрети Й. Пілсудського, поручика Сас-Кульчицького, військового лікаря Мечислава Каплицького, тощо. В той же час у живописній спадщині художника значне місце посідають твори на єврейську тему, – «Taszelech», «Tishab-Aw», «Молитва за мертвих», «Похорон» та ін. Після війни Л. Г. переїхав в Париж, де брав активну участь у виставках: в Осінньому Салоні, Салоні Незалежних та ін.

Його твори гармонійно поєднувались з сучасними художнику напрямками в образотворчому мистецтві, але водночас мали неповторний індивідуальний колорит. Він часто звертався до вохристих та коричневих, а також золотистих відтінків; протягом всіх періодів в його творчості його палітра відрізнялась надзвичайною тонкістю нюансів. Л. Г. працював переважно над сюжетними композиціями; з

⁵¹⁰ Скорочена версія біографії художника українською мовою надрукована у виданні: Глембоцька Г. Л., Сусак В. Образи зниклого світу: євреї східної Галичини (середина XIX – перша третина XX століття). – Каталог виставки. – Львів, 2003.

1920 р. головною темою його творчості були люди, обумовлені певною професією (рибаки, пралі, гітаристи, тощо). В останній період творчості художника цікавила тема материнства. Він створив значну кількість портретів, як олійних, так і графічних; серед портретованих – Шалом Аш, Дієго Рібейра, Паскін, Анре Салмон, Пабло Пікассо та інші. Графічні твори Л. Г. відрізняли м'які делікатні ефекти напівтонів, з виразним розділенням на чорні і білі площини.

Посмертна виставка творів художника відбулась у 1935 р. в ПІМ в Варшаві, а згодом в краківській філії ТПОМ; у 1936 р. – в Лондоні, в «Instituto for Furthering Fine Arts». Твори Л. Г. зберігаються у музеях багатьох країн світу; зокрема, «Портрет матері» – в колекції Музею Мистецтв в Єрусалимі, кілька творів – у ЛІМ.

Готтліб Марцін (Gottlieb Marcin), живописець.

Молодший брат Мауриціо, старший – Леопольда Готтлібів. Народився у 1867 р. в Дрогобичі, помер у 1936 р. Протягом 1881–1883 рр. навчався у КШОМ; під час навчання отримав схвальний відгук за малюнок античного зліпку. Створював тематичні композиції, але переважно копіював твори свого старшого брата Мауриціо. Одна з копій його роботи, «Автопортрет в східному вбранні» Мауриціо Готтліба, зберігається у музейному відділі ІЄІ у Варшаві.

Відомо, що у 1900 р. відбулась виставка художника у Львові, в залі готелю «Метрополь», де, серед іншого, експонувалась картина «Судний день» («Євреї, що моляться в синагозі під час свята Йом Кіппур»).

Художник також створив картини на наступні сюжети: «Кохановський над тілом Урсулі», «Погром», «Стіна Плачу» та ін. Його живописні здібності оцінюються як досить скромні.

Грабашріфт-Таффет Гелена (Grabszrift-Taffet Helena), живописець.

Народилась 18 квітня 1909 р. у галичанському містечку Тухові (Малопольське воєводство, Польща); загинула під час гітлерівської окупації. Навчалась у КАМ, в майстернях С. Яроцького, В. Вейса та С. Камоцького. У 1942 р. відбулась персональна виставка художниці в Тегерані, де вона опинилась разом з армією Андерса. Відомості щодо смерті художниці під час II Світової війни взято з бюлетеню СПХ, опублікованого у 1970 р.

Гросс Євгеніуш (Gros(s) Eugeniusz), живописець, педагог, суспільний діяч.

Народився 21 березня 1878 р. у Львові; помер 14 жовтня 1947 р. Син живописця-любителя. Навчався на факультеті інженерії ЛПІ. Протягом 1907–1909 рр. вчився в КАМ, в майстерні Леона Вичулковського. Потім вивчав рисунок у Промисловій Школі у Кракові.

Близько 1920 р. оселився в Торуні, де потому багато років працював викладачем. У 1920–1936 р. був активним діячем поморської філії ТПОМ, а також співзасновником торунського «Братства Митців», котре організувало більше від 30-ти виставок. Також працював реставратором пам'яток, популяризатором мистецтвознавства на радіо, друкувався у торунській пресі. [...] Під час II Світової війни Є. Г. мусив переховуватись за межами міста. Повернувшись до Торуні у 1947 р., став одним з співзасновників Торунської філії СПХ.

Малював переважно краєвиди та натюр-морти, зокрема з квітами; крім того, працював у жанрі карикатури, займався плакатом. Його твори експонувались у Львові, у 1912 р. – у Кракові, під час I Загальної Виставки СПХ, а також в Торуні, у 1921, 1933, 1934 рр., та в Бидгощі, у 1930 та 1933 р. У 1948 р. відбулась посмертна виставка творів художника у торунській філії СПХП.

Гросс Хаїм (Gross Chaim), скульптор і графік.

Народився 17 березня 1904 р. у м. Волові (нині Івано-Франківська область). У 17 років виїхав до Будапешта, де навчався скульптурі у Зільбершмідта, працюючи з деревом, бронзою та каменем. У 1921 р. поїхав до США, де до 1927 р. навчався у Академії Мистецтв в Нью-Йорку. У 1936 р. отримав винагороду на конкурсі на оздоблення нового будинку пошти у Вашингтоні. В станковій скульптурі часто звертався до теми акробатів. Створив 2 таблиці для Школи ім. А. Лінькольна у Брукліні. Ілюстрував твори свого брата, Нафталі Гросса. Під час візиту до Ізраїлю створив бюст – скульптурний портрет I Президента Хаїма Вайзмана.

Гроссман Гуго (Grossman Hugo), живописець-імпресіоніст.

Народився у Кракові. У 1930 р. брав участь у виставці краківської філії ЄТПОМ, що відбулась у Краківському Академічному Домі. У 1931 р. відомий Салон картин фірми М. Рюбнер у Кракові організував виставку Г. Г. у Любліні; тут експонувались 11 картин художника. В тому ж році Волинське Товариство

охорони стародавніх пам'яток організувало у Луцьку виставку живопису, графіки, фотографії та архітектурних проєктів, на котрій були присутні його твори.

Грюнберг Берта (Бліма) (Grunberg Berta; Blima), живописець.

Народилась 25 січня 1912 р. у Городку (нині Львівська область). Навчалась у краківських школах, потім у ВАМ. У 1937 р. разом з своїм чоловіком, художником Сашою Блондером, виїхала у Францію і оселилась в Парижі. [...] Художниця входила до складу «Краківської Групи» і брала участь у виставці групи, що відбулась у 1935 р. в Будинку Художників у Кракові, а також у краківському Салоні художників СПХ, в списках котрого значилось її ім'я.

Губер Л. Та Р. (Huber L. та R.), фотографи.

Брати жили та працювали у Львові. Їх твори експонувались на виставках ТРОМ у Львові, котра відбулась у 1910 р., а також на виставці філії цього ж товариства у Варшаві у 1933 р.

Д

Дорнхельм Барух (Dornhelm Baruch), ювелір.

Народився 14 травня 1858 р. у Львові, помер 6 липня 1928 р. у Відні. В молодості працював з батьком та братами Якубом та Симхою в майстерні батька, на вул. Боїмів; згодом відкрив власну майстерню. Створені ним золоті та срібні предмети, виконані в техніках кування та лиття, карбувались знаком родини Дорнхельмів (терен та шолом) і цінувались в якості класичних творів, котрі закуповувались царськими родинами, – зокрема, пруським князем Фредеріком, царем Олександром та його дворянами, тощо.

Барух не мав жодної спеціальної художньої освіти і працював на підставі відомих зразків, а також власної інтуїції. Його твори, – чудові вази, таці, блюда, чаші, келихи, тощо – були прикрашені як суто польськими, так і єврейськими сюжетами та орнаментами. Відомо, що художник виконував також церемоніальні предмети, як для католицьких («Мадонну» для князя Сапегі, мініатюрну постать Марії для митрополита Шептицького), так і для єврейських замовників: мезузи (коробочки для молитви, котрі кріпляться біля вхідних дверей єврейського дому); таси (чи Тора-шилди, фрагмент

церемоніального облаштування сувою Тори, початково призначений для зберігання срібних закладок до певних фрагментів тексту); келихи для святкування Седеру (святкова церемонія під час святкування Песаху), коробочки для мегіл (пергаментних сувоїв священних текстів), пряжки для ритуальних пасків, тощо.

Творчість ювеліра згадується в книзі, присвяченій колекції Максиміліана Гольдштейна.

Дорнхельм Якуб (Dornhelm Jakub), ювелір.

Брат Боруха. Народився у Львові, працював в батьком та братами Борухом та Симхою, а також з дружиною, котра оздоблювала золоті та срібні предмети, в тому числі церемоніальні.

У 1890 р. у Львові експонувався рельєф роботи Якуба Дорнхельма на сюжет «Прусські привітання», підписаний «Dornhelm S.B.J.», – ініціалами імен Боруха, Якуба та Сімхи Дорнхельмів. Відомо, що 1894 р. під час львівської виставки художник експонував свої твори, виконані в техніці гравірування на коштовних металах, за що отримав срібну медаль.

Дрекслер Луна Амалия (Drexlerówna Luna Amalia), живописець та скульптор.

Народилась 19 листопада 1882 р. у Львові, у багатодітній родині торговця Ігнація та Євгенії. Померла у Львові, 5 листопада 1933 р. Початкову художню освіту отримала у Львові, вивчала живопис в майстернях С. Рейхана та Ст. Батовського, скульптуру – у приватній школі живопису та скульптури, в майстерні А. Попеля.

У 1907 р. виїхала в Париж, щоб продовжити навчання, серед іншого, в майстерні А. Бурделя. Потім продовжила навчання в Римі, в Академії Медичі, потім у Мюнхені, де з 1910 р. вчилась в Академії Мистецтв. У 1913 р. була ученицею Рудольфа Стейнера. Протягом 1913–1918 рр. мешкала у Швейцарії, неподалік від Базеля, де брала участь у будівництві «Святині мистецтва» для антропофізичного товариства «Goetheanum». У 1918 р. повернулась до Львова, де продовжувала художню діяльність, водночас багато часу присвячуючи суспільним та організаційним справам, – зокрема, художниця входила до складу Міської Ради з художніх та освітянських питань. Була ініціаторкою створення львівської Спілки Польських Художниць. Неодноразово виїжджала до Франції.

Її творчість тяжіла до реалізму; художниця створила багато портретів. Малювала також пейзажі та натюрморти з квітами та релігійні композиції в техніках олійного живопису, аква-

релі та пастелі. Брала участь у численних виставках, переважно львівських, з 1906 р. включно, а також у виставках краківської та варшавської філій ТПОМ (на одній з варшавських виставок 1924 р. отримала премію за твір «Проповідь». [...] Творча спадщина художниці налічує близько 200 скульптур та кілька десятків картин.

Е

Ейгер Анна (Eiger Anna), графік.

Народилась та жила у Львові. Брала участь у «Виставці львівських графіків», що відбулась у 1940 р. у приміщенні Спілки львівських художників-графіків на Маріяцькій площі, а також, у тому ж році, у виставці львівських графіків (Харків, Київ).

Ейнгорн Лео Бернгард (Eichhorn Leo Bernhard), живописець.

Народився 12 лютого 1872 р. у Львові. Навчався у Віденській Академії мистецтв. Працював у Відні, а також на території Галичини. Часто звертався до жанрових сцен з галичанського побуту; його твори постійно експонувались у залах віденського Будинку Мистецтв. На паризькому Салоні 1905 р. був представлений його твір «Та, що повертається з святого міста». У звітах товариства зазначено, що у 1908/1909 рр. відбулась персональна виставка художника у Львові, у приміщенні ТПОМ. У 1910 р. виконав триптих на тему, дотичну до правління цісаря Фердинанда II.

Відомо також, що у 1913 р. у віденському Народному домі експонувався його твір «Процесія в Буковині».

Ерб Ерно⁵¹¹ (Исаак) (Erb Erno; Izaak), живописець.

Відомо, що батька художника звали Абрахам. Сам художник народився у 1890 р., вірогідно, у Львові, де загинув у 1943 р., швидше за все, у Янівському концтаборі. Жив та працював у Львові, зрідка відвідував Трускавець. Був талановитим живописцем, створював настроєві, переважно невеликого формату композиції, здебільшого жанрові сценки з життя міста. В його творчості значне місце займають композиції на єврейські теми («Єврей», «Під час молитви», тощо). Був чудовим пейзажистом, малював як центр, так і околиці Львова;

⁵¹¹ Творчість художника в українських виданнях: Глембоцька Г. Л. Ерн Ерб. Альбом. – Л. – К., 2010; скорочена версія його біографії - у виданні: Глембоцька Г. Л., Сусак В. Образи зниклого світу: євреї східної Галичини (середина XIX – перша третина XX століття). – Каталог виставки. – Львів, 2003.

також охоче зображав натюрморти. Його твори користувались великим попитом серед львівського міщанства.

Твори Е. Е. експонувались на виставках львівської філії ТПОМ у львівському Палаці Мистецтв. У 1926 р. художник взяв участь у виставці варшавського ТРОМ, а у 1929 р. – у відділі образотворчого мистецтва Загальної Виставки Краю у Познані. Відомо, що він також взяв участь у виставках у Пйотркуві–Трибунальському (1932), в м. Каліш (1933), та, протягом 1935–1938 рр., у Кракові. Картини Е. Е. були представлені на львівських виставках 1940–1941 рр., котрі згодом експонувались в Москві, Харкові та Києві. [...]

А. Ерліх (Ehrlich), скульптор.

Жив та працював у Львові. Навчався скульптурі на курсах у Промисловій Школі у Львові. Його скульптури вже експонувались на львівських виставках, коли художнику виповнилось тільки 17 років.

Ехрман Герман (Ehrman Herman), живописець, графік.

Народився 8 грудня 1903 р. у Львові. Закінчив Школу декоративно-ужиткового мистецтва та художнього промислу у Кракові. Потім, у 1927–1933 рр., навчався у КАМ, у В. Яроцького, Ф. Паутча та В. Вейса; отримав диплом у 1933 р.

У 1934 р. два графічних твори Г. Е. експонувались на виставці Салону краківської філії ТПОМ. Він належав до краківської філії ПСПХ; відомо, що у 1939 р. виставлявся в рамках цього об'єднання. Оселився та жив у м. Бендзин (південно-західна Польща). Під час війни переїхав до Львова. Відомо, що три твори художника експонувались на виставці графіки львівських художників, котрі відбулась у 1940 р. у Харкові.

З

Занк Едвард (Zank Edward), художник.

Народився у 1858 р. у галичанському містечку Вівьорце (неподалік від Тарнува, Польща). У 1854–1855 рр. вчився у КШОМ; займався моделюванням.

Зібер Еліша (Sieber Elise) художник по металу, майстер художнього лиття.

Відомо, що художник мешкав у Болеславі. Помер у 1752 р.

Зіффер Моше (Ziffer Mojsze), скульптор.

Народився та жив у Перемишлі (нині Підкарпатське воєводство, Польща). Коли йому виповнилось 17 років, виїхав до Палестини. Через кілька років через хворобу мусив повернутись до Європи, після чого вивчав скульптуру у Відні, де три роки працював у професора Е. Стейнхофа. В цей час створив бюст вченого, головного рабина Відня, професора З. П. Хайеса. Відомий також інший його твір, – бюст А. Ейнштейна.

Зусман Еліезер (Zusman Eliezer), живописець.

Син кантора на ім'я Соломон, народився у м. Броди (нині Львівська область). Працював на межі XVII–XVIII століть. Його твори були широко відомі за кордоном: відомо, що Е. З. був автором поліхромних розписів синагог у баварських містечках Кірхейн, Бехофен та Горб. Згідно підписам, їх створено у 1700–1740 рр.: у місті Хорбе у 1707 р.; у м. Бехгофен – в 1737 р.; у м. Кіршайм – у 1740 р. Ці оздоблення дуже нагадують розписи синагоги в Яблуневі над Прутом, створені у 1674 р.

І

Ісгуда Лейб (Jehuda Leib), архітектор та живописець XVII ст.

Автор дерев'яної синагоги у м. Пшедбуж (південно-центральна Польща), і, ймовірно, також у м. Дзялошин (там само), та Пінчуві. Прикрасив монументальними розписами синагогу в м. Пшедбуж.

К

Кахане Йоахім (Kahane Joachim) скульптор, ілюстратор, ювелір

Народився у 1890 р. неподалік від Тернопілля (нині Україна). Загинув близько 1943 р. у лодзинському гетто.

Жив та працював у Лодзі, де багато років працював вчителем малюнку в єврейській гімназії. Був дуже талановитим і високо оціненим сучасниками майстром дрібної пластики. Окрім портретів та жанрових сцен, котрі він створював з листової міді чи мідного лиття, створював також церемоніальні предмети, – Тора-шилди, Корони Тори, менори, синагогальні лампи, металеві фризи для Арон-кодешів, тощо. Відомо також, що художник ілюстрував підручник біблійних переказів.

Його твори експонувались на численних виставках – у Салонах ЄТПОМ у Лодзі,

Катовіцах, Кракові, Сосновці, Вроцлаві, а також на виставках ТПОМ у Львові, та у 1932–1939 рр. – в залах ПІМ у Лодзі. Сучасники високо цінували його твори; їх купували власники багатьох громадських та приватних колекцій. Певна кількість творів Й. Кахане зберігалась у зібранні М. Гольдштейна у Львові, а нині – у музейному відділі ІЄІ у Варшаві, а також в збірці ЛГМ.

Кандель (Kandel), художник.

Ймовірно, жив у Львові; загинув під час I Світової війни, юнаком. Його твори зберігались в колекції Максиміліана Гольдштейна (Львів) і були описані в каталозі цієї колекції.

Карп Давид (Karp Dawid), художник.

Син понятого, він народився близько 1860 р. у містечку Судова Вишня (нині Львівська область). Вчився у КШОМ протягом 1882–1895 рр. У 1894 р. отримав винагороду за малюнок з натури від краківської філії ТПОМ.

Каслер Фердинанд (Kasler Ferdynand), інженер-архітектор.

Народився у 1883 р. у Кракові, жив та працював у Львові. Тут збудував ряд монументальних будівель, серед іншого – перший львівській «Хмарочос», 16-ти поверховий будинок Шперехра на вул. Академічній. Каслер [...] вперше застосував техніку залізобетонного будівництва у Львові. Серед найбільш відомих будівель, створених за його проектами – кам'яниця на розі вул. Конопницької та Пассажа Феллерів. Крім того, Каслер був активним суспільним діячем: входив до складу ради Єврейської релігійної громади Львова, до ради гуманітарного товариства «Внеж-Брит», належав до дирекції ради професійної освіти серед єврейства у Східній Галичині, тощо.

Загинув під час гітлерівської окупації.

Кац Йоахім (Katz Joachim), художник-аматор.

Жив у Бродах. Його твори згадуються у каталозі колекції М. Гольдштейна.

Кац Кароль (Katz Karol), колекціонер.

Мешкав у Львові. В його зібранні було багато творів Леопольда Готтліба. Виступав в ролі мецената, зокрема, підтримував єврейських художників, серед них – відомого згодом львівського художника Єжі Меркеля. Відомо, що Р. Менкицький намалював екслібрис для його бібліотеки.

Кауфман Ізидор (Kaufman Izydor), живописець.

Народився 23 березня 1853 р. у м. Арад (Угорщина); помер у листопаді 1921 р. у Відні. До 21 року працював службовцем у банку. У 1875–1876 рр. навчався у школі рисунку у Будапешті; у 1876 р. – у Відні, у професорів Бігнера та Транквальда.

Багато подорожував Польщею, Угорщиною та Галичиною, збираючи матеріали для жанрових сценочок з життя єврейських містечок. Був живописцем-реалістом, обирав виключно єврейські сюжети. До відомих творів цього художника належать «Візит до рабина», «Скептики», «Гра в шахи», «Рабин з Торою», «Екзамен із знання Талмуду», тощо. Відомо, що він взяв участь у виставці, котра відбулась у 1888 р. у віденському Будинку Мистецтв.

Кітц Марцін⁵¹² (Kitz Marcin), живописець, графік.

Відомо, що батька М. К. звали Еміль. Художник народився у лютому 1891 р. у Львові, загинув там же у 1943 р. Навчався початково в Кракові, потім у Мюнхені та Берліні, у Макса Лібермана; згодом відвідав Париж, Венецію та Мадрид. Його творчість, – переважно невеликого формату жанрові сценки, – високо цінували у Львові. У 1927 р. взяв участь у виставках, котрі відбулись у березні, травні та серпні 1927 р. у львівському Будинку Мистецтв. Сучасники охоче купували твори М. К.

Протягом 1939–1941 рр. він мешкав у Москві, де брав участь у «Виставці львівських художників», котра відбулась у 1940 р. у Москві, Києві та Харкові. Твори М. К. збереглися у численних приватних колекціях репатріантів, котрі виїхали зі Львова до Польщі.

Клар Артур⁵¹³ (Klar Artur), живописець–пейзажист.

Батька художника звали Зигмунт; А. К. народився у Львові, у 1885 р., де загинув у 1942 р. Вивчав живопис у Львові та Кракові. Знаходився під впливом художника Каспара Давида Фрідріха. Малював переважно красвиди, меланхолійні та романтичні, переважно невеликого формату.

⁵¹² Скорочена версія біографії художника українською мовою надрукована у виданні: Глембоцька Г. Л., Сусак В. Образи зниклого світу: євреї східної Галичини (середина XIX – перша третина XX століття). – Каталог виставки. – Львів, 2003.

⁵¹³ Скорочена версія біографії художника українською мовою надрукована у виданні: Глембоцька Г. Л., Сусак В. Образи зниклого світу: євреї східної Галичини (середина XIX – перша третина XX століття). – Каталог виставки. – Львів, 2003.

Його творчість високо цінували у Східній Галичині. У Львові відбулося кілька виставок творів Артура Клара; його твори брали участь у виставках ЄТПОМ у Варшаві та Кракові. В його твори також зберігались у багатьох приватних колекціях репатріантів зі Східної Галичини.

Кларманова Евеліна (Klarmanowna Ewelina), живописець.

Народилась та жила у Львові. Брала участь в Весняному Салоні львівської філії ТПОМ, що відбувся у травні-червні 1928 р., де експонувались, зокрема, два її олійні твори.

Клейман (Клейманн) Фриц (Фредерік) (Kleiman(n) Fryc (Fryderyk), живописець, рисувальник, карикатурист, театральний декоратор.

Народився у 1896 (1897?) р. у Львові, де загинув у 1943 р. Навчався у Кракові, Відні та Парижі. До війни співпрацював з львівськими мистецькими виданнями: «Szczutkiem», «Wróble na dachu», «Szpilki», друкуючи в них гумористичні та сатиричні малюнки. Його мистецтво сформувалося на засадах німецького експресіонізму, зокрема, під впливом Кірхнера, а згодом мало ознаки конструктивізму та впливу творчості Ф. Леже. Клейман створив ілюстрації до «Дон Кіхота» Сервантеса, а також до «Пісні Пісень» З. Шорра, виданої єврейською мовою. Проектував театральні декорації для Театру мовою ідиш у Варшаві, Віленської трупи, а також для єврейського та польського театру у Львові та для аматорської театральної трупи у Станіславові (нині Івано-Франківськ). Ф. К. також спроектував костюми для твору Левіка «Голем»; декорації та костюми для ряду сатиричних ревію студії Гольдфадена; три праці для театру «Семафор». У 1925–1926 рр. зробив ляльок для вистави львівського вуличного театру, на пісеньку «Нині бал у ветеранів», та ін.

Під час окупації перебував у львівському гетто, де зробив декорації для єдиної вистави–сатири, котра там відбулася. Його творчості були властиві тяжіння до деформації образу, багатство уяви, інтелектуальний пошук нових форм.

Під час окупації після львівського гетто був переведений до Янівського концтабору, де художник працював ткачем. Він створив там безліч карикатур. Ф. К. вдалося передати збірку своїх малюнків за межі гетто.

Коген Конрад (Coghen, Kogen, Koghen Konrad), живописець.

Народився у 1821 р. у Тарнуві. Навчався у КШОМ, в майстерні Войцеха Корнелія

Статтлера, спочатку у 1839–1840, а згодом у 1843–1844 рр. Згодом навчався у Академії Мистецтв в Антверпені, а також в Парижі, де К.К. мешкав протягом 1847–1848 рр.

Протягом 1854–1858 рр. брав участь у краківських виставках; один з його творів цього періоду, «Лірник», придбала дирекція краківської філії ТПОМ. В його творчості значне місце посідала єврейська тематика. Твори художника зберігаються в музеях Вроцлава, Ланьцута, Кракова та інших міст.

Когут Якуб (Kogut Jakub), скульптор.

Народився в Галичині; вивчав живопис в КШОМ протягом 1880–1882 рр. У 1882 р. отримав від краківського ТПОМ винагороду за скульптурну модель голови, виконану з натури, у 1883 р. – державну стипендію, завдяки котрій два роки вивчав скульптуру у Віденській Академії мистецтв. Твори художника експонувались в Кракові у 1880–1888 рр.

Кольнік Артур (Kolnik Artur), живописець, графік.

Народився у 1890 р. в Станіславові (нині м. Івано-Франківськ), помер у 1970 р. в Парижі. Навчався у КАМ, в майстерні Іосифа Мехоффера. У 1919 р. оселився в Чернівцях, де потоваришував з єврейським поетом Еліезером Стейнбергом та іншими єврейськими письменниками. В той час створив та видав альбом ксилографій до віршів Стейнберга, а також ілюстрації до його прози «Meszulasch»; [...] виступив в якості ілюстратора книги С. Бікельса «In zich un agum zich».

А. К. ілюстрував твори класиків єврейської літератури, а також створив проект єврейської абетки у вигляді надгробків.

Протягом 1924–1938 рр. художник жив у Парижі, де у 1924 р. був виданий альбом з 12 ксилографіями А. К. під назвою «Постаті Гроссбарта», та ілюстрації до твору Анрі Барбюсса. Перша його виставка відбулася в Парижі у 1934 р.; у 1935 р. – персональна виставка графіки; у 1936 р. – живопису. Потім, за допомогою Шолома Аша, була влаштована його виставка у Нью-Йорку. Згодом його твори експонувались на виставках в Буенос-Айресі, Лондоні, Кракові, Варшаві та Ризі.

Артур Кольнік вважається одним з кращих графіків свого часу. У 1948 р. він видав книгу з 20 ксилографіями до хасидських оповідань І. Л. Переца «A gigl fun a nigun». Виставка творів художника, котрі відбулась у 1948 р. в Ізраїлі, користувалась великим успіхом. Пізніше

художник малював красвиди, а також сцени з життя хасидів.

Коренбліт Йоахім (Kor(e)nblit Joachim), живописець.

Народився близько 1908 р., ймовірно, в Східній Галичині. Загинув під час бомбардування Луцька у 1941 р.

Навчався у ВАМ, де отримав стипендію для продовження навчання в Італії. Малював портрети та настроєві пейзажі. Його твори експонувались в залах ЄТПОМ у Варшаві, на виставках Товариства єврейських художників Польщі, в салонах ППМ у Варшаві. Протягом 1940–1941 рр. І. К. брав участь у виставках у Львові та Луцьку.

Л

Ладнівська Ванда (Ładniewska Wanda), скульптор та графік.

Народилась у 1903 р. у Львові. В цьому ж місті закінчила єврейську гімназію. Вийшла заміж за чоловіка на прізвище Бланкегейм; відомо, що її чоловік загинув за 4 тижні до перемоги у концтаборі Маутгаузен.

Навчалась на факультетах германістики та історії мистецтва в університеті Яна Казимира у Львові; згодом продовжила навчання у Відні та Граці. Протягом року вивчала скульптуру у майстерні Нальборчика на факультеті архітектури ЛПП.

У 1943–1945 рр. перебувала в концтаборі в Освенцимі. Після війни повернулась до Польщі; працювала в Міністерстві Освіти. Згодом поїхала навчатись до Парижа, де залишилась жити. Працювала в редакціях газет, потім, протягом 9 років, в польському ліцеї, потім, протягом року – у французькому. Згодом, після навчання в Academie de la Grande Chaumiere, зайнялась виключно скульптурою; її твори експонувались на паризьких та лондонських виставках, а також в Страсбургу. [...] Її творчість долучають до контексту Паризької Школи. Значну кількість її робіт присвячено враженням, винесеним з концентраційного табору; це також композиції з архітектурними елементами і твори на біблійну тематику (наприклад, «Вавілонська вежа»).

Лангерман Генрик⁵¹⁴ (Langerman Henryk), живописець.

Г. Л. народився у 1896 р. в Бориславі (Львівська область); відомо, що його батька

⁵¹⁴ Скорочена версія біографії художника українською мовою надрукована у виданні: Глембоцька Г. Л., Сусак В. Образи зниклого світу: євреї східної Галичини (середина XIX – перша третина XX століття). – Каталог виставки. – Львів, 2003.

звали Яків. Загинув під час гітлерівської окупації у Львові, у 1944 р. Навчався у веймарській Академії Мистецтв, згодом у Відні; з 1929 р. оселився в Парижі. Входив до складу львівської філії ПСПХ. Його твори експонувались на львівських та паризьких виставках.

Лілле Людвік⁵¹⁵ (Lille Ludwik), живописець, графік.

Народився у 1897 р. у м. Підволочиськ (Тернопільська область); помер в Парижі, 23 травня 1957 р. Належав до львівського художнього об'єднання «Артес», брав участь у всіх його виставках у Львові, Варшаві, Лодзі та Кракові. Напередодні II Світової війни певний час очолював Єврейський Музей при єврейській релігійній громаді у Львові. Згідно свідченню Анжея Пронашко, Людвік Лілле також певний час очолював Львівську СПХ, організовану 18 грудня 1932 р. Протягом 1919–1921 рр. Працював в редакції часопису «Формісти».

Людвік Лілле був художником-конструктивістом, певний час працював під впливом творчості Ф. Леже. Твори художника, серед іншого, були видані в папці літографій групи «Артес» у 1930 р. Напередодні II Світової війни художник оселився в Парижі. [...]

Лінднер Кароль (Lindner Karol), живописець.

Народився у 1920 р. у Львові. Його твори зберігались у колекції Максиміліана Гольдштейна та згадуються в її каталозі. Детальніших відомостей стосовно долі художника немає.

М

Маніков-Скурецька Олександра (Manikow-Skórzecka Aleksandra), живописець.

Народилась у 1907 р.; загинула під час II Світової війни у Львові. Навчалась у ВАМ. Малювала пейзажі та натюрморти з квітами, підписувала свої твори тільки іменем «Олександра». Згодом працювала вчителькою малювання в єврейській школі у Варшаві. Її твори виставлялись у салонах ЄТПОМ. Одна з її картин зберігається у музейному відділі ІЄІ у Варшаві.

Малерман Іосиф (Malerman Józef), живописець.

Народився у 1908 р. у Львові. Загинув у 1942 р. у Янівському концтаборі (Львів). Його

⁵¹⁵ Скорочена версія біографії художника українською мовою надрукована у виданні: Глембоцька Г. Л., Сусак В. Образи зниклого світу: євреї східної Галичини (середина XIX – перша третина XX століття). – Каталог виставки. – Львів, 2003.

батьків звали Міхал та Регіна; він був старшим сином у багатодітній сім'ї. Ще в дитинстві почав малювати та копіювати живописні твори. Закінчив гімназію у Львові, у 1928 р., потім вступив до КАМ, де провчився два роки. У 1931 р. поїхав продовжувати освіту в Париж. У 1932 р. відбулась перша виставка його творів у львівському Промисловому Музеї.

Й. М. належав до художників-імпресіоністів; працював у жанрах натюрморту, портрету та пейзажу. Входив до складу краківської філії СПХ. Починаючи з 1932 р. його твори постійно експонувались у краківській філії ТПОМ. Крім того, художник був власником Салону фотографії, котрий містився на вул. Легіонів. Як і багато інших, взяв участь у «Виставці львівських художників», що відбулась у 1940 р. в Москві, Києві та Харкові. Також відомо, що Й. М. входив до складу львівського єврейського об'єднання «Ordnungsdienst».

Під час війни дружина художника була вбита в підвалі будинку, в котрому жила родина; сам Іосиф Малерман загинув у концентраційному таборі.

Махлер Песах, псевдонім «Тадек» (Mahler Pesach; Tadek), живописець.

Народився у 1912 р. в Новому Сончі (Малопольське воєводство), в родині торговця. Вивчав декоративний живопис у ВАМ. У 1930 р. емігрував до Франції. Повернувшись до країни, деякий час працював звичайним робітником у Заглемб'ї Домбровським (Малопольща). Коли втратив там працю, оселився у Варшаві, де був відомий революційними переконаннями.

У 1939 р., після початку II Світової війни, переїхав до Білостоку, де продовжив творчу працю, зокрема, оформив вітрини «Комбінату художників». Згодом був заарештований і опинився в білостоцькому гетто, звідки втік разом з іншим художником, на прізвище Скурнік, до партизанського загону. Через деякий час, однак, повернувся до гетто, де загинув під час повстання у 1943 р.

Махлер Менахем-Мендль (Mahler Menachem-Mendel), різьбяр.

Походив з Галичини; жив на початку XIX ст. Відомо, що у 1869 р. М. М. М. на замовлення вирізьбив дерев'яну менору у стилі XVIII сторіччя.

Маріян (Maryan), ілюстратор.

Народився у 1927 р. у галичанському місті Новий Сонч (Малопольське воєводство,

Польща). У 1947 р. виїхав до Ізраїлю. Відомо, що М. проілюстрував твори Франца Кафки.

Маркус Давид (Markus Dawid), живописець-мініатюрист.

Жив та працював у II половині XIX ст. у Бродях (нині Львівська область) та у Відні (Австрія). У 1912 р. відбулась групова виставка, де, серед іншого, була представлена мініатюра на слонової кістці авторства Д. М., датована 1878 р., на котрій був зображений тепло вбраний, немолодий єврей.

Марморек Оскар (Marmorek Oskar), архітектор, будівничий.

Народився у 1863 р. у містечку Скала неподалік від Львова. Вчинив самогубство у Відні 6 квітня 1909 р.

У 1885 р. закінчив віденський архітектурний технікум, згодом навчався в Парижі, потім повернувся до Відня. Був автором ряду архітектурних проєктів, реалізованих у Відні, – зокрема, «Віденської Венеції». Будував також у Будапешті.

Відомо, що брат Оскара, Олександр, був талановитим бактеріологом. Інші джерела повідомляють, що особистість Оскара стала прототипом будівничого Стейнека, персонажа повісті-утопії Теодора Герцля «Altneuland»⁵¹⁶.

Мендельсон Абрахам Вольф (Mendelson Abraham Wolf), живописець та графік.

Народився 15 травня 1913 р. у Любліні, в багатодітній родині чоботаря; його батьків звали Беріш та Сіма. Загинув у 1942 р. у концтаборі в Любліні. Малював змалечку; у підлітковому віці втік з дому; потім вступив до ВАМ. Писав портрети та сюрреалістичні композиції з дуже своєрідними формами. Його твори експонувались з 1938 р. в у Салонах ЄТПОМ, згодом, у 1939–1940 – у Львові, Києві, Харкові та Москві. Зокрема, «Автопортрет» М. А. В. експонувався на харківській виставці львівських художників.

Після початку II Світової війни пішов добровольцем до Червоної Армії, але згодом передумав і повернувся до Любліна, де потому загинув.

Мессер Адольф (Messer Adolf), живописець.

Народився у 1886 р. в галичанському містечку Санок; помер у 1931 р. у Кракові. Малював переважно сценки з єврейського

життя, а також композиції на містичну тематику. Деякі твори Мессера були реалістичними, навіть натуралістичними. А. М. Надзвичайно уважно випишував численні деталі у зображенні постатей, вбрання та облаштування інтер'єрів. Значна кількість його творів присвячена євреям під час молитви, молитовним будинкам під час занять з вивчення Талмуду, тощо.

Твори А. М. зберігаються у Національному музеї у Кракові, в музеї ІЄІ у Варшаві, тощо.

Менкес Анісла, у дівоцтві Ленчицька (Menkes Aniela; Łęczuska), живописець, графік.

Народилась у 1897 р. у Лодзі; була дружиною адвоката. Вбита під час гітлерівської окупації під час чергової анти-єврейської акції у Львові. Живопис Анієли Менкес, з підкреслено динамічними формами, розбитими за допомогою кольорових фактур на площини, був витриманий в стилістиці пошуків кубофутуристів. Її твори брали участь у виставках 1930-х рр., організованих ППМ у Лодзі та Варшаві. Художниця також друкувала статті з теорії мистецтва, в котрих характеризувала власну творчість, а також творчість своїх колег, зокрема, у часописі «Форма» (Лодзь). Після початку II Світової війни художниця з родиною переїхала до Львова, де продовжувала працювати та брати участь у художніх виставках, включно з неодноразово згадуваною тут виставкою львівських художників, показану згодом у Києві, Харкові та Москві.

У червні 1941 р. родину Менкесів, чоловіка, дружину і двох доньок, було вбито під час арешту.

Мехлер Ольга (Mehler Olga), мистецтвознавець.

Народилась та жила у Львові. Брала участь в організації виставки єврейського декоративно-ужиткового мистецтва у Львові, про що надрукувала статтю у мистецтвознавчому часописі «Sztuki Piękne» (1933).

Мізес-Левінова Гелена⁵¹⁷ (Mieses-Lewinowa Helena), живописець.

Народилась близько 1880 р. у Львові. Відомо, що її прадід отримав від цесаря дворянський титул, а також те, що протягом всього життя прадід Гелени Мізес очолював львівський кагал. Твори художниці репродукувались у значних єврейських часописах доби, зокрема, в «Ost und West» у 1925 р.,

⁵¹⁷ Скорочена версія біографії художниці українською мовою надрукована у виданні: Глембоцька Г. Л., Сусак В. Образи зниклого світу: євреї східної Галичини (середина XIX – перша третина XX століття). – Каталог виставки. – Львів, 2003.

⁵¹⁶ «Стара нова земля», твір, вперше виданий німецькою мовою у 1902 р.

і входили до складу колекції Максиміліана Гольдштейна.

Мізес-Вінклер Анна (Mieses-Winklerowa Анна), живописець, графік.

Сестра Матеуша та Іосифа Мізесів. Народилась у Перемишлі близько 1900 р. Закінчила Віденську Академію мистецтв. Брала участь у виставках варшавської філії ЄТПОМ. Її творчість згадується у «Єврейському Альманаху» Г. Стахля, виданому у Львові у 1937 р.

Місжецька Яніна (Mierzecka Janina⁵¹⁸), живописець.

Була відома в якості художниці-портретистки. Її творчість також згадується у «Єврейському Альманаху» Г. Стахля, виданому у Львові (1937 р.). Згодом серйозно займалась фотографією і увійшла до історії мистецтва в якості однієї з перших жінок – професійних фотографів Львова.

Мізес Матеуш (Mieses Matatjahu; Mateusz), історик, філософ.

Брат художниці Анни Мізес. Народився 30 червня 1885 р. у галичанському місті Перемишлі (нині Польща). Серед іншого, написав на основі власних споглядань та роздумів твір під назвою «Рембрандт та євреї», котрий зберігався у Берлінському музеї.

У 1944 р. був висланий до концтабору Плашув (передмістя Кракова), де разом з доктором Авігдором, рабином Гіршем та магістром Босакем сортував книги на єврейських мовах, привезені фашистами з різних регіонів країни. Серед них були цінні рукописи та пінкаси (хроніки єврейських громад), датовані XVI століттям.

14 січня 1945 р., коли Червона Армія наблизилась до Кракова, деякі євреї з цього концтабору, включно з Матеушом Мізесом, були депортовані через Освенцим до Сілезії. По дорозі історик помер від виснаження у потязі неподалік від м. Гливиці.

Міхалович Абрахам (Michalowicz Abraham), живописець.

Народився близько 1900 р. в містечку Турка (нині Львівська область). Загинув у Варшаві, під час фашистської окупації.

Родина художника переїхала з Львівської області до міста Томашув-Мазовецький (непода-

лік від Лодзі). Художник малював з дитинства; у віці 13 років втік з дому до Варшави, де ним зацікавився скульптор Іосиф Сливняк. У 1935 р. Міхалович дебютував на виставці ЄТПОМ, де отримав нагороду у 300 злотих, впроваджену одним з прихильників мистецтва. Спілка єврейських літераторів планувала влаштувати виставку його творів в Парижі.

Молдау Іосиф (Moldau Jozef), графік.

Вірогідно, жив та працював у Львові. Брав участь у виставці графіки, котра відбулась у Львові, Києві та Харкові у 1940 р. Твори Й. М. згадуються в каталозі колекції Максиміліана Гольдштейна.

Мошель Абрахам (Moschel; Moszel Abraham), живописець.

Народився у 1921 р. у Львові. Загинув там же у 1943 р.

Мошко (Moszko), суконщик, художник по тканинам.

Жив у Жовкві (нині Львівська область). Відомо, що М. виготовляв та оздоблював розписами та вишивками намети для короля Яна Собеського.

Мездрич Марек (Mezdrycz Marek), живописець.

Ім'я та творчість художника згадуються в каталозі колекції М. Гольдштейна.

Мейдінг Самуель (Meiding Samuel), гравер.

Працював у Львові у 1683–1700 рр. Відомо, що його батька звали Йонаш. В якості підпису художник використовував монограму «SM», вписану в прямокутник. Створив ряд барокових творів, котрі зберігаються, зокрема, в музеях м. Пельплін (неподалік від Бидгощі, Польща) та ін.

Менкес Зигмунт (Menkes Zygmunt), живописець.

Народився у 1896 р. у Львові, в неблагополучній родині. Початкову освіту отримав у львівській Школі декоративного мистецтва; під час навчання займався реставрацією костелів у провінціях, де, зокрема, малював фрески, в чому досить скоро досяг професійного рівня.

Перша світова війна перервала його навчання; потім у 1918 р. Менкес вступив до КАМ, де провчився кілька років. Потім З. М. продовжив освіту в Берліні, згодом, у 1923,

⁵¹⁸ Спогади художниці відтворюють художнє життя Львова 1920–1930-х рр., див. Mierzecka Janina. Całe życie z fotografią. Kraków, 1981.

в Парижі. Брак коштів змусив художника повернутись до Польщі, де він доклав всіх зусиль для того, щоб до II Світової війни приїхати до Франції і оселитись в ній назавжди.

Протягом першого паризького періоду Менкес створює переважно натюрморти, витримані у зеленому колориті; згодом зосереджується на пейзажах та багатофігурних композиціях з значним внутрішнім простором. Чітка зміна в його творчості простежується після участі художника в паризькій I Загальній виставці, що відбулась у «Sacre du Printemps», де художник домогся визнання в якості незалежного та самостійного майстра. Його творчості властиве поєднання польського романтизму та ліризму з єврейським драматизмом світосприйняття. В деяких його творах відчувається потяг до хаїсидизму, – наприклад, у творі «Сімхат-Тора».

Творчість З. М. відрізняли теплий колорит та посилена декоративність. Він брав участь у виставках, котрі відбувались в Берліні, Парижі, Празі, Відні, Варшаві та Нью-Йорку, де художник врешті-решт оселився до початку II Світової війни. Львівська єврейська преса багато писала про його творчість, коли художник відвідував батьківщину.

Меркель Єжі Георг (Merkel Jerzy Georg), живописець.

Народився 5 червня 1881 р. у Львові. Жив у південній Франції. Навчався у КАМ протягом 1905–1906 рр., в майстернях Й. Мехоффера та Ю. Фалата. Згодом продовжив навчання в Парижі, де певний час працював під відчутним впливом творчості Пуссена та Пюві де Шавана, згодом під впливом кубізму. Протягом 1906–1914 рр. жив у Парижі; після початку I Світової війни оселився у Відні. У 1934 р. Єжі Меркель отримав державну винагороду. У 1938 р. художник залишив Відень і оселився в Парижі. Під час окупації залишився у Франції, де був змушений кілька років переховуватись від переслідувань. Згодом оселився на півдні Франції. До 80-річчя художника у 1961 р. отримав у Франції почесну державну винагороду. Його твори зберігаються у колекціях Німеччини, Франції, Польщі та України.

Є. М. належав до неокласиків; малював фігурні композиції, а також пейзажі. В його творчості виразно виокремлюються три періоди: до 1914 р., з характерною монолітністю форм; до 1923 р., коли виразність підкреслюється за допомогою кольору; після 1923 р., коли проблема форми та кольору збалансовуються.

Менкіцький (Менкес) Рудольф⁵¹⁹ (Mękicki (Menkes) Rudolf), музейник, графік.

Народився у 1887 р. у Львові; помер 21 серпня 1942 р. там же, від серцевого нападу. До війни працював головним хранителем в Музеї ім. Яна III Собеського у Львові. Навчався у Львові. Видатний нумізмат, Менкіцький редагував львівський часопис «Zapiski numizmatyczne», – щоквартальне видання, де, серед іншого, друкував власні мистецтвознавчі статті. Уславився в якості автора значної кількості екслібрисів та бібліотечних знаків та інших графічних творів. Серед іншого, відомий в якості автора кількох книг, а також співавтора видання «Studia lwowskie», виданого під редакцією Кароля Бадецького.

Малох Й. (Maloch J.), скульптор.

Походив з Станіславава. Відомо, що художник навчався у КАМ. Його твори згадуються в мистецтвознавчій публікації у виданні «Sztuki Pięknee», присвяченій виставці художників з Станіславава (1930, № 12).

Н

Надель Зигмунт (Nadel Zygmunt), живописець та копійст.

З. Н. народився у 1854 р. у Львові; помер у 1926 р. у Мюнхені. Через вроджену хворобу був вихованцем Будинку Глухонімих у Відні. У 1885 р., після смерті матері, переїхав до Львова.

З. Н. працював над єврейською тематикою: створив три картини з життя львівського єврейства – «Базен» («Bathen»), «Сімха Телепечка» («Symcha Telepeczka»), «Жебрак». Ці твори експонувались на краківських виставках у 1886–1886 рр.

Носсіг Альфред (Nossig Alfred), доктор філософії та медицини, скульптор, драматург, письменник.

Син доктора Ігнація Носсіга, секретаря львівської єврейської громади. Народився у Львові, 18 квітня 1864 р. Загинув під час війни, був вбитий єврейською партизанською військовою організацією у Варшаві, 22 березня 1943 р., за обвинуваченням у зраді.

Вивчав право та біологію у Львівському Університеті, згодом – філософію у Цюриху та медицину у Відні. Згодом оселився в Берліні. Організував статистичний часопис для єврейської громади, був прибічником ідей об'єднаної Європи, а також асиміляції. Саме

⁵¹⁹ Скорочена версія біографії художника українською мовою надрукована у виданні: Глембоцька Г. Л., Сусак В. Образи зниклого світу: євреї східної Галичини (середина XIX – перша третина XX століття). – Каталог виставки. – Львів, 2003.

пропаганді асиміляції присвятив у 1880 р. окремих часопис, на сторінках котрого розвивав свої ідеї. У «Przeglądzie Społecznym» протягом 1886–1887 рр. друкував есе, присвячені проблемі єврейського питання.

У 1914 р. Організував Німецько-Єврейське Товариство Орієнталістів⁵²⁰, маючи на меті створення єврейської колонії в Туреччині. До цього товариства належали досить відомі люди, в тому числі видатний дослідник Кабали, викладач Єрусалимського університету Гершом Шолем. А. Н. пожертвував 100 000 «Червоному Півмісяцю», а згодом подарував султану цінну бібліотеку. Завдяки ініціативі А. Н. була створена організація «Union Israel Ottomane», ухвалена турецькою владою.

Він писав драми, переважно на біблійні теми («Цар Сіону», 1885 р.) та створював скульптури на ці ж теми («Цар Соломон», «Маккавеї»); написав лібретто для опери «Ман-ги» у 3-х актах на музику Ігнація Падеревського. Займався портретною скульптурою (зокрема, створив: «Автопортрет», бюсти Макса Нордау та І. Падеревського).

Під час гітлерівської окупації Носсіг був висланий німцями з Берліна до Варшави, де очолив культурний відділ варшавського «Judenrat'u». Публікації, присвячені його творчості, зокрема скульптурі, друкувались у провідних єврейських часописах доби.

Нахт-Саборський Артур (Стефан. Sam-borski-Nacht Artur (Stefan), живописець.

Народився 24 травня 1898 р. у Кракові, помер 9 жовтня 1974 р. у Варшаві. Вчився у КАМ, в майстерні В. Вейса. У 1924 р. вперше відвідав Париж разом з групою «Капістів» (так зв. «Паризьким Комітетом»); позаяк він належав до цієї групи, то і брав участь фактично у всіх її виставках. У 1929 р. отримав нагороду на Конкурсі Польських Художників у Парижі, котрий поєднувався з виставкою у приватній паризькій майстерні скульптора Августа Замойського. У 1930 р. А. Н.-С. знову експонував свої твори в Парижі, а у 1931 р. – у Женеві. В тому ж році завдяки Клубу Художників у готелі «Polonia» (Варшава) була організована перша виставка «Капістів» у Польщі, де А. Н.-С. здобув значний успіх. Потім, у 1933 р. він виставляється у Нью-Йорку. До початку II Світової війни А. Н.-С. здебільшого жив за кордоном, переважно в Парижі; окрім Франції, відвідав Німеччину, Іспанію, Швейцарію, тощо.

Після початку II Світової війни А. Н.-С. поїхав до Львова. Тут його твори брали участь у «Виставці львівських художників», потім – в експозиціях, котрі демонструвались в Москві та Харкові. Був ув'язнений у Яновському концтаборі (Львів), звідки його разом з родиною звільнили колеги.

Після війни оселився в Сопоті, де працював викладачем на факультеті живопису у Вищій Школі Образотворчого мистецтва. У 1946 р. взяв участь у «Загальній Польській Виставці» у Варшаві та в інших масштабних виставкових проєктах. У 1949 р. був запрошений на посаду професора живопису у ВАМ.

Живопис А. Н.-С. демонструє професіоналізм та зрілість рефлексій, а також почуття відповідальності та добірливості живописних засобів, іще – багатство уяви та незалежність колористичних рішень. А. Н.-С. ставився до твору інтелектуально та рефлексивно, був дуже чутливим в питаннях форми та колориту. В його творчості багато важить конструкція образу. Малював він небагато і уважно добирав твори, котрі відправляв на виставки.

Напередодні війни А. Н.-С. входив до складу краківської філії СПХ (з січня 1936 р.) У 1948 р. отримав винагороду «Wybrzeża». Помер у Варшаві, 9 жовтня 1974 р. Його твори зберігаються у Національному музеї (Варшава), Інституті мистецтв Польської академії наук та інших колекціях.

О

Оберландер Марек (Oberländer Marek), живописець та графік.

Народився у м. Щирець (нині Львівська область) 14 вересня 1922 р. Помер у французькому м. Кальян неподалік від Ніцци 9 липня 1978 р. Походив з бідної єврейської родини. В дитинстві навчався у хедері, потім – у початковій польській школі. У 1939–1946 рр. служив у Червоній Армії в СРСР. Після війни дістався до Варшави, де вчився у Ліцеї образотворчого мистецтва (1946–1948), а згодом у ВАМ, в майстернях А. Нахта-Самборського та професора Кафаловського. Закінчив навчання у 1953 р. У 1955 р. під час виставки у Варшавському «Арсеналі» отримав нагороду від часопису «Prostu» за твір під назвою «Напруга». Його твори брали участь у значній кількості виставок, зокрема групових та персональних; нині твори художника зберігаються у провідних колекціях Польщі.

⁵²⁰ Deutsch–Israelisch–Orientalische Union; DIUO

Облас Алоїзій (Oblas Alojzy), живописець.

Вірогідно, жив та працював у Львові. Його творчість згадується у «Єврейському Альманаху» Г. Стахля (Львів, 1937).

Обман (Obman), архітектор.

Працював у Львові у XIX ст. Його діяльність згадується у виданні «Tygodnik Ilustrowany» за 1888 рік.

Обст Северин (Obst Seweryn), живописець та ілюстратор.

Народився у селі Середній Березів (нині Івано-Франківська область) у 1847 р. Закінчив реальну школу у Станіславові (нині м. Івано-Франківськ), у 1864 р. вступив до Віденської Академії мистецтв, котру закінчив у 1867 р. Потім ще сім років мешкав у Відні, працюючи ілюстратором та ретушером фотографій у кількох часописах.

Повернувшись до Східної Галичини, працював над портретами. Потому 6 років жив на Гуцульщині, копіюючи орнаменти народного мистецтва гуцулів, котрі згодом зберігались у львівському Музеї Дідушицького. Згодом оселився у Львові, де захопився аквареллю. Працював переважно над гірськими пейзажами, а також писав картини на сюжети з життя гуцулів. Товаришував з Артуром Гроттером. У 1911 р. відсвяткував 50-річний ювілей своєї художньої творчості. Помер у січні 1917 р. у Львові.

Окман(н) (Okman(n), архітектор.

Жив та працював у XIX ст. у Львові. Відомий в якості автора проекту будинку австрійського Міністерства закордонних справ, палацу Голуховських на вул. Брайеровській у Львові, зведеного у 1865 р.

Олей (Olej), архітектор.

Брат художника Мечислава Олейя, котрий жив та працював у Лодзі. Протягом 1939–1941 рр., згідно свідченню А. Нахт-Самборського, мешкав у Львові.

П

Пфеферберг Якуб (Pfeferberg Jakób), живописець.

Народився 13 грудня 1900 р. у Кракові; загинув під час II Світової війни у Львові. Навчався в КАМ, в майстернях В. Яроцького та І. Пеньковського (1922–1928 рр.). Малював пейзажі та жанрові сценки, часто звертаючись до єврейської тематики: зокрема, краєвиди та мешканців з єврейського кварталу Казімеж у Кракові. Брав участь у краківських виставках, організованих ТПОМ та Спілкою художників

Кракова у приміщенні Єврейського Академічного Дому, а також у салонах ЄТПОМ (Варшава).

У 1939 р., після початку II Світової війни, переїхав до Львова, де продовжував працювати; тут брав участь у груповій виставці, котра згодом експонувалась у Києві та Харкові. Створене ним полотно «Старе подвір'я на краківському Казімежі» придбав за символічну ціну Національний музей (Краків).

Пест Хаїм (Pest Chaim), живописець.

Народився 15 серпня 1905 р. у м. Підгайці (нині Тернопільська область), загинув під час окупації. Навчався початково у Львові, згодом у 1931–1934 рр., в КАМ, в майстернях Станіслава Яроцького та Теодора Акцентовича.

Пфланцер Еліаш (Pflanzer Elias), художник.

Народився у Перемишлі (нині Польща). Відомо, що Е. П. протягом 1-го півріччя 1880–1881 рр. навчався у КШОМ.

Полак Гжегож (Polak Grzegorz), живописець.

Народився близько 1900 р., жив та працював у Варшаві. Відомо, що у перші роки II Світової війни художник мешкав у Львові.

Пост Хаїм (Post Chaim), художник.

Навчався у КАМ, в майстерні Яна Войнарського. Належав до художнього об'єднання «Краківська Група». **Примітка:** Автор словника зауважує, що цей художник може бути тією ж особою, котра вказана вище під прізвиськом «Хаїм Пест».

Парецький Францішек (Parecki Franciszek), живописець, рисувальник, поет, сатирик.

Народився у 1914 р. у Львові, загинув там же, під час бомбардування 22 червня 1941 р. Навчався у ВАМ, в майстернях Тадеуша Прушковського та Бартоломейчика. В якості поета дебютував у виданні «Варшавський циркульник». Його малюнки друкувались у часописах «Lewarze», «Nowej Kwadrydze» та «Dzienniku Popularnym». Належав до лівих політичних кіл, а також до художнього об'єднання «лівих» художників «Czapka Frygijska», у виставках котрої брав участь. Ф. П. співпрацював з львівським об'єднанням «Червоний прапор», а також з часописами «Szpilki» та «Czarno na białym». Ілюстрував твори Ванди Василевської. Відомий в якості автора статті «Щодо сатири в мистецтві» у газеті «Dziennik Popularny».

Пенціас (Пензіас) Альфред (Pencias (Penzias) Alfred, живописець.

Народився близько 1890 р. у Львові, помер у 1912 р. у Дрездені, де, ймовірно, навчався. Його твори репродукувались у таких львівських часописах, як «Єврейський щорічник» (1906), «Схід» (16.12.1910), тощо.

Піліховський Леопольд (Pilichowski Leopold), живописець.

Народився 23 березня 1869 р. у містечку Піла (неподалік від Каліша, Польща); помер 28 липня 1933 р. у Лондоні. Початкову художню освіту отримав у свого родича, видатного єврейського художника С. Гіршенберга. Потім навчався у Варшавській школі рисунку Войцеха Герсона (1886 р.); продовжив навчання у Мюнхені (1887–1888 рр.), потім у Парижі, в Академії Юліана Константа (1889–1890). Згодом подорожував, зокрема, відвідав Галичину. Відомо, що у квітні 1912 р. у Львові Л. П. прочитав лекцію, присвячену єврейському мистецтву.

У 1914 р. оселився в Лондоні, де працював над сюжетами з єврейського побуту, а також створив безліч портретів видатних діячів доби, – А. Ейнштейна, Н. Бялика, Анатолія Франса, барона Ротшильда, тощо. Тут очолив лондонське Товариство польського єврейства.

Починаючи з 1891 р., твори Л. П. експонувались у Парижі, Берліні, Варшаві, Мюнхені, Кракові та Львові. За твір «Напередодні екзамену» у 1900 р. він отримав медаль на Загальній виставці у Львові. Одним з найбільш відомих його творів було багатофігурне полотно «Відкриття Єврейського університету в Єрусалимі», де Л. П. зобразив значну кількість реальних осіб. Цей твір згодом експонувався на кількох виставках: в експозиції варшавської філії ЄТПОМ, під час Салонів краківської та львівської філії ТПОМ, тощо. До початку II Світової війни його твори зберігались у провідних польських колекціях; відомо, що одна його картина, «Безпритульні євреї», зберігалась у колекції М. Гольдштейна (Львів).

Значну кількість творів художника знищено під час II Світової війни.

Псахіс Моше⁵²¹ (Psachis Mojesz), живописець.

Народився 31 грудня 1909 р. у Житомирі; загинув у 1941 р. у Львові. Навчався у ВАМ в майстерні Тадеуша Прушковського (1930–

1932 рр.). Був надзвичайно талановитим живописцем. Протягом 1930-х рр. брав участь у численних виставках львівського Палацу Мистецтв. У 1940 р. його твори брали участь у виставці «Графіка львівських живописців», що відбулась у Києві та Харкові; в тому ж році виконував обов'язки куратора цієї виставки у Москві.

Пресманн (Прессман) Іосиф (Presmann; Pressman Jozef), живописець.

Народився 22 липня 1904 р. у м. Берестечку. У 1922 р. оселився в Парижі. Навчався живопису у Львові та Варшаві. Відвідав Близький Схід, зокрема Палестину. Згодом Й. П. отримав французьке громадянство. З 1929 р. брав участь у паризьких Салонах. У 1951 р. отримав нагороду від критиків мистецтва; у 1952 р. відбулась персональна виставка його творів в Парижі; в тому ж році взяв участь у виставці, котра відбулась у приміщенні організації прогресивних сіоністів в Парижі. Як польська, так і закордонна критика активно і приязно писала про його творчість.

Р

Ріттер Марія (Ritter Maria), живописець, скульптор.

Народилась у 1899 р. у м. Новий Сонч (Малопольське воєводство, Польща). Навчалась у КАМ, в майстерні В. Вейса. Потім продовжила освіту в Парижі. Входила до складу художньої групи «Zwornik». Віддавала перевагу живопису, зрідка працюючи в техніці ксилографії. Її твори зберігаються, серед іншого, у Національному Музеї в Варшаві.

Руффер Іосиф (Ruffer Jozef), скульптор, поет.

Народився 18 березня 1878 р. у Жовкві (нині Львівська обл.); помер 27 жовтня 1940 р. у Варшаві. Навчався на філософському факультеті Львівського Університету ім. Яна Казимира, потім вивчав скульптуру у КАМ, у майстерні Константи Ляцки. У 1912–1929 рр. працював бібліотекарем у Польській бібліотеці в Парижі. Повернувшись до Польщі, оселився у Варшаві, де, зокрема, викладав французьку мову, а також працював коректором в редакції видання «Варшавський кур'єр». Ніколи не припиняв скульптурної, літературної та журналістської діяльності. Написав книгу, присвячену техніці аквафорту (Józef Ruffer. Kwasoryt. Kraków, 1909).

⁵²¹ Скорочена версія біографії художника українською мовою надрукована у виданні: Глембоцька Г. Л., Сусак В. Образи зниклого світу: євреї східної Галичини (середина XIX – перша третина XX століття). – Каталог виставки. – Львів, 2003.

Ріппель Гелена (Rippel Helena), скульптор.

Г. Р. народилась у Львові. Її творчість згадується у художньому відділі «Єврейського альманаху» Г. Стахля, де, зокрема, репродуковано її скульптури «Три епохи людського життя» та погрудний портрет колишнього посла Сейму Натана Левенштейна. Відомо, що художниця також захоплювалась мистецтвом дрібної художньої пластики.

Г. Р. загинула у Львові під час II Світової війни.

Рубінфельд Рися (Rubinfeldówna Rysia), живописець.

Народилась у галичанському місті Перемишлі (нині Польща). Вийшла заміж за львівського адвоката і оселилась у Львові. Р. Р. відвідувала Париж, де малювала міські пейзажі; захоплювалась натюрмортами з квітами. Її твори експонувались у Палаці Мистецтв у Львові (1927), згодом у Варшаві (1929), а також у краківській філії ТПОМ.

Рейф, псевдонім художника Менделя Шмірера (Reif, pseudo Mendela Schmierera), ілюстратор, сатирик.

Народився у містечку Красне (нині Львівська область) у 1910 р. Його батько Хаскіль працював меламедом. Відомо, що М. Ш. загинув у 1942 р. у Львові.

Р. був самоуком; згідно архіву, у 1936 р. подавав документи для вступу у ВАМ. У 1930-х рр. малював сатири на суспільну тематику, котрі друкувались єврейському виданні «Moment», у львівських «Szpilkach» та «Chochole», а також у виданні «Mucha». Крім того, ілюстрував єврейські книги: С. Берлінського «A lejbn gejt off», Іцика Мангера «Di wundrlyche lebnbeszrajbung fun Abe Aberwo», створив обкладинки до книг письменників Нахмана Блітца («Frajnt fun necht»), А. Лерера «Majn Najm» та ін. Його малюнки та ілюстрації експонувались у міжвоєнний період у варшавських Салонах ЄТПОМ, куди художник переїхав зі Львова. Після початку II Світової війни повернувся до Львова, де у 1940 р. взяв участь у «Виставці львівських художників», що згодом експонувалась у Москві, Києві та Харкові. Тоді ж Р. відвідав Москву.

Під час окупації Львова передав безліч своїх малюнків (разом з малюнками молодого талановитого львівського художника на прізвище Фейн) лікарю-поляку, котрий після війни віддав малюнки обох художників до ЄТПОМ. Нині

ці твори зберігаються в музейному відділі ІЄІ (Варшава).

Раухінгер Генрик (Rauchinger Henryk), живописець та рисувальник.

Народився у січні 1858 р. у Кракові (іноді вказував в якості місця народження Львів). Навчався у КШОМ, в майстерні Яна Матейко (1882–1884 рр.); у 1885 р. отримав престижну стипендію. Продовжив освіту у Відні, у Ейзенменгера, потім у Римі. У 1883–1899 рр. твори Г. Р. експонувались у Кракові та Львові. У 1899 на віденській виставці отримав золоту медаль, а також так звану «римську нагороду», котра дозволила художнику навчатись у Римі. Згодом оселився у Відні. У постійній експозиції в залі «Kunstvereinie» був представлений його пейзаж «Ранок на Капрі» (1894). У 1898 р. в його віденській майстерні відбулась персональна виставка художника. У 1899 р. художник взяв участь у ще одній виставці в Відні. У 1905 р. взяв участь у конкурсі, організованому віденським Будинком Мистецтв, де отримав золоту медаль. У 1906 р. його твори експонувались на виставці в Лондоні, де, завдяки зусиллям краківської філії ТПОМ, його творам було надано окремий зал. У 1911 р. взяв участь у Міжнародній Виставці мистецтв у Римі, де його твір також отримав золоту медаль.

У 1914 р. архітектурний комітет будівництва храму св. Ельжбети довірив йому створення вівтарного образу. У 1920 р. на Міжнародній виставці у Венеції Г. Р. взяв участь в якості представника «Wiener Kunstler-Genossenschaft».

Г. Р. малював портрети, пейзажі та картини на історичну тематику. Його твори зберігаються, зокрема, у Національному Музеї у Кракові, а також в різноманітних, переважно австрійських мистецьких колекціях.

Рейтман С. (Reitman S.), живописець.

Народився на Буковині; після I Світової війни оселився у Львові. Малював чудові акварелі. Після II Світової війни автор даного словника, Й. Сандель, бачив його твори у варшавській галереї Галантера.

Райх-Сельська Маргіт⁵²² (Reich-Sielska Margit), живописець та графік.

⁵²² Скорочена версія біографії художниці українською мовою надрукована у виданні: Глембоцька Г. Л., Сусак В. Образи зниклого світу: євреї східної Галичини (середина XIX – перша третина XX століття). – Каталог виставки. – Львів, 2003. Крім того, її творчість розглядається у наступних виданнях: Маргіт Сельська. Упорядники: Тарас Лозинський, Ігор Завалій. Автор передмови: Євстахія Шимчук. – Львів–Київ, 2005; Островський Г. Мистецтво Західних областей України та Північної Буковини 1917-1941 рр. /

Народилась у Коломиї, мешкала у Львові. Була дружиною живописця Романа Сельського. Належала до групи львівських художників «Артес» і брала участь в його виставках, зокрема, в Палаці Мистецтв у Львові у 1927–1932 рр., а також у Варшаві (в 1931 р. – в «Салоні М. Гарлінського»). У 1926 р. дві її праці експонувались на паризькому Салоні Незалежних. У 1930 р. у Львові була видана збірка графічних творів художників групи «Артес», серед них – твори Маргіт Райх.

Рейхенштейн Марк (Reichenstein Mark),
колекціонер, збирач юдаїки, адвокат.

Народився та жив у Львові. Очолював ТДЄМЛ. Після смерті М. Р. завдяки його мистецькій колекції було започатковано колекцію Єврейського музею при львівській Єврейській громаді.

Окрім культових предметів (корон Тори, синагогальних тканин, тощо), в колекції знаходились також графічні твори як класиків єврейського мистецтва, так і художників-сучасників. Каталог його колекції налічував 373 позиції.

Рейхер-Тот Яніна (Reichert-Toth Janina),
скульптор.

Народилась 22 червня 1895 р. у м. Старий Самбір (нині Львівська область). Навчалась у львівській Школі художнього промислу (1915–1918 рр.), потім у КАМ, в майстерні Константина Ляцки (1918–1921 рр.). Виготовила скульптури для головного вівтаря львівського костелу Марії Магдалини; пам'ятник Й. Пілсудському для школи кадетів у Львові; медальйон Оссолінського для Музею Оссолінських у Львові⁵²³; дев'ять фігур для костелу св. Ельжбети у Львові; і, також для Львова, скульптуру «Невільниця». У цьому місті у 1927 р. відбулась персональна виставка її творів.

Я. Р-Т. вважалась новаторкою і створила значну кількість цікавих праць, зокрема: пам'ятник «Полеглим під час війни» у Бережанах; Конопницькій та Бандурському у Львові; «Полеглим радянським солдатам» у

Болеціні (під Варшавою) та у м. Серпць, а також пам'ятник «Жертвам фашистського терору» в Новому Сончі. Її твори зберігаються у ЛГМ, а також в Музеї Західного мистецтва (Москва).

Рейсінг Е. (Reising E.), живописець-пейзажист.

Народився та жив у Львові. У листопаді 1938 р. його твори експонувались на виставці львівської філії СПХ. Творчість Е. Р. згадується у статті Дебори Фогель, надрукованій у львівському виданні «Сигнали» (1 листопада 1938 р.).

Рейсс Леопольд (Reiss Leopold),
архітектор.

Жив та працював у Львові. Разом з Зигмунтом Шпербером, Артуром Стахлем та Іосифом Фішем працював у КОПЄКЛ. Його діяльність згадується у «Єврейському альманаху» Г. Стахля.

Рейсс Ліонел (Reiss Lionel), живописець та графік.

Л. Р. народився у 1894 р. у галичанському місті Ярославі (Підкарпатське воєводство, Польща). З 1930-х рр. художник жив та працював в США.

Ріхтер-Раух Антоніна (Това) (Richter-Rauch Antonina), живописець.

Ймовірно, народилась у Львові. У 1936 р. закінчила ВАМ, де навчалась у майстерні Т. Прушковського. Свої перші твори експонувала у Варшаві та Львові. Згодом продовжила навчання в Парижі. На початку війни знаходилась в Польщі, але у 1939 р. їй вдалося виїхати до Палестини, де художниця оселилась. Її твори, – пейзажі, портрети та натюрморти – часто експонувались в Тель-Авіві. Художниця була надзвичайно тонким колористом.

У 1949 р. відвідала Польщу на запрошення СПХ. Завдяки сприянню відділу Преси Посольства держави Ізраїль була організована персональна виставка А. Р-Р. в салоні мистецтв «Ніка» (Варшава, вул. Маршалковська, 63), де експонувались 32 її твори. Після виставки А. Р-Р. повернулась до Ізраїлю.

Рейзнер Мечислав (Reyzner Mieczyslaw), живописець.

Народився у 1864 р. у Львові; помер 17 серпня 1941 р. Навчався у Віденській та Мюнхенській Академіях мистецтв у 1880–1886 рр., а також у Парижі (1888–1898 рр.). У 1897 р. М. Р. оселився у Львові, де створив

Історія українського мистецтва в шести томах. – К., 1967. – Т. 5. – С. 415; Сусак В. Художники євреї Східної Галичини в École de Paris. В Кн.: Українські мистці Парижа 1900–1939. К., 2010. – С. 144; P. Łukaszewicz. Zrzeszenie artystów – plastyków artes // Polskie życie artystyczne w latach 1915–1939. Pod red. A. Wojciechowskiego. Wrocław, 1974. – С. 596–597; Piotr Łukaszewicz. Zrzeszenie artystów plastyków ARTES: 1929–1935. Wrocław, 1975 та ін.

⁵²³ Львівський інститут Оссолінських – культурно-освітня установа, заснована в 1817 у Львові Юзефом Максиміліаном Оссолінським (1748–1826), польським просвітником, бібліографом, істориком та літературознавцем. У складі «Оссолінеум» були два основних відділи – бібліотека і музей.

ряд жіночих портретів, жанрових сценок та натюрмортів. Твори М. Р. користувались великим попитом. Під час однієї з паризьких виставок отримав золоту медаль. Відомо, що цей художник відмовився від нагороди, призначеної йому на львівській виставці 1894 р.

Його твори експонувались у залах львівської та краківської філій ТПОМ, у варшавському ТРОМ. Працював у техніках олійного живопису, акварелі, пастелі, аквафорти, рисунку. М. Р. цікавили побутові сценки, народні та міщанські типи облич.

Рімер Олександр⁵²⁴ (Riemer Aleksander), живописець.

О. Р. народився 31 серпня 1889 р. у Львові; загинув після депортації з Парижа у 1943 р. Його батько був львівським архітектором; майбутній художник закінчив середню, а потім спеціальну художню школу у Львові. Потім навчався у Дрездені, де отримав так зв. «Meisterschüler». У 1937 р. вчився в Парижі. Повернувшись до Львова, став співзасновником львівського художнього об'єднання «Артес» і брав участь у всіх виставках цього об'єднання, – зокрема, у виставці під назвою «Молоде мистецтво». О. Рімер був живописцем-новатором; в живописі використовував відкриті інтенсивні кольори.

О. Р. брав участь у паризьких виставках, у Салоні Незалежних 1928 та 1933 рр. У 1930 р. у Дрездені на прохання професора Робера Стерля в галереї «Молоде мистецтво», що належала Й. Санделю, відбулась персональна виставка О. Р., прокоментована численними рецензіями німецької преси. Твори О. Р. експонувались також на єврейській виставці, організованій товариством «Внеј-Вгіт» у Дрездені (1933 р.). Також твори художника експонувались на виставках ПІМ (1934–1935 рр.). Деякі з них були видані в папці графіки художників групи «Артес» (Львів, 1935 р.). Згодом О. Р. брав участь у виставці єврейських художників Львова, організованій ЄТПОМ у Львові напередодні початку II Світової війни (1939 р.).

О. Р. був надзвичайно обдарованою людиною, і, окрім живопису, захоплювався музикою, а також писав вірші.

Розенова Софія (Rosenówna Zofia), скульптор.

Народилась та жила у Львові. Створила погрудне зображення негритянської співачки Флоренс Мілле, котра померла у Лондоні у

1927 р., а також фігуру «Христос – добрий пастир» для каплиці Вірменської церкви (Львів).

Розенфельд Теофіл (Rosenfeld Teofil), художник.

Народився у 1845 р. у галичанському місті Вадовіце (Малопольське воєводство, Польща). Протягом 1857–1858 рр. Навчався у КШОМ.

Розенгартен Давид (Rosengarten Dawid), народний художник.

Жив та працював у Східній Галичині. Згадки про його творчість зустрічаються у каталозі колекції М. Гольдштейна (Львів, 1935, с. 162).

Розенфельд Беніамін (Rosenfeld Benjamin), архітектор, живописець, скульптор зі Львова.

Протягом гітлерівської окупації жив під іменем «Ян Рожицький (Рожецький. Jan Różycki (Rożecki). [...] Під час війни належав до групи інтелектуалів, котрі під час окупації під примусом будували будинок на вул. Нарбутта, 8 (Варшава). Працював у варшавській конспіративній організації на вул. Огородовій, 29. Сам сконструював радіо, котре ховав у пічці; протягом війни збудував близько 40 бункерів для євреїв-втікачів. Загинув під час Варшавського повстання у 1944 р., відмовившись слухатись наказу про капітуляцію Бора Комаровського. Художнику було близько 30 років.

Примітка перекладача: відомості стосовно художньої діяльності Б. Р. в архіві не вказані.

Розенфельд Каміла⁵²⁵ (Rosenfeld Kamila), живописець.

Народилась та мешкала у Львові. Належала до Товариства польських художниць; малювала переважно пейзажі; працювала в техніках рисунку та акварелі. Твори К. Р. експонувались у залах ТПОМ протягом 1926–1939 рр., причому у 1931 р. виставка містила досить значну їх кількість.

Розенкранц Моше (Rosenkranz Mosze), поет та рисувальник.

Жив та працював в Коломиї. Користувався псевдонімом «Wówek Kugel». Написав поему мовою іврит, і видав її з okazji відвідин міста імператором Францом Іосифом у 1880 р. Поет сам намалював обкладинку до власної книги, котра була видана в Коломиї, у видавництві Шимона Таугера, у 1907 чи 1908 р.

⁵²⁴ Скорочена версія біографії художника українською мовою надрукована у виданні: Глембоцька Г. Л., Сусак В. Образи зниклого світу: євреї східної Галичини (середина XIX – перша третина XX століття). – Каталог виставки. – Львів, 2003.

⁵²⁵ Скорочена версія біографії художниці українською мовою надрукована у виданні: Глембоцька Г. Л., Сусак В. Образи зниклого світу: євреї східної Галичини (середина XIX – перша третина XX століття). – Каталог виставки. – Львів, 2003.

Розенштейн Ерна (Ела) (Rosenstein Erna; Ela), живописець, графік, рисувальник.

Е. Р. народилась у 1913 р. у Львові, згодом оселилась у Варшаві. Була дружиною літератора Артура Сандауера. Її батько початково працював суддею у Львові, а згодом переїхав з родиною в Краків, де працював адвокатом. У Кракові Е. Р. підтримувала стосунки з Спілкою комуністичної молоді; потім вчилась у Віденській Академії мистецтв. Належала до лівої політичної організації «Freie Arbeiterjugend». Повернувшись до Кракова, вступила до КАМ, де навчалась у майстернях В. Яроцького та В. Вейсса.

Гітлерівську окупацію пережила завдяки «арійським документам»; тоді її підтримували художниця з Ченстохови Богумила Малець, а також Кристина Бельська; згодом – відома письменниця Аурелія Вилежинська, котра потім загинула під час Варшавського Повстання.

Дебют Е. Р. відбувся під час краківської виставки «Молодих художників» у жовтні 1946 р. Початково вона працювала в якості художника-реаліста, але згодом захопилась сюрреалістичним живописом. Е. Р. також займалась графікою, – переважно малювала тушшю. У 1946 р. виконала обкладинку до книги «Очима 12-річної дівчинки»⁵²⁶, виданої у Кракові Єврейською Історичною Комісією, де описувалось життя за часів окупації.

Після війни Е. Р. відвідала Англію та Австрію. Виставки її творів відбувались переважно у Кракові. Нині твори художниці зберігаються у провідних колекціях Польщі.

Рафаловська-Взорек Аніела (Rafalowska-Wzorek Aniela), живописець та графік.

А. В-Р. народилась у 1908 р. у Львові. Вивчала історію мистецтва у Львівському Університеті (1927–1928 рр.), потім – живопис у Технічній Школі (1928–1932 рр.), а також рисунок на загальному відділенні ЛП. Працювала асистенткою на курсах графіки професора Людвіка Тировича.

А. В-Р. брала участь у виставках Спілки Львівських художників-графіків. Під час війни, у 1940–1946 рр., перебувала в СРСР, потім жила у Новому Сончі (Малопольське воєводство, Польща); згодом оселилась у Кракові. Її твори зберігаються, зокрема, в Музеї Сілезії (Вроцлав).

Рагієр Бертольд (Ragier Bertold), художник.

Р. Б. народився в Тернополі, в середині XIX ст. Навчався у КШОМ протягом 1-го півріччя 1880–1881 навчального року.

⁵²⁶ Український переклад цієї книги: Хешеліс Я. Очима 12-річної дівчинки. Передмова: проф. Я. Грицак. Переклад А. Павлишина. К., Дух і Літера, 2011.

Розен Ян Богумил (Rosen Jan Bogumił), живописець-баталіст.

Я. Б. Р. народився в Варшаві, 16 жовтня 1854 р., в асимільованій єврейській родині Шимона Леопольда та Йозефіни. Помер у Львові 8 листопада 1936 р.

Перші уроки образотворчого мистецтва отримав у Варшаві, у майстернях Генрика Релдіха та Францішка Костжевського. Протягом 1872–1874 рр. навчався у Мюнхені, у художників Стрегубера та Барта; згодом вчився в майстерні Жерома в Парижі (1875–1879 рр.). У 1879–1882 рр. мешкав у Польщі; в цей період малював переважно батальні сцени. [...] За твір «Огляд військ на Сасській площі у Варшаві» на виставці в Парижі у 1888 р. отримав золоту медаль; цей твір згодом експонувався у Варшаві та Петербурзі. Петербурзька АМ призначила йому титул почесного професора та придбала цю картину, але у 1924 р. влада СРСР повернула твір Польщі. [...]

Я. Б. Р. був автором ряду сюжетів з наполеонівських війн, за котрі отримав безліч винагород на різноманітних закордонних виставках. До I Світової війни мешкав переважно за кордоном, але ніколи не втрачав зв'язків з батьківщиною. Повернувшись до Польщі у 1927 р., оселився у Варшаві. Тут відбувались виставки його творів; тут він подарував одну з картин Національному музею та увійшов до складу Комітету ТРОМ. У цьому ж році художник поїхав до Львова, де жив до смерті.

Равіч Мелех (Rawicz Melech), поет, журналіст, есеїст, мистецтвознавець, дослідник єврейської культури.

Народився 27 листопада 1893 р. у м. Радом (Польща); його батько, Ефраїм, був торговцем. Згодом родина протягом 1909–1910 рр. мешкала у Станіславові (нині Івано-Франківськ), у 1911–1912 рр. – у Львові. Щодо освіти поета нічого не відомо.

М. Р. вчився у Ш. Інгера, завдяки котрому захопився єврейською літературою. Почав писати вірші у 1909 р., через рік видав у Львові першу книгу віршів на ідиш – «Ojf der szwel» (Львів, 1912), завдяки котрій на нього звернули увагу єврейські літературні кола. Після вдалого дебюту М. Р. співпрацював з ледь не всіма єврейськими видавництвами Галичини, Польщі, а згодом Америки. У 1913 р. оселився у Відні. Під час I Світової війни служив у австрійському війську; у Відні у 1917 р. вийшла друга книга його віршів під назвою «Ruinengros».

М. Р. друкувався в антологіях Інгера і сам виступив в якості упорядника антології

«Tojt-cyklus»; потім, постійно співпрацював з часописом «Критика»; був співорганізатором часопису «Der Kwal». У 1921 р. оселився у Варшаві, де до 1924 р. працював у сфері єврейської шкільної освіти. Тут М. Р. видавав щотижневик «Di Wog», активно друкуючись у виданнях, котрі видавались мовою їдиш. У 1924 р. разом з Зінгером, Перецем, Маркішем, Ноахімом Майзелсом та Алтером Кацизом заснував щотижневик «Literarisze Bleter», в редакції котрого працював до 1926 р. У 1925 р. працював секретарем Спілки єврейських літераторів та журналістів, а також у Спілці белетристів та в ПЕН-клубі. З 1927 р. редагував літературний відділ щотижневика «Neje Folksaj tung» [...], де писав статті та рецензії на єврейську та європейську літературу. [...] Окрім кількох поетичних книг, видав ряд книг прози, писав брошури, адресовані єврейській молоді, а також читав лекції, присвячені єврейській мові та культурі, в містах та містечках Польщі. Належав до ідеалістів, був переконаний в тому, що дійсно значуще мистецтво можна створити виключно завдяки сильній ідейній основі.

Розен (Росен) Ян Генрик (Rosen (Rozen) Jan Henryk), живописець.

Я. Г. Р., син та учень Яна Богумила Розена, народився в Варшаві, 25 лютого 1891 р.; жив у США. Вивчав історію мистецтва в Мюнхені (1911 р.), в Парижі (1912–1914 р.), а згодом в Лозанні. У 1914–1917 рр. служив у французькій армії, а у 1918–1923 перебував на польській дипломатичній службі. Персональна виставка художника відбулась у варшавській «Захенті» (1923 р.).

З 1930 р. Я. Г. Р. працював викладачем рисунку у ЛП. Відомий в якості автора розписів у техніці темпері у Вірменській Церкві у Львові (1925–1929 рр.); оформив розписами каплицю Яна Собеського у Кахленбергу (неподалік від Відня) у 1930 р., а також приватну каплицю Папи Пія XI в Замку Гандольфо (1934). Я. Г. Р. – автор станкових живописних творів у жанрі портрету, ряду жанрових та релігійних композицій, також живопису на склі. Твори художника зберігаються у львівських музеях, у колекціях Любліна, Лондона та ін.

С

Сандель-Подгорізер Ернестина (Podhorizer–Sandel Ernestyna), мистецтвознавець, архівіст.

Е. С-П. Народилась 1 квітня 1903 р. у галичанському містечку Дембиці (Підкарпатське

воєводство, Польща). З 1905 р. до початку II Світової війни жила у Львові, де й отримала освіту: атестат зрілості у єврейській гімназії, згодом диплом математично-біологічного та гуманітарного факультетів [...] Університету Яна Казимира (1933 р.). Внаслідок економічної кризи до 1939 р. була безробітною і заробляла приватними уроками. У 1935 р. за ліві політичні переконання кілька місяців відбула у львівській в'язниці.

У 1939 р., коли Львів опинився під владою СРСР, отримала місце викладачки в одній з львівських гімназій. У квітні 1940 р. разом з однорічною дитиною була евакуйована до Казахстану, де до 1943 р. працювала вчителькою в радянських школах. У листопаді 1943 р. була прикликана польською владою до Москви, де працювала у новоствореному Польському дитячому будинку у Чкаловську; у 1944 р. перейшла до аналогічного закладу у Курській області, у м. Новий Оскол. У квітні 1946 р. разом з дітьми та персоналом дитячого будинку була репатрійована до Польщі. З 1946 р. працювала у ЦЄК⁵²⁷ в якості секретаря відділу освіти. З 1948 р. виконувала обов'язки секретаря у ЄТПОМ, де водночас організувала виставки творів єврейських художників.

У 1948 р. Е. С-П. – співорганізатор виставки, приуроченої до 5-ї річниці повстання у Варшавському Гетто, де експонувались твори єврейських художників, вбитих під час війни. У 1949 р. працювала куратором пересувної «Виставки збережених мистецьких творів єврейських художників», котра експонувалась у містах Нижньої Сілезії.

З 1947 р. у польських та єврейських часописах друкувались есе та статті Е. С-П., присвячені єврейським художникам та їх творчості. З 1950 р., після ліквідації ЄТПОМ, разом з мистецькою колекцією цієї організації опинилась в ІЄІ у Варшаві, де в якості наукового співробітника пропрацювала до 1953 р., водночас опрацьовуючи книгу «Знищення єврейства в Краківській області»⁵²⁸. З 1953 р. залишила працю у ІЄІ разом з чоловіком, І. Санделем, щоб закінчити роботу над його книгами, присвяченими єврейському мистецтву і згодом виданими на їдиш у видавництві «Idiszer Buch».

Після смерті чоловіка⁵²⁹ продовжила дослідницьку працю у сфері єврейського мистецтва Польщі. Співпрацювала з Словником Польських Біографій та Польським Інститутом

⁵²⁷ ЦЄК, організація, заснована 12 листопада 1944 р. для допомоги польським євреям, котрі пережили Холокост.

⁵²⁸ Книга була надрукована польською мовою у бюлетені ІЄІ, № 30 за 1959 рік, С. 87–109.

⁵²⁹ Йосиф Сандель помер 1 грудня 1962 р.

мистецтв при Академії наук. У 1968 р. повернулася до ІЄІ, де працювала в якості наукового співробітника Музею ІЄІ, кураторки виставок та подій у відділі образотворчого мистецтва, а також керівника Музею. Друкувала есе та статті, дотичні до історії єврейського мистецтва у Польщі, – у Бюлетені ІЄІ, а також в варшавському часописі «Folks-Sztyme». У 1970 р. була номінована на посаду ад'юнкта ІЄІ.

Сацк Ш. (Sack Sz.), скульптор.

У каталозі колекції єврейського мистецтва М. Гольдшейна (Львів, 1935) надрукована репродукція різьблення на кришці скриньки, створеної цим скульптором для Пам'ятної Книги колекції М. Гольштейна.

Сафір Генрика (Safir Henryka), живописець.

Народилась у Львові близько 1900 р. Після II Світової війни певний час займала посаду секретаря ЄТПОМ, а також входила до складу СПХ у Варшаві.

Г. С. створила ряд натюрмортів, а також портретів, – серед іншого, портрет Ернестини Сандель, котрій цей портрет і належав. Після одруження взяла прізвище «Львова». Померла 15 листопада 1960 р. у Варшаві, похована на військовому кладовищі «Повонзки».

Самборський–Нахт Артур – див. Нахт–Саборський Артур.

Сейден Зигмунт (Seiden Zygmunt), живописець.

Відомо, що художник загинув у Львові під час гітлерівської окупації.

Сейдман Самуель (Seidman Samuel), живописець, мініатюрист.

С. С. народився у Мильне (село в Тернопільській області) близько 1900 р.; загинув у Польщі під час гітлерівської окупації. Відразу після закінчення середньої школи, під час I Світової війни потрапив в австрійську армію. Згодом навчався на факультетах філософії та історії мистецтва в Університеті ім. Яна Казимира у Львові. Малював переважно маленькі картини, здебільшого гірські та лісові пейзажі, іноді фольклорні композиції. Часто виїжджав на пленери у ліс в околицях Яремчі. Брав участь у виставках львівського Палацу Мистецтв у Львові. Сестра художника, Геня Сейдман, пережила війну і оселилась в Ізраїлі, звідки надіслала дані про нього до архіву ІЄІ.

Сейнфельд Абрахам (Seinfeld Abraham), громадський діяч, мистецтвознавець.

А. С. народився у Кракові або Львові, в родині родичів поета Самуеля Якуба Імбера. Був популяризатором єврейської культури. Працював секретарем секції мистецтв при YIVO⁵³⁰, в організаційному комітеті єврейського театру у Кракові (вул. Богеньська, 7). Належав до філії Єврейського Комітету у Західній Галичині, писав тексти, присвячені цій організації. Відомо, що у 1929 р. відбулась конференція ІЄІ, на котрій А. С. проголосив доповідь.

Художник загинув під час II Світової війни, водночас з С. І. Імбером.

Селзер Генрик (Selzer Henryk), живописець.

Народився у Львові, у 1898 р. Загинув там же від рук солдат гестапо (1942 р.). Брав участь виставках львівської філії ПСПХ. Згідно рецензії Артура Лаутербаха у «Єврейському Альманасі» (1937), Генрик Селзер був одним з найцікавіших і найглибших львівських живописців.

Сігель Зигмунт (Siegel Zygmunt), художник.

Народився у галичанському містечку Ропчице (Підкарпатське воєводство, Польща). Вчився у КШОМ протягом 1879–1882 навчальних років. В липні 1880 р. отримав II нагороду в розмірі 200 зл. за малюнок античного зліпку.

Сейдеманова Дорота (Seydemanowa Dorota, з родини Берлінерблау)

Д. С. народилась у 1898 (за іншою версією, у 1900) р. у Відні (за іншою версією, у Варшаві). Загинула у 1943 р. у Новому Сончі (Малопольське воєводство, Польща). Належала до художньої групи «Паризький комітет» (КП). Навчалась у Варшаві, згодом у Кракові, в майстерні І. Панкевича, потім у Парижі. З 1936 р. входила до складу керівництва СПХ.

Після початку німецької окупації певний час жила у своїй подруги, Яніни Рудзької-Цибіс, потім у м. Рабка (Малопольське воєводство, Польща). Тут було викрито її єврейське походження, і художницю, разом з її кузиною Марилою Шпет, відправили до Нового Сонча, де вона загинула від рук фашистів.

Дорота Сейдеманова була видатною художницею; відомо також, що її мати захоплювалась рисунком та аквареллю, і що двоє її

⁵³⁰ Єврейський Науковий Інститут, в оригіналі «Jidiszer Wisnszaflecher Institut», заснований у 1925 р. в Вільнюсі. Діє донині в США.

братів отримали освіту архітекторів. На жаль, подружнє життя художниці склалось нещасливо.

Відомо, що у 1930-х рр. твори Д. С. експонувались під час Салонів ІІІМ.

Сельська Маргіт – див. Райх-Сельська Маргіт.

Сохачевський Олександр (Sochaczewski Aleksandr; псевдонім Sandar Leib), живописець.

О. С. народився у травні 1843 р. в м. Ілові (неподалік від Лодзі, Польща). Помер у 1923 р. у Відні. Вчився живопису початково у варшавській Школі образотворчого мистецтва, у професора Шимлера (1862–1864 рр.). Спілкувався у патріотично налаштованими колами борців з царизмом і брав активну участь у роботі молодіжних секцій. За це О. С. заарештували у 1862 р., але смертельний вирок через те, що він був неповнолітній, замінили на 10-річну каторгу в соляних шахтах Сибіру, та ще 10 років перебування в Сибіру. Після того, як художник відбув покарання, він ненадовго повернувся до Польщі; потім, у 1897–1900 рр., жив у Мюнхені, Відні та Брюсселі, а згодом оселився у Відні. Тривалий час зображав страждання польських вигнанців в Сибіру, розповідаючи історії: як свою власну, так і патріотів, з котрими його звела доля. Центральним твором цього періоду стала написана в Мюнхені картина «Прощання з Європою», де на тлі зимового пейзажу зображено межовий стовп на кордоні Європи та Азії, довкола котрого юрмиться натовп в'язнів. В картині був зображений автопортрет художника.

Художник створив близько 200 картин на цю тему і возив їх з собою всією Європою, позаяк не хотів їх продавати. Врешті-решт опинився в страшній бідності, і від публічного аукціону з продажем його творів його врятувала акція допомоги, влаштована польськими емігрантами. У 1913 р. О. С. влаштував велику виставку своїх картин у Львові. Вона справила велике враження на публіку, і муніципалітет запропонував йому продати всі його твори. О. С. відмовив, але погодився на призначення йому прижиттєвої ренти в розмірі 4800 крон щороку, завдяки котрим міська галерея мистецтв отримувала право на всі його твори після його смерті. Через значну інфляцію після I Світової війни сума, котру отримував художник, значно зменшилась, і останні роки його життя пройшли у нестатках. У 1924 р. (через рік після смерті художника) йому присудили державну відзнаку «Krzyż Kawalerski Polonia Restituta».

О. С. залишив спадок у розмірі близько 200 картин та рисунків. Ці твори залишались у Львові до 1956 р., після котрого СРСР повернув їх Польщі. Нині вони зберігаються переважно в Історичному музеї м. Варшави, деякі – у Музеї Робітничого Руху; певні твори, в тому числі «Прощання з Європою», експонувались на виставці в Цитаделі. Кілька творів художника зберігаються у Музеї ІЄІ.

Солерштейн Адам (Sol(e)rstein Adam), живописець-портретист.

Відомо, що А. С. загинув під час полювання на євреїв на території заводу скла у м. Стрий у роки II Світової війни.

Солдінгер Антоній (Soldinger Antoni), живописець.

Народився в 1885 р. у Кракові, загинув у Тарнові у 1942 р. Навчався у КАМ, в майстерні Т. Акцентовича, і закінчив її з відзнакою. Згодом оселився в Парижі, де заробляв портретами та фотографіями шлюбів. Пізніше переїхав до Голландії, де прожив до 1923 р., після чого повернувся у Краків.

А. С. був чудовим портретистом, а також малював жанрові сценки, пейзажі та портрети. У 1925 р. у Кракові відбулась виставка його пастельних творів, присвячених мотивам старого міста.

Стахель Майер (Stachel Majer), живописець та графік.

Народився у 1918 р. у Львові, де і загинув від рук гестапо у 1943 р. М. С. був дуже талановитим художником. Деякі його малюнки зберігаються у Александра Кобздея, колеги М. Стахля, котрий під час окупації протягом певного часу переховував художника і беріг його твори. Після війни ці малюнки експонувались під час виставки творів єврейських художників, котрі загинули під час війни, приуроченій до 5-ї річниці повстання у Варшавському Гетто.

Стахль Артур, (Stahl Artur), інженер; живописець.

А. С. народився у 1895 р. у Львові, де закінчив гімназію, а згодом – факультет архітектури ЛП. Продовжив навчання в одній з італійських Академій Мистецтв. Під час I Світової війни служив на фронті в лавах австрійської армії і здобув кілька відзнак за хорошу службу. Після війни оселився у Львові і займався виключно живописом та скульптурою. Його спеціальністю були єврейські мотиви в мистецтві, – зокрема, кладовища, інтер'єри

синагог і т. п. Викладав рисунок у львівській гімназії на вул. Зигмунтовській (1920–1927 рр.), а також у єврейській ремісничій школі. Згадки про його творчість надруковані у «Єврейському Альманаху» (Львів, 1927); твори А. С. експонувались у Львові та Кракові у 1919–1921 рр.

Художник працював секретарем КОПСКЛ, виконував обов'язки куратора естетичного стану єврейського цвинтаря у Львові, де, серед іншого, були надгробні плити і його роботи. Відомо, що він також брав участь у реставраційних роботах на старому єврейському кладовищі Львова, а також спроектував залізничну станцію у м. Цебрів (неподалік від Тернополя).

Стейнсберг Євгеній (Steinsberg Eugeniusz), живописець.

Є. С. народився в Бродах (нині Львівська область). Брав участь у виставках Сучасного мистецтва у Львові (1894 р.), та у VII-й Весняній Виставці ТПОМ (Львів, травень 1911).

Страссберг Норберт (Strassberg Norbert), живописець.

Народився у 1911 р. у Львові, в родині кравця, тут же вчився, – зокрема, у Вільній Академії мистецтв у К. Сіхульського; потім виїхав до Кракова, де вступив до краківської філії СПХ. Початково знаходився під впливом скульптора Шукальського (США), котрий створював містичні та алегоричні композиції. Деякий час Н. С. належав до об'єднання «Rogate Serce», де його творчістю захоплювались; в цей час займався кубістичними портретами. Згодом відійшов від юнацьких шукань і повернувся до Львова. Н. С. був дуже талановитим художником і працював у різних техніках, – живописі, графіці, рисунку, – працюючи переважно в портретному жанрі.

Художник створив значну кількість композицій на єврейську тему. Одна з них, графічний малюнок «Екстаз», де зображено двох молодих учнів ешиви під час молитви, зберігається в музеї ІЄІ (Варшава).

Твори Н. С. експонувались у краківському, варшавському та львівському відділеннях ТПОМ. У 1935 р. він взяв участь у Ювілейній виставці варшавської «Захенти», у червні 1936 р. більше ніж 30 його творів експонувались на виставці художнього об'єднання «Rogate Serce».

Друга Світова війна застала художника у Львові. Загинув в якості солдата Червоної Армії у 1941 р. на львівському аеродромі.

Стрейт Ар'є (Streit Arie), мистецтвознавець, історик.

А. С. Написав історію великої синагоги у Станіславові (нині Івано-Франківськ), котра була видана з ілюстраціями мовою ідиш у 1936 році, у серії «Naje Bicher» під назвою «Di geszichte fun der grojser stanislawower szil».

Стренг Генрик (Streng Henryk) – див. Влодарський Марек.

Т Тотн Фридерик (Totn Fryderyk), скульптор.

Жив у Львові, займався переважно дерев'яною скульптурою. Про його творчість писала єврейська газета «Хвиля» (№ 6462 від 1937 р.). Каталог виставки свідчить про те, що твори Ф. Т. взяли участь у I Весняному Салоні львівської філії ПСПХ.

Тагер Дася (Tager Dasia), художниця.

Народилась та жила у Коломиї; окрім малювання, займалась музикою. Згідно бажанню матері вчилась у Вільній Академії мистецтв у Львові.

Танзер Броніслава (Tanzer Bronislawa), живописець.

Народилась та жила у Львові. Її творчість згадується у єврейському альманасі Г. Стахля (Львів, 1937).

Таубес Фредерік (Taubes Frederic), графік та мистецтвознавець.

Народився 15 червня 1900 р. у Львові. Навчався в Мюнхені, потім у Відні, Флоренції та Парижі. Брав участь у варшавських та львівських виставках; його твори згадуються у таких виданнях, як «Menorah» (1929), «Sztuki Piękne» (1929, № 10) та «Wiadomości Literacki». Згодом оселився у Нью-Йорку.

Тоепфер Мішель (Toepfer Michel), карикатурист.

Народився та жив у Львові; його твори згадувались у «Tygodniku Ilustrowanym» (1912, II півріччя, № 50).

Теппер Іосиф (Terper Józef), мистецтвознавець.

Народився в Коломиї, але доросле життя прожив у Вільнюсі, де працював викладачем в гімназії. Писав рецензії про виставки під псевдонімом «Jozef Fraj». І. Т. загинув під час

гітлерівської окупації в околицях Вільнюса; його дружина загинула на кілька років пізніше там же. Відомий в якості автора статті, присвяченої І. Санделю, у виданні «Literarisze Bleter» (№ 20, 13 травня 1936 р.).

Толкачов Зіновій (Tolkaczow Zinowiej), живописець та графік.

Народився у м. Щедрин у Білорусі. Закінчив Інститут образотворчого мистецтва у Києві. В якості солдата Червоної Армії був учасником походу на Берлін, в процесі котрого з військами визволителів одним з перших увійшов до концтабору «Майданек». Саме в Польщі створив цикл літографій на цю тему, а також цикл «Квіти Освенцима».

З. Т. у Польщі у 1946 р. проілюстрував книги Шолом-Алейхема. У 1946 р. художник повернувся до СРСР. Брав участь у виставках в Москві, Ленінграді, Харкові, Копенгагені, Одесі, Варшаві, Празі, Амстердамі, Венеції, Лондоні та Філадельфії. Твори художника зберігаються у музеях Москви та інших міст СРСР, а також Європи та Америки.

Тушер Іосиф (Tuszer Józef), живописець-монументаліст. Відомо, що цей художник брав участь у розписах синагог Галичини; зокрема, його творчість згадується в каталозі колекції М. Гольдштейна (Львів, 1935).

Ф

Фогель (Вогель) Дебора⁵³¹ (Vogel Deborga), поетка, письменниця, мистецтвознавець, есеїстка.

Народилась у 1902 р. у галичанському містечку Бурштин (нині Львівська область); загинула під час II Світової Війни у Львові. Закінчила гімназію у Відні; у 1927 р. захистила докторську дисертацію з філософії у Ягелонському університеті (Краків). З 1926 р. пише рецензії на сучасну поезію, огляди,

⁵³¹ Творчості Д. Ф. Присвячено наступні публікації: Szymaniak Karolina. *Być agentem wiecznej idei. Przemiany poglądów estetycznych Debory Vogel.* Kraków, 2006; Deborga Vogel. *Akacje kwitną. Ilustracje Henryk Streng.* Posłowie: Karolina Szymaniak. Kraków, 2006; Пінчевська Богдана. Деякі мотиви книжкової графіки художників групи «Артес» на прикладі ілюстрацій Генрика Стренга (Марка Влодарського) до прози Дебори Фогель // *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв.* – Харків: ХДАДМ, 2011. – № 5 (Сходознавчі студії. Випуск 4 «Єврейське мистецтво і український контекст. У руслі європейських новацій»). – (у друці); Козаченко Б. Про прозу Дебори Фогель, що не схожа на будь-як іншу. *Всесвіт*, № 9–10. – К., 2010. – С. 239–241; Дебора Фогель. Колажі. Переклад з польської // *Всесвіт*. № 9–10 (981–982). К., 2010. – С. 114–133. – Переклад авторки роботи; тощо.

присвячені сучасному мистецтву, в часописах, що видаються єврейськими мовами або польською: наприклад, «Форма та зміст живопису М. Шагала». Нарівні з Янкелем Адлером, Гершем Вебером, І. М. Маном, Ноахімом Прилуцьким та Отто Шнейдом належала до Колегіуму при YIVO.

Фенстер Герш (Fenster Hersz), літератор та мистецтвознавець.

Народився у 1894 р. у м. Баранові (неподалік від Кракова) або в Тарнуві. Помер 4 травня 1964 р. у Парижі. В молодості організував у своєму місті Товариство культури ім. І. Л. Переца. Після I Світової війни поїхав в Париж, де вступив до Сорбони. Протягом восьми років працював секретарем у письменника Шолома Аша. Під час гітлерівської окупації організував у Парижі так званий «єврейський куточок», щось на зразок підпільного центру єврейської культури. Згодом потрапив у концентраційний табір. Після закінчення війни зайнявся вивченням життя, долі та творчості єврейських художників, котрі жили у Франції, і написав книгу на цю тему.

Форзіммерова Яніна (Forzimerówna Janina), графік та живописець.

Я. Ф. народилась та жила у Львові. Належала до створеної у 1921 р. групи «Формістів» і брала участь у її виставках. Її карикатури друкувались у львівському «Szczutku». Близько 1924 р. оселилась за кордоном.

Френкель-Еберова Алісія (Frenkel-Eberowa Alicja), графік.

Вірогідно, А. Ф.-Е. народилась та жила у Львові. У 1909–1913 рр. експонувала свої твори у варшавських виставках ТРОМ; серед зафіксованих у каталогах творів цієї художниці значились малюнки, ескізи, ілюстрації та обкладинки книг.

Френкель Габріела Гелена (Fraenkel (Fränkel) Gabriela Helena), живописець, художник-емальєр.

Народилась у 1900 р. в Тарнуві, загинула у 1942 р. від рук гітлерівців. Початкову школу закінчила у Тарнуві, потім, протягом 1920–1922 рр., навчалась у КАМ, в майстерні В. Вейса. Окрім живопису, захоплювалась техніками емалі.

Брала участь у виставці єврейських художників, організованій у 1921 р. у приміщенні варшавської Єврейської громади. Три твори цієї художниці, в тому числі її «Краєвид», експонувались під час Весняного Салону, котрий відбувся у 1922 р. у тому ж приміщенні.

Френкель Гізела (Frenkel Gizela), мистецтвознавець.

Г. Ф. народилась близько 1900 р. Була дружиною львівського адвоката. Колекціонувала фольклорні єврейські витинанки⁵³². Напередодні II Світової війни надрукувала у львівській «Chwili» статтю, присвячену цій темі. У львівському етнографічному кварталнику «Lud» була надрукована інша її стаття, «Єврейські витинанки в Польщі».

Під час II Світової війни Гізела Френкель залишалась на території СРСР, ймовірно, в евакуації. Після репатріації у 1946–1947 рр. працювала у музейному відділі ІЄІ у Варшаві. Брала участь в організації меморіальної виставки, присвяченої художника-євреям, загиблим під час війни. У 1951 р. поїхала в Ізраїль, де також влаштувалась працювати в музей.

Фреундова Галина (Freundówna Halina), скульптор, майстриня розпису порцеляни.

Вірогідно, Г. Ф. народилась та жила у Львові. У 1923 р. художниця взяла участь у варшавській виставці «Шахи», організованій ТРОМ. У 1933 р. у Львові відбулась персональна виставка художниці, де була представлена переважно декоративна порцеляна. В тому ж році у варшавській «Захенті» експонувалась колекція її творів – розпис кераміки, серед іншого «чорний сервіз», котрий складався з 19 предметів: мисок, тарілок, глечиків, вазонів та ін.

Відомо, що у 1933 р. художниця жила у Варшаві.

Фельдман Макс (Marek) (Feldman Max (Marek), архітектор та майстер літографії.

М. Ф. народився 29 вересня у містечку Заліщики (нині Тернопільська область). У дорослому віці оселився у США.

Феттерова (Fetterowa), живописець.

Ймовірно, походила зі Львова. Відомо, що під час групової виставки у 1908 р. у львівській філії ТПОМ експонувалась робота цієї художниці під назвою «Етюд».

Фейерштейн С. (Feuerstein S.), мистецтвознавець.

Ймовірно, жив та працював у Львові. Займався теорією єврейського мистецтва. Зокрема, його перу належить стаття «Євреї на Загальній виставці мистецтв у Львові», надрукована у журналі «Wschód» у 1910 р.

Флек (Fleck), живописець.

Походив зі Львова. Відомо, що саме цей художник прикрасив розписами Пасаж Міколяша у Львові, а також Головний вокзал. Можливо, саме Ф. був автором поліхромних розписів синагоги у Коломиї.

Ферстер Кароль (Foerster Karol), скульптор.

Народився у Львові. Відомо, що його твори експонувались у 1910 р., під час Осіннього Салону в Парижі.

Фрей Адольф (Frey Adolf), скульптор.

Народився у 1833 р. у Львові. Навчався у КШОМ, на відділенні скульптури, у 1847–1849 рр.

Фрейдфельд Міхал (Friedfeld Michal), живописець.

Народився у Тернополі. Його твір «Білий півень» експонувався під час Осіннього Салону 1948 р. в Парижі.

Фріш Стефан (Frisch Stefan), живописець.

Народився та жив у Львові. У 1939 р. сім олійних творів С. Ф., – переважно пейзажів, – експонувались під час Літнього Салону ТПОМ.

Ш**Шал Якуб (Schall Jakub), історик, мистецтвознавець, педагог.**

Народився 13 травня 1890 р. у м. Романівка (нині Тернопільська область). До початку II Світової війни мешкав у Львові, де працював викладачем в єврейській гімназії (вул. Зигмунтівська). Займався вивченням історії єврейства Галичини, а також єврейських пам'яток Львова. Написав Путівник по єврейським пам'яткам Львова обсягом у 74 сторінки, згодом виданий у видавництві «Ewer» (Львів, 1936). Також Я. Ш. Створив працю, присвячену історії галичанського єврейства в період російського вторгнення 1914–1916 рр. (Львів, 1936).

Шауер Моше (Schauer Mojżesz), живописець.

Ймовірно, походив зі Львова. Його твори згадуються у «Єврейському Альманаху» Германа Стахля (Львів, 1937), зокрема, в статті Артура Лаутербаха, присвяченій єврейському мистецтву.

Шауер Оскар (Schauer Oskar), графік.

Ймовірно, львів'янин. Твори О. Ш. згадуються у «Єврейському Альманаху» Г. Стахля

⁵³² Так звані «рейзеле». (Прим. Перекладача).

(Львів, 1937), зокрема, в статті Артура Лаутербаха, присвяченій сучасному єврейському мистецтву.

Шенкельбах Бертольд (Schenkelbach Bertold), фотограф.

Народився, жив та працював у Дрогобичі. Його твори брали участь Загальній виставці Краю (1929 р., Познань), у відділі, присвяченому художній фотографії.

Шинагель Еміль (Schinagel Emil), доктор медицини, живописець, графік, поет.

Народився 6 січня 1899 р. у галичанському містечку Дрогоїв (неподалік від Ярославля; Підкарпатське воєводство, Польща); загинув у Львові під час II Світової війни. Син урядовця, згодом власника маєтку на ім'я Юсиф, та Міни з родини Гольдманів, – гарної та талановитої жінки, котра, згідно певної версії, стала прототипом Рахелі у «Весіллі» Виспянського. Е. Ш. дуже любив матір, і після її смерті виконав посмертну маску з її обличчя, котра завжди стояла на його робочому столі.

Мешкав у Кракові; належав до художньої групи «Zwornik» і брав участь у її виставках у Кракові, Варшаві та Львові. Малював аквареллю чи олійними фарбами, віддаючи перевагу пейзажу, а також оголеній натурі та портретам. Навчався у КАМ, в майстерні Т. Акцентовича, потім в Брюсселі у Ван Хаслена. З 1926 р. мешкав у Відні, у 1929 р. виїхав до Парижа. В тому ж році взяв участь у Загальній виставці Краю (Познань). Його твори експонувались на виставках ІІІМ у Кракові та Варшаві, а також під час Салонів ЄТПОМ.

Е. Ш. був також письменником; він написав книгу під назвою «Материнство», котру власноруч проілюстрував. У 1936 р. видав книжку власних віршів. Мав намір видати книгу, присвячену єврейським художникам – в редакції видавництва «Literarisze Bleter» збереглась записка, датована 1933 роком, з проханням надіслати матеріали на цю тему.

Художник чудово грав на скрипці; товаришував з деякими єврейськими художниками, – Генриком Стренгом, Ферстером, Нахтом-Самборським; неодноразово бував в майстерні Артура Марковича. Твори Е. Ш., котрий свої літературні праці зрідка підписував псевдонімом «Romando», зберігаються в колекціях Національного Музею у Кракові («Костел Кармеліток»), в Галереї Мистецтв у Лодзі (тепер – Національний Музей); 25 його творів зберігаються у Галереї Мистецтв у Антверпені.

Після початку II Світової війни Е. Ш. разом з дружиною та 14-річним сином Вальдемаром виїхав до Львова. Тут переховувався у передмістях, часто безкоштовно лікуючи бідних. Був виданий гітлерівцям господарем, у котрого оселився; коли він відмовився вийти з гітлерівцями з оселі, вся його родина була розстріляна на вулиці. Відомо, що протягом окупації син Е. Ш., також дуже талановита людина, вів щоденник у нотному зошиті. Брат та сестра Е. Ш. пережили війну і оселились у Канаді. У Музеї ІЄІ зберігаються три олійні твори художника: «Натюрморт», «Жінки на пляжі» та «Екіпаж на вулиці Кракова».

Шлесінгер Отто (Schlesinger (Ślezenger) Otto), живописець, графік.

Відомо, що О. Ш. загинув у 1943 р. у львівському гестапо. Під час перебування у львівському гетто художник створив серію документальних малюнків з натури.

Шлейен Артур (Schleyen Artur), інженер-архітектор.

Народився у 1866 р., у Львові, помер у цьому ж місті у 1912 р. Освіту А. Ш. отримав у ЛП. Збудував у Львові кілька чудових будинків, серед інших – «Colosseum», і за власний кошт відреставрував львівську синагогу на вулиці Жолківській.

Шмарцек Міла, (Schmarcek Mila), живописець.

Ймовірно, походила зі Львова. Загинула під час окупації.

Шнейдер Броніслав (Бено) (Schneider Bronislaw, Beno), рисувальник, карикатурист, графік.

Народився у 1915 р. у Львові, загинув під час війни в якості солдата Червоної Армії. Вчився в КАМ, потім на факультеті архітектури ЛП. Свої сатиричні малюнки друкував у львівських часописах «Szczutek», «Wróble na dachu», «Omnibus», тощо. Співпрацював з гумористичним виданням «Крокодил», котре виходило на території Західної України.

Окрім карикатури та рекламної графіки, займався також архітектурним проектуванням інтер'єрів.

Шонберг (Schonberg), рисувальник та офортист.

Працював у XIX ст.; вірогідно, походив зі Львова. Ш. увічнив у графіці портрет Алоїзія Жулковського і згадується на сторінках видання,

присвяченого історії польської графіки (Julian Kocaszowski. Słownik rytników polskich. Львів, 1874).

Шорр Ізраель (Schorr Izrael), гравер, живописець, графік.

Народився у м. Золочів (Львівська область) 16 квітня 1904 р. Малював картини на сюжети з життя галичанського єврейства. У 1935 р. брав участь у виставках та Салонах ЄТПОМ; у 1938 р. – у виставці графіки в Талліні. Потім виставлявся у Лодзі (1937), а також в Парижі (1940). Малював орнаменти з написами єврейською мовою для суботніх чарок, тассів (тора-шилдів) та басамім.

Шор Людвік (Schor Ludwik), фотограф.

Жив та працював у Львові. Л. Ш. брав участь у Загальній виставці Краю (Познань, 1929 р.), у відділі, присвяченому польській художній фотографії, де виставив 5 експонатів.

Шульц Й. (Schulz J.), архітектор.

Жив та працював у XIX ст. у Львові. Керував роботами при будівництві літньої резиденції румунського короля, – замку в стилі Відродження, розташованої неподалік від станції Синяй (Sinaja). Крім того, наприкінці XIX ст. спроектував у Львові, на вулиці Академічній, Лазні Св. Анни, а також розташовану поруч гарну кам'яницю. Разом з братом спроектував у 1885 р., також у Львові, Військове Казино з великою залогою на першому поверсі; на вулиці Словацького – кам'яницю у стилі німецького ренесансу; на Личаківському цвинтарі – ренесансові каплиці Бачевських, Моравських та Лондинських. Там же у готичному стилі Й. Ш. виконав склеп барона Хайдля, збудований з каменя та мармуру, з фронтоном з формами, що наслідували стародавні святині (скульптор Леонард Марконі).

Його твори згадуються в ілюстрованому путівнику по Львову, виданому у 1894 р.

Шваненфельд Леон (Schwanenfeld Leon), будівничий.

Народився та жив у XVI ст. у Тарнуві. Керував спорудженням будинку школи у Струсині, а також школи 2-го полку уланів, що зафіксовано у книзі А. Герцога «Тарнув – місто від 1567 до 1907» (Тарнув, 1911).

Шваненфельд Моше (Schwanenfeld Mojżesz), скульптор.

Народився у галичанському м. Перемишль (Підкарпатське воєводство, Польща) 22 трав-

ня 1907 р., загинув там же у 1942 р. Його батька звали Хаїм, мати – Амалією; це була бідна єврейська родина. Навчався у 1928–1933 рр. у КАМ, в майстернях В. Яроцького та К. Дуніковського (спочатку на факультеті рисунку, потім – на факультеті скульптури). У I півріччі 1929–1930 навчального року отримав схвалення за малюнок з природи; у II півріччі 1930–1931 рр. – грошову винагороду за працю протягом року і схвалення за малюнок з природи у вечірньому класі. У I півріччі 1931–1932 навчального року отримав грошову винагороду за малюнок, виставлений на конкурс, а у II півріччі – нагороду за працю протягом року.

Відомо, що у 1929 р. скульптор виставляв свої твори, – зокрема, масштабну композицію оголеної природи, – у краківському Палаці Мистецтв. У 1933 р. взяв участь у виставці «Краківської Групи», що відбулась під протекторатом професора Л. Хвістека в приміщенні краківської філії ТПОМ.

М. Ш. припинив заняття у КАМ через комуністичні переконання. Потім навчався в Парижі. Завдяки К. Дуніковському отримав стипендію, котрої, тим не менше, не вистачало на прожиття; художник підробляв, виготовляючи артистичні дрібнички. У 1936 р. М. Ш. повернувся, щоб поновити навчання у К. Дуніковського. У вересні 1939 р. поїхав до Львова, де отримав роботу інспектора у справах скульптури та живопису у дитячих школах. Тут створив багатофігурну скульптурну композицію «Боксери», призначену для приміщення Головного вокзалу. Коли німці почали війну з СРСР, пішов пішки до Тернополя; по дорозі його побили українці, і поранений художник був змушений повернутись до Львова. Переховувався у матері його подруги на прізвище Боярська-Флісакова; вона допомогла йому вилікуватись. Опісля скульптор повернувся до Перемишля, де загинув від рук гітлерівців.

Шварц Станіслав (Schwarz Stanislaw), живописець.

Народився у Львові. Відомо, що його твори брали участь у VII-й Весняній виставці ТПОМ у Львові, у травні 1911 р.

Шульц Бруно (Schulz Bruno), літератор, графік.

Народився 1892 (або 1896) р. у Дрогобичі; загинув від рук гестапівця 19 жовтня 1942 р. там же. Талановитий графік і видатний письменник, Б. Ш. публікував фейлетони та оповідання на фантастичні сюжети, котрі видавались переважно

у «Літературних відомостях». У 1937 р. був нагороджений академічною відзнакою за свою книгу «Динамонові крамниці», надруковану у 1934 р., а також за книгу «Санаторій під Клепсидрою» (1937). Бруно Шульц самостійно ілюстрував свої книги. Створив також численні графічні цикли, присвячені різноманітним, в тому числі єврейським та автобіографічним, темам, а також значну кількість малюнків з фантастичною чи садомазохістською тематикою. Його малюнки мали ледь не карикатурний характер.

Б. Ш. працював у техніках естампу та літографії; проілюстрував книгу В. Гомбровича «Фердидурке». Після початку окупації художник особисто передав збірку із більш ніж ста власних малюнків на зберігання професору консерваторії у Легніці на прізвище Горський. Ці твори згодом були передані до Музею А. Міцкевича у Варшаві, де їх репродуковано та видано у різноманітних альбомах. Після війни ЄТПОМ закупило ряд творів Бруно Шульца для своєї колекції, котрі згодом, разом з Галересею Єврейського Мистецтва, були передані до Музею ІЄІ у Варшаві.

Б. Ш. залишив чорновий варіант твору «Друга осінь», котру підготував до друку та оформив післямовою Єжі Фіцовський⁵³³, – дослідник спадщини митця. Значна кількість нотаток, літературних та графічних чернеток, а також листування з друзями загинули під час війни. У 1967 р. Музей ім. А. Міцкевича у Варшаві організував виставку репродукцій графічних творів художника.

Шпет Марила, (Spaet Marya), живописець.

Кузина художниці Дороти Сейдеман. Народилась у містечку Городок (нині Львівська область), загинула під час війни: була вивезена разом з двоюрідною сестрою з м. Рабки до Нового Сонча. Ймовірно, була донькою Германа Шпета, директора загальної школи ім. А. Когена у Львові. Її твори експонувались під час ІХ Салону, організованому ІПМ.

Шпербер Іосиф (Sperber Jozef), живописець.

Народився у 1888 р. у Кракові, помер від тифу у 1944 р. у Львові. Вчився у 1904–1908 рр. у КАМ, в майстернях Т. Акцентовича, Л. Вичулковського та Ф. Цинка. Твори І. Ш. експонувались у варшавській «Захенті», у краківській філії ТПОМ та у краківських Салонах ПСПХ.

⁵³³ Українською мовою доробок Б. Шульца, опрацьований Є. Фіцовським, видано книгою: Фіцовський Єжи. Регіони великої ересі та околиці. Бруно Шульц і його міфологія. Пер. з польськ. – К.: Дух і літера, 2010. – 544 с.

Шпербер Зигмунт⁵³⁴ (Sperber Zygmunt), інженер-архітектор, живописець.

Народився у 1891 р. у Львові, помер там же, у 1944 р. Працював над декоративними рішеннями синагог та єврейських цвинтарів; спроектував ряд будинків суспільного призначення. Багато уваги присвятив львівській синагозі «Золота Роза». Отримав ряд нагород на конкурсах, а також відзнак в якості архітектора інтер'єрів. Був одним з кураторів КОПЄКЛ. Згідно «Єврейському Альманаху» Г. Стахля, Зигмунт Шпербер народився у 1876 р. у Станіславові (нині м. Івано-Франківськ), у родині рабинів. Закінчив гімназію у Станіславові у 1907 р.; отримав диплом інженера у ЛП у 1914 р., потім навчався у КАМ, у майстерні Л. Вичулковського. Згодом продовжив освіту в Мюнхені. Займався переважно сучасною архітектурою, збудував ряд монументальних об'єктів, таких, як фабрика Рущера, Хофлінгера та ін. Зигмунт Шпербер керував реставрацією кількох синагог. [...] 1937 р. працював у професійній школі ім. Коркіса, викладаючи два предмети: малюнок та художній дизайн меблів.

З. Ш. був ініціатором створення та членом президії, а потім віце-директором Спілки єврейських інженерів Львова. Підтримував інституції, скеровані на поширення освіти серед єврейської молоді, а також благодійні громадські об'єднання.

Серед іншого, художник створив два плакати: перший датовано 1914 р.: на ньому зображена жінка в сучасному вбранні на тлі туалетного столика у сецесійному будуарі. Другий намальовано на замовлення КПЄМ у Львові; це плакат Загальної Єврейської Виставки, котра відбулась у 1919 р. (Львів). Провідним мотивом цього малюнку стала стилізація семисвічника-менори, поєднаної з декоративними написами. Репродукції його творів друкувались у деяких часописах: у «Wędrowiec» (1902) та «Świat» (1906). Творчість З. Ш. згадується у каталозі колекції М. Гольдштейна (Львів, 1935).

Шпрінгман Рахміель (Szingman Rachmiel), живописець.

Ш. Р. народився у Раві-Руській (Львівська область); навчався у КШОМ протягом 1885–1890 рр.

⁵³⁴ Скорочена версія біографії художника українською мовою надрукована у виданні: Глембоцька Г. Л., Сусак В. Образи зниклого світу: євреї східної Галичини (середина XIX – перша третина XX століття). – Каталог виставки. – Львів, 2003.

Шайєрова Марія (Szayerówna Maria), живописець.

Відомо, що ця художниця брала участь у виставках Львова та Варшави. У документах львівської філії ТПОМ 1908 р. зазначено, що дирекція ТПОМ подала на 1908/1909 рік фінансовий запит на 23 твори з Франції, де серед інших вказувались чотири твори М. Ш.

Шор Людвік (Schor Ludwik), фотограф.

Народився та жив у Львові. Ймовірно, загинув під час гітлерівської окупації. Відомо, що художник брав участь у Загальній Виставці Краю (Познань, 1929 р.). Твори Л. Ш. експонувались у відділі, присвяченому художній фотографії.

Шенкерова Францішка (Szenkerowa Franciszka), живописець.

Дружина військового лікаря, Ф. Ш. до 1939 р. мешкала у Варшаві. Була засновницею винагороди для живописців в межах виставок ППМ; відомо, що у 1932 р. цю винагороду у розмірі 300 злотих отримав живописець Еміль Крха (Emil Krcha) за твір «Краєвид Остенди». Твори Ф. Ш. експонувались у варшавській галереї «Захента» у 1920 р., під час виставок ППМ протягом 1931–1932 рр., а також у краківській філії ТПОМ.

Після початку II Світової війни поїхала до Львова, де протягом 1940–1941 рр. працювала в Українському Національному музеї. Відомо, що саме там художниця загинула від рук гітлерівців.

Шпінеллер М., (Szineller M.) скульптор.

Ймовірно, львів'янин, М. Ш. був автором рельєфного портрета Генрика Стаффа (Henryka Schaffa).

Шернер Кароль (Szerner Karol), живописець.

З каталогу виставки відомо, що К. Ш. брав участь у виставці Сучасного мистецтва, котра відбулась у Львові у 1894 р.

Шимсер (Szimser), скульптор.

Жив і працював у Львові на початку XIX ст. Спеціалізувався на гіпсових та кам'яних барельєфах.

Шор Ізраєль (Schor (Schorr) Izrael), живописець, графік, художник по металу.

Народився 16 квітня 1904 р. у м. Золочів (нині Львівська область). Створював мініатюрні композиції на єврейські теми, а також займався

художнім металом: оздоблював гравіруванням з орнаментами та написами єврейськими мовами суботні бокали, таси (Тора-шилди) та бсаміми. Його твори експонувались у 1934 та 1935 рр. на Щорічних виставках ЄТПОМ у Варшаві, в контексті групи молодих художників по металу, та у відділі «Мініатюри».

У червні 1937 р. його твори експонувались на виставці в Лодзі, а також у відділі «Графіка» під час Салону ЄТПОМ (зокрема, твори «Містечко» та «Пейзаж»). В тому ж році під час Паризького Салону експонувався його «Автопортрет». У 1938 р. І. Ш. взяв участь у виставках єврейської графіки, котрі відбулись в Естонії, в Талліні та Тарту. Два канделябри роботи І. Ш. були виставлені під час паризького Салону 1940 р.

Шульц Галина (Szulcówna Halina), живописець.

Народилась та жила у Львові. Брала участь у львівських та луцьких виставках 1930-х рр., зокрема, у Львівському Весняному Салоні (1931 р.) та Виставці художників Волині (Луцьк, 1932 р.).

Шумер Оскар (Szumer Oskar), художник.

Народився в Бродях (нині Львівська область). Навчався у КШОМ протягом 1881–1882 рр.

Шираєва Регіна (Szyrajew Regina), живописець.

Народилась та жила у Львові. Брала участь у виставках ТПОМ, де, зокрема, у 1919 р. отримала нагороду за картину «В травні».

Шварцер Зигмунт (Szwarczer Zygmunt), живописець.

Народився та мешкав у Львові. Його твори експонувались у 1929 р., під час львівської Весняної виставки ТПОМ.

Шик Артур (Artur Szyk), графік, мініатюрист.

Народився 3 червня 1894 р. в Лодзі, помер 14 листопада 1951 р. в Нью-Йорку. [...] У 1908 р. поїхав в Париж, повернувшись, одразу вступив в КАМ, до майстерні Теодора Акцентовича. У 1914 р. поїхав до Палестини; згодом повернувся додому; де під час I Світової війни воював в якості солдата спершу російської армії, а потім – в якості найманця у Польській армії. Перша виставка його мініатюр відбулась у Лодзі, у 1915 р.; тоді ж було видано альбом його

карикатур на тему «Революція в Німеччині» з текстами Юліана Тувіма, [...] з котрим художник товаришував.

А. Ш. також працював над художніми циклами: це ілюстрації до біблійної «Пісні пісень», книги Естер [...], книги Виходу, до Пасхальної Агади; ці твори експонувались в Лодзі у 1922 р. У 1926–1927 рр. був створений ключовий твір А. Шика, котрий уславив його як в Польщі, так і за її межами, так званий «Каліський статут», – цикл з 45-ти поліхромних мініатюр, з кольоровими написами п'ятьма мовами: польською, єврейською, латиною, французькою та іспанською. Сюжетом циклу була історія співіснування євреїв та поляків з тих часів, коли каліський князь Болеслав Високий у 1264 р. надав привілеї єврейству, котре оселилось на його землях. Мініатюри цього циклу переповідали вклад єврейства в розвиток країни протягом всієї її історії.

У 1929 р. А. Ш. отримує академічну відзнаку, а дирекція Державних колекцій в Парижі купує його цикл «Копі царя Соломона» для Люксембурзького музею. У 1924 р. на замовлення французького уряду художник робить мініатюрні портрети султана Марокко та міністра культури Франції. [...] Виставки художника прой-

шли у Парижі, Лодзі, Варшаві та Каліші. [...] Він виступив в якості ілюстратора кількох книг, – разом з Л. Готтлібом оформив книги віршів С. Лон донського «Lider fun idiszn Zelner» (Париж, 1931), самостійно – книгу А. Левінзона «Останні дні Шейлока» та «Навчання Якова» Пйотра Бено, книги «Євреї сміються», поетичний переклад «Пісні Пісень» З. Бромберга-Битковського, тощо. [...]

Для львівського колекціонера М. Гольдштейна А. Ш. створив екслібрис з багатими орнаментами у східному стилі. У Лондоні було видано в єдиному екземплярі на декорованому пергаменті книгу «Агада міста Львова». [...] Художник написав безліч мініатюр як на єврейські, так і на світські теми; вони зберігаються у відділах графіки численних музейних колекцій світу, серед іншого – в бібліотеці Варшавського університету. В останні роки життя Артур Шик також працював над єврейськими плакатами.

Я

Янкель (Jan Kiel), ювелір.

Ювелір жив та працював у Львові. Його твори згадувались у каталозі Виставки художнього промислу, котра відбулась у львівському Музеї художнього промислу у 1933 р.

ДОДАТОК В

ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ КРАКОВА ТА ЛЬВОВА В КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ ЄВРЕЙСЬКОГО МИСТЕЦТВА

Активна художня діяльність ніколи не досягає значного розвитку в провінції. Художні спілки, творчість видатних художників, діяльність кращої художньої преси – це властивості значних художніх та культурних центрів, котрими в Галичині були насамперед Краків та Львів. Львівська та краківська преса, в котрій систематично описувались виставки сучасного мистецтва, в тому числі і єврейського, може бути класифікована як, по-перше, єврейські, і, по-друге, польські артистичні видання. І, якщо польська художня преса описана досить докладно, позаяк їй присвячено досить багато спеціальної літератури, дотичної до художнього життя цього періоду, єврейська преса описана недостатньо і надто фрагментарно.

ЄВРЕЙСЬКА І ПОЛЬСЬКА КУЛЬТУРОЛОГІЧНА ПЕРІОДИКА У БІБЛІОТЕКАХ ТА АРХІВАХ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ

Найбільше зібрання преси, дотичної до історії єврейського мистецтва Галичини, в Україні зберігається в колишній бібліотеці Оссолінських, нині Львівській Національній науковій бібліотеці ім. В. Стефаніка НАН України. Більшість видань, дотичних до теми даної кандидатської дисертації, зберігаються у Науково-дослідному центрі періодики, за співпрацю з котрою авторка роботи дуже вдячна працівникам цього закладу. Певна частина потрібної літератури зберігається у відділі мистецтва, бібліотечних фондах та у відділі україніки. Це, наприклад, відсутні у польських бібліотеках комплекти газети «Chwila», на сторінках котрої здебільшого і відбувалось становлення світського єврейського мистецтва Галичини, рідкісні мистецькі видання, а також видання, дотичні до перебігу подій єврейської громади Львова, котра протягом 1900–1939 рр. приділяла пильну увагу також і художньому процесу.

Повний комплект згаданої і, безумовно, найважливішої для теми кандидатської дисертації газети «Chwila», включно з ілюстрованими додатками, зберігається також у Науковій бібліотеці Львівського Національного університету ім. Івана Франка.

Деякі суттєві для теми даної кандидатської дисертації видання, – наприклад, найавторитетніший мистецтвознавчий журнал міжвоєнної доби, в котрому творчості відомих єврейських митців присвячувалось досить багато уваги кваліфікованих спеціалістів, – видання «Sztuki Piękne», – зберігається у відділі періодики Державного архіву Івано-Франківської області. Серед іншого, побіжні відомості стосовно художнього життя Галичини можна знайти в інших виданнях з цього архіву, – наприклад, у польськомовних «Львівській газеті» та «Станіславському кур'єрі», а також в деяких виданнях мовою їдиш та певних прозахідних українських виданнях міжвоєнної доби. Тут зберігаються також раритетні видання 1900–1939 рр., присвячені пам'яткам єврейської культури Східної Галичини.

ПЕРІОДИКА ПОЛЬСЬКОЮ МОВОЮ 1900– 1939 РОКІВ В КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ЄВРЕЙСЬКОГО МИСТЕЦТВА ГАЛИЧИНИ

Переважна частина видань, дотичних до теорії та історії єврейського мистецтва Галичини, зберігається все-таки в польських бібліотеках. Вона докладно проаналізована дослідниками, і приділяє увагу також і часописам національних меншин, зокрема, єврейства. Наприклад, у виданні «Prasa Polska w latach 1864–1918» стосовно єврейської преси Галичини зазначається: «Єврейська меншина Галичини, сконцентрована переважно у містах, налічувала близько 10% від загального населення краю. Вона користувалась австрійською німецькомовною пресою, а також власною пресою, котра виходила на їдиш, івриті, німецькою та польською мовою. Враховуючи той факт, що австрійська статистика не вважала їдиш самостійною мовою, важко вказати точні дані стосовно єврейської преси. У 1881–1911 щороку видавалось 12–20 різноманітних часописів. Загальні накладі єврейських суспільно-політичних видань у 1881 р. становили близько 75 000 примірників, а у 1910 – більше двох мільйонів. У середині XIX ст. певні часописи видавались і мовою іврит.

Початково асиміляція в Галичині мала германізаційний характер, що пояснює наявність єврейських часописів німецькою мовою («Lemberger Judische Zeitung», «Der Israelit»). У 1881 р. у Львові видана «Ojczyzna» (300–500 примірників), перший часопис асиміляційного напрямку польською мовою. Цей же напрям

представили потім «Jedność», краківський «Tygodnik», львівське академічне видання «Zjednoczenie», а також «Słowo Żydowskie» (Тернопіль). Асиміляційні тенденції підтримувала також краківська газета «Der Tag», що її видавали з 1909 р. (1500–5000 прим.).

Серед часописів сіоністського напрямку найстаршим був львівський щотижневик «Przyszłość», що його видавали у 1890–1897 рр. (350–600 прим.), потім «Wschód» (700–1000 прим.), а також щомісячне видання для молоді «Moriah» (800–1200 прим.). Ці тенденції підтримувала львівська газета на їдиш «Tag-Blat» (6000 прим. у 1913 р.). Позаяк сіоністи Петербурга не отримали дозволу на видання власного часопису, вони з 1-го січня 1899 року почали видавати у Кракові двотижневик «Der Jud», який редагувався в Одесі, а поширювався в Росії та Польщі. Також у цьому напрямку працювали видання «Die Jidisze Familie» та «Die Folkscajtung». У Кракові у 1909–1911 рр. М. Фішер (Fischer) видавав щотижневик «Jüdische Illustrierte Zeitung».

Інформація про галичанську єврейську пресу була б неповною, якби ми не вказали тут декілька назв соціалістичних видань. До найстарших з них належить львівський двотижневик «Ber Arbajter» (1893–1896 рр., 500 прим.), діяльність котрого продовжував «Jidiszes Folksblat» (550–600 примірників). Серед інших назв слід вказати «Die Jidisze Folkscajtung» (1700 примірників), «Der Jidiszer Socjaldemokrat» (800 примірників), орган «Єврейська Галичина» (1867–1918), а також краківський тижневик PPSD «Jidisze Arbajtercajtung» (1904–1907. 800 примірників) та «Der Socjaldemokrat», котрий видавався з 1908 р. у Львові (250–1500 прим.)⁵³⁵.

Кількість та значення львівської єврейської преси цього періоду в контексті єврейського мистецтва перевищує кількість відповідної преси, що її видавали у Кракові. Натомість кількість польської художньої періодики, в котрій докладно оглядалось єврейське мистецтво, навпаки, переважає найперше серед краківських видань.

Наостанок слід додати, що навіть ті видання, котрі ніколи не друкували матеріалів, дотичних до перебігу мистецького життя, але безпосередньо стосувались подій єврейської діаспори загалом та громади зокрема, в контексті даної кандидатської дисертації цікаві також з тієї точки зору місця працевлаштування єврейських графіків, – випускників навчальних

художніх закладів. Ілюстративний ряд на рекламних сторінках цих видань свідчить про те, що ними займались виключно фахівці. На жаль, ужиткова графіка досить пізно отримала переваги живопису, в сенсі права вказувати ім'я авторів малюнків, тому більшість художників-оформлювачів єврейської преси Галичини 1900–1939 рр. нині невідома. Тим не менше, їх доробок становить осібну, і досить цікаву тему, котра, ймовірно, зацікавить у майбутньому інших дослідників цієї теми.

ЄВРЕЙСЬКА ПРЕСА ЛЬВОВА У БІБЛІОТЕКАХ КРАКОВА: ПЕРЕЛІК ВИДАНЬ

Отже, єврейська преса Львова була розвинена краще від краківської преси. Мистецтвознавець Єжі Маліновський з цього приводу пише: «Єврейське середовище Львова 1918–1922 рр. не менше від варшавського та більше за лодзьське; саме воно відіграє провідну роль в єврейському мистецтві міжвоєнної Польщі. В ньому діють самостійні організаційні структури (КПЕМ, ЄЛХК)»⁵³⁶.

Єврейська преса Львова з переліку всіх бібліотек Кракова зберігається тільки в бібліотеці Ягелонського університету. В цілому списку преси XIX–XX ст. тут представлено близько 30 видів єврейських видань різноманітних типів: це одноденні листки (так звані «jednodniowki»), тижневики, двотижневики, щомісячні та щорічні видання економічного, політичного та культурного спрямування.

Щоденні газети

1. «Chwila». Газета політичних та культурних питань. Львів, 1919–1939. Протягом 1934–1939 рр. видавалось у дві зміни: ранкову та вечірню.

Тижневики та двотижневики

1. «Chwila». Ілюстрований додаток. Щотижневик. Львів, 1930–1935 рр.

2. «Gazeta mieszkaniowa, gospodarcza i rodatkowa». Універсальний орган господарчих, суспільних, податкових справ, а також питань помешкання. Львів, 1932–1935 рр.

3. «Jedność». Видання польського єврейства. Щотижневик. Львів, 1907–1912 рр.

⁵³⁵ Prasa Polska w latach 1864–1918. Pod red. Jerzego Łojka. – Warszawa, Państwowe wydawnictwo Naukowe, 1976. – С. 138–139

⁵³⁶ J. Malinowski. Malarstwo i rzeźba żydów polskich w XIX i XX w. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000. – С. 344

4. «Mały Promień». Додаток для молоді від видання «PROMIEN». Двотижневик. Жешув–Варшава–Краків–Львів. 1933 р.

5. «Nasza Jutrzenka». Ілюстрований часопис для дітей та молоді під редакцією Давида Берласа. Двотижневик, з 1929 р. – щомісячне видання. Львів, 1921–1938 рр.

6. «Nasze Nasła». Часопис для молоді партії «Poalej-Syón», присвячений культурі та економіці. Львів, 1909–1910. Початково щомісячне видання; від 1910 р. – двотижневик.

7. «Opinia», «Nasza Opinia». Тижневик, присвячений політиці, суспільству та літературі. Варшава–Львів–Краків–Вільно. Львів, 1933–1939. Постійні додатки: «Opinia Akademicka»; «Przegląd Gospodarczy», «Sport», «Smal Młodych», «Ze Świata Nauki», «Życie Kobiety».

8. «Promień». Часопис, присвячений справам польського єврейства. Двотижневик. Жешув–Варшава–Краків–Львів, 1932–1933 рр. Постійний додаток: «Mały Promień».

9. «Przyszłość». Орган Національної єврейської партії. Двотижневик. Львів, 1892–1899 рр.

10. «Tydzień Kuriecki». Часопис, присвячений господарським та фінансовим справам. Львів, 1927–1933 рр.

11. «Tygodnik Kuriecki». Часопис, присвячений справа торгівлі, промисловості та ремесел. Львів, 1923–1928 рр.

12. «Wschód». Тижневик, присвячений політичним, економічним та службовим справам єврейства. Львів, 1900–1913 рр.

Щомісячні та щоквартальні видання

1. «Jahadut». Щомісячне видання для молоді, присвячене справам єврейської культури. Варшава–Лодзь–Львів–Краків. Три номери, з вересня по листопад 1937 р.

2. «Moriach». Щомісячне видання для єврейської молоді. Львів–Варшава–Краків. 1903–1923 рр.

3. «Oko w Oko». Щомісячне видання. Львів, 1936–1938 рр.

4. «Palestyna». Щоквартальне видання, присвячене господарчим та культурним оглядам палестинської преси. Львів, 1908.

5. «Przegląd Społeczny». Щомісячне видання, присвячене суспільній проблематиці та охороні дітей. Орган Центрального Комітету Опіки над єврейськими сиротами у Львові. 1927–1939 рр.

6. «Wychowanie i oświata». Місячник Товариства вчителів іудаїзму у народних та спеціальних школах Галичини. Виходив першого

числа кожного місяця. Станіславів – Львів, 1906–1926 рр.

7. «Zjednoczenie». Часопис, присвячений розповсюдженню польської думки серед єврейської молоді. Орган Об'єднаних Академічних Товариств під редакцією доктора Альфреда Кохла (Alfreda Kohla). Львів–Краків, 1912–1918 рр.

Щорічні видання

1. «Rocznik Żydowski». Львів, 1901–1906 рр. Спілка єврейських видавництв. Включає єврейський, католицький та греко-католицький календар.

2. «Zgoda». Орган товариства «Dorsze Szulom». Львів, 1907–1926 рр.

ЄВРЕЙСЬКІ ВИДАННЯ ЛЬВОВА, ДОТИЧНІ ДО ТЕМИ ЄВРЕЙСЬКОГО МИСТЕЦТВА, У БІБЛІОТЕЦІ ЯГЕЛОНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ: ОГЛЯД ЧАСОПИСІВ

Серед інших єврейських часописів, котрі видавались у Львові, найбільший інтерес до теми єврейського мистецтва виявляла газета «Chwila». В цьому виданні систематично друкувались статті, присвячені темі єврейського мистецтва. Довідкове видання⁵³⁷ наступним чином характеризує діяльність цієї газети:

«Хвиля» («Chwila»), газета, присвячена політичним, суспільним та культурним питанням. Інформаційна єврейська газета, із сіоністично-націоналістичним забарвленням. Видавалась польською мовою у Львові, накладом 35 тис. екземплярів. Початково її видавцями були Г. Росмарін, Д. Шрайбер (H. Rosmarin, D. Schreiber); від номеру 620 (1920) роль видавця перебрала Видавнича Спілка «Chwila». Перший номер газети видано 10 січня 1919 р.; останній – № 7349 – 7 вересня 1939 р.; це було вечірнє видання від 1. IX. (1939). Випусковими редакторами послідовно були: Ц. Зіппер, Г. Росмарін, Леон Вейншток, знову Г. Росмарін (C. Zipper, H. Rosmarin, Leon Weinstock). З 1931 р. цю функцію виконував Г. Гешелес (H. Heschel). Видавались також спеціальні щотижневі додатки: «Економічний путівник» («Przewodnik Ekonomiczny») та «Науково-літературний додаток» («Dodatek Naukowo-Literacki»). Починаючи від грудня 1925 р. з'явився додаток для дітей та молоді «Хвилька» («Chwilka»), де дебютував молодий Моше Шимель (M. Szymel)

537. Polski Słownik Judaistyczny. – Dzieje. Kultura. Religia. Ludzie. Tom 1. – Opracowali Zofia Borzumińska i Rafał Żebrowski. – Warszawa: Prószyński i S-ka SA, 2003. – S. 295.

і згодом, за підтримки Януша Корчака, очолив його. У 1934–1939 рр. видавався також вечірній випуск газети «Chwila Wieczorna», а також ілюстрований додаток.

«Хвиля» згрупувала у потужне літературне середовище провінційних літераторів, активно розбудовувала науково-літературний відділ. На межі 20–30-х років ХХ ст. з кола «Хвилі» вийшла самостійна поетична група галичан, котрі очолили польсько-єврейську літературу. З середовища «Хвилі» вийшла також польсько-єврейська група, котра діяла у Станіславові, під назвою «Злет» («Wzlot»), до котрої увійшли не тільки поети та літературні критики та публіцисти, але й художники; ця група в листопаді 1932 р. видала літературний щомісячник «Wzlot». [...] Кількаразово видавався також «Календар газети «Хвиля».

Серед іншого, словникова стаття наводить прізвища редакторів видання. До дописувачів та працівників «Хвилі», серед інших, належали: П. Альмоні, М. Балабан, В. Беркельхаммер, М. Брандстаттер, М. Біненшток, Е. Карлебах, І. Дойчер, С. Дикман, Р. Фельджух, А. Інслер та Г. Хешхелес, котрий писав під псевдонімом Генрик Трейтварт, С. Хіршхорн, М. Канфер, А. Коркіс, Станіслав Лец, Шимон Люстіг, Д. Мальц, Л. Рейх, Г. Росмарін, А. Сандауер, І. Швайсбарт, М. Шор, Е. Соммерштейн, Е. Шморак, Б. Зінгер, Песах Старк (Й. Стрийковський), Р. Таубеншлаг, Й. Тейтельбаум, Озія Тіллеман, Іосиф (Юліуш) Вурзель, Г. Зіппер⁵³⁸.

Дослідник Аліна Цала⁵³⁹ в окремій книзі, присвяченій єврейській періодиці, стисло переказує ці відомості, дещо докладніше вказуючи імена редакторів: «Газета виходила щоденно, за винятком неділі. Починаючи з номеру 5 від 16 січня 1919 вказувала під назвою: «Газета політичних і культурних питань»; у 1931 р. речення змінилось на «газета політичних, суспільних та культурних питань». Дати першого та останнього номерів: № 1 від 10.01.1919; № 7349 від 7.09.1939». Стисла стаття доповнює перелік редакторів та дописувачів «Хвилі» наступними іменами: К. Бауер, А. Братт, І. Дамм,

З. Фрунд, Е. Фрейліх, Й. Фалл, Еміль Ігель, Г. Е. Жакоб, Діно Карлова, Ф. Кеніг, Д. Н. Лілієн, Єлхидільт Мальт, Й. Майєн, Б. Моргенштерн, Л. Мунд, А. Плохн, Стефан Бонер, Руна Рейтман, Ф. Роттенстревих, Герман Стернбах, Маряна Вольман-Серачкова, Леон Вейншток та Бенціон Занген⁵⁴⁰. Наприкінці статті Аліна Цала наводить перелік польських бібліотек, в котрих зберігаються екземпляри видання: бібліотека Ягелонського університету, бібліотека Варшавського університету, бібліотека Інституту єврейської історії (Варшава), Національна бібліотека у Варшаві.

Відомо, що протягом 1920–1930-х років газета публікувала статті, присвячені єврейському мистецтву, зокрема, авторства Артура Лаутербаха та Максиміліана Біненштока; тут надруковано статті про мистецтво Г. Лілієна⁵⁴¹, скульптора Генрика Гліценштейна⁵⁴², живописця та графіка Вільгельма Вахтеля⁵⁴³, публіциста та художника Оскара Александровича⁵⁴⁴, українського мистецтвознавця М. Голубця⁵⁴⁵, а також менш відомих авторів: Й. Вітковера⁵⁴⁶, статтю про єврейських художників в Парижі А. Веппета⁵⁴⁷; ряд статей авторства J. F., як, ймовірно, підписувався львівський лікар на прізвище Фростіг⁵⁴⁸ та ін., що складало журналістський та публіцистичний критичний контекст, котрий з часом поєднав різні точки зору на єдиний процес формування єврейського мистецтва в художніх центрах Галичини⁵⁴⁹.

⁵⁴⁰ Мовою оригіналу: K. Bauerówna, A. Bratt, I. Damm, Z. Freund, E. Freilich, J. Fall, Emil Igel, H. E. Jacob, Dino Karłowa, F. Koenig, D. N. Lilien, Jelhidillt Malt, J. Mayen, B. Morgonsternówna, L. Mund, A. Plohn, Stefan Bomer, Runa Reitmanowa, F. Rottenstrewich, Herman Sternbach, Miriani Wollman–Sieraczkowa, Leon Weinstock, Bencjon Zangen.

⁵⁴¹ H. Lilien. O sztukę żydowską // «Chwila», 1919, nr 283.

⁵⁴² Henryk Glicenstein. Hirszenberg – jakim był (wspomnienia) // «Chwila», 1926. № 2531.

⁵⁴³ Wilhelm Wachtel. Garść wspomnień // «Chwila», 1925, № 2180.

⁵⁴⁴ Oskar Aleksandrowicz. Godzina z Arturem Markowiczem // «Chwila», 1928, № 3311.

⁵⁴⁵ M. Hołubec. Malarstwo żydowskie // «Chwila», 1920.

⁵⁴⁶ Див.: J. Witkower. Malarz Ziemi Świętej. U Abrahama Neumana // «Chwila», 1927, № 3114.

⁵⁴⁷ Див.: A. Weppet. Młodzi artyści żydowscy w Paryżu // «Chwila», 1926. № 2452.

⁵⁴⁸ Зокрема: J. F. [Frostig ?]. Wystawa TPSP // «Chwila», 1924. № 1834; Refleksje krytyczne. Wystawa obrazów Mackiewiczza, Kitza i Lotockiego w TPSP // «Chwila», 1924. № 1800; Wystawa zbiorowa M. Ruzamskiego, M. Kitza, A. Bienenstocka, St. Kochanowskiego // «Chwila», 1923. № 1428; Wilhelm Wachtel. Wystawa TPSP we Lwowie // «Chwila», 1925; Wystawa Trzech: przegląd prac A. Aberdama, Z. Menkesa i A. Nachta // «Chwila», 1923. Nr 1628; публікація Г. Трейтварта (H. Trejwart [H. Herscheles]). Malarze żydowscy // «Chwila», 1920.

⁵⁴⁹ Cała Alina. – Żydowskie periodyki i druki okazjonalne

⁵³⁸ Мовою оригіналу: Piotr Almoni, Meir Bałaban, Wilhelm Berkelhammer, M. Brandstatter, Maksymilian Bienenstock, Emanuel Carlebach, I. Deutscher, S. Dykman, R. Feldszuh, A. Insler i H. Heschel (pseud. Henryk Trejwart), S. Hirszhorn, Marek Kanfer, Abraham Korkis, Stanisław Lec, Szymon Lustig, D. Malz, Leon Reich, H. Rosmarin, A. Sandauer, Ignacy Schwaizbart, Mojżesz Schorr, Emil Sommerstein, Emil Schmorak, Bernard Singer, Pesach Stark (J. Strykowski), R. Taubenschlag, J. Teitelbaum, Ozjasz Tilleman, Józef (Juliusz) Wurzel, G. Zipper.

⁵³⁹ Alina Cała. Żydowskie periodyki i druki okazjonalne w języku polskim. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 2005.

Щомісячна газета «Морія»⁵⁵⁰ («Moriah») видавалась польською мовою, з перервами, від січня 1903 р. до квітня 1924. В редакції щомісячного видання для єврейської молоді «Морія» працювали журналісти та публіцисти, котрі представляли єврейську інтелігенцію Львова. Тут було видано досить багато статей, присвячених єврейському мистецтву, написаних, зокрема, Максиміліаном Біненштоком, Зигмунтом Бромберг-Битковським, Г. Лілієном, Северином Готлібом та іншими діячами культури.

Часопис видавався під редакцією доктора Вільгельма Беркелхаммера (Wilhelm Berkelhammer). У 1908/09 роках «Морія» виходила з підтитлом «[...] під редакцією Натана Чачкеса та Ізидора Шнайдера, за участю комітету, до складу котрого входять: Хмельницький, Ерліх, Фінкельштейн, Франкель, Розфельд, Рубін, К. Шварц, Вехслер, Хасклер»⁵⁵¹. Загальний наклад львівського видання, котре стартувало у 1903 р., становив 800–1200 примірників.

До складу редакції в різні часи входили: Якуб Грюнберг, Іосиф Грюнберг, В. Беркельхаммер, Й. Ігнацій Бербер, Кароль Мейселс, Кароль Люстбаден, Натан Мелат, Фридерік Ашкеназі, І. Шнайдер, Копель Шварц, Натан Чачкес, Адольф Розфельд, Якоб Бреннер, З. Ф. Фінкельштейн, З. Шор, О. Тіллеман, Л. Вайншток, Якуб Фройд; Й. Фішер, Артур Гольман, Л. Адлер, З. Ашкеназі, Шломо Анський, П. Альмоні, Й. Аппешлак, Д. Бранстеттерова, М. Біненшток, З. Бромберг-Битковський, Н. Брустігер, Мартін Бубер, М. Хмельницький, М. Ехренпрейс, З. Елленберг, М. Фростіг, Северин Готліб, С. Гуттман, А. Хаусман, С. Гіршхорн, Г. Хесчелес, Е. Гальпера, С. Імбер, К. Купфер, Г. Лілієн, Й. Левін, Д. Мальц, М. Мізес, С. Молхо, Д. Неумарк, В. С. Пордес, Р. Померанц, Е. Познанський, Г. Прилуцький, М. Розенфельд, Б. Шерлаг, І. Щіпер, А. Станд, А. Сальц, М. Шиманський, Й. Тейтельбаум, О. Тон, А. Тартаковець, С. Таубес, Й. Вальдман, М. Вандайс, З. Вернер, Б. Циммерман, Х. Зіппер та інші⁵⁵².

w języku polskim. – Bibliografia. – Warszawa, Biblioteka Narodowa, 2005.

⁵⁵⁰ Зокрема, короткі, але вичерпні відомості про видання опубліковано у: Polski Słownik Judaistyczny. Dzieje. Kultura. Religia. Ludzie. – Tom 2. – Warszawa, 2003. – С. 186–187.

⁵⁵¹ Мовою оригіналу: Natan Czaczkes, Izidor Schneider; Chmielnicki, Ehrlich, Finkelstein, Frankel, Rothfeld, Rubin, K. Schwarz, Wechsler, Haskler.

⁵⁵² Мовою оригіналу: Jakub Grunberg, Józef Grunberg, W. Berkelhammer, J. Ignacy Berber, Karol Meisels, Karol Lustbaden, Natan Melat, Fryderyk Aszkenazy, I. Schneider, Kopel Schwarz, Natan Czaczkes, Adolf Rothfeld, Jakób

З 1923 р. видання поширювалось, окрім Львова, у Варшаві та Кракові. У книзі, присвяченій історії мистецтва польського єврейства⁵⁵³, Єжі Маліновський цитував опубліковані в «Moriach» статті художниці Сесилії Кухмеркер⁵⁵⁴ та А. Вайнштока⁵⁵⁵, та б. ін.

Тижневик «Схід» («Wschód»). Щотижневик, присвячений політичним, економічним та інтелектуальним справам єврейства. Початково видавався з підтитлом «Тижневик, присвячений справам єврейства. Виходить щоп'ятниці». З 1903 р. виходив у середу. «Схід» видавався у Львові з 1900 до 1913 р. Товариством єврейських видавництв «Кадіма»⁵⁵⁶. Редакторами часопису послідовно були: Давид Мальц, Генрик Габель; Маурцій Фрулінг, Леон Рейх, Давид Шрейбер, Леон Розенкранц та Фішель Вітковець⁵⁵⁷. Серед інших, в редакції тижневика працювали: Й. Бен-Ізраель, Н. Давидсон, В. Грюнес, М. Яхрблум, М. Лазарова, Г. Сегель, Р. Селім та інші⁵⁵⁸. Від № 37 1912 р. тижневик був поєднаний з часописом «Майбутнє» («Przyszłość»).

В тому, що стосується єврейського мистецтва, у «Сході» в різні роки були видані статті Соломона Бухштаба⁵⁵⁹, Оскара Александровича⁵⁶⁰, а також статті критика під псевдонімом L.,

Brenner, Z. F. Finkelstein, Z. Schorr, O. Tillemann, L. Weinstock, Jakób Freud; J. Fischer; Artur Goldman, L. Adler, Z. Askenazy, Sz. Anski, P. Almoni, J. Appenzlak, D. Branstaetterowa, M. Bienenstock, Z. Bromberg-Bytkowski, N. Brustiger, M. Buber, M. Chmielnicki, S. Czernichowski, M. Ehrenpreis, Z. Ellenberg, M. Frostig, S. Gotlieb, S. Guttman, A. Hausman, S. Hirschhorn, H. Heschel, E. Halpera, S. Imber, K. Kupfer, H. Lilien, J. Lewin, D. Malz, M. Mises, S. Molcho, D. Neumark, W. E. Pordes, R. Pomeranz, E. Poznański, H. Prylucki, M. Rosenfeld, B. Rosenzweig, M. Scherlag, I. Schipper, A. Stand, A. Salz, M. Szmiński, J. Teitelbaum, O. Thon, A. Tartakower, S. Taubes, J. Waldman, M. Wandyas, Z. Werner, B. Zimmerman. H. Zipperówna, in.

⁵⁵³ J. Malinowski. «Malarstwo i rzeźba Żydów polskich XIX – XX wieku».

⁵⁵⁴ Sesil Kuhmerkerówna. Obrazy Markowicza // «Moriah», 1914. № 8. – С. 243.

⁵⁵⁵ A. Weinstock. Nowe prace Artura Markowicza // «Moriah», 1913. № 5.

⁵⁵⁶ Stowarzyszenie dla Wydawnictw Żydowskich «Kadima».

⁵⁵⁷ Мовою оригіналу: Dawid Malz, Henryk Gabel, Maurycy Fruhling, Leon Reich, Dawid Schreiber, Leon Rosenkranz, Fischel Witkower.

⁵⁵⁸ Мовою оригіналу: J. Ben-Israël, N. Dawidsohn, W. Grunes, M. Jahrbloom, M. Lazarowa, H. Segel, R. Selim.

⁵⁵⁹ S. D. Buchstab. W. Wachtel // «Wschód». 1906. № 21; S. D. Buchstab. Z wystawy sztuk pięknych we Lwowie // «Wschód». 1904. № 44.

⁵⁶⁰ O. Aleksandrowicz. Sztuka żydowska // «Wschód», 1908. № 16; O. Aleksandrowicz. Samuel Hirszenberg // «Wschód», 1908. № 38; O. Aleksandrowicz. Wystawa dzieł Wachtla // «Wschód», 1906, № 43.

присвячені єврейським художникам Вільгельму Вахтелю⁵⁶¹ та Северину Готлібу⁵⁶²»⁵⁶³.

«Єврейський щорічник» («Rocznik Żydowski»). Часопис видавався у Львові у 1901–1906 рр., завдяки Товариству єврейських видавництв⁵⁶⁴. З 1903 р. у виданні брала участь «Спілка для єврейських видавництв «Кадіма»⁵⁶⁵. Видання зібрало еліту тогочасної інтелігенції не тільки Галичини, але й всієї Польщі. Тут працювали Е. Зільберштейн, письменник Ш. Аш, П. Алмоні, Р. Бродес, історик Майер Балабан, філософ Мартін Бубер, В. Чаес, М. Ехренпрейс, А. Френкель, Г. Фогль, Г. Габель, Р. Гласнер, Й. Грюнберг, С. Й. Галеві, Й. Кіршрот, видатний єврейський графік Ефраїм Моше Лілен, Д. Мальц, Б. Мюнхаузен, А. Носсіг, Ч. Д. Наумберг, Іцхак Лейб Перец, В. Е. Пордес, М. Розенберг, М. Щерлаг, С. Шіллер, Н. Соколов, Озія Тон, Н. Віт, З. Вейцман, Т. Злоцісті та інші⁵⁶⁶.

В тому, що стосується єврейського мистецтва, тут були опубліковані, серед іншого, статті З. Наумберга⁵⁶⁷; текст, присвячений зв'язку між значенням мистецтва та сіонізму Д. Мальца⁵⁶⁸, тощо.

З цим виданням співпрацювали художники Вільгельм Вахтель та Ефраїм Моше Лілієн, творчість котрих була здебільшого присвячена ідеям сіонізму та відродження національної самосвідомості єврейства. Творчість цих художників допомогла виокремити самостійний вид єврейського мистецтва, в котрому йшлося про безпосередній зв'язок єврейського походження художника та його ідеологічної позиції, декларованої в якості теми більшості його творів.

До переліку єврейських видань Львова цього періоду варто долучити список часописів та окремих видань, присвячених міжкультурним польсько-єврейським стосункам, – видань, на сторінках котрих тема національної самототожності, різниці та зв'язків між польським та

єврейським суспільством посідали важливе місце. Серед загальної інформації тут публікувались статті, дотичні до різноманітних форм діалогу культур. До цього переліку входять наступні видання.

Щомісячне видання «*Żagiew*»⁵⁶⁹, часопис однойменної Спілки польської молоді єврейського походження, видавався у 1916–1920 та 1926–1927 рр. У 1922 р. часопис мав підtitул «*Rozwaga*». Щомісячне видання об'єднаної організації польської студентської молоді єврейського походження». У 1923 р. підtitул змінився: «Щомісячне видання, присвячене ідеї поєднання польського та єврейського народу». В часописі, котрий видавався у Варшаві, на кошти «Середовища Об'єднаної Варшави» (*Środowisko Warszawskie Zjednoczenia*), редакторами у наступній послідовності працювали: К. Стерлінг, Марьян Цедербаум, Стефан Люблінер, Кар-Він, Роман Ржевич, Л. Бан, С. Люблінер; Ян Рутт, Генрик Щиппер, Р. Блут, Л. Бергман, С. Фейнберг, Й. Фейс, Р. Фридман-Мирський, П. Голдкраут, В. Кеслінг, Маурицій Карніол, М. Лаховський, Г. Лейнвандхандлер, Й. С. Ландгрод, П. Натан, Й. Рибальт, Й. Руфф, С. Розенбандт, Е. Вейнталь та інші⁵⁷⁰. Серед пунктів поширення видання на його сторінках вказувались наступні міста: Варшава–Краків–Львів–Гродно–Вільно–Лодзь–Люблін.

Щомісячне видання «Голос інтелігенції» («Głos Inteligencji»). Часопис, присвячений проблемам праці єврейської інтелігенції в Польщі. Часопис видавався у Львові, зокрема, у 1937 р., завдяки І. Фридману, на їдиш, а також польською та англійською мовами.

Збірка «Наш голос» («Nasz Głos»), де були зібрані статті, присвячені проблемі еміграції єврейського студентства з Польщі. Є відомості, що видавався щокварталу у Львові, протягом 1933 р., за рахунок Спілки єврейських студентів Східної Малопольщі, котрі навчаються за кордоном (*Zw. Studentów Żydów z Małopolski Wschodniej Studiujących Zagranicą*). З виданням співпрацювали Стефанія Білейова, Оскар Файнзіак, Едмунд Келлер. Шимон Щонфельд, А. Ецкерова, З. Фнедвальд, Г. Гешелес, А. Інслер, А. Круман, Й. Левін, М. Рінгель, А. Рейбер,

⁵⁶¹ Wilhelm Wachtel. Kronika // «Wschód», 1911, № 20.

⁵⁶² Wspomnienie. O malarze Samuele Hirszenbergu // «Wschód». 1908, № 39.

⁵⁶³ Cała Alina. – Żydowskie periodyki i druki okazjonalne...

⁵⁶⁴ «Stowarzyszenie dla wydawnictw żydowskich».

⁵⁶⁵ «Spółka dla wydawnictw żydowskich «Kadima».

⁵⁶⁶ Мовою оригіналу: E. Silberstein, pisarz Sz. Asz, P. Almoni, R. Braudes, historyk Majer Balaban, filozof Marcin Buber, W. Chajes, M. Ehrenpreis, A. Frenkel, H. Fogl, H. Gabel, R. Glassner, J. Grunberg, S. J. Halewi, J. Kirszrot, wybitny grafik żydowsky Efraim Mosze Lilien, D. Malz, B. Munchhausen, A. Nossig, Ch. D. Naumberg, Icchak Lejbusz Percec, W. E. Pordes, M. Rosenberg, M. Scherlag, S. Schiller, N. Sokołów, Ozjasz Thon, N. With, Z. Weicman, T. Zlocisti.

⁵⁶⁷ Z. Naumberg. O twórczości Wilhelma Wachtla // «Rocznik Żydowski», 1906.

⁵⁶⁸ D. Malz. Syjonizm // «Rocznik Żydowski», 1902.

⁵⁶⁹ Polski Słownik Judaistyczny. Dzieje. Kultura. Religia. Ludzie. – Tom 2. – Warszawa, 2003. – С. 850–851.

⁵⁷⁰ Мовою оригіналу: K. Sterling; Marjan Cederbaum; Stefan Lubliner; Kar-Win, Roman Rdzewicz; L. Ban; S. Lubliner; Jan Rutt; Henryk Schipper; R. Bluth; L. Bergman; S. Feinberg; J. Feis; R. Frydman-Mirski; P. Goldkraut; W. Kesling; Maurycy Karniol; M. Lachowski; G. Leinwandhandler; J. S. Landgrod; P. Nathan; J. Rybałt; J. Ruff; S. Rozenbandt; E. Weintal.

В. Роїхнун, А. Шор, Еміль Зоммерштейн, М. Й. Штукгольд, Е. Вейсман-Гарнфінкель⁵⁷¹.

Щомісячне видання «Правда» («Prawda»). Видання Організації поширення Польської думки у єврейському середовищі⁵⁷². Видавалось у Львові, у 1925–1926 рр., польською мовою, накладом у 2000 примірників. Видавець та відповідальний редактор: Давид Берлас (Dawid Berlas); дописувачі: В. Хохвельд, Б. Януш (W. Hochfeld, B. Janusz).

Щоденне видання «Гонг» («Gong»), присвячене літературній, суспільній та науковій проблематиці. Концепція редакції обмежувалась лівими переконаннями, і теми статей здебільшого присвячувались критиці антисемітизму з боку українських, польських та єврейських журналістів. Видавалась у Львові, у 1933 р., завдяки Якобу Ротману (Jakób Rothmann). Серед постійних співробітників – Лев Сток, Целіна Жупнікова, К. Червонський, Л. Юліє, Чеслав Новіцький, З. Орський, Кароль Радек, Л. Зано⁵⁷³.

Щомісячне видання «Об'єднання» («Zjednoczenie»). Часопис, присвячений поширенню польської думки серед єврейської молоді. Існував протягом 1907–1926 років, видавався нерегулярно, – у Львові, але поширювався також у Кракові. Видання існувало завдяки академічному товариству «Об'єднання» (Towarzystwo Akademickie «Zjednoczenie»), до котрого згодом приєдналися краківські Спілка польської академічної молоді «Полум'я» (Zw. Polskiej Młodzieży Akademickiej «Żagiew» w Krakowie), а також Спілка кіл польської молоді ім. Берка Йоселовича.

Часопис виходив під редакцією доктора Альфреда Кохля (Alfreda Kohla). Протягом 1913–1918 часопис мав підtitул «Часопис, присвячений поширенню польської думки серед єврейської молоді»; з 1920 р. підtitул зник; з 1923 з'явився напис «Час заснування – 1917 р.»

До складу редакції входили: Е. Готц, О. Каценелебоген, Остап Ортвін, Й. Правдїц, Е. Сенюк, Станіслав Гершталь, Адольф Пешес, Людвік Франкель, Маурицій Карніоль, Генрик Щипер, Елеазар Бик, М. Чабанова, П. Дембовський, Д. Геллер, Е. Голландер, А. Каллас,

⁵⁷¹ Мовою оригіналу: Stefania Bieleiówna, Oskar Fianziak, Edmund Keller, Szymon Schönfeld, A. Eckerówna, Z. Fnedwald, H. Heschels, A. Insler, A. Kruman, J. Lewin, M. Ringel, A. Reiber, S. Roihnun, A. Schorr, Emil Sommerstein, M. J. Stuckgold, E. Weisman-Gamfinikel.

⁵⁷² «Miesięcznik Organizacji ku Szerzeniu Myśli Polskiej wśród Ludności Żydowskiej»

⁵⁷³ Мовою оригіналу: Lew Stok, Celina Żupnikowa, K. Czerwoński, L. Julie, Czesław Nowiecki, Z. Orski, Karol Radek, L. Zano.

Б. Ласковницький, І. Любіч-Роговський, В. Оркан, І. Рубель, Е. Спет⁵⁷⁴.

Щотижневик «Єдність» («Jedność»). Часопис польського єврейства; виходив щоп'ятниці. З 1911 р. мав підtitул «часопис, присвячений поширенню польської думки серед єврейства». Видання існувало у Львові, протягом 1907–1912 рр. Видавець та відповідальний редактор – Тобіаш Ашкеназі; інші співробітники – Бертольд Мервін (Морвін?), Фелікс Юревич; А. Гольштадт, Х. Іммелес, Е. Ожешкова, М. Вейсберг⁵⁷⁵ та інші.

Щомісячне видання «Око в око» («Око w Око»). Часопис виходив нерегулярно; видавався у Львові, у 1936–1938 рр. Відповідальний редактор – Нафталі Гаузер, згодом С. Й. Імбер. Проблема часопису зосереджувалась на проблемах расизму та антисемітизму.

Цікавим виданням можна вважати «Польсько-єврейські справи» («W sprawie Polsko-Żydowskiej»), – матеріали анкетування, проведеного у Львові 2–4, 9 та 16 лютого 1919 р., ініційованого та виданого друком Комісією від Тимчасового комітету Уряду (рішення ухвалено 1 січня 1919 р.). До складу редакції входили С. Blumenkranz, Е. Бик, В. Чайес, К. Ейноглер, С. Гуттман, А. Халбан, Е. Хаусвальд, М. Карніол, С. Кжевіцький, А. Рейс, М. Шор, Р. Сокал, Д. Шрейбер, Е. Шпет, Л. Стахль, Й. Теннер, М. Туллі, Б. Валукевич (S. Blumenkranz, E. Byk, W. Chajes, K. Einaugler, S. Guttman, A. Halban, E. Hauswald, M. Karniol, S. Krzewicki, A. Reiss, M. Schorr, R. Sokal, D. Schreiber, E. Spaet, L. Stahl, J. Tenner, M. Thullie, B. Walukiewicz).

МИСТЕЦЬКІ ВИДАННЯ

Серед польських часописів, котрі видавались у Кракові, ті, що присвячували увагу єврейському мистецтву, виокремлюються в особну групу. Серед них слід вказати: «Кладовка» («Lamus». 1909–1913, Львів); «Екслібрис» («Exlibris». 1917–1929, Львів–Краків), а також часопис «Сигнали» («Sygnały». 1933–1934, 1935–1939, Львів–Краків).

Якщо про перші два видання відомо відносно небагато, і згадуються вони рідко, то «Сигналам» присвячено немало уваги в

⁵⁷⁴ Мовою оригіналу: E. Gotz, O. Katzenellenbogen, Ostap Ortwin, J. Prawdzic, E. Seniuk, Henryk Schipper, Eleazar Byk, M. Czabanówna, P. Dąbkowski, D. Heller, E. Hollander, A. Kalas, B. Laskownicki, I. Lubicz Rogowski, W. Orkan, I. Rubel, E. Spaet.

⁵⁷⁵ Мовою оригіналу: Tobiasz Aschkenaze, Bertold Merwin (Morwin), Feliks Jurewicz; A. Goldstadt, H. Immeles, E. Orzeszkowa, M. Weissberg.

польській довідковій літературі. Так, Анжей Якимович в статті «Сигнали»⁵⁷⁶, зокрема, пише:

«Цей часопис видавався у Львові, з підтитолом «Щомісячне видання. Справи суспільні – література – мистецтво», з 1 листопада 1933 р. до 1 листопада 1934 р., а потім, після річної перерви, – з 1 лютого 1936 р. до 15 серпня 1939 р.

З середини лютого 1938 р. «Сигнали» перетворились на двотижневий видання. У 1930-х роках «Сигнали» були одним із небагатьох видань з чітко окресленою (зокрема, протягом 2-го періоду існування видання) політичною позицією.

Головним редактором видання з листопада 1933 р. до квітня 1934 був Тадеуш Голендер (Tadeusz Hollender). Потім кілька місяців поспіль часопис редагували одночасно Т. Голендер та Кароль Курилюк (Karol Kuryluk); у липні 1934 р. головним редактором залишився К. Курилюк, котрий залишався куратором видання до кінця існування часопису. Загалом видано 75 номерів з послідовною нумерацією, в тому числі чотири спеціальні випуски (український; присвячений культурі Львова; присвячений пам'яті Анжея Струга (Andrzeja Struga), а також білоруський номер).

Протягом свого існування «Сигнали» виявили два досить виразно окреслених періоди: 1933–1934 та 1936–1939 рр. Перший період – це період пошуку шляхів, молодіжного суспільного радикалізму, ідейної та художньої незрілості. В цей період часопис мав регіональний характер і не виходив за межі Львова. Другий період – перехід до виразно демократичної позиції. «Сигнали» перетворились на загальний польський орган прогресивної інтелігенції, пов'язаної з антифашистським «Народним Фронтом» («Frontem Ludowym»).

З точки зору мистецтвознавства найцікавішими матеріалами у цьому часописі були статті художників. Вони стосувались виключно художньої проблематики, іноді сягаючи рангу програмних маніфестів. Серед них слід згадати наступні статті: 1) Францішек Парецький. «Місце мистецтва» (Franciszek Parecki. Miejsce dla sztuki. № 73); 2) Генрик Стренг (Марк Влодарський). «Боротьба за живе мистецтво» (Henryk Streng (Mark Włodarski). Walczymy o żywą sztukę. № 17). Тут автор, серед іншого, писав: «суспільною метою художника мусить бути уважний погляд з підзornoї труби, зсередини його класу, – на світ, та вказівки того, що в світі мусить бути чи хотілося б побачити». 3) Станіслав Тейссер.

⁵⁷⁶ Andrzej Jakimowicz. «SYGNAŁY». В кн.: Polskie Życie artystyczne w latach 1915–1939. Podred. A. Wojciechowskiego. – Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1974. – С. 666–667; див. Також: J. Czachowska. Sygnały, 1933–1939. – Wrocław, 1952.

«Світоуявлення та стиль у мистецтві» (Stanisław Teisseyre. Światopogląd a styl w malarstwie. № 15).

Єврейське мистецтво досить рідко згадувалось у польській періодиці цього періоду, але саме «Сигнали» дозволяли собі систематичні публікації, дотичні до теми мистецтва «національних меншин».

МИСТЕЦТВО У ЄВРЕЙСЬКИХ ЧАСОПИСАХ ЛЬВОВА В ІНШИХ ПОЛЬСЬКИХ БІБЛІОТЕКАХ

У календарях та щотижневих єврейських виданнях Львова постійно або епізодично працювали єврейські художники. Їх графіка на сторінках преси певним чином відносить часописи такого типу до сфери єврейського мистецтва. Наприклад, у літературному щомісячному виданні «Трубу», котре видавалось у 1930-х рр. Львові, працював графік Леон Пастернак; сатиричне щотижневий видання «Omnibus» (Львів, 25.09.1938 – № 3), котрий видавав Шимон Віосенталь (Szymon Wiosenthal), серед іншого друкував твори художника Отто Гана, тощо.

Серед такого типу часописів та осібних видань, опосередковано пов'язаних з єврейським мистецтвом, слід вказати наступні:

1. Щорічне видання «Єврейський альманах» («Almanach Żydowski»). Видавався під редакцією доктора Леона Рейха (Leon Reich) у Львові у 1910 р. Серед постійних співробітників видання: Вільгельм Беркельхаммер, Мейлех Хмельницький, Маркус Ехренпрейс, Давид Фрішман, Зигмунт Ф. Фінкельштейн, З. Ф. Фінот, М. Фростіг, А. Гінц, Б. Хагані, Леон Келлер, А. Махлер, Макс Нордау, Альфред Носсіг, В. Є. Пордес, Л. Піліховський, М. Рінгель, М. Розефельд, Наум Соколов, А. Штанд, Ц. Шнейур, Ігн. Щипер, М. Шерлаг, А. Сальц, Д. Трейтч, Л. Вейль⁵⁷⁷ та інші.

У 1937 р. однойменне видання поширювалось у Львові, Варшаві та Познані; в цей період його редактором був Герман Стахель (Herman Stachel). Екземпляри цього видання зберігаються в архіві Інституту Єврейської історії у Варшаві (ŻIH).

2. Щотижневий видання «Авангард» («Awangarda»). Незалежний ілюстрований щотижневик, присвячений справам театру, радіо,

⁵⁷⁷ Мовою оригіналу: Wilhelm Berkelhammer, Meylech Chmielnicki, Markus Ehrenpreis, Dawid Frischman, Zygmunt F. Finkelstein, Z. F. Finot, M. Frostig, A. Ginz, B. Hagani, Leon Kellner, A. Mahler, Maks Nordau, Alfred Nossig, W. E. Pordes, L. Pilichowski, M. Ringel, M. Rosenfeld, Nachum Sokółów, A. Stand, Z. Schnejur, Ign. Schipper, M. Scherlag, A. Salz, D. Trietsch, L. Weil.

кіно. Львів, 15.09.1933–31.03.1934. Видавець: Мечислав Фрідман (Mieczysław Friedman). Редакція часопису: Еміль Янус Ігель, Тадеуш Голендер, Іосиф Стейнер Драк, І. Фрідман, Казимір Чаховський, К. Форд, О. Гарнфунклова, В. Гожица, В. Ямпольський, Марія Крюгер, З. А. Кручковський, А. Лам, Зофія Лісса, С. Мальський, Владислав Натансон, Леон Пастернак, Марія А. Свинарський, Арнольд Слуцький, Р. Швентоховський, Ежи Тепліц⁵⁷⁸ та ін.

Окрім публікацій про єврейських художників, значна кількість матеріалів на загальні теми, включно з палестинським театром та, наприклад, критикою антисемітизму.

3. «Звіт Кураторіуму Охорони єврейської мистецької спадщини при єврейській громаді Львова». («*Sprawozdanie. Kuratorium opieki nad zabytkami sztuki żydowskiej przy żydowskiej gminie wyznaniowej we Lwowie*). Виданий у Львові, у 1928 р. Виданий у друкарні Графічного Закладу Ігнація Яегера (Ignacego Jaegera) у Львові, під керівництвом Леона Хейфеця. Одне з перших видань, де опубліковано твори єврейської фотографії. Редакція: Г. Мунд (графік), М. Аллерганд, Л. Фройнд, В. Чайес, М. Рейхенштейн, Іосиф Авін (автор фотографій), Б. Тейтельбаум, А. Альгер, Й. Коркес, Ц. Клафтенова, А. Ехрліх, Л. Рейс, З. Шпербер (художник), А. Стахль, Й. Фріш⁵⁷⁹ та ін. Тексти цього видання – польська та їдиш.

4. Двотижневє видання об'єднання «Макабі» (Ż.T.K.S. «Makabi»), присвячене питанням культури, спорту, суспільства, а також внутрішнім питанням. Видавався у Львові, у 1932 р.

5. Щотижневик «Луна» («Echo»). Часопис, присвячений суспільним та культурним питанням. Поширювався у Станіславові, Львові та Кракові у 1934 р. Видавець часопису Мауріцій Шор (Maugusy Schor). До складу редакції входили: Ісаак Гласер, Бенедикт Розенцвейг, Гораций Сафрін; Артур Кежнер, М. Аш, Й. Арбейт, Л. Арнольд, Ш. Акстмайер, Ізидор Берман, Е. Блауштейн, Рубен Фахн, Й. В. Гільсон, Б. Гласбежанка, М. Гальперн, С. Касвінер, В. Касвінерова, А. Майер, Іцик Мангер, Р. Рубін, Й. Рот, Г. Райтер, Ш. Розен, Леон Стрейт,

⁵⁷⁸ Мовою оригіналу: Emil Janus Igel, Tadeusz Hollender, Józef Steiner Drak, I. Friedman, Kazimierz Czachowski, K. Ford, O. Garnfunklowa, W. Horzyca, W. Jampolski, Maria Kruger, Z. A. Kruczkowski, A. Lam, Zofia Lissa, S. Malski, Władysław Natanson, Leon Pasternak, Maria A. Swinarski, Arnold Slucki, R. Świętochowski, Jerzy Toeplitz.

⁵⁷⁹ Мовою оригіналу: H. Mund (grafik), M. Allerhand, L. Freund, W. Chajes, M. Reichenstein, J. Awin, B. Teitelbaum, A. Alter, J. Korke, C. Klaftenowa, A. Ehrlich, L. Reiss, Z. Sperber, A. Stahl, J. Fisch.

мінка Зільберманова, Леон Шоппенфельд, Н. Стокхаммер, Е. Шолосс, Г. Зусман, Д. Шаффе, Зусман Сегалович, Е. Шнейдшер, Й. Шлеттер, Макс Табак, Е. Таубенкубель, Л. Вехслер, Е. Вейтц, Моше Вальдман⁵⁸⁰.

6. Щомісячне видання «Опора» («Filaru»). Академічне політично-суспільно-літературне видання; видання сіоністів. Демократичний часопис єврейської інтелігенції; розповсюджувався у Варшаві, Кракові, Лодзі, Вільно та Львові. Видавець Людвік Мунштук (Ludwik Munsztuk). Відповідальний редактор А. Епштейн (A. Epsztejn). До складу редакції входили М. Аронзон, Ф. Баумкранц, Н. Безен, Н. Цигелінк, Саул Черніховський, Соломон Дикман, Л. Ейнштейн, Г. Епос, В. Фельд, А. Розенман, С. Смулеві⁵⁸¹.

7. Календар газети «Хвиля» («Kalendarz Dziennika «Chwila»). Щорічне видання. Львів, 1920–1924 рр. До складу редакції входили: П. Алмоні, М. Біненшток, Р. Беер-хофман, В. Беркельхаммер, І. Фельс, М. Н. Гелбер, Г. Гешелес, А. Інслер, М. Канфер, Ф. Корнгрун, Г. Лілієн, Д. Мальц, Л. Піліховський, Шем-Тоб, Е. Соммерштейн, О. Тіллеманн, Г. Трейварт, М. М. Узишкін⁵⁸².

8. Щотижневик «Читанка» («Lektura»). Літературно-суспільне видання, датоване 1934 роком. Розповсюджувалось у Варшаві, Лодзі, Кракові, Львові та Вільно. Видавець і редактор Пауліна Аппеншлякова; куратор Якоб Аппеншлак (Paulina Appenzlakowa, Jakób Appenzlak).

9. Тижневик «Сцена-Фільм» («Scena-Film»). Ілюстроване видання, присвячене театру, музиці та кінематографу, видавалось у Львові. Розповсюджувалось у Львові, Варшаві, Кракові, Познані та Катовіцах, у 1928 р. Відповідальний редактор – Генрик Шнуцер; до складу редакції входили Пауль Іцкес, Яцек Леопольд, Б. Люстрицький, Єжи Шливінський, Курт

⁵⁸⁰ Мовою оригіналу: Izak Glaser, Benedykt Rosenzweig, Horacy Safrin; Artur Kerzner, M. Asz, J. Arbeit, L. Arnold, Sz. Akstmajer, Izydor Berman, E. Blaustein, Ruben Fahn, J. W. Gilson, B. Glasberzanka, M. Halpern, S. Kaswiner, W. Kaswinerówna, A. Mayer, Icyk Manger, R. Rubin, J. Roth, H. Richter, Sz. Rosen, Leon Streit, Minka Silbermanówna, Leon Schoppenfeld, N. Stockhamer, E. Schloss, H. Sussman, D. Schaffie, Zusman Segalowicz, E. Schneidscher, J. Schletter. Maks Tabak, E. Taubenkubel, L. Wechsler, E. Weitz, Mosze Waldman.

⁵⁸¹ Мовою оригіналу: M. Aronszajn, F. Baumkranz, N. Besen, N. Cygielink, Saul Czernichowski, Salomon Dykman, L. Einstein, H. Epos, W. Feld, A. Rozenman, S. Smulewi.

⁵⁸² Мовою оригіналу: P. Almoni, M. Bienenstock, R. Beer-Hofmann, W. Berkelhammer, I. Fels, M. N. Gelber, H. Heschel, A. Insler, M. Kfanfer, F. Korngrun, H. Lilien, D. Malz, L. Pilichowski, Szem-Tob, E. Sommerstein, O. Tillemann, H. Trejwart, M. M. Uyszkin.

Завадський⁵⁸³ та інші. Серед іншого, у номері з 1928 рік згадується єврейське мистецтво в контексті статті про Віленську театральну трупу.

10. Щомісячне видання «Симпозіум» («Symposion»). Огляд світової літератури. Львів, 1932–1937 рр. Видавець – «Книгарня новинок» у Львові («Księgarnia Nowości»). Відповідальний редактор – Максиміліан Ашкенац (Maksymilian Aszkenasc). Іноді серед наведених текстів друкувались твори, дотичні до єврейської культури.

ЄВРЕЙСЬКІ ВИДАННЯ, КОТРІ ВИДАВАЛИСЬ В КРАКОВІ, З АРХІВІВ БІБЛІОТЕКИ ЯГЕЛОНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (ВJ) ТА ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВОЄВОДСЬКОГО У КРАКОВІ (WAPK, WOJEWÓDZKIEGO ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO W KRAKOWIE)

Одноденні та щоденні видання.

1. «Bicur U'Bitachon». Одноденне видання. Присвячувалось акції на користь Фонду допомоги та безпеки у Палестині⁵⁸⁴. – Краків, 1936.

2. «Ceirim». Щоденне молодіжне видання руху «Agudat Hanoar Hainwi Akiba». Від 1934 р. видавалось раз на два тижні. – Краків, 1928–1936 рр.

3. «Chaluc Klal–Cuoni». Листок загального сіоністського руху Західної Малопольщі та Силезії («Chalucu Ogolno–Sjonlstycznego Zachodniej Małopolski i Śląska»). Краків, 1931.

4. «Десять років по Палестинському Мандату: до дій!» («Dziesięć lat po mandacie Palestyńskim (Do Czynu!»). Одноденне видання. Краків, 1932.

5. «Hanoar». – Щоденне видання, присвячене справам сіоністської молоді, від «Agudat Hanoar».

6. «Hanoar Hacaq». Часопис чи одноденний листок, присвячений середньому прошарку краківського об'єднання A[gudat H[anoar] H[ainwi]. 1930.

7. «Haszomer Hadati». Мета та шляхи. Одноденне видання. Краків, 1930.

8. «Hejd Haszomer Hadati», щоденне видання «Hanhaga Hanoazit Ha–szomer Hadati». – Краків, 1932.

9. «Nasza Sprawa». Видання Робочої Палестини. – Краків, 1937.

10. «Ognisko». Листок Краківського Центру Товариства єврейських студентів Ягелонського університету⁵⁸⁵. – Краків, 1932.

11. «Єврейський пролетарій» («Proletariusz Żydowski»). Краків, 1922.

12. «Ремісник» («Rękodzielnik – Der Hantwerker»). Двомовне, польське та їдиш, видання краківського відділу Спілки єврейських ремісників в Республіці Польща⁵⁸⁶. У підtitулі зазначалось: «Ajnmlike ojsgabe fun Hanttwerker–Farejnen der Pojliszer Republik, krakewer optejlung». – Краків, 1938.

13. «Самоврядування» («Samoromoc»). Одноденне видання Товариства підтримки єврейських учнів середніх шкіл⁵⁸⁷. – Краків, 1931.

14. «З нашого життя» («Z Naszego Życia»). Видання Секції культури самоврядування вихованців Сирітського будинку у Кракові⁵⁸⁸.

15. «Думка Сіону» («Myśl Syjonu»). Також «Zew Syjonu», «Zew Narodu», – часописи нео–сіоністів.

16. «Tachkemoni». Видання учнів школи Таккемоні («Tachkemoni»). – Краків, 1929.

17. «З наших роздумів та мрій» («Z Naszych Myśli i Marzeń»). Видання скаутів від сіоністської молоді «Haszomer Hatahor»⁵⁸⁹. – Краків.

Щомісячні видання

1. «Урядовий бюлетень» («Biuletyn Urzędniczy»). Часопис профспілки єврейських працівників промисловості у Кракові⁵⁹⁰.

2. «Хімічний журнал» («Czasopismo Chmoczne»). Часопис Спілки єврейських хіміків Польщі⁵⁹¹. З 1938 р. видавався щорічно. – Краків.

3. «Газета Громади» («Gazeta Gminna»). Часопис Ради релігійної єврейської громади у Кракові⁵⁹².

4. «Інформатор для власників нерухомості» («Informator dla Właścicieli Realności»). Комюніке Товариства реальних власників Великого Кракова⁵⁹³. Орган однойменної організації та Дому Приватної Нерухомості

Stowarzyszenia Żydowskich Słuchaczy Uniwersytetu Jagiellońskiego.

⁵⁸⁶ «Jednodniówka Związku Rękodzielników Żydów w Republice Polskiej».

⁵⁸⁷ «Stowarzyszenia ku wsparciu żydowskich uczniów szkół średnich».

⁵⁸⁸ «Sekcję Kulturalną Samorządu Wychowanków Bursy Rękodzielników Sierót Żydowskich w Krakowie».

⁵⁸⁹ «Sjonistycznej Młodzieży Skautowej».

⁵⁹⁰ «Organ Związku Zawodowego Żydowskich Pracowników Umysłowych»

⁵⁹¹ «Pismo Periodyczne Związku Chemików Żydów w Polsce».

⁵⁹² «Organ Urzędowy Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Krakowie».

⁵⁹³ «Komunikat Towarzystwa Właścicieli Realności Wielkiego Krakowa».

⁵⁸³ Мовою оригіналу: Henryk Schnutzer; Paul Ickes, Jacek Leopold, B. Lustrzycki, Jerzy Śliwiński, Kurt Zawadzki.

⁵⁸⁴ «Fundusz Umocnienia i Bezpieczeństwa w Palestynie».

⁵⁸⁵ Мовою оригіналу: Centrali Środowiska Krakowskiego

краківського воєводства. Інформатор. Початково видання випускалось раз на два тижні, після 1935 перетворилось на щомісячне видання. – Краків, 1929–1939 рр.

5. «Єврейський інвалід» («*Inwalida Żydowski*»). Часопис Товариства Єврейських інвалідів, вдів та сиріт, що постраждали у Польщі під час I Світової війни. – Краків, 1921–1937 рр.

6. «*Jahadut*». Молодіжний часопис, присвячений питанням єврейської культури. – Варшава–Лодзь–Львів–Краків, 1937.

7. «*Moriach*». Щомісячне видання єврейської молоді. – Львів – Варшава – Краків, 1908–1923 рр.

8. «*Przełom*». Часопис лівої єврейської робітничої партії «*Poalej Sjon*»⁵⁹⁴.

9. Видання «Нашого Слова» («*Nasze-go Słowa*»). Часопис Об'єднаної Єврейської робітничої партії (*Organ Zjednoczonej ŻPR*). Початково видавався раз на місяць; згодом, з 1947 р., раз на два місяці. Поширювався у Варшаві, Кракові, Лодзі, Вроцлаві та Щеціні. Видання єврейської робітничої партії «*Poalej-Sjon Lewicy*»; «*Poalej-Syjon*».

10. «Трибуна Макабі» («*Trybuna Makabi*»). Щомісячне видання Єврейського спортивного клубу «Макабі» (*Żydowskiego Klubu Sportowego*) «*Makkabi*»). – Краків, 1936–1937 рр.

11. «Боротьба» («*Walka*»). Щомісячне видання соціалістів; орган партії «Бунд» («*Organ Bundu*»). – Краків, 1924–1928.

12. «Єднання» («*Zjednoczenie*»). Часопис, присвячений розповсюдженню польської думки серед єврейської молоді. Видання Академічного товариства «Єднання» (*Wydaje Towarzystwo Akademickie «Zjednoczenie»*) під редакцією доктора Альфреда Кохля. – Львів–Краків, 1912–1918 рр.

13. «*B'nai-B'rith*». Часопис Спілки гуманітарних товариств «*Bnai-Brith*» (*Organ Związku Stowarzyszeń Humanitarnych «Bnai-Brith»*) у Польщі. Виходив раз на місяць. – Краків, 1928–1938 рр.

14. «*Cofim*». Щомісячне видання єврейської молоді. («*Miesięcznik Młodzieży Żydowskiej*»). Краків, 1925–1926. Видання Спілки єврейської студентської молоді.

15. «*Głos Detalisty*». Часопис Товариства роздрібної торгівлі. Щомісячне видання. – Краків, 1937–1939.

Тижневики

1. «Голос єврейства» («*Głos Żydowski*»). Часопис, присвячений інтересам єврейства. – Краків, 1907.

2. «До визволення» («*Ku Wolności*»). Молодіжний часопис націоналістичного (ревізійно-оністського) єврейства.

3. «Погляд», «Наш погляд» («*Opinia*», «*Nasza Opinia*»). Єврейський політичний, суспільний та культурний щотижневик. Поширювався у Варшаві, Львові, Кракові та Вільно у 1933–1939 рр. Постійні додатки: «*Opinia Akademicka*»; «*Przegląd Gospodarczy*», «*Sport*»; «*Smal Młodych*»; «*Ze Świata Nauk*» та «*Życie Kobiety*».

4. «Єврейське слово» («*Słowo Żydowskie*» / «*Dos Jidische Wort*»). – Незалежний часопис. – Краків, 1924–1939.

5. «Народна трибуна» («*Trybuna Narodowa*»). Орган Сіоністського ревізійонізму. – Краків, 1934–1939 рр. Протягом 1934–1936 супроводжувався додатком «*Trybuna Betaru*».

6. «Тижневик» («*Tygodnik*»). Часопис, присвячений суспільним, політичним, економічним та літературним питанням. Орган Партії Незалежного єврейства (*Organ Stronnictwa Niezawisłych Żydów*). Див. також: «*Organ asymilatorskiej Żydowskiej Partii Demokratycznej*». – Щотижневий видання. – Краків, 1905–1913.

7. «Спортивний оглядач» («*Tygodnik Sportowy*»). – Незалежний часопис фізичної культури молоді. (*Organ niezależny dla wychowania fizycznego młodzieży*). – Краків, 1923–1925 рр.

8. «Торговельний огляд» («*Przegląd Kupiecki*»). Часопис Краківського Товариства торгівлі (*Organ Krakowskiego Stowarzyszenia Kupców*), а також Спілки торговельних товариств Західної Малопольщі (*Organ Związku Stowarzyszeń Kupieckich Małopolski Zachodniej*). 1919–1939.

9. «Єврейський Оглядач» («*Przegląd Żydowski*»). Краків, 1927.

Двотижневі видання

1. «*Cofim*». Часопис, присвячений єврейським та сіоністським питанням. Краків, 1938–1939. Продовження часопису «*Głos Jedności*».

2. «*Diwrej Akiba*». Часопис руху «*Agudat Hanoar Hainwi Akiba*». З 1933 виходив раз на два тижні. Розповсюджувався у Варшаві, Кракові та Львові. 1933–1939 рр.

3. «*Głos Jedności*». Сіоністський двотижневик. Краків, 1938. Видавець: Фелікс Лях; співробітники: М. Талер, Л. Хейт, А. Хохман, Моше Кауфман, Калман Стейн, Р. Вольф та інші⁵⁹⁵.

4. «*Izraelita*». Часопис, присвячений прибічникам прогресу. – Краків, 1870.

⁵⁹⁴ «*Organ Żydowskiej Partii Robotniczej «Poalej Sjon»*».

⁵⁹⁵ Мовою оригіналу: Feliks Lach; M. Thaler, L. Hecht, A. Hochman, Mojżesz Kaufman, Kalman Stein, R. Wolf.

5. «*Mały Promień*». Додаток для наймолодших читачів видання «*Promień*». Розповсюджувався у Жешові, Варшаві, Кракові та Львові. Львів, 1933.

6. «*Віконце в світ*» («*Okienko na Świat*»). Часопис для дітей та молоді. – Краків, 1937–1939 рр.

7. «*Ремесло та промисловість*» («*Rękodzieło i przemysł*» / «*Der Jidiszer Handwerker*»). Часопис Товариства єврейських ремісників у Кракові⁵⁹⁶, присвячений питанням ремесла та роздрібного продажу. – Краків, 1923–1936 рр.

8. «*Der Lystigek Jid*» («*Der Luatiger Jud*»). Ілюстрований літературний та гумористично-сатиричний часопис. Краків, 1921–1921 рр. Редакція: Юліуш Вейнер, Іосиф Бал-Сод (Й. Пертацгер), Максиміліан Корен⁵⁹⁷.

9. «*Promień*». Часопис, присвячений справам польського єврейства. Поширювався у Варшаві, Жешові, Кракові та Львові, у 1932–1933 рр.

10. «*Мистецтво та суспільне життя*» («*Sztuka i Życie Współczesne*»). Часопис краківського Об'єднання єврейських художників, живописців та скульпторів⁵⁹⁸. Видавався за рахунок однойменного об'єднання, у Кракові, з лютого 1934 р. Відповідальний редактор: Ігнацій Мюллер; редакція: Норберт Надель, Еміль Шинагель, Г. Бірнбаум, Леон Хвістек, Ф. Копера, С. Корнгольд, К. Рутковський, Л. Шонкер, Й. Стерлінг⁵⁹⁹. Видавався Літературною друкарнею у Кракові накладом в 1000 примірників. Екземпляри видання зберігаються у Бібліотеці Ягелонського університету, Бібліотеці Варшавського університету, а також в Національній бібліотеці (Варшава).

Газети та бюлетені

1. «*Окружний Бюлетень краківсько-силезійської Спілки євреїв – учасників боротьби за незалежність Польщі*» («*Biuletyn Okręgu Krakowsko-Śląskiego Związku Żydów – Uczestników Walk o Niepodległość Polski*»). Видавався нерегулярно. – Краків, 1934–1938 рр.

2. «*Jedijoth-Zebulun*». Бюлетень спілки «*Zebulun*» у Польщі (Biuletyn Związku «*Zebulun*» w Polsce). – Краків, 1937–1939 рр.

3. «*Єврейська газета*» («*Gazeta Żydowska*»). Часопис Загального єврейського комітету виборців у Кракові (Organ Ogóln żydowskiego Komitetu Wyborczego w Krakowie). Краків, 1935 р.

4. «*Єврейська газета*» («*Gazeta Żydowska*» / «*Judisze Sajtung*»). Газета виходила у вівторок та п'ятницю, в Краківському гетто. – Краків, гетто, 1940–1942 рр.

5. «*Keren Hajesod*». Часопис, присвячений питанням відбудови Палестини. – Краків, 1931.

6. «*Masada*». Ювілейне видання Спілки сіоністської ревізійської молоді «*Masady*» (Związku Sijonistycznego Młodzieży R[eewizjonistycznej] «*Masady*»). – Краків, 1932 р.

7. «*Нова газета*» («*Nowy Dziennik*»). Виходила щоденно, включно з понеділками. – Краків, 1918–1939 рр. Постійні додатки: «*Dziennik dla dzieci i młodzieży*», «*Dział sportowy*», «*Głos Kobiety Żydowskiej*», «*Lekarz Domowy*», «*Literatura i Sztuka*»; «*Przegląd Domowy*», «*Przegląd Radiowy*», «*Życie Młodzieży*».

КРАКІВСЬКІ ЄВРЕЙСЬКІ ВИДАННЯ З АРХІВУ WAPK (WOJEWÓDZKIE ARCHIWUM PAŃSTWOWE W KRAKOWIE)

1. «*Думка Сіону*» («*Myśl Syjonu*» / «*Zew Syjonu*»). Видання нео-сіоністів – ревізійстів у Малопольщі та Сілезії. – 1939 р.

2. «*Єврейський оглядач*» («*Przegląd Żydowski*»). Тижневик. – Краків, 1927 р.

3. «*Tachkemoni*». Одноденне видання. – Краків, 1929 р.

4. «*З наших думок та марень*» («*Z Naszych Myśli i Marzeń*»). – Щоденне видання скаутів та сіоністської молоді «*Haszomer Hatahor*» («*Sjonistycznej Młodzieży Skautowej «Haszomer Hatahor»*»). – Краків, 1929 р.

5. «*Der Lystigek Jid*» («*Der Luatiger Jud*»). – Ілюстрований літературний та гумористично-сатиричний двотижневик. – Краків, 1921 р.

Статті, присвячені різноманітним аспектам єврейського мистецтва, серед всіх краківських єврейських часописів найчастіше друкував «*Nowy Dziennik*». Довідкова література свідчить:

«*Nowy Dziennik*», щоденна єврейська газета, видавалась польською мовою у Кракові від 9 липня 1918 до 2 вересня 1939 р. (загалом видано близько 240 номерів), завдяки однойменній видавничій спілці. Головним редактором видання був І. Шварцбард, а пізніше, з липня 1925 р. – В. Беркельхаммер (I. Schwarzbart, W. Berkelhammer). Функції відповідального

⁵⁹⁶ Мовою оригіналу: Organ Stowarzyszenia Żydowskich Rękodzielniczków w Krakowie)

⁵⁹⁷ Мовою оригіналу: Juliusz Wiener, Józef Bal-Sod [J. Perltacger]; Maksymilian Koren.

⁵⁹⁸ «Czasopismo Zrzeszenia Żyd[owskich] Artystów Malarzy i Rzeźbiarzy w Krakowie».

⁵⁹⁹ Мовою оригіналу: Ignacy Muller, Norbert Nadel, Emil Schinagel, H. Birnbaum, Leon Chwistek, F. Kopera, S. Korngold, K. Rutkowski, L. Schonker, J. Sperling.

редактора почергово виконували: Беркельхаммер, Кароль Люстбаден, Якуб Фройд, Давид Лазер, Зигфид Мозес та М. Канфер⁶⁰⁰.

«Nowy Dziennik» був виданням краківської інтелігенції та міщанства з поміркованими сіоністськими та націоналістичними поглядами. Постійними розділами газети були «Sport», «Literatura i sztuka», «Głos kobiety żydowskiej», «Lekarz domowy», «Przegląd radiowy», «Życie młodzieży», «Dziennik dla dzieci», «Recenzje», а також місцева інформація. У 1928 р. з'явився «Dzienniczek» – додаток, призначений для молоді. Серед дописувачів газети були: Й. Аппеншлак, З. Аронсон, Ізидор Берман, М. Борухович (Борвич), Е. Карлах, І. Дойчер, К. Дрезднер, С. Дихман, О. Етгінгер, Й. Фельдхорн, Р. Фельджух, Артур Лаутербах, Ш. Люстгатен, М. Мізес, А. Сандауер, Б. Зінгер, О. Тон, Й. Варшавяк, М. Вальдман, Рігнель Міхаль⁶⁰¹.

Мистецькі часописи Кракова

Перелік назв мистецької преси Кракова, котра систематично друкувала матеріали, присвячені єврейському мистецтву, в порівнянні зі львівською налічує значно більше назв. Також тут тема мистецтва посідала абсолютно інакше місце, аніж в єврейській пресі. Тип трактування творів єврейських художників був звичайним дослідницьким аналізом творів сучасних художників. І особного, спеціального акценту, котрий наголошував би саме на єврейській тематиці, тут взагалі не було.

Серед польських мистецьких видань статті про єврейське мистецтво публікували краківські часописи «Образотворче мистецтво» («Sztuki Piękne»), «Голос художника» («Głos Plastyków»), варшавське видання «Сфінкс» («Sfinks»), загальні інформаційні видання на зразок наступних: «Світ» («Świat»), «Наш ракурс» («Nasz Przegląd») та інші.

Найбільша кількість публікацій тут присвячувалась відомим художникам, котрі походили з польсько-єврейського середовища Галичини. Деякі з цих художників належали до Паризької школи. Досить детальні статті про творчість Євгеніуша Зака (Eugeniusza Zaka), Зигмунта Менкеса (Zygmunta Menkesa), Леопольда Готтліба (Leopolda Gottlieba), Максиміліана Фоєррінга (Maksymiliana Feuerlinga), Мели Мутер (Mely Muter) та інших, написані відомими мистецтвознавцями, зазвичай

⁶⁰⁰ Мовою оригіналу: Berkelhammer, Karol Lustbaden, Jakub Freund, Dawid Laser, Zygfryd Moses, M. Kanfer.

⁶⁰¹ Polski Słownik Judaistyczny. – Dzieje. Kultura. Religia. Ludzie. Tom 2. – Opracowali Zofia Borzymińska i Rafał Żebrowski. – Warszawa: Prószyński i S-ka SA, 2003. – S. 241

чудово ілюструвались. Інша частина публікацій у польській періодиці присвячувалась творчості єврейських художників Галичини, котрі працювали виключно на території Польщі.

Перелік мистецьких часописів, котрі видавались у Кракові

1. «Життя» («Życie»). Видавався протягом 1897–початку 1900 рр.
2. «Архітектор» («Architekt»). Видавався протягом 1900–1914, згодом 1922–1932 рр.
3. «Химера» («Chimera»). Видавався протягом 1901–1907 рр., поширювався також у Варшаві.
4. «Сфінкс» («Sfinks»). Видавався протягом 1908–1917 рр.
5. «Мистецький щомісячник Кракова» («Krakowski miesięcznik artystyczny»). Видавався протягом 1911–1914 рр.
6. «Музей» («Muzejon»). Видавався протягом 1911–1913 рр.
7. «Колісниця» («Rydwan»). Видавався протягом 1912–1914 у Кракові, згодом, з 1919 р. – у Варшаві.
8. «Маски» («Maski»). Видавався протягом 1917–1919 рр.
9. «Мистецькі твори» («Rzeczy Piękne»). Видавався протягом 1918–1919 та 1925–1932 рр.
10. «Промисли та ремесла» («Przemysł, Rzemiosło»). Видавався протягом 1918–1919 та 1925–1932 рр.
11. «Промисли, ремесла, мистецтво» («Przemysł, Rzemiosło, Sztuka»). Видавався протягом 1918–1919 та 1925–1932 рр.
12. «Вінки» («Wianki»). Видавався протягом 1919–1923, 1918–1919 та 1925–1932 рр.
13. «Формісти» («Formiści»). Видавався протягом 1919–1921 рр.
14. «Стрілка» («Zwrotnica»). Видавався протягом 1922–1923 та 1926–1927 рр.
15. «Образотворче мистецтво» («Sztuki Piękne»). Видавався протягом 1924–1934 рр.
16. «Silva Rerum». Видавався у 1925, 1927, 1928, 1930, 1931, 1938–1939 рр.
17. «Крак». Видавався протягом 1930–1938 рр.
18. «Голос художника» («Głos Plastyków»). Видавався протягом 1930–1938 рр.
19. «Лінія» («Linia»). Видавався протягом 1931–1933 рр.
20. «Мистецький часопис» («Gazeta artystów»). Видавався протягом 1934–1935 рр., розповсюджувався також в Варшаві.
21. «Тижневик художників» («Tygodnik Artystów»). Видавався протягом 1934–1935 рр.

Марія Лічбинська в статті, присвяченій виданню виданню «Голос художника» (далі – «Głos Plastyków»), зокрема, пише:

«В травні 1930 р. вийшов перший номер часопису, тоді під назвою «Halo-halo, plasty-sy mówią». Це було перший в Польщі часопис, виданий завдяки зусиллям та фінансовій підтримці краківської Спілки художників. Номер 2/4 був виданий вже під іншою назвою: «Halo. Głos Plastyków». Редактором видання був Тадеуш Цибульський (Tadeusz Cybulski); він виконував ці обов'язки у 1930–1931 рр.; відповідальним редактором був Б. Рачинський (B. Raczynski). Графічним дизайном займався Збігнев Пронашко (Z. Pronaszko), йому належала обкладинка та заставки. Цей номер включав попередження про те, наступний номер вийде під назвою «Głos Plastyków».

У 1931–1932 рр. вийшло 12 номерів часопису, задуманого в якості щомісячного видання. Але з періодичністю бувало по-різному. Часто він виходив раз на два місяці, потім ще рідше. Практично з 1934 р. він видавався два рази на рік, а назва «щомісячник» була суто формальною. Ця ситуація була наслідком значних фінансових складностей, з котрими боролись Спілка художників та редакція. У 1930 та 1931 рр. відповідальним редактором був Марцін Самліцький (Marcin Samlicki), друк забезпечувала «Drukarna Lodowa» під керівництвом Ігнація Винарського (Ignacego Winiarskiego).

«Głos Plastyków» відрізнявся від попередників форматом, цікавішим і напрочуд різноманітним змістом, а також кількістю та якістю опублікованих ілюстрацій. Авторами та співробітниками в цей період, серед інших, були: Анері-Вейсова, Т. Цибульський, Т. Чижевський, М. Фоеррінг, Генрік Готтліб, В. Хофман, К. Хомолак, Й. Ярема, Л. Ковальський, З. Новаківський, Т. Пейпер, Л. Пуґет, Е. Рачинський, Т. Рогальський, М. Самліцький, А. Шишко-Богуш, С. І. Віткевич⁶⁰².

Останній номер «Głosu Plastyków» у міжвоєний період був виданий у червні 1938 р. Часопис відновився під тією ж назвою у 1947 р. Редактором знову був Ян Цибіс (Jan Cybis), а відповідальним редактором – Єжи Вольф (Jerzy Wolff). До складу редакції входили Леон Міхальський та Олександр Радзевич-Вінницький⁶⁰³. Змінилось розташування редакції:

її перенесено з Кракова до Варшави. У 1949 р. нерегулярне, але напрочуд плідне існування цього часопису, зайнятого найістотнішими інтересами польського мистецтва.

У «Głosie Plastyków» почали друкувати теоретичні статті, в котрих викладались основні положення авангарду, опрацьовані переважно самими художниками; статті, де обумовлювались досягнення та втрати художнього процесу, здебільшого французького, а також численні спогади, присвячені художнім процесам сучасного польського мистецтва. Все це слугувало передусім історичній реконструкції напрямків живописного процесу сучасної Польщі, репрезентованих групами художників, теоретичні засади котрих стали основною ідеологією часопису. Окремий відділ становили «художні хроніки» («Kroniki artystyczne»), котрі коротко повідомляли про найістотніші події країни та світу (з очевидним привілеєм на користь Франції). Цим хронікам приділялась значна увага; над нею часто працювали не тільки художники, але й люди, котрі володіли гострим та точним пером, як, наприклад, Титус Чижевський (Tytus Czyżewski). В часописі друкувались також рецензії на найбільш важливі видання, присвячені мистецтву.

Видання мусило бути трибуною художників, котрі займались найважливішими питаннями польського сучасного мистецтва в усій цілісності її потреб та розвитку. Характер та мету часопису редакція характеризувала наступним чином: «Зацікавленість нашого об'єднання «Мистецтво» не має постійного чи раціонального контакту з актуальними проблемами образотворчого мистецтва. Ми рухаємось у виключно єдиному напрямку – величезного інтересу до змісту образотворчих мистецтв – взагалі погано орієнтуючись в суті речей, у вартостях кольору та форми. Мало хто з нас пише про досягнення в області образотворчого мистецтва. Щоденна преса обмежується переважно шаблонними звітами з так званої «тимчасових вистав», і не пише про глибші дослідження, присвячені темам провідних сучасних течій та напрямків в художньому процесі, з тимчасовими та рідкісними явищами. Цей стан речей, котрий ми хотіли б виправити, змусив Краківську спілку художників до періодичних висловлень з приводів, обумовлених мистецтвом. Ми прагнемо таким чином закріпити в суспільстві його інтерес до мистецтва, і водночас вплинути на поглиблення орієнтації в художньому процесі найширших верств населення».

Зовнішність часопису (що його забезпечувало Видавництво Ягелонського університету),

⁶⁰² Мовою оригіналу: Aneri-Weissowa, T. Cybulski, T. Czyżewski, M. Feuerring, H. Gotlib, V. Hofmann, K. Homolacs, J. Jarema, L. Kowalski, Z. Nowakowski, T. Peiper, L. Puget, E. Raczynski, T. Rogalski, M. Samlicki, A. Szyszko-Bohusz, S. I. Witkiewicz.

⁶⁰³ Мовою оригіналу: Leon Michalski, Aleksander Radziewicz-Winnicki.

його порядок, графічне оформлення та ілюстрації були напрочуд скромними. На третину вони склались з повідомлень про найважливіші події художнього життя (певний час головною проблемою була побудова Будинку Художників в Кракові, в котрому можна було проводити виставки, і, таким чином, здобути незалежність від Товариства Прихильників Образотворчого Мистецтва, в той час уже закостенілого і такого, що затримувало новаторські, творчі та авангардні ініціативи членів Спілки), листи та відповіді редакції, короткі інформаційні повідомлення про іноземні мистецькі акції, а також великий відділ анонсів та реклам, котрі, очевидно, частково уможлилювали існування часопису.

У «Głosie Plastyków» почали друкуватись теоретичні статті, котрі викладали основи і перспективи авангарду, опрацьовані переважно самими художниками. В статтях говорилось про досягнення та втрати загального художнього процесу, переважно у Франції, а також численні мемуари, присвячені предтечам польського мистецтва нового часу»⁶⁰⁴.

Останнім мистецьким часописом, детально описаним в цьому додатку, буде щомісячне видання «Образотворче мистецтво» («Sztuki Piękne»). А. Кишкевич в статті про це видання пише: «Щомісячне видання, присвячене архітектурі, скульптурі, живопису, графіці та декоративно-ужитковому мистецтву, орган Польського Інституту образотворчого мистецтва. Видавався коштом Національного видавництва⁶⁰⁵ у Кракові. Головним редактором був Владислав Яроцький (Władysław Jarocki); редактор варшавської філії – Мечислав Третер (Mieczysław Treter). Крім них, до редакції часопису входили: Й. Мехоффер, Й. Мицельський, Я. Панкевич, І. Пеньковський, Б. Рачинський, А. Шишко-Богуш та Войцех Вейс⁶⁰⁶.

Журнал «Sztuki Piękne» регулярно видавався з жовтня 1924 р. до кінця 1934 р. Склад редакції не змінювався. Щомісячник видавався в Кракові. Це був найпопулярніший (він випереджав навіть «Arkady») польський часопис, присвячений мистецтву, передусім – живопису. Свою концепцію редакція сформулювала наступним чином: «Щомісячне видання «Sztuki Piękne» має намір розвивати глибоке розуміння і поважне ставлення до образотворчого мистецтва, незалежно від будь-яких тимчасових напрямків та модних уподобань, без будь-яких упереджень

з огляду на переконання певних груп, закликів чи керунків. Кожне переконливе художнє зусилля, кожен ретельно створений мистецький твір, поданий в адекватних мистецьких формах, безоглядно заслуговує на увагу, а також на пізнання, сповнене проникливого розуміння. Виходячи з цього твердження, «Sztuki Piękne» не мають наміру слідувати жодному з переконань як власної редакції, так і революційних гуртків. Первісні творчість і артистизм – ось єдині критерії, котрі визначають zarazом напрямок нашого часопису, в котрому не буде місця як для бездушних епігонів пережитих вже мистецтвом періодів та мимовільних копіїстів давно окреслених форм і технічних засобів, – так і для псевдохудожників, котрі під напнутою маскою новаторства та розвитку намагаються надати польському мистецтву не властиві йому вирази, а власне – творчу немічність та невігластво.

Ми вже вісім років дотримуємось цих переконань, і редакція іще доповнила їх зміст. Досі на ширшому історичному порівняльному тлі можна у відповідний спосіб зрозуміти і сформулювати значення, вартість та характер існуючих напрямків в образотворчому мистецтві, як наших, так і закордонних. Такого типу орієнтація булі і буде надалі нашою метою, особливо тепер, в епоху цілковитого хаосу у мистецтві, коли на честь ілюзорних, нібито нових відкриттів у мистецтві легко не помітити дійсну вартість навіть і найзначніших художніх явищ та здобутків минулого».

Часопис декларував також свою позицію стосовно поза- чи понад-партійності, відокремлюючись також від «хвилинних течій» та «гаданих відкриттів». [...] Це не означало, що загалом журнал ігнорував сучасні напрямки у мистецтві, щоб такими чином перебороти їх (анітрохи: в своїх публікаціях журнал унікав полемічних інтонацій. Він натомість часто нагадував про себе послідовними мистецькими хроніками, котрі, проте, торкались найперше організаційної діяльності, зміни вдали, рівня художньої критики, організації виставок, тощо). Це було не так, але про ці справи говорилось, – і у виключний спосіб, – виключно на прикладах іноземного мистецтва. [...] Напрямок (часопису) характеризує як репродукування іноземних мистецьких творів з міжнародних виставок (підібраних таким чином, щоб вони не відрізнялись за характером від середнього рівня виставок, наприклад, краківського ТПОМ (TPSP), так і вибір художників, котрим присвячувались монографічні статті. Їх перелік з перших восьми річних підшивок, – подано у передмові до № 9.

⁶⁰⁴ Polskie Życie artystyczne w latach 1915–1939. Pod red. A. Wojciechowskiego. – Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1974. – S. 659–661

⁶⁰⁵ Мовою оригіналу: «Nakład Drukarni Narodowej».

⁶⁰⁶ Мовою оригіналу: J. Mehoffer, J. Mycielski, J. Pankiewicz, I. Pieńkowski, B. Raczyński, A. Syszko-Bohusz, W. Weiss.

Тут ми бачимо: Міхаловського та Родаківського, М. Готліба, Герсона, Брандта, С. Віткевича та Г. Семірадського, В. Коссака, Похвальського, Й. Мальчевського та Г. Розена, Дембіцького, Войткевича, Виспянського, Вичулковського, Мегоффера, Лентца, Фалата, К. Кржижанівського, далі Чайковського, Філіпкевича, Кенжирського, Камоцького, К. Сіхульського, Ф. Паутча, Майжевського, Панкевича, Масловського, Зака, Вейчас та Акцентовича, Шливінського, Станіславського, Сkochиласа, Карпінського⁶⁰⁷ та б. ін.

До них долучаються ті, котрим присвячено монографічні нариси в двох останніх томах: А. Грабовський, В. Прушковський, Л. Готліб, В. Драбик, Р. Мальчевський, А. Ганикевич та Кун⁶⁰⁸. Ці монографічні статті трактувались в якості книжки, відредагованої М. Трейтером в серії «Художні монографії» («Monografie Artystyczne»), проте автори і тих, і тих були одні й ті самі. Ці видання мали ґрунтовний підхід до питання, були чудово ілюстровані і надавали багато інформації. Їх вартість для історії польського живопису ХІХ – першої чверті ХХ століття надзвичайно велика. Найчастіше автором статей у «Sztukach Pięknych» був М. Третер. Початково часто писав А. Потоцький (А. Potocki), а також М. Стерлінг, С. Загорська, З. С. Клінгсланд, А. Шредер, П. Смолик, Й. Клечинський, М. Вейс, В. Гусарський, Т. Северин, В. Терлецький, Й. Вархаловський⁶⁰⁹ та багато інших. Серед істориків мистецтва, серед інших, друкувались: В. Татаркевич, А. Лаутербах, С. Батовський, Ф. Клейн, Т. Маньковський, С. Коморницький, В. Козицький, Я. Амьєсена⁶¹⁰ та багато інших. [...] Найбільша вартість часопису полягала не стільки в аналізі, скільки в «Художніх хроніках». Це була напролюд детальна, часом поширена на половину номеру, та ілюстрована частина журналу. Вона складалась з новин, зібраних у більше ніж ста польських містах та містечках, і з

не меншої кількості закордонних міст. Матеріали частково видобувались з преси, але здебільшого поставлялись власними кореспондентами, переважно анонімними, і опрацьовувались в редакції, перевага у чому належала М. Третеру. Хроніка фіксувала всі вияви художнього життя: виставки, конкурси, нові пам'ятники, численні персональні виставки. Ця інформація була не тільки суттєвою і докладною, але й підтвердженою цитатами з преси, використаних дуже живо, часто полемічно. Тут часопис гранично ясно декларував свої естетичні уподобання, особливо в дискусіях, дотичних до «репрезентації польського мистецтва», представленого за кордоном. [...] «Хроніка» також друкувала численні, як завжди, детальні організаційні новини, котрі стосувались, наприклад, діяльності Товариства Прихильників Образотворчого мистецтва у Кракові, варшавської «Zachęty» або – пізніше – Інституту Пропаганди Мистецтв; відтворювала дійсний стан речей в хроніці персональних виставок, виступів, лекцій і т. п. Тут також звертали пильну увагу на проблеми мистецтва: організаційні складнощі, дослідницькі питання, наукове життя, музейну проблематику, усілякі справи, дотичні до охорони та реставрації пам'яток, нові закони в цій сфері і т. п. Також тут зустрічались рецензії щодо загальних процесів у польській мистецькій та мистецько-історичній критиці, про участь в конгресах, нарешті, некрологи художників, колекціонерів та мистецтвознавців. Доктор Третер використовував «Хроніку...» також для обґрунтування та захисту розвитку ТПОМ, передруковуючи більшість відгуків преси, навіть листи і документи. Жоден інший польський часопис не залишив настільки багатого, докладного та компетентного (хоч і дещо відстороненого) документального матеріалу, присвяченого польському художньому життю. Інформація з-за кордону в порівнянні з цим часописом була значно скромнішою і більш поверхневою. Особливістю видання можна вважати програний намір «пошуку польського мистецтва».

Якби «Sztuki Piękne», і в їх складі «Художня хроніка», мали переліки прізвищ, це була б невичерпна скарбниця знань. Кожен річний випуск часопису супроводжувався змістом, в також детальним переліком всіх опублікованих в томі репродукцій, а їх було до 500 на рік, – завжди чудової якості, завжди технічно бездоганних; розміщений в тексті (часопис друкувався на крейдовому папері) та на табличках»⁶¹¹.

⁶⁰⁷ Мовою оригіналу: Michałowski i Rodakowski, M. Gottlieb, Gersona, Brandta, S. Witkiewicza i Siemiradzkiego, W. Kossaka, Pochwalskiego, J. Malczewskiego i H. Rosena, Dębickiego, Wojtkiewicza, Wyspiańskiego, Wyczółkowskiego, Mehoffera, Lentza, Fałata i K. Krzyżanowskiego; Czajkowskiego, Filipkiewicza, Kędzińskiego, Kamockiego, Sichulskiego, Pautscha, Mierzejewskiego, Pankiewicza, Masłowskiego, Żaka, Weissa i Axentowicza, Ślewińskiego, Stanisławskiego, Skoczylasa, Karpińskiego.

⁶⁰⁸ Мовою оригіналу: A. Grabowski, W. Pruszkowski, L. Gottlieb, W. Drabik, R. Malczewski, A. Hannytkiewicz, Kun.

⁶⁰⁹ Мовою оригіналу: M. Sterling, S. Zahorska, Z. S. Klingsland, A. Schroeder, P. Smolik, J. Kleczyński, M. Wais, W. Husarski, T. Seweryn, W. Terlecki, J. Warchałowski.

⁶¹⁰ Мовою оригіналу: W. Tatkiewicz, A. Lauterbach, Z. Batowski, F. Klein, T. Mańkowski, S. Komornicki, W. Kozicki, Z. Ameisenowa.

⁶¹¹ Polskie Życie artystyczne w latach 1915–1939. Pod red. A. Wojciechowskiego. – Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1974. – С. 648–650

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК (ВИБРАНЕ)

А

Авін Юзеф (Іосиф), художник 31, 50–52, 54, 68, 100, 146, 151, 193.
Абердам Альфред, художник 70, 83, 97, 126, 146. Іл. 69.
Адамчик–Грабовська М. (Adamczyk – Garbowska Monika) 36, 106.
Аксер (Ахер), художник 64, 126, 146.
Акцентович Теодор, художник, педагог 84, 126–132, 135–136, 139–140, 148, 153, 168, 176, 180, 182–183.
Александрович Оскар (Oskar Aleksandrowicz), художник, художній критик 66, 67, 80, 107, 126, 188, 189.
Аллерханд проф., громадський діяч 51.
Альбіновська Софія (З. Альбіновська–Мінкевичова), художник, педагог 41, 44.
Антокольський Марк, скульптор 48.
Ан–ський Семен, Шломо, псевд. Семена Акімовича Раппопорта, – етнограф, музейник, письменник. 48, 96, 105, 189.
Доктор Максиміліан Аппенцеллер (Appenzeller), громадський та культурний діяч, музейник 51, 66, 107.
Арендт Самуель Вільгельм, скульптор 97, 147.
Адольф Арендт (Adolf Arendt), педагог 138.
Ацкер Юлія (Julia Ackerówna), художник 47, 64, 96, 147. Іл. 62.
Анонім, підпис невідомого журналіста 78.

Б

Бадад Мойсей., рабин 82.
Бадецький Кароль, віце–директор львівського архіву 82.
Бадовер Йосиф, художник 96. Іл. 70, 71.
Балабан Майер, історик 18, 52, 90, 188, 190.
Баранович Софія (Baranowicz Zofia), мистецтвознавець 42, 107.
Басс (Bass), художник, карикатурист 94. Іл. 47.
Батовський, Качур–Батовський Станіслав, художник 40, 41, 138, 200.
Бик Еліезер (Eleazar Bук), економіст, мистецтвознавець, критик та публіцист 63, 191.
Бікельс Якуб, художник 94, 148, 162. Іл. 48.
Біненшток Адольф (Adolf Bienenstock), художник 63, 90, 127, 148, 188, 189.
Біненшток Максиміліан (Bienenstock (Biennenstock, Bienenstok) Maksymilian (Maks, Max) Jakub) письменник, критик, перекладач, культурний та громадський діяч 62, 63, 77, 78, 107, 188, 189, 193.
Бірюльов Юрій, мистецтвознавець 24, 28, 107.
Бердслей Обрі, художник–графік 92.
Берендт Г. 24.
Берлеві Генрик, художник, теоретик мистецтва 34, 107.
Бернштейн–Вішніцер Рахіль, мистецтвознавець 14.
Блондер Саша (Шая) (Blonder), (варіант написання: А. Блондель), художник 23, 33, 46, 57, 107, 127, 148, 158.
др. Блументаль М., радник ЄЛХТ 56.
Божимінська Софія (Borzumińska Zofia), історик 61–63, 74, 83, 111, 114, 187, 197.
Болож–Антоневич Ян, мистецтвознавець 65.
Брамсон А., музейник 49.
Б. Брандель (B. Brandel), художник, карикатурист 94. Іл. 43, 44.
Брандес Еліаш, радник ЄЛХТ 56.
Братковський (Брантковський) Роман (Brantkowski (Bratkowski), художник, педагог 40, 41, 121.
Брейтер Еміль (Emil Breiter), мистецтвознавець 66, 71.
Брікс Еміль (Brix Emil), мистецтвознавець 34.
Брінкен Адам (Brincken Adam), мистецтвознавець 23, 107.
Бруницький Конstantі 89.
Брюс–Маліновська Барбара (Brus-Malinowska B.), мистецтвознавець, музейник 25, 104, 110.
Бубер Мартін, філософ, етнограф, письменник 39, 189, 190.
Бубер Соломон, видавець 88.
Буланд Едуард, професор Львівського університету 44, 81.
Бух Мечислав, художник, скульптор 42, 47, 90, 97, 142, 149.
Бухштаб Соломон (Solomon Buchstab), публіцист, критик, громадський діяч 66–67, 107, 189.
Бялик Нахман, письменник 96, 169.

В

Ван Гог Вінсент, художник 48.
Валкер Ядвіга, художник 47, 149.
др. Вахграфтіг Е., радник ЄЛХТ 56.
Вахтель Вільгельм (Wachtel W.), художник 38–39, 64, 66, 68, 79, 84, 87, 95, 96, 107, 114, 122, 127, 149, 150, 188–190. Іл. 9, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 54, 55, 56, 57, 58, 59.
Вебер Генрик (Герш) (Henryk (Hersz) Weber) 62, 150.
Вейдгерн Альфред, радник ЄЛХТ 56.
Вейн Леон (Вайн), (Leon Wein), художник, мистецтвознавець 38, 66, 89, 122, 150. Іл. 18.
Вейнберг Євгеній, скульптор 97, 150.
Вейнбергер Ю., віце-директор ЄЛХТ 56.
Вейнгард Х., скульптор 83, 97, 150.
Вейнгардт Й., художник 83.
Вейншток Леон, радник ЄЛХТ 56, 187–189.
Вейт Олександр, скульптор 97, 151.
Венгжинек Х. (Węgrzynek Hanna) 27, 109.
Вигживальський Фелікс, художник, педагог 41.
Винницький Олександр, художник 46.
Вичулковський Леон, художник, педагог 73, 126–130, 139, 141, 149, 157, 182, 200.
Висоцький Мечислав, художник 20, 45.
Виспяньський, художник 76.
Вицінський Генрік, художник 46.
С. Візенталь (S. Wiesenthal), художник, карикатурист 94. Іл. 46.
Вільк М., мистецтвознавець 32.
Вінклер Майцер 90.
Вітвицький В., журналіст, культурний діяч 65.
Віткевич С. І., Віткацій (Stanisław Witkiewicz), письменник, художник та філософ 72, 114, 198, 200.
Вітц Ігнацій (Witz Ignazy), мистецтвознавець, художник 32, 114, 149, 151.
Вламлінк, художник 48.
Влодарський Марек (Генрик Стренг) (Marek Włodarski (Henryk Streng), художник 12, 20, 22, 32, 28, 32, 42, 45, 64, 74, 76–77, 80–81, 83, 91, 94, 103–104, 106–107, 110–111, 114, 151, 177–178, 180, 192.
Водзіцька Марія, художник 44.
Вожна Софія (Бала Лессер), скульптор 97, 152.
Войткевич В., художник 45, 200.
Войцеховський А. (A. Wojciechowski), мистецтвознавець 28, 42, 45–46, 74, 112, 171, 192, 199, 200.
Войцеховська Барбара (Wojciechowska Barbara). 45, 114.
Войцеховський Стефан 20, 28, 46.
Войцеховський Тадеуш, художник, архітектор 20, 70.
Вольська-Павліковська, Лела (Анієла) 16, 113.
проф. Вольфрам Й., культурний діяч 56.
Вязьмітіна М. 14.

Г

Гаєвський Павло, художник 44, 147.
Гавінський Антоній (Antoni Gawiński), теоретик мистецтва 67, 71, 73.
Гажецька Єва (Ewa Garzecka), колекціонер 23, 109.
Ган Отто (O. Hahn), художник 20, 25, 28, 45, 64, 70–71, 83, 91, 152, 192.
Ганно, скульптор 68
Гадовська Ірмина (Gadowska Irmína), мистецтвознавець 15, 108.
Гансіоровський Зигмунт, художник 46.
Гарланд-Зайончовська Анна, художник 44.
Гарланд Зигмунт, художник 44.
Гарлінська-Зембжуська Г. (H. Garlińska-Zembrzuska) 72, 106. Примечание: уточнить в предм. Салон Гарлинского
Гембарович Мечислав, хранитель музею Любомирських 82.
Геннери, родина (Henner) 16, 112.

Герасимова Г. П., історик літератури 68, 100.
Герон М. (M. Geron), мистецтвознавець 35, 108.
Гете Й. В., (Goethe), поет 63, 158.
Гіршенберг Самуель (S. Hirszenberg), художник 39, 66, 68, 73–74, 79, 108, 169, 188–190.
Гжимальський Веслав, художник, педагог 41.
Гласерман, громадський діяч, музейник 51.
Глембоцька Галина, мистецтвознавець 3, 24, 28, 31, 36, 38, 40, 54, 83, 88, 90, 92, 100, 147, 149, 150, 153, 155–156, 159, 161–164, 166, 169–170, 172, 182.
Гліксон Пауль (Glikson Paul), історик 60, 112.
Гліценштейн Генрик (Henryk Clicenstein), художник, теоретик мистецтва 66, 188.
Глущенко М., художник 44.
Глязнер Якуб, художник 22, 29, 84, 107, 128, 153.
Гнездинський Лес сер (Lesser Gieldziński), колекціонер єврейського мистецтва 112.
Годлевський Міхал, художник, викладач 39.
Голубець Микола, мистецтвознавець 67–71, 87, 100–103, 188.
Гольдхубер Ігнацій Ізидор, художник 94, 155.
Гольдштейн Максиміліан (Goldstein M.), колекціонер 4, 18–19, 42, 48, 50, 52–55, 57, 80–82, 84, 87, 90, 92, 103, 108, 110–112, 149, 150, 152, 155, 158, 160, 163, 165, 169, 172, 178, 182.
Гоньдо Л., історик 24.
Готліб (Готтліб) Генрик (Henryk Gotlib; Gottlib), художник, теоретик мистецтва 46, 62, 66, 67, 198,
Готліб (Готтліб) Северин (Соломон) (Seweryn (Solomon) Gotlib (Gottlib), мистецтвознавець 66, 67, 122, 129, 189.
Готтліб Леопольд, художник 45, 57, 65, 83, 87, 89, 97, 113, 129, 156, 160, 184, 200. Іл. 12, 66.
Готтліб Мауриціо; Маурицій (Maurycy Gottlieb), художник 11, 21–22, 37–39, 45, 68, 73, 79, 84, 86, 87, 96, 110, 122, 149, 155–156, 200. Іл. 64.
Готтліб Марцін (Marcin Gottlieb), художник 122, 157.
Горбачов Дмитро, мистецтвознавець 3, 28, 30, 101.
Горбачова Ірина, мистецтвознавець 100.
Горовіц Армін, художник 89. Іл. 13.
Гофман В., художник 45.
Граєвський Людвік (Grajewski Ludwik) 28, 107.
Грищенко О., художник 44.
Гродзиський С. (Grodziski S.), історик 17, 108.
Гронська М. (Gronska M.), мистецтвознавець 27, 108.
Грос (Гросс) Євгеніуш, художник 94, 129, 157
Гросс Магдалена (Magdalena Gross), художник 66.
Гросс Хаїм, скульптор 97, 157.
Грюнберг Берта (Бліма), художник 46, 83, 106, 129, 143, 148, 158.

Д

Дармон Адріан (Darmon Adrian), мистецтвознавець 26, 107.
Дворкін Ілля, історик 29, 104.
Дега, Едгар, художник 48.
Дембіцький Станіслав (S. Dębicki), художник 43, 89, 109, 112, 128, 130, 131, 133, 200. Іл. 10, 11.
Дерен Андре, художник 48.
Димшиць Валерій, історик, етнограф 29, 101.
Должицький Леон (Leon Dołżyski), художник 66.
Долінський Я., художник, педагог 40.
Dr. M. W. Ro-Id, псевдонім теоретика мистецтва 77, 108.
Дрезднер Кароль (Dresdner K.), історик мистецтва 18, 19, 52, 53, 80, 82, 84, 87, 90, 92, 108, 110, 150, 155, 197.
Дрекслер Луна Амалія, скульптор 97, 158.
Дубнов Семен, історик, культурний діяч 48.
Дуда Євгеніуш, мистецтвознавець 21, 112.
Дунін–Вансович К. 16, 107–108.
Дуткевич Й. (Dutkiewicz J.), мистецтвознавець, історик 33, 37, 110, 119, 138–139.
Дюрер Альберт, художник 89.

Ж

Жбанкова О., мистецтвознавець, музейник 26, 100.
Жебровський Рафал (Żebrowski Rafal), історик 61–63, 74, 83, 111, 114, 187, 197.
Жила Владислав, мистецтвознавець 44.
Жолтовський П. Н., мистецтвознавець 30, 101.

Е

Еймонд Францішек, художник 96. Іл. 65.
Енсор, художник 48. ПРОВЕРИТЬ ИМЯ
Епштейн Іегуда, художник 48, 88. Іл. 8.
Ерб Ерно (Erno Erb), художник 24, 66, 100, 159.
Ерліх А., художник, скульптор 97, 159, 189, 193.
Єнджеєвич Й., міністр. 65.

З

Завалій Ігор, мистецтвознавець 24, 103, 170.
Зак Євген (Євгеніуш), художник 22, 113, 197, 200.
Залевська Габрієла (Zalewska Gabriela), історик 27, 109.
Зеліньський А. 17, 112.
Зельнік Шимон, художник 41.
Земцова Ірина, мистецтвознавець 84, 101.
Зіфф Іцхак, рабин ортодоксального юдаїзму у м. Львові 82.
Зіффер Моше, скульптор 97, 160.
Злиднева Н. В., мистецтвознавець 85.
Зонненвенд Стефан, художник 89. Іл. 26.
Зубрицький Денис, історик. 18, 101.
Зуммер В. М. 14, 102.

І

Ібсен Г. (Henrik Ibsen), письменник 62.
Ізраельс Йосеф, художник 48, 68.
Йеллента Цезарій (Наполеон Гіршланд), (Cezarij Jellenta (Napoleon Girszland) 66, 67.

К

Каган–Шабшай Яков Фабіанович, професор, колекціонер 49.
Калас Анієла (Aniella Kallas). псевд. Jufiusz Piasecki; Анієла Комгутова), письменник, мистецтвознавець 66.
Канцедікас Олександр, мистецтвознавець 35, 101–102, 116.
Каспрович Й., письменник 63.
Катрушенко І. Г., мистецтвознавець 29.
Кахане Йоахім (Хаїм), скульптор, культурний діяч 41, 54–55, 97, 160.
Кац Кароль, громадський діяч, музейник 50, 160.
Качкан В. А., літературознавець. 68, 102.
Качур–Батовський Станіслав, художник 40, 41, 44, 138, 158.
Кельман З. А., музейник 49.
Кернер Генрика (Henryka Kernerówna), художник–кераміст 62.
Кіліан–Станіславська Юлія (J. Kilian–Stanisławska), журналіст, художній критик 67.
Кітц Марцін, художник 29, 90, 130, 161, 188.
Клар Артур (Artur Klar), художник 64, 130, 161.
Клейман (Клейманн) Фріц, художник 94, 161.
Ковалівський О. 14.
Коваль Олег, художник 85, 102, 105.
Ковжун Павло, художник 20, 28, 46, 70.
Когут Якуб, скульптор 97, 162.
Козаченко Б. (Псевдонім Б. Пінчевської) 34, 49, 57, 94, 102, 106, 178.
Козицький Андрій, історик 28, 101.
Козицький Владислав (Władisław Kozicki), публіцист, мистецтвознавець 65–66, 200.

Козловський Й., мистецтвознавець 19.
Кольнік Артур, художник 83, 96, 131, 162. Іл. 60.
Комар Жанна, історик 24, 109.
Кон Абрахам, рабин 88.
Костюк С., літературознавець 68, 103.
Котляр Євген, мистецтвознавець, архітектор, художник 30, 49, 102.
Котляр Олена, мистецтвознавець 26, 87, 98, 102.
Котула Рудольф, директор університетської бібліотеки Львова 82.
Кочубей Ю. М., сходознавець 14, 102.
Д-р Кохн М., меценат 73.
Коцька Лідія (Lidia Kośka), літературознавець 109, 119, 142.
Крамштик Роман (Roman Gramsztyk), художник 15, 22, 111.
Красинський З., письменник 63.
Кратохвиля – Відимська Ю., художник 29, 44.
Крвавич Д., мистецтвознавець 31, 102.
Крец Леопольд, художник, скульптор 32, 97, 102. Іл. 73.
Кривоблоцький (Кживоблоцький) Олександр, художник 20, 45.
Крицінський Валеріан, художник, педагог 41, 138.
Крушевський Йозеф, графік та карикатурист 88. Іл. 14, 15.
М. Кубішина–Маєрська (M. Kubiszyna–Majerska), журналіст, художній критик 67.
Кульчицька О., художник 29.
Кунке Еміль (Kunke Emil), художник 31, 42, 46, 47, 57, 64, 90, 100.
Курилас Й., художник 29.
Кутен Сесіль 32, 102.

Л

Лагутенко Ольга, мистецтвознавець 25, 30, 90, 102.
Ладнівська Ванда, скульптор 97, 162.
Лазаріус Мауріцій 88.
Лангерман Генріх (H. Langerman), (варіант написання: Лянгерман), художник, культурний діяч 55, 64, 66, 162. др. Ландау Зигмунт, культурний діяч, директор ЄЛХТ 56.
Ландау Лейб, доктор, громадський діяч, музейник 50.
Др. Ландау Рафал, голова краківської єврейської громади 52.
Ласовський Володимир, художник, теоретик мистецтва 69–71, 102.
Лаутербач Артур (Artur Laurebach), публіцист, мистецтвознавець 51, 53, 63–64, 93, 175, 179, 188, 197, 200.
Левандовський Роман Станіслав (Stanisław Roman Lewandowski), скульптор, теоретик мистецтва 66–67, 71, 74.
Левицький Леопольд (Leopold Lewicki), художник 23, 46, 112.
Леві Генрі, художник 68.
Левін Схескієль, рабин м. Львова 82, 189–191.
Левітан Ісак, художник 48.
Левкович Н. Я., мистецтвознавець 18, 102.
Леже Фернан, художник 32, 74, 103, 152, 161, 163.
Лембрук, художник 48
Лентоха Барбара, журналіст, історик 61, 93, 102.
Лещинський (Ліщинський) О., художник 29.
Лебеверт С., художник 83.
Бала Лессер, після 1941 р. Вожна Софія (Woźna Zofia – Bala Lesser), художник 97, 152.
Ліберман Макс, художник 48, 68, 161.
Ліллі Людвік, художник 20, 22, 25, 45, 50, 53, 57, 66, 75, 80, 83, 91, 110, 163.
др. Лілієн Генріх (Henryk Lilien), теоретик мистецтва 55, 77, 108, 188–189, 193.
Лілієн Ефраїм Моше, художник 23, 38–39, 68–69, 79–80, 82, 86–88, 92, 107, 109, 114, 123, 155, 190. Іл. 6, 7, 30, 31, 32, 33.
Лінденфельд Поля, скульптор 97, 154.
Лойєк Єжі (Юрій) (Łojek Jerzy) 59, 185–186.
Лозинський Тарас 24, 103, 170.
Лорансен, художник 48

Лукашевич Пйотр (Piotr Łukaszewicz), мистецтвознавець 3, 12, 19–20, 22, 34, 41–42, 44, 46, 70–72, 74–76, 106–107, 109–110, 112, 171.
Лукін Веніамін, історик 49, 101.
Лупій Т. Г., мистецтвознавець 25, 103.

М

Манастирський В., художник 29, 142.
Маневич Абрам, художник 26, 100.
Мандельбаум, художник 56.
Мане–Кац, художник 69–70, 110.
Мазан Л. 17, 107.
Малерман Йосиф (Malerman Jozef) (Malerman), художник 64, 133, 163.
Маліновський Єжі (Malinowski Jerzy), мистецтвознавець 7, 15, 20–22, 25, 27, 34–35, 38–39, 41–42, 46–47, 50, 53–55, 63, 70, 73–74, 80, 83, 104, 106, 108–110, 114, 149, 186, 189.
Малк Давид (David Malk), колекціонер 35, 110.
Малох Й., інший варіант: Малах Йосиф (Malach Józef) художник, скульптор 97, 133, 166.
Мальчевський Яцек, художник, педагог 73, 128–130, 141, 156, 200.
Марищенко Олександр, історик 50.
Маркович Артур (Markowicz Artur), художник 63, 66, 68, 74, 79, 90, 180, 188–189.
Марковська А., (Markowska Anna), мистецтвознавець 22, 110.
Матейко Ян, художник, педагог 37–38, 43, 79, 84, 107, 119, 149, 153, 155–156, 170.
Матусяк Станіслав (Stanisław Matusiak), художник 66, 72.
Махневич Станіслав (Machniewicz Stanisław), історик 82.
Мачинський Адам, художник 46.
Мела Мутер (Mela Muter), художник 23, 107, 197.
Менкес Зигмунт (Menkes Zygmunt), художник 23, 46, 68, 79, 83, 94, 97, 112, 133, 165–166, 188, 197. Іл. 49, 68.
Менкицький Рудольф (Mękicki (Menkes) Rudolf), музейник, графік 32, 82, 92, 104, 109, 111, 160, 166. Іл. 27, 28, 29.
Меркель Єжи Георг (Merkel Jerzy Georg), художник 23, 69, 83, 86–87, 89–90, 108, 111, 133, 160, 166. Іл. 1, 2, 16.
Мессер Абрахам (Адольф) (Abraham Messer), художник 62, 133, 164.
Мєжецька Яніна (Mierzecka Janina), фотограф 32, 110, 165.
Мізера Люцина, музейник 24.
Міхалік Ю., архівіст, історик 32, 107.
Могилевський В. Ю., мистецтвознавець 7.
Моне Клод, художник 48.
Монолатій І., історик 32, 103.
Музика Я., художник, колекціонер 29, 32, 106.
Мунд Генрик (Henryk Mund), художник 64, 193.
Др. Мухлштейн Марек, радник ЄЛХТ 56.
Мюллер Шимон (Szumon Muller), художник 62.
Мюллер Давид Генріх, ініціатор створення Єврейського музею у Відні 47.
Мюнц Марк, художник. 88. Іл. 25.

Н

Навроцькі Болеслав та Ліна (Bolesław i Lina Nawrocki), родина колекціонерів 23, 109.
Надель Зигмунт (Zygmunt Nadel), художник 62, 166.
Найновський Я. Й., мистецтвознавець 29.
Нахт–Самборський Артур, художник 46, 107, 167–168, 175, 180, 188.
Нальборчик Я., художник, педагог 40, 162.
Неуман Абрахам (Abracham Neuman), художник 62, 64, 66, 67, 73–74, 188.
Нежабітовський М. 21.
Новаківський Олекса, художник 31, 41.
Новотнова Й., художник 44.
Норвід Кіпріян Каміл (Cyprian Kamil Norwid), письменник, поет, мислитель, художник 71–72.
Носсіг Альфред (Nossig Alfred), скульптор, теоретик мистецтва, громадський діяч 78, 81, 97, 111, 166–167, 190, 192.
Ньюмен Барнетт, художник 85.

О

Овсійчук В., мистецтвознавець 28, 32, 102–103.
Ольпінський Казимір, художник, педагог 41.
Опалек М. (Opalek M.), мистецтвознавець 92, 111.
Осостович Станіслав, художник 46.
Острейхер–Хаммер Ріта (Rita Oesterreicher–Hammerowa), художник 64.
Островський Г. О., мистецтвознавець 29–30, 103.
Островський Станіслав, художник 40.
Островський Ян К. (Jan K. Ostrowski), історик 26.

П

Павлів (Павлов) О., мистецтвознавець 30, 101.
Партач Ч. (Partacz Czesław) 17, 111.
Пйонтковська Рената (Piątkowska Renata), мистецтвознавець 15, 20, 22, 50, 111, 113.
Пензіас Альфред, художник 87–89, 169. Іл. 3.
Перець І. Л., письменник 63, 162, 174, 190.
Петрицький Анатоль, художник 44.
Петрякова Фаїна, мистецтвознавець 11, 30, 53, 103–104, 155.
Підкова Ігор, історик 28, 101.
Пінчевська Б. М., мистецтвознавець 2, 9, 11, 12, 19, 21, 25, 29, 46, 57, 85–86, 91, 104, 111, 178.
Пієтч Едвард, художник, педагог 41.
Пікассо Пабло, художник 48, 50, 75, 157.
Піліховський Леопольд, художник 68, 90, 96, 169, 192–193.
Пінінський Леон, викладач Університету Яна Казимира 81.
Піссаро (Пісаро) Каміл, художник 48, 68.
Пльон Альфред, музикознавець 93.
Подл Том (Tom Podl), колекціонер 23, 110.
Познанський Ізраель, меценат 73.
Полянська Ірина 32, 104.
Попов Д. М., мистецтвознавець 14, 104.
Поскута – Влодек Д., театрознавець 16, 112.
Прейс Ірена, художник 47.
Пронашко Анжей, художник 28, 46, 163.
Пронашко Збігнев, художник 198.
Псахіс Мойсей, художник 29, 96, 106, 144, 169. Іл. 61.
Пясецький Шимон, художник 46.

Р

Радніцький Зигмунт (Zygmunt Radnicki), художник 44, 66.
Райх, Райх–Сельська Маргіт, художник 20, 22, 24, 26, 28–29, 32, 45, 70, 83, 96, 103, 134, 170–171, 176. Іл. 63.
др. Раппапорт А., радник ЄЛХТ 56.
Раппопорт Семен Акімович, етнограф, музейник, письменник, – див. Ан–ський Шломо 48, 96, 105, 189.
Регенбоген Еміль (E. Regenbogen; Regensbogen), художник 64, 135.
Рейнер Юліуш, колекціонер 82.
Рейхенштейн Ада, громадський та культурний діяч 51, 52.
Др. Рейхенштейн Марк, колекціонер 50–51, 171, 193.
Рейхенштейн Ольга, секретар ЄЛХТ 56.
Рейсінг Антоній, художник 47, 171.
Рейфенберг Адольф (Reifenberg Adolf), історик мистецтва 78, 112.
Рейхан С., художник, педагог 40, 158.
Рейхерт Яніна (Яніна Рейхер–Тот), скульптор 44, 97, 135, 171.
Ремберг Й. Шлейгер 16–17, 112.
Рембовський Й., художник 45.
Рендзінський Казимир (Rędziński Kazimierz), історик 36, 112.
Римар Марта, мистецтвознавець 17, 112.
Рімер Олександр (Riemer A.), художник 20, 45, 64, 70, 83, 172.

доктор Рінгель М., культурний діяч, музейник 51, 190–192.
Ріпко Олена, мистецтвознавець 24–25, 103.
Ріппель Гелена, скульптор 97, 170.
Ріттер Марія, скульптор 97, 169.
Ріттер П., сходознавець, мистецтвознавець 14.
Ріхтер Антоніна, художник 47, 106, 135, 144, 171.
Рибковський Тадеуш, художник, педагог 40, 43, 139.
Розен Ян Богуміл 173.
Розен Ян Генрік 44, 174, 200.
Розенова Софія, скульптор 97, 172.
Розенфельд Беньямін (Rosenfeld Benjamin), художник, скульптор 97, 172. Іл. 72.
Розенштейн Ерна (Erna Rosenstein), художник 23, 46, 109, 135, 173.
Розенцвейг Л., скарбник ЄЛХТ 56.
Розфельд Адольф, історик, співорганізатор Кола прихильників єврейського мистецтва 42, 189.
Ростворовський М. (Marek Rostworowski) 20, 114.
Рубштейн Б., музейник 49.
Руффер Іосиф, скульптор 97, 135, 169.

С

Сандель Йосиф (Jozef Sandel), мистецтвознавець, колекціонер 5, 12, 15, 61, 99, 106, 113, 146, 170, 174.
Сандель Ерна (Erna Sandel), мистецтвознавець 5, 12, 15, 61, 99, 106, 146, 174–175.
Саноцька Х. І., мистецтвознавець 29.
Сацк Пінхас, радник ЄЛХТ 56.
Сацк Ш., скульптор 97, 175.
Свенцицький Іларіон, директор Українського національного Музею у Львові 81–82.
Сегал П., музейник 49.
Седляр В., художник 44.
Сейферт Д., художник 83.
Секлер Леон, радник ЄЛХТ 56.
Семчишин–Гузнер О. І. 18, 105.
Сельська Маргіт, – див. Райх, Райх–Сельська Маргіт
Сельський Роман, художник 20, 22, 28–29, 45, 83, 170.
Сергеєва Ірина, історик 48, 91, 105, 116.
Сіхульський Казимир, художник, викладач 20, 40–41, 76, 89, 139, 149, 152, 177, 200. Іл. 17.
Словацький Юліуш. письменник 63, 181.
Смольський І., історик 16, 105.
Смольський Г., художник 29.
Собонь Марцін (Soboń Marcin), історик 10, 17, 112.
Соберай М. (Sobieraj Małgorzata), мистецтвознавець 23, 33, 46, 106, 112.
Солодова Віра, мистецтвознавець 49, 105.
Ставинський Болеслав, художник 46.
Станіславський Ян, художник, педагог 72–73, 84, 141, 153.
Стасов В., мистецтвознавець 14, 105.
Стахль Артур, художник, скульптор 41, 97, 171, 176, 193.
Стахль Герман (Herman Stachel), видавець, культурний та громадський діяч 61, 147, 149, 152–153, 165, 168, 170–171, 177, 179, 182,
Стефанишин Т., літературознавець 68, 103.
Степанчикова Т., театрознавець 24, 105.
Стерлінг Мечислав (Mieczysław Sterling), мистецтвознавець 64–65, 200.
Стирна Н (Styrga Natasza), мистецтвознавець 21–23, 33–35, 37–39, 61, 107, 112–113, 120, 149.
Степень Станіслав (Stępień Stanisław), історик 16, 112.
Стеценко Аліна, історик 18, 105.
Столярська–Фронь Малгожата (Stolarska–Fronia Małgorzata), мистецтвознавець 15, 35, 60, 112.
Стояк Гражина (Stojak Grażyna), мистецтвознавець 16, 112.
Стренг Генрик (H. Streng), – див. Влодарський Марек.
Стясний Вільгельм, ініціатор створення Єврейського музею у Відні 47.

Сусак Віта, мистецтвознавець 24–26, 30, 32, 38, 66, 83, 88, 90, 92, 102–103, 105, 147, 149–150, 153, 155–156, 159, 161–164, 166, 169–172, 182.

Т

Таніковський Артур (Tanikowski A.), мистецтвознавець 22–23, 110, 113.
Тарновський Й. (J. Tarnowski), історик 72, 114.
Тирович (Тировіч) Людвік (Tyrowicz Ludwik), художник 20, 28, 41, 45, 70, 142, 173,
Тирович Маріян (Tyrowicz Marian), історик 32, 40–41, 43–44, 55, 113,
Тейссер (Тейссо) Станіслав та Марія (Teisseyre Maria, Stanisław) 33, 76, 106, 192.
Терлецький В. (W. Terlecki), історик, мистецтвознавець 66–67, 200.
Тоєпфер Мішель, художник 94, 177.
Томашевський Єжі (Tomaszewski Jerzy), історик 27, 60, 111, 113–114.
Тотн Фридерик, скульптор 97, 177.
Трейтварт Генрик (H. Trejtwart), псевдонім Г. Гешелеса (H. Heschel), теоретик мистецтва, журналіст 77, 113, 187–189, 191, 193.
Трояновська Марта (Trojanowska Marta), мистецтвознавець 16, 113.
Труш Іван, художник 29, 31, 40, 100.
Турин Р., художник 29, 140.
Тьонзер Броніслава, художник 47.

У

Узісблo Генрик (Henryk Uziembło), мистецтвознавець 66–67, 71.
Українець-Міхалек С. 16, 113.
Утрілло Моріц, художник 48.

Ф

Фібак Войцех (Wojciech Fibak), колекціонер 23, 109.
др. Філіпп Й., культурний діяч, музейник 51.
Фінкельштейн А., музейник 50, 189.
Фішер Адам, викладач Університету Яна Казимира 81.
Фельдман, актор 89.
Фельдман О., історик 105.
Ферстер Кароль, скульптор 97, 179–180.
Флек (Флек), художник 68, 179.
Фогель Дебора (Vogel D.), письменник, мистецтвознавець 12, 56, 60, 77, 91, 94, 102–104, 113, 171, 178.
Фоєррінг (Фойрінг) Максиміліан (M. Feuerling), художник, теоретик мистецтва 46, 57, 66, 69, 83–84, 90, 197–198.
Форзіммер Яніна, художник 94, 178.
Фрас Збігнєв, історик 17, 109.
Фрей Адольф, скульптор 97, 125, 179.
Френкль Гіза (Dr. Giza Fraenklowa), теоретик мистецтва 78.
Фреунд (Фройнд) Леві, доктор, рабин 50–52.
Фреундова Галина, скульптор 97, 179.
Фроммер Шимон (Szymon Frommer), художник 66.
Фростіг Моше (Mojżesz Frostig), художній критик 66–67, 188–189, 192.
Фуко Мішель, філософ 85.
Фуєкс Маріан (Fuks Marian), історик 60, 109.
Хайєс Віктор, голова та віце-президент львівської єврейської громади 50–51, 160.
Хаймович Борис, мистецтвознавець 29, 101, 105.
Хамер–Остеррейхер, художник 56.
Харевічова Луція, музейник 82.
Хартліб Казимир, викладач Університету Яна Казимира 81.
Хвістек Леон (Dr. Leon Chwistek), історик, суспільний та культурний діяч 20, 46, 75–76, 107–108, 181, 196.
Хепіл Марія (Cheril Maria), історик 35, 107.
Хехлінський Маріян, директор Банку Крайового, колекціонер 82.
Хибінський Адольф, мистецтвознавець, професор 44.

Хілінський Константин, доктор, викладач Університету Яна Казимира 81.
Холоневський Антоній (Chołoniewski Myszka Antoni, h. Korczak), журналіст, публіцист, арт–критик 66–67, 71, 74.
Хохман Генрик, скульптор 87. Іл. 4, 5.

Ц

Цала Аліна (Cała Alina), історик, бібліограф 27, 60–61, 109, 114, 188, 190.
Циганкова Е. Г., орієнталіст 14, 102.
Цітрон–Мілштайнова Францішка, художник 41.
Цукерман, художник 56.
Цульоаг Ігнацій, художник 68.

Ч

Чермакова Ізабелла (Czermakowa Izabella) 33, 45, 80, 107.
Черницький (Черніцький) Густав (Gustaw Czernicki), теоретик мистецтва 67, 107.
Чмелик Р., музейник 24.
Чоловський Олександр, доктор, Голова музеїв та архівів м. Львова, протягом певного часу директор Єврейського музею у Львові 52–53, 81.
Чума Мечислав (Czuma Mieczysław), історик 17, 107.

Ш, Щ

Шагал Марк, художник 48, 50, 97. Іл. 67.
Шал Якуб (Dr. Jakub Schall), історик, мистецтвознавець 18, 52–53, 84, 108, 179.
Шапіро Соломон, художник 47.
Шатківський О., художник 29.
Шац Борис, художник, скульптор, культурний діяч 73. Іл. 74.
Шваненфельд Моше (M. Szwanenfeld), художник, скульптор 46, 97, 137, 181.
Шерадська Анна, мистецтвознавець 3.
Шик Артур, художник 70, 183–184.
Шиманьяк Кароліна (Karolina Szymaniak), філолог, літературознавець 34, 60, 77, 94, 107, 113–114, 178.
Шимсер, скульптор 97, 183.
Шимчук Євстахія, мистецтвознавець 24, 44, 103, 105.
Шинагель Еміль (E. Schinagel), художник 46, 64, 180, 196.
Шліва Міхал (Śliwa Michał), історик 16, 113.
Шмагало Роман, мистецтвознавець 18, 39–40, 58, 105.
Шміт Ф., орієнталіст 14.
Шнейдер Броніслав, художник 94, 180.
Шолем Гершом (Scholem Gershom), історик 14, 112, 167.
Шорр Мойсей, рабин м. Варшави 82.
Шпербер Зигмунт, художник 69, 90, 171, 182, 193.
Шпінеллер М., скульптор 97, 183.
Шпрітц Герман, радник ЄЛХТ 56.
Штерн, Йонаш (Jonasz Stern), художник 22, 46, 110, 140.
Шульц Бруно (Bruno Schulz), художник, письменник 23, 30, 32, 41, 63, 72, 77, 83, 102, 105, 107, 109, 112, 114, 181–182.
Щука Мечислав (Mieczysław Szczuka), художник, теоретик мистецтва 73, 113.

Ю, Я

Юркевич Ю., мистецтвознавець 18, 106.
Яворська Владислава (Władysława Jaworska), мистецтвознавець 33, 46, 106, 109.
Яжвецький Францішек, художник 46.
Якерсон С. М., історик 91, 106.
Якимович М., художник 192.
Якімишин А., історик 24.
Яковлев Є. Г., мистецтвознавець 13, 106.
Яніш Єжі, художник 20, 33, 45, 70, 76, 81, 106, 152.
Ярема Марія, художник 46.
Яровецький Єжі (Jerzy Jarowiecki), історик 60, 108.
Ящчак Веслав (Jaszczak Wiesław), мистецтвознавець 19, 58, 97, 109.

Предметний покажчик

А

АНУМ, Асоціація Незалежних Українських Митців 20, 44, 68, 69, 82, 105.
«Артес», художнє об'єднання; «артесівці» 12, 19–20, 22, 25, 28–29, 32–33, 41–42, 44–46, 50, 67, 69–70, 74, 76, 81, 83, 90–91, 101, 103–104, 142, 152, 163, 171–172, 178.
Археологічний інститут в Єрусалимі 47.

Б

«Бецалель», початково промислово–художня школа, нині художня Академія в Єрусалимі 47, 73, 130, 156.
Бібліотека Оссолінських у Львові, львівська Академічна бібліотека 34, 65, 92, 171, 185.
Бібліотека та академічне видавництво ім. Оссолінських у Вроцлаві (Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Ossolineum) 19, 27, 32–33, 65, 74, 108–113, 119, 139, 192, 199, 200.
Бібліотека Варшавського університету 184, 188.
Бібліотека Ягелонського університету, Краків 186–188, 194, 196.
Білостоцьке гетто 152, 163.
«Бней–Бріт», єврейське гуманітарне товариство «Vnej–Brit» (варіанти написання: «V'nai–V'rith», Vnai–Brith) 47, 51, 56, 160, 172, 195.
«Брокгауз–Ефрон», видавництво 14, 27, 47, 101.

В

Варшавська Академія мистецтв (Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie, ASP w Warszawie), ВАМ 5, 12, 33, 39, 41–42, 47, 99, 106–107, 110, 118–119, 131, 141–145, 152, 158, 162–164, 167–171.
Варшавська школа рисунку Войцеха Герсона, згодом ВАМ 42, 73, 169, 176.
Варшавське гетто 154, 174, 176.
Варшавське Повстання 148, 163, 172–176.
Варшавський університет (Uniwersytet Warszawski) 3, 11, 106, 108, 113, 184, 188, 196.
Весняний Салон, Весняна виставка (Wystawa wiosenna, Salon Wiosenny), щорічна львівська експозиція 43, 63–66, 69, 95, 154, 161, 177–178, 181, 183.
Виставка художників Львова, 1940 р., Київ, Харків, Москва 148, 152, 154–155, 159, 161, 163–165, 167–170.
Вища промислова школа у Львові (Згодом Інститут ім. І. Труша), ДПШ 39–40, 127–131, 133, 135, 139–140, 155, 159.
Вільна Академія Мистецтв у Львові (Wolna Akademia Sztuk Pięknych), Вільна школа живопису 31, 41, 102, 147, 177.
Вільна школа Живопису та рисунку ім. Мехоффера у Кракові 94, 131, 155.
Вірменська церква у Львові 172, 174.
Вірменський музей у Львові 52.
Вісник Єврейського університету (Вестник Еврейского университета) 29, 101.
Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв, ХДАДМ 9, 14, 18, 19, 21, 25, 29–30, 46, 85, 91, 102–104, 178.
Волинський музей у Луцьку 148
Вроцлавський університет (Uniwersytet wrocławski, Politechnika Wrocławska) 108, 110.

Г

«Галицька Брама», часопис 31–32, 40–41, 44, 46, 100, 102–106.
Головне Управління Польського Товариства Орієталістів (Львів) 51.
Група П'ятох («Група Рієсіу»), творче об'єднання 45, 114.
Гуртки сприяння єврейським музеям 49, 51.
Гурток діячів українського мистецтва (ГДУМ) 44.

Д

Державна Програма Польського Уряду для молодих вчених (Варшава, Польща) (Program Rządu Polskiego dla młodych naukowców) 3, 7, 11.

З

Загальна Виставка Краю (Познань, 1929 р.) 159, 180–181, 183.
«Захента», варшавська галерея образотворчого мистецтва («Zachęta») 64, 108–109, 149, 174, 177, 179, 182–183, 200.

Західна Галичина, Малопольща 8, 10, 16–17, 21–22, 39, 42, 61–62, 64, 73, 138, 141, 155, 175, 194–195.
Західна Україна 8, 29–30, 34, 171, 180.
«Зворнік», «Zwornik», художнє об'єднання 45–46, 62, 126, 146, 169, 180.
«Золотий Ріг» («Złoty Róg») (творче об'єднання) 33.
«Живи» («Żywi») (творче об'єднання) 33, 148.
Живописна школа для жінок (Львів) 40, 158.
Живописна школа з викладанням рисунку та пейзажу, Львів (Szkoła Malarska z głównym kształceniem w rysunku i pejzażu) 40.
Експресіонізм; постекспресіонізм; експресивна зображальна манера 31, 46–47, 55, 67, 69–70, 72, 75–76, 88–89, 93, 96, 149, 161, 186.

Є

Єврейська громада м. Львова 13, 16, 18, 31, 48, 50–51, 53–54, 56, 79, 82, 88, 100, 102, 147, 160, 163, 166, 171, 185–186, 193.
Єврейська історична комісія, Варшава 15, 173.
Єврейське історико-етнографічне товариство, Петербург; етнографічне товариство в Ленінграді 48–49.
Єврейське літературно-художнє Коло, з 1928 р. Єврейське Літературно-Художнє Товариство (Żydowskie Koło artystyczne – literackie та Żydowskie Towarzystwo Literacko-artystyczne; ŻKA-L; ŻTL-A), ЄЛХК, ЄЛХТ 42, 54–56, 118, 186.
Єврейське Товариство Поширення Образотворчого Мистецтва (Żydowskie Towarzystwo Krzewienia Sztuk Pięknych, ŻTKSP), ЄТПОМ 65, 110, 113, 118, 146–149, 152, 157, 160–165, 168, 169–170, 172, 174–175, 180–183.
Єврейське Товариство Прихильників Мистецтва, інша назва: Коло прихильників (прибічників) єврейського мистецтва (Kolo Miłośników Sztuki Żydowskiej, KMSŻ), КПСМ: 41–42, 54, 55–56, 118, 149–152, 182, 186.
«Єврейський Альманах» («Almanach Żydowski»), львівський часопис 61, 64, 106, 147, 149–150, 152–153, 165, 168, 170–171, 175, 177, 179, 182, 192.
Єврейський відділ Соціально-історичного музею у Бердичеві 49–50.
Єврейський Музей при єврейській релігійній громаді у Львові, Музей Львівської Єврейської Громади, Музей Єврейського мистецтва у Львові (Muzeum Gminy Żydowskiej we Lwowie) 4, 30, 47, 50, 51, 52–54, 84, 111, 163, 171.
Єврейські бібліотеки Львова, громадські та приватні 84, 88, 92, 160.
Єврейські музеї Західної Європи 7, 30, 47.
Єврейський Музей у Вроцлаві 35, 51, 60.
Єврейський музей у Кракові 22.
Єврейський Музей в Одесі 49.
Єврейські музеї Палестини, згодом Ізраїлю: Єрусалимський музей, музей Рокфеллера, Музей Мистецтв в Тель-Авіві, «Музей Бецалелю» в Єрусалимі, 7, 47–48, 78, 107, 109, 111, 146, 156–157.
Європейські музеї, зокрема єврейські: 11, 18, 47, 51, 53, 148, 156, 162, 165, 173–174, 178, 184.
Єрусалимський університет, Єврейський університет в Єрусалимі (The Hebrew University of Jerusalem) 7, 30, 112, 167, 169.

І, З

Інспектура Національних Меншин СРСР 49.
Інститут Єврейської Історії ім. Еммануеля Рінгельблюма, Товариство Інституту Єврейської Історії в Польщі (Stowarzyszenie Żydowski Instytut Historyczny w Polsce, Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma, ŻІН), ІСІ 7, 15, 20, 33, 118, 146–147, 157, 160, 163–164, 170, 174–177, 179–180, 182, 188, 192.
Інститут колекціонерства українських мистецьких пам'яток при НТШ 103, 106.
Інститут мистецтвознавства Варшавського університету (Instytut Historii sztuki UW) 3, 11.
Інститут мистецтвознавства Польської Академії Наук та його академічне видавництво (Instytut Historii Sztuki Polskiej Akademii Nauk, PAN) Варшава, Польща 3, 33, 46, 110–112, 106, 109, 141, 167, 174, 192, 199.
Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського Національної Академії Наук України 3.
Інститут мистецтвознавства Ягелонського університету ((Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego) 7, 106.
Інститут Образотворчого Мистецтва, Львів — див. Львівське державне художньо-промислове училище ім. І. Труша

Інститут Образотворчого мистецтва, Київ – див. Національна Академія Образотворчого мистецтва та архітектури.
Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України 31, 100.
Інститут політичних досліджень Польської Академії наук (Instytut Studiów Politycznych PAN) 109–111.
Інститут Проблем Сучасного Мистецтва (Київ, Україна) 3.
Інститут Пропаганди Мистецтва (Instytut Propagandy Sztuki, IPS), ПІМ 43, 66, 114, 118, 146, 149, 157, 160, 162, 164, 172, 176, 180, 182–183, 200.
Інститут Сходознавства ім. А. Кримського НАН України 14, 102, 104.
Інститут Ужиткового мистецтва, Львів (Instytut Sztuk Zdobniczych), ІУМ — див. Львівське державне художньо–промислове училище ім. І. Труша.
Інститут Юдаїки, Центр з вивчення Юдаїки (Київ) 7, 31, 49–50, 91, 100–102, 105.
Історико–етнографічна комісія, Петербург 48.
Історичний музей міста Варшави 176.
Історичний музей міста Гданськ 24.
Історичний музей м. Кракова 21, 112, 148, 150.
Історичний музей м. Львів, львівський історичний музей 32, 82, 92, 104.
Історичний музей в м. Санок (Muzeum Historyczne w Sanoku) 22, 110.

К

Калуське гетто 140.
Краківське гетто 196.
Керівна комісія Кола прихильників єврейського мистецтва, Львів 41–42.
Київський Художньо–Промисловий та Науковий музей, – див. Національний Музей Історії України.
Київський музей російського мистецтва 100.
Києво–Могилянська Академія, державний університет 11, 100, 102.
Коледж ім. І. Труша 31, 40, 100. див. також Вища промислова школа у Львові.
Коло Графіків, Львів (Koło Grafików) 43.
Коло Польських Архітекторів, Товариство Польських архітекторів, Львів (Koło Architektów Polskich) 43, 154
Коло теоретиків мистецтва (Koło Teoretyków Sztuki), Спілка істориків мистецтва, Львів 43, 65.
Коло художників художнього промислу (Koło Artystów Przemysłu Artystycznego) 43.
Комісія історії мистецтва Польської Академії Наук 65.
Комісія з вилучення цінностей, СРСР 50.
Комісія Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові 68.
Комісія (Спілки) реставраторів, Львів 65.
Комітет опіки над пам'ятками єврейського мистецтва при єврейській громаді у Львові (Kuratorium opieki nad zabytkami sztuki żydowskiej przy żydowskiej gminie wyznaniowej we Lwowie), КОПЄМ, або Кураторіум Опіки над Пам'ятками Єврейської Культури Львова, (Kuratorium opieki nad zabytkami sztuki żydowskiej przy żydowskiej gminie wyznaniowej we Lwowie), а також Товариства Опіки над Історичними Пам'ятками. КОПЄКЛ 51, 54, 118, 146, 154, 171, 177, 182.
Краківська Академія Мистецтв (Akademia Sztuk Pięknych w Krakowie, ASP w Krakowie), КАМ 4–5, 8, 10, 12, 17, 21, 33, 37–40, 42–43, 46, 52, 57, 62, 67, 72–73, 84, 89, 94, 99, 107, 109–110, 113–114, 118–120, 126–144; 146–149, 152–153, 155, 157, 159, 162–163, 166–169, 171, 173, 176, 178, 180–183.
«Краківська група» (Група Krakowska), творче об'єднання 12, 20, 23, 33, 45–46, 62, 106–108, 112, 140, 148, 158, 181.
Краківська Школа Образотворчого Мистецтва (Szkoła Sztuk Pięknych w Krakowie, SSP w Krakowie), КШОМ 5, 10, 12, 17, 33, 37–38, 40, 73, 99, 118–126, 138–140, 142, 147, 149–150, 153, 155–157, 159–162, 168, 170, 172–173, 175, 179, 182–183.
Краківське гетто 196.
Краківське Товариство єврейських художників та скульпторів (Zrzeszenie Żydowskich Artystów Malarzy i Rzeźbiarzy w Krakowie) 21–22, 27, 38, 61–62, 113–114, 196.
«Культур–Ліга», єврейська культурно–просвітницька організація, її художня секція та музей (Київ) 49–50. 24, 30, 49–50, 56, 101–102, 105.
Курси живопису та графіки при Колі прихильників єврейського мистецтва (Львів) (Kursy Malarskie i Rysunków przy Kole Miłośników Sztuki Żydowskiej we Lwowie) 41, 55.

Л

«Леополіс», товариство 51, 56.
Лодзинське гетто 160.

Львівська Галерея мистецтв (Львівська картинна галерея), ЛГМ 19, 25, 31–32, 79, 83, 88, 100, 103, 118, 154, 157, 160, 171.
Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України (в минулому бібліотека Оссолінських) 34, 68, 93, 102–103, 185.
Львівська Науково–Літературна Спілка 65.
Львівська Політехніка, університет, ЛП 41, 54–55, 94, 118, 129, 130–131, 138–139, 151, 157, 162, 173–174, 176, 180, 182.
Львівське гетто (Яновський концтабір) 128, 151, 161, 167, 180.
Львівське державне художньо–промислове училище ім. І. Труша; Коледж ім. І. Труша (в минулому Державна Промислова Школа, Промислова школа рисунку та моделювання; Школа артистичного промислу (1882); Державна промислова школа (1890); Школа художніх промислів та декоративного мистецтва; Державна технічна школа; Державний Інститут образотворчого мистецтва (1939) 31, 40–42, 100, 118, 148, 151, 165, 171, 173.
Львівський інститут Оссолінських 171.
Львівський історичний музей 104.
Львівський міський архів 68.
Львівський музей історії релігії 104.
Львівський промисловий музей, Міський Промисловий музей у Львові, Музей художнього промислу, згодом Львівський Музей етнографії та художнього промислу (ЛМЕХП) 24, 30, 43, 101–103, 112, 118, 147, 150, 154–155, 163, 184.
Львівський Університет; в минулому Університет Яна Казимира у Львові 16, 18, 44, 51, 65, 68, 81–82, 105, 110, 130, 133, 135, 137, 139, 162, 166, 169, 173–175.
Львівське Філософське Товариство 65.

М

Магістрат м. Львова; міська рада м. Львова 45, 56, 158.
Мистецька Рада Східної Галичини 43–44.
Мистецький салон Чеслава Гарлінського (Salon Sztuki Czesława Garlińskiego) 72, 106.
Музей гігієни, Львів 52.
Музей у м. Бельсько–Бяла 22, 107, 153–154.
Музей Дідушицького у Львові 168.
Музей «Духовні скарби України» 100.
Музей історичних коштовностей України (Київ) 7, 49–50, 105, 115.
Музей етнографії та художнього промислу у Львові, – див. Львівський промисловий музей
Музей князів Чарторийських, Краків 11, 86, 103.
Музей Любомирських, Львів 82.
Музей Інституту Єврейської Історії у Варшаві (Muzeum Żydowskiego Instytutu Historycznego) 15, 20, 113, 147, 157, 160, 163–164, 170, 175–177, 179–180, 182.
Музей літератури ім. А. Міцкевича у Варшаві 23, 182.
Музей Львівської Єврейської Громади (Muzeum Gminy Żydowskiej we Lwowie) 50, 51, 53–54, 111, 163, 171.
Музей єврейського мистецтва у Львові 51–55, 57, 78, 81, 84, 111, 113, 155.
Музей образотворчого мистецтва в Тель–Авіві 111
Музей образотворчого мистецтва у Лодзі (Muzeum Sztuk Pięknych) 110–111, 180.
Музей Оссолінських у Львові 171.
Музей робітничого руху у Варшаві 176.
Музеї Росії: Музей Народів (Москва); Музей Західного мистецтва (Москва); Музей Революції (Ленінград) 49, 170–171, 178.
Музей Сілезії у Вроцлаві 107, 112, 173.
Музей Сілезії в Катовіцах (Muzeum Śląski w Katowicach) 107, 109.
Музей Єврейського історико–етнографічного товариства, Петербург 49.
Музейний відділ Окр. Народної освіти СРСР 49.
Музей Яна III Собеського у Львові 82, 92, 111, 166.
Мюнхенська Академія Мистецтв, Königliche Akademie der bildenden Künste, художня освіта в Мюнхені 40, 55, 67, 73, 121–122, 125, 127, 129, 136–140, 146–147, 149–150, 153, 156, 158, 161, 166, 169, 171, 173–174, 176–177, 182.

Н

Надвіслянський музей в Казимежу–Дольнім (Muzeum Nadwiślański w Kazimierzy Dolnym) 110.
Національна Академія Образотворчого мистецтва та архітектури, колишній Художній інститут, Київ 7, 178.
Національна Бібліотека у Варшаві 188, 196.
Національна бібліотека Ізраїлю, Єрусалим 7, 47.
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського 48, 91, 100, 102, 105, 116.
Національна Ліга (Польська національна Ліга, Львів) 65.
Національний Музей Історії України 49–50.
Національний музей у Вроцлаві (Muzeum Narodowe we Wrocławiu) 3, 20, 109–110, 112,
Націон. Музей у Львові ім. А. Шептицького 100, 102. див. також: Український Національний музей у Львові.
Національний музей у Кракові (Muzeum Narodowe w Krakowie) 20, 109, 112, 114, 154, 156, 164, 168, 170, 180.
Національний музей у Варшаві (Muzeum Narodowe w Warszawie) 20, 23, 109–111, 113, 154, 167, 169, 173.
Національний музей у Лодзі 180.
Національний музей в Познані 107.
Наукова бібліотека Львівського Національного університету ім. Івана Франка 185.
Наукові Товариства, Науково–Літературна Спілка у Львові до початку II Світової війни 65, 68.
Науковий центр Юдаїки та Єврейського мистецтва ім. Ф. Петрякової (Львів) 11, 104.
Національний музей українського мистецтва, Національний Художній Музей України, Київ 24, 100, 102.
Національний Центр Культури у Варшаві (Narodowe Centrum Kultury) 34, 106.
Німецько–Єврейське Товариство Орієнталістів, Deutsch–Israelisch–Orientalosche Union; DIOU 167.
«Нова генерація», творче об'єднання («Nowa Generacja») 20, 46.

О

Об'єднання Єврейських Художників, Живописців та Скульпторів, Краків (Zrzeszenie Żydowskich Artystów Malarzy i Rzeźbiarzy w Krakowie) – див. Краківське Товариство єврейських художників та скульпторів.
Одеський Археологічний Музей 49.
Одеський Музей Єврейської Культури ім. Менделє Мойхер Сфоріма 49–50, 102, 105.
«Одноріг», художнє об'єднання (Cech artystów–plastyków «Jednorog») 45–46, 62, 150.
Осінній Салон, щорічна львівська виставка, котру влаштувало ТПОМ. 43, 95, 153,
Літній салон, львівська виставка 65

П

Паризька Школа (Ecole de Paris) 21, 23, 25, 83, 94, 97, 104, 109–110, 162, 171, 197.
Паризький комітет, «Капісти», художнє об'єднання 167, 175.
Паризькі Салони, Салон Незалежних, художня освіта та виставкове життя Парижу до початку II Світової війни 40, 47, 53, 68, 73, 98, 146, 153–154, 159, 162–163, 166–167, 169, 171–172, 183.
Перша Виставка Єврейського мистецтва у Львові, січень 1920 р. (Wystawa sztuki żydowskiej) 54, 66, 77, 82, 113.
Польська бібліотека в Парижі 169.
Польський Художній Клуб (Polski Klub Artystyczny) 64, 167.
Програма Міністра Культури Польщі «Gaude Polonia» (Варшава, Польща) 3, 7, 19, 106.
Програма підтримки молодих вчених «Kasa im. Josefa Mianowskiego» (Варшава, Польща) 3, 7, 106.
«Пролетарська правда», газета 50.
Промисловий музей у Львові 52, 70, 154, 163. див. також Львівський промисловий музей
Промислова школа у Кракові 157, 159.
Професійна Спілка Польських Художників, Львівська філія ПСПХ, Спілка Польських Художників (Zawodowy Związek Artystów Polskich, ZZAP, LZZAP), ПСПХ чи СПХ 20, 64, 118, 146–149, 153, 155, 157–159, 163, 167, 171, 175, 177, 182.
Рада Єврейської Релігійної Громади Львова 160.
Рада ЄЛХТ 56.
Рада КПСМ 41, 54–55.
Рада релігійної єврейської громади Кракова 194.
Рада Товариства друзів Єврейського Музею у Львові 50.
Регіональний музей у Стальовій Волі 24.
Регіональний музей в Лешно (Muzeum Okręgowe w Lesznie) 109.

С

Секція живопису при Єврейському Художньо–Літературному Товаристві у Львові (Studio Malarskie przy Żydowskim Towarzystwie Literacko–Artystycznym we Lwowie) 42, 56,
Соломонів університет (Київ) 11.
Спілка Десяти Художників, Львів 44.
Спілка «Дім мистецтв» («Dom Sztuki») 64–65.
Спілка Єврейських Інженерів Львова 182.
Спілка єврейських літераторів та журналістів, Варшава 165, 174.
Спілка єврейських студентів Галичини (Stowarzyszenia Żydowskich Słuchaczy Uniwersytetu Jagiellońskiego та ін.) 190, 194, 195.
Спілка єврейських художників Кракова 168.
Спілка Комуністичної Молоді, Краків 173.
Спілка Львівських Художників, Спілка Львівських Професійних художників, Спілка львівських художників–графіків 45, 159, 173.
Спілка Польських Художників у Львові, Спілка Польських Художників, Загальна Спілка польських художників (Związek Artystów Polskich we Lwowie, Związek Artystów Polskich, Powszechny Związek Polskich Artystów Plastyków, ZAP), ЗЗПХП, СПХ 43, 45.
Спілка польських художниць, Львів 44, 158.
Спілка Польської Молоді (Związek Młodzieży Polskie) 65.
Спілка Поляків єврейського віровизнання, Спілки польської молоді єврейського походження 63, 190–191.
Спілка професійних польських літераторів 65.
Спілка Реставраторів Львова, Східної Галичини 65.
Спілка художників Товариство прихильників образотворчого мистецтва у Кракові (Stowarzyszenie Artystów Polskich z Siedzibą w Krakowie) 45, 198.
Східна Галичина, Східна Малопольща 1–14, 16–20, 22–29, 31–33, 36–39, 42–46, 48, 50, 53, 55, 57, 62–66, 72, 74–75, 77, 83, 85–88, 90, 92, 94, 98–100, 103–105, 120, 122, 138, 141, 147, 149–150, 153, 155–156, 159–164, 166, 168–172, 182, 185, 190, 201.
«Сходознавчі студії», видання 14, 19, 21, 25, 29–30, 46, 85, 91, 102–104, 178.
«Стер», (Ster), художнє об'єднання 46–47, 64, 67.

Т

ТДЕМЛ — Товариство Друзів Єврейського Музею у Львові (Towarzystwo Przyjaciół Muzeum Żydowskiego we Lwowie, ТРМЖ we Lwowie) 50–51, 113, 118, 146, 171.
Товариство друзів Єврейського університету у Львові (Towarzystwo przyjaciół uniwersytetu hebrajskiego w Jerozolimie) 106, 112.
Товариство єврейських видавництв «Кадіма» (Stowarzyszenie dla Wydawnictw Żydowskich «Kadima») 189–190.
Товариство польських мистецтвознавців (Stowarzyszenie Historyków Sztuki) 33, 37, 112–113, 120.
ТПОМ, Товариство Прихильників Образотворчого Мистецтва, загально польське товариство з філіями у Львові, Кракові, Варшаві, тощо (Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych, ТРСП) 42–43, 63–66, 69–70, 73, 78, 95, 118, 121, 138, 146, 148–149, 152–153, 155–157, 159–163, 168–170, 172, 177, 179, 181–183, 188, 199–200.
Товариство прихильників сучасного мистецтва у Торуні (Stowarzyszenie Sztuki Nowoczesnej w Toruniu) 107–108.
Товариство Поширення Образотворчого Мистецтва (Towarzystwo Krzewienia Sztuk Pięknych, ТКСП), ТРОМ 118, 147, 149, 151, 153, 158–159, 172–173, 178–179.

У, Ф, Х

Український Національний музей у Львові 52, 81, 183.
Формісти (Formisci), творча група та художній напрям 20, 45, 63, 72, 152, 163, 178, 197.
Харківська Державна Академія Дизайну та Мистецтв 9, 14, 19, 21, 25, 29, 46, 85, 91, 102–104, 178.
«Хвиля» («Chwila»), львівський єврейський часопис 42, 47–48, 51–53, 55–56, 61–66, 69, 75, 77–81, 87, 93–98, 101–103, 107–109, 111–114, 150–151, 177–179, 185–188, 193.
Холокост (Голокост) 31, 34, 100, 103, 115, 174.
Художньо–професійна школа та училище, художня освіта в Києві 30, 49, 140.

Ц, Ч, Ш

Центр єврейської громади «Мигдаль» (Одеса) 49, 102.

Центральний Єврейський Комітет, Центральний Єврейський Комітет Взаємодопомоги (Centralny Komitet Żydów, СКЖ), ЦЄК 62, 118, 175.
Центр наукових співробітників та викладачів юдаїки у ВНЗ «Сефер» («Сэфер») 3, 9, 11–12, 19, 46, 85–86, 93, 102–104, 105.
Центральна Єврейська Історична Комісія, (Centralna Żydowska Komisja Historyczna, СЖКН) 15, 173.
«Центр Європи», видавництво 19, 46, 101, 103.
Часопис «І» 30–31, 53–54, 61, 93, 155.
Школа кераміки в Коломиї 138.
Школа Фернана Леже 32, 74, 103, 152, 161, 163.
YIVO – аббревіатура Єврейського Наукового Інституту (США), «Jidiszer Wisnszaflecher Institut» 118, 175.
Uniwersitas, академічне видавництво, Краків 107, 109, 113–114.

Я

«Яд Харуцім», єврейська організація 55.
«Янг Ідиш», художня група («Jung Jidysz») 15, 21, 110.
Ягелонський Університет у Кракові (Uniwersytet Jagielloński) 7, 17, 37, 62, 106, 110, 139, 178, 186–188, 194, 196, 198.
Яновський концтабір – див. Львівське гетто.

Згадані в тексті видавництва та періодичні видання (вибране)

«Alma mater hebraica» 76, 106, 108.
«Arkady», видавництво 109, 110.
«Arkady», часопис 64, 199.
«Biesiada Literacka» 67, 107, 150.
«Biuletyn Domu Sztuki» 64.
Chais Family Foundation 9.
«Cusztajer», часопис 60, 62, 113, 150.
«Dziennik Ludowy» 66.
«Dziennik Lwowski» 66.
«Dziennik Polski» 74, 155.
«Dziennik Poznański» 66.
«Dziesięciolecie Polski Odrodzonej» (Краків, 1918) 66.
«Faun» 66.
«Filomata» 66.
«Gazeta Lwowska», «Львівська газета» 185.
«Gazeta Polska» 64.
«Gazeta żydowsznawcza» 79.
«Głos» 64.
«Głos Prawdy» 64.
«Głos Narodu» 74.
«Głos Plastyków» 197–199.
«Ilustrowany almanach artystyczno–literacki» (Львів, 1911) 66.
«Israelita» 66.
«Kłosy» 66,
«Krakowski Miesięcznik Artystyczny» 66, 197.
«Krytyka» 66.
«Kurier Polski» 64.
«Kurier Poranny» 64.
«Kurjer Lwowski» 65, 155.
«Kurjer Stanisławowski», «Станіславівський кур'єр» 185.
«La Potogne politique, economique, litteraire et artistique» (Париж, 1920) 66.
«Moderne Illustrierte Zeitung» 64.
«Museion» 66.
«Nauka i Sztuka» 66.
«Nasz Głos» 79, 190.
«Nasz Przegląd ilustrowany» 94, 148, 197.
«Neue Züricher Zeitung» 64.
«Nowy Dzennik», «Нова газета», краківський часопис 61–62, 150, 196–197.
«Omnibus» 94, 180, 192.
«Pion» 64.
«Przegląd Krytyki Artystycznej i Literackiej» 64.
«Przegląd Tygodniowy» 66.
«Pamiętnik Literacki» 66.
«Prawda» 64, 191.
«Rok Polski» 65.
«Rocznik Żydowski» («Єврейський щорічник») 86–87, 169, 187, 190.
«Skamander» 66.
«Sfinks» 64, 67, 197.
«Slawische Rundschau» 66.
«Słowo Polskie», «Слово Польське» 65–66, 74–75.
«Sygnały» 20, 66, 94, 148, 191–192.

«Szczytek» 94, 161, 178, 180.

«Szpilki» 94, 148, 151, 161, 168, 170.

«Sztuka polska» 66.

«Sztuka i Artysta» 64.

«Sztuki Piękne» 62, 64–66, 150, 164, 166, 177, 185, 197, 199, 200.

«Świat» 66, 74, 150, 182, 197.

«Tygodnik Polski», «Tygodnik» (Краків) 186, 195.

«Tygodnik Narodowy» 65.

«Tygodnik ilustrowany» 66, 74, 168, 177.

«Widnokęg» 64.

«Wiadomości Literackie» 64, 66, 94, 148, 177.

«Wiadomości Teatralne» 66.

«Wiek Nowy» 63, 66.

«Wróble na dachu» 94, 161, 180.

«Wschód» 66, 80, 107, 179, 186–187, 189–190.

«Zdrój» 66.

«Zwierciadło» 64.

«Громадська думка» 68–69, 87, 101.

«Мистецтво – L'Art», часопис АНУМ 44, 69.

ІЛЮСТРАЦІЇ

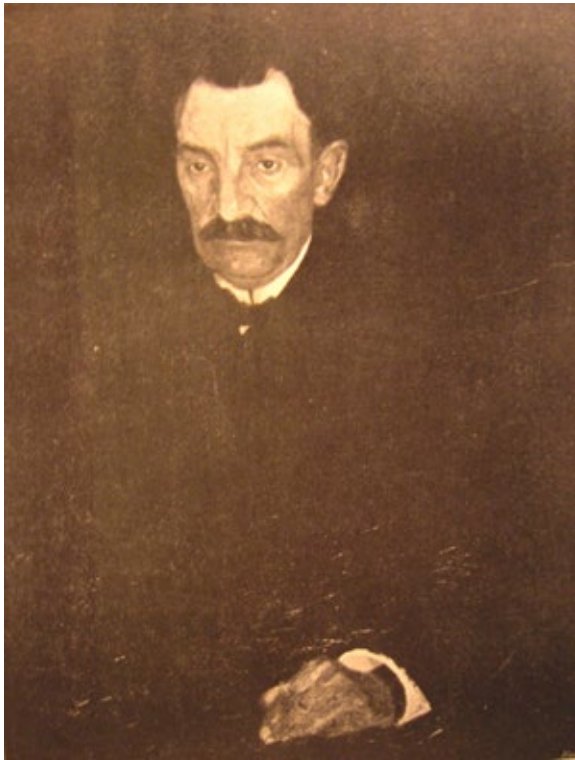

Рис. 1. Єжі Меркель. Портрет.
За виданням «Rocznik Żydowski». 1906.
Технічні дані відсутні

Рис. 2. Єжі Меркель. Начерк.
За виданням «Rocznik Żydowski». 1906.
Технічні дані відсутні

Рис. 6. Е. М. Лілієн. Друг Суламіти.
За виданням «Rocznik Żydowski». 1906.
Технічні дані відсутні

Рис. 7. Е. М. Лілієн. Каббаліст.
За виданням «Rocznik Żydowski». 1904.
Технічні дані відсутні

**Рис. 3. Альфред Пензіас. Начерки. За виданням "Rocznik Żydowski". 1906.
Технічні дані відсутні**

**Рис 8. Ієгуда Елштейн. Таємниця.
За виданням «Rocznik Żydowski». 1904.
Технічні дані відсутні**

**Рис. 9. Вільгельм Вахтель. Диспут.
За виданням «Rocznik Żydowski». 1904.
Технічні дані відсутні**

Рис. 10. Дембіцький Станіслав.
Портрет єврея. Поч. XX ст.
Папір, туш. 27,8×23,2 см.
Інв. №: ЛГМ Г-V-679

Рис. 11. Дембіцький Станіслав.
Портрет єврейки. Початок XX ст.
Папір, туш. 27,8×23,3 см. Інв. №: ЛГМ Г-V-680

Рис. 14. Крушевський Йозеф Вінценті.
Єврейське весілля [1]. Полотно, олія. 31,7×22 см.
Надійшла у 1967 р. із збірки ЛМEXII;
раніше – з колекції М. Гольдштейна.
Внизу праворуч монограма JK. Парна
до твору: Ж-4155. Інв. №.: ЛГМ Ж-4155

Рис. 15. Крушевський Йозеф Вінценті.
Єврейське весілля [2]. Живопис. Полотно,
олія. 31,7×22 см. Надійшла у 1967 р. із збірки
ЛМEXII; раніше – з колекції М. Гольдштей-
на. Внизу ліворуч монограма JK. Парна до
твору: Ж-4156. Інв. №.: ЛГМ Ж-4155

Рис. 12. Готліб Леопольд. Портрет жінки в сірій сукні. 1902 р. Полотно, олія. 90×64,5 см. Інв. Номер: ЛГМ Ж-1539

Рис. 13. Горовіц Армін. Портрет Константі Бруницького. 1904 р. Полотно, олія. 99,5×89,5 см. Інв. Номер: ЛГМ Ж-1713

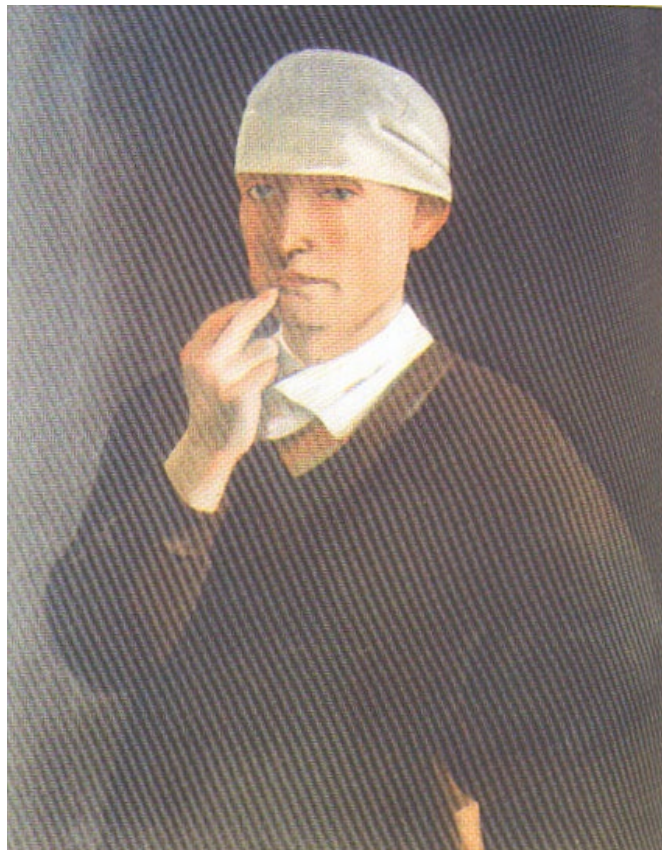
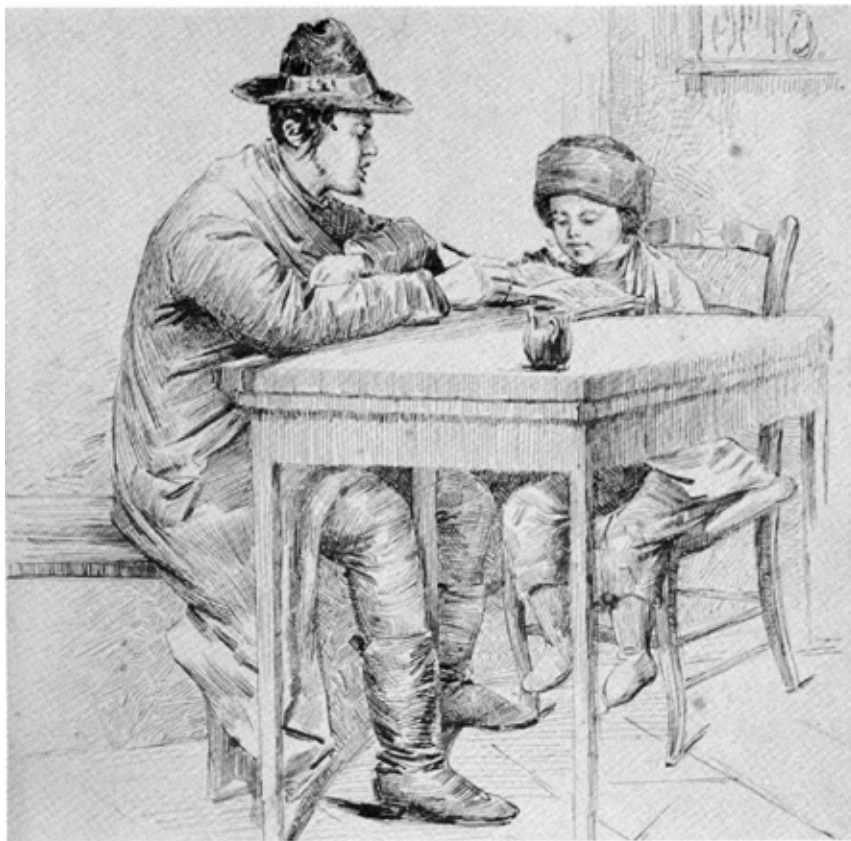

Рис. 16. Меркель Єжі Давид. Автопортрет. 1910-і рр. Картон, олія. 72,5×58,5 см. Інв. №: ЛГМ Ж-5247

**Рис 17. Сіхульський Казимир. Після з'їзду рабинів. 1903 р. Папір, олівець. 24,5×33,8 см.
Із зібрання "171 малюнок польських авторів до (?) «Liberum Veto».
Внизу праворуч монограма та дата: SK 903. Г-У-661/113. Надійшла з ЛМГ Н/Х/33.
Інв. номер: Г-У-661 (1-171)**

**Рис. 18. Вейн Леон. Єврейський вчитель. 1891 г.
Папір, перо, туш. 34, 5×25,5 см. Інв. Номер: ЛГМ Г-V-93**

Рис. 19. Вахтель Вільгельм.
Портрет Мауріція Лазаруса. 1902 р.
Полотно, олія. 74×59,8 см. Надійшла у
1949 р. з ЛМEXП, до 1940 р. – в збірці музею
єврейської релігійної громади у Львові.
Інв. Номер: ЛГМ Ж-3711

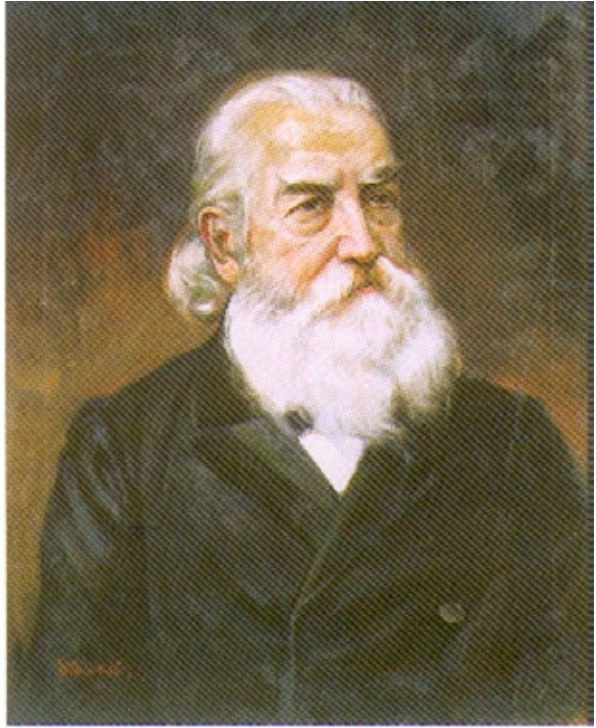

Рис. 20. Вахтель Вільгельм. Портрет Соломо-
на Бубера. 1902 р. Полотно, олія. 78×59,5 см.
Надійшла у 1949 р. з ЛМEXП, до 1940 р. –
в збірці Музею єврейської релігійної громади
у Львові. Внизу ліворуч підпис і дата: Wilh.
Wachtel/ 02. Інв. Номер: ЛГМ Ж-3721

Рис. 25. Мюнц Марк. Портрет рабина Ісаака
Лейб Шмелькеса. 1912 р. Полотно, олія.
82×64 см. Інв. Номер: ЛГМ Ж-3716

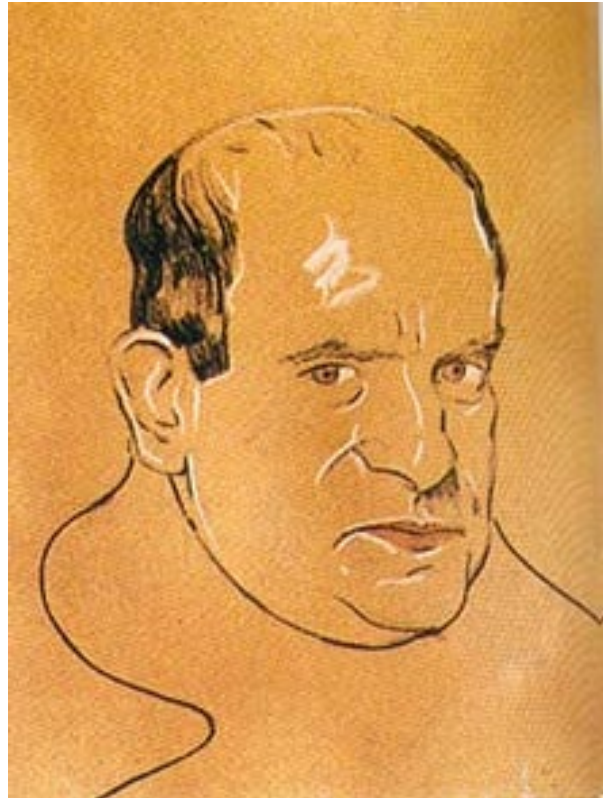

Рис. 26. Зонненвенд Стефан. Портрет акто-
ра Фельдмана в ролі Наполеона. Бл. 1913 р.
49,5×40 см. Картон, чорна та кольорова
пастель. Інв. №.: ЛГМ Г-V-1094

Рис. 21. Вахтель Вільгельм. Портрет львівського рабина Абрахама Кона. 1902 р. Полотно, олія. 100×70 см. Внизу праворуч підпис і дата: W. Wachtel / 1902. Інв. Номер: ЛГМ Ж-3706

Рис. 22. Вахтель Вільгельм. Автопортрет з годинником у руці. Бл. 1900–1902 г. Папір, олівець, туш. 44,3×28,9 см. Інв. Номер: ЛГМ Г-V-661/171

Рис. 23. Вахтель Вільгельм. Жінка в задумі. Бл. 1904 р. Папір, кольорова літографія. 39,7×25,5 см. Ліворуч на полі літогр. напис в рамці: W. Wachtel. Надійшла у 1961 р. з ЛІМ. Інв. Номер: ЛГМ Г-IV-1198

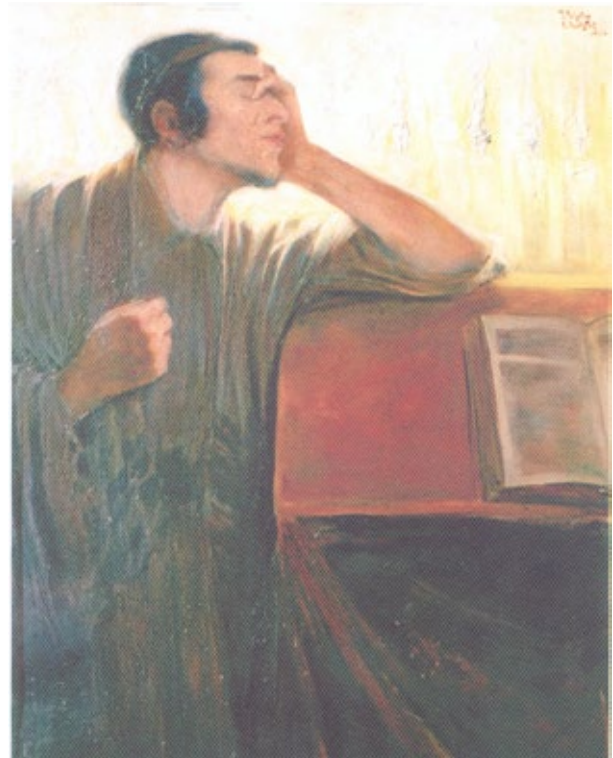

Рис. 24. Вахтель Вільгельм. Молитва єврея. 1900 р. Картон, олія. 73,5×51 см. Надійшла у 1905 р., дар М. Тоеффера (Львів). Інв. Номер: ЛГМ Ж-2743

Рис. 27. Р. Менкицький. Знак колекції М. Гольдштейна. 1913. За виданням: Opalek M. Ekslibrisy Rudolfa Mękickeigo [283, Табл. 7]. Технічні дані відсутні

Рис. 28. Р. Менкицький. Знак колекції М. Гольдштейна. 1913. За виданням: Opalek M. Ekslibrisy Rudolfa Mękickeigo [283, Табл. 29]. Технічні дані відсутні

Рис. 29. Р. Менкицький. Знак друкарні закладу Оссолінських у Львові. За виданням: Mękicki R. Znaki biblioteczne Rudolfa Mękickeiego [275]. Технічні дані відсутні

Рис. 30. Е. М. Лілієн. Екслібрис художньої школи Бецаель (Єрусалим).
За виданням: Е. М. Lilien. *Jugendstil. Erotik. Zionismus*. Wien, 1998. С. 28. Технічні дані відсутні

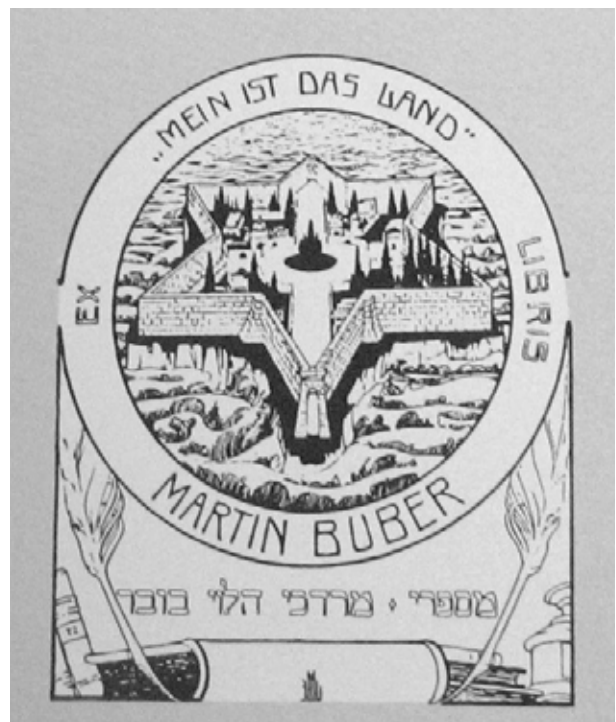

Рис. 31. Е. М. Лілієн. Екслібрис М. Бубера.
За виданням: Е. М. Lilien in the Middle East etchings [224, с. 3.]. Технічні дані відсутні

Рис. 33. Е. М. Лілієн. Екслібрис Рубіна Бейніна. За виданням: Е. М. Lilien in the Middle East etchings (1925–1906) [224, с. 3.] Технічні дані відсутні

Рис. 32. Е. М. Лілієн. Автопортрет.
 За виданням: Е. М. Lilien mit einer einleitung von Stefan Zweig [172]. Технічні дані відсутні

Рис. 34. «Весна в Палестині». Реклама бюро подорожей до Палестини.
 За виданням: газета «Хвиля», 1919–1939 рр. Технічні дані відсутні

Рис. 35. Реклама кошерних продуктів із застосуванням єврейських шрифтів.
 Художник невідомий. За виданням: газета «Хвиля». 1919–1939 рр. Технічні дані відсутні.
 Матеріал зібрано у Науково-дослідному центрі періодики Львівської бібліотеки ім. В. Стефаника

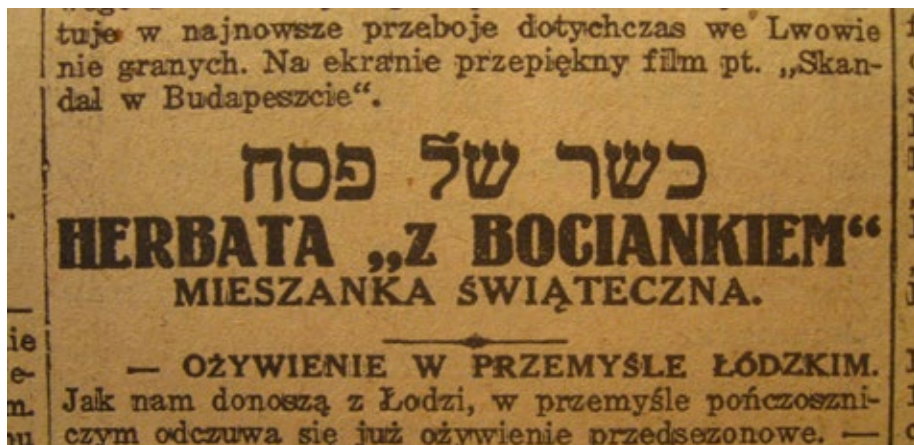

Рис. 36, 37. Реклама кошерних продуктів із застосуванням єврейських шрифтів. Художник невідомий. За виданням: газета «Хвиля». 1919–1939 рр. Технічні дані відсутні. Матеріал зібрано у Науково-дослідному центрі періодики Львівської бібліотеки ім. В. Стефаніка

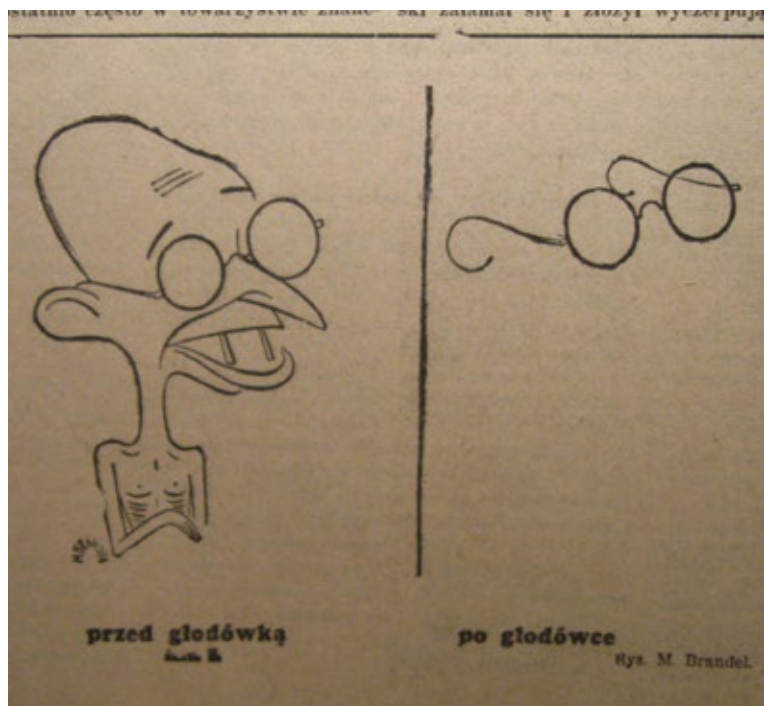

Рис. 43, 44. Карикатури Бранделя. За виданням: газета «Хвиля», 1930-і рр. Технічні дані відсутні. Матеріал зібрано у Науково-дослідному центрі періодики Львівської бібліотеки ім. В. Стефаніка

Рис. 38, 39. Політична реклама із застосуванням національної символіки у світських мистецьких жанрах. За виданням: газета «Хвиля». 1919–1939 рр. Технічні дані відсутні. Матеріал зібрано у Науково-дослідному центрі періодики Львівської бібліотеки ім. В. Стефаніка

Рис. 40. 41. 42. Реклама єврейських культурно-просвітницьких організацій. Художник невідомий. За виданням: газета «Хвиля». 1919–1939 рр. Технічні дані відсутні. Матеріал зібрано у Науково-дослідному центрі періодики Львівської бібліотеки ім. В. Стефаніка

Рис. 47. «Весна у Львові». Карикатура Я. Бікельса.

Рис. 48. Рисунок З. Менкеса, виконаний для газети «Хвиля».

За виданням: газета «Хвиля», 1930-і рр. Технічні дані відсутні. Матеріал зібрано у Науково-дослідному центрі періодики Львівської бібліотеки ім. В. Стефаника

Рис. 50, 51, 52. Реклама засобу «Odol». Художник невідомий.
За виданням: газета «Хвиля», кінець 1930-х рр. Технічні дані відсутні. Матеріал зібрано у Науково-дослідному центрі періодики Львівської бібліотеки ім. В. Стефаника

Рис. 45. «Справедливість британського лева». Карикатура Візенталя.

Рис. 46. «Сніг – це манна інтелігенції». Карикатура Басса.

За виданням: газета «Хвиля», 1930-і рр. Технічні дані відсутні.

Матеріал зібрано у Науково-дослідному центрі періодики Львівської бібліотеки ім. В. Стефаніка

Рис. 49. Політична сатира. Автор невідомий. За виданням: газета «Хвиля», кінець 1930-х рр. Технічні дані відсутні.

Матеріал зібрано у Науково-дослідному центрі періодики Львівської бібліотеки ім. В. Стефаніка

Рис. 53. Вільгельм Вахтель. Обкладинка до книги палестинських оповідань Г. Адлера. За виданням: газета «Хвиля». Ілюстрований додаток. 15.02.1931. Технічні дані відсутні.

Рис. 54. Вільгельм Вахтель. Піонери. За виданням: газета «Хвиля». Ілюстрований додаток. 7.02.1932. Технічні дані відсутні

Рис. 55, 56. Вільгельм Вахтель. Халуцим. За виданням: газета «Хвиля». Ілюстрований додаток. 28.02.1932. Технічні дані відсутні

Рис. 59. Артур Кольнік. Портрет артистки з "Віленської трупи" в ролі Міріям з п'єси Ан-ського "День і ніч". За виданням: газета "Хвиля". Ілюстрований додаток. 13.04.1930. Технічні дані відсутні

Рис. 60. Мойсей Псахіс. Дівчина. За виданням: газета "Хвиля". Ілюстрований додаток. 01. 01. 1933. Технічні дані відсутні

Рис. 61. Юлія Ацкер. Жебрачка. За виданням: газета «Хвиля». Ілюстрований додаток. 01.01.1933. Технічні дані відсутні

Рис. 62. Маргіт Райх. Портрет художниці. За виданням: газета «Хвиля». Ілюстрований додаток. 20.10.1934. Технічні дані відсутні

Рис. 57. Вільгельм Вахтель. «Заради кого?». Ілюстрація до статті «Pożegnanie z golusem» Wilhelma Wachtla. За виданням: газета «Хвиля». 16.02.1936. Технічні дані відсутні

Рис. 58. Вільгельм Вахтель. Портрет письменника Н. Бяліка. За виданням: газета «Хвиля». Ілюстрований додаток. 7.02.1932. Технічні дані відсутні

Рис. 63 М. Готліб. Маленький рабин. З виставки творів М. Готліба. За виданням: газета «Хвиля». Ілюстрований додаток. 13.03.1932. Технічні дані відсутні

Рис. 64. Францішек Ейсмонд. Польський єврей. З колекції Еміля Мервіна (Відень). За виданням: газета «Хвиля». Ілюстрований додаток. 11.03.1934. Технічні дані відсутні

Рис. 69. Йосиф Бадовер. Портрет єврея.

За виданням: газета «Хвиля». Ілюстрований додаток. 20.09.1931. Технічні дані відсутні

Рис. 70. Йосиф Бадовер. Водонос.

За виданням: газета «Хвиля». Ілюстрований додаток. 20.09.1931. Технічні дані відсутні

Рис. 72. Леопольд Крец на персональній виставці в Парижі.

За виданням: газета «Хвиля». Ілюстрований додаток. 3.01.1932.

Технічні дані відсутні

Рис. 73. Палестинська скульптура. Портрети Зеєва Бен Цві (Єрусалим), дружини професора Шаца, поета С. Черніховського.

За виданням: Газета «Хвиля». Ілюстрований додаток. 28.08.1932.

Технічні дані відсутні

RZEŻBA PALESTYŃSKA

(Busty portretowe art. Zeewa Ben Cwi w Jerozolimie)

Pianista prof. D. Schoer

Prof. Schatzow.

Poeta S. Czernichowski.

Рис. 65. Леопольд Готліб. Портрет.

За виданням: газета «Хвиля». Ілюстрований додаток. 4.05.1930. Технічні дані відсутні

Рис. 66. Марк Шагал. Аквафорте. За виданням: газета «Хвиля». Ілюстрований додаток. 4.10.1931. Технічні дані відсутні

Рис. 67. Зигмунт Менкес. Автопортрет.

За виданням: газета «Хвиля». Ілюстрований додаток. 10.04.1934. Технічні дані відсутні

Рис. 68. Альфред Абердам. Автопортрет.

За виданням: газета «Хвиля». Ілюстрований додаток. 02.10.1932. Технічні дані відсутні

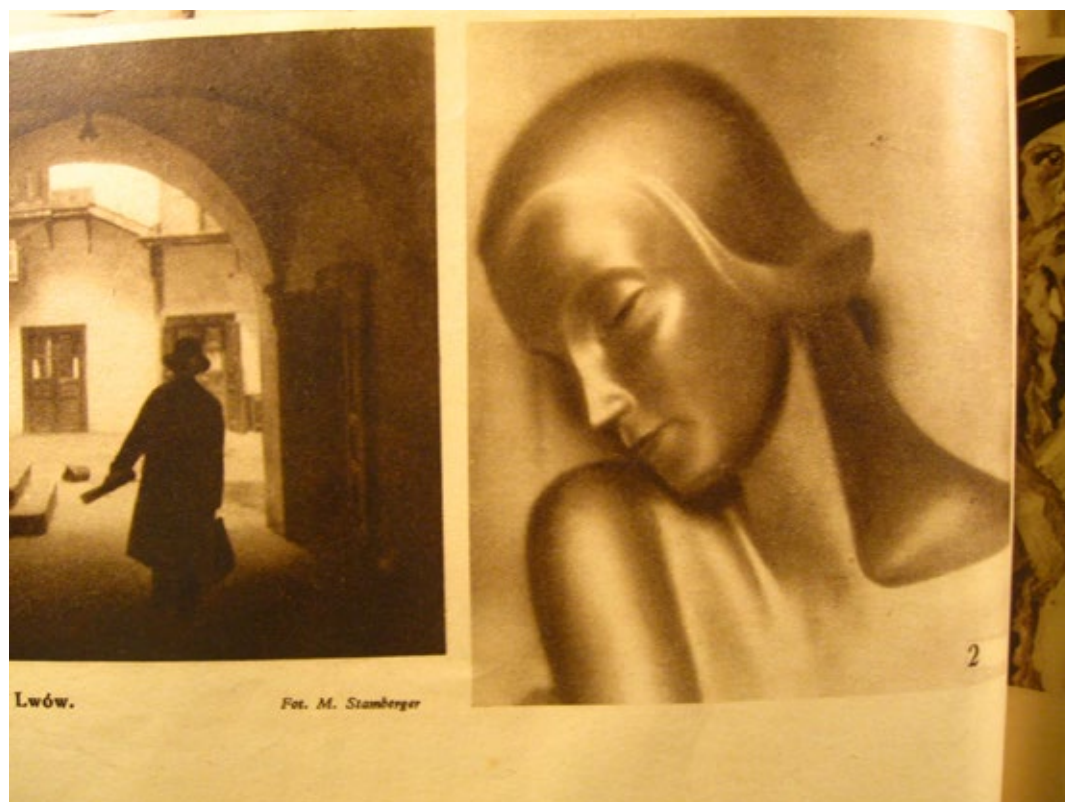

Рис. 71. Скульптор Б. Розенфельд. Портрет.
Фото: М. Штамбергер. За виданням: газета «Хвиля». Ілюстрований додаток. 01.01.1933.
Технічні дані відсутні

Рис. 4. Генрик Хохман. Зліпок з природи.
За виданням «Rocznik Żydowski». 1906.
Технічні дані відсутні

Рис. 5. Генрик Хохман. Бюст.
За виданням «Rocznik Żydowski». 1906.
Технічні дані відсутні

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ПІНЧЕВСЬКА Богдана Марівна

**ТВОРЧИСТЬ ЄВРЕЙСЬКИХ ХУДОЖНИКІВ СХІДНОЇ ГАЛИЧНИНИ
1900–1939 РОКІВ**

Монографія

Книга видана в авторській редакції.

Дизайн обкладинки – Олег Масалович.

Підп. до друку 04.01.2013. Формат 60x84/ 8. Папір офсет.
Обл. вид. арк. 21,36. Ум. друк. арк. 28,01.
Наклад 300 прим. Зам. 236.

Видавець і виготівник ПП «Корсунський видавничий дім «Всесвіт»,
свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і
розповсюджувачів видавничої продукції
ДК №4036 від 07.04.11.

19400, Черкаська обл., м. Корсунь-Шевченківський,
вул. Леніна, 22, тел./факс: (04735) 2–42–46
e-mail: irena22@ukr.net